

ICSSCA

International Congress on Social Sciences, China to Adriatic

6. ULUSLARARASI

ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

29-31 Mart 2018

Ankara

TAM METİN KİTABI

Editörler

Doç. Dr. Selman YAŞAR

Dr. Fahri ÖZTEKE

Arş. Gör. Bauyrzhan BOTAKARAYEV

ISBN 978-605-9885-65-2

KONGRE KÜNYESİ

KONGRENİN ADI

6. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E
SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

KATILIM TÜRÜ

Çağrılı ve Davetli

TARİHİ VE YERİ

29 – 31 Mart 2018 – ANKARA

ORGANİZATÖR

İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği

KATILIMCI KURUM

Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Atlas Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi

KONGRE BAŞKANI

Prof. Dr. Mustafa TALAS

DAVETLİ KONUŞMACI

Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Mustafa Latif EMEK

GENEL KOORDİNATÖR

Kaldygül ADİLBEKOVA

KONGRE DİLİ

Türkçe (tüm lehçeler), Arapça ve İngilizce

YURT DIŞI KATILIM

Azerbaycan, Rusya, İran, Çin, Kazakistan, Afganistan

KONGRE FOTOĞRAFLARI

FACEBOOK İKSAD KONGRE TOPLULUĞU SAYFASINDA YAYINLANMIŞTIR

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Dr. A.S. KİSTAUBAYEVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Abdikalık KUNİMJAN
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Abdigappar MAVLYANOV
Kyrgyzstan National Üniversitesi

Dr. Adil AKINCI
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Akira HIBIKI
Tohoku Üniversitesi

Dr. Alma T. AKAJANOVA
Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi

Dr. Alla A. TIMOFEVA
Vladivostok Devlet Ekonomi Üniversitesi

Dr. Ali Rıza GÜL
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Dr. Aiomi KITAGAVA
Tohoku Üniversitesi

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Amanbay MOLDİBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Ahmet KULAŞ
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Ahmet ULUSOY
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Akmaral S. SYRGAKBAYEVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Armağan KONAK
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Anatoliy LOGİNOV
Ukrayna Şevçenko Lugan Milli Üniversitesi

Dr. A.S. KIDIRŞAYEV
Makhambet U. Batı Kazakistan Devlet Üniversitesi

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Bahıt KULBAEVA
S.Baybeşev Aktobe Üniversitesi

Dr. Bakıt OSPANOVA
H.Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi

Dr. Bayram BOLAT
Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA
K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi

Dr. Barış YILDIZ
Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Bekzhan B. MEYRBAEV
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Berrin GÜZEL
Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Bigamila TORSIKBAYEVA
Astana tıp Üniversitesi

Dr. B.K.ZAYADAN
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Caner KARAVİT
Mimar Sinan Üniversitesi

Dr. Cemal İNCE
Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Dr. D.K.TÖLEGENOVA
Makhambet U. Batı Kazakistan Devlet Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Dr. Dursun KÖSE
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Dzhakıpbek A. ALTAEV
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Elbeyi PELİT
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Dr. Elvan YALÇINKAYA
Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Elena Belik VENIAMINOVNA
Vladivostok Devlet Ekonomi Üniversitesi

Dr. Engin KANBUR
Kastamonu Üniversitesi

Dr. Erkan ALSU
Gaziantep Üniversitesi

Dr. F. Zişan KARA
Aksaray Üniversitesi

Dr. Fethi DEMİR
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Fujimaki HARUYUKI
Tottori University

Dr. George RUDIC
Montreal Pedagoji Enstitüsü

Dr. Gönül ERDEM NAS
Bartın Üniversitesi

Dr. Guzel SADYKOVA
Kastamonu Üniversitesi

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi

Dr. G.I. ERNAZAROVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Hacer ARSLAN KALAY
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Hacer MUTLU DANACI
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Hakan CANDAN
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Dr Halil AKMEŞE
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Dr. Hasan COŞKUN
Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Hasan TUTAR
Sakarya Üniversitesi

Dr. Hiroshi NAKAHARA
Sapparo City Üniversitesi

Dr. Hüseyin ÇETİN
Selçuk Üniversitesi

Dr. İbrahim BOZACI
Kırıkkale Üniversitesi

Dr. İbrahim KILIÇ
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Dr. İbrahim TÜRKOĐLU
Fırat Üniversitesi

Dr. İlker YAKIN
Mersin Üniversitesi

Dr. İsaevna URKİMBAEVA
Abılay Han Uluslararası İlişkiler Üniversitesi

Dr. Jun NAGAYASU
Tohoku Üniversitesi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Kasım KARAMAN
Erciyes Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. K.A.TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Kemal EROL
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Kenjehan MEDEUBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Kenan İLARSLAN
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Dr. Kenes JUSUPOV
M. Tınışbayev Kazak Araç ve İletişim Akademisi

Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Kulaş MAMİROVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Latkin A. PAVLOVIC
Vladivostok Devlet Ekonomi Üniversitesi

Dr. Mahabbat OSPANBAEVA
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ
Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Dr. Malik YILMAZ
Atatürk Üniversitesi

Dr. Masaya SAITO
Sapparo City Üniversitesi

Dr. Mavlyanov ABDİGAPPAR
Kırgızistan Elaralık Üniversitesi

Dr. Maira ESİMBOLOVA
Kazakistan Narkhoz Üniversitesi

Dr. Maira MURZAHMEDOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Mehmet AVCI
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Dr. Mehmet AKSARAYLI
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Mehmet GÜNGÖR
Mersin Üniversitesi

Dr. Mehmet Recep TAŞ
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Merina B. VLADIMIROVNA
Vladivostok Devlet Ekonomi Üniversitesi

Dr. Mehmet GÜLLÜ
Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Metin KOPAR
Adıyaman Üniversitesi

Dr. Miraç EREN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Michio SUZUKI
Tohoku Üniversitesi

Dr. Mustafa GÜLEÇ
Ankara Üniversitesi

Dr. Mustafa ÜNAL
Erciyes Üniversitesi

Dr. Mustafa TALAS
Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Nadejda HAN
E.A. Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi

Dr. Necati DEMİR
Gazi Üniversitesi

Dr. Nihan BİRİNCİOĞLU
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Nobuaki TAKEDA
Sapparo City Üniversitesi

Dr. Nuran AKŞİT AŞIK
Balıkesir Üniversitesi

Dr. N.N. KERMANOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Orhan ELMACI
Dumlupınar Üniversitesi

Dr. Osman Kubilay GÜL
Cumhuriyet Üniversitesi

Dr.Ömer Okan FETTAHLIOĞLU
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Dr. Ömer UĞUR
Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Özlem GÜZEL
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Özkan AYDOĞDU
Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. P.S. PANKOV
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Rustem KOZBAGAROV
M. Tınışbayev Kazak Araç ve İletişim Akademisi

Dr. Ryo YAMADA
Sapparo City Üniversitesi

Dr. Sarash KONYRBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Salima N. KAİRJANOVA
Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi

Dr. Selahattin KAYNAK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Seden DOĞAN
Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Shigeko KAMISHIMA
Sapparo City Üniversitesi

Dr. Sibel BAYRAM
Düzce Üniversitesi

Dr. Sibel Mehter AYKIN
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Suat KOLUKIRIK
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Sevcan YILDIZ
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Şara MAJITAYEVA
E.A. Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi

Dr. Takashi HASUNI
Sapparo City Üniversitesi

Dr. Türkmen Taşer AKBAŞ
Pamukkale Üniversitesi

Dr. Tsendiin BATTULGA
Moğolistan Devlet Üniversitesi

Dr. T.O. ABISEVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Ulbosın KIYAKBAEVA
Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi

Dr. ÜMRAN TÜRKYILMAZ
Gazi Üniversitesi

Dr. Wakako SADAHIRO
Sapparo City Üniversitesi

Dr. Vecihi SÖNMEZ
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Veysel ÇAKMAK
Aksaray Üniversitesi

Dr. Vera ABRAMENKOVA
Rusya Aile ve Eğitim Çalışmaları Enstitüsü

Dr. Vlademir VISLIVİY
Ukrayna Milli Teknik Üniversitesi

Dr. Yasin DÖNMEZ
Karabük Üniversitesi

Dr. Yang ZİTONG
Wuhan Üniversitesi

Dr. Yoshio KANAZAKI
Tohoku University

Dr. Zekeriya NAS
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Zeynep KARAÇOR
Selçuk Üniversitesi

Dr. Zeynullina AYMAN
S. Toraygırov Pavlodar Devlet Üniversitesi

Dr. Zharkyn BALTABAEVA
Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi

Dr. Zhaparkwlova N. İKSANOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Zongxian FENG
Xi'an Jiatong Üniversitesi

Dr. Zuhale ÖNEZ ÇETİN
Uşak Üniversitesi

Dr. Zübeyir BAĞCI
Pamukkale Üniversitesi

ICSSCA

International Congress on Social Sciences, China to Adriatic

6. ULUSLARARASI

ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

29-31 Mart 2018

Ankara

KONGRE PROGRAMI

Prof. Dr. Mustafa TALAS
Kongre Başkanı

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

Değerli kongre katılımcılarımız,

Beşincisini 20-25 Eylül 2017 tarihleri arasında Japonya'nın başkenti Tokyo'da düzenlediğimiz Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongremizin altıncısını sizlerin katılımı ile başkentimizde düzenleyecek olmanın heyecanı ve mutluluğu içerisindeyiz. Kongremize başvurusu yapılan 391 çalışmayı bilim kurulu üyelerimiz titizlikle inceleyerek, içerisinde sizlerin de değerli çalışmalarının olduğu 315 seçkin eseri kabul etmişlerdir.

Kongremizin hepimizin istifade edebileceği bir bilim şöleni şeklinde geçmesi için tüm kurullarımız yoğun bir gayret içerisinde çalışmalarını sürdürmektedir. Bu aşamada kongremizle ilgili olarak aşağıdaki hususları sizlere hatırlatmak isterim:

- Sunum süresi 10 dk.ile sınırlıdır. Bu sebeple sunumlarınızda teorik çerçevelerden çok çalışmanızın özüne odaklanmanız daha yararlı olacaktır.
- Kongre düzenleme kurulunu temsilen oturumların yönetimi oturum başkanları tarafından yürütülecektir. Sunum süreleri, kahve arası verilmesi, soru cevap alınması ve diğer husularda oturum başkanları yetkilidir.
- Öğle yemekleri Otel Restaurantı'nda 13:00 – 14:00 saatleri arasında servis edilecektir.
- Kayıt masası kongre süresince 09:00 – 18:00 saatleri arasında açık olacaktır. Sunum gününüzde oturum öncesi kaydınızı yaptırabilirsiniz.
- Yayın danışma masası kongre süresince 09:00 – 18:00 saatleri arasında hizmet verecektir. Kongre sonrası yayın süreci ile ilgili merak ettiğiniz hususlarda yayın danışma masasına başvurabilirsiniz.

Kongre süresince ben ve düzenleme kurulu başkanımız ile düzenleme kurulu üyelerimiz ve koordinatörlerimiz Alba Otel'de bulunacağız. Kongre sırasında ve kongre sonrası yayın sürecinde sizlerin hizmetinizde olmaktan kıvanç duyacağımızı özellikle belirtmek isterim.

Çok değerli çalışmanızla kongremize katılımınızdan dolayı yürekten teşekkür eder,

Saygılar sunarım

Prof. Dr. Mustafa TALAS
Kongre Başkanı

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

Kayıt masası gün boyu hizmet verecektir. Oturumunuzdan yarım saat önce kayıt yaptırabilirsiniz

AÇILIŞ KONUŞMASI

Yusuf ÖZDEMİR- Gölbasi Belediye Başkanı

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ – Davetli Konuşmacı

09:30-11:30

1 NOLU SALON OTURUM BAŞKANI : PROF. DR. GÖNÜL İÇLİ

PROF. DR. GÖNÜL İÇLİ	KENTSEL DÖNÜŞÜM VE MODERNİTE
YRD. DOÇ. DR. YUSUF BİLGİN	SOSYAL MEDYADA TÜKETİMİN GÖRÜNÜRLÜĞÜNÜN TÜKETİCİLERİN AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMLERİNE VE SATIN ALMA DAVRANIŞLARINA ETKİSİ
YRD. DOÇ. DR. CELAL KIZILDERE	DOĞAL KAYNAKLAR: AVANTAJ MI - LANET Mİ?
ÖGR. GÖR. ÖMER FARUK ÖZGÜR	KRİZ İLETİŞİMİ VE YÖNETİMİ: SOMA MADEN FACIASI ÖRNEĞİ
YRD. DOÇ. DR. CUMHUR ŞAHİN	İHRACATÇI KOBİ'LERDE FİNANSAL ETKİNLİK BAĞLAMINDA DIŞ TİCARET TEŞVİKLERİNDEN YARARLANMA: ESKİŞEHİR ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ ÖRNEĞİ
YRD. DOÇ. DR. TEKİN AVANER GÖKÇEN ÖZLÜ	ÇİN'DE İDARİ YAPI VE KALKINMA İLİŞKİSİ: ANAHTAR MI- KATALİZÖR MÜ?
ARŞ. GÖR. SERAP AĞAYA	ÜLKEMİZDE E-FATURA KONUSUNDA GELİNEREN NOKTA VE NİHAİ TÜKETİCİLERİN BİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR
ARŞ. GÖR. ARZU POLAT ARŞ. GÖR. YASİN ERTÜRK	TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ KAMU ALIM SİSTEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

11:30-13:00

1 NOLU SALON OTURUM BAŞKANI : PROF. DR. GÖNÜL İÇLİ

YRD. DOÇ. DR. YUSUF BİLGİN	SOSYAL MEDYADA ARKADAŞLIĞIN MARKADAŞLIĞA ETKİSİ: GENÇ YETİŞKİN TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
PROF. DR. GÖNÜL İÇLİ	ŞÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ
ARŞ. GÖR. YASİN ERTÜRK ARŞ. GÖR. ARZU POLAT	TÜRKİYE'DE VERGİ AF SÜRECİ VE DEĞERLENDİRMELER TAX AMNESTY PROCESS AND EVALUATION IN TURKEY
YRD. DOÇ. DR. MELTEM KESKİN KÖYLÜ	TÜRKİYE KAZAKİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİ VE GELİŞTİRİLMESİ
YRD. DOÇ. DR. CELAL KIZILDERE	DÜNYA EKONOMİK FORUMU TOPLANTILARI: ELEŞTİREL BİR BAKIŞ VE 2018 DAVOS ZİRVESİ DEĞERLENDİRMESİ
ARŞ. GÖR. SITKICAN SARAÇOĞLU	DÖRDÜNCÜ SANAYİ DEVRİMİ VE PAYLAŞIM EKONOMİSİ
ÖGR.GÖR. DR. DEMET GÜNAL ERTAŞ	KULLANICI SOSYOKÜLTÜRÜNÜN VE ALGILARININ ENDÜSTRİYEL TASARIMDA MALZEME SEÇİMİNE ETKİSİ

14:00-16:00

1 NOLU SALON OTURUM BAŞKANI : DOÇ. DR. MUSTAFA GÜLEÇ

DOÇ.DR. FULYA AKYILDIZ	YÖNETİŞİM VE ŞÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BAĞLAMINDA TR33 BÖLGESİ
YRD. DOÇ. DR. UTKU ŞENDURUR	MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSELERİNDE MUHASEBE EĞİTİMİ, MUHASEBE EĞİTİMİNDEN BEKLENTİLER VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR: AĞRI VE ERZURUM İLLERİNDE BİR ARAŞTIRMA
YRD. DOÇ. DR. MELTEM KESKİN KÖYLÜ	FİNANSAL RİSKLERDEN KORUNMA YOLU OLARAK TÜREV FİNANSAL VARLIK KULLANIMI
ARŞ. GÖR. SERKAN SAMUT PROF. DR. NEBİYE YAMAK PROF. DR. RAHMİ YAMAK	KAPASİTE KULLANIM ORANI İLE ENFLASYON ARASINDAKİ DOĞRUSAL OLMAYAN GRANGER NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
DOÇ.DR. FULYA AKYILDIZ	AKILLI KENT VE İNOVASYON BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELEERİ
DOÇ. DR. MUSTAFA GÜLEÇ	GÖÇ RUHBİLİMİ: HOLLANDA'DA GÖÇMENLERİN TOPLUMA UYUMU SORUNSALI BAĞLAMA GÖRE DEĞİŞİR Mİ?

16:00-18:00

1 NOLU SALON OTURUM BAŞKANI : DOÇ. DR. MUSTAFA GÜLEÇ

DOÇ. DR. İHSAN ÇAPCIOĞLU DR. MEHMET AKIN	'CİHAT' SÖZCÜĞÜNÜN DİNİ MOTİFLİ ŞİDDETİN MEŞRUIYET ARACI OLARAK KULLANILMASI: SAF SURESİ 61/11 ÖRNEĞİ
ARŞ. GÖR. SITKICAN SARAÇOĞLU	TÜRKİYE'DE İL DÜZEYİNDE SAĞLIK HİZMETLERİNİN ETKİNLİĞİ
ARŞ. GÖR. SERKAN SAMUT PROF. DR. RAHMİ YAMAK PROF. DR. NEBİYE YAMAK	MIDAS GRANGER NEDENSELLİK TESTİ (MF-VAR): GSYİH VE İŞSİZLİK ORANI
DOÇ. DR. İHSAN ÇAPCIOĞLU DR. MEHMET AKIN	ETKİLİ İLETİŞİMİN DİNSEL VE DİLSEL KODLARI: İSRA SURESİ 17/53. ÖRNEĞİ
DOÇ. DR. MUSTAFA GÜLEÇ	KÖY ENSTİTÜLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR İNCELEME
DR. BETÜL ŞEYMA ALKAN	TÜRKİYE MUHASEBE VE RAPORLAMA STANDARTLARININ FİNANSAL ANALİZE ETKİSİ
YRD. DOÇ. DR. SEHER GÜLŞAH TOPUZ YRD. DOÇ. DR. TANER SEKMEN	TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK VE EKONOMİK BÜYÜME: ASİMETRİK NEDENSELLİK YAKLAŞIMI
YRD. DOÇ. DR. TANER SEKMEN YRD. DOÇ. DR. SEHER GÜLŞAH TOPUZ	ENFLASYONUN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ DOĞRUSAL OLMAYAN ETKİLERİ

29 MART 2018

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

09:30-11:30

2 NOLU SALON OTURUM BAŞKANI : YRD. DOÇ. DR. GÜL SEDA ACET

YRD. DOÇ. DR. GÜL SEDA ACET	TÜRKİYE SİYASİ KONJONKTÜRÜ VE AVRUPA YEREL YÖNETİMLER ÖZERKLİK ŞARTI
YRD. DOÇ. DR. ATIL CEM ÇİÇEK ARŞ. GRV. MELİH ÇAĞATAY ARTUNAY	TÜRK SİYASAL HAYATINDA 12 EYLÜL DARBESİ SONRASINDAKİ DEMOKRASİYE "SINIRLI" DÖNÜŞTE ANAVATAN PARTİSİNİN ROLÜ
YRD. DOÇ. DR. LATİF PINAR ARŞ. GÖR. MEHMET ARİF TÜRKDOĞAN	ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE VEKALET SAVAŞLARI VE ORTADOĞU
ÖĞR. GÖR. FEVZİ YAHŞI ÖĞR. GÖR. FATİH ERARSLAN	YENİ KAMU YÖNETİMİ ANLAYIŞININ YEREL YÖNETİMLER ÜZERİNE YANSIMALARI: 6360 SAYILI KANUN ÖRNEĞİ
YRD. DOÇ. DR. MEHMET ŞENGÜR	TÜRKİYE'DE BÖLGESEL YOKSULLUK VE ZAMAN KULLANIMI İLİŞKİSİ
ARŞ. GÖR. DR. ELİF YILMAZ FURTUNA	VERGİ HUKUKU AÇISINDAN ARSA PAYI KARŞILIĞI İNŞAAT SÖZLEŞMESİ

11:30:13:00

2 NOLU SALON OTURUM BAŞKANI : PROF. DR. MURAT ATAN

PROF. DR. MURAT ATAN DOÇ. DR. SİBEL ATAN BURCU HALICI	PORTFÖY SEÇİMİ PROBLEMİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR
DOÇ. DR. HÜSEYİN DOĞRAMACIOĞLU	ATATÜRK'ÜN KALEMİNDEN SURİYE-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ VE KİLİS
YRD. DOÇ. DR. GÜL SEDA ACET	ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANMA YASAĞI VE İSTİSNALARI BAĞLAMINDA ZEYTİN DALI OPERASYONU
DOÇ. DR. ZAFER KANBEROĞLU DOÇ. DR. M. AKİF ARVAS ARAŞ. GÖR. MUSTAFA TORUSDAĞ	SAĞLIK HARCAMALARININ EKONOMİK KALKINMA ÜZERİNDEKİ ROLÜ
ÖĞR. GÖR. İRFAN YURT DOÇ. DR. ÖZNUR BOZKURT ÖĞR. GÖR. MEHMET KADİR TORUN	OTEL, LOKANTA VE İKRAM HİZMETLERİ PROGRAMI ÖN LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN OTEL İŞLETMELERİNİN YİYECEK-İÇECEK BÖLÜMÜNE YÖNELİK TUTUMLARI: SAFRANBOLU MYO ÖRNEĞİ
ARŞ. GÖR. DR. ELİF YILMAZ FURTUNA	OLAĞANÜSTÜ YÖNETİM USULLERİNDE KONULAN VERGİLERİN HUKUKİLİĞİNE İLİŞKİN BİR TARTIŞMA
YRD. DOÇ. DR. MEHMET ŞENGÜR	GELİR EŞİTSİZLİĞİ VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ

14:00-16:00

2 NOLU SALON OTURUM BAŞKANI : PROF. DR. MURAT ATAN

ÖĞR. GÖR. VEYSEL TATAR MERİÇ B. ÖZER	ERGONOMİNİN İŞÇİ VERİMLİLİĞİ, İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
YRD. DOÇ. DR. FATMA FEHİME AYDIN ARŞ. GÖR. MUSTAFA TORUSDAĞ	BİR ÜRETİM FAKTÖRÜ OLARAK BİYOKÜTLE ENERJİSİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: OECD ÜLKELERİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA
PROF. DR. MURAT ATAN DOÇ. DR. SİBEL ATAN NESLİHAN HALİS	BULANIK MANTIK YAKLAŞIMI İLE PORTFÖY OPTİMİZASYONU
YRD. DOÇ. DR. GÜLŞEN TORUSDAĞ	BİÇEMSEL BİR ÇÖZÜMLEME ÖRNEĞİ OLARAK FURUZAN'IN ÖZGÜRLÜK ATLARI
DOÇ. DR. HÜSEYİN DOĞRAMACIOĞLU	ATATÜRK'ÜN HÂKİMİYET-İ MİLLİYE'DEKİ KÖŞE YAZILARI
ÖĞR. GÖR. FATİH ERARSLAN ÖĞR. GÖR. FEVZİ YAHŞI	KAMU YÖNETİMİNDE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ KAVRAMI
PROF. DR. MEHMET AKİF ÖZER ARŞ. GÖR. ÖZGE DİDAR TEPELİ	TÜRKİYE'DEKİ BAZI YÖNETİŞİM UYGULAMALARINDAN BİR YÖNETİŞİM POLİTİĞİ
YRD. DOÇ. DR. ÜMMÜGÜLSÜM CANDEĞER	ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ SAĞLIK BAKANLARI VE UYGULADIKLARI SAĞLIK POLİTİKALARI

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

16:00-18:00

2 NOLU SALON OTURUM BAŞKANI : PROF. DR. MEHMET AKİF ÖZER

ÖĞR. GÖR. VEYSEL TATAR MERİÇ B. ÖZER	TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI LOJİSTİK MERKEZİ: HOPA LİMANI SERBEST BÖLGE PROJESİ
PROF. DR. MEHMET AKİF ÖZER ARŞ. GÖR. ÖZGE DİDAR TEPELİ	İKNA EDİCİ SİYASAL İLETİŞİM İÇİN ETKİNLİK ARAYIŞLARI
ÖĞR. GÖR. AHMET ÖZKAN	2002'DEN GÜNÜMÜZE GENEL SEÇİMLERİN ANTALYA ÖZELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ
ÖĞR. GÖR. İRFAN YURT DOÇ. DR. ÖZNUR BOZKURT ÖĞR. GÖR. MEHMET KADİR TORUN	YEŞİL PAZARLAMA UYGULAMALARINDA AKADEMİSYENLERİN TEPKİSEL DURUMU
YRD. DOÇ. DR. SALİH POLATER	TÜRK, İSVİÇRE VE ALMAN HUKUKUNDA BOŞANMA SEBEPLERİ
ÖĞR. GÖR. AHMET ÖZKAN	2007 VE 2010 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ REFERANDUMU IŞIĞINDA 2017 REFERANDUMU ANALİZİ
YRD. DOÇ. DR. FARUK MANAV	TÜRK ATASÖZLERİNDE "BİREY": VAROLUŞÇU BİR OKUMA
YRD. DOÇ. DR. ÜMMÜĞÜLSÜM CANDEĞER	CUMHURİYET SENATOSUNDA KADINLAR

29 MART 2018

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

09:30-11:30

3 NOLU SALON OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. FATİH SAKALLI

YRD. DOÇ. DR. AYHAN BABAROĞLU ARŞ. GÖR. EMEL OKUR METWALLY	OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİN FEN EĞİTİMİNE KARŞI TUTUMLARI
DR. ONUR HAYIRLI	AKADEMİSYENLER ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN EVLİLİK UYUMU VE İŞ TÜKENMİŞLİĞİ BAĞLANTISININ İNCELENMESİ
ÖĞR.GÖR.DR. MERYEM VURAL BATIK ÖĞR.GÖR. UYGAR BAYRAKDAR	YASAL HAKLAR EĞİTİMİNİN ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERİN EBEVEYNLERİNİN BİLGİ DÜZEYLERİNE ETKİSİ
HASAN GÖKÇE DOÇ. DR. OKTAY BEKTAŞ YRD. DOÇ. DR. FULYA ÖNER ARMAĞAN	8. SINIF ÖĞRENCİLERİN AKILLI TAHTA KULLANIMINA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ
YRD. DOÇ. DR. ERDOĞAN KUL	MİLLİ EDEBİYAT HAREKETİNİN DİL PROGRAMI
ARŞ. GÖR. VAHDEDDİN ŞİMŞEK	İNGİLİZ DİN EĞİTİMİ FELSEFESİNE ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME
DOÇ. DR. ABDÜLMECİT İSLAMOĞLU	ÂDİLE SULTAN DİVÂNI'NDA YER ALAN TEVHİDLER VE MÜNÂCÂTLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME
DR. VİLDAN BAĞCI	AKYURT İLÇESİ EL ÖRGÜSÜ PATİKLERİN TEKNİK VE MOTİF ÖZELLİKLERİ
YRD. DOÇ. DR. FULYA ÖNER ARMAĞAN HASAN GÖKÇE DOÇ. DR. OKTAY BEKTAŞ	FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETİM YÖNTEM VE TEKNİKLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

11:30-13:00

3 NOLU SALON OTURUM BAŞKANI PROF. DR. YASEMİN AYDOĞAN

PROF. DR. YASEMİN AYDOĞAN DOÇ. DR. GÜLMSER GÜLTEKİN AKDUMAN	TÜRKİYE, ÇİN VE RUSYA'DA ERKEN ÇOCUKLUK EĞİTİM SİSTEMİ
ÖĞR.GÖR.DR. MERYEM VURAL BATIK ÖĞR.GÖR. UYGAR BAYRAKDAR	AİLE EĞİTİMİ VE PSİKOLOJİK DESTEK PROGRAMININ AİLE KATILIMINA VE EBEVEYN ÖZ YETERLİĞİNE ETKİSİ
DOÇ. DR. BANU HATİCE GÜRCÜM ARŞ. GÖR. RABİHA YILDIRIM	ADİYAMAN İLİ GELENEKSEL EL ÖRGÜSÜ PATİKLER ÜZERİNE ETNOGRAFİK BİR ARAŞTIRMA
EDA ÇARIKCI PROF. DR. NECATİ CEMALOĞLU	OKUL YÖNETİCİLERİNİN DUYGUSAL ZEKÂ YETERLİKLERİNİ İŞ YAŞAMINDA KULLANMA DÜZEYLERİ İLE DUYGUSAL EMEK VE ÇATIŞMAYI ÇÖZME STRATEJİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ (BİLECİK İLİ ÖRNEĞİ)
ARŞ. GÖR. SALİH ACAR	KÜLTÜRDİLBİLİMSSEL BİR ANALİZ: ANNA AHMATOVA VE ŞAİR NİĞÂR HANIM'IN ŞİİRLERİNDE "AŞK"
ARŞ. GÖR. AYŞE İSPİR KURUN	"ŞEHİT" TERİMİNİN KUR'ANİ BAĞLAMDAKİ ANLAMSAL ÇAĞRIŞIMLARI
YRD. DOÇ. DR. MURAT ÖZCAN YRD. DOÇ. DR. MURAT DEMİR YRD. DOÇ. DR. GÜRKAN DAĞBAŞI	NECİP MAHFUZ'UN EL-KAHİRE EL-CEDİDE ADLI ROMANININ ARAPÇA ASLINDAN VE İNGİLİZCEDEN YAPILAN TÜRKÇE ÇEVİRİLERİNİN EŞDEĞERLİK AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI
DR. VİLDAN BAĞCI	ÖRME TASARIMINDA EL ÖRGÜSÜ ÇORAP MOTİFLERİNİNİN UYGULANMASI
OKT. ZEYNEP KİŞİ	ELİF ŞAFAK'IN BİT PALAS ROMANINDA İSTANBUL

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

14:00-16:30

3 NOLU SALON OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. ÜMRAN TÜRKYILMAZ

DOÇ. DR. FATMA ZEHRA TAN ÖĞR. GÖR. SELİHA SEÇİL BAYRAM ÖĞR. GÖR. İRFAN YURT	KURUMSAL ÖĞRENMENİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNE ETKİSİ; TIBBİ MÜMESSİLLER ÜZERİNE BİR UYGULAMA
DOÇ. DR. ÜMRAN TÜRKYILMAZ	MARGUERITE DURAS'NIN PASİFİK'E KARŞI BİR BENT ADLI ROMANININ ANNE İMGESİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ
PROF. DR. ÇETİN SEMERCİ DR. ÖĞR. ÖZLEM YAVUZ PROF. DR. NURİYE SEMERCİ	SOSYAL ARAŞTIRMALARDA "NİTEL DENEY" YÖNTEMİ
DOÇ. DR. BANU HATİCE GÜRCÜM ARŞ. GÖR. RABİHA YILDIRIM	YEŞİL PAZARLAMA VE DÜNYADAN BİR YEŞİL TEKSTİL İŞLETMESİ: ECOALF
ARŞ. GÖR. AYŞE İSPİR KURUN	ARAP DİLİ ALANINDA TARİHSEL ANLAMBİLİMİNDE CAHİLİYE ŞİİRLERİNİN KAYNAK OLARAK KULLANIMININ ELEŞTİRİSİ
DOÇ. DR. FATİH SAKALLI	BİR MİZAH HİKÂYESİ MEHMET SEMİH
DOÇ. DR. GÜLÜMSER GÜLTEKİN AKDUMAN PROF. DR. YASEMİN AYDOĞAN	DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ERKEN ÇOCUKLUK EĞİTİMİ: 54 ÜLKENİN ANALİZİ
YRD. DOÇ. DR. AYLİN MENTİŞ KÖKSOY	SINIF ÖĞRETMENLİĞİ 2. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN TÜRK HALK MÜZİĞİ İLE İLGİLİ ALGILARININ İNCELENMESİ
ARŞ. GÖR. VAHDEDDİN ŞİMŞEK ARŞ. GÖR. HASAN SÖZEN	İSLAMCILIK VE BATICILIK FİKİR AKIMLARININ DİN EĞİTİMİ GÖRÜŞLERİNE KARŞILAŞTIRMA BİR BAKIŞ
PROF. DR. ÇETİN SEMERCİ DR. ÖĞR. ÖZLEM YAVUZ PROF. DR. NURİYE SEMERCİ	EĞİTİM 4.0'IN TÜRKİYE'YE YANSIMASI
DOÇ. DR. ABDÜLMECİT İSLAMOĞLU	OSMANLI TARİH VE EDEBİYAT MECMÜASINDA YER ALAN NA'TLAR ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER
YRD. DOÇ. DR. ŞERİFE SEHER EROL ÇALIŞKAN OKT. TUĞBA TEKE	TÜRKMEN EFSANELERİNDE ÖNEMLİ BİR KARAKTER: NEDİR ŞAH
Sitki KARADENİZ	ULUS, SINIR, NAMUS: GEÇİRGENLİKLER/KESİŞİMLER

16:30-18:30

3 NOLU SALON OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. ÜMRAN TÜRKYILMAZ

DOÇ. DR. FATMA ZEHRA TAN ÖĞR. GÖR. İRFAN YURT ÖĞR. GÖR. SELİHA SEÇİL BAYRAM	ÖĞRENEN ORGANİZASYON İÇİNDE TIBBİ MÜMESSİLLER
OKT. TUĞBA TEKE YRD. DOÇ. DR. ŞERİFE SEHER EROL ÇALIŞKAN	EFRÂSİYÂB'IN HİKÂYELERİNDE HALKBİLİMSSEL UNSURLAR
DOÇ. DR. FATİH SAKALLI	ŞAİR 'YAŞAR NABİ NAYIR'
DOÇ. DR. ÜMRAN TÜRKYILMAZ	SOFYA KURBAN'IN GÖÇ ÖYKÜSÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
ARŞ. GÖR. KADİRHAN ÖZDEMİR ARŞ. GÖR. BÜLENT SAYAK	YAŞAR KEMAL'İN BINBOĞALAR İSİMLİ ESERİ ÜZERİNE ARKETİPSEL BİR OKUMA
YRD. DOÇ. DR. MURAT ÖZCAN YRD. DOÇ. DR. GÜRKAHN DAĞBAŞI YRD. DOÇ. DR. MURAT DEMİR	İMAM HATİP LİSELERİ 10. SINIF ARAPÇA DERS KİTABINDA BULUNAN ETKİNLİKLERİN İLETİŞİMSSEL YAKLAŞIMA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ
YRD. DOÇ. DR. AYLİN MENTİŞ KÖKSOY	MÜZİK ÖĞRETMENLİĞİ BÖLÜMÜNE YENİ BAŞLAYAN ÖĞRENCİLERİN MÜZİK DİNLEME TERCİHLERİ
EBRU GÜLENC PROF. DR. NECATİ CEMALOĞLU	ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN ALGILARINA GÖRE OKULLARDA YAŞANAN MOBBİNG İLE ÖRGÜTSEL SİNİZM ARASINDAKİ İLİŞKİ
ARŞ. GÖR. BÜLENT SAYAK ARŞ. GÖR. KADİRHAN ÖZDEMİR	EDEBİ TEMSİL VE İDEOLOJİ BAĞLAMINDA GELENEKTEN MODERNLİĞE KARAGÖZ'ÜN DEĞİŞİMİ
OKT. ZEYNEP KİŞİ	AHMET TELLİ ŞİİRİNDE KENT İMGESİ

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

Kayıt masası gün boyu hizmet verecektir. Oturumunuzdan yarım saat önce kayıt yaptırabilirsiniz

09:30-11:30

SALON 1 OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. PINAR AKARÇAY - DOÇ. DR. GÖKHAN AK

ÖĞR. GÖR. FERİT USLU YRD. DOÇ. DR. ZELİHA TEKİN	ÖRGÜTSEL BAĞLILIKTA NEGATİF ETKİ: TÜKENMİŞLİK SENDROMU
YRD. DOÇ. DR. İLKUT ELİF KANDİL GÖKER	TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE KREDİ RİSKİ İLE KARLILIK İLİŞKİSİ
YRD. DOÇ. DR. KEREM ÖZBEY	GÖÇ, SINIR VE EKONOMİ: KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA ULUS-DEVLET EGEMENLİĞİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK
YRD. DOÇ.DR. TUBA DERYA BASKAN	BÜYÜK VE ORTA BOY İŞLETMELER İÇİN (BOBİ FR5) MUHASEBE STANDARDINA GÖRE KAR ZARAR DURUMU
DOÇ. DR. PINAR AKARÇAY DOÇ. DR. GÖKHAN AK	SENKAKU/DİAOYU ADALARININ EGEMENLİĞİ ÜZERİNDE ÇİN-JAPON ANLAŞMAZLIĞI
ÖĞR. GÖR. DR. YAVUZ SELİM DÜGER	İNTERNET BANKACILIĞI UYGULAMALARINDA İLİŞKİSEL KALİTE ALGISININ MÜŞTERİ SADAKATİNE OLAN ETKİSİ: Y KUŞAĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM BOZACI DOÇ. DR., YUNUS BAHADIR GÜLER	MÜŞTERİYE UYGULANAN CEZALAR VE SONUÇLARI: LİMİT AŞIM ÜCRETİNE YÖNELİK GENÇ TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
YRD. DOÇ.DR. TUBA DERYA BASKAN	TMS-12 GELİR VERGİSİ KAPSAMINDA ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞINI/YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜ ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE SİGORTA SEKTÖRÜNDE İNCELEME
YRD. DOÇ. DR. AYDIN ÇELİK	ANONİM VE LİMİTED ŞİRKET ORTAK VE YÖNETİCİLERİNİN KAMU BORÇLARINDAN DOLAYI SORUMLULUKLARININ NİTELİĞİ VE BU SORUMLULUĞUN BAŞLANGIÇ VE SONA ERME ZAMANI
DR. SİNEM EYÜBOĞLU DR. KEMAL EYÜBOĞLU	HİZMET GÜVEN ENDEKSİ İLE HİZMET SEKTÖR ENDEKSLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİSİNİN TEST EDİLMESİ

11:30-13:00

SALON 1 OTURUM BAŞKANI YRD. DOÇ. DR. İLKUT ELİF KANDİL GÖKER

DOÇ. DR. AYKUT GÖKSEL DAMLA GÖRGÜLÜ	“THE INTER-GENERATIONS ACCUMULATION AND TRANSFER PROCESS OF TACIT KNOWLEDGE IN FAMILY BUSINESSES: A RESEARCH NOTE”
YRD. DOÇ. DR. İLKUT ELİF KANDİL GÖKER	YEŞİL FİNANSMAN
YRD. DOÇ. DR. ZELİHA TEKİN ÖĞR. GÖR. FERİT USLU	İŞLETMELERDE ZAMAN YÖNETİMİ: ENDÜSTRİ 4.0 İLE ÖLÜ ZAMANI SIFIRLAMAK
YRD. DOÇ. DR. HAKİM AZİZ	TÜRK TİCARET KANUNU HÜKÜMLERİ İŞİĞİNDE ACENTENİN TEMSİL YETKİSİ
YRD. DOÇ. DR. ZİŞAN KORKMAZ ÖZCAN	KAMU POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE GÖÇ YÖNETİŞİMİ: MERKEZ-TAŞRA YAPILANMASI

14:00-16:00

SALON 1 OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. KASIM KARAMAN

PROF. DR. SELÇUK PERÇİN YRD. DOÇ. DR. AYKUT KARAKAYA	BÜTÜNLEŞİK KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE TÜRKİYE'DEKİ DÖRT BÜYÜK FUTBOL KULÜBÜNÜN FİNANSAL PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ
YRD. DOÇ. DR. HAKİM AZİZ	ADİ ORTAKLIKTA ORTAKLARIN SERMAYE KOYMA BORÇLARI VE BU BORÇLARIN İFA EDİLMEMESİNİN HUKUKİ SONUÇLARI
DOÇ. DR. AYKUT GÖKSEL DAMLA GÖRGÜLÜ	A RESEARCH ON THE METHODS AND STRATEGIES PREFERRED FOR TRAINING AND DEVELOPMENT OF NEW GENERATION IN FAMILY BUSINESSES AND THE ANALYSIS OF VARIABLES AFFECTING THEM
ARŞ. GÖR. SÜLEYMAN BAYRAKÇIOĞLU DOÇ. DR. VESİLE ÖMÜRBEK	REKABET STRATEJİLERİ KAPSAMINDA KRİZ DÖNEMİ MALİYET STRATEJİLERİ
DOÇ. DR. GÜLCAN SARP DOÇ. DR. ARZU ERENER	GÖRÜNTÜ İYİLEŞTİRME TEKNİKLERİ KULLANARAK MOLOZ AKMA HARİTALAMASI İÇİN YAKLAŞIMLAR
YRD. DOÇ. DR. PARİSA GÖKER	RESEARCH ON CHARACTERİSTİC FEATURES OF LANDSCAPE DESIGN OF CHINESE GARDENS
PROF. DR. NURAY GİRGİNER HÜLYA SAOTAY	ÇALIŞANLARIN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Doç.Dr. Kasım KARAMAN - Bir Tüketim Nesnesi Olarak Kadın Bedeni ve Güzellik İmgesi

Doç. Dr. Recep ÖZKAN - Doç.Dr. Elvan YALÇINKAYA - Prof.Dr. Mustafa TALAS - Dr. Bayram POLAT
TEMEL İNSANİ DEĞERLERE İLİŞKİN PEDAGOJİK FORMASYONÖĞRENCİLERİNİN ALGILARININ İNCELENMESİ

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

16:00-18:00

SALON 1 OTURUM BAŞKANI PROF. DR. ÜNAL ŞENTÜRK

PROF. DR. NURAY GİRGİNER HÜLYA SAOTAY	BANKA ÇALIŞANLARININ SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA
YRD. DOÇ. DR. AYKUT KARAKAYA PROF. DR. SELÇUK PERÇİN	TÜRKİYE'DEKİ KALKINMA VE YATIRIM BANKALARI KÂRLİLİĞİNİN KALICILIĞI
YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN TEZER	21. YÜZYILDA BİLGİ EKONOMİSİNİN, GELİŞMİŞ, GELİŞEN VE AZ GELİŞMİŞ EKONOMİLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
ARŞ. GÖR. SÜLEYMAN BAYRAKÇIOĞLU PROF. DR. OSMAN BAYRİ	MUHASEBENİN TEMEL KAVRAMLARI AÇISINDAN NAKİT ESASLI VE TAHAKKUK ESASLI KAYIT SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI UYGULAMA VE ANALİZİ
DOÇ. DR. GÜLCAN SARP DOÇ. DR. ARZU ERENER	UZAKTAN ALGILAMA TEKNOLOJİLERİNİ KULLANARAK ARAZİ YÜZEY SICAKLIĞININ BİTKİ ÖRTÜSÜNE VE TOPRAK NEMİNE ETKİLERİNİN BELİRLENMESİ
YRD. DOÇ. DR. PARİSA GÖKER	A STUDY OF HISTORICAL URBAN PARKS IN TERMS OF USAGE AND FUNCTION; EXAMPLE OF VILLA BORGHESE, ITALY
DR. SİNEM EYÜBOĞLU DR. KEMAL EYÜBOĞLU	FİNANSAL HİZMETLER GÜVEN ENDEKSİ İLE MALİ SEKTÖR ALT ENDEKSLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
PROF. DR. ÜNAL ŞENTÜRK	
PROF. DR. HİKMET KORAS	ÇAĞDAŞ UYGUR ŞİİRİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
DR. ÖLEM KAYA - DR. AHMET FAHRİ ÖZK	ERGONOMIC DESIGN IN UNIVERSITY CLASSROOMS: AN APPLICATION
PROF. DR. AKBAR VALADBİGİ	

30 MART 2025

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

09:30-11:30

SALON 2 OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. İŞTAR CENGİZ

DOÇ. DR. SALİH YEŞİL MİHRİBAN HATUNOĞLU	ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN SOSYAL KAYTARMAYA ETKİSİ ÜZERİNE BİR ALAN ÇALIŞMASI
DOÇ. DR. İBRAHİM MAZMAN LALE İZCİ	ULUSAL VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLER TARAFINDAN DESTEKLENEN SURİYELİ GÖÇMENLER
DR. İŞİL FULYA ORKUNOĞLU ŞAHİN	GENÇ İŞSİZLİĞİ SORUNU VE MÜCADELE YÖNTEMLERİ
ENVER AYDOĞAN ARŞ. GÖR. EMRE BURAK EKMEKÇİOĞLU	ALGILANAN YÖNETİCİ DESTEĞİNİN MESLEKİ TÜKENMİŞLİK ÜZERİNE ETKİSİ
İSMAİL KARAAHMETOĞLU DOÇ. DR. FATMA TAŞDEMİR	DAVETLE MÜDAHALE DOKTRİNİ: RUSYA'NIN SURİYE'YE ASKERİ MÜDAHALESİ
YRD. DOÇ. DR. ABDULLAH KARATAŞ GÜLDEREN KARATAŞ	STOCKHOLM ÇEVRE KONFERANSI SONRASI KÜRESEL ÇEVRE POLİTİKALARI VE TÜRKİYE
DOÇ. DR. FAİK AHMET SESLİ DOÇ. DR. EROL YAVUZ YRD. DOÇ. DR. MAHİR SERHAN TEMİZ YRD. DOÇ. DR. FATİH TAKTAK	KIYI ALANLARINDAKİ MÜLKİYET PROBLEMLERİNİN İNCELENMESİ: SAMSUN, ATAKUM İLÇESİ ÖRNEĞİ
DOÇ. DR. İŞTAR CENGİZ	İŞ SÖZLEŞMESİ İLE ÇALIŞAN HEKİMİN TIBBİ MALPRAKTİSTEN DOĞAN HUKUKİ SORUMLULUĞU
YRD. DOÇ. DR. POLAT CAN	YEREL İŞLETMELERDE MARKA KİŞİLİĞİ BOYUTLARI
ÖGR. GÖR. CEYLAN SÜLÜ AKGÜL	MEDYANIN KULLANIM AMAÇLARINA GÖRE BİREYLER VE TOPLUMLAR ÜZERİNDEKİ ROLÜ
ARŞ. GÖR. FATMA HIZIR	MURİS MUVAZAASI

11:30-13:00

SALON 2 OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. İŞTAR CENGİZ

DOÇ. DR. FATMA TAŞDEMİR İSMAİL KARAAHMETOĞLU	SURİYE İÇ SAVAŞININ KÜRESEL VE BÖLGESEL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
YRD. DOÇ. DR. POLAT CAN	İDOLLEŞTİRMENİN KİŞİ MARKA BAĞLILIĞINA ETKİSİ
YRD. DOÇ. DR. ABDULLAH KARATAŞ GÜLDEREN KARATAŞ	KENTSEL YEŞİL ALANLAR VE YAŞAM KALİTESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ
LALE İZCİ HATİCE UĞURLU	KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARIN MEKAN DEĞİŞİKLİĞİ KOĞUŞLARDAN EVLERE
YRD. DOÇ. DR. GÜL AKTAŞ	DEĞİŞEN TOPLUMDA AİLE İÇİ İLİŞKİLERİN GÜNCEL VE KÜLTÜREL YAŞAMA ETKİLERİ
ENVER AYDOĞAN ARŞ. GÖR. EMRE BURAK EKMEKÇİOĞLU	ALGILANAN İŞ ARKADAŞLARI DESTEĞİ VE YÖNETİCİ DESTEĞİNİN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
YRD. DOÇ. DR. ÖMER FARUK DEMİRKOL	MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MUHASEBE MESLEĞİ AÇISINDAN ÖN LİSANS MEZUNLARINDAN BEKLENTİLERİ
DOÇ. DR. İŞTAR CENGİZ	ÇALIŞMA HAYATINDA ENGELLİLERE YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER
YRD. DOÇ. DR. NURCAN AVŞIN	BUZULLAŞMA SONRASI HOLOSEN DÖNEMİ ALT DEVİRLERİNİN GENEL NİTELİĞİ VE SINIFLANDIRILMASI
ÖGR. GÖR. CEYLAN SÜLÜ AKGÜL	HAK KAVRAMININ DOĞUŞ FELSEFESİNDEN HAREKETLE İNSAN HAKLARI
ARŞ. GÖR. FATMA HIZIR	MİRASÇILIKTAN ÇIKARMA
ARŞ. GÖR. ZEYNEP ÇELİK	LEİBNİZ'İN MANTIKSAL HESAPLAMASININ(CALCULI-ANALİZ) YORUMU

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

14:00-16:00

SALON 2 OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. NURAN AKŞİT AŞIK

DOÇ. DR. NURAN AKŞİT AŞIK	ÖRGÜT İKLİMİ VE İŞE YABANCILAŞMA İLİŞKİSİNE YÖNELİK GÖRGÜL BİR ARAŞTIRMA
DR. İŞİL FULYA ORKUNOĞLU ŞAHİN	TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE GİDER PUSULASI DÜZENLEMESİ
YRD. DOÇ. DR. ŞEBNEM UDUM	DECONSTRUCTING THE TRUMP ADMINISTRATION'S POLICY ON THE IRAN NUCLEAR DEAL
PROF. DR. HİLMİ ÜNSAL ARŞ. GÖR. AYŞE HONDUR	VERGİ HUKUKUNDA CEZA EHLİYETİ
DOÇ. DR. OĞUZ İŞİK ARŞ. GÖR. SEVİLAY KARAMAN	TÜRKİYE İLE ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYE ÜLKELERİNİN SAĞLIK GÖSTERGELERİ VE SAĞLIK HARCAMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI
YRD. DOÇ. DR. ÖMER FARUK DEMİRKOL	ENTEĞRE RAPORLAMA SÜRECİ
YRD. DOÇ. DR. GÜL AKTAŞ	SOSYAL MEDYADA GENÇLERİN EVLİLİK KONUSUNDAKİ PAYLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
DOÇ. DR. FAİK AHMET SESLİ DOÇ. DR. EROL YAVUZ YRD. DOÇ. DR. MAHİR SERHAN TEMİZ YRD. DOÇ. DR. FATİH TAKTAK	TARIM ARAZİLERİNİN PARÇALILIĞININ İNCELENMESİ: SAMSUN ÖRNEĞİ
YRD. DOÇ. DR. AHMET KESER	AN INVESTIGATION ON THE TURKISH EDUCATION SYSTEM THROUGH PUBLIC POLICY TRANSFER

16:00-18:00

SALON 2 OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. NURAN AKŞİT AŞIK

PROF. DR. KAMİL KAYA GÜLSEN ÇİMEN	SİYASAL SOSYALLEŞMEDE AİLENİN ETKİSİ
DOÇ. DR. İNCİ PARLAKTUNA PROF. DR. İNCİ SARIÇİÇEK	DÜZEY 1 BÖLGELERİNİN SANAYİ SEKTÖRÜNDEKİ İŞSİZLİĞİ AZALTMA POTANSİYELİ AÇISINDAN ÇOK ÖLÇÜTLÜ KARAR VERME TEKNİĞİYLE SIRALANMASI
DOÇ. DR. NURAN AKŞİT AŞIK	PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE UMUTSUZLUĞUN YAŞAM DOYUMUNA ETKİSİ: OTEL ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA
YRD. DOÇ. DR. NURCAN AVŞİN	FİZİKİ COĞRAFYADA OSL TARİHLENDİRME ANALİZİNİN KULLANIMI: AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI
YRD. DOÇ. DR. ÖZLEM DENLİ	KÜRESEL YOKSULLUĞU DÜŞÜNMEK: THOMAS POGGE'NİN VE KOZMOPOLİT ADALET KURAMI
ARŞ. GÖR. ZEYNEP ÇELİK	TAM TÜMEVARIMIN BİLİMSEL TÜMEVARIMDAN FARKI NEDİR?
LİKA ÇERKEZİŞVİLİ	SOĞUK SAVAŞ SONRASI GÜRCİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

09:30-11:30

SALON 3 OTURUM BAŞKANI PROF. DR. MEHMET OKUR

PROF. DR. MEHMET OKUR	SAMAKOV MİSYONER OKULLARI VE BULGAR MİLLİ DÜŞÜNCESİNİN OLUŞUMU
YRD. DOÇ. DR. ELÇİN YAZICI PROF. DR. ADALET KANDIR	ERKEN OKURYAZARLIK BECERİLERİNE İLİŞKİN YAPILAN BİLİMSEL MAKALELERİN İNCELENMESİ
DOÇ. DR. MİNE GÖZÜBÜYÜK TAMER	TRABZON'DA FAALİYET GÖSTEREN EĞİTİM SENDİKALARININ İŞLEYİŞLERİNE İLİŞKİN SORUNLAR VE EĞİTİME YÖNELİK GÖRÜŞLERİ
DOÇ. DR. HANDE ŞAHİN ÖĞR. GÖR. BARIŞ DEMİREL	YAŞLIYA BAKIM VEREN KADIN AİLE ÜYELERİNİN YAŞADIKLARI GÜÇLÜKLER
ARŞ. GÖR. TOLGA SEKİ ARŞ. GÖR. ZEYNEP ŞİMŞİR PROF. DR. BÜLENT DİLMAÇ	ÜNİVERSİTELERE YERLEŞTİRMEDE YGS-LYS'DEN YKS'YE GEÇİŞ SÜRECİNE İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ
AYLİN AĞCA	HENRI BERGSON'DA DİNAMİZM BAĞLAMINDA BİLİM VE METAFİZİK AYRIMI
DOÇ. DR. VELİ TOPTAŞ YRD. DOÇ. DR. EMİNE GÖZEL	VELİLERİN "MATEMATİK" KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARININ İNCELENMESİ
YRD. DOÇ. DR. MUHAMMED ALİ YAZIBAŞI	II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ İLK VE ORTAOKULLARDA DEĞERLER EĞİTİMİ
YRD. DOÇ. DR. HALUK ÖNER	SADIK HİDAYET'İN KÖR BAYKUŞ ROMANINA FARKLI OKUMA BİÇİMLERİYLE YAKLAŞIM
ARŞ. GÖR. GÜLFEM KURT	ÇEVİRİDE KAYIPLAR SORUNU: NECİB MAHFUZ'UN YEYME KUTİLE'Z-ZA'İM ADLI ESERİNİN İNGİLİZCE'DEN TÜRKÇE'YE ÇEVİRİSİ İLE ARAPÇA KAYNAK METNİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEMESİ

11:30-13:00

SALON 3 OTURUM BAŞKANI PROF. DR. MEHMET OKUR

DOÇ. DR. HANDE ŞAHİN ÖĞR. GÖR. BARIŞ DEMİREL	SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN YAŞLILIK VE YAŞLANMAYA İLİŞKİN TUTUMLARININ BELİRLENMESİ
PROF. DR. MEHMET OKUR	XIX. YÜZYILDA AMERİCAN BOARD'UN SURIYE'DEKİ FAALİYETLERİ
DOÇ. DR. ARMAĞAN ÖZTÜRK	MACHIAVELLİ'NİN SAVAŞ AHLAKI
YRD. DOÇ. DR. DİDEM DEMİRALP	ANTİK KAYNAKLAR IŞIĞINDA BİR ADRIYATİK EFSANESİ GÜNEŞ TANRISININ OĞLU VE HAZİN SONU
ÖĞR. GÖR. DİCLE ÖZCAN ELÇİ YRD. DOÇ. DR. EMİNE GÖZEL	ÇOCUK GELİŞİMİ ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNE YÖNELİK TUTUMLARI
DOÇ. DR. VEŞİLE OKTAN YRD. DOÇ. DR. MEHMET PALANCI	ERGENLERDE KENDİNE ZARAR VERME DAVRANIŞI VE DUYGULARI DÜZENLEME
DOÇ. DR. ARZU ÖZYÜREK	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AİLE İÇİ ŞİDDETE YÖNELİK TUTUMU
DOÇ. DR. BANU HATİCE GÜRCÜM YRD. DOÇ. DR. NURSEL BAYKASOĞLU ARŞ. GÖR. ASSEL YERDENOVA	BİR SUZENİ SANATÇISI: ZEYNELKHAN MUKHAMEDCANOĞLU
YRD. DOÇ. DR. MUHAMMED ALİ YAZIBAŞI	KLASİK İSLAM EĞİTİMCİLERİNE GÖRE ROL-MODEL OLARAK ÖĞRETMENLERDE BULUNMASI GEREKEN ÖZELLİKLER
BETÜL ÖZEN	ORTOPEDİ ALANINDA YAZILMIŞ TARİHİ BİR TIP METNİ: RİSÂLE-İ TİBB
FİRUZ FEVZİ	A CULTURAL OVEWIEV OF THE CHILDREN'S GAMES AMONGAFGHANISTAN ETHNIC GROUPS
EŞQANE BABAYEVA	BAHTİYAR VAHABZADE AZERBAYCAN-TÜRKİYE EDEBİ İLİŞKİLER KONTEKSİNDE

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

14:00-16:00

SALON 3 OTURUM BAŞKANI PROF. DR. AYLAKAŞOĞLU

DOÇ. DR. ARZU ÖZYÜREK	ANNE-BABA ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI VE ÜÇ FARKLI ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI
DOÇ. DR. MİNE GÖZÜBÜYÜK TAMER	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİNDE ÖĞRENİM GÖREN ULUSLARARASI ÖĞRENCİLERİN TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ
ARŞ. GÖR. TOLGA SEKİ ARŞ. GÖR. ZEYNEP ŞİMŞİR PROF. DR. BÜLENT DİLMAÇ	ÜNİVERSİTELERE YERLEŞTİRMEDE YGS-LYS'DEN YKS'YE GEÇİŞ SÜRECİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ
PROF. DR. AYLAKAŞOĞLU	ÇEHOV'DAN TOPLUMSAL ELEŞTİRİ BAĞLAMINDA BİR ÖYKÜ: 6 NUMARALI KOĞUŞ
YRD. DOÇ. DR. MEHMET PALANCI DOÇ. DR. VESİLE OKTAN	ERGENLERDE KENDİNE ZARAR VERME DAVRANIŞININ BENLİK SAYGISI VE STRESLE BAŞAÇIKMA BECERİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ
ÖĞR. GÖR. KAMİL ATEŞ ÖĞR. GÖR. SERVET TÜRKAN	İĞDIR ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN MADDE BAĞIMLILIĞI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ
DOÇ. DR. ASSİYE AKA MUSTAFA BURAK KELEŞ	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISI: ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİNDE
ARŞ. GÖR. GÜLFEM KURT	NOBEL ÖDÜLLÜ MİSİRLİ YAZAR NECİB MAHFUZ'UN TÜRKİYE'DE ÇEVİRİ YOLUYLA ALIMLANMASI

16:00-18:00

SALON 3 OTURUM BAŞKANI PROF. DR. AYLAKAŞOĞLU

PROF. DR. AYLAKAŞOĞLU	AYTMATOV'UN CENGİZ HAN'A KÜSEN BULUT ADLI ESERİNDE BİREYİN YERİ
ÖĞR. GÖR. SERVET TÜRKAN ÖĞR. GÖR. KAMİL ATEŞ	İĞDIR ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN GELECEK BEKLENTİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
DOÇ. DR. BANU HATİCE GÜRCÜM YRD. DOÇ. DR. NURSEL BAYKASOĞLU ARŞ. GÖR. ASSEL YERDENOVA	"EL SANATININ SÜRDÜRÜLEBİLMESİNDE TASARIMCININ SORUMLULUĞU"
YRD. DOÇ. DR. HALUK ÖNER	LATİFE TEKİN'İN ROMANLARINDA KİŞİ KADROSU
ÖĞR. GÖR. GÜLDEN ÖZTÜRK SERTER PROF. DR. SEHER BALCI ÇELİK	ÇOCUĞUN YARATICILIĞI VE MIŞ GİBİ OYUN
YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA NACİ KULA	ÖLÜM, UYKU, UYANIŞ/DİRİLİŞ İLİŞKİSİNDE HAYATIN ANLAMINI KEŞFETMEK
DOÇ. DR. ASSİYE AKA	NEOLİBERALİZMİ HAYEK VE BOURDIEU ÜZERİNDEN OKUMAK: EKONOMİ/POLİTİK VE KÜLTÜREL BİÇİMLER
DOÇ. DR. ARMAĞAN ÖZTÜRK	TARİHSEL SOSYOLOJİ LİTERATÜRÜNDE SAVAŞIN VE ŞİDDETİN ROLÜ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

Kayıt masası gün boyu hizmet verecektir. Oturumunuzdan yarım saat önce kayıt yaptırabilirsiniz

09:30-11:30

SALON 1 OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. NEVİN AYDIN

DOÇ. DR. NEVİN AYDIN	ENDÜSTRİ 4.0: AKILLI FABRİKA
YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM GÖKHAN CEYLAN ÖĞR. GÖR. HATİCE BAHATTİN CEYLAN	AMBALAJ TASARIMLARINDA TÜKETİCİNİN SATIN ALMA KARARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE ÖNERİLER
YRD. DOÇ. DR. HATİCE NUR GERMİR	ÇİN'İN AFRİKA'YA YÖNELİK YATIRIM POLİTİKALARI
OKT. KORAY ERGİN	TANZİMAT'DAN II. MEŞRUTİYET'E OSMANLI'DA BASIN
DOÇ. DR. BURCU ERŞAHAN PROF. DR. İSMAİL BAKAN DOÇ. DR. TUBA BÜYÜKBEŞE ABDULLAH ÖZDEMİR	DUYGUSAL EMEĞİN İŞ TATMİNİ VE ÇALIŞAN YARATICILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE İLİŞKİN BİR ALAN ARAŞTIRMASI
YRD. DOÇ. DR. ŞEKİP YAZGAN YRD. DOÇ. DR. ÖMER YALÇINKAYA	TÜRKİYE' DE SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME
ÖĞR. GÖR. HATİCE BAHATTİN CEYLAN YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM GÖKHAN CEYLAN	REKLAM TASARIMLARINDAKİ MARKA SAVAŞLARI
ARŞ. GÖR. DR. ESRA DOĞAN	BİLGİ-BİLİM İLİŞKİSİNE YÖNELİK EKONOMİ POLİTİK BAĞLAMDA TEKNİĞE İLİŞKİN SORUŞTURMA

11:30-13:00

SALON 1 OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. NEVİN AYDIN

DOÇ. DR. SİNEM SOMUNOĞLU İKİNCİ	SAĞLIK TURİZMİ KAVRAMI VE ÖNEMİ
YRD. DOÇ. DR. HATİCE NUR GERMİR	İZMİR VE MANİSA İLLERİ BAZINDA BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİ KATILIMCILARININ KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
DOÇ. DR. NEVİN AYDIN	LOJİSTİK ENDÜSTRİSİNİN GELECEĞİ
ÖĞR. GÖR. DR. SUZAN URGAN PROF. DR. ŞERAFETTİN SEVİM DR. BÜNYAMİN ÖZGÜLEŞ	ORGANİZASYONLARDA GÖRÜLEN DEĞİŞİME DİRENÇ, YABANCIlaşMA VE DEĞERSİZLİK HİSSİ: BİR KAMU HASTANESİNDE ARAŞTIRMA
DR. EROL TEKİN	GİRİŞİMCİLİK VE İNOVASYON İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
OKT. PELİN DOĞAN DOÇ. DR. ÖZLEM ÇAKIR	İNGİLİZCE ÖĞRETİMİNDE KİŞİSELLEŞTİRMENİN LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN BAŞARILARINA ETKİSİ
YRD. DOÇ. DR. ÖMER YALÇINKAYA YRD. DOÇ. DR. ŞEKİP YAZGAN	CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1992Q1-2017Q4)
DOÇ. DR. SİNEM SOMUNOĞLU İKİNCİ	SAĞLIK SEKTÖRÜNDE GİRİŞİMCİLİK KAVRAMI
MEHMET AYDINER	YAYGIN VE YOĞUN TİCARET : TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ

14:00-16:00

SALON 1 OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. ŞAFAK KAYPAK

İLYAS ERTUĞRUL İNAN ERDOĞAN ÇELİK	ALGILANAN ÖRGÜTSEL GÜVEN VE İŞ TATMİNİ: KASTAMONU İLİ ÖZEL VE KAMU BANKALARINDA BİR UYGULAMA
YRD. DOÇ. DR. SEÇİL MİNE TÜRK	BİR DİYALOG İMKANI İÇİN GENEL BİR ÇERÇEVE: EKOLOJİK DÜŞÜNCE VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
DR. EROL TEKİN	LİDER-ÜYE ETKİLEŞİMİNİN ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
DOÇ. DR. ŞAFAK KAYPAK	SAVURGANLIK VE DOĞAYA YANSIMASI
ARŞ. GÖR. MÜGE SAĞLAM ARŞ. GÖR. EMİNE KARAÇAYIR	FİNANSAL SEKTÖR VE REEL SEKTÖR ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
YRD. DOÇ. DR. MEHMET SAMİ BAYRAKTAR	BORÇKA'DA CAMİLİ VE DÜZENLİ KÖYLERİNDE GELENEKSEL İKİ AHŞAP KÖPRÜ
DOÇ. DR. BÜLENT C. TANRITANIR ARŞ. GÖR. ÖMER AYTAÇ AYKAÇ	PSYCHOLOGICAL DISTRUCTION IN THE BLINDFOLD BY SIRI HUSTVEDT
ÖĞR. GÖR. ESRA UYGUN	ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİNİN VERGİ ALGISI VE BİLİNCİNİN ÖLÇÜMÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ZİLE MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ
ARŞ. GÖR. ERKAN NUR YRD. DOÇ. DR. BARAN ARSLAN	ETİK LİDERLİĞİN ÇALIŞANLARIN İŞ TATMİNİNE ETKİSİ

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

16:00-18:00

SALON 1 OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. ŞAFAK KAYPAK

DOÇ. DR. BÜLENT C. TANRITANIR ARŞ. GÖR. ÖMER AYTAÇ AYKAÇ	LEGITIMATE DOCUMENTS OF THE HORRORS OF SLAVE WOMEN: HARRIET JACOBS' AUTOBIOGRAPHY, INCIDENTS IN THE LIFE OF A SLAVE GIRL
DOÇ. DR. ŞAFAK KAYPAK	İNSAN KİRLİLİĞİ VE KENTSEL ÇEVRE
PROF. DR. FATMA ÖZTÜRK UZM. SEDA ÇOTUK	GİYİM SEKTÖRÜNDE KİŞİYE ÖZEL ÖLÇÜLENDİRME TEKNOLOJİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
YRD. DOÇ. DR. KAYHAN ATİK	KÂTİP ÇELEBİ'DE KARŞILAŞTIRMALI TARİH
ÖĞR. GÖR. ESRA UYGUN	VERGİ KABAHAHLERİ, VERGİ SUÇLARI VE CEZALARININ ANAYASAL İLKELER YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ
ARŞ. GÖR. AYHAN GÜNEŞ	ONLINE ÇEVİRİ ARAÇLARININ FRANSIZCA-TÜRKÇE YÖNÜNDE KARŞILAŞTIRILMASI
ARŞ. GÖR. AYHAN GÜNEŞ	ÇEVİRİ MESLEĞİNİN TÜRKİYE'DEKİ ÇEVİRİ İŞ İLANLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ
YRD. DOÇ. DR. BARAN ARSLAN ARŞ. GÖR. ERKAN NUR	DEMOGRAFİK FAKTÖRLER BAĞLAMINDA İŞ AHLAKI DÜZEYİNDEKİ FARKLILIKLAR

31 MART 2018

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

09:30-11:30

SALON 2 OTURUM BAŞKANI DOÇ. DR. ŞABAN ESEN

YRD. DOÇ. DR. CENGİZ ARIKAN	TÜRKİYE'DE SEÇİM SİSTEMİ ARAYIŞLARI
DOÇ. DR. ŞABAN ESEN BAHAR IŞIK	YÖNETİM DANIŞMANLIĞI VE FİRMALARIN YÖNETİM DANIŞMANLIĞINA KARŞI TUTUMLARININ İNCELENMESİ: BARTIN İLİ ÖRNEĞİ
DR. İBRAHİM GÜL	YENİDEN KİRALAMA YASAĞINA AYKIRILIK NEDENİYLE TAZMİNAT VE HUKUKİ NİTELİĞİ
ÖĞR. GÖR. SADIK KOCABAŞ	KİTLESEL AKINLARDA DEVLETLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ: ULUSLARARASI HUKUK VE TÜRKİYE
DOÇ. DR. ŞABAN ESEN TUĞBA SARAMAN	LİDERLİK YAKLAŞIMLARI KAPSAMINDA DOUGLAS MCGREGOR'UN X VE Y TEORİSİ: BARTIN ÜNİVERSİTESİ İDARI PERSONEL ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
ÖĞR. GÖR. SADIK KOCABAŞ	TANZİMAT DÖNEMİ İLE OLUŞTURULAN İSTİŞARİ KURULLARIN GÜNÜMÜZE YANSIMALARI
YRD. DOÇ. DR. BİLGE GÖZENER MELEK YÜKSEL	ÇİFTÇİNİN TARIMA BAKIŞI: TOKAT İLİ ÖRNEĞİ
YRD. DOÇ. DR. ENGİN KANBUR	ALGILANAN ÖRGÜTSEL PRESTİJİN İŞE ADANMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
DR. İSMAİL EFE	DAMAT FERİT HÜKÜMETİNİN ANADOLU'DA ETKİN OLMA SİYASETİNİN BİR UNSURU OLARAK ANADOLU NASİHAT HEYETİ

11:30-13:00

SALON 2 OTURUM BAŞKANI YRD. DOÇ. DR. ZHALA BABASHOVA KASTRATİ

HALİSE ÇEVİK ARŞ. GÖR. GÜLNUR İLGÜN PROF. DR. BAYRAM ŞAHİN	RADYOLOJİ DEPARTMANI ÇALIŞANLARININ RADYASYONDAN KORUNMA DÜZEYLERİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR İNCELEME
YRD. DOÇ. DR. ENGİN KANBUR	BİREY-ÖRGÜT UYUMUNUN İŞE YABANCILAŞMA ÜZERİNE ETKİSİNİ İNCELEMeye YÖNELİK AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA
YRD. DOÇ. DR. ELİF ŞEŞEN PROF. DR. K. ÖZKAN ERTÜRK	ÇİZGİ FİLMERDE ŞİDDET GÖSTERİMİNİN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
YRD. DOÇ. DR. FERHUNDE KÜÇÜKŞEN ÖNER	RENKLERİN PSİKOLOJİK BOYUTU: KIRMIZI ÖRNEĞİ
YRD. DOÇ. DR. ZHALA BABASHOVA KASTRATİ	AZERBAJYANDA MİLLİ KİMLİĞİN VE MİLLİ BİLİNCİN OLUŞUMUNDA AYDINLARIN VE BASININ ROLÜ
DR. İŞİL AYDIN ÖZKAN	TÜRKÇEDE EYLEM+{-A} EYLEM+{-A} ŞEKLİNDE KURULAN İKİLEMELERİN İSTEM YAPILARI
YRD. DOÇ. DR. HALİME GÖKTAŞ KULUALP ÖMER SARI	KIRSAL TURİZME YÖNELİK TUTUMU ETKİLEYEN UNSURLARIN BELİRLENMESİ
YRD. DOÇ. DR. ZÜMRÜT HATİCE ŞEKKELİ PROF. DR. İSMAİL BAKAN	AKILLI TEDARİK ZİNCİRİ (TEDARİK ZİNCİRİ 4.0)

14:00-16:00

SALON 2 OTURUM BAŞKANI PROF. DR. ESİN CAN

PROF. DR. ESİN CAN ARŞ. GÖR. AYŞE MERVE URFA	TÜRKİYE'DEKİ Y KUŞAĞI KADIN AKADEMİSYENLERDE CAM TAVAN SENDROMU: NİTEL BİR ÇALIŞMA
ŞEYDA ÖZUSTA ARŞ. GÖR. GÜLNUR İLGÜN PROF. DR. BAYRAM ŞAHİN	BİR ÜNİVERSİTE HASTANESİNİN ÇOCUK GÖZ POLİKLİNİĞİNE BAŞVURAN HASTA YAKINLARININ TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR
YRD. DOÇ. DR. FERHUNDE KÜÇÜKŞEN ÖNER	RENKLERİN TOPLUMSAL BOYUTU: KIRMIZI ÖRNEĞİ
ARŞ. GÖR. YASİN ÇİLHORUZ İLKNUR ARSLAN	SAĞLIKTA YALIN YÖNETİM YAKLAŞIMI: BİR BİBLİYOMETRİK ANALİZ
DR. İSMAİL EFE	OSMANLI DEVLETİ'NİN I. DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞ SERÜVENİ
YRD. DOÇ. DR. ÖMER FARUK ERDOĞAN	FELSEFİ DÜŞÜNCENİN SEYRİ ÜZERİNE ÜÇ ARGÜMAN
YRD. DOÇ. DR. HALİME GÖKTAŞ KULUALP ÖMER SARI	ÇALIŞMA HAYATINDA TÜKENMİŞLİK SENDROMU ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI
PROF. DR. İSMAİL BAKAN YRD. DOÇ. DR. ZÜMRÜT HATİCE ŞEKKELİ	AKILLI DEPOLAMA SİSTEMLERİ

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

16:00-18:00

SALON 2 OTURUM BAŞKANI YRD. DOÇ. DR. MACİT BALIK

ARŞ. GÖR. YASİN ÇİLHORUZ İLKNUR ARSLAN	SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA
ARŞ. GÖR. NADİDE ŞAHİN	KATOLİK KİLİSESİNE GÖRE RUHBANLIK ANLAYIŞININ KÖKENİ VE KADINLARIN RUHBANLIĞI KONUSUNA BAKIŞ
DOÇ. DR. ELBEYİ PELİT MERVE GÜLEN	OTEL İŞLETMELERİ İŞGÖRENLERİNİN KURUMA GÜVEN DÜZEYLERİ: AFYONKARAHİSAR'DAKİ BEŞ YILDIZLI OTEL İŞLETMLERİNDE BİR ARAŞTIRMA
YRD. DOÇ. DR. MACİT BALIK	HULKİ AKTUNÇ'UN BİR ÇAĞ YANGINI'NDA DÜŞ VE GERÇEĞİN BULUŞMA MEKÂNI: EV
YRD. DOÇ. DR. MACİT BALIK	TARİHİ BİR VAKA OLARAK MÜBADELENİN SÜREYYA BERFE ŞİİRİNE YANSIMALARI
YERMUKHAMET MARALBEK	THE CONCEPT OF «MOLSHER» (MEASURE) THROUGH THE PARAPHRASE IN POETIC LANGUAGE

31 MART 2018

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

09:30-11:30

SALON 3 OTURUM BAŞKANI PROF. DR. MUSTAFA ÜNAL

YRD. DOÇ. DR. MURAT AKKUŞ YRD. DOÇ. DR. SÜLEYMAN KOYUNCU	KIRAAT-KELÂM İLİŞKİSİNE DAİR BİR DENEME
DOÇ. DR. GEMER C. MÜRŞÜDLÜ	20. YÜZYIL AZERBAJCAN FELSEFESİ TARİHİ ARAŞTIRMA KONUSU OLARAK
DOÇ. DR. SEMRA GÜVEN EDA CEREN EREL	ORTAOKUL 5. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABININ DEYİMLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
YRD. DOÇ. DR. MEHMET BAKIR ŞENGÜL	TÜRK ROMANINDA HUKUK KARŞISINDA KADIN
YRD. DOÇ. DR. BAHADIR GÜLBAHAR YRD. DOÇ. DR. SADIK YÜKSEL SIVACI	ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN SINIF İÇİ LİDER ÖĞRETMENLİK BECERİLERİ ALGILARIYLA SINIF İÇİ ETKİLİ İLETİŞİM BECERİLERİ ALGILARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
YRD. DOÇ. DR. MEHMET BAKIR ŞENGÜL	TÜRK HİKÂYESİNDE SAVAŞ MAĞDURLARI
DOÇ. DR. ALİ RIZA TERZİ ARŞ. GÖR. HANDE ÇELİK	NECATİBEY EĞİTİM FAKÜLTESİ SON SINIFLARINDA OKUYAN ÖĞRETMEN ADAYLARININ AKADEMİK GÜDÜLENME VE AKADEMİK ÖZYETERLİK İLİŞKİSİ
DR. BANU ANTAKYALI	BİR ADANMIŞLIĞIN ANLATISI: BIYIK SÖYLENCESİ
BAŞAK ÖNER	PSİKANALİTİK EDEBİYAT KURAMI YOLUYLA BİR İNCELEME ÖRNEĞİ: 'İNTİBAH' VE 'ANAHTAR' ROMANLARININ KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMASI
DOÇ. DR. MEHMET DEMİRTAŞ	WILFRED CANTWELL SMITH'E GÖRE İMAN VE İNANCIN MAHİYETİ
YRD. DOÇ. DR. BİLGE BAĞCI AYRANCI DOÇ. DR. FİLİZ METE	OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENİ ADAYLARININ HEDEF KİTLEYE YÖNELİK MASAL YAZMA BECERİLERİ
DOÇ. DR. FİLİZ METE DOÇ. DR. OZLEM ÇAKIR DR. ZÜLEYHA KANTOS	İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ İÇİN KİŞİSELLEŞTİRİLMİŞ TÜRKÇE METİNLERİN OKUMA ANLAMAYA ETKİSİ

11:30-13:00

SALON 3 OTURUM BAŞKANI PROF. DR. MUSTAFA ÜNAL

PROF. DR. ALİ EROL	A.ŞAIK TALIBZADE'NİN ESERLERİNDE MİLLİ KÜLTÜR KAYNAKLARI
YRD. DOÇ. DR. BİLGE BAĞCI AYRANCI	TÜRKÇE EĞİTİMİNDE DİL BECERİSİ OYUNLARININ EĞİTİM MATERYALİ OLARAK KULLANIMI
YRD. DOÇ. DR. BAHADIR GÜLBAHAR ERGİN EKİCİ	RESMİ ÜNİVERSİTELERE BAĞLI TÜRKÇE ÖĞRETİM MERKEZLERİNDE GÖREV YAPAN ÖĞRETİM ELEMANLARININ OLUMLU SINIF İKLİMİ SAĞLAMA YETERLİKLERİNİN İNCELENMESİ
YRD. DOÇ. DR. MURAT AKKUŞ PROF. DR. MUSTAFA ÜNAL	HURUF-İ MUKATTA' LARDAKİ KIRAAT FARKLILIKLARI YESEVİ'DE TÜRK KİMLİĞİ
PHD. GOZALOV ARİZ AVAZ OGLU	THE MAIN APPROACHES TO THE ANALYSIS OF MULTICULTURALISM AS A POLITICAL AND CULTURAL CONCEPT
HASSAN R. H. ELKHDR ASSC. PROF. AYSUN KANBUR	EXAMINING ORGANIZATIONAL COMMITMENT OF LECTURERS WORKING AT LIBYAN UNIVERSITIES IN TERMS OF THEIR DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS
ÖMER ALİ YILDIRIM	İSLAM DÜŞÜNCESİNDE NEFİSLERİN BİREYSELLEŞMESİ PROBLEMİ
DR. EMİNE GÜZEL	OSMANLI DÖNEMİ MEZAR TAŞLARINDA KULLANILAN AKANTUS YAPRAĞI
HASSAN R. H. ELKHDR ASSC. PROF. AYSUN KANBUR	EXPLORING PROSOCIAL ORGANIZATIONAL BEHAVIOR: A LITERATURE REVIEW
YURDAGÜL DOĞUŞ PROF. DR. NECATİ CEMALOĞLU	İLKOKULLARDA GÖREV YAPAN ÖĞRETMENLERİN İŞ DOYUMU İLE ÖĞRENİLMİŞ GÜÇLÜLÜK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ
YRD. DOÇ. DR. HATİCE KARAKUŞ ÖZTÜRK	ÇOCUKLUĞA BAKIŞ: ANTIK ÇAĞ
YRD. DOÇ. DR. CAFER GARİPER YRD. DOÇ. DR. YASEMİN BAYRAKTAR	OĞUZ KAĞAN DESTANI'NDA VARLIK VE MEKÂN ALGISİ
YRD. DOÇ. DR. HATİCE KARAKUŞ ÖZTÜRK	ÇOCUKLUĞA BAKIŞ: ORTA ÇAĞ
ZHI HUANG	中国与“一带一路”沿线国家 伊斯兰银行合作研究

VI. ULUSLARARASI ÇİN'DEN ADRIYATİK'E SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

14:00-16:30

SALON 3 OTURUM BAŞKANI PROF. DR. ALİ EROL

PROF. DR. ALİ EROL	NİGAR REFİBEYLİ'NİN ESERLERİNDE BİREYSEL VE TOPLUMSAL KİMLİĞİ İLE KADIN
<i>YRD. DOÇ. DR. RAİLE KAŞGARLI</i>	UYGUR YAZAR MEMTİMİN HOŞUR'UN "BIYIK MACERASI" ADLI HİKÂYESİNDE SOSYAL SORUNLAR
YRD. DOÇ. DR. ABDUSSAMED YEŞİLDAĞ	PSİKOLOJİNİN ŞİİRE YANSIMASI: EBU'L-KÂSİM EŞ-ŞÂBBİ'NİN ŞİİRLERİNDE HASTALIK İSİMLERİNİN TEŞBİH VE TEŞHİSDE KULLANILMASI
YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ÖZGENEL GÜLŞEN RABİA ÇATAK BAY	DOĞA DENEYİMİNE DAYALI ÇEVRE EĞİTİMİNİN İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ÇEVREYE YÖNELİK BİLİŞSEL VE DUYUSAL ALANLARINA ETKİSİ
YRD. DOÇ. DR. FATİH ŞANTAŞ ARŞ. GÖR. GÜLCAN ŞANTAŞ DOÇ. DR. GÜLSÜN ERİGÜÇ	ÖZEL HASTANELERE YÖNELİK E-ŞİKÂyetlerin İncelenmesi
DOÇ. DR. CEMİL ÖRGEV	ÖĞRETİM ELEMANLARI-ÖĞRENCİ ETKİLEŞİMİNİN ÖĞRETİM ELEMANLARI PERSPEKTİFİNDEN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA: BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİ ARAŞTIRMASI
DOÇ. DR. ŞABAN ÇETİN ÖĞR. GÖR. DR. FİLİZ ÇETİN	PEDAGOJİK FORMASYON EĞİTİMİ PROGRAMININ ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARINA ETKİSİ
YRD. DOÇ. DR. CAFER GARİPER YRD. DOÇ. DR. YASEMİN BAYRAKTAR	MODERN ÇAĞDA DESTANSI BİR ANLATI: AHMET ÜMİT'İN NİNATTA'NIN BİLEZİĞİ
ARŞ. GÖR. MURAT AYDIN PROF. DR. FATMA AÇIK	YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ ÖĞRETİMSEL STRATEJİLERE YÖNELİK PEDAGOJİK ALAN BİLGİLERİNİN İNCELENMESİ
YRD. DOÇ. DR. FAHRİ DAĞI DOÇ. DR. TAŞKIN DENİZ YRD. DOÇ. DR. NURETTİN AYAZ	YENİ İPEK YOLU PROJESİ KAPSAMINDA TÜRK DÜNYASI İÇİN YENİ BİR DESTİNASYON: KIRGIZİSTAN
DR. ŞEVKET ÖZCAN	GÜNAY TÜMER'DE DİN KAVRAMI

16:30-18:30

SALON 3 OTURUM BAŞKANI PROF. DR. MUSTAFA TALAS

ARŞ. GÖR. GÜLCAN ŞANTAŞ YRD. DOÇ. DR. ÖZLEM ÖZER YRD. DOÇ. DR. FATİH ŞANTAŞ	BİR ÜNİVERSİTE HASTANESİ ÇALIŞANLARININ ÖRGÜT KÜLTÜRÜNE İLİŞKİN ALGILARININ İNCELENMESİ
<i>DR. ŞEVKET ÖZCAN</i>	DİNLERİ ANLAMADA FENOMENOLOJİK YÖNTEM SORUNU: EMİR KUŞCU ÖRNEĞİ
DOÇ. DR. CEMİL ÖRGEV PROF. DR. BAYRAM TOPAL MUSTAFA ERDOĞAN	ÖĞRETİM ELEMANLARININ HİZMETKAR LİDERLİK DÜZEYLERİNİN ÖĞRENCİLERİN PERSPEKTİFİNDEN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA: BİR KAMU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ
DOÇ. DR. SEMRA GÜVEN NİLAY YILDIRIM	ORTAOKUL 5. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABINDAKİ OKUMA METİNLERİNİN DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
DOÇ. DR. ELVAN YALÇINKAYA	JAPONYA'DA SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ ÜZERİNE NOTLAR
ÖĞR. GÖR. DR. FİLİZ ÇETİN DOÇ. DR. ŞABAN ÇETİN	ÖĞRETMEN ADAYLARININ "MİLLİ DEĞER" KAVRAMINA YÖNELİK GELİŞTİRİLMİŞ OLDUKLARI METAFORİK İMGELERİN ANALİZİ
YRD. DOÇ. DR. FAHRİ DAĞI DOÇ. DR. TAŞKIN DENİZ YRD. DOÇ. DR. NURETTİN AYAZ	SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA TÜRK DESTANLARINDA KURT ATA KÜLTÜNÜN ANADOLU YANSIMASI: SAFRANBOLU ÖRNEĞİ
EMİNE DOĞAN PROF. DR. NECATİ CEMALOĞLU	ÖĞRETMEN ALGILARINA GÖRE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE BİREYSEL DEĞERLER İLE ÖRGÜTSEL İKİYÜZLÜLÜK ARASINDAKİ İLİŞKİ
ARŞ. GÖR. KUBİLAY YILMAZ	AREL-EZGİ-UZDİLEK SES SİSTEMİ ÜZERİNE
YERMUKHAMET MARALBEK	THE CONCEPT OF «MOLSHER» (MEASURE) THROUGH THE METAPHOR IN POETIC LANGUAGE
ÖĞR. GÖR. DR. SEMA ÇELEM	KUR'AN'A GÖRE ŞEYTANIN İNSAN FİİLLERİNE ETKİSİ

31 MART 2018

Kongre fotoğraflarının tamamına ulaşmak için lütfen Facebook sayfamızı ziyaret ediniz
İKSAD KONGRE TOPLULUĞU (<https://www.facebook.com/groups/518107318534159/>)

ÖNSÖZ

Adıyaman'ın Doğa Harikası İlçesi Gölbaşı'nda başlatmış olduğumuz Çin'den Adriyatik'e Serüvenimiz'in altıncısını Başkent Ankara'da gerçekleştirmiş olmanın mutluluğunu yaşamaktayız.

Bu serüvenin kutlu bir serüven olduğunu düşünmekteyiz. Bütün İKSAD Ailesi'nin en eski kongresi ve kurumsal kimliğinin zirvesini yaşayan bu kongre, her geçen gün daha büyük bir ivm yakalamayı başarmaktadır.

İsminin gereği olarak Avrasya'nın doğusunda ve batısında hemen her yerde icra edilmesi planlanan bu kongre serisinin ayrıcalıklı yönlerinden birini de bir rüyanın ürünü olması teşkil etmektedir. Çin'den Adriyatik'e serisinin bundan sonraki serüveninde, yurt içi ve yurt dışı ayırım yapılmaksızın, bir Avrupa bir Asya şehrinin merkez alınması planlanmaktadır.

İKSAD Başkanı Sayın Mustafa Latif Emek, İKSAD Başkanışmanı Sayın Sefa Salih Bildirici ve bendenizin serüven başlamadan gördüğü rüyanın artık gerçek olduğuna tanık olmanın bahtiyarlığı içerisindeyim. Rüyaların her zaman gerçekleşmesi mümkün olmasa da, gerçekleşebilenlerinin olduğunun da bu sayede canlı tanıkları olmuş durumdayız.

6. Kongremize birbirinden kıymetli iki yüz elli biliminsanı bildirileriyle iştirak etmiştir. Felsefemizin, icra ettiğimiz etkinliklere iştirak eden insanların da artık bir İKSAD Ailesi üyesi olduğunun bilinciyle, bütün katılımcılarımıza bize vermiş oldukları güçlü omuzdan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

6. Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi'nin de konukları arasında yer alan Adıyaman'ın Gölbaşı İlçesi'nin Kıymetli Başkanı Saygıdeğer Yusuf Özdemir Beyefendi'ye de yoğun mesaisi arasında etkinliğimize katılıp açılış törenine katılımının bizim için çok önemli manevi bir anlamı olduğunu ifade etmek isterim. Çünkü, Sayın Özdemir, bu kongrenin birincisinde verdiği anlamlı destekle, bizler için, bu serüvenin başlaması konusunda itici güç olmuştur.

Disiplinlerarası sosyal bilimler kongresi sıfatıyla çeşitli bilim alanlarından gelen bildiri metinlerinin nitelik düzeyi de çok önemli bir meseledir. Alanlarında her kademede bulunan çeşitli biliminsanlarının katkısı, bu kongrenin yedincisinin yapılacağı Azerbaycan'ın Başkenti Bakü için bize bir enerji kaynağı olmuştur. Katılımcılarımızın Bakü'de, Sidney'de, Paris'te, Yeni Delhi'de, Batum'da, Kiev'de ve daha açıklanmamış pek çok Avrasya diyarında İKSAD Ailesi'nin anlamlı çabalarına daha güçlü desteklerinin habercisi olan bu başarılı organizasyonda çok önemli emekleri olan kadroya içtenlikle teşekkür ediyorum. Müşvik yapısıyla her katılımcıyı koruyucu şemsiyesine alarak bayraklaşan Önder İsim İKSAD Başkanı Sayın Mustafa Latif Emek ve stratejik hamleleriyle hepimize güzel yollar açan İKSAD Başkanışmanı Sayın Sefa Salih Bildirici, organizasyonlarımızın simgesel çözüm odaklı koordinatörü Bauyrzhan Botakarayev ve bütün mesai arkadaşlarımıza şükranlarımı sunuyorum.

Ankara, 31.03.2018

Prof. Dr. Mustafa TALAS

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	I
BİLİM KURULU	II
KONGRE PROGRAMI	III
FOTOĞRAF GALERİSİ	IV
BAŞKANIN MESAJI	V
İÇİNDEKİLER	VI

TAM METİNLER

Tekin AVANER & Gökçen ÖZLÜ <i>ÇİN'DEN İDARİ YAPI VE KALKINMA İLİŞKİSİ: ANAHTAR MI – KATALİZÖR MÜ?</i>	1
Mustafa ÜNAL <i>YESEVİ'DE TÜRK KİMLİĞİNİN TEMELLERİ</i>	16
Ömer Ali YILDIRIM <i>İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE NEFİSLERİN BİREYSELLEŞMESİ PROBLEMİ</i>	21
Pınar AKARÇAY & Gökhan AK <i>CHINA-JAPAN DISPUTE OVER THE SOVEREIGNTY OF SENKAKU/DIAOYU ISLANDS</i>	31
Yermukhamet MARALBEK <i>THE CONCEPT OF «MOLSHER» (MEASURE) THROUGH THE METAPHOR IN POETIC LANGUAGE</i>	39
Yermukhamet MARALBEK <i>THE CONCEPT OF «MOLSHER» (MEASURE) THROUGH THE PARAPHRASE IN POETIC LANGUAGE</i>	54
İrfan YURT & Öznur BOZKURT & Mehmet Kadir TORUN <i>YEŞİL PAZARLAMA UYGULAMALARINDA AKADEMİSYENLERİN TEPKİSEL DURUMU</i>	63
İbrahim BOZACI & Yunus Bahadır Güler <i>MÜŞTERİYE UYGULANAN CEZALAR VE SONUÇLARI: LİMİT AŞIM ÜCRETİNE YÖNELİK GENÇ TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA</i>	74
Ali Rıza TERZİ & Hande ÇELİK <i>NECATİBEY EĞİTİM FAKÜLTESİ SON SINIFLARINDA OKUYAN ÖĞRETMEN ADAYLARININ AKADEMİK GÜDÜLENME VE AKADEMİK ÖZYETERLİK İLİŞKİSİ</i>	84
Mehmet DEMİRTAŞ <i>WILFRED CANTWELL SMITH'E GÖRE İMAN VE İNANCIN MAHİYETİ</i>	90
Müge SAĞLAM & Emine KARAÇAYIR <i>FİNANSAL SEKTÖR VE REEL SEKTÖR ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ</i>	99
Ferit USLU & Zeliha TEKİN <i>ÖRGÜTSEL BAĞLILIKTA NEGATİF ETKİ: TÜKENMİŞLİK SENDROMU</i>	105
Zeliha TEKİN & Ferit USLU <i>İŞLETMELERDE ZAMAN YÖNETİMİ: ENDÜSTRİ 4.0 İLE ÖLÜ ZAMANI SIFIRLAMAK</i>	115

Demet GÜNAL ERTAŞ <i>KULLANICI SOSYOKÜLTÜRÜNÜN VE ALGISİNİN ENDÜSTRİYEL TASARIMDA MALZEME SEÇİMİNE ETKİSİ</i>	121
Mehmet Akif ÖZER & Özge Didar TEPELİ <i>İKNA EDİCİ SİYASAL İLETİŞİM İÇİN ETKİNLİK ARAYIŞLARI</i>	131
Mehmet Akif ÖZER & Özge Didar TEPELİ <i>TÜRKİYE'DEKİ BAZI YÖNETİŞİM UYGULAMALARINDAN BİR YÖNETİŞİM POLİTİĞİ</i>	142
Kerem ÖZBEY <i>GÖÇ, SINIR VE EKONOMİ: KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA ULUS-DEVLET EGEMENLİĞİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK</i>	153
Çetin SEMERCI & Özlem YAVUZ & Nuriye SEMERCI <i>SOSYAL ARAŞTIRMALARDA "NİTEL DENEY" YÖNTEMİ</i>	160
Çetin SEMERCI & Özlem YAVUZ & Nuriye SEMERCI <i>EĞİTİM 4.0'IN TÜRKİYE'YE YANSIMASI</i>	168
Dicle ÖZCAN ELÇİ & Emine GÖZEL <i>ÇOCUK GELİŞİMİ ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNE YÖNELİK TUTUMLARI</i>	185
Gemer C. MÜRŞÜDLÜ <i>20. YÜZYIL AZERBAYCAN FELSEFESİ TARİHİ ARAŞTIRMA KONUSU OLARAK</i>	199
Salih YEŞİL & Mihriban HATUNOĞLU <i>ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN SOSYAL KAYTARMAYA ETKİSİ ÜZERİNE BİR ALAN ÇALIŞMASI</i>	205
Yavuz Selim DÜGER <i>İNTERNET BANKACILIĞI UYGULAMALARINDA İLİŞKİSEL KALİTE ALGISİNİN MÜŞTERİ SADAKATİNE OLAN ETKİSİ: Y KUŞAĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA</i>	216
Gül Seda ACET <i>ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANMA YASAĞI VE İSTİSNALARI BAĞLAMINDA ZEYTİN DALI OPERASYON</i>	225
Şebnem UDUM <i>DECONSTRUCTING TRUMP ADMINISTRATION'S POLICY ON THE IRAN NUCLEAR DEAL</i>	235
Lale İZCİ & Hatice UĞURLU <i>KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARIN MEKÂN DEĞİŞİKLİĞİ: KOĞUŞLARDAN EVLERE</i>	242
İbrahim MAZMAN & Lale İZCİ <i>ULUSAL VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLER TARAFINDAN DESTEKLENEN SURİYELİ GÖÇMENLER</i>	251
Cemil ÖRGEV <i>ÖĞRETİM ELEMANLARI-ÖĞRENCİ ETKİLEŞİMİNİN ÖĞRETİM ELEMANLARI PERSPEKTİFİNDEN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA: BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİ ARAŞTIRMASI</i>	260
Cemil ÖRGEV & Bayram TOPAL & Mustafa ERDOĞAN <i>ÖĞRETİM ELEMANLARININ HİZMETKÂR LİDERLİK DÜZEYLERİNİN ÖĞRENCİLERİN PERSPEKTİFİNDEN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA: BİR KAMU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ</i>	271
İbrahim Gökhan CEYLAN & Hatice BAHATTİN CEYLAN	286

<i>AMBALAJ TASARIMLARINDA TÜKETİCİNİN SATIN ALMA KARARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE ÖNERİLER</i>	
Hatice BAHATTİN CEYLAN & İbrahim Gökhan CEYLAN <i>REKLAM TASARIMLARINDAKİ MARKA SAVAŞLARI</i>	293
Ariz GOZALOV AVAZ OGLU <i>THE MAIN APPROACHES TO THE ANALYSIS OF MULTICULTURALISM AS A POLITICAL AND CULTURAL CONCEPT</i>	304
Hatice Nur GERMİR <i>ÇİN'İN AFRİKA'YA YÖNELİK YATIRIM POLİTİKALARI</i>	310
Hatice Nur GERMİR <i>İZMİR VE MANİSA İLLERİ BAZINDA BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİ KATILIMCILARININ KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA</i>	317
Yasemin AYDOĞAN & Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN <i>TÜRKİYE, ÇİN VE RUSYA'DA ERKEN ÇOCUKLUK EĞİTİM SİSTEMİ</i>	326
Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN & Yasemin AYDOĞAN <i>DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ERKEN ÇOCUKLUK EĞİTİMİ: 54 ÜLKENİN ANALİZİ</i>	347
Arzu ÖZYÜREK <i>ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AİLE İÇİ ŞİDDETE YÖNELİK TUTUMU</i>	361
Konyrbayeva Sarash Sahiyevna <i>依据民族教育学 民族心理学分析哈萨克族家庭的民族社会关系</i>	370
Қожакеева Л.Т. & Жылқышыбаева Қ.Қ. & Ахметова Ж. <i>КӨНЕ ТҮРІКТЕР ТАРИХЫ</i>	376
Садыкова Дамежан & Аметова Бибігул & Әділхан Қуаныш <i>ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРЫ МЕН ШАРТТАРЫ</i>	382
Садыкова Дамежан & Адилхан Динура & Даутбек Алан <i>ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ТУРИСТІК НАРЫҚ</i>	388
Садыкова Дамежан & Адилхан Марияш & Райымкулова Сауле <i>МЕКТЕП ДИРЕКТОРЫ ТӘРБИЕ ІСІ ЖӨНІНДЕГІ ОРЫНБАСАРЫ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҰМЫС</i>	394
Кырбасова Э.А. & Дюскалиева Г.У. & Кеңесбаев С.М <i>БОЛАШАҚ БИОЛОГТАРДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ («ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕР ҚОРЫ» ПӘНІ ТӘЖІРИБЕСІНДЕ)</i>	400
Абдирасилова Гүлмира Қалыбайқызы & Адилхан Асел Маратқызы <i>ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ ЖӘНЕ ЖАҒАНДАНУ ҮДЕРІСІ</i>	408
Жылқышыбаева Қ.Қ. & Жұбанышов Б.Т. & Қасымбекова М.Ә. & Қоңырова А.М. & Бақаева Г.Е. <i>XIX ҒАСЫРДАҒ БАС КЕЗІНДЕГІ ПАТША ӨКІМЕТІНІҢ ОРТА ЖҮЗДЕГІ</i>	414
Nuran AKŞİT AŞIK <i>ÖRGÜT İKLİMİ VE İŞE YABANCILAŞMA İLİŞKİSİNE YÖNELİK GÖRGÜL BİR ARAŞTIRMA</i>	420
Nuran AKŞİT AŞIK <i>PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE UMUTSUZLUĞUN YAŞAM DOYUMUNA ETKİSİ: OTEL ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA</i>	431

ÇİN'DE İDARİ YAPI VE KALKINMA İLİŞKİSİ: ANAHTAR MI-KATALİZÖR MÜ?**Dr. Öğr. Üyesi Tekin AVANER**Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, tekinavaner@hotmail.com**Gökçen ÖZLÜ**Ankara Üniversitesi, gokcenozlu@gmail.com**ÖZET**

Çin üzerine yapılan çalışmaların başlangıç motivasyonu Çin ekonomisidir. Çin ekonomisi göz ardı edilemeyecek büyüklüğe ulaşmış ve araştırmacıların bu süreci anlamaya dair merak ve sorgulamaları onları muazzam bir öyküyle karşı karşıya bırakmıştır. En sade haliyle temel müfredatın bileşeni içerisinden çıkmış Türk okurlar Çin'in tarihler boyunca varlığını hatırlar. Ancak bu tarihler ötesi hâl öykünecek noktaya pek ulaşmaz. Çoğu zaman çatışmalı, stratejilerle dolu, gergin ve uzun bir dönemdir. Kimi seyyahlar eşliğinde, mistik ve mitolojik anlatımlarla süslü devlet ve toplum hayatı yayılırken, bazen de bilimsel bazı buluşların atası olarak ifade edilegelen bilgiler pelesenkleşmiştir. Günümüzde bütün bunları değiştiren gelişmeler karşısındayız. Yeni Çin, sade ülkemizde değil, dünyada da dikkatlerin yoğunlaştığı bir ülkedir artık. Çin günümüzde uzun tarihiyle, dünyanın en büyük ekonomisiyle, dinamik sanayisiyle, karmaşık siyasi ve idari yapılanmasıyla daha da önemlisi gelecekte vaad ettikleri ya da fırsat ve tehditleriyle dünyanın hemen her şeyini merak ettiği biraz da kaygılandığı bir ülke haline gelmiştir.

Bu durumda ekonomi ve idarenin sinerjik, entropik hasılı çevresel etkileşimleri betimsel anlama çabasıyla bu yazının konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, ekonomi, kamu yönetimi, kalkınma, karşılaştırmalı kamu yönetimi

1

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE ADMINISTRATIVE STRUCTURE AND DEVELOPMENT IN CHINA: KEY OR CATALYZER?**ABSTRACT**

The initial motivation of studying China is its economy. The Chinese Economy reach an obvious size and with curiosity and questioning of this process researchers faced up with a massive story. Turkish readers who are familiar with the tiniest content of the curriculum remember the existence of China throughout the whole history. But this beyond history status do not reach imitation most often. Usually it is a tense and long period of conflict and strategy. While some travellers mystery and mithology decorated state and social life stories spread, sometimes as the father of some inventions type discourses repeated. Today we are facing developments changing all these. New China as of today is not only in our country in the world as well a country that attentions focus. China today with its long history, worlds biggest economy, dynamic industry, complicated political and administrative structure and more importantly future promises or oppotunities and threats became a country that the world is curious about almost its eveything and also a bit worried.

Thus the synergic, enthropic as a sum environmental interaction of the economy and the administration with the effort of descriptive understanding constitutes the subject of this study.

Key Words: China, economy, public administration, development, comperative public administration

GİRİŞ

Çin Halk Cumhuriyeti, ekonomisinde 1978'den başlayarak gerçekleştirdiği dönüşüm ve bunun sonucunda hayli büyüyen ve dünya ekonomisinde hatırı sayılır bir konuma ulaşması itibari ile merak uyandıran bir ülkedir. Sosyalist bir ülkenin bir dizi ekonomik reform ile dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden birisi olarak küresel bir üretim merkezi haline gelmesi, bu durumu teşvik edici bir takım kendine özgü özelliklerin varlığının ispatıdır. Bu bağlamda Çin'in idari yapısı akla gelen ilk dinamiklerdendir.

Çin'in, geniş coğrafyası ve barındırdığı çok sayıda etnik kimlik idari yapısının oluşumunda önemli faktörler olmuştur. Merkezi bir sistemin faydaları olacağı gibi yerelleşmenin de getirilerinin göz ardı edilemeyeceği bu durumda oldukça katmanlı bir idari yapısı bulunan Çin'de ekonomik reformlarla birlikte daha da karmaşık bir sistem ortaya çıkmıştır. Merkezi idare yapısı içerisindeki örgütlerin her bir yerel idare seviye si temelinde de mevcudiyetleri bulunmaktadır. Bununla birlikte ekonomik gelişme odaklı Çin Komünist Partisi'nin merkezi ve de yerel idare üzerindeki gücü, merkezi-yerel yönetim ilişkilerinin kendine özgü yapısı Çin'in ekonomik gelişmesinin seyrini çizmektedir.

1. ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN EKONOMİ MODELİNİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ: MERKEZİ PLANLI EKONOMİDEN ÇİN TARZI SOSYALİST PİYASA EKONOMİSİ'NE

21 Eylül 1949 yılında Çin Komünist Partisi lideri Mao Zedong tarafından kurulan Çin Halk Cumhuriyeti, bu tarihten 1978 yılına kadar merkezi planlı ekonomiyi tercih etmiş ve uygulamıştır. Uygulanan kapalı ekonomi sistemi ile istikrar sağlansa da Çin, 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren, öncesinde dünyada lider olduğu GSYİH'de düşüşler yaşamaya devam etmiştir. Büyüme oranları ve refah seviyesindeki problemler sistemde reform arayışlarını beraberinde getirmiştir. Özellikle 1960'lı yılların başında ortaya çıkan Büyük Açlık, tarımdaki sorunlardan dolayı meydana gelmiştir. Bu durum kırsal kesim üzerinde oldukça etkili olmuştur. 1976'da Mao'nun ölümünden sonra devlet başkanlığı pozisyonunu Deng Şioping devralmış ve GSYİH'de en düşük oranın 1978'de görülmesinin ardından bu durumu kontrol altına almak adına bir ekonomik reform dönemi başlatmıştır. (Deniz, 2014, s.66) Kişi başına düşen milli gelir de 1979 yılında dünyadaki ülkeler arasında en düşük seviyedekilerden biri olarak kaydedilmiştir. Planlı dönemdeki tüm bu yapısal sorunlar göz önüne alındığında, reformların temel odak noktası tarım kesimi olmuştur. Gerçekleştirilen reformlar sonrası ülkenin büyüme oranları gittikçe büyümeye başlamış ve bu süreç günümüzde de sürmeye devam etmektedir, Çin günümüzde dünyanın bir numaralı ürün ihracatçısı, iki numaralı ürün ihracatçısıdır.

Çin'deki reform süreci diğer sosyalist ülkelerin deneyiminden farklı bir niteliktedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde, siyasi liberalleşmeyi dışarıda bırakan, temelde ekonomik liberalleşmenin benimsendiği bir reform süreci yaşanmıştır. Siyasi reform olmaması, Çin Komünist Partisi tarafından yönetilen reform sürecinin kesintiye uğramayarak, uzun süreye yayılan şekilde istikrarlı bir şekilde uygulanması sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, Sovyetlerdeki gibi kısa sürede değil de tedrici şekilde uygulanmaya devam edilen ekonomik reform süreci Çin Komünist Partisi'nin iktidarını devam ettirebilmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. (Sezen, 2007, s.29)

1.1. Sosyalist Piyasa Ekonomisine Geçiş Dönemi (1978-1996)

1978 yılının aralık ayında yapılan Çin Komünist Partisi'nin on birinci kongresinde 1978 yılı\ Çin reformunun başladığı yıl olarak kabul edilmiştir. (Saraçoğlu, 2008, s.95) Deng Şioping,

ekonomiye öncelik veren görüşleri ile anayasada idari yapılanma ile ilgili düzenlemeleri de etkilemiştir. Bununla birlikte, anayasa üzerinde yapılan düzenlemelerden sonra da günümüze kadar gelen süreçte birçok kez değişikliklerde bulunulmuştur. Deng Şioping ile 1978 yılında başlayan ve ekonomik reform olarak adlandırılan Çin'in dönüşümünün temel dinamiği Jacques'e göre aynı zamanda siyasi ve idari birer reform niteliği de taşımaktadır. Çünkü Şioping ekonomik kalkınma için devletin işleyiş tarzı ve kadrolarında da değişiklikler yapılması gerektiğine inanarak, Mao dönemindeki evrenselci ideolojik anlayış yerine "Doğu Kaplanları"¹nın benimsediği modele benzer olarak kalkınmacı bir model izlemiştir. Tüm bu dönüşüm sürecinde ise ademi merkezileşme en önemli unsur olmuştur. (Jacques, 2016, s.179) Bununla birlikte Çin'in önceliği daha önce de belirtildiği üzere siyasi değil, ekonomik dönüşüm üzerine olmuştur. Ancak yapılacak ekonomik reformların bazı idari reformları gerektirmesi nedeniyle bu alanda da reformlar gerçekleştirilmiştir.

Çin'in ekonomik dönüşüm sürecini Gökdemir ve Saray temel olarak üç bölüme ayırarak incelemektedir. Söz konusu dönemler; 1978–1984, 1985–1991 ve 1992–1996 olarak gruplandırılmıştır. Buna ek olarak, 1978-1984 yıllarını kapsayan, Deng Şioping'in devlet başkanı olduğu ve ekonomide temel kararları aldığı bu dönemdeki reformların acil bir ihtiyaç olarak görülmesindeki nedenleri; Çin'deki planlı dönem ekonomik programının kıtlıkların oluşumunu engelleyememesi, diğer uzak doğu ülkelerinin uyguladıkları piyasa ekonomisinin olumlu sonuçlarının gözlemlenmesi ve Mao'nun kültür devriminin giderek halkın desteğini kaybetmesi olarak sıralamışlardır. (Saray ve Gökdemir, 2007, s.663)

Bu dönemdeki reformların temel odağı kırsal kesim olmuştur. Kırsal kesimde yaşayan insanlar için teşvik sisteminin iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Tarımsal verimlilik artırılmaya ve özellikle petrol üzere ihracatta birincil mallara ağırlık verilmeye başlanmıştır. Tarımsal verimliliğin artırılmasının nedenlerinden biri, "Sözleşmeli Aile Sorumluluk Sistemi" ile ailenin üretimin bir birimi haline getirilmesidir. Bu sistem ile çiftçilere her yıl, kendilerinden istenen miktardaki ürünü devlete göndermekle birlikte öngörülen miktardan fazla üretimleri olması halinde bunu piyasa koşullarında belirlenen fiyattan serbestçe satma hakkı verilmiştir. Bu durum da ekonomik gelişmenin hızlanmasına olumlu etkide bulunmuştur. (Croll'den akt. Saray ve Gökdemir, 2007, s.664) Tarımsal verimliliğin artırılmasındaki bir diğer neden ise; devletin bazı ürünler üzerinde uyguladığı önemli fiyat artışlarıdır. "Sözleşmeli Aile Sorumluluk Sistemi"nin bu artıştaki rolü %78, yüksek fiyat uygulamasının rolü ise %22 olarak hesaplanmıştır. (Saray ve Gökdemir, 2007, s.664) Bu sistem ile devlet ekilen ürün ve fiyat üzerindeki denetimleri kolaylaştırılmış, ürün alım fiyatlarını da arttırmıştır. Çiftçilerin yetiştirmek zorunda oldukları minimum ürün miktarları düşürülmüş, öngörülen miktardan fazla ürünlerini pazarda satma haklarına ek olarak başka sektörlerde çalışmalarına da izin verilmiştir. Böylece köylüler tarım dışı işlere de yönelmiş ve "Köy ve Kasaba İşletmeleri" oluşmaya başlamıştır. Bu işletmeler Çin'in ekonomik gelişiminin en önemli dinamiklerinden biri olmuştur. (Kıbrıs, 2018, s.4) Dönemde, kentsel kesim reformlarının sanayi alanında bazı idari düzenlemeler ve kolaylaştırmalar dışında geliştirilmediği gözlemlenmektedir. Ayrıca Deng Şioping'in 11. Kongre'de resmen bahsetmiş olduğu "açık kapı politikası" 4 Özel Ekonomik Bölge ve 14 kıyı şehri kapsamında başlatılmıştır. (Saraçoğlu, 2018, s.10)

İkinci dönem Saray ve Gökdemir tarafından 1985-1991 yılları arası olarak belirlenmiştir. Saraçoğlu ise daha dar bir sınıflandırmada bulunarak 1985-1989 yılları arasının spesifik özellikleri üzerinde durmuştur. Saraçoğlu'nun sınırlandırmasını 1989 yılına kadar yapması, bu yılda vuku bulan Tiananmen Olayı'ndan dolayıdır. Entelektüellerin gelirlerinin reformlardan fayda görmemesinden dolayı siyasi reformların yapılması gerektiği demeçleri ile öğrenci ve

¹ Hongkong, Güney Kore, Singapur ve Tayvan ekonomilerini ifade eden terim. Asya Kaplanları ve Asya'nın Dört Küçük Ejderhası olarak da bilinmektedirler. 1960-1990 yılları arasında büyüme ve endüstrileşme oranlarının hayli yüksek olması böyle bir adlandırma yapılmasına neden olmuştur.

aydınlar ile yüksek enflasyon ve işsizlikten etkilenen kent sanayi işçilerinin neden olduğu ve kanlı şekilde bastırılan bu olay sonrası devlette 3 yıllık bir reformları yavaşlatma süreci olmuştur. Bu süreç sonrası reformların tekrar hız kazanması, 1992'de Deng Xiaoping'in Güneykıyı bölgelerini ziyaret etmesi ve dışa açılma politikaları uygulamaları ile olmuştur. (Saraçoğlu, 2018, s.18) 1985-1991 yıllarını kapsayan bu dönemde artık piyasa sisteminin hakimiyeti iyice kabul edilmiştir. Kamusal nitelikli olmayan teşebbüs ve işletmeler ortaya çıkmaya başlamış, ayrıca "çift yol" fiyatlama sistemi başlatılmıştır. Bu sistem merkezi plandan ilk sapma olması bakımından önemlidir. Sistem kısaca, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin, merkezi plan ile düşük-sabit fiyatla ayrılan girdileri satın alıp, yine plan içerisinde üretmiş oldukları düşük sabit fiyatlı kota ile devlete karşı sorumluluklarını yerine getirdikten sonra kapasitelerine bağlı olarak girdileri serbest piyasa fiyatından satın alıp kota dışı üretimlerini serbest piyasa fiyatından satabilmeleri anlamına gelmektedir. (Saraçoğlu, 2018, s.11) 1992-1996 yıllarını kapsayan son alt dönemde ise, ekonomik büyümede doğrudan yabancı sermaye yatırımları en önemli etken olmuştur. (Saray ve Gökdemir, 2007, s.664) Bu dönemde yeni devlet başkanı Jiang Zemin'dir. Zemin'in politikaları da oldukça liberal bir görünüm sergilemiştir. Dönem içerisinde oldukça önem arz eden olay, 1993'te merkezi planın kaldırılması olmuştur. Reformların başlamasından 1993'e kadar geçen dönemde tarım ve sanayiye önem verilerek piyasa ekonomisine geçiş önemsenmiş, 1993 sonrası dönemde ise temele maliye ve denetim alınarak piyasa kurumlarının güçleri arttırılmaya çalışılmıştır. Çift yol fiyatlama sisteminden vazgeçilip piyasa fiyatlamasına geçilmiştir. 1993 öncesi dönemde mali kaynaklarda ademi merkeziyetçi bir durum varken, 1993 sonrası merkeziyetçi bir tutum sergilenmiştir. (Saraçoğlu, 2018, s.9) Büyük çaptaki monopoliler hariç birçok devlet şirketi özelleştirilmiş ya da tasfiye edilmiştir. Bu durum, milyonlarca kişinin işsiz kalmasına neden olmuştur.

Sosyalist Piyasa Ekonomisine Geçiş dönemi olarak adlandırdığımız 1978-1996 yıllarını kapsayan bu dönemde genel olarak dışa açılma politikası izlenmiştir. Bu dönem sonrası ülkede bir süre ekonomide durgunluk yaşanmıştır. İzleyen bölümde 1997-2002 yıllarını kapsayan ekonomik durgunluk dönemini inceleyeceğiz.

1.2. Ekonomide Durgunluk Dönemi (1997-2002)

Bu dönemde ekonomik büyümede gözle görülür bir düşüş bulunmaktadır. Bunun temel nedenleri ise verimsizlik ve teknolojik başarısızlıktır. (Saray ve Gökdemir, 2007, s.666) Bu bağlamda KİT'lerin yeniden yapılandırılması önem arz etmiştir. 1993'te Şirketler Kanunu oluşturulması ile devlet özel sektör teşebbüslerini teşvik etmiştir. Bununla beraber devletin ana sanayideki stratejik öneme sahip sektörlerdeki gücü devam etmiştir. Düzenleme ile büyük ölçekli KİT'lerde kontrol hala devlette kalırken, küçük ölçekli KİT'lerde ise kontrolünü devredebilme seçeneği getirilmiştir. (Saraçoğlu, 2018, s.23) KİT'lerin birbirleriyle işbirliği yapması devlet tarafından teşvik edilmiş ve çok sayıda küçük ölçekli KİT özelleştirilmiştir. (Timurtaş, 2017, s.429) Bu süreçlerin sonunda yapılandırma büyük ölçüde tamamlanmış olsa da borç sorununun önüne geçilememiştir. Özellikle 1996 ve 1997 döneminde ülkede kapasite fazlası sorunu baş göstermiştir. Deflasyonist ortam ortaya çıkmış ve bu durum büyümenin hızını kesmiştir. Büyümenin yavaşlaması ile işletmeler borçlarını ödemede zorlanmış, bankalar da kredi ve diğer ödeme kolaylıklarında işletmelere yardımcı olmamış ve ortaya aşırı borç yükü olan işletmeler sorunu çıkmıştır. (Saray ve Gökdemir, 2007, s.666) İşletmeler çoğunlukla bu sürecin sonunda iflas etmiştir. Bu şirketlerin geriye ödeyemediği sorunlu krediler kimi tahminlere göre toplam krediler içerisinde %40 kadardır.

1997 yılında ÇHC'nin büyüme oranı %8 olarak sonuç vermiştir. Bu oran 1997'ye kadar olan %12'lik büyüme oranı ile arasındaki farka bakıldığında ciddi sorunlar olduğunun göstergesi olmuştur. Çin, 1997 Asya Finansal Krizi ile birlikte borçlu şirketler ve kötü finansal sistemin ekonomiyi ne derece etkilediğini öğrenmiştir. Borç sorununun asıl sorumlusu ise, Çin'in Sovyet

deneyiminden farklı olarak, reformun ilk döneminde eski sistemin tam olarak yıkılmadan yeni sistemle birlikte yürütülmesi yöntemidir. Bu stratejinin amacı ekonomik çöküş yaşamadan hızlı şekilde büyümek olsa da beraberinde bankacılık sisteminde değişiklik yapılması ihtiyacını açık şekilde gözler önüne sermiştir. (Oktay, 2017, s.164)

ÇHC 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliğine kabul edilmiştir. Bu durum ülkede kötü durumda olan finans sisteminin verimli hale getirilmesi adına olumlu etkiler yaratmıştır. ÇHC; mal, hizmet, pazara giriş ve fikri mülkiyet hakları ile ilgili çeşitli tavizler vererek DTÖ üyesi olmuştur. Bu tavizlerden finans sistemi ile ilgili olanlardan bankacılık ve sigorta sektörü ilgilendirenler dikkat çekmektedir. Bu tavizler bankacılık sektörü ile ilgili olan; DTÖ'ye üyeliğin ilk yılında yabancı finans kurumlarının herhangi bir müşteri kısıtlaması olmaksızın döviz işlemi yapabilecek olmalarıdır. Çin parası cinsinden işlemler ise ancak ikinci yıl yapılacaktır. Sigortacılık sektöründeki taviz ise, sigorta çeşitlerinde %51 üst sınırlı yabancı hisseli şirketlerin kurulabilecek olmasıdır. Buna hayat sigortası dahil değildir. Üyeliğin ikinci yılından sonra %100'e yabancı hisseli şirketler kurulabilecektir. (Deik, Ocak 2003'ten akt. Saraçoğlu ve Duran, 2008, s.102)

Fakat bu durum hem özelde kötü durumda olan finans sisteminin verimli hale getirilmesini, hem de genelde Çin'e yabancı yatırımları çekerek sistem ile daha çok bütünleşmesini sağlamıştır.

1.3.Ekonomide Büyüme Stratejisi Dönemi (2003-2007)

Aşırı ısınmış olan yani talep fazlasının enflasyona neden olacak kadar fazla olduğu ekonomiyi soğutma politikası bu dönemin temel prensibi olmuştur. Fakat arz ve talebin eş zamanlı artması Çin'de bu durumu sorun olmaktan çıkarmış, asıl sorun olan yatırımlardaki artışlara odaklanılmıştır. Devlet denetimindeki bankaların verimli kredi dağıtamamalarından dolayı batık krediler toplam kredilerle yarı yarıya seviyeye gelmiştir.

Başbakan Jibao'nun, 2004 yılında ekonomiyi soğutmak için önlemlerin alınması gerekliliğini belirtmesinin ardından banka kredilerine sınırlandırmalar ve yatırım projelerine de daha sıkı denetimler uygulanmıştır. Bu uygulamalar, işletmelerin daha az borç ve daha fazla sermaye ile üretim yapmalarını beraberinde getirmiştir. (Arısoy vd. akt. Saray ve Gökdemir, 2007, s.667)

1.4.2008 Ekonomik Krizi Dönemi (2008-2012)

ABD'de ortaya çıkan emlak piyasası temelli 2008 ekonomik krizi tüm dünyayı etkilemiştir. Çin Halk Cumhuriyeti de bu krizden çeşitli kesimler temelinde etkilenmiştir. Yönetim, sistemde krizin oluşturduğu olumsuzluklara karşılık birtakım uygulamalarda bulunmuştur.

Çin'deki 1,9 trilyon dolarlık döviz rezervi ülkenin kriz sırasında çok derin yaralar almasının bir freni görevi görmüştür. Kriz ile birlikte, 2007 yılı itibari ile toplam hacmi 75 milyar dolar olan dış yatırım yara almıştır. Çin politikaları gereği Çinli vatandaşlar ve şirketler sermaye akışı ve yatırım konularında çeşitli kısıtlamalara tabi tutulmaktadır. Bu durum, uluslararası pazarlarda tasarruf imkanını engellerken, vatandaşları ve şirketleri iç pazara yönelmiştir. Bu nedenle bu kesim krizden çok etkilenmemiştir. Krizden asıl darbeyi alan, yurtdışına yatırım yapabilen çeşitli devlet kurumları olmuştur. (<http://www.ekodialog.com>, 08.03.2018)

Amerika ve Avrupa'daki ekonomik kriz Çin'in ihracatında 2008 yılının son çeyreğinde önemli bir düşüş meydana getirmiş ve 2009'daki ihracat 2008'deki ihracatın %17 altında kalmıştır. Yurtdışı talepte sıkıntılar olunca, Çin yurtiçi talebi artırmak adına bir ekonomiyi canlandırma politikası uygulamıştır. Bu politikanın özü, merkezi ve yerel yönetimlerin, altyapı yatırımları öncelikli olmak üzere güneş enerjisi, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlarda

harcama yapmasını teşvik etmektir. Kasım 2008'de uygulamaya giren bu politikanın harcama hedefi, o günkü GSYİH'nin yüzde 14'ü olmuştur. Canlandırma politikası iyi sonuçlar vermiş, GSYİH'de tekrar atışlar başlamıştır. (Oktay, 2017, s.204)

1.5. Ekonomide Yapısal Değişim ve Yenilikler ile Büyüme Dönemi (2013-...)

Xi Jinping devlet başkanı olarak göreve gelmesini takiben, 2013 yılında yapılan on sekizinci merkezi komitenin üçüncü genel kurul toplantısından sonra ekonomi ve sosyal politikalarda bir takım reform hareketlerine girişmiştir. Bu politikaların temel olarak “Kapsamlı Genişletme Reformu”, “Yeni Tarz Şehirleştirme Teşviki” ve “Makro Kontrolde Yenilik” olmak üzere üç temel hedef kapsamında gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Kapsamlı Genişletme Reformu dâhilinde, devletin rolü azaltılıp pazar ekonomisine daha belirleyici rol verme yolu ile 2020'ye kadar olan hedeflere ulaşılması amaçlanmıştır. Yeni Tarz Şehirleştirme Teşviki ile kırsaldan şehre göç eden çiftçilere barınma güvenliği, sosyal güvenlik, çocuklar için zorunlu eğitim gibi şehir kamu hizmetleri bağışlamak ve Çin'in şehirleşme ile kalkınmasını sağlamak istenmiştir. Son olarak ise ekonomik yönetim için uygun bir aralık belirlemek, ekonomi belirlenen bu aralık içerisinde kısa dönem ekonomik uyarıcı önlemler alınmamasıyla birlikte, ekonomik sistem reformu ve yapısal ayarlanmanın öncelikli olması kararlaştırılmıştır. (Tanaka, 2015, s.1)

2. İDARİ YAPININ EKONOMİYE ETKİLERİ

2.1. Çin Komünist Partisinin Merkezi Gücü

Çin Anayasası giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm genel prensipler başlığını taşımaktadır. Anayasa'nın ilk maddesi “Çin Halk Cumhuriyeti işçi sınıfının önderliğinde ve işçi ve köylülerin işbirliğine dayalı olan halkın demokratik diktatörlüğü altında olan sosyalist bir devlettir” şeklindedir. 5. madde ise devletin organlarının Marksist-Leninist bir ilke olan demokratik merkezîyetçiliği uyguladığını açıkça belirtmektedir. Demokratik merkezîyetçilik ilkesinin temel özellikleri; bireyin örgüte, alt örgütlerin üst örgütlere bağlı olması, azınlığın çoğunluğun kararlarına uyması, tüm alt örgütlerin merkeze bağlı olması ve tüm parti organların seçimle işbaşına gelmesi olarak sayılabilmektedir. Esasen Marksist-Leninist partiler arasında kabul edilen bir ilke olan demokratik merkezîyetçilik, Çin Anayasasında açıkça ifadesini bulmuştur. Bu da bize Çin Komünist Partisi'nin idaredeki konumu üzerine önemli bilgiler sunmaktadır. Böylece Çin idari sisteminde anayasa kadar önemli olan diğer bir belirleyicinin Çin Komünist Partisi olduğu net bir şekilde görülmektedir. Sosyalist bir ülke olan Çin'de Çin Komünist Partisi, tek parti olarak yönetimi elinde tutmaktadır. 1921 yılında kurulan ve ülkede tek siyasi hakim olan partinin üye sayısı 2016 yılı sonu itibari ile yaklaşık 89.5 milyon kadar kaydedilmiştir. ÇKP'nin Çin'deki görünümü devletle adeta iç içe geçmiş, onunla bütünleşmiş şekildedir. Partinin siyaset gibi idare alanında da temel belirleyici konumundadır. Devlet başkanı aynı zamanda ÇKP Genel Sekreteri'dir. (Jacques, 2016, s.19)

Partinin merkezi örgütü; Ulusal Kongre, Merkezi Komite, Politbüro, Politbüro Daimi Komitesinden oluşmaktadır. Bu kuruluşların idari kurumları ve işlevsel kuruluşları da merkezi örgütünün içinde yer almaktadır. ÇKP bünyesindeki “Politbüro” 25 üyeden oluşur ve başkanı parti genel sekreteridir. Politbüro'nun yetkilerini kullanan ve 17 üyeden oluşan “Politbüro Daimi Komitesi” ise anayasada belirtilmese de ülkenin en üst düzey karar organıdır. Parti anayasasında ise “Ulusal Parti Kongresi” en üst düzey karar organı olarak belirtilmiştir. Ulusal Parti Kongresinin 2.263 üyesi bulunmaktadır. Kongre yetkilerini ülke genelinde parti üyeleri tarafından seçildikten sonra, beş yıl sonraki kongre seçimine kadar Merkezi Komiteye kullanır. Merkezi Parti Komitenin 376 üyesi bulunmaktadır. (<https://www.uschina.org>, 11.04.2018) Bu üyeler genellikle parti örgütleri, yerel yönetimler, bakanlıklar, silahlı kuvvetler, devlet şirketleri ve diğer kamu kurumlarının üst düzey yöneticilerinden oluşmaktadır. (Oktay,

2017, s.126) Ulusal Parti Kongresi ve Merkezi Komite, ülkenin en üstten en alt basamağa kadar tüm idari düzeylerde yapılanmıştır. Her bir örgütün de bir altındaki örgüt üzerinde denetimi bulunmaktadır.

ÇKP yerel idari düzeyde eyalet düzeyindeki bölgeler 2016 yılı sonu itibari ile 334, eyalet düzeyindeki iller 293, ilçe düzeyindeki bölgeler 2851, il yetki sınırındaki alanlar 954, ilçeler 1366, özerk ilçeler 117 adettir. Bunlara ek olarak, bucak düzeyindeki bölge sayısı 39862'dir. (<http://www.stats.gov.cn>, 27.03.2018) ÇHC'nin bu karmaşık idari yapısı içerisinde bile parti, idari gücünü oldukça etkili şekilde kullanmaktadır. Bunun nedeni partinin yapılanma şeklinde yatmaktadır. Partinin merkezi örgüt içerisindeki örgütünün ülkenin tüm idari düzeylerinde de karşılıkları bulunmaktadır. Merkezi Komite, her bir yerel yönetim biriminde "Parti Komitesi" olarak tezahürünü bulmaktadır. Bunlar; "Eyalet Parti Komitesi", "İl Parti Komitesi", "Bölge Parti Komitesi" ve "İlçe Parti Komitesi"dir. Politbüro Daimi Komitesi de aynı şekilde eyalet, il, bölge ve ilçe çerçevesinde Parti Daimi Komitesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal Halk Kongresi ve Ulusal Parti Kongresi de aynı şekilde tüm yerel düzeylerde Parti Kongresi ve Halk Kongresi olarak varlığını sürdürmektedir. Yöneticiler temelinde bir değerlendirme yapılacak olursa, parti genel sekreterinin tüm yerel düzeylerde yerel parti sekreteri, başbakanın ise yerel hükümet başkanı olarak unvanını aldığını görmekteyiz. (Oktay, 2017, s.129)

ÇKP bünyesinde güç, çok az sayıda kişide toplanmaktadır. Esasen, biçimsel güç Parti Kongresi, fiili güç Merkezi Komite ve onun seçtiği Politbüro'dadır. Politbüro'nun yetkilerini kullanan Politbüro Daimi Komitesindeki az sayıda kişi ülkenin yönetiminde en etkili olan yöneticilerdir. (Sezen, 2016, s.66) Bu kişiler 19. Ulusal Kongre itibariyle devlet başkanı ve parti genel sekreteri Xi Jinping, Li Keqiang, Li Zhanshu, Wang Huning, Han Zheng, Wang Yang ve Zhao Leji'den oluşan yedi kişilik yönetici gruptur.

2.2.İdari Ademi-Merkeziyet ya da Çin Tarzı Yerellik

Yaklaşık 3500 yıllık tarihi ile oldukça köklü bir devlet geleneğine sahip, önemli bir uygarlık olan Çin eski çağlardan bu yana üniter bir devlettir. 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki dönem için geleneksel Çin'den kopuş değerlendirmeleri yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde Çin'in idari yapısına baktığımızda geleneksel yönetim birimlerinin varlıklarını sürdürdüklerini görmekteyiz. Fakat buna ek olarak, ekonomik kalkınma reformları ile birlikte idari sistemde de bu reformların gerçekleştirilebilmesini sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır. Daha önce de vurgulandığı gibi ÇHC'nin ekonomik, sosyal, idari dönüşümünün başladığı Deng Şioping dönemi reformlarında en önemli unsur ademi merkeziyetçileşme olmuştur. Çin geniş coğrafi sınırlara sahip, birçok kültürün bir arada yaşadığı, farklı ekonomik gelişmişlik seviyelerine sahip bir ülkedir. Ülkenin bu durumu merkezden yönetimin hakimiyetine izin vermemektedir. Bu durumda yerelleşme ekonomik, toplumsal, kültürel meselelere hakimiyet açısından daha mantıklı bir seçenek olarak görülmüştür. Bununla birlikte, Çin'de yerel idarenin tamamen özgür olduğu bir sistemden de bahsedilememektedir. ÇHC'deki yerelleşme kendine özgü bir takım özellikler göstermektedir.

2.2.1. Eyalet Yönetiminde İdari ve Mali Yetkiler

Sezen, ÇHC'deki dönüşüm sürecini incelerken ülkedeki toplumsal üretim biçiminde yaşanan değişikliği ön planda tutmuştur. Ülkede ekonomik dönüşüm yaşanırken temel ekonomik birimler olan devlet işletmeleri ve yerel işletmeler ile toprak mülkiyeti sistemi üzerindeki reformlar temel belirleyiciler olmuştur. Bu aşamada, bu birim ve sistemler üzerinden ülkede gerçekleştirilen reformlar, eyalet yönetiminde idari ve mali yetkilerin genişlemesine neden olmuştur. Reform öncesi yalnızca toprak ve işletmelerin yönetimiyle ilgili merkezin sıkı politikaları ile sınırlı olarak söz sahibi olan yerel yönetimler, düzenlemelerden sonra idari ve mali anlamda özgülleşmiştir. (Sezen, 2007, s.35)

Günümüzde ÇHC'deki yerel yönetimler oldukça farklı şekilde yapılanmıştır. Oldukça katmanlı bir yapı sergileyen idari yapı yerel yönetimler düzeyinde de kendisine has özellikler göstermektedir. Yürürlükte olan Çin anayasası madde 30 Çin'in idari bölümlerini düzenlemektedir. Madde 30 üç alt madde ile düzenlenmiştir. Buna göre;

1. Ülke, eyaletlere, özerk bölgelere ve direkt merkezi yönetimin altındaki belediyelere ayrılmaktadır.

2. Eyaletler ve özerk bölgeler özerk vilayet ve ilçelere, özerk ilçelere ve illere ve

3. İlçe ve özerk ilçe, bucak, milli bucaklar ve kasabalara ayrılmaktadır.

Belediyeler direkt merkezi yönetim altında ve diğer geniş il, bölge ve ilçelere ayrılmaktadırlar. Özerk eyaletler, özerk ilçelere ve illere ayrılmaktadır. Tüm özerk bölgeler, özerk vilayetler ve özerk ilçeler milli özerk bölgelerdir. <http://www.npc.gov.cn>, 18.03.2018)

ÇHC kamu yönetimi sisteminde idari birimler arasında liderlik ve profesyonel ilişki olmak üzere iki tür ilişki bulunmaktadır. Bunlardan ilki hiyerarşik ast üst ilişkisi, ikincisi ise yol gösterme nitelikli bir ilişkidir. Çin'de her bir idari örgütün yerel düzeyde de yapılanmaları olduğunu bilmekteyiz. Bu yerel örgütlerin yerel yönetimleri liderlik ilişkisi iken, yerel örgütlerin daha üst seviyedeki bakanlık örgütleri ile ilişkileri ise profesyonel ilişkidir. Yani her yerel örgüt kendi kademesindeki idareye bağlıdır. Merkez bu aşamada hedefleri koyan, işin nasıl yapılacağını, prensip ve yöntemleri belirleyen, uygulamayı ise yerele bırakan bir yol izlemektedir. (Oktay, 2017, s.133) Çin'deki bu idari yapı, ekonomik kalkınmasına oldukça açık şekilde etkilerde bulunmuştur. Bunlar çeşitli olumlu ve olumsuz etkileri içerisinde barındırmaktadır.

Çin'de merkez-yerel ilişkisine bakıldığında idari ve mali ademi merkezileşme seviyesinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ademi merkezileşmenin ölçülebilmesinde en önemli iki etken yerelin karar alabilme özgürlüğü seviyesi ve devlet harcamaları içerisindeki payıdır. Yerel yönetimlerin ÇHC'de yasa yapma, eleman atama yetkisi bulunmakla birlikte yerel devlet örgütleri ile ilişkili idari yetkileri de bulunmaktadır. (Oktay, 2017, s.131) Devlet harcamaları çerçevesinde bakıldığında Çin'in yerel yönetim birimleri idari birim olmalarının yanında aynı zamanda önemli ekonomik birimlerdir. (Sezen, 2007, s.36) 2013 yılında açıklanan sonuçlara göre %85'lik bir oranla devlet harcamalarında yerel yönetimlerin payı diğer ülkeler ile kıyaslandığında oldukça yüksektir. Aynı yıl bu oran Fransa'da %20, İngiltere'de %25, ABD'de %48, Kanada'da ise %68 olarak kaydedilmiştir. (Oktay, 2017, s.131) 2016 yılın sonu itibariyle bu oran %85.4'tür. Aşağıdaki tabloda merkezi ve yerel yönetimlerin kamu harcamaları 1978 yılından başlayarak, 1990, 2000 ve 2016 yılları itibariyle gösterilmektedir: <http://www.stats.gov.cn>, 27.03.2018)

Tablo 1: Genel Kamu Bütçesi Harcamaları

	1978	1990	2000	2016
Merkezi Hükümet	%47.4	%32.6	%34.7	%14.6
Yerel Hükümet	%52.6	%67.4	%65.3	%85.4

Tablo 1'de de görüldüğü üzere ekonomik reformların başladığı 1978 yılından itibaren devlet harcamalarında yerel hükümetin payı sürekli artmıştır. Bu kapsamda yerel idarenin mali yetkilerini artırarak onu daha özgür bir yapıya kavuşturan temel reform hareketleri 1980, 1994, 1995 yıllarında yapılmıştır. Bunlardan ilki ile 1980 yılında, mali gelir birçok metodu barındıran sözleşmeye dayalı olarak merkez ile eyaletler ve eyaletler ile altı birimlerde paylaşılmasına başlanmıştır. (Sezen, 2007, s.39) Temel olarak gelir ve harcamaların merkez ve yerel otoriteler arasında paylaştırıldığı bu sistemde kar ve zarar durumundaki sorumluluklar yerele bırakılmıştır. 1988 itibaren altı çeşit sözleşme vardır. Bunlar; “artan maliyet sözleşmesi”, “temel orantılı paylaşım”, “orantılı paylaşım ve artan maliyet paylaşımı”, “azalan maliyet sözleşmesi”, “düzeltmiş azalan maliyet” ve son olarak “düzeltmiş sübvansiyon”dur. Bu sistem yerele mali

serbesti verilmesi ile bölgesel ekonominin geliştirilmesine ve yerele gelir sağlanmasına olumlu katkıda bulunmuş olsa da merkezi gelirlerin azalmasının yanında bölgeler arası mali boşluğu genişletmiştir. Pazar gereksinimleri 1994'te vergi reformunu beraberinde getirmiştir. Bu reform ile vergi kategorileri ve oranlarının düşürülmesi, vergi yapısının rasyonalize edilmesi ve şekillendirilmesi, vergi mükellefleri üzerindeki vergi yükünün birleştirilmesi ile vergi muafiyetinin azaltılması hedeflenmiştir. (Su, Ming, Zho, Quanhou, <http://www.econ.hit-u.ac.jp>) 1994'teki vergi reformu ile de ulusal ve yerel vergiler ayrılmıştır. Vergiler; merkezi yönetim vergileri, yerel yönetim vergileri ve merkez ile yerel arasında paylaşılan vergiler olmak üzere üç şekilde çeşitlendirilmiştir. Bunlardan sonuncusu doğrudan doğruya ekonomik kalkınmayı ilgilendiren vergiler olma özelliği taşımaktadır. Bu ayrımın detayı aşağıdaki şekildedir:

Merkezi hükümet vergileri;

1. Gümrük Vergileri
2. Tüketim Vergileri
3. Merkezi Hükümet Yetki Alanı Altındaki Devlet Mülkiyetli Girişimlerin Gelir Vergisi
4. İthalat İlişkili Tüketim Vergileri ve Katma Değer Vergileri
5. Bankalar, boş olmayan finansal kuruluşlar ve sigorta şirketlerinden yararlanılmış vergiler (İşletme vergileri, gelir vergileri ve kentsel bakım ve gelişme vergisini de içermektedir.)
6. Demiryolları Vergileri
7. Merkezi hükümet yetki alanı altındaki Devlet Mülkiyetli Girişimlerden kârlar

Yerel hükümet vergileri;

1. İşletme Vergileri (Banka, boş olmayan finansal kuruluşlar, sigorta şirketleri ve demiryollarını kapsamamaktadır.)
2. Şirket Gelir Vergisi (Yerel bankalar, yabancı bankalar ve boş olmayan finansal şirketleri kapsamamaktadır.)
3. Yerel Şirket Kârları
4. Kişisel Gelir Vergisi
5. Kentsel Arazi Kullanım Vergisi
6. Kent Bakım ve Gelişim Vergisi (Bankalar, boş olmayan finansal kuruluşlar, sigorta şirketleri ve demiryollarını kapsamamaktadır.)
7. Sabit Değer Yatırım Düzenlemesi Vergisi
8. Bina Mülkiyeti Vergisi
9. Tarım ve İlişkili Vergiler
10. Sözleşme Vergileri
11. Ekilebilir Arazi Kullanımı Damga Vergileri
12. Hayvan Kıyımı Vergileri
13. Arazi Değeri Artışı Vergileri

Ortak vergiler; (Su, Ming, Zho, Quanhou, <http://www.econ.hit-u.ac.jp>)

1. Katma Değer Vergileri (merkez 75%, alt ulusal hükümetler 25%)
2. Menkul Kıymetler Piyasası Damga Vergisi (Yarı yarıya)
3. Kaynak Vergileri (Okyanus Petrol kaynak vergileri merkeze ait)

Önceden merkezden toplanan vergiler de artık ulusal ve yerel düzeyde farklı düzeylerde toplanmaya başlanmıştır. Bunun yanında reform kapsamında merkez ve yerelin harcama yapmakla yükümlü olacağı alanlar ayrılmıştır. Belirlemeler çerçevesinde merkezin harcama alanları aşağıdaki şekilde olmuştur:

1. Ulusal Savunma
2. Silahlı Polis Bölükleri

3. Diploması ve Dış Yardım
4. Merkezi Hükümet Yönetimi
5. Başkent Yapım
6. Merkezi Kontrollü Devlet Mülkiyetli Girişimlerin Kaynak Ve Bilim Teknoloji ve Teknoloji Teşvik Kaynakları Yenilikleri
7. Jeolojik İnceleme Masrafları
8. Tarımsal Ürünleri Destekleme ve Tarım İşletim Masrafları
9. Yurtiçi ve dış borçların ödeme ve faiz ödemesi
10. Kamu Güvenliği Kurumu, Vekil Kurumu ve Adalet Kurumu Masrafları
11. Kültür, eğitim, bilim ve sağlık işletim masrafları
12. Diğer Harcamalar

Yerelin yetki alanındaki harcama kalemleri ise şu şekilde belirlenmiştir: (Su, Ming, Zho, Quanhou, <http://www.econ.hit-u.ac.jp>)

1. Yerel Hükümetler Yönetimi
2. Kamu Güvenliği Dairesi, Temsilciler Dairesi ve Adalet Mahkemeleri için Harcamalar
3. Yerel Başkent Yapım
4. Yerel Devlet Mülkiyetli Girişimlerin Yenilik Fonları ve Bilim&Teknoloji Promosyon Fonları
5. Kırsal Üretimi Destekleme ve Kırsal İşletim Harcamaları
6. Kent Bakım ve Yapım Harcamaları
7. Yerel Kültür, Eğitim, Bilim ve Sağlık İşletim harcamaları
8. Fiyat Sübvansiyonları
9. Diğer Harcamalar

2016 yılı itibariyle gelir ve harcamalardaki durum şu şekildedir: (China Statistical Yearbook 2017, <http://www.stats.gov.cn>, 11.04.2018)

Tablo 2: Merkezi ve Yerel Hükümetlerin Genel Kamu Bütçesi Gelirleri Temel Kalemleri (2016)
(100 Milyon Yuan)

	Merkezi Hükümet	Yerel Hükümet	Genel Kamu Bütçesi Geliri
Toplam Vergi Geliri	665669.04	64691.69	130360.73
Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	21949.47	18762.61	40712.08
Yurtiçi Tüketim Vergisi	10217.23		1021723
İthalattan Katma Değer Vergisi ve Tüketim Vergisi	12784.59		12784.59
İhracat için Katma Değer Vergisi ve Tüketim Vergisi İadesi	-12154.48		-12154.48
İşletme Vergisi	1333.08	10168.80	11501.88
Kurumlar Vergisi	18715.78	10135.58	28851.36
Kişisel Gelir Vergisi	6054.06	4034.92	10088.98
Kaynak Vergisi	31.43	919.40	950.83
City Bakım ve Yapı Vergisi	153.28	3880.32	4033.60
Bina Mülkiyeti Vergisi		2220.91	2220.91
Damga Vergisi	1250.55	958.82	2209.37
Kentsel Arazi Kullanımı Vergisi		2255.74	2255.74
Arazi Değer Artışı		4212.19	4212.19

Vergisi			
Taşıt ve Bot İşlemleri Vergileri		682.68	682.68
Gemi Tonajı Vergisi	48.02		48.02
Taşıt Satın Alım Vergisi	2674.16		2674.16
Gümrük Vergileri	2603.75		2603.75
Çiftlik Arazisi Kullanım Vergisi		2028.89	2028.89
Tapu Vergisi		4300.00	4300.00
Tütün Yaprağı Vergisi		130.54	130.54
Diğer Vergi Gelirleri	8.12	0.29	8.41

Tablo 3: Merkezi ve Yerel Hükümetlerin Genel Kamu Bütçesi Harcamaları Temel Kalemleri (2016)
(100 Milyon Yuan)

	Merkezi Hükümet	Yerel Hükümet	Genel Kamu Bütçesi Harcamaları
Genel Kamu Hizmetleri Harcamaları	1209.15	13581.37	14790.52
Yabancı İşler Harcamaları	479.72	2.28	482.00
Milli Savunma Harcamaları	9545.97	219.87	9765.84
Eğitim Harcamaları	1447.72	9290.07	28072.78
Bilim ve Teknoloji Harcamaları	2686.10	3877.86	6563.96
Kültür, Spor ve Medya Harcamaları	247.95	2915.13	3163.08
Sosyal Güvenlik ve İstihdam Gücü Harcamaları	890.58	20700.87	21591.45
Sağlık ve Aile Planlaması Harcamaları	91.16	13067.61	13158.77
Çevre Koruma Harcamaları	295.49	4439.33	4734.82
Kentsel ve Kırsal Topluluk İşleri Harcamaları	19.76	18374.86	18394.62
Tarım, Orman ve Su Koruma Harcamaları	779.07	17808.29	18587.36
Ulaştırma Harcamaları	812.12	9686.59	10498.71
Kaynak İnceleme ve Bilgi İşleri Harcamaları	325.92	5465.41	5791.33
Ticaret ve Hizmet İşleri Harcamaları	36.68	168.14	1724.82
Finans İşleri Harcamaları	752.22	550.33	1302.55

Kamu Güvenliği Harcamaları	1741.91	9290.07	11031.98
Diğer Bölgesel Yardım Harcamaları		303.17	303.17
Arazi, Okyanus Ve Hava Durumu İşleri Harcamaları	313.13	1473.93	1787.06
İskân Güvenliği İşleri Harcamaları	437.44	6338.77	6776.21
Petrol ve Tahıl Rezervleri Yönetimi İşleri Harcamaları	1451.44	738.03	2190.01
Borçların Faiz Ödemeleri Harcamaları	3374.45	1700.49	5074.94
İhraç Borçları Harcamaları	33.16	36.74	69.90
Diğer Harcamalar	432.17	1467.16	1899.33

Merkezi hükümet ilkelerinin yokluğu durumunda, alt bölge hükümetler arasındaki harcama sorumluluklarının ayrımı her bir seviye hükümete aittir. Daha yüksek seviye hükümet hemen altındaki seviye için bu yetkiye sahip bulunmaktadır. Yani eyaletler; iller ve vilayetlerin, vilayetler ilçelerin, ilçeler de bucakların harcama ve gelirlerinin ayrımına karar verebilmektedir. (Shen, Jin, Zou, 2012, s.16)

Bunlara ek olarak bu vergi reformu kapsamında, yerel hükümetlerin gelirlerini en azından 1993'teki seviyede tutmak adına merkezden yerele bir nevi transfer ödemesi olan götürü hibe sistemi kurulmuştur. Aynı zamanda yine yerel hükümetlerin standart mali harcama ve gelirleri arasında boşluk olması durumunda merkezin yerele transfer ödemesi gerçekleştireceği bir sistem oluşturulmuştur. (Su, Ming, Zho, Quanhou, <http://www.econ.hit-u.ac.jp>) Bu reformdan sonra bölgelerarası mali eşitsizlik artmıştır. Bu durum yerelin merkeze daha bağımlı hale gelerek, yerelin merkezden yerele vergi aktarımı sistemine olan ihtiyacının artmasına neden olmuştur. (Su, Ming, Zho, Quanhou, <http://www.econ.hit-u.ac.jp>) 1995'te çıkarılan bütçe kanunu ile ise merkezi ve yerel idarelere mali sistemi kontrol altında tutabilmek adına çeşitli sınırlandırmalar getirilmiştir. (Sezen, 2007, s.39)

ÇHC'de merkez-yerel arası idari mali yetkilerin öz yapısal özellikleri doğal olarak ekonomik alanda da kendine özgü bir etki yaratmıştır. Bu yapısal sistemin ekonomik kalkınmanın hızlanmasını teşvik edici olduğu açıktır. Şöyle ki merkezin belirlediği hedeflere ulaşma yolunda uygulama politikalarında özgürlüğü bulunan yerel idareler, genellikle her alanda yatırıma giderek, ekonomik bir uzmanlaşma ortaya çıkmasına izin vermemektedir. Fakat bu durumun Çin ekonomisi üzerinde ne yönde bir etkide bulunduğu üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Oktay da idari ve mali yetkilerin yerelleştirilmesinin getirdiği olumsuzlukların kontrol altında tutulabilmesi durumunda yerelleşmenin hâkim olmasının; ekonomik, sosyal, kültürel birçok farklı öğeyi bir arada bulunduran Çin gibi bir ülkeye daha uygun olduğu ve son ekonomik verilere bakıldığında da Çin'in bu olumsuzluklarla baş edebildiği görüşünü sunmaktadır. (Oktay, 2017, s.143)

2.2.2. Yerelde İktisadi ve Sınai Rekabet: Performans Değerlendirme

1978 sonrası girilen ekonomik reformlar beraberinde idari alanda da değişiklikleri getirmiştir. Bu değişikliklerden bir tanesi ÇKP'nin hükümet liderleri ve partinin yerel düzeylerdeki liderlerinin performans değerlendirme sistemi üzerine olmuştur. Mao dönemindeki "kadro yönetim sistemi"nin yerini yeni düzende "kadro sorumluluk sistemi" almıştır. Bu sisteme

göre değerlendirilen hükümet liderleri ve yerel düzeydeki parti liderlerinin performanslarında göz önüne alınan ölçütler, sistemin ekonomik kalkınmayı öncelikli amaç edindiğini gösterir niteliktedir. Kullanılan ölçütler şu şekildedir: (Whiting, s.105'ten akt., Sezen, 2016, s.103)

- Gayrisafi Milli Hasıla
- Gayrisafi Sanayi Üretimi Değeri (Köy Düzeyine Kadar)
- Gayrisafi Tarım Üretimi Değeri (Köy Düzeyine Kadar)
- Xiang (Township) ve Köy İşletmeleri Gayrisafi Üretim Değeri
- Kişi Başına Ulusal Gelir
- Kişi Başına Kırsal Gelir
- Vergiler ve Dağıtılan Kar
- Mali Gelir
- Devlet ve Kolektif İşletmelerde İşgücü Üretkenliği
- Tarımsal ve Tarımsal Yan Ürünlerin Sağlanması
- Perakende Satışlar
- Gerçekleştirilen Altyapı Yatırımı
- Doğal Nüfus Artış Oranı
- Tahıl Üretimi
- Yerel Bütçe Gelirleri
- Yerel Bütçe Harcamaları
- Ağaçlandırılmış Alan
- Dokuz Yıllık Zorunlu Eğitimin Tamamlanma Oranı

Performans değerlendirme sistemi Çin'in ekonomik kalkınmasında en önemli itici güç olmuştur. Şöyle ki, değerlendirme sisteminde kullanılan ölçütlere bakıldığında bunların çoğunun ekonomik veriler olduğu ve kalkınmayı hedeflediği açıkça görülmektedir. Bu durum yerel yönetim birimleri arasında bir rekabet oluşturmuş, en fazla büyüyen birim olmak için yarış içerisine girmelerine neden olmuştur. ÇKP yerel düzeydeki ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesini teşvik etmek adına ekonomik, siyasi ve yönetsel argümanlar kullanmaktadır. Performansa göre maaş, yönetsel görevde terfi ve parti hiyerarşisinde statü yükselmesi gibi. (Sezen, 2016, s.105) Bununla birlikte, performans değerlendirmesi sonucu olumsuz olan yöneticiler için ceza sistemi de bulunmaktadır. (O'Brien ve Li, 1999, s.167-186'dan akt., Sezen, 2016, s.108) Bu durumda görev değişikliği, uyarı, rütbe tenzili, erken emekli olmaya zorlama, göreve son verme gibi yaptırımlar uygulanabilmektedir. (Sezen, 2016, s.108)

Performans değerlendirme sistemi idari birim ve bireysel temelde olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır. Birincisi idari birim yöneticisinin başarı primini, daha önemli olan ikincisi ise yükselme olanaklarını etkilemektedir. (Oktay, 2017, s.137) Performans hedefleri üç çeşittir. Bunlar yumuşak, sert ve öncelikli olarak gruplandırılmıştır. Yumuşak hedefler; ölçülmesi zor olan hedefleri içermektedir. Bunlar sosyal ve kültürel kalkınma gibi ölçütlerden oluşmakta ve gerçekleştirilme sorumluluğu lider olmayan kadrolarda bulunmaktadır. Sert hedefler; ekonomik ve sosyal kalkınma planlarının paralelinde istenilen, toplanılan vergi miktarı gibi ölçütlerden oluşmaktadır. Niteliksel olarak en fazla ağırlığa sahip olan öncelikli hedefler ise; merkezin temel politikalarını yerelde benimsetmeye çalışan ölçütleri kapsamaktadır. Performans değerlendirme sisteminde temel hedef ekonomik kalkınma, ikincil hedef ise toplumsal düzendir. (Edin, 2004, s.182-183'ten akt., Sezen, 2016, s.104) Bununla birlikte, sistemde belirlenen oranların üzerinde performans gerçekleştirmiş olmak başarılı sayılmak için tek başına yeterli görülmemektedir. Her bir yerel birim ona özgü çeşitli şartlar çerçevesinde farklı hedeflere tabi tutulabilse de her birinin birbiriyle rekabet içerisine girmesini teşvik edecek merkezin koyduğu kurallar bulunmaktadır. Performans değerlendirmesinin sonucunun olumlu sayılabilmesi için aynı zamanda, aynı

seviyedeki diğer yerel birimlerden daha çok büyüme rakamlarına ulaşmak şartı aranmaktadır. Bununla birlikte bir de başarılı sayılabilmek için şart olan bazı ölçütler koyulmuştur. (Oktay, 2017, s.138) Bu ölçütler merkezin temel hedefleri doğrultusunda yerel üzerindeki kontrolü sağlayarak amaca ulaşmalarının en önemli aracıdır denilebilir. Çünkü bu hedefler gerçekleştirilmediğinde diğer tüm ölçütlerde başarı sağlansa bile hepsi yok sayılmaktadır.

2.2.3. Merkezden Yerele İşlendirme Süreci: İnsan Kaynakları Yönetimi

Performans değerlendirmenin yanında kamu yöneticilerinin işe alım, eğitim ve tayin ile terfi işlemleri “Organizasyon Departmanları” sistemi ile yürütülmektedir. Bu sistem de bizlere partinin yerel yöneticileri yönlendirmedeki etkisini açıkça göstermektedir. Şöyle ki; Organizasyon Departmanı, parti Merkezi Komitesine bağlı bir oluşum olmakla birlikte, merkezin diğer örgütleri gibi eyalet, il ve bölge olmak üzere yerel düzeyde de yapılanmıştır. Her bir düzeydeki organizasyon kendi düzeyindeki idari birime bağlı olarak işlev görmekle birlikte, merkez organizasyon departmanının sunduğu prensip ve yöntemler çerçevesinde çalışmak zorundadır. Her bir organizasyon departmanı, yürütme ile ilgili işlerinden dolayı yerel parti komitesine, profesyonel olarak da bir üst organizasyon departmanına bağlı olarak işlerini görmektedir. (Oktay, 2017, s.134)

ÇKP'nin sosyalist piyasa ekonomisini teşvik ettirerek yerel düzeydeki idarecilerin üzerinde kurduğu baskı Çin'in ekonomik büyümesine olumlu etkilere bulunduğu kadar, sistem aynı zamanda beraberinde bazı ekonomik, sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir.

SONUÇ

Çin Halk Cumhuriyeti'nin merkezi planlı ekonomiden sosyalist piyasa ekonomisi sürecine geçiş sürecinde gerçekleştirdiği ekonomik reformlar, bir takım idari reformları da beraberinde getirmiştir. Reformlarda ademi merkeziyetçileşme gayesi güdülmüş, yerel idarenin mali ve idari yetkileri genişletilmiş, daha özgür bir hale getirilmiştir. Bununla birlikte, bu reformlar Çin tarzı bir ademi merkeziyetçileşmeyi beraberinde getirmiştir. Merkezi idare-yerel idare ilişkileri çok katmanlı ve karmaşık olan Çin idari yapısında ekonomik gelişmeye temel olarak olumlu katkılarda bulunsa da olumsuz birtakım sonuçları da beraberinde getirmiştir. Yerel idareye idari ve mali özerklik verilse de Çin Komünist Partisinin idaredeki temel belirleyici konumu, yerel idarecilerin kim olacağından, yerelin ekonomik büyüme oranlarına kadar karar vermesine neden olmaktadır. ÇKP'nin yerel idare üzerinde uyguladığı ekonomik büyümeye dayalı performans denetimi Çin'in hızlı büyümesini sağlamışsa da bölgeler arası mali eşitsizlikler yaratmış ve endüstride uzmanlaşmayı engellemiştir. Çin Komünist Partisinin idarenin temelinde olduğu Çin'deki bu sistem böylece Çin'in bir dünya ekonomisi olmasının temel dinamiklerinden olmuş, aynı zamanda çeşitli ekonomik, sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir.

KAYNAKÇA

Croll, E. (2006). Women and The New Peasant Household Economy in China, ss.405-418, http://www.bondy.ird.fr/pleins_textes/pleins_textes_4/colloques/17962.pdf, 27.05.2006, s. 405., akt. SARAY, Mehmet Ozan, GÖKDEMİR, Levent, (2007). Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005), Journal of Yasar University, 2(7), ss. 661-686.

Deniz, Y. (2014). Çin'in Ekonomik Dönüşümü ve Üçüncü Dünya. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2(2), s.64-80.

<http://www.ekodialog.com/Makaleler/2008-ekonomik-krizi-ve-cin-ekonomisi.html>, 08.03.2018

http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Constitution/2007-11/15/content_1372963.htm, 18.03.2018.

<http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2017/html/EN0101.jpg>, 27.03.2018.

<https://www.uschina.org/sites/default/files/LeadershipReport.pdf>, s.1., 11.04.2018.

Jacques, M. (2016). *Çin Hükmettiğinde Dünyayı Neler Bekliyor?*, Akılçelen Kitaplar.

Kıbrıs İlhan, A. (n.d.). Çin Halk Cumhuriyeti-1978'den Günümüze. *TÜSIAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu*, <http://ref.sabanciuniv.edu/sites/ref.sabanciuniv.edu/files/china.pdf>, 27.03.2018.

Oktay, F. (2017). *Çin-Ekonomi ve Politika-Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, (2. Baskı).

Saray, M. O., Gökdemir, L. (2007). Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005). *Journal of Yasar University*, 2(7), s.661-686.

Saraçoğlu, M., Duran, C. (2008). Çin Ekonomisindeki Reformlar ve Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne Üyeliği Üzerine bir Değerlendirme. *Kamu-İş*, (10(1)), s.93-112.

Saraçoğlu, Ş. (n.d.) Çin Halk Cumhuriyeti'nde 1978 Sonrası Reformlar ve Piyasa Ekonomisine Geçiş. *Tepav*, http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1488260411-0.Sirin_Saracoglu_Sunum.pdf, 27.03.2018.

Sezen, S. (2007). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sosyalist Piyasa Ekonomisine Dönüşüm. *Amme İdaresi Dergisi*, 40 (1), Mart, s.27-56.

Sezen, S. (2016). *Çin'in İkinci Uzun Yürüyüşü*, TODAİE, (2.Baskı), Ankara.

Shen, C., Jin, J., Zou, H. (2012). Fiscal Decentralization in China: History, Impact, Challenges and Next Steps. *Annals of Economics and Finance*, 13(1), p.1-51.

Su, M., Zho, Q. (n.d.). China's Fiscal Decentralization Reform. <http://www.econ.hit-u.ac.jp/~kokyo/APPPsympo04/PDF-papers-nov/Zhao-China.pdf>.

Tanaka, O. (2015). Economic Reform and Economic Policy of the Xi Jinping Leadership. *Public Policy Review*, Policy Research Institute, Ministry of Finance, Japan, 11 (1), March, pp.1-44

Timurtaş, M. E. (2017). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Siyasi Geçmişinin Bugünkü Gelişim Sürecindeki Rolü. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 15, Aralık, ss.422-437.

YESEVİ'DE TÜRK KİMLİĞİNİN TEMELLERİ

Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

Erciyes Üniversitesi, munal@erciyes.edu.tr

ÖZET

Başlangıcı bilinmeyen zamanlardan beri, milli karakteri ile düşünce dünyasını şekillendiren Türkler, kendine ait Göktanrı Dinini oluşturmuşlar; bu özelliklerini daha sonraki yüz yıllarda kabul ettikleri Budizm, Yahudilik, Maniheizm ve Hıristiyanlık dinlerinde oldukça fark edilecek oranda yansıtmışlardır. 10. Yüzyılın sonlarında kabul etmeye başladıkları İslam'da da binlerce yıllık devam eden Türk kimliği etkisini göstermişlerdir. Kabul ettikleri bütün dinlerde Türk Milli Kimliğini görebilmemizin en önemli nedeni, Türklerin dinleri hakikat derecelerinin yüksekliği kaygısından ziyade, tabiatında bulunan Cihan Hakimiyeti Mefkuresi'ni gerçekleştirmek amacıyla siyaseten kabul edip kendi kimliğini belirgenleştirme arzusudur.

Bu bağlamda Türkler Budizm'i kabul ederken Türk evrenselliğine göre şekillendirilen ve toplumsal kurtuluşu va'zeden Mahayana Budizmini, Hıristiyanlıkta Yunan ve Roma kültür çevresine göre şekillenen monofizit Ortodoks Hıristiyanlığı değil de Orta Doğu monoteizmine yakın olarak biçimlenmiş diyofizit Nasturiliğini, Maniciliğin Türk düşüncesine göre şekillenmiş olan Dineveriyeye mezhebini, Yahudilikte, Yahudi milletin kültür ve tarihini reddederek sadece Musa şeriatını temel alan Karailiği kabul etmişlerdir. İslam'da da Gök Tanrı dininin en belirgin özelliklerinden olan Tanrının yarattığı evrende koyduğu kanun ve kurallar doğrultusunda karşılaşacağı olayları kendi öz aklı ile halletme öğretisine ağırlık veren Hanefilik mezhebini kendi kültürel kimliği ile şekillendirmiştir.

Bu tebliğde, Türk kimliği çizgisinde şekillenen Hanefi-Maturidi fıkhî, kelami mezhep öğretisini temel alan Hoca Ahmet Yesevi'nin şiirlerindeki inanç ve uygulama öğelerini tasvir edip ihtiyaç görüldüğü yerlerde kısa fenomenolojik değerlendirmeler yapılacaktır.

Yöntem olarak dinler tarihi ve fenomenoloji yöntemleri kullanılacaktır.

Anahtar kelimeler: Yesevi, İslam, Türk, Resmi Din, Halk Dini.

10. Yüzyılın sonlarında kabul etmeye başladıkları İslam'da da binlerce yıllık devam eden Türk kimliği etkisini göstermişlerdir. Kabul ettikleri bütün dinlerde Türk Milli Kimliğini görebilmemizin en önemli nedeni, Türklerin dinleri hakikat derecelerinin yüksekliği kaygısından ziyade, tabiatında bulunan Cihan Hakimiyeti Mefkuresi'ni gerçekleştirmek amacıyla siyaseten kabul edip kendi kimliğini belirgenleştirme arzusudur.

Bu dinleri kabul ederken, ülküleri doğrultusunda kuyruk değil, baş olmayı planlamışlar ve söz konusu din içinde devamlı kendilerine ait bir mezhep yaratmışlardır. Örneğin Budizm'de kral etrafında şekillenen ferdi kurtuluş öğretisine dayanan Hinayana mezhebini değil de Türk evrenselliğine göre şekillendirilen ve toplumsal kurtuluşu va'zeden Mahayana Budizmini,¹ Hıristiyanlıkta Yunan ve Roma kültür çevresine göre şekillenen monofizit Ortodoks Hıristiyanlığı değil de Orta Doğu monoteizmine yakın olarak biçimlenmiş diyofizit Nasturiliğini,² Maniciliğin Türk düşüncesine göre şekillenmiş olan Dineveriyeye mezhebini,³

¹ Ünver Günay, Harun Güngör, Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi, s. 160-180.

² Günay, Güngör, s. 198-225.

³ Günay, Güngör, s. 185-198.

Yahudilikte, Yahudi milletinin kültür ve tarihini reddederek sadece Musa şeriatını temel alan Karailiği⁴ kabul etmişlerdir.

İslam'da da Gök Tanrı dininin en belirgin özelliklerinden olan Tanrının yarattığı evrende koyduğu kanun ve kurallar doğrultusunda karşılaşacağı olayları kendi öz aklı ile halletme öğretisine ağırlık veren Hanefilik-Maturidilik mezhebini kendi kültürel kimliği ile şekillendirmiştir.

Bu girişten sonra, tebliğ konumuza dönecek olursak, Türk kimliği çizgisinde şekillenen Hanefi-Maturidi fihhi, kelami mezhep öğretisini temel alan Hoca Ahmet Yesevi, şiirlerinde bu geleneğin devam ettirildiğini görürüz.

Bu özellikleri şu şekilde sıralayıp tasvir etmek mümkündür:

1- Evrensel Ahlak: Binlerce yıllık tarihi boyunca değişik kültür ve inanç coğrafyasında bulunan Türkler, yaratılış karakterinde bulunan Cihan Hakimiyeti Mefkuresi uğruna geliştirip savundukları en önemli özellik, değişik ırk ve kültürden insanlarla uyum içinde yaşama imkânını sağlayan ahlak kurallarıdır.

Hemen hemen her döneminde bu kurallar dahilinde yaşayan ve bunları başkalarına uygulayan Türkler, Müslüman Araplarla karşılaştıklarında, alışık olmadıkları ahlaksız muamelelere muhatab olmuşlardır. Yani, Aşağı Ceyhun-Seyhun bölgesinde saldırı ve işgal operasyonları yapan Müslüman Araplar, yerli halka hiç de alışık olmadıkları katliam ve zulm uygulamışlardır. Belki de bu yüzdendir ki, Türkler Müslümanlığı ancak 200 yıl sonra kabul etmeye başlamışlardır. Üstelik kendi arzularına göre kabul etmişlerdir.

İşte Müslüman Türk dervişliğinin kurucusu olan Ahmet Yesevi, şiir ve anlatımlarında bazen doğrudan doğruya bazen de Hz. Peygamber'in beşer sıfatını tasvir ederek insan merkezli sosyal ilişki ahlakını ve erdeminin nasıl olması gerektiğini va'z etmiştir. Örneğin, Hikmetlerin hemen başında, kişi olmanın temel özelliklerini anlatırken, gariplerin gönlünü almak, gönlü kırıkların derdine deva olmak, zengin de olsan fakir de olsan tok gözlü olmak, dünyaya tapanlardan uzak durmak, yalan söylememek ("yalancılar ümmetim değildir" dedi, bilin Muhammed, / yalancılar kavmine "ümmet" demez Muhammed), edepli olmak, akıllı olmak (ibalık), hırsızlık yapmamak, yiğit olmak, haram yememek, rüşvet almamak, şeytanı kovmak için imanlı ve amelli olmak, alimlerin cahil toplumda üzüldüğünü, cahillerden uzak durulması gerektiği gibi insanlığın binlerce yıllık tecrübesinden çıkmış daha bir çok ahlak ve erdemi anlatır. Hele hele, değişik dinlere girmiş bir çok Türk devletinin tecrübesinden süzülüp gelmiş şu kuralı İslami motifle ne güzel anlatılmıştır:

**"Sünnet imiş, kafir de olsa, verme zarar,
Gönlu katı, gönül incitciden Allah şikayetci,
Allah şahid, öyle kula "Siccin" hazır,
Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte."**

Ömrünü yıl yıl anlattığı şiirde, insan içinde bir kişinin nasıl olması gerektiğini, ne yapmaması gerektiğini, özetle, kişinin toplum içinde saygın ve itibarlı bir birey olunmasının kuralını teker teker anlatır. Örneğin,

**"Ben yirmi dörde girdim, Hakk'tan uzak,
Ahirete varır olsam, hani hazırlık,
Öldüğümde toplanıp vurun yüz bin değnek,
O nedenle Hakk'a sığınıp geldim ben işte."
"Otuz yedi yaşa girdim, uyanmadım;
İnsaf kılıp Allah'a doğru yola koyulmadım,
Seher vakti ağlayarak inlemedim;
Tevbe ettim, Rabbim kabul eyledi dostlar."**

⁴ Günay, Güngör, s.225-233.

Dizelerinde insaf kılmak, ahrete hazırlık yapmak, hakiki tevbe etmek gibi hasletleri anlatır.

Risale der Makamat-ı Erbain'de Ahmet Yesevi, evrensel ahlak ve erdemlerin özelliklerini Şeriatta 10 makam, Tarikatta 10 makam, Marifette 10 makam ve Hakikatte 10 makam başlıkları altında ayrı ayrı anlatır. Bunlardan bazıları şunlardır, boş sözlerden uzak durmak, aklın emri olan bilim yapmak, yapılan bilime saygılı olmak, helal yemek, Allah'ın yarattıklarına karşı şefkat ve merhametli olmak, helal giymek, cömert olmak, yenilen ekmeğin nereden geldiğine bakmak, her hayvana saygılı olmak, onları öldürmemek, yetmiş iki millete tek nazar ile bakmak.

2- Şeyhlik ve Şeyhliğe Karşı Oluş: Geleneksel Türk düşünce yapısında Tanrının evreni yaratmasından sonra, kişi oğluna olaylar karşısında kendi akıl ve iradesini kullanmasını emretmesi ve bunun sonucuna da razı olacağı inancı doğrultusunda aklını son kertesine kadar kullandıktan sonra ancak Tanrı'ya müracaat etmesi geleneğine göre Türk inanç yapısında şeyhlik ve şeyhlere yer yoktur.

Ahmet Yesevi de şiirlerinde Fatıha suresinde geçen “İyyake Na'büdü, ve iyyake neste'ın (yalnız sana taparız, yalnız senden yardım dileriz)” düsturu ile şeyhliği reddeder. İnsanların bilgi eksikliğini fırsat bilip onları su istimal eden şeyh ve dervişleri O hiçbir zaman kabul etmez. Bu tip adamları şöyle anlatır:

“Talibim” deyip söylerler, vallah, billah insafsız
Namahreme bakarlar, gözlerinde yok insaf;
Kişi malını yerler, çünkü gönülleri değil saf,
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.
“Pir hizmetini kıldık” deyip “talibim” deyip yürürler;
Yiyip Haram, mekruhu, torbalarına vururlar,
Gözlerinde yaş yok, halka içine girerler,
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.
Bir başka şiirinde yine şöyle der:
“Sufi, şeyh, hoca, molla dünya peşinde koşar,
Bu sebepten padişahlara yalan söylerler,
Ayet ve hadisleri bırakıp mala bakarlar,
Hak yolunda sıkıntı çeken kimse yok.”

**“Yalan tuzağı kurup halkı yoldan çıkardın,
Şeyhlik yapıp riya ile dükkan kurdun
Eğlenip şeytan ile gün geçirdin...”**

Günümüzde de bunların benzerlerini bol bol görmekteyiz. Halbuki, Ahmet Yesevi, dergahına gelen öğrencilerinden ne para ne hediye almıştır. Maişetini, günün bir bölümünde kendi eliyle yaptığı tahta kaşık-çömçeleri pazarlarda satarak kazanmıştır. Yesevi'nin eleştirdiği şeyh ve şeyhlik yapısı, daha çok Irak-Arap bölgesinde yaygın idi ve bu yapı ne yazık ki, ülkemize de girmiş olup günümüzde resmi ve tüzel kişilik adı altında saf inançlı insanları sövmeye ve bölmeye devam etmektedirler.

3- Allah ve Peygamber Sevgisi: Önceki dinlerde de kişi merkezli kurtuluş öğretilerinden uzak duran Türkler, İslami dönemde de Allah ve Peygamber merkezli toplumsal kurtuluş reçetesini tavsiye etmişlerdir.

Ahmet Yesevi de şeyhlik gibi kul merkezli kurtuluş öğretisini reddedip İslam'ın temeli olan Allah ve peygamber sevgisi ile insanların Müslümanlığa bağlanmasını tavsiye eden şiirler yazmıştır.

Allah arzusunu aynı Yunus Emre'de gördüğümüz gibi şöyle anlatır:

**Aşkın beni çılgına çevirdi, herkes beni tanıdı,
Gece gündüz düşüncem sensin, bana sırf sen gereksin.
Cennete girip de dolaşayım, ne diye hurilere bakayım,
Onu bunu ben ne edeyim, bana sırf sen gereksin.**

Peygamber sevgisini de şu şekilde anlatır:

On sekiz bin aleme önder olan Muhammed,
Otuz üç bin ashaba rehber olan Muhammed,
Fakirlik ve açlığa kanaatli Muhammed,
İsyankar ümmetine şefaati Muhammed...

**Her kim “ümmetiyim” derse ve Onun yolunu terk etmezse,
Şefaati günü olunca, mahrum bırakmaz Muhammed.
Tengri Tealanın sözüne, rasulünün sünnetine
İnanmayan kişiye “ümmet” demez Muhammed.**

.....

Ümmetinden olanlar, şefaatin olanlar,
Cennet ehli olurlar yaa Mustafa Muhammed!

4- Türk Dili: Kimliğimizin en temel öğelerinden biri olan Türkçe dilini Ahmet Yesevi, başkalarının yadırgamasına karşın, Ziya Gökalp'tan 800 yıl önce, din anlatımında oldukça önemli olduğunu vurgulamış ve kitaplarında da görüldüğü üzere, Türkçe anlatımı hiç aksatmamış ve günümüzde bile gayet iyi anlaşılır derecede kullanmıştır.

**“Hoşlanmaydur alimler sizni aygan Türkini
Ariflerden işitsen açar könül mülkini
Ayet hadis ma'nası Türki bolsa muvafık
Ma'nasıga yetkenler yerge koyar borkini”**

5- Kadın Erkek Eşitliği: Türk kozmogonisinin bir parçası olan insan, Orta Doğu kültürlerinde olduğunun tersine, eşit olarak kabul edilmiştir. Orhun Yazıtlarında da anlatıldığı üzere, Türk düşüncesinde eril-dişil ayrımı yapılmamıştır. Evrene tek olarak bakan ve onu öylece bir tek olarak kabul eden Türkler, kadını diğer kültürlerdeki gibi “cinsel üreme aracı” olarak görmemiş, Onu hiçbir ayırım yapmadan “kişioğlu” olarak değerlendirmiştir. Bu anlayış, onun dil yapısına da etki etmiş; bu etkinin ardından sosyal yaşam biçimi de teklik üzerine şekillenmiştir. Biz bunun en açık tezahürünü, İbn Fazlan ve İbn Batuta'nın seyahatnamelerindeki Türk yaşayış biçimlerinde görebiliriz. Kadın ve erkek günlük hayatın her zaman içinde ve birlikte olmuştur. Kadın erkek birlikteliği, cinsellik meta'ı olarak değil, hayatın ortak arkadaşlığı olarak değerlendirilmiştir.

Ahmet Yesevi de diğer günlük işlerde olduğu gibi, kadınların eğitimini erkeklerden ayrı tutmamış, derslerini ve zikirlerini birlikte yapmıştır.

Günümüzde bazı üniversite ve fakültelerde yapılan ayrımcılık göz önüne alınırsa yüksek öğretimimizin ve ileride de orta öğretimimizin nasıl Arap kültürüne kaydırıldığını görürüz.

SONUÇ

Yüzyıllar boyunca değişik din ve kültür coğrafyasına hiç korkmadan, çekinmeden, kendi arzusuyla girebilen Türkler, milli kimliklerini hep korumuşlar ve kabul ettikleri dinleri, kendi inanç mantıklarına göre şekillendirmişler ve kültürünü oraya yansıtmışlardır. İslami dönemde de başta Ebu Hanife, İslami hükümleri Türk mantığına göre yorumlayıp kurallar bütünü haline getirip, şimdiki Hanefilik mezhebinin doğmasına temel oluşturmuş, ardından da İmam Maturidi bu mezhebin mantığı ve felsefi açılımını meydana getirmiş; Ahmet Yesevi ve talebeleri de bunları halkın anlayacağı şekilde mantıklı bir biçimde va'z etmişlerdir.

Jean-Paul Roux'nun ifade ettiği gibi, Türkler, karşılaştıkları bütün dinleri hiç çekinmeden almışlar ve önceden sahip oldukları milli kimliklerini her zaman korumayı bilmişler ve kabul ettikleri dinin önceki müntesiplerinin refahı için kendi canlarını feda etmekten hiç çekinmemişlerdir. Onların bu duygularının temelinde hümanizma ötesi bir evrensellik yatmaktadır.

Bu felsefenin temelinde de destanlar ve yazıtlarda ifade edilen “**Gök çadırımız, güneş tuğumuz, Çıplağı giydir, Açı doyur!**” emri olsa gerek.

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE NEFİSLERİN BİREYSELLEŞMESİ PROBLEMİ

Ömer Ali YILDIRIM

Selçuk Üniversitesi, yildirimomeri@gmail.com

GİRİŞ

Nefis, İslam dünyasında Aristo'dan gelen teori üzerinden anlaşılacak şekilde birlikte bu teori Aristoteles'teki halinden oldukça farklı boyutlara taşınarak geliştirildi. Aristoteles'te nefis doğrudan fizik ilminin bir konusu olarak ele alınıp işlenirken İslam dünyasında da aynı yerde yani fizik ilmi içerisinde bu ilmin son konusu olarak ele alınmakla birlikte bu teori ciddi anlamda bir metafiziksel boyut kazandı. İslam dünyasında nefis sadece varlığı harekete geçiren bir ilke olarak değil aynı zamanda ilahi bir cevher olarak kabul edilerek kişi ve Tanrı arasında kurulan hem sözel hem de manevi ilişkinin merkezine yerleştirildi. Hatta bu teori Tanrı'yı, sıfatlarını ve duyu ötesi dünyayı tanımaya giden yolda insanın içindeki ilahi bir örnek olarak da görüldü. Yine bu teori bireyin kimlik ve karakter boyutunu şekillendiren esas unsur olarak kabul edildi ve bireyin ölümden sonra yeniden diriltilmesi bu teori üzerinden açıklandı. Bu noktada teori yine Aristoteles'teki halinden çok ileri bir boyuta taşınarak nefsin bedenden ayrıldıktan sonra da varlığına devam edeceği yani ölümsüz olduğu kabul edildi.

Nefis, temelde varolanlara canlılık ve hareket veren bir unsur olarak kabul edilmekle birlikte bu unsur hayvanlarda iradi hareketin, insanlarda da iradi hareketin yanında bilme eyleminin faili olarak kabul edildi. İnsan bilgisi bu teori üzerinden izah edilmekle birlikte İslam dünyasında ortaya çıkan nübüvvet teorileri de yine nefsin bilme eylemini gerçekleştirme tarzı üzerinden temellendirildi.

Nefsin tanımı konusunda ise İslam dünyasında da Aristoteles'ten gelen meşhur tanım olan "âlet sahibi tabi cismin ilk yetkinliği" şeklindeki tanım geniş bir kabul buldu. Felsefe, kelam ve tasavvuf gibi farklı çevrelerde bu tanım yaygın bir tarzda kullanılmakla birlikte bazı filozoflar tarafından bu tanıma eklentiler yapıldığı da görülmektedir.

Nefis konusuyla ilgili olarak tartışılan meselelerden biri nefsin bireysel mahiyetini nasıl kazandığıdır. Bu konudaki tartışmalar nefislerin ne zaman yaratıldığı, bedenlere gelmeden önce bireysel ya da tümel olarak bir varlığa sahip olup olmadıkları, bedene gelen nefsin türsel bir nefis mi yoksa bireysel bir mahiyete sahip bir nefis mi olduğu, nefislerin bireysel varlıklarını nasıl kazandıkları ve bu bireyselleşme sürecine etki eden faktörlerin neler olduğu şeklindeki sorunlar etrafında meydana gelir. Burada biz önce nefislerin beden gelmeden önce bireysel bir mahiyete sahip olup olmadıklarını ve bu konuyla ilgili olarak filozofların argümanlarını inceleyeceğiz. Daha sonra da nefislerin yaratılmaları konusundaki meşhur olan görüşü alıp yaratılma zamanında bu nefsin türsel bir mahiyete mi yoksa bireysel bir mahiyete mi sahip olduğu konusundaki filozoflar arasındaki tartışmayı onların argümanları üzerinden inceleyeceğiz. Son olarak da nefislerin bireysel mahiyetlerini kazanmalarına etki eden faktörlerin neler olduğunu farklı filozofların görüşleri üzerinden ele alacağız.

1. Bedene Gelmeden Önce Nefsin Bireyselleşmesinin İmkânı

İslam dünyasında nefislerin yaratılmış olduğu düşünürler arasında, Ebû Bekir er-Râzî gibi küllî-ezeli nefsi kabul eden filozoflar haricinde genel kabul görmüş bir konudur. Ancak yaratılmış olan bu nefsin bedene gelmeden önce mi yoksa bedenle mi yaratıldığı farklı yönlerden değerlendirilir. Nefislerin yaratılması bedenlerin yaratılmasından önce olabilir mi? Nefislerin bedenlere gelmeden önce yaratıldığı kabul edildiğinde burada iki durum söz konusu olacaktır. Bu nefisler bedenlere gelmeden önce alem-i ervah ya da nefisler âlemi olarak isimlendirilebilecek bir yerde kendi bireysel mahiyetleriyle mevcutturlar ya da burada bireysel

mahiyete sahip olan nefisler bulunmayıp tümel bir nefsin varlığı söz konusudur. İbn Sînâ bu meseleyi *Kitâbü'n-Necât*'ın nefis kısmında şöyle değerlendirir:

Deriz ki; bedenden önce var olan nefislerin birbirlerinden farklılıkları ya mahiyet ve sûret bakımındandır ya da unsurlara nispetle olur... Bedenden önceki duruma gelince, nefis soyut mahiyettir. O halde, bir nefsin diğer bir nefisten sayı bakımından farklılaşması söz konusu olamaz. Mahiyet zâtî bir farklılığı kabul etmez ve bu her şey için geçerlidir. Zâtları sadece manalar olan şeyler türleri itibariyle farklılaşırlar. Manalar taşıyıcılarla, kabul edicilerle ve onlardan kaynaklanan edilmelerle ya da onlara ve sadece zamanlara nispet edilen şeylerle bulunurlar. [Nefisler] Asli itibariyle soyut olduğundan, daha önce de söylediğimiz gibi, bölünmezler. O halde, onlar arasında bir farklılık ve çokluk olması imkânsızdır. Açıkça görüldüğü üzere nefislerin bedenlere girmeden önce sayı bakımından çok olmaları söz konusu olamaz.¹

İbn Sînâ burada nefislerin bedenlere gelmeden önce yaratıldığının kabul edilmesi durumundan gündeme gelecek olan ilk ihtimali yani onların bedenlere gelmeden önce bireysel bir mahiyete sahip olmalarını değerlendirmektedir. Ona göre böyle bir ihtimal kabul edilemez. Çünkü bedenlere gelmeden önce nefisler mücerret bir mahiyet halinde bulunmaktadır. Mücerret mahiyetlerinse birbirlerinden farklılaşmaları söz konusu olamaz. Burada farklı boyutlarıyla İbn Sînâ'nın ontolojisinde karşılaştığımız mümkün mahiyetlerin durumu ya da mahiyetlerin mecüllüğüyle ilgili sorun nefis teorisine uygulanmaktadır. Ontoloji alanında bu teori mümkün varlıkların nesnel âlemde mevcudiyete kavuşmadan önce mümkün mahiyetler olarak varlıklarının imkânını tartışır. Ancak burada nefislerin var olmadan önceki imkân halleri ya da bir imkân olarak varlıkları değil onların bedene gelmeden önce bireysel bir varoluşa sahip olup olmadıkları tartışılmaktadır. Nesnel âlemdeki varlıklara ait mahiyetlerin bu varolanlara gelmeden önce ancak varlık ya da yoklukla nitelendirilemeyecek bir imkân halinde bulunduğunu kabul eden İbn Sînâ'nın nefisler gibi mücerret bir mahiyetin ise bedene gelmeden önce bireysel bir mahiyetle varolduğunu kabul etmesi elbette ki söz konusu olamazdı. Bundan dolayıdır ki İbn Sînâ mahiyet problemiyle ilgili tartışmaya girmeden bedene gelmeden önce salt mücerret bir mahiyet halinde bulunduğu kabul edilen nefislerin bir birlerinden ayrışmalarının söz konusu olmayacağını söyleyerek bu ihtimali kapatmaktadır.

Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî de nefislerin beden gelmeden önce bireysel bir mahiyetle var olduklarını kabul etmez. Onun bu konuda öne çıkardığı en önemli delili temelde insanın kendi nefisine dair hissettiği şeylere dayanır. Bu itibarla onun argümanını kişisel tecrübeyle temellendirdiğini söyleyebiliriz. Ona göre bedene gelmeden önce nefsinin bireysel bir mahiyete sahip olup olmadığı hususundaki delili kişi kendi nefsinde bulabilir. O, “eğer nefis bedene taallukundan önce yaratılmış olsaydı nefsin önceki haline dair bir şeyler hatırlamamız gerekirdi” der. Oysaki kendi nefsimize döndüğümüzde onda, onun önceki durumuna dair herhangi bir şey bulamamaktayız. O halde, nefis bedenden önce yaratılmış olamaz, bilakis o, bedenle birlikte yaratılmıştır. Ebü'l-Berekât'ın bu delili nefislerin bedenlerden önce varolduğunu ve bilgilere de sahip olduğunu, bedene geldikten sonra ise bu bilgileri unuttuğunu savunan Platoncu görüşe bir cevap mahiyetindedir. Ebü'l-Berekât burada kişinin bu tecrübeyi niçin hatırlamadığını sorar. Nitekim ona göre nefsin ilk fonksiyonu kişinin benlik idrakinde ortaya çıkar ve yine nefis/benlik insanın her türlü tecrübesinde etkin bir durumdadır. Bundan dolayı da hiçbir şekilde bir şuura ve

¹ İbn Sînâ, *Kitâbü'n-Necât*, thk. Macit Fahri, Beyrut: Dâru'l-Ufuki'l-Cedîde, 1982, s. 222. Krş., Fazlur Rahman, *Avicenna's De Anima (Arabic Text)*, ed. Fazlur Rahman, London: Oxford University Press, 1959, s. 223-225; İbn Sînâ, *el-Mebde'ü ve'l-me'âd*, bi-ihitimam Abdullah Nurani, zir-i nazar Mehdi Muhakkık, (Tahran: Müessesesi-i Mütalaat-ı İslami Danişgah-ı McGill Şube-i Tahran, 1984/1363), s. 106; a.mü., “*Risâletü fi'n-nefsi ve bakâihe ve me'âdihe*”, *fi Ahvâli'n-nefs* içinde thk. Ahmet Fuat Ehvânî, Paris: Dâru Bibliyûn, 2007, s. 96-97. Bu konudaki benzer ifadelerle “Dediler ki,” göndermesiyle Ebü'l-Berekât'ta da rastlanır. Krş., Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Mu'teber*, II, 1. bs., Haydarabad : Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, 1358, s. 376-377.

de kendinin varolduğuna dair bir idrake sahip olunamayan bir durumun kabul edilmesi onun için mümkün değildir. Ebü'l-Berekât, bu delilin evveliyat nevinden önermeler gibi sağlam olduğunu ve her akıllı kişinin kendi nefsinde bunu hissedeceğini söyler.²

Bedene gelmeden önce nefislerin yaratıldığı kabul edildiğinde ilk ihtimal olan bu nefislerin bireysel mahiyetleri itibariyle yaratılmış olmalarının kabul edilmediğini ve bu konudaki delilleri gördükten sonra şimdi de bu nefislerin bedene gelmeden önce tek bir nefis olarak bulunmalarının kabul edilip edilemeyeceğini görelim.

İbn Sînâ nefislerin bedenlere gelmeden önce tek bir nefis olarak bulunmalarının ve yaratılan bedenlere bu nefisten bir parçanın gelmesinin kabul edilemez olduğunu söyler. O, yukarıdaki alıntının devamında konuyu şöyle ortaya koyar:

Derim ki [nefislerin bedenlere girmeden önce] sayı bakımından tek olması da söz konusu değildir. Çünkü iki beden meydana geldiğinde her iki bedende iki tane de nefis meydana gelmektedir. Bu iki nefis ya tek nefsin parçası olurlar ve bu durumda kendisi için büyüklük ve hacim olmayan bir şeyin bilkuvve olarak bölünmesi söz konusu olacaktır. Bu da fizik ilminde ortaya konduğu gibi açık bir şekilde geçersizdir. Ya da sayı bakımından tek olan nefis iki bedene girecektir ki bunun geçersizliğini ortaya koymak da hiç zor değildir.³

İbn Sînâ bu teoriyi eleştirirken bireysel farklılıkları ile ilgili argümanlardan hareket etmektedir. Nefislerin tek bir nefisten geldiği kabul edildiğinde nefsin bulunduğu farklı bedenlerdeki tüm şeylerden ya haberdar olmasını ya da onlara dair hiçbir şey bilmemesini gerektirir ki bu durum bize “A” kişinin nefsinde olan şeyin “B” kişisine gizli kalmasını açıklayamaz. Bir şeye yönelik izafetler çoğalsa da bu, onun zâtında bir değişiklik gerektirmez. Bu kabul edilebilir bir durumdur. Ancak bir şeyin zâtı itibariyle sahip olduğu şeyin onun izafe edildiği şeylerin tamamında bulunması gerektiği unutulmamalıdır. Şöyle ki, nefsin tek bir şey olmakla birlikte birden fazla varlığa izafe edilmesi mümkündür. İzafetlerdeki bu çokluk nefsin kendi varlığına ve tekliline bir kusur getirmez. Fakat tek olan bu nefsin izafe edildiği bütün varlıklarda asli itibariyle sahip olduğu özelliğiyle birlikte bulunması gerekecektir ki bu noktada nefislerin izafe edildikleri varlıklarda şahsileşmeleri açıklanamayacaktır. Öyleyse nefsin birden fazla şeye izafe edilen tek bir şey olduğunu söylemek sağlam bir iddia olmayacaktır.⁴ Aksi takdirde onun ferdileşerek diğer bir nefisten ayrılması izah edilememektedir.

Farklı bedenlere giren nefislerin ortak bir nefisten geldikleri Ebü'l-Berekât'a göre de kabul edilemez. O da bu tezdeki temel problemi bu teorinin nefislerin bireysel mahiyetleri itibariyle farklılıklarını açıklayamamasında görür. Bu tez, öncelikle bedenlerden bağımsız olarak varolan külli/tümel ya da idea olarak bir nefsi kabul etmektedir. Bu tezi kabul edenlere göre tek bir nefsin tüm bedenlerde etkin olması güneşin durumuna benzer. O, varlık itibariyle tek olmakla birlikte farklı varlıklara nispetle çoğalmamaktadır. Bu durumda nefsin tek bir şey olduğunu yani farklı canlılardaki nefsin mahiyet olarak aynı olduğunu ve canlılar arasındaki farklılığın onların nefislerinden değil de bedenlerinden ya da nefis hariç olmak üzere onların bedenlerinde etkin olan farklı güçlerden kaynaklandığını kabul etmek gerekir. Ebü'l-Berekât onların bu konuda güneş örneğinden başka bir argümanlarının olmadığını söyleyerek tezlerini reddeder. Ona göre bu tez kabul edildiğinde ferdi düzeyde ortaya çıkan farklılıklar –bazı insanların sevinçli bazılarının üzgün, bazılarının bilgili ve diğer bazılarının cahil olması gibi- izah edilemez. Çünkü bütün şahıslardaki nefsin onların hepsinin ortaklık ettiği tek bir nefis olduğu kabul edilirse o

² Ebü'l-Berekât, *Kitâbü'l-Mu'teber*, II, 379.

³ İbn Sînâ, *Kitâbü'n-Necât*, s. 222. Krş., Fazlur Rahman, *Avicenna's De Anima*, s. 223-225; a.mü., *el-Mebde' ve'l-me'âd*, s. 106; a.mü., “*Risâletü fi'n-nefsi ve bakâihe ve me'âdihe*”, s. 96-97. Bu konudaki benzer ifadeler “Dediler ki,” göndermesiyle Ebü'l-Berekât'ta da rastlanır. Krş., Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Mu'teber*, II, 376-377.

⁴ Bkz. Fazlur Rahaman, *Avicenna's De Anima*, s. 225-226.

şahısların hepsinin nefisten kaynaklanan bu durum ve fiillerin tamamında da ortaklık etmeleri gereklidir.⁵

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi Ebü'l-Berekât İbn Sînâ'da gördüğümüze benzer gerekçelerden hareketle bu teorinin yani, külli bir nefsin varlığını benimseyen teorinin kabul edilemezliğini savunmaktadır.⁶ Ancak konu hakkında onun daha fazla önemseydiği argüman aşağıda ele alacağımız argümandır. O, *Kitâbü'l-Mu'teber*'de bu konuda bize şunları söyler:

“Eğer birçok beden için tek bir nefis olsaydı, bu durumda, her bedenin ondan bir parça alması gerekirdi. [Külli nefisten alınan] bu parça ya diğer bedendeki parçayla aynı ya da ondan farklı olur. Eğer bu bedendeki, onların külli nefis olarak isimlendirdikleri tek bir nefisten gelen parça diğer bedendeki parçanın aynısı ise her ne zaman bu nefse bir fiil nispet edilse ve ondan bir durum bulunsa diğer nefse de bu fiil nispet edilir ve onda da bu durum olurdu. Bu takdirde onlardan biri diğerinden bir fiil ya da durum sebebiyle farklılaşmazdı. Bu durumda, insanlardan biri üzüldüğünde diğer insanlar da üzürlüydü, biri sevdiğinde diğerleri de sevinirdi. Çünkü sevinç ve üzüntünün kendisine nispet edildiği nefis onlardaki tek bir nefistir. Benzer şekilde insanlardan biri bilgisiz olduğunda diğerlerinin de cahil olmaları gerekirdi...”⁷

Ebü'l-Berekât bireysel nefislere kaynaklık eden ortak bir nefsin varlığını kabul etmeme konusunda İbn Sînâ ile aynı görüşte olmakla birlikte o, İbn Sînâ'nın bu konu hakkındaki bizim de yukarıda sunduğumuz delilini de yeterince sağlam bulmayarak eleştirir. İbn Sînâ'nın delili temelde mücerret mahiyetlerde çokluk olamayacağına dayanmaktadır. Gazzâlî'nin *Mi'yar*'daki açıklamaları da İbn Sînâ'nın ifadeleriyle aynı temele dayanmaktadır. Ebü'l-Berekât ise İbn Sînâ'nın bu delilinin temelde cisim ya da cisimsel olmayan bir şeyin parçalanamayacağı hükmüne dayanmakta olduğunu ve bu hükmünün de sağlam ve evveliyat türünden bir önerme olmadığını söyler.⁸ Kendisi de nefislerin yaratılmış olduğu kanaatinde olan Ebü'l-Berekât'ın bu konudaki argümanı, Gazzâlî'nin de kullandığı argümanla benzerlik göstermekle birlikte, temelde, nefislerin olgunlaşma ve bilgiyi elde etmelerinin onların bedene girmelerinden sonra olmasına dayanır. Nefislerin bedene girdikten sonra elde ettikleri kazançlar –cehaletten sonra bilgiye ulaşma gibi- onların bedene ilk girdikleri durumlarında bulunmamaktadır. Bedene geldiği ilk aşamada her hangi bir bilgisi olmayan nefis süreç içerisinde bilgiyi elde etmektedir. Ebü'l-Berekât'ın burada nefislerin bedenle birlikte yaratılması hususunda mücerretlerin bir birinden farklılaşması noktasından hareket etmeyip bilgi konusunu öne çıkarması önemli bir hamledir. Bu İbn Sînâ'da karşılaşmadığımız bir boyuttur. Bunun sebebi olarak Ebü'l-Berekât'ın nefis teorisi konusunda benlik duygusuna ve kişinin kendi benliğine dair olan şuuru vurgu yapmasını gösterebiliriz. O, birçok yerde insanın kendi benliğine dair olan şuurunu öne çıkarmaktadır.

Yukarıdaki ifadeler bize incelediğimiz filozoflar tarafından nefislerin bedene gelmeden önce ister bireysel mahiyetleri itibarıyla olsun isterse de onların ortak tek bir nefisten kaynaklanma şeklinde olsun bir varlıklarının kabul edilmediğini göstermektedir. Şimdi de nefislerin yaratılması ve de bunların bireysel mahiyetlerini nasıl kazandıklarına dair teorileri inceleyelim.

1. Nefislerin Yaratılması ve Yaratılan Nefislerin Bireyselleşmesine Etki Eden Faktörler

Nefislerin bedenden önce bir varlığa sahip olmaları kabul edilemediğinden İbn Sînâ, Gazzâlî ve Ebü'l-Berekât gibi filozoflar nefislerin yaratılmasının bedenlerin yaratılması esnasında olduğunu kabul ederler. Bu teoriye göre nefisler yeryüzünde nefsi taşıyacak kıvamda

⁵ Ebü'l-Berekât, *Kitâbü'l-Mu'teber*, II, 379 – 380.

⁶ Bkz. Ebü'l-Berekât, *Kitâbü'l-Mu'teber*, II, 379 – 380.

⁷ Ebü'l-Berekât, *Kitâbü'l-Mu'teber*, II, 279-280.

⁸ Ebü'l-Berekât, *Kitâbü'l-Mu'teber*, II, 375.

yani kendisine nefsin gelmesi için uygun yapıda bir beden meydana geldiğinde nefis yaratılır. Nefsin yaratılmasının bedenın yaratılmasıyla olması hususunda filozoflar ortak bir görüşe sahip iken bu nefsi yaratanın kim olduğu, bedende mi yoksa başka bir mekânda mı yaratıldığı konusunda ise farklı görüşler vardır.

İbn Sînâ, nefislerin bedenlerin yaratılması esnasında yaratıldığını ve bu nefislerin kaynağının yani yaratıcısının ve onları bedene gönderenin ise bir diğer ismi *Vâhibü's-suver* (Suretlerin vericisi) olan Faal Akıl olduğunu söyler. Faal Akıl yeryüzünde nefsin gelmesi için uygun kıvamda olan bir beden oluştuğunda ona nefsi gönderir. Nefsin göndericisi konusunda İbn Sînâ'nın ifadeleri açık olmakla birlikte bu nefsin bedende mi yaratıldığı yoksa Faal Akıl tarafından göklerde yaratılarak yeryüzündeki bedene mi gönderildiği noktası açık değildir. Ancak İbn Sînâ'nın ifadelerini bu nefsin Faal Akıl tarafından göklerde yaratıldığı ve sonra da bedene gönderildiği şeklinde anlamak daha isabetli olacaktır. Nitekim onun ifadeleri Faal Akılın yarattığı bir nefsi bedene gönderdiği şeklinde anlaşılmaya daha müsaittir.

Nefislerin yaratıcısı ve yaratılma mekânları konusunda Ebü'l-Berekât'ın görüşleri İbn Sînâ'dan farklılaşır. O, Faal Akıl kabul etmez. Onun felsefesinde ne bilginin kaynağı, ne insani akılı yetkinleştiren unsur ne de suretlerin göndericisi olarak Faal Akla yer yoktur. Nefislerin yaratıcısı ona göre Allah'tır. Nefislerin yaratılma mekânı ise bedenlerdir. O, yeryüzünde nefsi taşıyacak uygun bir beden yaratıldığında nefsin de o bedende yaratıldığını söyler.

Ebü'l-Berekât'ın İbn Sînâ ve Gazzâlî'den ayrıldığı diğer bir önemli nokta da yaratılan nefislerin türsel nefis mi yoksa bireysel mahiyete sahip bir nefis mi olduğu hakkındadır. İbn Sînâ bedenlere gelen nefislerin türsel nefis olduğunu söyler. Yeryüzünde uygun kıvamda bir beden yaratıldığında Faal Akıl bu bedendeki mizacın durumuna göre oraya bitkisel, hayvani ya da insani bir nefis gönderir. Burada nefsin türünün belirlenmesi hususunda bedenın sahip olduğu mizaç belirleyici bir rol oynar. Ancak dikkat çekeceği gibi burada Faal Akılın gönderdiği nefis türsel bir nefistir. Yani "A" kişisi ile "B" kişisine gelen nefis aynıdır. Faal Akıl'dan gelen nefislerde ne cinsiyet ne de karakter olarak bir farklılık bulunmayıp bunların hepsi aynıdır. Bu durumda nefisler türsel mahiyet bakımından ortak olmaktadır. Bedenlere gelen nefislerin türsel nefis olmasını İbn Sînâ bu nefislerin bir tür oluşturacak kadar aralarında ortak bir yönün bulunmasıyla izah eder. Ona göre, türsel olarak yaratılan nefislerin bireyselleşmesi dışsal bazı faktörlerle olmaktadır. Onun ifadeleriyle, insani nefisler mahiyet olarak birbirlerinden ayrı olan mufarıklardan farklı olarak, bir tür teşkil edecek kadar ortak niteliğe sahiptirler ve bir tür teşkil ederler. Daha sonra Gazzâlî de İbn Sînâ ile aynı düzlemde hareket ederek insan nefislerinin hakikat ve tür olarak aynı (*müttefikatün*) olduğunu söyleyecektir.⁹ İbn Sînâ'nın *Kitâbü'n-Necât*'ta zikrettiği bu konuya dair ifadesi şöyledir: *Deriz ki; insani nefisler tür ve mana bakımından uyumludurlar (müttefikatün)... [Nefisler] Mahiyet ve sûret itibariyle farklı değillerdir.*¹⁰

Ebü'l-Berekât ise nefislerin türsel olarak yaratılmasını kabul etmez. O, nefislerin bireysel mahiyetleri itibariyle farklı olduklarını söyler. Yani yaratılan her nefis kendi bireysel mahiyetine sahiptir. Bunu da o, yine kişinin kendi nefisine karşı olan şuuruna dayandırır. Her insan kendi nefisine döndüğünde kendi nefsinin biricikliğini hissedecektir. Benlik noktasında insan başka biriyle ortak olduğu şeklinde bir duyguya sahip değildir. Bu, İbn Sînâ gibi Meşşâî filozoflarla Ebü'l-Berekât arasındaki ciddi bir ayrıma işaret etmektedir. Bu durumda İbn Sînâ türün bireyleri arasında nefis farklılığını mahiyet farkı olarak değil de onlara etki eden unsurlardan kaynaklı bir fark yani arazsal bir fark olarak kabul ederken Ebü'l-Berekât ise nefisler arasındaki farkın mahiyet farkı olduğunu söylemektedir.

⁹ Bkz. Gazzâlî, *Me'âricü'l-Kuds fi medârici ma'rifeti'n-nefs*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, s. 110, 111.

¹⁰ İbn Sînâ, *Kitâbü'n-Necât*, s. 222. Krş., Fazlur Rahman, *Avicenna's De Anima*, s. 223-225; a.mü., *el-Mebde' ve'l-me'âd*, s. 106; a.mü., *"Risâletü fi'n-nefsi ve bakâihe ve me'âdihe"*, s. 96-97.

Ebü'l-Berekât'ın bu konudaki bir diğer argümanı da insanlar arasındaki farklılıkların açıklanmasına dayanır. İnsanlardan bazıları âlim, bazıları cahil, bazıları güçlü, bazıları zayıf, bazıları şerefli, bazıları alçak vs. şeklinedirler. Eğer insanlar arasındaki bu farklılık onların nefislerindeki ve fitratlarındaki asli farklılıktan kaynaklanıyorsa bu durumda nefislerin cevher ve mahiyet olarak farklı olması gerekecektir. İnsanlar arasındaki bu farklılığın sonradan meydana geldiği yani nefis bedene geldikten sonra ortaya çıktığı ve arizi olduğu da söylenebilir. Hatta bunun da ateş gibi olduğu, ateşin kendisine atılan maddelerin çeşitliliğine göre farklı keyfiyetler aldığı, yine onun yoğunluk, durgunluk vs. özellikleri bakımından değişik olmakla birlikte ateşlik tabiatı itibariyle farklılaşmadığı gibi nefislerin de cevher ve mahiyet olarak farklı olmadıkları iddia edilebilir. Ancak ona göre, bu da doğru kabul edilemez. O, yapılacak bir inceleme sonucunda bunun doğru olmadığını görüleceği kanaatindedir. Ona göre, nefisler cevher ve tabiatları itibariyle farklı olup bu farklılık sadece bedenlerin mizacındaki farklılıkla açıklanamaz.¹¹

Ebü'l-Berekât, nefislerin cevher ve mahiyet itibariyle farklı olduğuna dair görüşünü farklı argümanlarla da destekler. Bu argümanlardan biri Aristo'dan yapılan bir nakle dayanır. Aristo, insanlardaki özgürlük duygusunun temelde nefse ait bir özellik olup onun cevherinde bulunduğunu ve sonradan ortaya çıkan bir özellik olmadığını söylemiştir. Ebü'l-Berekât bu açıklamayı kabul etmez. Çünkü bu açıklama nefislerin tabiatları itibariyle aynı oldukları tezi üzerine şekillenmektedir. Eğer nefisler tabiat itibariyle aynı olsalardı bu özelliğin bütün insanlarda yani kölelerde de ortaya çıkması gerekirdi. Ebü'l-Berekât insan toplumundaki durumun hiç de böyle olmadığını ifade eder.

Onun konuyla ilgili bir diğer argümanı da Peygamberi nefislerle alâkalıdır. Aslında onun bu argümanı Müslüman Meşşâîlerin kendi teorilerinden alıntılanmış fikirlere dayanır. Peygamberlikten bahseden filozoflar bunun şerefli nefislere ait bir özellik olup, buna sahip olabilecek mizaçların çok nadir ortaya çıktığını söylemişlerdir.¹² Öyleyse bu durum nefislerin mahiyetleri itibariyle farklılaştığı kabulünü beraberinde getirmektedir. Ebü'l-Berekât'ın bu argümanı Müslüman Meşşâîlerin felsefelerindeki uzlaştırılması zor olan bir diğer konuya ironik bir şekilde işaret etmektedir. Nefislerin türsel birlikteliği savunulduğunda bunun mantıki sonucu olarak tüm insan bireylerindeki nefislerin mahiyet itibariyle aynı olması gerekmektedir. Bu durumda peygamberin, sıradan insanın, filozofun ya da ahlâki yönden zafiyet içerisindeki aşağılık birinin nefislerinin aynı olması gerekmektedir. Teorinin zorunlu sonucunun bu olması gerekirken Müslüman Meşşâîler bize bunu söylemezler, hatta kendi teorileriyle çelişme pahasına ısrarla bazı nefislerin yüceliğini öne çıkarır ve bu yüceliği taşıyacak mizaca sahip bedenlerin nadiren ortaya çıktığını söylerler. Oysaki onların teorilerinin zorunlu sonucu olarak peygamber ya da yüce bir nefse sahip olduğu kabul edilen şahısların bu yüceliğinin, sadece, onların bedensel mizaçlarına ya da onların yaratılmaları esnasındaki bir takım kozmik olaylara dayandırılması gerekirdi; nefislerinin mahiyetsel yüceliğine değil. Fakat Ebü'l-Berekât'ın da öne çıkardığı gibi, onlar bazı nefislerin diğerlerinden mahiyet itibariyle yüce olduğunu kabul etmektedirler.

İnsani nefislerin ortak/külli nefsin bir parçası olduğu ya da nefislerin bireysel mahiyetleriyle değil de türler itibariyle farklılaştığı gibi kendinden önceki filozofların tezlerini kabul etmeyen Ebü'l-Berekât, daha önce kimsenin nefislerin mahiyet ve hakikatleri itibariyle farklılaştıkları ve hatta sadece iki şahsın dahi bu konuda ortaklık etmediklerini söylemeğini ifade ederek kendi özgünlüğünü öne çıkarır.¹³ Ona göre bu teorinin yani insani nefislerin yaratılışları

¹¹ Ebü'l-Berekât, *Kitâbü'l-Mu'teber*, II, 383, 385 – 386.

¹² Ebü'l-Berekât, *Kitâbü'l-Mu'teber*, II, 387.

¹³ “*Nefsin mahiyeti ve hakikati konusunda insanların farklılaşması hatta onlardan ikisinin dahi bu konuda ortaklık etmediklerine gelince; açık bir şekilde bunu söyleyen olmadı. [Nefislerin] gruplar olarak [farklılaşmasına gelince] bu konuda bir kişi delile benzer bir şekilde şiirsel bir şey söyledi. Şiirdeki o beyit şudur: İnsan farklı türleri barından bir cinstir / Onlardan orta olanlar vardır, alçak olanlar vardır ve yüce olanlar vardır.*” Ebü'l-Berekât, *Kitâbü'l-Mu'teber*, II, 382.

esnasında fert olarak farklılaştıklarına dair teorinin ilk sahibi kendisidir. Nefisler arasındaki farkın sadece türsel düzeyde olmayıp ferdi olarak her bir nefsin kendi mahiyeti itibariyle diğerlerinden farklılaştığı tezi Ebü'l-Berekât'tan sonra etkili olmuş gibi görünmektedir. Nitekim daha sonraki dönemde gerek Fahrettin er-Râzî gerekse de Siraceddin Urmevî¹⁴ gibi düşünürler de bu konuda Ebü'l-Berekât'ın teorisine benzer görüşler ortaya koymuşlardır.

Nefislerin yaratılması konusunda bunların türsel olarak yaratıldığı kabul edildiğinde bu nefislerin bireysel mahiyetler kazanması nasıl açıklanmaktadır? “A” ve “B” şahıslarına gelen nefisler tür ve mahiyet olarak ortak isler bu nefisler daha sonra nasıl “Ahmet”, “Ayşe” vs. şeklinde bireysel bir hüviyete kavuşmaktadırlar? Bu noktada İbn Sînâ bize bazı faktörlerin etkisinden bahseder. Yine benzer şekilde Ebü'l-Berekât da nefislerin bireysel mahiyetleri ile yaratılmaları esnasındaki bu bireysel mahiyeti kazanmalarına etki eden bazı etkenlerden bahseder. Şimdi bu etkenlerin neler olduğunu görelim. Biz etkenleri bedenden kaynaklanan etkenler ve beden dışı etkenler olarak iki başlık altında inceleyeceğiz.

1.1. Bedenden Kaynaklanan Etkenler: Mizaç

Nefislerin bireysel mahiyetlere sahip olmalarındaki en etkin bedensel faktör olarak İbn Sînâ nefsin geldiği bedende bulunduğu kıvamı gösterir. Bedenin durumu ona gelecek olan nefsin türsel boyutunun doğrudan belirleyicisidir. Bedenin etkisi nefsin türsel kimliğinin belirlenmesiyle sınırlı kalmayıp nefsin bireysel karakterinin şekillenmesi konusunda da rolü vardır. Kişinin sakin, sinirli, heyecanlı, asi vs. olması hususunda bedenin durumuna önemli bir rol verilir. İnsan bedeninin bu kıvamı mizaç kavramıyla ifade edilir. İnsani nefislerin farklılaşması konusunda İbn Sînâ, bilhassa, bedenin mizacına etkin bir rol vermektedir. Mizaç, bedende bulunduğu kabul edilen dört temel sıvının (*ahlât-ı erb'a*) farklı oranlarda bir araya gelmesiyle meydana gelen karşına gönderme yapmaktadır. Bu karışımın klasik tıp ilminde hastalıkların tespiti ve tedavisinde etkin bir role sahip olduğu kabul edildiği gibi kişinin karakter yapısı üzerinde de etkin olduğu kabul edilmekteydi. Bedende bulunan bu dört farklı sıvının karışım oranları arasındaki uyum ve farklılığa göre farklı karakter yapılarının ortaya çıktığına inanılıyordu. Nitekim mizaç, Râzî'nin de ifade ettiği gibi, farklı ve sayılamayacak kadar çok mertebelerde olduğundan dolayı idrak bakımından insani nefislerin durumu da böyle olacaktır.¹⁵ İbn Sînâ da mizaca nefislerin bireysel kimliklerini kazanmasında etkin bir rol vermektedir.

1.2. Beden Dışı Etkin Olan Faktörler: Faal Akıl (Türsel Karakterin Belirlenmesi), Heyet (Bireysel Karakterin Belirlenmesi)

Müslüman Meşşâilerin felsefesinde Faal Aklın önemli bir konumu vardır. İbn Sînâ nefislerin yaratıcısı olarak Faal Akıl kabul eder. Faal Akıl türsel mahiyetteki nefisleri yaratıp bedenlerine gönderir. Ancak Faal Akıl'dan gelen nefislerin başlangıçta bitkisel, hayvani ve insani nefisler şeklinde türsel mahiyetteki nefisler olduğu unutulmamalıdır. Nefisler bu aşamada henüz bireysel bir mahiyete ya da ayrışmaya sahip değildir. Faal Akıl türsel mahiyetteki nefislerin yaratıcısı olmakla birlikte bu türün belirlenmesinde yeryüzünde oluşan bedenin kıvamı doğrudan belirleyicidir. Faal Akıl bu noktada sadece oluşan bedenin durumu hangi tür nefsi taşımaya uygun ise ona uygun olan nefsi gönderir. Faal Akıl'ın nefisler üzerindeki etkisi bununla sınırlı kalmayıp bilhassa bu nefsin bilgisel anlamda gelişiminde de etkindir. İnsan aklını farklı seviyelere taşıyarak olgunlaştıran ve dahası insana bilgiyi gönderenin Faal Akıl olduğu İbn Sînâ tarafından kabul edilir.

¹⁴ Bkz. Râzî, *el-Matâlibü'l-âliyye*, thk. Ahmet Hicâzî Sekâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-‘Arabî, 1987, VII, 145 – 148. Urmevî, *Metâli'u'l-envâr*, “Hasan Akkanat, Kadı Sirâceddin el-Urmevî ve Matâliu'l-Envar; Tahkik, Çeviri, İnceleme”, (Doktora Tezi), Ankara Üniv. Sos. Bilm. Ens., 2006, I, 332.

¹⁵ Râzî, *el-Matâlibü'l-âliyye*, VII, 142.

İbn Sînâ nefislerin bireysel mahiyetlerine etki eden unsurları şöyle açıklar: ...*Madde, her bir maddenin kendisinden bir kısmı kapsadığı mekânın çoğalmasıyla çoğalır. Her bir nefsin kendi maddesindeki yaratılışı esnasında kendisiyle özelleştiği zamanlar vardır. Onun maddesi için de bölen illetler vardır.*¹⁶ Bu alıntıda İbn Sînâ, aynı zamanda, nefislerin çoğalmasının nasıl olabileceğini de açıklamaktadır. Öncelikle, nefislerin farklılaşması/çoğalma noktasında bunlardaki mahiyet farklılığı kabul edilmemektedir. Bu durumda geriye çoğalmanın ancak unsurlara nispetle olması kalmaktadır. Bu noktada da İbn Sînâ maddenin çoğalmasını, mekânın değişmesi, zamanın farklılaşmasını ve madde üzerinde etkin olan bölücü/ayırıştırıcı başka illetleri devreye sokmaktadır. Öyleyse nefislerin farklılaşmasını unsurlar, nefsin yerleştiği madde, yaratıldığı zaman ve nefsin yerleştiği madde üzerinde etkide bulunan illetler üzerinden açıklamak gerekecektir.

İbn Sînâ'nın ifadeleriyle, zâtları sadece manalar olan şeylerin çoğalması ancak tür bakımından olabilir. Ona göre diğer nefislerden farklı olarak gayri cismani bir cevher olan insani nefisler mahiyet ve hakikat bakımından aynıdırlar. Bu durumda, nesnel âlemde insan fertlerindeki nefislerin farklılığının kaynağı –bazılarının zeki, bazılarının ahmak, bazılarının yüce ahlâklı bazılarının ahlâki yönden düşkünlüğü vs.- onların mahiyeti olamayacağına göre, bu farklılığın sebebi maddi illetlerde aranmalıdır. Maddedeki çokluk/farklılık da onlardan her birinin bedenini kapsayan mekânın çoğalması, yaratıldıkları zamanın farklı olması ve mensup olduğu taşıyıcı yani beden (dolayısıyla da mizaç) açısından olur.¹⁷

İbn Sînâ insan nefislerinin özelleşmesi/farklılaşma konusunda bir diğer ilke olarak da göksel cisimleri/*hey'et* kabul eder. Yukarıdaki alıntının son kısmında madde üzerinde etkin olan bölücü/bireyselleştirici illetlerden bahsedilmektedir ki bu illetlerden kasıt göksel cisimlerdir. İnsani nefisler yaratıldıklarında bu göksel cisimler onlara ilhak olur ve onları farklılaştırarak özelleştirir. İnsani nefislerin farklılaşmasının ilkesi olan bu göksel cisimler, aynı zamanda, onların birbirleriyle uygun bir ilişki kurmalarını da sağlarlar.

Ebü'l-Berekât ise yukarıda da değinildiği gibi Faal Akı kabul etmez. Ona ne nefsin yaratılmasında ne de yetkinleşmesi hususunda bir rol vermez. Bundan dolayı da nefislerin bireysel mahiyetlerini kazanmasında ona gönderme yapmaz. Nefisler arasındaki farklılık bir mahiyet ve cevher farklılığı olarak kabul edildiğinde onlardaki bu farklılık nasıl izah edilecektir? Aralarına İbn Sînâ'nın da dâhil olduğu Meşşâî filozoflar, yukarıda da görüldüğü gibi, nefislerin cevher ve mahiyet bakımından aynı olduklarını kabul ediyor ve onlardaki farklılığı bazı semavi cisimlerin ve yaratılış zamanının yanında temelde bedenler ve onlardaki mizaçlarla açıklıyorlardı. Açık ki nefisler arasında mahiyet ve cevher bakımından farklılık kabul edildiğinde bu izahın geçerli olması yani mahiyet farkının sonradan ortaya çıktığının kabulü mümkün değildir. Meşşâîlerin bütün nefislerin tek kaynağı olarak kabul ettikleri Faal Akı kabul etmeyen Ebü'l-Berekât, nefislerdeki mahiyet farkının ortaya çıkması hususunda farklı etkenlere işaret eder. Aslında bütün nefislerin tek bir faili olarak Faal Akı kabul etmemesi ona bu farklılığı açıklama noktasında üzerinde hareket edeceği geniş bir alan açmaktadır. Bu hususta onun ifadelerinde öne çıkan etkenlerden birisi onların faili olarak kabul ettiği göksel nefislerdir. İleride de geleceği gibi bu husus Ebü'l-Berekât'ın sonraki dönemde İslam dünyasında bilhassa İşrâkîler arasında revaç bulacak olan “tam tabiat” teorisini kabul etmesinin gerekçelerinden biri olarak onun nefislerin bireysel farklılığını temellendirme arayışı görülebilir. Ona göre nefisler arasındaki bu farklılık, nefisler üzerinde etkin olan sebep ve tesirlerin farklı olmasından

¹⁶ İbn Sînâ, *Kitâbü'n-Necât*, s. 222.

¹⁷ Fazlur Rahaman, *Avicenna's De Anima*, s. 225; a.mü., *Kitâbü'n-Necât*, s. 222; a.mü., *el-Mebde'ü ve'l-me'âd*, s. 157-158; a.mü., “Risâletü fi'n-nefsi ve bekâihâ ve me'âdihâ”, s. 96-97. Ayrıca Bkz. Fahrettin er-Râzî, *Kitâbü'n-Nefsi ve'r-rûhi ve şerhu kuvvâhumâ*, thk. Muhammed Sagîr Hasan Ma'sûmî, (İslamâbâd: Ma'hedü'l-Ebhâsi'l-İslâmî, t.y.), s. 85. Ayrıca Bkz. Wan Suhaimi Wan Abdullah, “İbn Sînâ and Abū Al-Barakât Al-Baghdādî on the Origination of the Soul (Hudūth al-nafs) and the Invalidation of its Transmigration (İbtâl al-Tanāsukh)”, *Islam and Science*, vol. 5 (Winter 2007), No: 2, s. 151-164.

kaynaklanmaktadır. O, bütün nefislerin faili olarak tek bir fail kabul etmeyi yani bütün nefisleri Faal Akla izafe etmeyi kabul etmez. Ona göre bu durum nefislerin tabiatlarındaki farklılığı açıklamakta yeterli olmayacaktır. O, önce nefislerin faillerinin semavi nefisler/varlıklar olduğunu ortaya koyar ve daha sonra her türlü oluş ve bozuluşun bu semavi nefislerle ilişkili olduğunu söyler. Semavi nefislerin farklı boyutlarda, farklı konumlarda olmaları, farklı derecede ışığa sahip olmaları, farklı şekillerde hareket etmeleri gibi sebepler insani nefislerin cevherlerinin bir birinden farklılaşmasına sebep olmaktadır.¹⁸ Semavi nefislerin faillliğini *Kitâbü'l-Mu'teber*'in bir pasajında şu şekilde ifade edilir:

... “Bunların tamamı yeryüzündeki cisimlerle ilgili olan nefislerin illetlerinin semavi nefisler olduğuna delâlet ve şahitlik etmektedir. [Bu konuda semavi nefisleri kabul etmeyip] Faal Akla yönelenler kendilerinin delil olduğunu zannettikleri bir şeyi öne sürdüler. İlgili yerde öğrendiğin gibi bu bir delil değildir.”¹⁹

SONUÇ

İncelediğimiz düşünürler tarafından nefsin bedene gelmeden önce bir varlığının bulunmadığı ve yaratılmasının beden yaratılması esnasında olduğunun ittifakla kabul edildiğini gördük. Bu konuda temelde insan karakterleri arasında farklılığın izahından hareket edildiği gibi Ebü'l-Berekât tarafından da insanın cehaletten bilgeliğe ulaşması üzerinden bir argüman geliştirildiğini gördük.

Nefislerin yaratıcısı konusunda ise Meşşâî filozoflar daha ziyade Faal Akla gönderme yaparlarken Ebü'l-Berekât'ın Faal Akla kendi felsefesi içerisinde bir yer vermediği ve nefislerin yaratıcısı olarak da doğrudan Tanrı'yı işaret ettiğini gördük.

Nefislerin yaratılma mekanı olarak ise İbn Sînâ'nın ifadelerinin nefislerin Faal Akıl tarafından gökler âlemin yaratıldığı ve daha sonra bedene gönderildiği şeklinde anlamının daha isabetli olduğu, Ebü'l-Berekât'ın ise bu konuda insan nefislerinin bedenlerde yaratıldığı görüşünde olduğunu görüldü.

Yaratılan nefislerin İbn Sînâ ve Gazzâlî gibi filozoflar tarafından türsel bir mahiyette yaratılıp bunların bireysel mahiyetlerini ise bedene geldikten sonra gerek yaratılmaları esnasında etkin olan faktörler gerekse de geldikleri bedenden kaynaklanan etkenlerle sonradan geliştiğinin kabul edildiği görüldü. Bunlara karşın Ebü'l-Berekât'ın ise yaratılan nefsin bireysel bir mahiyette yaratıldığı ve nefisler arasındaki türsel ortaklığı kabul etmediğini gördük.

Meşşâîlerin nefislerin mahiyet olarak farklı olmadıklarını kabul etmelerinin farklı şekillerde açıklanabilir. Bunun sebeplerinden biri olarak da onların temelde nefsi canlılardaki hareketin ilkesi olarak kabul etmeleri bulunduğunu da söyleyebiliriz. Nefsin ilk fonksiyonu varlığı harekete geçirmek olduğunda nefis, bu fonksiyonu itibariyle bütün canlılardaki ortak bir şeye gönderme yapacaktır. Yani nefsin fonksiyonu sadece hareket ettiren ilke olmasıdır. Bundan dolayı da varlıklar birbirlerinden ne kadar farklı olsalar da onlardaki nefis, nefis sadece hareketin ilkesi olarak kabul edildiğinden dolayı, aynı türden bir nefis olacaktır. Hatta bu durumda, her ne kadar İbn Sînâ gibi Meşşâî filozoflar nefislerin bitkisel, hayvani ve insani olarak tür bakımından farklılaştığını söyleseler de aslında tür bakımından ortaya çıkan bu farklılığında mahiyet farklılığı olmadığını söylemek sistemle daha uyumlu olacaktır. Nitekim nefsin ilk fonksiyonu hareket ettirmektir. Hareketin niteliğinin değişmesi yani bazı varlıklarda sadece büyüme şeklinde ortaya çıkarken bazılarında mekânsal bir yer değiştirme olarak ortaya çıkması ve bazılarında da iradi bir kararla meydana geliyor olması aslında onlardaki nefislerin mahiyet olarak farklı olmalarından değil, nefsin girdiği bedende bulunduğu araçlardan kaynaklanan bir farklılıktır. Bu durumda burada karşılaşılan farklılaşmanın nefislerin –türsel anlamda da- mahiyetleri itibariyle olmadığını söylemek Meşşâî teori açısından daha tutarlı görünmektedir. Hatta Meşşâîler

¹⁸ Ebü'l-Berekât, *Kitâbü'l-Mu'teber*, II, 390 – 391, 393 – 394.

¹⁹ Ebü'l-Berekât, *Kitâbü'l-Mu'teber*, 394.

tarafından bütün nefislerin faili olarak tek bir ilkenin yani, Faal Aklın kabul edildiği ve yine onların felsefesinde “birden bir çıkar” ilkesinin etkin bir rol oynadığı ve buna da ciddi oranda sadakat gösterdikleri dikkate alındığında, nefislerin mahiyet olarak aynı olması ve farklılığının sadece onlar yeryüzüne geldikten sonra üzerlerinde etkili olan amillerden kaynaklandığı hususu daha da makul hâle gelmektedir. Öyleyse biz, Meşşâîliğin en önemli filozoflarından olan İbn Rüşd’ün nefsi bitkisel, hayvani ve insani olarak ayırmaksızın doğrudan insani nefisten bahsetmesini bir dereceye kadar bu nokta üzerinden anlayabiliriz. O, Meşşâîler arasında ve farklı entelektüel çevrelerde yaygın bir kabul gören üçlü nefis ayırımını kabul etmeyip nefse dair farklı yetilerden bahsetmekle yetinir. Ebü'l-Berekât’a gelince, o, nefsi hareketin ilkesi olarak kabul etmekle birlikte onun aynı zamanda “benlik” şuurunun da kaynağı olmasını ön plana çıkardığından dolayı bu onu sadece türsel düzlemde değil, nefislerin bireysel olarak da birbirinden farklı olduklarını söylemeye götürmüştür. Nefislerin bireysel farklılığına yaptığı vurgu da onu Faal Akli devre dışı bırakmasına ya da ona kendi felsefesi içerisinde tutarlı bir yer bulamamasına götürmüştür. Bu durumda Meşşâîlerle Ebü'l-Berekât’ın görüşleri arasındaki temel fark Ebü'l-Berekât’ın nefis ve benlik arasındaki vurguyu öne çıkarmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Akkanat, Hasan. “Kadı Sırâceddin el-Urmevî ve Matâliu'l-Envar; Tahkik, Çeviri, İnceleme”, (Doktora Tezi), Ankara Üniv. Sos. Bilm. Ens., 2006, I, 332.

Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-Mu'teber*, II, 1.bs., Haydarabad : Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1358, s. 376-377.

er-Râzî, Fahrettin. *Kitâbü'n-Nefsi ve'r-rûhi ve şerhu kuvvahumâ*, thk. Muhammed Sagîr Hasan Ma'sûmî, (İslamâbâd: Ma'hedü'l-Ebhâsi'l-İslâmî, t.y.).

_____. *el-Matâlibu'l-âliyye*, thk. Ahmet Hicâzî Sekâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1987, VII, 145 – 148.

Fazlur Rahman. *Avicenna's De Anima (Arabic Text)*, ed. Fazlur Rahman, London: Oxford University Press, 1959.

Gazzâlî. *Me'âricü'l-Kuds fî medârici ma'rifeti'n-nefs*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, s. 110, 111.

İbn Sînâ. “Risâletü fî'n-nefsi ve bakâihe ve me'âdihe”, *fî Ahvâli'n-nefs* içinde thk. Ahmet Fuat Ehvânî, Paris: Dâru Bibliyûn, 2007, s. 96-97.

_____. *el-Mebde'ü ve'l-me'âd*, bi-ihstimam Abdullah Nurani, zir-i nazar Mehdi Muhakkık, (Tahran: Müessese-i Mütalaat-ı İslami Danişgah-ı McGill Şube-i Tahran, 1984/1363).

_____. *Kitâbü'n-Necât*, thk. Macit Fahri, Beyrut: Dâru'l-Ufuki'l-Cedîde, 1982.

Urmevî, Kadı Sırâceddin. *Metâli'u'l-envâr*, haz. Hasan Akkanat, “Kadı Sırâceddin el-Urmevî ve Matâliu'l-Envar; Tahkik, Çeviri, İnceleme”, (Doktora Tezi), Ankara Üniv. Sos. Bilm. Ens., 2006, I, 332.

Wan Suhaimi, Wan Abdullah. “İbn Sînâ and Abū Al-Barakât Al-Bağhdādî on the Origination of the Soul (Hudūth al-nafs) and the Invalidation of its Transmigration (İbtāl al-Tanāsukh)”, *Islam and Science*, vol. 5 (Winter 2007), No: 2, s. 151-164.

CHINA-JAPAN DISPUTE OVER THE SOVEREIGNTY OF SENKAKU/DIAOYU ISLANDS

Asst.Prof. Pınar AKARÇAY

Uppsala University, pinar.akarcay@ibf.uu.se

Asst.Prof. Gökhan AK

Nişantaşı University, gak2081@yahoo.co.uk

ABSTRACT

Ties between China and Japan have been strained by a territorial row over a group of islands, known as the Senkaku islands in Japan and the Diaoyu islands in China. While there are competing and conflicting sovereignty claims by China and Japan over islands, the islands are currently controlled by Japan. The dispute has rumbled relatively quietly for decades. But in April 2012, a fresh row ensued after outspoken right-wing Tokyo Governor Shintaro Ishihara said he would use public money to buy the islands from their private Japanese owner. The Japanese government then reached a deal to buy three of the islands from the owner in a move to block Mr Ishihara's more provocative plan. But this angered China, triggering public and diplomatic protests. These disputed islands matter since they offer rich fishing grounds and lie near potential oil and gas reserves. They are also in a strategically significant position, amid rising competition among the US, China and Japan for military primacy in the Asia-Pacific region. The main aim of this study is to explore how this dispute affects regional relations and balances while analyzing what sort of worrying questions it pose about regional security, regarding China-Japan claims over this dispute.

Keywords: China, Japan, Sovereignty, International Maritime Law, Senkaku/Diaoyu Islands.

SENKAKU/DIAOYU ADALARININ EGEMENLİĞİ ÜZERİNDE ÇİN-JAPON ANLAŞMAZLIĞI

ÖZET

Çin ile Japonya arasındaki ilişkiler, Japonlarca Senkaku olarak, Çinlilerce ise Diaoyu olarak bilinen bir adalar grubu üzerindeki toprak talepleri yüzünden gerilmiştir. Söz konusu adalar üzerindeki yarışan ve çatışan Çin ve Japon egemenlik iddialarının varlığı yanında, adalar hâlihazırda Japonya tarafından kontrol edilmektedir. Bu ihtilaf, neredeyse onlarca yıl nispeten sessiz bir biçimde sorun teşkil etmiştir. Ancak, 2012 yılının Nisan ayında zamanın merkez sağ siyasetçisi Tokyo Valisi Shintaro Ishihara'nın kamu geliri ile bu adaları Japon sahipleri olan özel kişilerden satın alacağını kamuoyuna açıklaması, adalar üzerinde yeni bir tartışma başlatmıştır. Bunun üzerine, Japon Hükümeti Tokyo Valisi'nin bu provokatif planını engellemek amacıyla, yalnızca üç adayı Japon sahiplerinden satın almak üzere bir anlaşmaya varmıştır. Ancak bu girişim Çin'i sınırlendirerek, ülkede kamusal ve diplomatik protestolara yol açmıştır. O zamandan bu yana, Çin devlet gemileri, Japonya'nın karasularının ihlal edildiğini belirttiği söz konusu adaların sularında düzenli olarak seyir yapmaktadırlar. Bu ihtilafli adaların iki devlet arasında ihtilaf yaratmasının başında, söz konusu adaların zengin balıkçılık alanlarına sahip olmaları ve muhtemel petrol ve doğal-gaz rezervleri yakınlarında yer almaları gelmektedir. Bu adalar, ayrıca Asya-Pasifik bölgesindeki askeri üstünlük mücadelelerinde ABD, Çin ve Japonya arasında stratejik olarak önemli bir mevkide bulunmaktadır. Bu çalışmanın ana amacı, anılan ihtilaf üzerinde Çin ve Japon iddialarını gözeterik, bu ihtilafın bölgedeki ilişki ve dengeleri nasıl

etkilediğini irdelemek ve bölgesel güvenlik için ne türden endişe verici sorular yarattığını analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Japonya, Egemenlik, Uluslararası Deniz Hukuku, Senkoku / Diaoyu Adaları.

INTRODUCTION

There are few areas in the world where there is as enduring tension that has the potential to lead to major power conflict more so than in the East and South China seas. Within both of these bodies of waters lies hundreds of tiny islands, islets, reefs and shoals; some of which are claimed by a half dozen or so governments, either in whole or in part. Tensions over these claims flared up in November of 2013 when China unilaterally claimed a wide swath of the sea between Taiwan and South Korea to the southwest and northeast respectively, and Japan to the east. China then declared the air above this area as its “air defense identification zone.” The zone includes the Senkaku/Daiyou Islands claimed by China and Japan and Ieodo/Sanyu rocks claimed by S. Korea and China. While this claim to airspace went largely ignored by regional powers, including the US, the claims to the waters underneath it are a continuous source of friction in East Asia, and have not been ignored. Given the high level of tension surrounding these waters, why does China lay claim to all of the territory? (Masterson, 2014, p.1)

International politics and relations mainly require a balanced, straight, honest and easy-going attitude rather than tensions, escalating crisis and no-double-dealing approaches. The dispute between China and Japan in the East China Sea regarding sovereignty of Senkaku/Daiyou Islands claimed by both China and Japan respectively is the matter of international politics and relations rather than international law in the context of this paper. Whereas, it is a good example of a real dilemma put forth by China governments since China behaves as harmonious, humble, cooperative, serene and easy-going in the international relations for the last four decades. However, when it comes to evaluate her true actionary foreign policy attitudes, we observe a reactionary and aggressive China. So this creates a dilemma regarding China's foreign policy. The islands, islets and rocks in the East China Sea which become the problematic and issue of this research represent the same dilemma. Thus, the main aim of this study is to explore how this dispute affects regional relations and balances while analyzing what sort of worrying questions it poses about regional security, regarding China-Japan claims over this dispute and evaluate China's changing foreign policy trends, approaches and attitudes with respect to these disputed islands.

China's Interests in the Surrounding Seas

In response to a 2009 joint request by Vietnam and Malaysia to extend their continental shelves into the South China Sea, China submitted a Note Verbale stating that these requests seriously infringed on their rights. With their response to the UN, Chinese officials included a map of the South China Sea that outlined what they perceived to be sovereign Chinese territory. The map, taken from an early twentieth century map, became the now famous “9 Dashed Line” map. While it is clear that Chinese officials claimed all the islands within the Paracel Island group and the Spratly Island group, it is unclear if the lines drawn represent their claim to EEZ rights as well.

While the map provides the viewer with information about where China believes their sovereign claims lie, it does not, however, provide us with a clear understanding of what Chinese interests are in the South China Sea. We argue that there are four interests the Chinese government has in controlling island chains in the South and East China Seas, and solidifying their claim of sovereignty over these islands.

The most salient interest the Chinese demonstrate towards these island chains, and the one most often espoused by Beijing, is that all of these island chains are part of Chinese sovereign territory through historic records, maps, and cultural relics found on various islands (*Sydney Morning Herald*, 1995). In demonstrating these historic ties Chinese leaders are making the claim that prior to Japanese colonization in the region, these islands were subject to Chinese sovereignty and therefore, as part of the 1951 San Francisco Treaty, these islands are to revert back to Chinese sovereignty.

THE WALL STREET JOURNAL.

Source: (Pakistan Defence Forum, 2018)

33

The problems with these claims are two-fold. First, China gave up the majority of its historic maritime claims when it signed on to the UNCLOS in 1996 in order to enjoy the maritime benefits of the convention (International Crisis Group, 2012). Second, China's claims, as demonstrated in the "9 Dash Lines" map are unclear since the 200 nm EEZ claims only extend from habitable islands. Article 121 of the convention allows for states to request maritime zones for islands if they are a "...naturally formed area of land, surrounded by water, which is above water at high-tide." However, the rocks must be able to sustain life of their own, which nearly all of these islands are unable to do (UNCLOS, Article 121 (1) and (3)).

Aside from protecting its historical rule and territory, the Chinese government has three significant interests in securing the three main island groups in the South and East China Seas. First, the Chinese government, as with all claimants to these island chains, wants unilateral access to the real and potential resources in and underneath these waters. The real resources include the exclusive economic fishing rights 200 nautical miles from China's shoreline and 12 nautical mile territorial zone from the shoreline of uninhabited islands. These rights are generally highly protected by littoral states, thus leading to a high level of conflict over competing claims. These waters provide precious fishing resources to the Chinese. China is the world's largest consumer of seafood, consuming more than 35 kg/year (the world average is less than 15kg/year) (FAO State of the World Fisheries, 2012). China's demand for these products is annually increasing at the same time its population is growing by 0.5% annually, or about 6 million people per year. China's annual increase in demand for seafood was estimated to grow 5% in 1995 (*Sydney Morning Herald*, 1995). Because China has two sources for its seafood: the ocean and aquaculture.

In addition to access to valuable fishing resources, there are potential oil and natural gas reserves under pockets of these islands. Drifte reports the territorial issue of the Diaoyu/Senkaku Islands first surfaced as a result of information contained in a 1968 UN report on seismic activity that was commissioned by the UN Economic Commission for Asia and the Far East (ECAFE). The report mentioned the possibility of large reserves of oil and natural gas. China did not assert its claim over these islands until 1970, after Japan had brought the issue of oil concession grants to the attention of the Taiwanese government (Drifte, 2003). Until 1994, China was a net exporter of oil. With its expanded industrial development and more and more people driving automobiles, China became a net importer of oil. Rogers (2009) reports China's near term oil imports to be as much as 11 million barrels per day by 2020, up from 6 million in 2013.

A second interest the Chinese have in maintaining control over these island groups is nationalism. In extensive interviews with Chinese foreign policymakers Sutter (2008, p.12) finds that there is "...widespread agreement among the officials that Chinese policies and behavior in recent years" reflects in part nationalist goals. Pursuit of such goals helps leaders in Beijing and in provincial, municipal and local government offices maintain political stability throughout the country. CPC leaders must continue to reinforce the public perception that they are the party that can best provide for the security and economic well-being of all Chinese people. Chinese are taught from an early age that these island groups are an "...inalienable part of Chinese sacred territory."¹

A last interest that Chinese have in this island groups is one that is not generally cited among officials in Beijing, but is perhaps most important to China. While China is by no means a land-locked country, its territorial waters are boxed in by those of other states, thus blocking its unfettered access to the high seas. China's reliance on access to the high seas affects its main strategic objectives: political stability, defending Chinese sovereignty and territorial integrity, and growing the Chinese economy. As China's military capabilities grow, particularly its naval forces, leaders in Beijing desire the ability to influence international events further from their shore "...sufficient to counter hostile naval and air power." (Sutter, 2008, p.68)

The South China Sea also serves as a vital shipping lane. China will want to protect access to these shipping lanes in which its economy depends. More than 40,000 ships pass through the sea annually, surpassing both the Panama and Suez Canals (Nabers, 2001a, 2001b). 75 percent of South Korean and 82 percent of Japanese oil imports pass through the South China Sea, en route from the Persian Gulf.² While 80 percent of China's oil shipments pass through the Malacca Straits in the South China Sea, the Chinese have the ability to reroute their oil shipments through the port in Sittwa, Myanmar and pipe it to Kunming (Lam, 2004). China could also increase its oil supplies from the West Siberian oilfields in Russia and from Kazakhstan where an 1860 mile pipeline is under construction (Buszynski, 2009, p.159). Thus, Chinese unfettered access to the South China Sea, through control over the Spratly Island could deal China a significant advantage in negotiations with the Japanese over the Diaoyu/Senkaku Island dispute, or any conflict that broke out between the two former adversaries. June Teufel Dreyer, a professor at the University of Miami, says Chinese military journals refer to the Diaoyu/Senkaku Islands as part of a chain hemming China in; "They say: 'If we get these islands we can break out into the open Pacific'." (Financial Times, 2012) In the related news it is emphasized that brinkmanship between Beijing, Taipei and Tokyo over uninhabited islands in the East China Sea could ensnare the US in a bitter dispute that has rekindled old grievances.

¹ This statement was given by the spokesman for the Ministry of Foreign Affairs and approximates what Chinese are socialized to believe about these island chains from early on. For full quote see (The New York Times, 1982).

² For statistics on oil imports see the United State government's Energy Information Administration at http://www.eia.doe.gov/cabs/South_Korea/Oil.html.

The Context and Claims of the Dispute in the East China Sea³

In the last century, there had been many disputes among States. A dispute is a sort of disagreement between two or more parties. Disputes can arguably arise over many various issues; however the most common forms of dispute in international relations concerning oceans and seas appertain sovereignty of territories as well as sharing and use of maritime jurisdiction areas. Naturally many disputes may require some form of legal action to resolve. Disputes among parties over sovereignty of territories such as islands are interconnected with the international maritime law. Thus these disputes mostly sour the relations and ties between States in various degrees.

In this respect, one of these kinds of disputes on the sea is observed in the East China Sea of Asia since many decades. In fact ties between China and Japan have been strained by a territorial row over a group of islands, known as the Senkaku islands in Japan and the Diaoyu islands in China (Samuels, 1982). While there are competing and conflicting sovereignty claims by China and Japan over islands, the islands are currently controlled by Japan. At the heart of the dispute are eight uninhabited islands, islets and rocks in the East China Sea. They have a total area of about 7 sq km and lie north-east of Taiwan, east of the Chinese mainland and south-west of Japan's southern-most prefecture, Okinawa. The dispute has rumbled relatively quietly for decades. But in April 2012, a fresh row ensued after outspoken right-wing Tokyo Governor Shintaro Ishihara said he would use public money to buy the islands from their private Japanese owner. The Japanese government then reached a deal to buy three of the islands from the owner in a move to block Mr Ishihara's more provocative plan. But this angered China, triggering public and diplomatic protests. These disputed islands matter since they offer rich fishing grounds and lie near potential oil and gas reserves. They are also in a strategically significant position, amid rising competition among the US, China and Japan for military primacy in the Asia-Pacific region (Shaw, 1999).

The Diaoyutai Islands are a group of eight uninhabited islands located 120 miles northeast of Taiwan on the continental shelf and are separated from the Liu Chiu Islands (Ryukyu Islands, also known as Okinawa) by a deep underwater trench (over 1000 meters deep). Chinese historical records detailing the discovery and geographical features of these islands date back to the year 1403. For several centuries they have been administered as part of Taiwan and have always been used exclusively by Chinese fishermen as an operational base, both before and after World War II.

In 1874, Japan took Liu Chiu Islands from China by force. Diaoyutai, however, remained under the administration Taiwan, a part of China. Taiwan (including Diaoyutai) was ceded to Japan in 1895 after the first Sino-Japanese War, and was returned to China at the end of World War II in 1945 based upon the 1943 agreement of the Big Three in Cairo. Diaoyutai as part of the Taiwan hence was included in that package. But in 1945, the United States kept that group of small islets for occasional bombing practice targets, largely for its Liu Chiu based Air Force.

After 1968 when large deposit of oil and natural gas were discovered in that region, Japan claimed that the Diaoyutai Islands are part of Liu Chiu. In 1969 when the Okinawa Reversion Treaty was signed between the US and Japan, it included the Diaoyutai Islands. Since then Japan insists repeatedly that the islet group is part of Japan's territory. This development enraged Chinese people all over the world. At that time the Nationalist government in Taipei also communicated to Washington about this mistake. Chinese students in the United States protested through demonstrations and marches in New York, Chicago, Washington, D.C., Los Angeles, Seattle, San Francisco, and Honolulu. Meanwhile, they sent letters to President Nixon and the 92nd Congress to explain this mistake. As the result of all these, the United States Senate

³ The most useful work on the legal questions surrounding the Diaoyutai dispute, see (Ma, 1984). General overviews of the legal issues can be found in (Cheng, 1974); (Park, 1983).

Foreign Relations Committee stated on the eve of returning Liu Chiu to Japan's control that the United States "in transferring its rights of administration to Japan does not specifically constitute a transfer of underlying sovereignty nor can it affect the underlying claims of any of the disputants." Here, what the US did was "transferring the rights of administration" of Liu Chiu and Diaoyutai, not their sovereignty.

At this juncture, Chinese government in Beijing formally declared that Diaoyutai islet group is an integral part of Chinese territory. But the Japanese government in Tokyo insisted that the islet group is a part of Liu Chiu, therefore, a part of Japan's territory. Such a claim is even against its own map and administration divisions before 1945. Since Liu Chiu reversed to Japan's administration in 1972, the Japanese government constantly send its naval forces, called Maritime Security Forces, to eject Chinese fishermen from the area. In fact, for centuries a substantial number of Chinese fishermen from Taiwan made their living largely depending on their catches in the area. In the same period, Japanese "naval force" mutilated the Nationalist Chinese flag on the islet and repelled Chinese boat full of athletes from Taiwan who intended to plant an Olympic torch on the Diaoyutai rock. These quasi-military actions are diametrically against the spirit of Article IX of the Japanese Constitution.

Since 1972, Japan attempted to build a heliport on the main islet of Diaoyutai, and encouraged a right-wing group to build a lighthouse on another islet in the group. After Chinese strong protests the Japanese government softened down somewhat. But recently, Tokyo again allowed the right wing group to erect another lighthouse and repeatedly using military force to repel the approaching Chinese fishing boats and other members from Taiwan and Hong Kong. At the same time, Japanese Foreign Minister sternly claims that the Diaoyutai islet group is Japanese territory. This bullish approach to such kind of a black and white negotiable issue aroused the rage of the Chinese people all over the world. Such outrageous behavior also reminds all the Chinese victimized by the Japanese aggressions in modern history clearly as an indication the possible revival of a new wave of Japanese Militarism in East Asia of which we are all obligated to prevent (Gou, 2005; Suganuma, 2000).

CONCLUSION

As has been demonstrated above, the two governments involved have all tried, with varying degrees of success, to keep the dispute as low-profile as possible: it has been repeatedly 'shelved' and all three governments do not want the issue to lead to a deterioration in their wider bilateral relations. The islands' significance for domestic politics is clear. National pride concerning the islands is an issue for all sides particularly for the Chinese and Taiwanese given the recent history of Japanese aggression and the important part played by the anti-Japanese record in legitimating the CCP in China. Even more important is the significance of the islands for other island and maritime disputes involving China, Japan and Taiwan. The political significance of the islands for these countries will now be addressed in turn.

For the PRC the question of sovereignty over the Diaoyutai is linked inextricably to China's other maritime claims, particularly with regard to the South China Sea. The Spratleys and Paracel Islands have received considerably more attention from both academics and journalists than the Diaoyutai, and in many ways the political and economic dynamics are quite distinct. However the posture of the Beijing government over the Diaoyutai cannot be softened as this could be taken as a softening of their position on the whole range of maritime and island disputes with regard to the South China Sea. China's approach to the South China Sea often raises the Diaoyutai question when the Chinese government would rather keep the issue quiet. This was clearly demonstrated recently with China's adoption of a new law regarding its territorial waters in February 1992. The Japanese reacted to this move as a reopening of the dispute, but the Chinese were at pains to explain that it was not a change of stance with regard to the Diaoyutai on their behalf (*Beijing Review*, 1992, pp.6-7). It was necessary for the Chinese to

make clear to the Japanese that this should in no way be seen as a revising of the accepted “shelving” of dispute.

For the Japanese any softening on the Senkaku might have implications for the far more serious dispute with Russia over the question of the “Northern Territories”. In addition the islands have become an important nationalist symbol which is used by the high-profile extreme right-wing parties in Japan. This makes any form of compromise very difficult for the Japanese government. The far-right groups can make gestures about the islands at any time and so cause serious problems for Japan’s relations with both China and Taiwan, as was demonstrated by the 1990 dispute, while dissident groups in the Japanese Diet are able to cause even greater problems over the islands to serve their ends, as is most clearly seen in the causes and consequences of the 1978 dispute. The Japanese government wants the issue to die down because of the problems it causes for Japan’s relationship with China, as was demonstrated by the Japanese government’s posture over the 1990 dispute. The difficulty Japan faces is similar to that of Taiwan: minority political groups can turn the Senkaku issue into a powerful tool in domestic politics.

A compromise over the islands would appear very hard to achieve. The symbolic value of the islands and their significance for other disputes make agreement difficult. Furthermore although China-Taiwan relations have improved considerably over the last ten years joint co-operation over the islands looks very unlikely. The dispute over the Diaoyutai has not led to direct military conflict between the parties involved, and the governments have been at pains to downplay the issue, but it remains a nagging problem in the background of relations between these countries. Natural resources are relevant to the dispute, but, at present, the symbolic significance of the islands far outweighs their importance. The governments involved appear sincere in their efforts to keep the dispute as low-key as possible, but they are at the mercy of domestic and international political factors beyond their immediate control: none of the governments wants the dispute, but none can afford to give ground (Deans, 1996).

China is by no means alone when it comes to claiming these aquatic “olive trees” as their sovereign territory. Japan, S. Korea, and Taiwan have on-going disputes with China and each other over islands and submerged reefs in the East China Sea. However, none of these aforementioned governments have claimed territory or exclusive economic zone rights further from their shore than China.

The purpose of this paper attempted not to settle those territorial disputes by making any claims as to where sovereignty actually lies, but rather the purpose of this paper was to understand Chinese foreign policy with respect to these territorial claims. Specifically, this paper analyzed Chinese declaratory policy in the South and East China Seas during the reform era and evaluated these declarations against its actions in these regions. We argued here that despite China’s declaratory policy in the region, and in contrast to Chinese grand strategy espousing “good neighbor” and “harmonious world” ideals, China was indeed becoming more assertive and aggressive in its claims to the Spratly, Paracel and Diaoyu/Senkaku Island chains. We assert that this attitude in Chinese foreign policy is in parallel to her growing military power and its ability and wherewithal to protect its interests in securing these island chains.

REFERENCES

- Beijing Review* (1992). “Legislation Doesn't Mean Policy Change”. March 30-April 5, pp. 6-7.
- Buszynski, L. (2009). “Sino-Japanese Relations: Interdependence, Rivalry and Regional Security”. *Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs*, Vol. 31, No. 1, April, pp. 143-171.
- Cheng, T. (1974). “The Sino-Japanese Dispute over the Tiao-yu-tai (Senkaku) Islands and the Law of Territorial Acquisition”. *Virginia Journal of International Law*, Vol. 14, Part 2, pp. 221-266.

Deans, P. (1996). "The Diaoyutai/Senkaku Dispute: The Unwanted Controversy". *Kent Papers in Politics and International Relations*, Vol. 6. Available at: <http://snipe.ukc.ac.uk/internationalpapers/dir/deans.html>

Drifte, R. (2003). *Japan's Security Relations with China since 1989*. London, UK: Routledge.

FAO State of the World Fisheries (2012). "Aquaculture Report, Food Consumption". As found at <http://www.thefishsite.com/articles/1447/fao-state-of-world-fisheries-aquaculture-report-fish-consumption>, September 10.

Financial Times (London, England) (2012). "Desert island risks; Asia-Pacific". October 2. Tuesday, London Edition.

Guo, R. (2005). *Cross-Border Resource Management: Theory and Practice*. Boston: Elsevier.

http://www.eia.doe.gov/cabs/South_Korea/Oil.html

International Crisis Group (2012). "Stirring up the South China Sea". April, 23.

Lam, W. (2004). "China's Energy Obsession". *Asian Wall Street Journal*, 2 April.

Ma, Y-j. (1984). "Legal Problems of Seabed Boundary Delimitation in the East China Sea". Maryland: Occasional Papers/Reprints Series in Contemporary Asian Studies, No.3 (62).

Masterson, J. R. (2014). "Chinese Foreign Policy in the East and South China Seas". The 53rd Annual Meeting Kentucky Political Science Association Conference, Morehead. KY, March 8th.

Nabers, D. (2001a). "Das ASEAN Regional Forum (ARF)". In: Maull, Hanns. W./Nabers, Dirk (eds.): *Multilateralismus in Ostasien-Pazifik. Probleme und Perspektiven im neuen Jahrhundert*. Hamburg 2001 (Mitteilungen des Instituts für Asienkunde, No. 340), pp. 87- 117.

Nabers, D. (2001b). "Japan's reaction to the terrorist attacks on its closest ally". *NIASNytt, Nordic Newsletter of Asian Studies*, 4/01, available at: [http://130.225.203.37/Nytt/stories/storyReader\\$102](http://130.225.203.37/Nytt/stories/storyReader$102).

Pakistan Defence Forum (2018). "Indonesia Invokes International Tribunal in South China Sea Dispute". 3 March. Available at: <https://defence.pk/pdf/threads/indonesia-invokes-international-tribunal-in-south-china-sea-dispute.408208/>

Park, C-h. (1983). "Oil under Troubled Waters: The Northeast Asia Sea-Bed Controversy". In: Choon-ho Park, *East Asia and the Law of the Sea* (Seoul: Seoul National University Press), pp. 1-50.

Rodgers, M. (2009). "World needs to save at least 3 mb/d by 2020 for China to grow. Any volunteers?", *APSO Conference Proceedings*, October, 11. Found at: <http://www.crudeoilpeak.com/?p=525>

Samuels, M. S. (1982). *Contest for the South China Sea*. New York: Methuen.

Shaw, H. (1999). *The Diaoyutai/Senkaku Islands Dispute: Its History and an Analysis of the Ownership Claims of the P.R.C., R.O.C., and Japan*. Baltimore, Maryland: University of Maryland.

Suganuma, U. (2000). *Sovereign Rights and Territorial Space in Sino-Japanese Relations: Irredentism and the Diaoyu/Senkaku Islands*. Honolulu: University of Hawaii Press.

Sutter, R. G. (2008). *Chinese Foreign Relations: Power and Policy Since the Cold War*. Lanham, Maryland: Rowan & Littlefield Publishers.

Sydney Morning Herald (Australia) (1995). "Remote islands a flashpoint for Asia". March 25, News review, Saturday Late Edition.

The New York Times (1982). "China Says Vietnam is Trying to Seize Parts of Tonkin Gulf". November 29. Monday, Late City Final Edition.

UNCLOS (United Nations Convention on the Law of the Sea) (1982). Montego Bay, 10 December (Registration: 16 November 1994, No. 31363).

THE CONCEPT OF «MOLSHER» (MEASURE) THROUGH THE METAPHOR IN POETIC LANGUAGE

Yermukhamet Maralbek

*Al-Farabi Kazakh National University and A.Baitursynov Institute of the Linguistics,
elahau@mail.ru*

ABSTRACT

This article is devoted to peculiarities of using of concept of «molsher» (measure) in poetic texts. There are some differences of using concept of «molsher» (measure) in poetic language and simple speech. In order to research these differences it is taken zhyrau's poetry of XV-XVIII centuries. So that an investigating of its linguistic nature in the sphere of linguistic categories – one of the necessary research. It means that this article deals with one of the literary methods metaphor. There are many examples of that in this article. Meaning classification of metaphorical measures is defined, linguistic structures, grammatical units are mentioned. Also similarities and differences of these are defined.

Key words: category of «molsher» (measure), metaphorical measures, poetic language, zhyrau's poetry.

ПОЭТИКАЛЫҚ ТІЛДЕГІ «МӨЛШЕР» ҰҒЫМЫНЫҢ МЕТАФОРА ТӘСІЛІ АРҚЫЛЫ БЕРІЛУІ

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада «мөлшер» ұғымы поэтикалық мәтіндер аясында қарастырылады. Қарапайым сөйлеу тіліндегі «мөлшер» ұғымының берілуі мен поэтикалық тілдегі «мөлшер» ұғымының берілуінде елеулі өзгешеліктер көзге түседі. Осы ерекшеліктерді анықтау үшін XV-XVIII ғасырлардағы жыраулар поэзиясы зерттеу нысаны етіле отырып, ондағы тіл ирімдері қарастырылды. Бұл ретте жыраулар поэзиясында қолданылған көркемдік тәсілдердің ішінде метафора арнайы қарастырылып, «мөлшер» ұғымының аталған тәсіл арқылы берілу жолдары мысалдар арқылы кеңінен сөз болады. Әрі метафоралы мөлшерліктердің мағыналық топтары айқындалып, олардың жасалуына негіз болған тілдік құрылымдар, грамматикалық бірліктер көрсетіледі. Сонымен қатар, бұлардың ұқсас және айрым белгілері нақты ажыратылады.

Кілтті сөздер: «мөлшер» категориясы, метафоралы мөлшерлік, поэтикалық тіл, жыраулар поэзиясы.

КІРІСПЕ

Дүниедегі заттар мен құбылыстардың мөлшерін көркемдік аспектіде танудың, «мөлшер» ұғымын көркем тіл майданында сипаттаудың тағы бір тәсілі – метафора. Метафора жайлы бұрын соңды жазылған еңбектер де, айтылған пікірлер де жеткілікті. Бұл зерттеулер «метафора» ұғымын кейде тым күрделендіріп, абстракциялап жіберсе, кейде бірін-бірі толықтырып, ол жайлы терең түсінікке жол ашады. Метафора антикалық дәуірдің өзінде-ақ зерттеу нысаны етілген. Грек ойшылдары Сократ, Аристотель өздерінің «Поэтика», «Риторика» еңбектерінде қарастырған. Ал жаңа дәуірде Г.Дудек, К.Фриуд, М.Наг, М.В.Ломоносов, А.А.Потебня, Б.С. Мейлах, Е.Т.Черкасова, А.И.Ефимов, Л.Леонов, М.Шолохов, В.В.Виноградов т.б. шетелдік ғалымдар қарастырды. Метафора лингвистика, әдебиеттану, риторика, философия сынды бірнеше ғылымдардың ортақ

нысаны болғандықтан, бұл жайлы пікір айтылғанда, әр ғылым саласы өзіне көбірек басымдық береді. Сондықтан да оның мәні әртүрлі түсіндіріледі.

Отандық ғылымда да метафора көбіне тіл білімі және әдебиеттану ғылымы аясында қарастырылады. Қазақ ғылымында метафора жайлы алғаш пікір айтқан – А.Байтұрсынұлы болды. Ғалым метафораны *ауыстыру* деп атап, оны былай түсіндіреді: «Сөздің көбін өз мағынасында жұмсамай, өзге мағынада жұмсаймыз. Арасында түк ұқсастығы жоқ екі нәрсенің ететін әсері бірдей болса, біріне қас ғаламды екіншісіне ауыстырып айтамыз. Мәселен, күн құтырып кетті, аяз қарыған, қырау соққан дейміз. Осындай ұқсастығымен ауыстырып, өз мағынасынан сөзді өзгелеп айту – *ауыстыру* деп аталады» [1, 38]. Бірақ ғалымның ғылыми ұғымдарды классификациялаудағы ұстанымдары басқа болғандықтан, ғалым сипаттауындағы *ауыстыру* мен бүгінде әдебиет теориясындағы *ауыстырудың* (*тіке теңеу немесе метафора*) арасында айырмашылық бар. Яғни ғалымның пайымдауындағы *ауыстырудың* ауқымы кең, ол сол типтегі бірнеше көркемдік тәсілді қамтиды.

А.Байтұрсынұлынан кейін де белді-белді әдебиетші, тілші ғалымдар аталмыш ұғымға соқпай өтпейді. Р.Сыздық метафораны «сөздердің мағына ауыстырып жұмсалуды» десе [2, 97], белгілі әдебиет теориясын зерттеуші З.Қабдолов «Сөз өнері» еңбегінде: *Әдеби тілдегі ең басты құбылтулардың бірі – ауыстыру, яки метафора (грекше metaphora – көшіру) – сөз мәнін өңдендіре өзгертіп айту, суреттеліп отырған затты не құбылысты айқындай түсу үшін, ажарландыра түсу үшін оларды өздеріне ұқсас өзге затқа не құбылысқа балау; сөйтіп, суреттеліп отырған заттың не құбылыстың мағынасын үстеу, мазмұнын тереңдетіп, әсерін күшейту*, – деп түсіндіреді [3, 283]. Ал «Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігінде»: «*Метафора (грек. Metaphora) – зат пен құбылыстың ұқсас белгілеріне қарай (түрі, түсі, қызметі т.б. қасиеттеріндегі) сөздің ауыс мағынада қолданылуы. Мыс.: адамның қабырғасы – үйдің қабырғасы, өсімдіктің түбірі – сөздің түбірі*», деген анықтама берілген [4, 213]. Отандық ғалымда «метафора» ұғымын алғаш кең көлемде зерттеп, жеке монография арнаған (1966) ғалым – Б.Хасанов болды. Ғалым қазақ тіліндегі метафоралық сөз қолданыстың лексико-грамматикалық ерекшеліктері, ішкі мәні, метафораның мағыналық топтары мен жасалу жолы сынды көптеген тақырыпшалар аясында зерделей келіп, оған мынадай анықтама береді: «*Метафора – екі зат пен құбылысты салыстырудың негізінде сөздің ауыс (мағынада) қолданылуы*» [5, 4].

Жоғарыдағы анықтамалардың бір-бірінен тым алшақ кетпейтінін ескергенде, отандық ғылыми танымда метафора «сөздің әуелгі мағынасы өзгеріп, ауыспалы мағынада жұмсалуды» ретінде орныққан деп айтуға болады. Олай болса, біз зерттеу нысаны еткен «мөлшер» ұғымы да көркем тіл майданында сөздердің ауыспалы мағынасы арқылы да көптеп беріледі. Нақтырақ айтқанда, жеке тұрғанда «мөлшер» ұғымын білдірмейтін лексемалар контексте үйірі бөтен сөздермен тосын тіркес үстінде мағынасы ауысып, «мөлшер» ұғымын білдіреді. Кейде керісінше, жеке тұрғанда «мөлшер» ұғымын білдіретін лексемалар тосын тіркес үстінде мағынасы ауысып, «мөлшер» ұғымынан мүлде басқа ұғымдарды білдіреді. Мұндай тосын тіркес шеңберінде туындайтын мағыналардың барлығы логикалық байланыстар арқылы жүзеге асатындықтан, ол тек эстетикалық құндылықты арқау ететін көркем тіл майданында жүзеге асады. Осылайша көркем қиялдың нәтижесінде туындаған барлық бейнелі ұғымдарды атаулап, мағыналап отырады. Квинтилиан метафора туралы: «*Ол бір де бір зат атаусыз қалмауына ықпал етеді*» дегеніндей, метафора бірде-бір мөлшерлік шаманың атаусыз қалмауына, *мөлшерлік таным* кеңістігінен тыс қалмауына әрекет етеді. Метафораның өзі әртүрлі. Тавтологиялық метафора өзі тіркескен сөзді анықтап, белгілі образ тудырады, сөздің эстетикалық зонасында айрықша мағынаға ие болады. Метафора тілдік нысандардың шамасын, мәнін тікелей баяндамайды, көңілге, ақылға ұғынықты болатындай етіп сипаттайды. Мысалы,

күнінде өзім болдым деп, *кең пейілге таласпа* (Асанқайғы). Адамның *пейілі* абстракті, дерексіз заттық ұғым, ал *кең* сөз нақты деректі заттық ұғымның ішкі кеңістігін көрсететін мөлшерлік ұғым. Тіркесім үйірі мүлде бөтен екі сөз тіркескенде, дерексіз ұғым нақты заттық ұғым сияктанып, мағынасы ауысып, ортақ ұғымды сипаттап тұр. Сондықтан *метафоралы мөлшерліктер* де баяндау мәнді емес, сипаттау мәнді болып келеді. Біз кезекті сөз еткелі отырған мөлшерліктердің айрықша бір үлгісі осы – *метафоралы мөлшерліктер*. Метафоралы мөлшерліктер дегеніміз – көркем мәтіндерде «мөлшер» ұғымының образды, ауыспалы мағынада берілуі.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Метафора бұл – үдеріс. Бұл тілдің тірі өмір сүру, әрекетке, образды бейнеге ену үдерісі. Сондықтан бұл үдерісте метафора емес тілдік құбылыстар біртіндеп метафораға айналады. Кей тілдік қолданыстар толық метафораға, метафораның жоғары деңгейіне жете алмауы мүмкін. Бірақ оған қарап біз оны метафора емес дей алмаймыз. Толық метафораға жетпеген, бірақ сол бағытқа қарай жылысып бара жатқан сөздер бар. Бұл метафораланудың (метафоризация) өтпелі кезеңнің көрінісі. Тілдің аралық бірліктері, өтпелі кезеңде тұрған тілдік қолданыстар тілдің ең қызық әрі ең күрделі көріністері саналады. Жыраулар поэзиясында да осындай сападағы метафоралар кездеседі. Мысалы:

Ормандай көп Орта жүз,

Содан шыққан төрт терек,

Тұғыр болған сол еді,

Сіздей төре сұңқарға (Бұқар, «Қазақтың ханы Абылай», 100 б.)

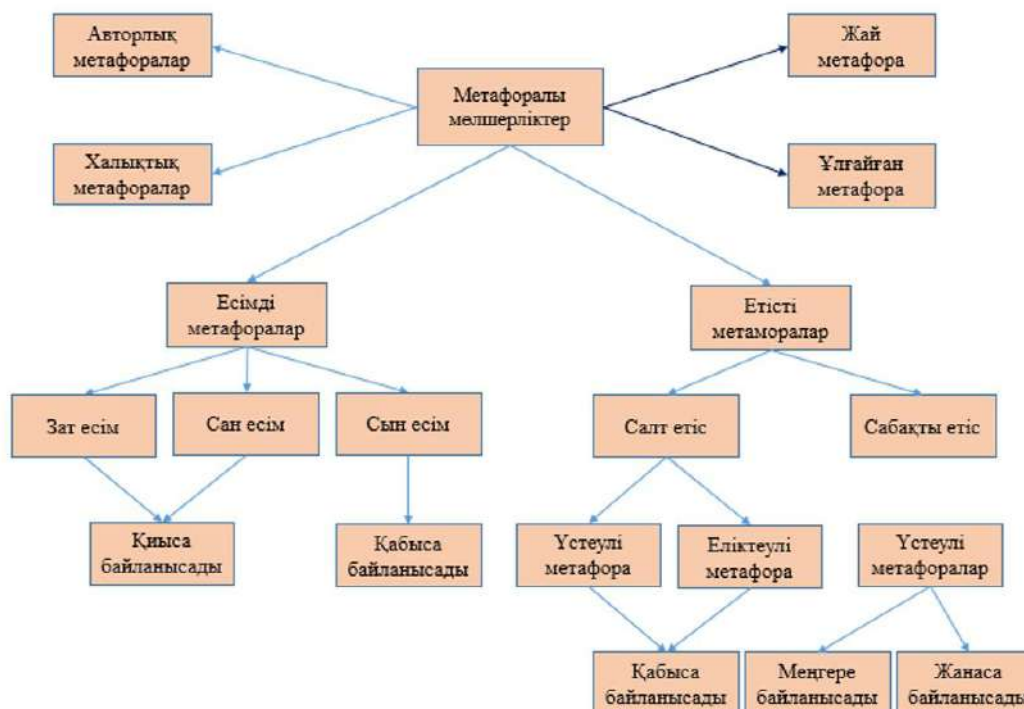
Мысалдағы *ормандай көп орта жүз* тіркесі образды, бейнелі мәнде келген тіркес. Бұл тіркес бір қарағанда ұлғайған теңеу сияктанып көрінеді. Әдетте *-дай*, *-дей* теңеу тұлғалы сөздер тіркес соңынан келсе, бір затты екінші затқа теңеген нақты теңеулік мағынаны білдіреді. Ал мысалдағыдай алдынан келсе, мағынасы ауысып, нақты теңеуден гөрі бір ғана абстрактілі ұғымды білдіреді (Мысалы, айдай әлем – барша әлем).

Метафораның тағы бір белгісі – заттар мен құбылыстар айнала табиғаттағы образды ұғымдармен ұқсастырылады. Бұл туралы Қ.Өмірәлиев те: «*Метафора теңеу сияқты суреттеудің, сипаттаудың негізгі бір тәсілі. Мұнда суреттеу, сипаттау, баламалау арқылы жасалады: яғни суреттелетін объект өзге күллі дүниеден өзіне ұқсатылған балама табады. Өзінің екінші образын (кейпін), дәлірек айтқанда, екінші өзін табады. Ал бұл «екінші өзі» «бірінші өзіне» деген көзқарас, түсінік, таным, бағалауға қарай қасиетті, қасиетсіз топтардан (зат, құбылыстан) тұрады*», деп кейбір метафоралы тілдік құбылыстардың ішкі сыр-сипаты туралы тамаша айтқан [6, 233]. *Адам ормандай болмасы анық, бірақ адам мен өсімдік (орман) ұқсатылуы арқылы образды мән алып, бейнелі жаңа мағынасын тудырған. Мұнда ормандай көп орта жүз құрылымы «көп, ел іргесін кең жайған» деген жалпылама сандық, кеңістік мөлшерлік ұғымдарын білдірген. Мұнда образды ұғымдарды пайдалана отырып, тыңдаушыға сөздің әсерін барынша күшейтіп беру көзделген. Яғни автор сөздің оқырманға әсер ету қызметін мықтап ескерген. Мұндай бейнелі ұғымдар қатардағы адамның санасына түсе қоймайды, мұның өзі тіл жұмсаушының (жырау) шеберлігін көркем ойлау өресінің жоғарылығын көрсетеді.*

Толық метафораға жетпегенінің тағы бір көрінісі – тіркесте образдылық болғанымен, тура мағыналы *көп* сын есім сөзі тіркес ішінде келуі. Бұл сөз тіркестің метафоралық сапасын бәсеңдетіп тұрған сияқты. Құрылымы тұрақтанбаған, метафораланып бара жатқан тіркестердегі «мөлшерлік» ұғымдарды нақтылаушы компоненттер сияктанып көрінеді. Көркем тіл алаңында мұндай тіркестер жиі қолданыла келіп, тіркестердегі қосымшалар, қосымша тілдік бірліктер ығысып, таза метафораға айналуы мүмкін (Мысалы, ормандай орыс – «орыс – орман», таудай тұлға – таутұлға). Сондықтан болса керек А.А.Потебня метафораны «қысқарған теңеу» деп тұжырымдайды.

Жыраулар поэзиясында «мөлшер» ұғымының метафора тәсілі арқылы берілу жолдарын мынадай құрылымдарға жіктеуге болады:

Метафоралар авторлық (окационалды) және халықтық болып бөлінеді. Жеке авторлық ізденістен туған *метафоралы мөлшерліктер* болсын, халықтық *метафоралы мөлшерліктер* болсын, екеуі де дүниетаныммен тікелей байланысты. Яғни екеуі де дүниені танудың, дүниені өлшеудің ұлттық мазмұнын, ұлттық реңкін білдіреді. Жыраулар поэзиясында екі түрі де кездеседі. Мысалы:

1. Алла деген ар болмас,
Ақтың жолы *тар болмас*,
Тар пейілді кеңімес,
Кең пейілді кемімес (Бұқар жырау, «Алла деген ар болмас», 97 б.)

2. Үстаса – қашағанның *ұзын құрығы*,
Қалайылаған *қасты орданың сырығы*,
...Сүйінішұлы Қазтуған (Қазтуған жырау, «Мадақ жыры», 28 б.).

Бірінші толғаудағы *тар пейіл*, *кең пейіл* метафоралары Асан қайғыда да, Бұқар жырауда да кездеседі. Тіпті одан да бұрынғы жазба мұралардан кездестіруге болады. Бұл метафоралы тіркестер қай тілдік кезеңде болмасын, адамның ішкі әлеміне, мінезіне байланысты айтылып, мағынасы әбден тұрақтанған тіркестер. Тіпті, өзінің образдылығын жоғалтып, қайтадан тура мағыналы сөзге ауысып бара жатқан тіркесті сөз. Сонымен қатар, *ақтың жолы тар болмас* тіркесінде адамның өмір жолы кадімгі жолға ұқсатылған. *Жолы тар* тіркесі ауыспалы мағынасында *қиындығы*, *машақаты*, *кедергісі көп* деген ұғымдарды білдіреді. Мұнда *кеңістік* (сыйымдылық) ұғымына жататын *тар* сөзі метафоралы мәнде жұмсалған. Ал екінші толғаудағы *қашағанның ұзын құрығы*, *қасты орданың сырығы* күрделі метафораларын өзге жырауларда кездеспейтін, авторлы қолданыстарға жатқызуға болады. Мұнда Қазтуғанның бойына біткен дара қасиеттері заттық бұйымдарға тән қасиеттермен ұқсастырылады. Құрық та, сырық та – ұзын зат. Және көшпелі шаруашылықтың төл иесі саналатын түркі-қазақ жұртының танымына ғана

тән. Заттық функциясынан бөлек халық танымында «ұзындық» ұғымымен байланысты орныққан бұл зат есімдер метафораланып, мүлде жаңа мағына тудырып тұр. Метафоралық мағынаның тууындағы ұлттық танымның ықпалы туралы да Ғалым Қ.Өмірәлиев: «*Метафораға алынатын зат я құбылыс әдебиетте кездейсоқ таңдала салмаған. Олар – ұзақ дәуірлік дәстүрдің, ұғым-түсініктің, салт-ғұрыптың жемісі*», – дейді [6, 233]. Қазтуғанның асаудай «қиқарды» бағындырып, жөнге саларлық тіл мен ақыл қуаты бар бірегей тұлғасын, дара қасиетін ұлттық таным шеңберінде бейнеленген. Жыраулар поэзиясында метафораның екі түрі де кең қолданыс тапқан. Жыраулар өзіне дейінгі сан ғасырлық тілдік ізденістердің жауһарларын кәдеге жарата келіп, сол негізде көптеген тың метафоралық қолданыстар тудыра білген. Қазақ әдеби тілі дамуының жыраулар поэзиясына тән XV-XVIII ғасыр кезеңі аса жоғары сападағы образдылығымен, көркемдігімен ерекшеленеді. Классикалық тіл ирімдерінің небір ғажап үлгілері сол кезеңге тиесілі. Өйткені бұл кезеңде тіл, сөз «өнер» ретінде барлық құндылықтардан жоғары тұрған.

«Мөлшер» ұғымын білдіретін метафоралар екі семантикалық функциялы болады. Бірінші, шынымен де нақты, дәл мөлшерлік мағынаны білдіреді, екіншісі, дүниенің мөлшерлік бейнесін образды түрде, экспрессиялы бояуымен сипаттайды. Мысалы:

Жағасы алтын, жеңі жез,

Шығыршығы торғай көз

Сауыт киер ме екенміз?! (Ақтамберді жырау, «күлдір, күлдір кісінетіп»).

Мұнда *шығыршығы торғай көз* тіркесі – метафораланған сөз қолданысы. Яғни тор сауыттың көзі найза ұшы өтпейтіндей тар, торғайдың көзіндей ғана деген нақты сыйымдылық мөлшерді білдіреді. Автор сауыт торына байланысты айтпақ «мөлшер» ұғымын «кішкене» деп айтудың орнына оны торғайдың көзімен салыстыруы ұғымға нақтылық әрі образдылық береді. Мұндай метафоралы тілдік қолданыстар адамның сезім түйсігі мен ақыл түйсігіне бірдей әсер ететіндіктен, жоғары сападағы тілдік қолданыстар саналады.

Метафора – тілдік тұлғалардың немесе тіл тұтынушыларының тілдік білімін, дүниені тану деңгейін анықтайды. Өйткені метафора тіл қолданудың ең жоғары сапалық белгілерінің бірі. Мұның өзі *метафораны түсіну* (мағынасын), *метафораны тудыру* сынды екі түрлі бағытта анықталады. Кейбір тілді білу деңгейі төмен тұлғалар метафоралы сөздердің мағынасын түсінбей жатады. Міне, бұл – «сөздің тыңдаушысын сынауы». Ал ендігі бір топ түсініп қана қоймай, метафоралы қолданыстарды өзі тудырады. Метафоралардың авторлық түрлері белгілі көркем сөз шеберінің қаламынан туатыны белгілі. Бірақ әркім деңгейіне қарай түрлі сападағы метафоралы сөз қолданыстарын тудырады. Ал оның тіл кеңістігінен орын теуіп, тұрақтап қалу-қалмауы метафораның сапасына да байланысты. Адам айналасындағы заттар мен құбылыстардың сыр-сипатын қаншалықты терең таныған сайын, тіл ирімдерін қаншалықты жетік меңгерген сайын оның ойлау жүйесінен туатын тілдік бірліктер соншалықты ұғымға дәл, бейнелі болып келеді. *Метафоралы мөлшерліктер* де сол сияқты, дүниедегі заттар мен құбылыстарда өмір сүретін түрлі мөлшерлік шамалардың барлығын атаулап, бір-бір сөз арнау мүмкін де емес. Оны метафоралы таным арқылы, метафоралы сөз қолданыстары арқылы ықшамдап, жинақтап, дәл көрсетуге болады. Міне, осы «ықшамдау тәсілі» арқылы берілген мөлшерлік мағыналар адамдағы *әлемнің мөлшерлі бейнесі* жайлы жинақтаған білімін көрсетеді. Осы білім, өз кезегінде, белгілі зет не құбылыстың мөлшерлік шамасы жайлы ақпарат беру мен алудың дәлдігін, жетімділігін айқындайтын басты көрсеткіш.

Б.Хасанов: «*Сөз тудырудың басқа тәсілдерінен метафораның негізгі айырмашылығы – сөз мағынасын ғана жаңғыртып, сырт тұлғасына фонетикалық, морфологиялық өзгеріс енгізбейтіндігінде*», дейді [5, 19]. Аналитикалық тәсілі арқылы

туындаған жаңа мағынада тіркес компоненттерінің морфологиялық тұлғасы өзгермейтіні шындық. Бірақ біз мұны сөз тұлғасының өзгермеуі дей алмас едік. Сөз тұлғасы тек морфологиялық жолмен ғана өзгермейді, синтаксистік жолмен де өзгереді. Сөздердің бірігуі (кеңпейіл), тіркесуі (асқар тау), кірігуі (қарыс – қары аш) тәсілдері соның айқын дәлелі. Бұл тәсіл «мөлшер» ұғымының метафоралық жолмен жасалуында да көп кездеседі. Аналитикалық тәсілдер арқылы жасалған сөздердің мағынасы да, тұлғасы да өзгереді де, тілдік санада жаңа сөз ретінде кодталады. Сөздік құрамға бұрынғы сөздердің есебінен емес, өз есебінен кіреді. Сөз саны артады. Метафора тәсілі арқылы жасалған көптеген мөлшерлік мағыналардың бәрі тілдік санада тұрақтай бермейді, тек тілдік қолданыста ұдайы қажеттері ғана мағына жағынан тұрақталып, тұрақты сөз формаға ие болады. Сөздің графикалық формасы – дербес мағынаны білдіреді. Метафора дербес лексемаларды жаңа сөз жасауға материал етеді. Бұл ретте лексемалар сөз тудырушы жұрнақтардың қызметін атқарады. Мысалы:

1. Арғымақтан туған бұдан бар,
Күнінде көрінім жер алғысыз (Шалкиз, «Айырдан туған жампоз бар», 44 б.)

2. Қара арғымақ арыса,
Қарға адым жер мұң болар (Бұқар жырау, «Қара арғымақ арыса», 102 б.).

Мұнда қарға адым жер, көрінім жер тіркестері – образды өлшемдік ұғымдар, әрі халықтың ұзындық өлшеміне байланысты ұғым-түсініктерінің нақты көрінісі. Бірінші мысалда адамның көру қуаты метафоралық мағынаға негіз болған. Яғни затсымақтанған түбір етістік арақашықтық ұғымының баламасы ретінде алынған образды ұғым. Ал екінші мысалда қарғаның қар бетіне түскен ізінің ара қашықтығы халық танымында метафораланып, ең жақын арақашықтық ұғымына салыстырмалы балама болып тұр. Арақашықтық ұғымына байланысты осы дәстүрлі метафоралар есте жоқ ежелгі дәуірлердің бірінде туып, бүгінге қалпын бұзбай жетті. Ал Шалкиз, Бұқар жырау сияқты жыр жамбоздары оны ескіден екшеліп жетіп, тіл қазынасында тұғыр тепкен тілдік қолданыс ретінде өз шығармашылығында сәтті пайдаланған. Егер халықаралық стандартты метрлік өлшемдер жүйесі болмағанда, бұл тілдік қолданыстардың шамасы нақты санмен тұрақтанып, белгелі ұзындық өлшемін білдіретін тура мағыналы лексикалық бірлік ретінде қалыптасуы әбден мүмкін еді. Бұл тілдік құбылыс туралы F.F. Мұсабаев былай дейді: «Сөздің ауыс мағынасы ойнақы болып келетіндігі практикадан белгілі. Бірақ ауыс мағыналар практикада қолданылу процесінде тұрақты немесе тура мағынаға айналады» [7, 24]. Мағына алмасудың мұндай үлгісі жыраулар поэзиясында да, одан бергі кезеңдердегі тілдік қолданыстарда да көптеп кездеседі. Мысалы, *іші тар – іштар*.

Метафоралар құрамы жағынан бір сөзден бастап, бірнеше сөздерге дейін, тіпті тұтас сөйлем деңгейінде де күрделене береді. Күрделі құрылымдар ұлғайған метафоралар деп аталады. Жыраулар поэзиясында мұндай құрамдағы *метафоралық мөлшерліктер* де көптеп кездеседі. Мысалы,

1. Сен – жібексің, мен – жүнмін,
Сен – сұлтаның, мен – құлмын (Шалкиз, «Би Темірге бірінші толғау», 39 б.)

2. Кебеже қарын, кең құрсақ,
Артық туған Абылай (Тәтіқара ақын, «Кебеже қарын, кең құрсақ», 70 б.)

3. Кірмембес ауыр қолға бас болып,
Күңіреніп күн түбіне жортқанмын! (Доспамбет, «Айнала бұлақ басы тең», 32 б.)

Бұл мысалдардағы метафоралар әртүрлі құрамда түзілген. Әрі бұлар әртүрлі топтардағы «мөлшер» ұғымдарын білдіреді. Бірінші мысалда метафоралар бір ғана сөзден

құралған. Мұнда заттық қалпын емес, заттық қасиетіне ұқсатып тұр. Зат бойындағы қасиет түрлі деңгейден құралатындықтан, «мөлшер» ұғымының қатарына жатады. Қасиет – құн. Мұндағы мөлшерлік шама абстрактілі болады. Олай болса, бұл метафораларда (тіке теңеу) құн ұғымы салыстырмалы түрде берілген. *Жібек пен жүннің, сұлтан мен құлдың* арасындағы заттық айырмашылық пен құн өлшемі қандай болса, бұлардан туатын «құн мөлшері» ұғымы да сондай.

Екінші мысалдағы *кебеже қарын, кең құрсақ* метафоралар айқындауыш компонент арқылы екі құрамда берілген. Мұнда қарынның кебежелік, құрсақтың кеңдік сипаты тура мағынасында айқындалып тұрған жоқ. Тіркес тұлғасы айқындауышқа ұқсағанымен, *кебеже* мен *қарын, кеңдік* пен *құрсақ* ұқсатылып, ауыспалы мағынада салыстырылған. Сонда да метафораланудың басты нысаны ретінде оның сыртқы формасы, заттың қасиеті емес, «сыйымдылық» ұғымы алынып отыр. Яғни Хан Абылайдың кеңпейіл, көреген, қайрымды қасиеті көп «қазына» сақтайтын *кебежеге*, ал алаштың баласын алаламауы *кеңдік* ұғымына баланған. Тілдік қолданыста бар *іштар (іші тар)* сөзіне антоним *метафоралы мөлшерлік «ішкең» (іші кең немесе кеңіш)* болуы керек еді. Бірақ мұндай қолданыс тілде жоқ. Ал Тәтіқара ақын тілдегі мұның қажетін «*кең құрсақ*» метафорасы арқылы бере білген. Әдетте халықтық танымда *қарын* тамақ сақтайтын, *құрсақ* ұрпақ өрбітетін ағза ретінде қабылданған. Мұнда *кең құрсақ* метафорасы арқылы Абылайдың үш жүздің баласын алаламай, ішке тартып, сыйдыра білген қасиеті айқындалып, *сыйымдылық мөлшер ұғымдар* арқылы беріліп отыр.

Үшінші мысалдың бірінші тармағы метафора үш құрам, екінші тармағы төрт құрамды болып келеді. *Кірмембес ауыр қол* метафорасындағы *кірмембес* сөзін Р.Сыздық мағынасын түсіндіру қиын сөздердің қатарына жатқызады. Бұл – шындық. Десе де бұл сөз, біздің болжауымызша, *қайтпас, қаһарлы, айбарлы (аскер)* мағынасын беретін сияқтанады. Ал *ауыр қол* тіркесіндегі екі сөз де ауыспалы мағанада. Яғни *ауыр* сөзі – көп, мол, қалың ұғымдарын, *қол* сөзі – әскер, жасақ мағынасын білдіріп, *қалың әскер, өте көп жасақ* мағынасын білдіреді. Әскер санының көптігі *ауыр* (салмақ) ұғымымен, әскердің өзі қару-жарақ ұстайтын *қол* сөзі арқылы метафораланған. Айқындауышты құрылымдармен келген *кірмембес ауыр қол* метафорасы образды, экспрессиялы бояуы күшті, «көптік» ұғымды білдіретін тілдік қолданыс болып шыққан. Ал *күңіреніп күн түбіне жорту* метафорасы төрт құрамды болып, пысықтауыштық қатынастағы етістікті құрылымдар арқылы берілген. *Күн түбі* сөзі оқырман санасында бірден шалғайдағы батып бара жатқан күннің бейнесін елестетеді (ассоциациялайды), ал *күңіреніп күн түбіне жорту* тіркесі *алысқа, шалғайға жорық жасау* ұғымын образды түрде бейнелеп отыр. Демек, мұнда да «қашықтық» ұғымы заттық ұғымдар арқылы метафораланған.

Бұл үш мысал көрсеткендей, *метафоралы мөлшерліктердің* түп арқа сүйер тірегі – метафоралаушыға етене таныс заттық ұғымдар. Мұны әлемдік тіл білімінде *когнитивті метафора* деп атайды. Яғни метафоралану үдерісінде (метафоризация) этностың тілдік санасына, тұрмыс-тіршілігіне ең жақын заттар мен құбылыстар бейтаныс ұғымдарды жарыққа шығаруда өткел болады. Ал метафоралардың құрамын шығармашы қалағанынша белгілей алмайды, оны ойдың сұранысы мен тілдің мүмкіндігі белгілейді. Ойдағы айқындауыштық құрылымдар тереңдеген, артқан сайын тіркес құрамы күрделене түседі.

Метафоралы мөлшерліктердің ішкі-сыртқы тілдік қасиеттерінен бөлек, айрықша сөз болатын тақырып – олардың жасалуына, метафора түзуге негіз болған сөздер тобы немесе табы. Сондықтан ендігі кезекте *метафоралы мөлшерліктер* қай сөз табы арқылы қалай жасалады, соған ойысамыз.

Әуелде *метафоралы мөлшерліктердің* жасалуына негіз болатын – заттық ұғымдар, зат есімдер. Мысалы:

1. Һәр бірінің баласы

Алтау болар, *бес* болар,

Ішінде абаданы бір болар (Бұқар жырау, «Көктеп мінген еріңнің», 43 б.)

2. Қырық жасқа келгенде,

Алтын тонның жеңі едің; (Бұқар жырау, «Ай, Абылай сен он бір жасыңда», 95 б.)

3. Мен – Арғын деген арыспын,

Азуы кере қарыспын.

Сен бұзау терісі шөніксің,

Мен өгіз терісі талыспын.

...Абылай алдында бітпесең,

Атасын білмес алыспын (Бұқар жырау, «Садыр, қайда барасың», 95 б.)

4. Темір еді биіміз,

Теңіз еді халқымыз, (Шалкиз, «Би Темірді хаж сапарынан тоқтатуға айтқаны», 40 б.)

5. Байтағың байып мал беріп,

Байрақты жерге қыстатқан (Бұқар жырау, «Күпшек санды күренді», 105 б.)

Бұл мысалдарда жыраулар поэзиясындағы зат есімдер арқылы түзілген метафоралы мөлшерліктердің негізгі тақырыбы – адами қасиеттер. Мұнда жеке адамды сөз арқауы ету арқылы тұтас бір елді сипаттау да бар. Бірінші мысалдағы *бөрі* сөзі ауыспалы мағынада *алғыр*, *батыр ер* ұғымының орнына алынып отыр. Ал «абадан» сөзі сол *батырлардың батыры*, *арыстардың арысы*, *көшбасшысы* ұғымын білдіреді. Осы *абадан* сөзі бөрі бейнесінде метафораланған ерлік, батырлық қасиеттердің ең жоғарғы сапасын білдіреді. Сондықтан да біз мұны *құн мөлшері* ұғымына жатқызамыз.

Екінші мысалда адамның жас шамасына қарай толысу кезеңдері белгілі заттық ұғымдар арқылы сипатталған. Халық танымында *жаға* «үлкендік, бедел» ұғымдарына балама болса, *жең* сөзі *қол* сөзіне балама ретінде «іс» ұғымын сипаттайды деп ойлаймыз. Сондықтан *алтын тонның жеңі* метафорасы ел ішіндегі атқа мінер, ел ісін тындырар ер азаматтарға тән қасиеттің ең жоғарғы сапасын көрсетеді. Бұл да «құн» ұғымы аясында метафораланған мөлшер ұғымы.

Үшінші мысалда тұтас бір рулы ел жалғыз адам кейпінде сипатталып отыр. *Арыс* сөзі тұтас ел, бар қазақтың үлкен бір бұтағын білдірсе, *азуы кере қарыс* тіркесі *азулы* сөзінің екінші баламасы ретінде қолданылған. Ешкімге дес бермейтін *азулы* жыртқыш бейнесінде сипатталған арғын руының іргелі, ықпалды ру екендігін ескерту мақсаты көзделген. Мұнда арғын руының айбаты, тегеурін қуаты «азу» ұғымы арқылы метафораланып, «ұзындық, кеңдік» ұғымдары аясында сипатталған. Сонымен қатар, арғын руының іргесі кең жайылған елдігі «аудан», «кеңістік» ұғымдары арқылы да сипатталған. Яғни *талыс* пен *шөнік* етене таныс тұрмыстық заттар болса да, «ауқымы» (үлкендік) метафоралауға басты негіз болып тұр. *Атасын білмес алыспын* тіркесіндегі *алыс* сөзі *жат* деген мағынасында қолданылған. Тура мағынасында *алыс* сөзі «қашықтық» ұғымын білдірсе, ол санада образды ұғымға айналып, екі туысқан елдің де арасын білдіретін абстрактілі ұғымға айналған. Сол арқылы аталас екі басты рулардың өзара туыстық, достық байланысы сипатталып отыр.

Бұқар жыраудағы метафоралы сөз қолданыстарын арнайы сөз еткен Қ.Өмірәлиев бұл туралы былай дейді: «*Сен бұзау терісі шөніксің, Мен өгіз терісі талыспын*, – дегенде «мен-нің», «сен-нің» сыртында екі рулы ел ескеріліп отыр. Солардың *ауқымын*, *мөлшерлі шамасын* «бұзау терісі шөнікке», «өгіз терісі талысқа» балама жасайды. Бүкіл үлкендік атаулы мен кішілік атаулыдан Бұхардың таңдап тапқаны өзінің үй мүлкі – шөнік пен талыс қана» [6, 179]. Заттық ұғымдарға негізделген метафоралы мөлшерліктердің үлкен бөлігі Бұқар жырауда кездеседі. Бұқар жыраудың адами қасиеттерді құндылық ретінде

сипаттауы қазақ әдебиетінде жаңа туа бастаған образ жасауға деген талпыныстың белгісі болса керек. Бұл әдеби үрдісті Р.Сыздық та: «*Ақындарда портрет жасау активтенеді*» деп тұжырымдайды [8, 156]. Бұл дұрыс пікір. Бұқар мен одан кейінгі ақындардан басталған «портрет жасау» талпынысы қазақ тілі мен қазақ әдебиетінің «кенжелігін» көрсетпейді. Керісінше қазақы тіл өнерінің ұлттық «мінезін» көрсетсе керек. Портрет түзу, образ жасау әлемдік әдебиеттің қазақ әдебиетіне келген жаңа үлгісі ретінде қарастыру керек. Қазақ «сөз өнерінде» (әдебиет) «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін айту» – басты қасиет. Сондықтан адам образын, портретін жинтық заттық ұғымдар арқылы беру – ертеден келе жатқан дәстүрлі үлгі. Бұл дәстүрді Қазтуған жырауда кездесетін «*ұстаса – қашағанның ұзын құрығы, қалайылаған қасты орданың сырығы*» немесе «*сен – алтынсың, мен – пұлмын, сен – жібексің, мен – жүнмін*» деген іркес-тіркес келген метафоралалы мөлшерліктер де айғақтайды. Олай болса, адамның жиынтық образын беруде ең ұтымды тәсілдердің бірі метафора болса, метафоралауға ең икемді ұғымдардың бірі – «мөлшер» ұғымы дер едік. Зат есімдерден туған метафоралы мөлшерліктердің дені адам тақырыбына байланысты. Яғни адами қасиеттерді «күн мөлшері» ұғымы аясында сипаттау – жыраулар поэзиясында кездесетін метафоралы мөлшерліктердің ең үлкен ерекшеліктерінің бірі.

Зат есімдердің қатысымен жасалған метафоралы мөлшерліктердің ендігі бір шоғыры *адамдар тобы* қатысты айтылады. Жеке адам турасында айтылғанда, адами қасиеттер метафораланудың басты нысаны болады да, адамдар тобына қатысты айтылғанда, *адам саны, қоныстанған аумағының үлкендігі* негізгі нысан болып келеді. Айталық, төртінші мысалда *халық пен теңіз* өзара ұқсас ұғымдар ретінде алынған. Мұнда метафора түзуге өзек болып отырған – *теңіз* сөзінің «молдық, көптік, кеңдік» ұғымдарын беретін тағы бір ауыспалы мағынасы. Кейде әр заттың ішкі-сыртқы пішініндегі ерекшеліктер де сол заттың қосымша мағынасы ретінде халық жадында орнығады. Теңіз арнасына сыймай, асыптасып жатады немесе қараса көз жетпейтін ұшы-қиырсыз кең алқапты алып жатады. Теңізге тән осы бір құбылыс халықтың көптігін сипаттайтын элемент ретінде автор танымында репрезентацияланып, метафораға айналған. Ал бесінші мысалдағы *байтақ* сөзі сонау тарихи кезеңде метафораланудың нәтижесінде мағынасы ауысқан сөз. Қазір кең аумақты, жазық даланы, шетсіз-шексіз кеңістікті білдіретін сөз екені белгілі. Әуелде заттық мағынаны білдірген бұл сөз заттық ұғымындағы образдың үстемдік алуының нәтижесінде мағына ауыстырған. Метафоралану үрдісіне (процесінде) заттардың бойындағы басты-басты ұғымдық қасиеттер таңдалады да, ол образды бейнеде екінші бір ұғымға көшіріледі. *Байтақ* сөзі тіл тарихын зерттеуші ғалымдардың айтуынша ел, жұрт, халық мағынасын білдіреді. Олай болса, ел-жұрт көп болатыны және ол кең алқапты ала қоныстанатыны белгілі. Осындағы *кеңістік мөлшеріне* байланысты образды ұғым метафоралауға негіз болған. Сол сөздің тірек (доминант) мағынасына айналған.

Аталмыш сөздің мағынасы туралы Р.Сыздық былай дейді: *Байтақ сөзі бұл күндегі әдеби тілімізде “ұшы-қиыры жоқ кең” деген сын есімдік мағынада қолданылады. Ал Шалкиіздің бір толғауында: Алаштан байтақ озбаса, Сыпайшылық сұрмен-ді десе, мұндағы байтақ сөзінің семантикасы бөлекше. Байтақ бұрын қазақ тілінде зат есім мағынасында қолданылып, “белгілі бір жұрт, халық тұтастығы” (“этникалық-территориялық бірлік”), яғни “ел, жұрт” деген ұғымды білдірген. Эпостық жырда өз ханына өкпелеп, қайрылмай кетіп бара жатқан батырға “кері қайт” деп өтіне келген адам: «Байтақ, бөліп береді, Падсалықты құр сәна» деп уәде береді. Мұндағы байтақ деп отырғаны – белгілі бір мекендегі белгілі бір ел, яғни кішігірім хандық. Бұл сөздің қазірде қолданылатын байтақ ел, байтақ жұрт деген тұрақты тіркестердің қалыптасуына себепкер болған. О баста байтақ ел, байтақ жұрт деген жеке сөздердің баламасы ретінде жұмсалған. Келе-келе байтақ сөзінің алғашқы мағынасы күңгірттеніп, “кең, ұшы-қиыры жоқ, барлық” деген мәнге ие болып қалған: байтақ дала – кең дала, байтақ*

өлке – кең өлке, ұлан байтақ» [8, 96-97]. Ғалымның бұл тұжырымын Бұқар жырау толғауларында кездесетін «құбыла көшкен байтақтың ордасындай бөгенбай» деген жолдары нақтылай түседі. Бұқар мұнда *байтақ* сөзін ел-жұрт мағынасында қолданып тұр. Ал қазір бұл сөз тілде *мөлшерлік айқындауыш* компонент есебінде кеңінен қолданыс табады.

Заттық ұғымдар арқылы түзілетін метафоралы мөлшерліктердің дені тақырыбы жағынан адамдарға қатысты айтылады да, адами қасиеттер мен халық саны басты құндылық ретінде метафоралы танымға арқау болады.

Жыраулар поэзиясында кездесетін метафоралы мөлшерліктің ендігі бір шоғыры сын есім сөздерінің қатысымен жасалады. Сын есім сөздері басқа сөз таптарына қарағанда *сезімдік (коннотация) мағынасы* қоюлау, экспрессивті-эмоциялы болатындықтан, метафора түзуге оңтайлы келеді. Қазақ тілінде көбіне сапалық сын есімдер метафоралануға бейім болады. Мысалы:

1. Кірмембес *ауыр қолға* бас болып,
Күңіреніп күн түбіне жортқанмын!.. (Доспамбет, «Айнала бұлақ басы тең», 32 б.)

2. Ақ табан ару торы ат жайлаған,
Алдаспан *ауыр қылыш* байлаған,
Немесе:
Алқалаған ауыр қолдар тоқтарға
Арыстанбекұлы Сұлтан бар (Шалкиз жырау, «Ер Шобан», 49 б.)

3. Тебірлерге қалғанда
Теңселер сой-ды *ауыр ноғай* жұртыңыз!
Немесе:
Тебіренсе *ауыр жұртың* тындырмас,
Тебір жаман жұрттың теңі түгіл-ді
(Шалкиз жырау, «Би Темірді хаж сапарынан тоқтатуға айтқаны», 40 б.)

4. Ерлер ерке сақтасып,
Арқасына *ауыр намыс* іс түссе
Ғазизлеген сұлтан жанын қара пұлға санар ма!..
(Шалкиз жырау, «Көгерген көн сынулар жайқалса», 37 б.)

5. Менің жасым тоқсан үш,
Мұнан былай сөйлеуім
Маған болар *ауыр күш* (Бұқар жырау, «Абылай ханның қасында» 93 б.)

6. *Ауыр қол* жидырып алдырдың»,
Қалмаққа ойран салдырдың (Үмбетей жырау, «Бөгембай өліміне», 76 б.).

Бұл мысалдардағы *ауыр қол, ауыр қылыш, алқалаған ауыр қол, ауыр жұрт, ауыр ноғай жұрты, ауыр намыс, ауыр күш* тіркестері сапалық сын есімдерден жасалған метафоралар. Мұнда бір ғана *ауыр* сөзі әлденеше зат есімдермен тіркесу арқылы образды ұғым тудырып, ауыспалы мағынада жұмсалып тұр. *Ауыр* сөзінің ауыспалы мағынасының өзі бірнеше түрлі. Айталық, *ауыр қол* – *көп әскер*, *ауыр қылыш* – *өткір, ажал шашқан қылыш*, *ауыр жұрт*, *ауыр ноғай* – *көп халық, қанатын кеңге жайған мықты ел*, *ауыр намыс* – *жанға бататын, қатты намыстандыратын іс*, *ауыр күш* – *қимыл-әрекеттің өте қиындауы* сынды әртүрлі ұғымдарды береді. Осы орайда ғалым Б.Хасанов: «Метафора – мағына маштабын кеңейтетін, сөздердің жаңаша қолданылуын туғызатын тәсіл», – деп дұрыс айтқан [5, 17]. Бірақ бұл әртүрлі ауыспалы мағынаның

тууына ортақ мотив бар, ол – «салмақ» ұғымы. Яғни бұл тіркестерде адамның қимыл-әрекетіне, жүйкесіне, сезіміне түсірер салмағы және өзгер заттармен байланысында «салмақ» ұғымы семантикалық тірек (доминанта). Бұл *жер қайысқан қол* тіркесінен де көрінеді. Мұнда айтылмақ басты ой – әскердің көптігі. Көркем мәтінде кез келген ұғым образдылықты қажет етеді. Тіркесте жердің белі есепсіз көп әскердің салмағын көтере алмай қайысқандай бейне танытады. Көркем ойлаудың бұл жүйесі образ тудырады да, «салмақ» ұғым «көптік» ұғымының семантикалық баламасы ретінде ауысып, метафора түзуге негіз болады.

Аталмыш сөз туралы Р.Сыздық былай дейді: *«Ауыр сөзі ертеректе жұрт, қол сөздерімен тіркесіп, “күшті, мықты, зор” деген мағыналарды берген. Бұл сөз көне және орта ғасырлардағы түркі ескерткіштерінде осы күнгідей салмаққа қатысты мағынасымен қатар, “многочисленный, драгоценный, сильный, уважаемый, доблестный” (“көп, бағалы, күшті, қадірлі, мықты”) деген мағыналарда да қолданылғаны көрінеді. Қазақ жыраулары да ауыр сөзін соңғы осы көрсетілген мағынада жұмсаған. Ол көбінесе жұрт, қол сөздерімен тіркесте келеді [8, 95].* Ғалым көрсеткендей, бұл сөз сонау ерте тарихи кезеңдерде-ақ метафоралануға жол салған сөздердің қатарына жатады. Әрі аталмыш сөздің әр тарихи кезеңдерде де өте белсенді қолданыста болғандығы байқалады. Бір қызығы *ауыр* сөзі жыраулар поэзиясында көбіне Шалкиз жырау лексикасына тән. Шалкиз жырау осы сөз арқылы жасалған метафоралардың санын, мысалда көрсетілгендей, әлденешеге арттырады. *Ауыр* сөзі арқылы түзілген метафоралардың Доспамбет пен Үмбетей жырауда тек *ауыр қол* түрі ғана кездесе, Бұқар жырауда *қисапсыз қол* деп келеді. Ал Ақтамберді жырау *ұлы шерік қол* деп береді. Бұл, бір жағы, өлең ағынының сұранысынан туған болса, екінші жағынан, шынымен де сөз қолданудың авторлық үлгісін көрсетеді. Әрі экспрессивті-эмоциялы мәні бар, жаугершілік, ерлік рухты танытатын сөз деп те айтуға болатындай.

Кейде сын есімдер метафораланудың нәтижесінде мағынасы тұрақтанып, зат есімге, ал кейде зат есімдер сын есімге айналады. Яғни сөздердің мағына ауыстыруында түрлі аффикстер емес, көркемдік тәсілдердің де қызметі айрықша. Мысалы:

1. Еділ деген *қиянға*,

Еңкейіп келдің *тар жерге*,

Мұнда кеңес қылмадың (Асан қайғы, «Қырында киік жайлаған», 23 б.)

2. Абылай алдында сен бітсең

Құдандалы таныспын.

Абылай алдында бітпесең,

Атасын білмес алыспын (Бұқар жырау, «Садыр, қайда барасың», 95 б.)

Бұл мысалдардағы *қиян сөзі сынсымақ* (адъективтенген) зат есім де, *аз, көп, ұзақ* сөздерді затсымақтанған (субстантив) сын есімдер. *Қиян* сөзі әуелде екі-үш өзеннің қосылған сағасын білдіретін заттық атау болған. Кейін келе мағынасы ауысып, қазірде сын есім сөзі ретінде танылады. Қазір *қиян* сөзі әлденеше тұрақты құрылымдардың құрамында кездеседі. Мысалы, *үш қиян, итарқасы қиянда, қиялы қиянға* т.б. Осы құрылымдардан да *қиян* сөзінің түпкі мағынасын табуға болатын сияқты. Яғни *қиян* сөзінің *атырап, шар тарап, алыс жер, биік сияқты сындық* мағыналары айқындалады. Ал *Еділ деген қиянға* метафорасын *Еділ деген өзеннің сағасы* немесе *Еділ деген алыс жер* деп түсінуге болса керек.

Ал екінші мысалдағы жіктік жалғауының бірінші жағындағы *алыспын* сөзі *затсымақтанған* сын есімдер. Негізінде жіктік жалғауында келудің өзі метафораның грамматикалық формасының бір белгісі. Мұнда *алыс* сөзі сын ауыспалы мағынасында жұмсалып, *жаумын, дұшпанмын, жатпын* деген мағынаны білдіріп тұр. Адамдардың

генетикалық байланысы және рухани әлемдегі көңілдің алыс-жақындығы «арақашықтық» ұғымы сияқты образға ие болып, метафоралы танымға негіз болған.

Метафоралы мөлшерліктер сан есімдердің қатысы арқылы да жасалады. Есептік сан есімдер зат есімдер сандық тобының немесе іс-қимылдың жүзеге асу санының ортақ аты есебінде мағынасы ауысып жұмсалады. Мысалы:

1. Алып, алып, ал сақын,
Аңдып жүрген дұспандан жүз сақын,
Күле кіре, күніреніп
Шыққан достан мың сақын!.. (Шалкиз жырау, «Алып, алып, ал сақын», 44 б.).

2. Тоқсан бес деген тор екен,
Найза бойы жар екен,
Түбі терең көл екен (Бұқар жырау, «Ай, Абылай сен он бір жасыңда», 94-95 б.).

Бұл мысалдарда жүз сақын, мың сақын, тоқсан бес сөздері мен тіркестері метафоралы мәнде жұмсалған. Жүз сақын, мың сақын тіркестері орындалуға тиіс іс-әрекеттердің нақты сандық есебін білдірмейді. Көбірек сақтан, бегірек абай бол деген мағынада ескертпе ұғымдарды білдіреді. Жүз, мың есептік сан есімдері іс-әрекеттің сандық айқындаушы емес, күшейтпелі мөлшерлік компонент есебінде жұмсалған. Ал тоқсан бес есептік сан есімі нақты санның атауы ретінде емес, адам өмірінің уақытпен есептелген өлшемінің атауы ретінде алынған. Жай алынып қоймайды, сан нақты заттық ұғым ретінде сипатталып, оның заттық баламасы метафоралы түрде беріледі. Яғни тоқсан бес жас құрылған тор, шыға алмайтын «терең жар», шыңырауына батыратын «өмірдің теңіз» спетті образды ұғымдарға баламаланған. Сан есімдер метафоралы құрылымдардың құрамында заттың есебін дәл білдіру үшін емес, тыңдаушыға ерекше әсер ету үшін қолданылып, жинақтауыштық, күшейтпелілік мағына береді.

Сан есімдердің қатысымен жасалған метафоралы мөлшерліктердің ендігі бір шоғыры құрамында есептік сан есімі бар күрделі сөздер болып келеді. Мысалы:

1. Шешендік жолын тұтыңдың,
Үш ауыз сөзбен құтылдың,
Ұмыттың ба соны, Абылай!
(Үмбетей, «Бөгембай өлімін Абылай ханға естірту», 78 б.)

2. Алты арысқа білдірмей,
Басып жеймін деймісің?! (Үмбетей жырау, «Ей, Ақтамберді, Қабанбай», 75 б.)

Бұл мысалдардағы үш ауыз сөз, алты арыс тіркестері метафоралы тіркестер. Мұндағы сан есімдер нақты сандық мәнді білдіру үшін жұмсалмайды, керісінше көп немесе аз деген мөлшерлік ұғымдарды жалпылама білдіру үшін қолданылады. Метафора құрамында бұл сан есімдер келіп, сөз мәніне нақтылық берген сияқты болғанымен, ол образдылық үшін қолданылған сандар. Үш ауыз сөз тіркесі аз ғана сөз мағынасын білдіреді. Ал алты арыс тіркесінде қазақты құрайтын ел бұтақтары алтау екені шындық, бірақ бұл жерде оның санынан гөрі қалың ел, тұтас қазақ мағынасын білдіріп тұр.

Сан есімдердің қатысымен жасалған бұл метафоралы мөлшерліктердің тақырыбы әр алуан, бірақ көбіне адам өміріне, адам баласының өмір жолында туылатын оқиғаларға қатысты айтылады. Сонымен қатар осы сандардың метафоралы ұғымдарға таңдалуының өзінде үлкен мән бар. Бұл сандардың қай-қайсы болмасын халық танымында терең мәні бар киелі сандардың қатарына жатады. Осы киелі сандар метафора майданында «мөлшер» ұғымын білдіруге айрықша қызмет атқарып тұр.

Метафоралы сөз қолданыстарын зерттеген Б.Хасанов та сан есімдердің метафоралық қызметін арнайы сөз ете келіп, мынадай қорытынды жасайды: «Қорыта келгенде, сан есімдер де кейде тұрақты ауыс мағына алып, кейбір реттерде мөлшерді екі ұшты

білдіріп, метафоралық мәнде қолданылады» [5, 128]. Бұл пікірді қуаттай келіп, мына бір тұсын одан сайын нақтылай түсу керек сияқты. Бұл жерде «мөлшерді екі ұшты білдіру» емес, «образды түрде білдіреді» деуіміз дұрыстау болар еді.

Жыраулар поэзиясындағы *метафоралы мөлшерліктер* етістіктерден де жасалады. Етістіктер тек заттың суретті бейнесін емес, оның қимыл-қозғалысын, әрекет-амалын білдіреді. Мөлшер тек қана заттарда болатын қасиет емес, сонымен қатар қимыл-қозғалыста да болады. Сондықтан да бұл топтағы сөздер есімдерге қарағанда бейнелі, образды келеді. Мұндай бейнелі сөздерден түзілген метафоралардың да образдылық қуаты тіптен күшті болады. Бір затқа тән қимыл-қозғалысты екінші заттың қимыл-қозғалысы ретінде телінгенде, онда мүлде жаңа мағына, қуатты образды ұғым туып, метафораланады.

Етістіктердің қатысымен жасалған *метафоралы мөлшерліктердің* өзі де етістіктің мағыналық топтарына қарай әртүрлі болады. Етістіктер дара тұрып метафоралана бермейді, басқа сөздермен түрлі синтаксистік қатынаста келуі арқылы да метафораланады. Метафоралы мөлшерліктер түзетін етістіктер көбіне *негізгі етістер*. Негізгі етістердің өзі *салт етіс және сабақты етіс* болып екіге бөлінетіні белгілі. Етістіктің бұл екі түрі қимыл-әрекет субъектісі мен объектісінің синтаксистік қатынастағы ішкі семантикалық мазмұнына қарай анықталады. Жыраулар поэзиясында кездесетін *етіс метафоралы мөлшерлік* сабақты түрінің өзі бірнеше түрлі.

Сын есімдер сабақты етістікке *мөлшерлік айқындауыш* болып келуі арқылы, басқаша айтқанда, сабақты етіс тіркестің арасына сөз салып келуі арқылы жасалады. Мысалы:

Жәбірлеген қалмаққа,

Тырнағын қатты батырды (Бұқар жырау, «Қалданменен ұрысып», 98 б.)

Мұнда *қатты* сөзі тұлғасына қарағанда сын есім сияқты болғанымен, тіркестегі мағынасы, синтаксистік қызметі үстеулерге ұқсайды. Яғни қимыл-әрекеттің орындалу мөлшерін айқындап (пысықтап) тұр. «Тырнақ батыру» тіркесі әдетте *басыну, күш көрсету, қорлық көрсету* мағынасын білдіреді метафораланған тұрақты құрылым (фразалық тіркес) ретінде танылады. Ал мысалда аталмыш тұрақты құрылымның тіркес жігіне *қатты* сөзі «сынадай» қағылып, қимыл-әрекет мөлшерін арттырып, мағыналық реңкін күшейтіп тұр. Соған қарамастан, тұрақты құрылым бастапқы мағынасын сақтаған. *Тырнақ* батырғанда тән ауырады, ал адамды «басынғанда» жаны ауырады. Бұл екі құбылысқа ортақ ұғым – «ауруырсыну». Осы ұғым метафоралық мағына алмасуға басты ұйытқы болған. Нәтижесінде қимыл-әрекет мөлшерін образды түрде бейнелеп тұр.

Мөлшер үстеулер (бізше мөлшер есімдік) фразалық тіркестердің арасында келуі арқылы да *етіс метафоралы мөлшерліктер* жасалады. Мысалы:

1. Ей, Ақтамберді, Қабанбай!

Суытпа босқа түсінді,

Қайрама онша тісіңді (Үмбетей жырау, «Ей, Ақтамберді, Қабанбай», 75 б.)

2. Орыспенен соғысып,

Басына мұнша көтерген

Еліңе жаулық сағынба! (Бұқар жырау, «Ал, тілімді алмасан», 91-92 б.)

Бұл мысалда *онша, мұнша* сөздері фразалық етістіктердің арасында келген. Бірінші мысалдағы *қайрама онша тісіңді* тіркесінің әуелгі қалпы – *тісін қайрау*. Кектену, қарсыласу, ашу-ыза қысу мағынасын білдіреді. Мұнда етістік баяндауыш тіркес басына шығып, тіркес жігіне сөз салып, айрықша синтаксистік құрылыммен берілген. Сабақты етістік бұл формасы да жоғарыдағы мысалдағыдай метафораланып, ауыс мағынада жұмсалып, белгілі қимыл процесінің мөлшерін күшейтпелі түрде білдіріп отыр. Яғни белгілі қимылдық шаманың орнына жұмсалған *онша* сөзі *тісін қайрау* (кектену) ұғымының мөлшерін образды түрде асырмалап көрсеткен. Ал екінші мысалда зат есімге

айқындауыш қызметінде жұмсалған *басына мұнша көтерген* есімше тұлғалы күрделі етістігі де тұрақты құрылымның арасына *мұнша* сөзін салып тұр. Тұрақты құрылымның бастапқы қалпы *басына көтеру* екені белгілі. *Мұнша* сөзі әспеттеу, құрметтеу, ұлықтау мағынасын білдіретін бұл тіркестің мағынасын сақтай отырып, бұл «құрметтеу» процесінің мөлшерін одан сайын асырмалап көрсеткен. Екі тіркесте де жалқы іс-әрекет жалпы ұғымның орнына метафоралана жұмсалған.

Салт етістер де метафоралы мөлшерлік жасауға өте оңтайлы сөздер тобына жатады. Жыраулар поэзиясында кездесетін *етіс метафоралы мөлшерліктің* салт түрінің өзі бірнеше түрлі.

Етіс метафоралы мөлшерліктер еліктеуіш сөздердің пысықтауыштық қатынаста жұмсалуды арқылы да түзіледі. Мысалы:

Балпаң, балпаң басарсың

Басарға балтыр шыдаса

Немесе:

Балпаң, балпаң кім баспас,

Басарға балтыр шыдамас (Ақтамберді жырау, «Балпаң, балпаң басарсың» 60 б.)

Етіс екі түрлі морфологиялық тұлғада келген бұл метафоралы тіркесте *балпаң, балпаң* сөзі – бейнелеуіштер. Бұл бірінші мысалдағы жіктік тұлғадағы өзгелік етістің, екінші мысалдағы сұраулық мағынадағы болымсыз етістің қимылдық мағынасына сапалық реңк қосып, бейнелілік, образдылық тудырып тұр. Бірақ перифразданған бұл метафоралы тіркес қимыл-әрекетті білдіріп тұрған жоқ, мағынасы ауысып, *көкірек керу, паңдану, сенім ұялау* мағынасын білдіреді. *Балпаңдай басу* қимыл-қозғалыс мөлшерінің баяулығын, адымның үлкендігін, табанның ірілігін және алып тұлғалы адамдардың жүрісіне ұқсастығын білдіретін жүріс түрі. Ал адам бойындағы осы бір *жүріс қасиеті* тұтас ұғымның орнына алынып, адамның әлеуметтік дәрежесінің үлкендігін, ықпалын, ірілігін білдіретін ұғым ретінде метафораланған.

Кейде еліктеуіштер өткен шақ есімшемен бірге зат есімдермен қабыса байланысып, мөлшерлі іс-әрекет процесінің белең алған уақыты мен созылған тұтас мезгілін сипаттау үшін де қолданылады. Мысалы:

Балпаң, балпаң басқан күн

Бай ұлынан асқан күн (Шалкиз жырау, «Балпаң, балпаң басқан күн», 47 б.)

Қандай да бір іс-әрекеттің жүзеге асу мөлшерімен қатар, жалғасу, созылу уақыттық мөлшері болады. Мұнда *күн* сөзі зат есім болғанымен, белгілі уақыт мөлшерін білдіреді. Тіпті бір ғана күн емес, мағынасы ауысып, тұтас бір мезгіл, әлденеше күнге, айға, жылға созылған уақыт кезеңін білдіреді. Яғни «байдың ұлынан байлығы артып», масаттанып, маңғазданып, шіреніп жүрген өмір кезеңдерін білдіреді. Мұнда да уақыт, қимыл-әрекет ұғымдары мөлшерлік ұғымы аясы образды түрде берілген.

Көсемшелер де өткен шақ есімшемен бірге зат есімдермен қабыса байланысып, сол затқа тән қимыл-әрекетті мөлшерлік тұрғыдан образды сипаттайды. Мысалы:

Алп, алп басқан, алп басқан

Арабы торым өзіңсің (Шалкиз жырау, «Би Темірге бірінші толғау», 37 б.)

Алып, алып басу – аршынды қадаммен сәнді басу. Яғни аяқты сергек, тік көтеріп, адымдай, жылдам басу. Арғымақ аттың бұлайша жүрісі өзге аттардан сапалық, мөлшерлік (қашықтық, жылдамдық) артықтығы болғандықтан, осы бір қимыл-әрекет сол заттың қасиетін танытатын басты белгі ретінде алынып отыр. Мұнда *арабы торы* сөзінің өзі ауыспалы мағынада асыл текті, жоғары тап өкілдерінің баламасы болып отыр. Заттарға тән басты қасиеттер өзара ұқсастырылып, метафоралануға негіз болған.

Бұл мысалдардағы еліктеуіш, көсемше сөздердің екі рет қайталануының өзі тегіннен тегін емес. Мұнда іс-әрекет мөлшерін еселеп арттыру арқылы образдылық, көркемдік қуатын одан сайын күшейту көзделген.

Қорыта келгенде, жыраулар поэзиясында метафора – «мөлшер» ұғымының берілудің ең өнімді тәсілдердің бірі. *Метафоралы мөлшерлік* жасауға барлық сөз табы түгелге жуық қатысады. *Метафоралы мөлшерліктер* тақырыбы жағынан ерлік, батырлық, жаугершілік, ел қорғау, адамдық, адамгершілік қасиет, байлық, ырысты мекен ұғымдары мен хан, батыр образын сомдау аясында туындайды. Мұның өзі «мөлшер» ұғымы (категориясы) жыраулар поэзиясының тарихи (міндетін) миссиясын орындауға айрықша қызмет етіп тұрған логикалық категориялардың бірі екендігін түсіндіреді. Жыраулар поэзиясындағы *метафоралы мөлшерліктер* түзуге қатысатын тілдік ұғымдар ұлтқа етене таныс, айнала табиғаттағы заттардың тікелей образынан алынған ұғымдар болып келеді. Ал саны мен сапасы жағынан ең сәтті *метафоралы мөлшерліктер* Шалқиз бен Бұқар жырауға тиесілі. Грамматикалық ерекшелігіне қарай зат есім, сан есім, сын есім, есімдік, үстеу, еліктеу сөздерінен жасалады да, оған көбіне аналитикалық тәсіл, синтетикалық тәсіл, көмекші сөздердің дәнекерлігі және салт, сабақты етіс формасында келуі арқылы жасалады. Нақтырақ айтқанда, жіктік жалғауы, тәуелдік жалғауында келуі, *деген, еді, екен* сияқты көмекші сөздер мен *-дай/дей, -тай/-тей* жұрнақтарының жалғануы арқылы жасалады. Есімдерге анықтауыш, айқындауыштық қатынастағы, етістерге пысықтауыш қатынастағы келген есімді, етісті тіркестер болып келеді. Жыраулар поэзиясындағы *метафораларлы мөлшерліктердің* дені *қашықтық, салмақ, уақыт, жылдамдық, сапа, құн мөлшері* сынды микро «мөлшер» ұғымдары аясында көрініс табады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш. –Қызылорда: Қазақ мемлекеттік баспасы, 1926. -282 б.
2. Сыздық Р. Абайдың сөз өрнегі. –Алматы: «Арыс» баспасы, 2004. -208 б.
3. Қабдолов З. Таңдамалы шығармалар. –Бижің: «Ұлттар» баспасы, 1988. -790 б.
4. Қалиев Ғ. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. –Алматы: «Сөздік-словарь» баспасы, 2005. -440 б.
5. Хасанов Б. Қазақ тілінде сөздердің метафоралы қолданысы. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 1966. -206 б.
6. Өмірәлиев Қ. Қазақ тіл білімінің мәселелері. –Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2014. – 640 бет.
6. Көпбаева Ж. Қазіргі қазақ тіліндегі мөлшер пысықтауыш. Фило.ғыл. кан...Дисс. – Алматы, 2002
7. Мұсабаев Ғ. Современный казахский язык, лексика. –Алматы: 1959. – 15 б.
8. Сыздықова Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы (XV-XVIII ғ.): көптомдық шығармалар жинағы. III том. –Алматы: «Ел-шежіре», 2014. 347 б.
9. Бес ғасыр жырлайды. I том / Құрастырушылар: М. Мағауин, М.Байділдаев. – Алматы: «Жазушы», 1989 ж. -384 б.

THE CONCEPT OF «MOLSHER» (MEASURE) THROUGH THE PARAPHRASE IN POETIC LANGUAGE

Yermukhamet Maralbek

*Al-Farabi Kazakh National University and A.Baitursynov Institute of the Linguistics,
elahau@mail.ru*

ABSTRACT

This article is devoted to peculiarities of using of concept of «molsher» (measure) in poetic texts. There are some differences of using concept of «molsher» (measure) in poetic language and simple speech. In order to research these differences it is taken zhyrau's poetry of XV-XVIII centuries. This article deals with the defining concept of «molsher» (measure) through the paraphrase in poetic language. Also There are many examples of that in this article. Meaning classification of paraphrase measures is defined, linguistic structures, grammatical units are mentioned. The similarities and differences of these are defined by certain linguistic analyses. It is proved that paraphrase is a qualitative method in defining concept of «molsher» (measure) in poetic language. It is concluded that literary quality of the concept of «molsher» (measure) is more used and it enriches language stylistic functions, gives special literary measures forms.

Key words: category of «molsher» (measure), the paraphrase measures, poetic language, zhyrau's poetry.

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада «мөлшер» ұғымы көркем мәтін аясында қарастырылады. Қарапайым сөйлеу тіліндегі «мөлшер» ұғымының берілуі мен поэтикалық тілдегі «мөлшер» ұғымының берілуінде елеулі өзгешеліктер көзге түседі. Осы ерекшеліктерді анықтау үшін XV-XVIII ғасырлардағы жыраулар поэзиясы зерттеу нысаны етіле отырып, ондағы тіл ирімдері қарастырылды. Жыраулар поэзиясында кездесетін түрлі көркемдік тәсілдердің тек бір түрі, перифраздар арнайы қарастырылып, «мөлшер» ұғымының аталған тәсіл шеңберінде берілу жолдары зерттелді. Сондай-ақ бұл түрлі мысалдар арқылы кеңінен талданды. Әрі перифразды мөлшерліктердің мағыналық топтары айқындалып, олардың жасалуына негіз болған тілдік құрылымдар, грамматикалық бірліктер көрсетіледі. Олардың ұқсас және айрым белгілері нақты тілдік талдаулар арқылы ашылды. Соның нәтижесінде перифраз тәсілі «мөлшер» ұғымын көркемдік сапада берудің ең оңтайлы тәсілдерінің бірі екені дәлелденді. Әрі жыраулық поэзия кезеңінде «мөлшер» категориясының көркемдік сапасы кең өріс алып, тілдік стильдік қызметін байытқаны, айрықша мөлшерлік көркем формаларды тудырғаны тұжырымдалды.

Кілтті сөздер: «мөлшер» категориясы, перифразды мөлшерлік, поэтикалық тіл, жыраулар поэзиясы.

КІРІСПЕ

Көркем ойлау жүйесінде, поэтикалық пәтіндерде айрықша мәні бар көркемдік тәсілдердің бірі – *перифраздар*. Перифраз көркемдік және сөйлеу тәсілі ретінде әлем тілдеріне ортақ ұғым болғанымен, жекелеген тілдердің тарихи, генетикалық ерекшеліктеріне байланысты өзіндік ерекшеліктері де өмір сүреді. Перифраздардың тілдік құпиясын ашуға жолындағы талпыныстар антикалық дәуірде-ақ бастау алып, бүгінге дейін жалғасын тауып келе жатыр. Әсіресе шетелдік ғалымдар тарапынан көп зерттеу нысаны етілген бұл тақырып, соңғы жылдары қазақ тіл білімінде де мұқият

қарастырылып, соны тұжырымдар мен зерттеулердің өзегіне айналды. Бұл бағытта тыңғылықты зерттеулер жүргізген шетел ғалымдарынан И.В.Арнольд, Квинтилиян, М.В.Ломоносов, А.А.Потебная, В.И.Харциев, О.С.Ахманова, А.Р.Обердорфер, И.А.Аникина, И.Л.Рапшите, Г.С.Розанова, А.А.Брагина, С.Я.Макарова, Н.В.Романовская, В.П.Уткина, Б.В.Томашевский, П.Р.Гальперин, А.И.Ефимов, А.Д.Григорьева, А.С.Попов, Ш.Балли т.б. атауға болса, Отандық ғалымдардың қатарында А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұмалиев, З.Қабдолов, Т.Қоңыров, Қ.Мұхамеджанов, К.Шәменов, Ә.Болғанбаев, Р.Сыздық, Ө.Айтбайұлы, З.Қ.Ахметжанова, Г.Үсенбаева, Г.Амандықова т.б. айтуға болады. Перифраз жайлы сөз болғанда, оның ең қиын тұсы – ауыспалы мағына жасаудың өзге түрлерімен (метафора, метонимия, синекдоха) шектес жататындықтан, олармен жиі шатастырылатындығы. Сондықтан бұл тәсіл жайлы айтылған басты-басты дәйекті тұжырымдарды іріктеп ұсынсақ, әрі қарай тақырыпты ашу мен түсіндіруге мүмкіндік береді деп ойлаймыз.

Қазақ тіл білімінде перифразды алғаш сөз еткен ғалым – А.Байтұрсынұлы болатын. Бірақ, бір қызығы, перифраз мәселесі арнайы қарастырған ешбір ғылыми әдебиет бұл жайлы мәлімет берілмейді. А.Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқыш» кітабында перифразды *бернелеу* деп атап, тілдік, көркемдік қызметін арнайы түсіндірген. Нақтырақ айтқанда, белгілі бір нысанаға бағыттап, астарлап сөйлеуді жалпылама *меңзеу* деп атайды да, оны өз ішінен *теңеу*, *ауыстыру* деп екіге бөледі. Ал сөз мағынасының ауыспалылығын білдіретін *ауыстыруды* өз ішінен тағы *алмастыру (метонимия)*, *бйнелеу*, *кейіптеу*, *бернелеу* деп төртке бөледі. Мұндағы *бернелеу* деп отырғаны сол *перифраз*. Ғалым бернелеудің мәнін түсіндіре келіп, оған өзін «*адамдықтың диқанишысы*», сол кездегі қазақ қоғамын «*көгі жоқ, көгалы жоқ қыр*» деп атаған өзінің өлең жолдарын мысалға келтіреді. Осы мысалдың өзі-ақ ғалым *бернелеу* деп *перифразды* айтып отырғаны анық көрінеді. Ал ғалым бернелеуге берген анықтамасы мынадай: «*Бір нәрсенің, көбіне адамның мінезін, құлқын, гамалын екінші нәрсенің мысалында көрсетіп айту – бернелеу болады. Қазақтың «бернемен сөйлеп отыр» дегені осы бернелеу. Бейнелеу ұлғайғанда бернелеуге айналып кетеді*» [1, 44]. Ғалымның адамдарға қатысты айтылады дегені тегін емес. Яғни көбіне адамдарға қатысты іс-әрекеттер мен ұғымдарды өзге жан-жануарлармен ұштастыра отырып екінші атаумен береді. Сондықтан бұл аллегорияға да ұқсап кетеді. Зерттеуші К.Шәменовтың перифразды символ, аллегориямен ұштастырып, сатиралық сипатта болады деуінде шындық бар [2]. А.Байтұрсынұлы перифраздың (бернелеу) өзге көркемдік тәсілдерден шет-шекарасын түбегейлі ашып бермесе де, осы тілдік құбылыстың қазақтың сөйлеу тілінде барлығын көрсетуі – біз үшін құнды.

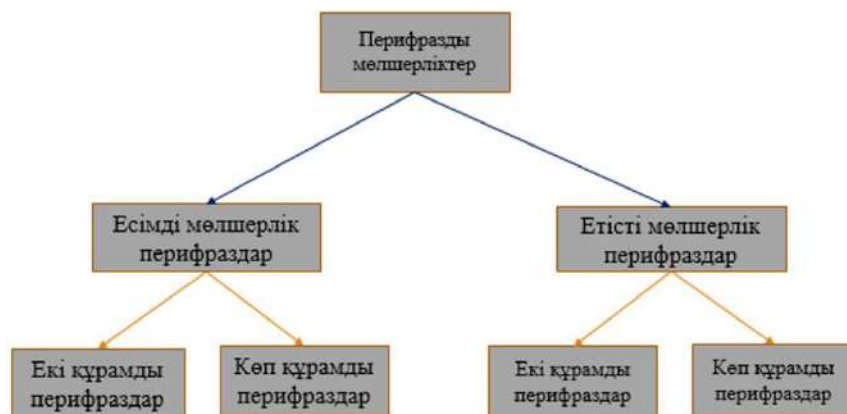
Әдеби процестерді, көркем тіл қазынасын тілдік тұрғыдан зерделеп келе жатқан көшбасшы ғалым, Р.Сыздық та перифраздарды айналып өтпейді. Перифраздарды кең көлемде арнайы қарастырмаса да, оның тілдік табиғаты жайлы түсіндіре келіп: *Перифраз деп бір нәрсені немесе құбылысты, іс-әрекетті олардың бір белгісін, бір қасиетін көрсетіп, суреттеп атуды танимыз*», - деген анықтама береді [3, 114]. Алғашқы кезеңдерде көркемдік тәсілдерге көбіне әдеби тұрғыдан талдаулар жасалды да, оның тілдік табиғаты тереңдей қаралмады. Р.Сыздықтың Абай тілін саралауда перифраздар туралы айтқан тұжырымы осындай олқылықтардың орнын азда болса толтырды. Перифраздар қазақ тіл білімінде бірнеше кандидаттық диссертация (*Г.Үсенбаева: «Перифраздың тілдік табиғаты» (1996); Г.Амандықованың «Қазақ көркем әдеби тіліндегі перифраздар» (1999)*) шегінде қарастырылса да кейбір түйткіліді мәселелері әлі шешімін таппай келеді. Сондықтан болса керек, жақын жылдары (2014) Ө.Айтбайұлы аталмыш тақырыпта тыңғылықты зерделей келіп, мынадай қорытынды анықтама береді: «*Перифраз дегеніміз – затты, процесті, құбылысты өз атымен атамай, басқаша атау әрі соның негізінде сол заттың, процестің, құбылыстың ең негізгі бір қасиетін келтірінді*

мағынада қолдана отырып, соны образды түрде сипаттау, анықтау» [4, 152]. Ғалым перифраздарды фразеологизмдердің шеңберінде қарастыру керектігін айтады.

Жоғарыда аты аталған ғалымдардың еңбектерін мұқият зерделей келгенде, перифраздың басты белгісі зат пен құбылыстың *екінші атауы* ретінде келуі деуге болады. Аталмыш тәсілге тән бұдан басқа да ерекшеліктер жеткілікті. Атап айтсақ, алғашқы атаудан ішкі семантикалық байланысын үзбуі, образдылығы, логикалық мағынаны эмоциялық мағынаға ауыстыруы, эмоциялы-эксперссивті болуы, құрылымдық, мағыналық тұтастықтың болуы, модальдық реңк күшті болуы, кейде түрлерінде мысқыл да араласып жатуы, позитивті болуы, анықтамалқ қасиетінің болуы сынды басты-басты белгілерін ажыратуға болады. Тіл тұтынушыларына мейлінше танымалдығымен әбден қалыптасқанша көбіне тілдік емес, сөйлеу единицасы болып келетіндігі де басты белгісі. Осындай белгілерге ие бола отырып, сөз қайталауға ұрынбау, табу, эвфемизмдердің орнына қолданылу және оқырманға айрықша әсер ету сынды көпгенен тілдік қызметтері бар. Аталған ерекшіктер мен тілдік қызметі (функциясы) арқылы ол басқа да ауыспалы мағына тудыратын көркемдік тәсілдерден ерекшеленеді.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Ойдағы ұғымды әрлеп жеткізудің айрықша бір үлгісі ретінде перифраз – тілдің барлық тарихи кезеңдерінде де жүйелі көрініс табатын кәнігі тәсіл. Өйткені ол, ең әуелі – ауызекі сөйлеу единицасы (бірлігі). Сан ғасырлар бойы ауызша дамыған, табиғаты ауызша сөйлеу тілін арқау ететін қазақ тілі тіпті бұған бай болуға тиіс және солай да. Олай болса, зерттеу нысаны етілген XV-XVIII ғасырлардағы жыраулар поэтикасы да перифраздылығымен көзге түседі. Қазақ сөз өнерінің аталған кезеңінде көптеген ұғымдар мен жасырын мағыналар осы перифраздар арқылы айшықты түрде берілген. Сол перифраздар арқылы берілген айшықты ұғымдардың бірі – «мөлшер» ұғымы. Жыраулар поэзиясында «мөлшер» ұғымының перифраз тәсілі арқылы берілуін мынадай құрылымдарға жіктеуге болады:

(Перифразды мөлшерліктердің құрылымы)

Ө.Айтбайұлы өз зерттеуінде перифраздарды құрылымдық типтеріне қарай былайша топтастырады: «Қазақ тіліндегі перифраздарды құрылымдық типтерге топтастырғанда, есім перифраздар және етістікті перифраздар деп екі топқа бөлдік. Есім перифраздар өз ішінен екі мүшелі, үш мүшелі және көп мүшелі болып үш топқа жіктеледі. Екі мүшелі есім перифраздарды «зат есім + зат есім», «сын есім + зат есім», «сан есім + зат есім» деп үш құрылымдық топқа жіктедік» [4, 162]. Ғалымның бұл топтастыруын басшылыққа ала отырып, жыраулар поэзиясында кездесетін «мөлшер» ұғымын білдіретін перифраздарды жалпылама «перифразды мөлшерліктер» деп атай

келіп, оларды лексико-грамматикалық ерекшелігіне қарай *есім перифразды мөлшерлік*, *етіс перифразды мөлшерлік* деп екі үлкен топқа бөлуге болады.

Есім перифразды мөлшерлік есім сөздерден түзіліп, кемінде екі құрамнан (компонент) тұрады. Қазақ тілінде екі компонент тұратын тіркестер көбіне *қабыса*, *матаса*, *меңгеріле* байланысқан тіркестер болып келеді. Жыраулар поэзиясында *есім перифразды мөлшерліктердің* матаса байланысқан түрі кездеседі. Мысалы:

1. Күндердің күні болғанда

Қырға шықпас жаманның

Барынан да жоғы игі!.. (Шалкиз жырау, «Жауынды күні көп жүрме», 43 б.)

2. Жақсыдан туған жаман бар

Күндердің күні болғанда

Бір аяқ асқа алғысыз (Шалкиз жырау, «Айырдан туған жампоз бар», 44 б.)

3. Бір жаманмен дос болсаң,

Күндердің күні болғанда,

Жімле ғаламға күлкі етер (Шалкиз жырау, «Бір жақсымен дос болсаң», 44 б.)

4. Атаның ұлы ерлерге

Малыңды бер де, басың қос.

Басыңды қос та бек сыйлас

Күндердің күні болғанда,

Басың жауда қалар ма (Шалкиз жырау, «Асқар, асқар, асқар тау», 46 б.)

Мұнда төрт мысалда кездесетін *күндердің күні* тіркесі перифраздық тіркес. Бұл *болашақ*, *болашақтағы бір күн*, *әйтеуі бір күні* деген уақыт мөлшері ұғымына байланысты ауысып қолданылған. Тіркесте көптік жалғауы уақыт ұғымының созылықлығын білдіруге айрықша қызмет атқарып тұр. Яғни *күн* өлшеммен өлшенген белгісіз ұзақ уақытты білдіреді. Перифраздар көбіне затқа қатысты айтылатыны шындық, сондықтан ондай тіркестер образды болып келеді. Ал кейде абстрактілі ұғымдарға да байланысты айтылады. Мұндайда онда образдылық болмайды да, экспрессия-эмоциялық, модалдылық мән артады. Сол сияқты, *күндердің күні* тіркесінде болашақта болмай қоймайтын бір іс және оған айтушының нық сенімі сияқты жасырын мағыналар сақталған. Айтушының көзқарасымен ұштасқан сол іске деген жағымсыз экспрессия да бар. Негізінен сақтандыру, ескерту ұғымдарына байланысты қолданылады. Төрт толғауда белсенді қолданыс тапқанына қарағанда бұл *перифразды мөлшерліктер* Шалкиз жырау лексикасына тән екенін байқалады. Бүгінде бұл *перифразды мөлшерліктер* құрылымының тұрақтылығымен, тіл тұтынушыларына танымалдығымен сөйлеу единицасынан тілдік единицаға ауысып бара жатқан тіркестердің қатарына жатады.

Екі құрамды *перифразды мөлшерліктердің* ендігі бір түрі *қабыса* байланысқан тіркестер болып келеді. Мұндай *қабыса* байланысқан тіркестер кейде еселеп перифраздауға оңтайлы келеді. Мысалы:

1. Алыс жерден мөһрлі шұбар хат келсе,

Күйбеңдескен көп жаман

Құлағын салып тұрар ол

(Шалкиз жырау, «Би Темірді хаж сапарынан тоқтатуға айтқаны», 40 б.)

2. Тайғақ кешу, тар жерде,

Менің достым бар-ды һәр жерде,

Іздесем табылмайды тар жерде

(Шалкиз жырау, «Күпшек санды тіл жалмаған күренді», 39)

Бұл мысалдарда *алыс жер*, *мәһрлі шұбар хат*, *тайғақ кешу*, *тар жер* тіркестері – перифраздар. Бұл тіркестердің бәрі ешқандай жалғаусыз *қабыса* байланысқан. Мұнда *алыс жер* – Мекке, *мәһрлі шұбар хат* – өлім хабары, *тайғақ кешу* – қиындық, *тар жер* – бөле-жалалы жер.

Меккенің бір ұғымы – *алыс жер*. Бүгінгідей емес, ол заманда Меккеге, Қажы сапарына атпен, арбамен, түйемен, тіпті жаяул-жалпылы айлап, жылдап жүргені белгілі. Сондықтан бұл – ұзақ жол, қиын сапар. Сол замандағы Мұсылман әлемінің шеткі аймақтарының бірі саналатын Қазақстан территориясы үшін Мекке қаласы әрине шалғай жер. Хадистерде келетін «*анаңды Меккеге үш рет арқалап апарсаң да қарызы өтелмейді*» деген сөз қазақ арасына кеңінен тараған. Мұнда ананың балаға еткен еңбегі мен баланың анасын алыс жолға арқалап апарудағы көретін қиындығын салыстыра айтылған. Сондықтан халық танымындағы «*алыс қашықтық*» ұғымы Меккенің ең басты белгілерінің бірі ретінде алынып, оның екінші атауы ретінде балама болып, перифраздалып тұр. Демек, бұл «қашықтық мөлшері» ұғымының перифразға айналуы.

Ал *мәһрлі шұбар хат келу* ешқандай «мөлшер» ұғымын білдірмейді, бірақ *өлім хабары* ұғымының орнына қолданылған перифраз. Бір өлең сөйлемінің ішінде екі перифраз қатар келіп тұр. Бұл, бір жағы, жырау тілінің жасампаздығын көрсетеді. Екінші жағынан Би Темірге айтуға ауыр *өлім* сөзінің жағымсыз конатациясы болғандықтан айтудан сескеніп, өзге оралымдар арқылы жеңіл тілмен бейнелеп берген. Перифраздардың жасалуындағы табу, эвфемизмдердің қызметі туралы Ө.Айтбайұлы былай дейді: «*Эвфемистік перифраздың қолданылуы, мақсаты мен атқаратын қызметі мүлде басқа. Ол мағынасы суық немесе айтуға, жазуға өрескел саналатын, тіпті кейде қағаз беті де көтере алмайтын дәрекі сөздерді майдалап, тігісін барынша жатыстырып, келтірінді мағынада айту*» [4, 224]. Мұнда *мәһрлі шұбар хат келу* тіркесінің «мөлшерлік» мағынасы болмаса да, *алыс жер* (Мекке) перифразды мөлшерлігінің нені білдіретінін нақтылай түсуге семантикалық кіліт болып тұр.

Екінші мысалдағы *тайғақ кешу*, *тар жер* – қабыса байланысқан перифраздық тіркестері. Мұнда *тайғақ кешу* адамның көрген қиындығын білдіргенімен, «мөлшер» ұғымын тікелей білдірмейді. Ал *тар жер* перифразы да «мөлшер» ұғымын білдірмейді. Бірақ «мөлшер» ұғымы перифраздардың жасалуына арқау болып отыр. Тар сөзі тура мағынасында «сыйымдылық мөлшері» ұғымын білдіреді. Яғни адам тар жерде (жол, үй, қуыстың іші т.б.) жаны қиналып, көрген қиындығы өмірдің де қиын-қыстау кезеңдеріне балама болған. Демек, мұнда да «мөлшер» ұғымы перифраздардың түзілуіне семантикалық көпір болып тұр. *Тар жер* тіркесін метафора деп те болжауға мүмкін. Бірақ мұндағы тіркестің екі компоненті де (*тар – қиындық*, *жер – орын*, *мекен*) ауыспалы мағынада қолданылады. Сондықтан бұл метафорадан гөрі перифразға жақын деп білеміз. Көріктеудің екі тәсілі де образды, ауыспалы, экспрессиялы болғанымен, айырмашылық бар. Бірінде атаулау басты тірек, екіншісінде теңеу, ұқсату басты негіз. Перифраз бен теңеу осы екі жерден аңқты ажыратылады.

Есім перифразды мөлшерліктердің ендігі бір тобы үш құрамнан (компоненттен) тұрады. Бұлардың бәрі *қабыса* байланысқан тіркестер. Мысалы:

1. Ашу – дұспан, артынан

Түсіп кетсең қайтесің

Түбі терең қуысқа!.. (Асан қайғы, «Еділ бол да, Жайық бол», 26 б.)

2. Ырысымды сындайын,

Сегіз қиыр шартараптан іздермін!..

(Шалқиз жырау, «Би Темірге бірінші толғау», 38 б.)

3. Отының болсын жантақтан.

Қатының болсын қалмақтан,

Қосының болсын қазақтан,

Сегіз қиыр шартарап,

Төрт құбылаң түгел боп,

Төрінде отыр, салмақтан (Бұқар жырау, «Ай, Абылай, Абылай», 101 б.)

Бұл мысалдарда *түбі терең қуыс, сегіз қиыр шар тарап, төрт құбыла* тіркестері – *перифразды мөлшерліктер*. Бұл тіркестер үш құрамнан тұратын анықтауыштық қатынастағы қабыса байланысқан тіркестер. Мұнда алғашқы екі компонент күрделі айқындаушы бағыныңқы сыңар да, соңғы компонент басыңқы сыңар. *Перифразды мөлшерліктер* екі, үш тіпті көп құрамды болсын, «келтірінді мағына» болғандықтан, ол терминдер сияқты бір ұғымды білдіретін *салалас тіркестер* емес, бағыныңқы-басыңқы қатынастағы *сабақтас тіркестер* деп тану керек сияқты.

Бірінші мысалда *түбі терең қуыс* перифразы *аса қиындық* ұғымын білдіреді. Бұл перифразда образдылық мән күштілеу. Адамның алапат қиындыққа тап болуын терең орға, зынданға тасталумен ұқсатып отыр. Мұнда *тереңдік* ұғымы душар болған қиындықтың өте салмақтылығына балама болып тұр. Ал *тереңдіктің* өзі тік (вертикал) бағыттағы «қашықтық мөлшері» ұғымы.

Екінші, үшінші мысалдағы *сегіз қиыр шартарап – әлем, дүние* (Р.Сыздық) *төрткіл дүние* ұғымдарын білдіреді. Мұнда үш компонент мағына жағынан тұтасып, синтаксистік құрылымы да белсенді (актив) қолданыстың нәтижесінде тұрақталып, тұрақты (фразеологиялық) құрылымға айналғандығын. *Сегіз* – символдық мәні бар мөлшерлік сан есім болса, *қиыр* – алыс, шалғай ұғымдарын, *шартарап* – алыс-жақын айнала кеңістік ұғымын білдіретін зат есімдер. *Кеңістік, көлем, сыйымдылық, қашықтық* ұғымдарымен ұштасып жатқан бұл дербес лексемалар тіркесе келіп, *күллі жер беті* ұғымын «горизонталь кеңістік мөлшер» ұғымы аясында сипаттаған. Бұл мөлшерлік бірліктердің перифраздалу арқылы «мөлшер» ұғымын білдіру тәсіліне жатады.

Үшінші мысалда *төрт құбыла* тура мағынасында жұмыр жердің төрт бағытын, төрт бұрышын білдіргенімен, ауыспалы мағынада жеке адамдардың бақ-дәулеті, билік пен-құрмет, барлық игілікті істерінің орнына жұмсалады. Нақтырақ айтқанда, Бұқар жырау Абылай ханның билік пен байлық жолындағы кемел табысына тілекші ниетпен айтылған. Бұл кейде *төрт тұрманы сай* деп те келеді. Негізінде Бұқар жырау бұл дәстүрлі тілдік қолданысты аталмыш толғауда *сегіз қиыр шар тарап* перифразына синоним ретінде қолданған. Яғни бірінғай мүше ретінде бір ұғымды еселеп перифраздау сияктанады. Төрт құбыласы тең сөзінің мәні *бар* мен *жоқ, толық* пен *кем* сияқты деңгейленетін өзара оппозициялық ұғымдарға саятындықтан, «мөлшер» ұғымына жатады.

Перифразды мөлшерліктердің ендігі бір тобы есімдермен етістіктердің аралас тіркесінен түзіледі. Мұндай тіркестерде басыңқы сыңар көбіне етістіктер болатындықтан, *етіс перифразды мөлшерліктер* деп аталады. Бұл топтағы *перифразды мөлшерліктер* әдеттегідей кемінде екі құрамды болып келеді. Жыраулар поэзиясында екі құрамды *етіс перифразды мөлшерліктердің* меңгере байланысқан түрі кездеседі. Мысалы:

Бұ кеткеннен қайтпасаң,

Ел, әйелің, сәбиің

Көзінің жасын төктірдің,

Қабырғасын сөктірдің!

(Шалкиз жырау, «Би Темірді хаж сапарынан тоқтатуға айтқаны», 40 б.)

Мысалда *қабырғасын сөктірің* тіркесі *рухани күйреу, ауыр қайғы* сөздерінің орнына жұмсалған перифраздар. Тіркес құрамындағы компоненттер жеке тұрғанда «мөлшер» ұғымын білдірмейтіні түсінікті. Бірақ тіркес құрамында адам баласына тән рухани азаптың *өте ауыр мөлшерін* білдіреді. Біз жұмысымыздың әр тұсында «мөлшер» ұғымы

тек заттарға байланысты емес, адамның рухани әлеміне, дерексіз ұғымдарға да байланысты айтылатынын ескертіп келеміз. Әрі «мөлшер» ұғымын білдірмейтін сөздер тіркес ішінде мағынасы ауысып, «мөлшер» ұғымын білдіретінін айтқанбыз. Қабырғасын сөктіру тіркесі де солардың қатарына жатады. *Қабырға* сөзінің тағы бір мағынасы – қорған, қорғау. Бұл Бұқар жыраудың «*Қабырғадан қабылан жаулар тигей ме, Қабырғадан дұспан жалдап жүргей ме*» деген толғауынан да көрінеді. Әдетте қабырға сөгілсе, қайта бітпейді. Сондықтан аталмыш перифраз қорғанынан айрылып, қатты күйзелген халге балама ретінде берілген.

«Мөлшер» ұғымын білдіретін етісті перифраздар кейде үш, тіпті көп құрамды болып келеді. Көп құрамды *перифразды мөлшерліктер* сөйлем деңгейіне де жетеді. Мысалы:

1. Тіленшіұғлы Шалкиз,
Иесі би Темірдің тұсында

Бұлтқа жете жаздады бұ мүйіз

(Шалкиз жырау, «Би Темірді хаж сапарынан тоқтатуға айтқаны», 40 б.)

2. Аспанда жұлдыз аралап,
Ай нұрын ұстап мінсе де,

Қызыққа тоймас адамзат!.. (Бұқар жырау, «Әлемді түгел көрсе де», 106 б.)

3. *Тал мойныма* қол артсаң,

Күліктен бек ұнармын (Шалкиз жырау «Би Темірге бірінші толғау», 37 б.)

4. *Жүз нарға кілем жаптырып,*

Қазақтан сәнін арттырып,

Ұзатып алсам сәнменен,

Көңлімді хош таптырып! (Ақтамберді жырау, «Күлдір-күлдір кісінетіп», 63 б.)

Бұл мысалдарда *мүйіз бұлтқа жете жаздау, ай нұрсын ұстап міну, тал мойынға қол арту, жүз нарға кілем жаптыру* тіркестері – күрделі құрамды *перифразды мөлшерліктер*. Мұнда әлденеше сөздер бір синтаксистік құрылым ішінде семантикалық жағынан тоғысып, бір ұғымды білдіреді. Бұл мысалдардың бәрінде белгілі ұғым бүкпелей, бейнелей айтылған.

Бірінші мысалдағы *бұлтқа жете жаздады бұ мүйіз* перифразы – *даңқым асты, мәртебем өсті* деген сөздің орнына қолданылған. Мүйіз сөзінің өзі тірек сөз болып, ауыспалы мағынада берілген. Әдетте «мүйіз» сөзі атақ-даңқ, мәртебе, билік, үлкендік ұғымдарының баламасы ретінде қолданылады. Сондықтан да халық тілінде *мүйізі қарағайдай, мүйізі шаңырақтай, мүйізі сала құлаш, мүйізін арбайту* (бой көрсету, сес көрсету), *мүйіздеу* (шетке қағу, күш көрсету), *мүйізін қағу* (тұқырту, бағындыру, сазайын беру) тілдік қолданыстары кездеседі. Ал Шалкиз жырау осы ұғымды мүлде жаңа сапада перифраздап береді. Жан-жануар, аңдардың ішінде мүйіздісі ең күшті, ең үлкені болатыны бар. Олар осы мүйізі арқылы да өзге өзі тектес жануарлар мен жауларына сес көрсетіп, бағындырады. Міне, осы ұғым қазақ танымында билікке, әлеуметтік мәртебеге балама ретінде алынған да, мүйіздің ұзындығы, үлкендігі «жоғары мәртебе» ұғымымен ауыстырылып, образды түрде бейнеленіп отыр. Осы перифразды қолданысқа басты арқау болған – «ұзындық мөлшері» ұғымы.

Екінші мысалда *ай нұрын ұстап міну* тіркесі түсінуге қиындық тудырғанымен, оның астарында «жылдамдық» ұғымы жатқан тәрізді. Р.Сыздық бұл образды құрылым туралы: «өзінің құрылымы мен жасалу техникасы жыраулық емес... X-XVIII ғасырлардағы қазақ поэзиясына тән емес» деп көрсетеді де, мағынасын түсіндірмейді [5, 135-136]. Біз де ғалымның пікіріне қосыламыз. Өйткені ақыл-нақыл, өсиет, ой толғауы болып келетін Бұқар шығармашылығы фантастикалық оралымдарды тудырмасы анық. Десе де, өткен

ғасырларға тән тілдік қолданыс ретінде аталмыш синтаксистік құрылым назардан тыс қалмауы керек. Ай жарығы, нұры әлемге тарайды, олай болса, оның нұрын ұстап міну *жылдамдық* пен *алысқа бару* ұғымдарын қамтиды. Демек, бұл перифразды құрылымның да астарында аталған мөлшер ұғымдары жатыр деп білеміз.

Үшінші мысалда *тал мойынға қол арту* перифразы *арқа сүйеу*, *дос болу* сөзінің орнына қолданылған. Бұл образды құрлым қаз мойын (имек) арғымақ аттың талдай мойнын құшақтап тұрған ер азаматты елестетеді. Қазақта «*қылыша мойным талша*» мәтел бар, бұл адам мойнын жуандығын қылмен салыстыра отырып, образды түрде беру. Яғни алдаспан (өткір, жан алғыш) қылыш алдында адамның мойны қылдай болып қиналмай кесіледі. Шалкиздің «*сенің алдыңдағы «әлсіз басыма» қорған болып, достық ниет танытсаң, маған арқа сүйесең, мен сенің сенімді серігің болар едім*» деген Би-Темірге айтқан арман-тілегі. Мұнда да *тал мойын* тіркесі «әлсіздік» ұғымының баламасы ретінде алынып тұр.

Төртінші мысалдағы *жүз нарға кілем жаптыру* тіркесі ұлғайған перифразды қолданысына жатады. Образды түрде байлық пен сән-салтанаттың эталоны ретінде берілген. Бұл тіркестергі *жүз* саны нақты санның есебі емес, «тым көп» деген ұғымды білдіреді. Ал *нар, кілем* сөздері байлық, салтанат ұғымдарының баламасы. Мұнда да сән-салтанат, байлық нақты образ тудыратын сөздер арқылы әдемі бейнеленіп берілген.

«Мөлшер» ұғымының немесе мөлшерліктердің перифраздалу процесіне қатысы үш түрлі: біріншісі, өзге тілдік бірліктер перифраздалу арқылы «мөлшер» ұғымын білдіреді; екіншісі, «мөлшер» мәнді тілдік бірліктер перифраз түзуге қатысу арқылы басқа мағына береді. Мұнда басқа мағына мен «мөлшер» ұғымының арасында логикалық байланысы болады; үшіншісі, «мөлшер» мәнді тілдік бірліктер перифраздалу арқылы тағы да «мөлшер» ұғымын білдіреді. Жоғарыда талданған *перифразды мөлшерліктердің* ішінде *күндердің күні, қабырғасын сөктіру, ай нұрын ұстап міну, жүз нарға кілем жаптыру* тіркестері бірінші топқа, *сегіз қиыр шартарап* тіркесі екінші топқа, *алыс жер, тар жер, түбі терең қуыс, мүйіз бұлтқа жете жаздау, тал мойынға қол арту* үшінші топқа жатады.

Ойымызды жинақтай келгенде, перифраз «мөлшер» ұғымын берудің де айрықша өнімді тәсілінің бірі. Ол ауызша сөйлеу тілінің басты тәсілдерінің бірі болғандықтан, қазақ тілінің сонау ерте тарихи кезеңінен-ақ бастау алады. Ал жыраулар поэзиясында қолданысы кеңінен өріс тапқан. Жыраулар поэзиясында кездесетін *перифразды мөлшерліктер есім перифразды мөлшерлік, етіс перифраз* мөлшерлік деп екі үлкен топқа бөлуге болады. Бұлардың әрқайсысының өзі кемінде екі құрамды болып, ұлғайған түрі сөйлем (атаулы) деңгейіне жетеді. Тіркесім тәсіліне қарай қабыса, матаса, меңгере байланысқан анықтауыштық, толықтауыштық, пысықтауыштық қатынастардағы тіркестер болып келеді. Тақырыптық жағынан уақыт, жылдамдық, қашықтық, құн, көлем ұғымдарымен логикалық байланысқан байлық, даңқ, ерлік тақырыбы болып келеді. Шалкиз жырау тілі перифраздылығымен өзге жыраулардан ерекшеленеді.

Жыраулар поэзиясында «мөлшер» ұғымы өзге де көркемдік тәсілдер арқылы беріледі. Атап айтсақ, *метонимия, синекдоха, параллелизм* тәсілдері «мөлшер» ұғымын беруде өзіндік қызметімен ерекшеленеді. Алайда аталған тәсілдер жоғарыда көрсетілген бес тәсілге қарағанда аса өнімді емес. Сондықтан арнайы тақырып көлемінде қарастырылмады.

Жыраулар поэзиясында «мөлшер» ұғымын білдіретін қарапайым сөйлеу тіліне тән элементтер де баршылық. Олар көбінде тура мағыналы айқындауыштар және етістіктермен тіркескен пысықтауыштар болып келеді. Олардың қатарында *көп, артық, кем, мол, аз-ақ, тең, алыс, жақын, жуық, қия, қиуа, қиян* т.б. сын есім сөздері, *бәрі, түгел* т.б. жалпылау есімдіктері, *ежелден, бек, талай* үстеу сөздері бар. Аталған лексемалар түрлі деңгейде есім, етіс сөздерімен тіркесе келіп, тура мағыналы «мөлшер» ұғымын

беруге қолданылған. Р.Сыздық: «*Көркем әдебиеттегі, оның ішінде поэзия тіліндегі сөздерді талдағанда «орфографиялық сөз» нысанаға алынбауы керек*», – дейді [3, 23]. Мұнда ғалымның «орфографиялық» сөз деп отырғаны – қарапайым сөйлеу стиліне тән тура мағыналы лексемалар. Біз қазақ тілі дамуының аталмыш кезеңін (XV-XVII ғ.) сөз ету арқылы «мөлшер» категориясының ерекше бір тілдік көрінісі саналатын *поэтикалық мөлшерліктерді* көрсетуді мақсат тұттық. Сондықтан «орфографиялық сөздер» біздің мақсатымыздан тыс. Бұл сипатты сөздер «мөшер» ұғымы дамуының *қазіргі заман* кезеңінде кеңінен талданатындықтан, біз де мұны бұл тарауда сөз етпейміз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта келгенде, қазақ тілі дамуы «жыраулар поэзиясы» кезеңінде басқа тарихи дәуірлерге ұқсамайтын өзіндік ерекшелігі, айрықша көркемдік қуатымен көзге түседі. Тілдегі көптеген категориялық ұғымдар көркем ойлаудың нәтижесінде мүлде жаңа сапаға көтеріледі. Аталмыш кезеңде «мөлшер» ұғымының да семантикалық сыйымдылығы артып, категориялық әлеуеті барынша күшейе түсті. «Мөлшер» ұғымы бұрында болмаған мазмұндармен толығып, мүлде жаңа көркемдік тәсілдер бой көрсетті. Тіл бірліктері, көркемдік тәсілдер тіл майданында өз күшін көрсету үшін қашан да «мөлшер» ұғымы аясында жиі сыналды. Атап айтқанда, эпитет, теңеу, әсірелеу, метафора, перифраз, метонимия, синекдоха, параллелизм сияқты көркемдік тәсілдер «мөлшер» ұғымын түрлі деңгейде сипаттауға кеңінен қолданылды. Соның нәтижесінде қазақ тілінің көркем тіл майданында ауызша дамуына айрықша ықпал етті. Жыраулар поэзиясында *поэтикалық мөлшерліктер* тақырыбы жағынан ерлік, батырлық, жаугершілік, ел қорғау, адамдық, адамгершілік қасиет, байлық, ырысты мекен ұғымдары мен хан, батыр образын сомдау аясында туындайды. Мұның өзі «мөлшер» ұғымы (категориясы) жыраулар поэзиясының тарихи міндетін (миссиясын) орындауға айрықша қызмет еткен логикалық категориялардың бірі екендігін түсіндіреді. «*Жаңа идея әдетте жаңа тілді талап етіп отырады*» дейді В.Г.Белинский. Жыраулар поэзиясының идеялық мазмұны да көркем тіл майданында мейлінше шыңдалған, өрісі кең «мөлшер» категориясын талап етті. Осылайша «мөлшер» категориясы жыраулар поэзиясы тілінің меншікті категориясына айналды. Әрі жыраулар поэзиясы осы мөлшерлік құрылымдар арқылы да өзінен бұрынғы сан ғасырлық поэзияның заңды мұрагері екенін танытады. Көркем тіл майданында «мөлшер» ұғымының мұнша жоғары сапада көрінуіне Шалкиз, Бұхар жырау сынды тіл жауынгерлерінің үлесі ұшан-теңіз екені айқындалады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш. –Қызылорда: Қазақ мемлекеттік баспасы, 1926. -282 б.
2. Шәменов К.С. Торайғыровтың лирикалық шығармалары: канд. дисс. –Алматы, 1959.
3. Сыздық Р. Абайдың сөз өрнегі. –Алматы: «Арыс» баспасы, 2004. -208 б.
4. Айтбайұлы Ө. Қазақ фразеологизмдері мен перифраздары. –Алматы: «Абзал-Ай», 2013. – 400 б.
5. Сыздықова Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы (XV-XVIII ғ.): көптомдық шығармалар жинағы. III том. –Алматы: «Ел-шежіре», 2014. 347 б.
6. Бес ғасыр жырлайды. I том / Құрастырушылар: М. Мағауин, М.Байділдаев. – Алматы: «Жазушы», 1989 ж. -384 б.

YEŞİL PAZARLAMA UYGULAMALARINDA AKADEMİSYENLERİN TEPKİSEL DURUMU

Öğr. Gör. İrfan YURT

Karabük Üniversitesi, irfanyurt@karabuk.edu.tr

Doç. Dr. Öznur BOZKURT

Düzce Üniversitesi, oznurbozkurt@duzce.edu.tr

Öğr. Gör. Mehmet Kadir TORUN

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, mkttic@gmail.com

ÖZET

20.yy'dan itibaren yeşil pazarlama kavramının ürünün imalatı, kullanımı ve sonra yok olana kadar ki aşamada etkili bir rol üstlendiği görülmektedir. İşletmeler hedeflerine ulaşmak, kazanç elde etmek, tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini yerine getirecek ürünleri pazarlamak için çevreye olan duyarlılığı göz ardı ederek çevre sorunlarına yol açmışlardır. Günümüzde çevreye olan duyarlılığın gelişmesiyle birlikte yeşil tüketici sayısında artışlar olmuş, yeşil pazarlama eğilimleri de dikkate değer bir şekilde hız kazanmıştır. Tüketici ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetlerde çevre dostu pazarlama faaliyetlerini içeren süreçlerin tamamına karşılık gelen yeşil pazarlamaya olan ilgi her alanda artmaktadır. Hem çevreyi korumak hem de işletmelerin karlılıklarına katkı sağlamak olarak iki hedefi birleştiren bir kavramdır. Çevrenin kirlenmesi, doğa olaylarındaki değişim, ilkim değişimleri gibi birçok faktör çeşitli çevre sorunlarına sebebiyet vermekte buda işletme faaliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Sadece yeşil üretmek elbetteki yetmiyor. Tüm faaliyetlerde ve süreçlerde çevre dostu olabilmek önemlidir. Ürünlerin reklamında ve tüketiciye verilecek mesajda yeşil pazarlamanın etikleri mutlaka gözlenmelidir. Dünya genelinde üreticiden tüketiciye kadar birçok çevrede yeşil üretmek ve kullanmak odaklı bir bilinç oluşmaktadır.

Bu ilginin yeşil ürün satın alma tutumlarına etki edip etmediğini saptamak amacıyla Karabük Üniversitesi Safranbolu Meslek Yüksek Okulu akademisyenlerine yönelik anket çalışması yapılarak, akademisyenlerin satın alma, çevreyle dost ürünleri kullanma eğilimleri ve çevreye karşı tutumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çevreci düşünceye sahip olmak ile çevre dostu ürün satın almak, çevreci işletmeyi tercih etmek ve geri dönüşüm ürün kullanmak arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Anket çalışması ile elde edilen veriler Frekans analizi, ANOVA, T-Testi, Korelasyon analizleri ile test edilerek değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre akademisyenlerin çevreyle dost ürünleri kullanma eğilimleri ve çevreye karşı tutumlarının olumlu yönde olduğu görülmüştür. Geri dönüşümlü ürün kullanma eğilimlerinin ise diğer değişkenlere oran ile daha düşük olduğu görülmüştür. Yani örneklem yeşil işletmeye ve yeşil ürünlere yönelmekte ancak geri dönüşümlü ürün kullanma boyutunda eğilim sergilememektedir. Çevreye karşı tutumlarının demografik faktörlerden yalnızca kurumda çalışma süresine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Akademisyenlerin üniversitede çalışma süresi arttıkça çevreye karşı duyarlılıkları da artmaktadır. Ayrıca yeşil pazarlama uygulamalarında akademisyenlerin çevreye karşı tepkisel durumlarını temsil eden değişkenler arasında kuvvetli bir ilişki tespit edilmiştir. Çevreye duyarlılık arttıkça çevre dostu işletme tercihi ve çevre dostu ürün tercihi de artmaktadır. Bireylerin çevreye karşı duyarlılığının artırılması için yeşil pazarlama uygulamalarının daha yaygın bir şekilde bireylere ulaştırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Pazarlama, Yeşil Ürün, Çevreye Duyarlılık, Tüketici davranışları

REACTIONAL BEHAVIORS OF ACADEMICIAN IN GREEN MARKETING APPLICATIONS

ABSTRACT

From the 20th century it is seen that the concept of green marketing takes an effective role in the production of the product, its use and in the process until its disappearance. They have led to environmental problems by ignoring the sensitivity to the environment to reach business goals, gain profits, and market products that meet the needs and desires of consumers. Nowadays, as the sensitivity to the environment grows, there has been an increase in the number of green consumers and green marketing trends have also gained momentum. Interest in green marketing, which corresponds to the entire process involving eco-friendly marketing activities in response to consumer needs, is on the rise in all areas. It is a concept that combines two goals: to protect the environment and to contribute to the profitability of businesses. Many factors, such as pollution, changes in natural phenomena, and changes in prime causes various environmental problems, directly affecting business activities. It is not enough to produce only green. It is important to be environmentally friendly in all activities and processes. The ethics of green marketing must be observed in advertising of products and messages to be given to consumers. There is a consciousness around the world that is focused on producing and using green in many environments, from producers to consumers.

In order to determine whether this interest affects the green product purchasing attitudes, a questionnaire study was conducted for the academicians of Karabük University Safranbolu Vocational High School and it was aimed to determine the tendency of academicians to buy, to use environmentally friendly products and to determine their attitudes towards the environment. The relationship between environmentally friendly products and environmentally friendly products, preferring environmentalists and using recycled products were investigated. The data obtained by the questionnaire survey were tested and evaluated by frequency analysis, ANOVA, T-test, correlation analysis. According to the analysis results, the tendency of academicians to use environmentally friendly products and attitudes toward the environment are seen as positive. The tendency to use recycled products was found to be lower than the other variables. In other words, the sample is oriented towards green management and green products, but it does not show a tendency to use recycled products. It was observed that attitudes towards the environment differed significantly from the demographic factors only in the duration of the institutional work. As the number of academics working in college increases, their sensitivity to the environment increases. In addition, a strong correlation was found between the variables that represent the academicians' response to the environment in green marketing practices. As the sensitivity to the environment increases, the preference for environment friendly operation and the preference for environment friendly product are also increasing. In order to increase the sensitivity of individuals towards the environment, green marketing practices need to be delivered more widely to individuals.

Keywords: Green Marketing, Green Product, Environmental Sensitivity, Consumer Behavior

1. GİRİŞ

İnsan yaşamını kolaylaştırdığı düşünülen sanayi devrimiyle birlikte kentleşmenin hızlı bir şekilde artması, teknolojideki hızlı ilerlemeler sonucu tüketicilerin beklentilerinin sürekli artış göstermesi, tüketicilerin farklı isteklerine cevap verebilmek için işletmelerin yeni ürünler arayışına girmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler, yenilenemeyen kaynakların giderek tükenmesine, bilinçsiz üretim ve tüketimden sonra da doğanın hızlı bir şekilde tahribatına ve çevrenin kirlenmesine neden olmuştur (Zinkhan ve Carlson, 1995:2). Toprak, hava ve su kirliliği gibi çevresel kaygılar 1960'lardan bu yana dünya toplumunun dikkatini çekmiştir. Son birkaç

yılda, çevre konusundaki endişeler sadece önemli bir kamuoyunu meşgul etmemiş aynı zamanda akademik araştırmalarda çok önemli bir konu olmuştur. 1970'lerden beri çevresel farkındalığın artması nedeniyle çevreye ilgili ürünlere yönelik tüketici davranışlarında olumlu bir değişiklik görülmektedir. Bu değişiklik, çevreye daha fazla zarar vermemek için yeşil devrimin başlamasına katkıda bulunmuştur (Delafroz ve ark.,2014:2). Çevresel konularda artan halk bilinci, önemli bir tüketici grubunun satın alma kararlarında bir değişimi beraberinde getirmiştir. Sivil Toplum Kuruluşları, çevreci aktivistler ve organlar son zamanlara kadar sadece bu alanda aktif olmuştur. Bununla birlikte, az sayıdaki tüketici grubu, çeşitli ürünlerin ve hizmetlerin çevresel performansı ve bunların yeryüzünün çevresel refahına etkisi hakkında bilinçlenmeye başlamıştır (Garg, 2015:301). Dünya genelinde nüfus ve doğal kaynak tüketiminin artmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan çevresel bozulmaya ilişkin artan toplumsal bilinç bazı sektörlerdeki işletme firmalarının faaliyetlerine çevresel etiği dâhil etmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak, ticari organizasyonlar, yeşil üretim, yeşil tasarım, yeşil fiyatlandırma, yeşil ambalajlama, yeşil lojistik, yeşil tanıtım, yeşil pazarlama gibi kavramların ortaya çıkmasına neden olan organizasyonel faaliyetlere toplumdaki çevresel kaygıları entegre etmeye başlamış. Yeşil pazarlama, gelişmiş ülkelerdeki birçok şirket tarafından pazarlama stratejisi olarak benimsenmiştir.

1.1.Yeşil Pazarlama ve Çevre Duyarlılığı

Charter ve Polonsky (1999), yeşil pazarlamanın, ürünün çevresel performansına veya iyileştirilmesine dayanan bir pazarlama veya tanıtım olduğunu belirtmektedir (Charter, M. and Polonsky, M.J. 1999). Yeşil pazarlama, doğal ekosistemi geliştirirken, tüketicilerin yaşam kalitesini geliştirme potansiyelini de beraberinde getirmektedir. Pek çok bireysel ve endüstriyel tüketicinin çevre hakkında daha bilinçli olduğu ve giderek korumacı bir yaklaşım sergilediği görülmektedir (Delafrooz vd. 2014:2). Yeşil pazarlama, gelişimi boyunca farklı aşamalardan geçmiş ve her aşamada belirli özellikler ve değişen durumsal ve çevresel ihtiyaçlara gereksinim duymuştur. İlk dönem 1.aşama 1960'lardan 1970'lerin başına kadar süren, hava kirliliği gibi çevre dış sorunları üzerine yoğunlaşmış ilk çevre bilimiyle ilgili yeşil pazarlamadır. İkinci dönem yeşil çevre pazarlaması, bu süreç 80'li yılların sonunda başladı ve temiz teknoloji, sürdürülebilirlik, tüketici ve rekabet avantajı gibi yeni konulardan oluşuyordu. Birinci ve ikinci dönem arasındaki önemli farklılık, ilk dönemin çevre üzerindeki etkin endüstrilere yoğunlaşmış olmasıydı, buna karşın ikinci dönem çevre pazarlaması, turizm gibi tüm hizmetleri ve üretim yöntemlerini içeriyordu. Üçüncü dönem, sürdürülebilir yeşil pazarlamadır. Pazarlama yönetimi alanında sürdürülebilir kalkınma, ekonomi üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Eko-marka, eko-etiket ve çevre reklamı gibi yeşil pazarlama araçları, algılamayı kolaylaştıracak ve yeşil ürün nitelikleri ve özellikleri hakkındaki farkındalığını artırarak tüketicileri çevre dostu ürünler satın almaya yönlendirmektedir. Bu pazarlama araçlarının uygulanması, çevre dostu ürünler satın almak için tüketici alım davranışlarının değiştirilmesinde ve dolayısıyla sentetik ürünlerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Delafrooz vd. 2014:3).

Çevresel kaygılar, doğal kaynakların aşırı kullanılması ve bozulmasına neden olan muazzam ekonomik büyüme göz önüne alındığında, uzun süredir dünya çapında büyük ilgi görmüştür. Ekonomik büyümenin olumlu etkileri çevre üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Çevresel bozulma küresel ısınmaya neden olmuş, stratosferik ozon tabakasını tüketmiş, hava ve su kirliliğine neden olmuş ve doğal yaşam alanlarını tahrip etmiştir (Khan and Mohsin, 2017:1) .Dünyada hızla artış gösteren çevre sorunları ve tüketicilerin çevre bilincindeki artış yeşil pazarlamanın temelini oluşturmuştur (Kocagöz, 2011: 52).

Çevreci davranış, çevreye olabildiğince az zarar veren, hatta çevreye fayda sağlayan davranışları ifade eder. Spesifik olarak, zamanın, maliyetin ve tüketicinin gerçekleştirebileceği fiili çaba eksikliği, çevreci tüketim tercihleri için çok önemli engeller olabilmektedir. Bir ürünün

yeşil yönleri yalnızca tüketim ve risk unsurlarından değil, tasarım ve geliştirme unsurlarıyla da ilgilidir. Bu, üretim sürecinin ve tedarik zinciri yönetiminin tedarikten dağıtıma kadar çevre dostu duyarlığında kalması gerektiği anlamına gelir (Palevich, 2012).

Peattie ve Charter (2003), her tüketicinin yeşil bir ürünün farklı özelliklerini tercih ettiği göz önüne alındığında, yeşil tüketicileri başkalarından ayırmanın çok zor olduğunu savunmuşlardır. Yeşil tüketici özelliklerini yaş, gelir, cinsiyet veya ırk gibi faktörlerle ilişkilendirmek daha da zor. Bir pazarlama perspektifinden, ürün tasarımcıları ve pazarlamacılar, tüketicilerin yeşil bir üründe ne aradıklarını tam olarak bilmeli ve ürünlerini buna göre konumlandırmalıdır (Peattie, K., & Charter, M.,2003).

Doğal kaynakları daha az harcayan, çevreyi kirletmeyen, , korunabilen, geri dönüştürülebilir ürünler “yeşil ürün” olarak adlandırılmaktadır. Ürünün yeşil olup olmadığına, ürünün tüketicilerin isteklerini ve gereksinimlerini karşılama, doğal kaynak ve enerjilerin sürekliliğini sağlama, canlıların, insanların sağlığını tehdit etmemesi, tasarruf ve tüketim yoluyla çevreye zararlı olmaması gibi özellikleri araştırılarak karar verilir (Durali, 2002: 59). Yeşil ürünlerin çevreye daha az zararlı üretilmiş olması, geri dönüştürülebilmesi gibi özellikleri çevrenin müdafaasına koruyucu rol üstlenmektedir.

1.2. Çevresel Tüketici Davranışları

Çevresel tüketici davranışı veya daha yaygın olarak, " yeşil " tüketici davranışı, çevrenin iyileştirilmesi amacıyla ürün ve hizmetlerin satın alınması, kullanılması ve bertaraf edilmesiyle ilgili genel bir davranış sınıfını ve bunların altında yatan süreçleri ifade eder. Çevresel tüketici davranışları, tüketicilerin çevreye duyarlı ürünleri satın alıp almadıklarını ve ürünleri çevresel açıdan sorumlu bir şekilde kullanmalarını içerir. Tüketicilerin yeşil satın almadaki isteksizliği, çevre dostu ürünler hakkındaki algılamalarıyla ilgilidir. Yeşil ürünler alternatiflerden daha az etkili ve daha pahalı olarak algılanabilmekte ve tüketiciler çevre dostu markaların yaptığı iddialardan genellikle şüphe etmektedirler (Shrum, vd., 1996:200). Tüketici olarak insanların çevre konusundaki davranışlarındaki olumlu artış, günümüzde geçmişe kıyasla daha fazla çevreye duyarlı ürünleri kullanma eğilimlerinin artmasında etkili olmuştur.

Çevresel davranışlardaki problemlerin çözülebilmesi için bireylerin, konut atıklarının geri dönüştürülmesi ve toplu taşımacılık ile bağlantılı eylemlerine özen göstermeleri gibi çevresel davranış bilincine koşut hayat biçimiyle alakalı davranışlarla bütünleşme göstermelidirler. Çevresel davranış bilinciyle meydana gelen davranış biçimlerinin en etkili de, tüketicilerin ürün tercihlerinde, satın alma davranışlarında, az enerji harcayan ev aletleri, geri kullanıma imkân veren veya kâğıt ambalajları olan geri dönüşümlü çevreye olumsuz etkide bulunmayan ürünleri tercih ettikleri çevreci tüketici davranışlarıdır (Çabuk ve Nakıboğlu, 2003:43).

2. YÖNTEM

Araştırmanın evrenini Karabük Üniversitesi Safranbolu Meslek Yüksek Okulu akademik personelleri (51 kişi) oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenin ulaşılabilir sayıda olmasından dolayı, tamsayım örneklem yöntemi kullanılarak, evrenin tümüne ulaşılması hedeflenmiştir. Safranbolu Meslek Yüksek Okulu internet sayfasındaki akademik personel sayıları tespit edilmiş, ayrıca okul idaresinden sayı teyit edilmiştir. Çalışmada anketlerle veri toplanmasında birebir akademisyenlere anketler dağıtılıp daha sonra elden de toplanmıştır. Kılıç ve Ural, (2005:43) çalışmalarında 52 kişilik bir evrende evreni temsil edecek olan örneklem sayısının 44 olduğunu belirtmiştir. Bu bilgiler ışığında 51 kişiye uygulanan anketin 45 tanesine cevap verilmiştir. Bu sayı evrenin 86,5' ini oluşturmaktadır.

Çalışmada; Yılmaz, S. (2009)'nin Roberts ve Straughan'ın 1999 yılında yayınladıkları makalelerin soru formatında bazı değişiklikler yaparak oluşturduğu 3 bölümden oluşan anket formunda bazı değişiklikler yapılarak kullanılmıştır. Anketin 1. bölümünde akademisyenlerinin çevreyle ilgili kaygılarını, çevreye duyarlı ürün kullanma, satın alma eğilimlerini belirlemeye

yönelik 5'li Likert ölçeğine göre değerlendirilmesi istenilen 22 soru bulunmaktadır. 2.bölümde 6 adet bölümden oluşan akademisyenlerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular oluşturmaktadır. Ayrıca anketin son kısmında akademisyenlerin görüşlerini belirtmeleri için ayrıca bir alan bırakılmış ve görüşler anket sonuçlarında kullanılmıştır.

Ankete verilen cevaplar SPSS (Statistic Program for Social Science) programı kullanılarak; Frekans analizi, Korelasyon, Anova, T-Testi uygulanarak analiz edilmiştir.

3.ARAŞTIRMANIN AMACI VE SORULARI

Karabük Üniversitesi Safranbolu Meslek Yüksek Okulu akademisyenlerinin yeşil pazarlama uygulamalarında akademisyenlerin tepkisel durumu belirlenmesi ortaya koymaya çalışmak, bu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın genel amacı, araştırma probleminde belirtilen, “Karabük Üniversitesi Safranbolu Meslek Yüksek Okulu akademisyenlerinin yeşil pazarlama uygulamalarında akademisyenlerin tepkisel durumunu belirlemek”, cümlesinden hareketle aşağıdaki sorulara yanıt aramaktır.

1. Karabük Üniversitesi Safranbolu Meslek Yüksek Okulu akademisyenlerinin yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel duyarlılığının (Çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilincinin, Geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğiliminin, ekolojik bilinç, çevreye sorumluluk bilinci, çevreye duyarlı işletmeleri seçme eğilimi); demografik özelliklere göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

2. Safranbolu Meslek Yüksek Okulu akademisyenlerinin yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durumu ile Çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

3. Safranbolu Meslek Yüksek Okulu akademisyenlerinin yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durumu ile geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğilimi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

4.Safranbolu Meslek Yüksek Okulu akademisyenlerinin yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durumu ile ekolojik bilinç arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

5. Safranbolu Meslek Yüksek Okulu akademisyenlerinin yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durumu ile çevreye sorumluluk bilinci arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

6. Safranbolu Meslek Yüksek Okulu akademisyenlerinin yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durumu ile çevreye duyarlı işletmeleri seçme eğilimi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

4.BULGULAR VE YORUM

4.1.Demografik Özellikler

Cinsiyete göre dağılımının % 64,4 'i (29 kişi)bay, dağılımının % 35,6 'u (16 kişi)bayanlardan oluşmaktadır. Medeni duruma göre dağılımının % 84,4 'ü (38 kişi)bay, dağılımının % 15,6 'sı (7 kişi)bayanlardan oluşmaktadır. Yaşlarına göre dağılımının % 20 sini (9 kişi) 25-31 yaş grubunda, %40' ı (18 kişi) 32-38 yaş grubunda, %28,9'u (13 kişi) 39-45 yaş grubunda, % 11,1 'inin (5 kişi) 45 ve üstü yaş grubundadır. Eğitim düzeyine göre dağılımları gösterilen akademisyenlerin % 13,3 si (6 kişi) lisans, % 55,6 si (25 kişi) yüksek lisans, % 31,1 si (14 kişi) doktora eğitimi almıştır. Unvanına göre dağılımları gösterilen akademisyenlerin % 80'i 36 kişi) Öğretim görevlisi, % 6,7' si (3 kişi) okutman, % 2,2' i (1 kişi) uzman, % 11,1' i (5 kişi)Yrd. Doç. Dr dur. Çalışma süresine göre dağılımlarının % 4,4 'ü (2 kişi) 1 yıldan az, % 44,4'ü (20 kişi) 1-5 yıl, % 22,2 si (10 kişi) 6-10 yıl, % 28,9'i (13 kişi) 11 ve üstü yıl oluşturmuştur.

Tablo .1.Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Boyutlarına Ait Frekans Dağılımları

Boyutlar	Ortalama	Standart Sapma	Varyans
Çevreye Duyarlı Ürünleri Satın Alma Ve Kullanma Bilinci	4,1111	,56359	,318
Geri Dönüşümlü Ürünleri Kullanma Eğilimi	3,7037	,83097	,691
Ekolojik Bilinç	4,2148	,67851	,460
Çevreye Sorumluluk Bilinci	4,0389	,65487	,429
Çevreye Duyarlı İşletmeleri Seçme Eğilimi	4,5111	,58861	,346

Tabloda araştırmada kullanılan değişkenlerin boyutlarına ait frekans dağılımlarına baktığımızda “Çevreye Duyarlı Ürünleri Satın Alma ve Kullanma Bilinci” birleşenlerine verilen yanıtların toplam eğiliminin 4,11 olduğu, “Geri Dönüşümlü Ürünleri Kullanma Eğilimi” birleşenlerine verilen yanıtların toplam eğiliminin 3,70 olduğu, “Ekolojik Bilinç” birleşenlerine verilen yanıtların toplam eğiliminin 4,21 olduğu, “Çevreye Sorumluluk Bilinci” birleşenlerine verilen yanıtların toplam eğiliminin 4,03 olduğu, “Çevreye Duyarlı İşletmeleri Seçme Eğilimi” birleşenlerine verilen yanıtların en çok eğilimi oluşturduğu ve toplam eğiliminin 4,51 olduğu görülmektedir.

4.2. İlişkileri İncelemeye Yönelik Analizler

4.2.1. Korelasyon Analizi

Değişkenlerin bağımsız ya da bağımlı olması dikkate alınmadan iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini saptamak için kullanılan istatistik yöntemlerden birisidir. Araştırmanın değişkenleri; toplam yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri (çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci, geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğilimi, ekolojik bilinç, çevreye sorumluluk bilinci, çevreye duyarlı işletmeleri seçme bilinci) boyutları içerisinde incelenmiştir.

Tablo.2.Korelasyon Katsayısı Yorumu

ÇOK ZAYIF (+)	ZAYIF (+)	ORTA (+)	KUVVETLİ (+)	ÇOK KUVVETLİ (+)
$0,00 < r \leq 0,25$	$0,26 \leq r \leq 0,49$	$0,50 \leq r \leq 0,69$	$0,70 \leq r \leq 0,89$	$0,90 \leq r < 1$

Kaynak: (Gültekin, 2017.4).

Tablo.3. Değişkenler Arasındaki İlişkiye İlişkin Korelasyon Analizi

		Çevreye Duyarlı Ürünleri Satın alma Ve Kullanma Bilinci	Geri Dönüşümlü Ürünleri Kullanma Eğilimi	Ekolojik Bilinç	Çevreye Sorumluluk Bilinci	Çevreye Duyarlı İşletmeleri Seçme Bilinci	Toplam Yeşil Pazarlama Uygulamalarına Tepkisel Durum Eğilimleri
Çevreye Duyarlı Ürünleri Satın alma Ve Kullanma Bilinci	Korelasyon değeri	1					
	Anlamlılık						
Geri Dönüşümlü Ürünleri Kullanma Eğilimi	Korelasyon değeri	,784**	1				
	Anlamlılık	,000					
Ekolojik Bilinç	Korelasyon değeri	,689**	,675**				
	Anlamlılık	,000	,000				
Çevreye Sorumluluk Bilinci	Korelasyon değeri	,790**	,765**	,727**			
	Anlamlılık	,000	,000	,000			
Çevreye Duyarlı İşletmeleri Seçme Bilinci	Korelasyon değeri	,519**	,487**	,440**	,478**		
	Anlamlılık	,000	,001	,003	,001		

Toplam Yeşil Pazarlama Uygulamalarına Tepkisel Durum Eğilimleri	Korelasyon değeri	,928**	,927**	,812**	,895**	,571**	1
	Anlamlılık	,000	,000	,000	,000	,000	
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).							

Çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci ile geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğilimi arasında 0.78'lik bir oranla kuvvetli ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci ile ekolojik bilinç arasında 0.69'luk bir oranla orta ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci ile çevreye sorumluluk bilinci arasında 0.79'luk bir oranla kuvvetli ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci ile çevreye duyarlı işletmeleri seçme bilinci arasında 0.52'lik bir oranla orta ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğilimi ile ekolojik bilinç arasında 0.67'lik bir oranla orta ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğilimi ile çevreye sorumluluk bilinci arasında 0.76'lik bir oranla kuvvetli ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğilimi ile çevreye duyarlı işletmeleri seçme bilinci arasında 0.49'luk bir oranla zayıf ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Ekolojik bilinç ile çevreye sorumluluk bilinci arasında 0.73'lük bir oranla kuvvetli ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Ekolojik bilinç ile çevreye duyarlı işletmeleri seçme bilinci arasında 0.44'lik bir oranla zayıf ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Çevreye sorumluluk bilinci ile çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci arasında 0.47'lik bir oranla zayıf ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H.1. Akademik personellerinin yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri ile çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Toplam yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri ile çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci arasında 0.93'lük bir oranla çok kuvvetli ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. H.1. hipotezimiz kabul edilmiştir.

H.2. Akademik personellerinin yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri ile geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğilimi arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Toplam yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri ile geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğilimi arasında 0.93'lük bir oranla çok kuvvetli ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. H.2. hipotezimiz kabul edilmiştir.

H.3. Akademik personellerinin yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri ile ekolojik bilinç arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Toplam yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri ile ekolojik bilinç arasında 0.81'lük bir oranla kuvvetli ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. H.3. hipotezimiz kabul edilmiştir.

H.4. Akademik personellerinin yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri ile çevreye sorumluluk bilinci arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Toplam yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri ile çevreye sorumluluk bilinci arasında 0.89'lük bir oranla kuvvetli ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. H.4. hipotezimiz kabul edilmiştir.

H.5. Akademik personellerinin yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri ile çevreye duyarlı işletmeleri seçme bilinci arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Toplam yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri ile çevreye duyarlı işletmeleri seçme bilinci arasında 0.57'lük bir oranla orta ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. H.5. Hipotezimiz kabul edilmiştir.

Sonuç olarak Safranbolu Meslek Yüksek Okulu Akademik personellerinin yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri ile çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci, geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğilimi, ekolojik bilinç, çevreye sorumluluk bilinci

arasında çok kuvvetli bir ilişki olduğu saptanmış. Diğer bir değişken olan çevreye duyarlı işletmeleri seçme bilinci arasında ise orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur.

Akademisyenlerin çevreye karşı tepkisel durum değişkenleri arasında ise akademisyenlerin çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinçleri ile çevreye sorumluluk bilinçleri arasında diğer değişkenlere oranla daha kuvvetli bir ilişki bulunmuştur. Buna karşın akademisyenlerin ekolojik bilinçleri ile çevreye duyarlı işletmeleri seçme bilinçleri arasında zayıf bir ilişki bulunmuştur.

4.3. Farklılıkları İncelemeye Yönelik Analizler

Tablo .4. Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Boyutlarının Kurumda Çalışma Süresi, Eğitim Düzeyi , Yaş, Cinsiyet ve Medeni Duruma Göre Farklılık Analizi Tablosu

DEĞİŞKEN	Çalışma süresi		Eğitim düzeyi		Yaş		Cinsiyet		Medeni Durum	
	Anlamlılık (sig.)	Farklılık durumu	Anlamlılık (sig.)	Farklılık durumu	Anlamlılık (sig.)	Farklılık durumu	Anlamlılık (sig.)	Farklılık durumu	Anlamlılık (sig.)	Farklılık durumu
Çevreye Duyarlı Ürünleri Satın Alma Ve Kullanma Bilinci	,011	Var	,333	Yok	,238	Yok	,904	Yok	,270	Yok
Geri Dönüşümlü Ürünleri Kullanma Eğilimi	,228	Yok	,274	Yok	,375	Yok	,785	Yok	,964	Yok
Ekolojik Bilinç	,047	Var	,145	Yok	,133	Yok	,963	Yok	,764	Yok
Çevreye Sorumluluk Bilinci	,009	Var	,301	Yok	0,78	Yok	,683	Yok	,527	Yok
Çevreye Duyarlı İşletmeleri Seçme Eğilimi	,086	Yok	,476	Yok	,731	Yok	,926	Yok	,071	Yok
Toplam Yeşil Pazarlama Uygulamalarına Tepkisel Durum Eğilimleri	,029	Var	,248	Yok	,164	Yok	,958	Yok	,518	Yok

T-testi analizi sonucu akademisyenlerin medeni durumlarına göre yapılan farklılık analizi Levente Testi gruplar arası varyans farkının olmadığına işaret ediyor ($0,619 > 0,05$). Bu durumda eşit dağılım varsayımı sırasındaki Sig. (2- tailed)'e göre $0,518 > 0,05$ olduğundan gruplar arasında anlamlı fark yoktur. Buna göre, yeşil pazarlama uygulamalarında akademisyenlerin tepkisel durumlarının evlilerle bekârlar arasında istatistiksel açıdan bir farklılık olmadığı gözlemlenmiştir. Grup istatistikleri tablosuna baktığımızda ortalama olarak evlilerle(4,0443) bekârlar (3,8831) arasında algılanan yeşil pazarlama uygulamalarında akademisyenlerin tepkisel durumlarının algıları bakımından farklılık göstermediği görülmüştür.

Akademisyenlerin cinsiyete göre yapılan farklılık analizi Levente Testi gruplar arası varyans farkının olmadığına işaret ediyor ($0,882 > 0,05$). Bu durumda eşit dağılım varsayımı sırasındaki Sig. (2- tailed)'e göre $0,958 > 0,05$ olduğundan gruplar arasında anlamlı fark yoktur. Buna göre, akademisyenlerin yeşil pazarlama uygulamalarında çevreye karşı tepkisel durumlarının cinsiyetleri bakımından (bay - bayan) istatistiksel açıdan bir farklılık olmadığı gözlemlenmiştir. Grup istatistikleri tablosuna baktığımızda ortalama olarak bay (4,0157) ve bayanlar (4,0256) arasında algılanan yeşil pazarlama uygulamalarında tepkisel durumlarının algıları bakımından farklılık göstermediği görülmüştür.

Yapılan Anova analiz sonucuna göre akademisyenlerin “**yeşil pazarlama uygulamalarında çevreye karşı tepkisel durum eğilimlerinin**” kurumda çalışma süreleri açısından anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\text{sig}=0,029 < 0,05$). Kurumda çalışma sürelerinde görüldüğü gibi 11 ve üstü yıl kurumda çalışan personellerin çevreye karşı tepkisel duyarlılığı (4,40) daha baskın çıkmıştır. Eğitim düzeyi ve yaş açısından akademik personelin yeşil pazarlama uygulamalarında çevreye karşı tepkisel durum eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir.

Tablo 5' den görüleceği gibi akademisyenlerin çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilincinin kurumda *çalışma süreleri açısından* anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\text{sig}=0,011<0.05$). Kurumda çalışma süresi analiz sonuçlarına göre 11 ve üstü yıl kurumda çalışan personellerin çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci (Ortalama:4,47) daha baskın çıkmış buna karşın 1 yıldan az kurumda çalışan personellerin çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci (Ortalama:3,37) olarak bulunmuştur. Eğitim düzeyi ve yaş açısından akademik personelin çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci arasında bir fark bulunamamıştır.

Akademisyenlerin "**geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğiliminin**" kurumda çalışma süreleri açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($\text{sig}=0,228>0.05$).

Akademisyenlerin "**ekolojik bilincinin**" kurumda çalışma süreleri açısından anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\text{sig}=0,047<0.05$). Eğitim düzeyi ve yaş açısından akademik personelin ekolojik bilinci arasında bir fark bulunamamıştır. Kurumda çalışma süresi analiz sonuçlarına göre 11 ve üstü yıl kurumda çalışan personellerin ekolojik bilinci (Ortalama: 4,05) daha baskın çıkmış, buna karşın 1 yıldan az kurumda çalışan personellerin çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci (Ortalama:3,37) olarak bulunmuştur.

Akademisyenlerin "**çevreye sorumluluk bilincinin**" kurumda çalışma süreleri açısından anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\text{sig}=0,009<0.05$). Eğitim düzeyi ve yaş açısından akademik personelin çevreye sorumluluk bilinci arasında bir fark bulunamamıştır. Kurumda çalışma süresi analiz sonuçlarına göre 11 ve üstü yıl kurumda çalışan personellerin çevreye sorumluluk bilinci (Ortalama: 4,51) daha baskın çıkmış, buna karşın 1 yıldan az kurumda çalışan personellerin çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci (Ortalama:3,60) olarak bulunmuştur.

Akademisyenlerin çevreye duyarlı işletmeleri seçme bilincinin kurumda çalışma süresi, eğitim ve yaş açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($\text{sig}=0,228>0.05$).

SONUÇ

Çevre ile ilgili konular her geçen gün tüm alanlarda gündemi meşgul eden bir konu olmaktadır. Tüm çevrelerin dikkatini çeken bu konu gerek işletme sahipleri, gerek kamu gücünü elinde bulunduranlar ve gerekse tüketiciler açısından oldukça önemli olmaya başlamıştır. Kaynakları etkin kullanımı, çevre dostu üretim yapma ve tüketirken çevre dostu olma çalışmaları hem ekonomik hem de çevreci uygulamalarda temel araştırma konusu olmuştur. Çok faktörlü ele alınabilecek bir konu olarak yeşil pazarlama uygulamaları da çevre bilincinin oluşması anlamında çok büyük bir öneme sahiptir. Bu çalışmada yeşil pazarlama uygulamalarında akademisyenlerin tepkisel eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yaptıkları projeler ile araştırmalar ile ve verdikleri dersleri ile çevre bilincinin oluşmasında bir mihenk taşı denilebilecek öneme sahip olan bu kitlenin yeşil pazarlama konusundaki eğilimleri araştırılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği ile elde edilen birincil veriler analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre akademisyenlerin çevreye dost ürünleri kullanma eğilimleri ve çevreye karşı tutumlarının olumlu yönde olduğu, ekolojik bilinç düzeyinin oldukça yüksek olduğu ve hatta ekolojik bilincin artması ile paralel olarak çevreci ürün kullanma ve geri dönüşüm ürünlerini kullanma bilincinin de arttığı görülmüştür. Ayrıca çevreye karşı sorumluluk bilinci arttıkça çevreye duyarlı işletme seçme seviyesi de artmaktadır. Çevreye karşı tutumlarının demografik faktörlerden yalnızca çalışma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Bunun dışında yeşil pazarlama uygulamalarına tepkisel durum eğilimleri ile çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilinci, geri dönüşümlü ürünleri kullanma eğilimi, ekolojik bilinç, çevreye sorumluluk bilinci arasında çok kuvvetli bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Araştırmaya katılan akademisyenlerden elde edilen bulgulara göre bireysel ekolojik bilinç oluşturmanın ne kadar önemli sonuçlar doğuracağı ve bu bilincin çevreci ürün satın alma ve kullanma odaklı eğilimleri destekleyeceği görülmektedir. Aynı şekilde bireysel çevreyi koruma

bilinci ve çevre sorumluluğunu artırmak tüketicinin çevreci işletmelere yönelimini etkilemektedir. Yeşil pazarlama uygulamalarında ürünün çevreci olması kadar işletmeninde çevreci uygulamaları destekliyor olması, kendisi hakkında oluşturacağı olumlu imajı etkileyecektir. Yeşil pazarlama uygulamaları burada kritik bir önem sahiptir. Yeşil pazarlama uygulamaları içinde geri dönüşümlü ürün kullanma eğilimi diğer değişkenlere oranla daha düşük olarak ortaya çıkmıştır. Bu özellikle ülkemizde geri dönüşün sanayisinin yeni gelişmekte olmasından ve atıkların değerlendirilmesi sonucu ekonomik kazanç elde etme çabalarının yeni yeni başlamasından dolayı ortaya çıkmıştır denilebilir.

Akademisyenlerin yeşil pazarlama uygulamalarında çevreye karşı tepkisel durumlarının, çevreye duyarlı ürünleri satın alma ve kullanma bilincinin, ekolojik bilincinin, çevreye duyarlı işletmeleri seçme bilincinin, kurumda çalışma süreleri açısından akademisyenler arasında anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca akademisyenlerin çevreye duyarlı işletmeleri seçme bilincinin, geri dönüşümlü ürünleri kullanma bilincinin kurumda çalışma süreleri açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu sonuca göre kurumda çalışma süresi arttıkça çevreye karşı tepsi de değişmekte. Örneklemin çalıştığı kurumda bu bilincin yerleşmesi adına pozitif adımlar atıldığı ve çalışanların düşünce durumlarını ve tepkilerini etkileyici bir bilinç oluşturulduğu görülmüştür. Kurum içi uygulamalarda çevreci olma bilincini oluşturmanın ne kadar önemli olduğu ve bu bilincin davranışlara yansıtacağı görülmüştür.

Kaynakları etkin kullanmak ve tüketirken kaynak verimliliği bilincine sahip olmak ile yeşil pazarlama faaliyetlerinin etkileşim halinde olduğu unutulmaması gereken bir gerçektir. Pazarlama faaliyetlerinde çevre temasının işlenmesi ve tüketicinin çevreci işletme ve ürün kullanmaya yönlendirilmesi önemlidir. Bu kapsamda işletme sahiplerinin ve etki çevrelerinin bu konuya özel ihtimam göstermesi gerekmektedir. Bu çalışma sınırlı bir örneklem ile tek işletmede gerçekleştirilmiştir. Farklı sektörleri içine alan ve karşılaştırmalar yapma imanı veren çalışmaların ilerleyen zamanlarda yapılması ve yeşil pazarlama örneklerin bilinirliğinin artırılması adına olumlu örneklerin ortaya çıkarılacağı çalışmaların yapılması önerilir.

KAYNAKÇA

Charter, M. and Polonsky, M.J. (1999), Green Marketing: A Global Perspective on Green Marketing Practices, Greenleaf Publications, Sheffield.

Delafroz, N., Taleghani, M., Nouri, B. (2014). Effect Of Green Marketing On Consumer Purchase Behavior. Licensee Bloomsbury Qatar Foundation Journals.1-9.

Durali, H. (2002). "Pazarlama-Çevre İlişkisi ve Anadolu Üniversitesi Öğrencilerinin Tüketici Olarak Çevreye İlgili Tutum ve Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma". Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Garg, A. (2015). [Green Marketing For Sustainable Development: An Industry Perspective](#). Published online 22 June 2015 in Wiley Online Library. 23 (5), 301-316

Gültekin, F. (2012). Korelasyon Analizi. <http://www.fikretgultekin.com/deneme/yukseklisans/Korelasyon%20Analizi.pdf> adresinden 19 Aralık 2017 tarihinde alınmıştır.

Kılıç, İ. ve Ural, A. (2005). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi*. (1.baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Kocagöz, E. (2011). Güncel Bir Konu Olarak Değil Sürekli Bir Yaklaşım Olarak Yeşil Pazarlama. Çağatay Taşkın (Ed.). Güncel Pazarlama Yaklaşımları içinde (s. 47-78). Bursa: Alfa Aktüel

Palevich, R. (2012). *The lean sustainable supply chain: How to create a green infrastructure with lean technologies*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.

Peattie, K., & Charter, M. (2003). Green marketing. In M. J. Baker (Ed.), *The marketing book* (chap.28). Oxford: Butterworth-Heinemann.

Shamila Nabi Khan, Muhammad Mohsin, (2017).The Power of Emotional Value: Exploring the Effects of Values on Green Product Consumer Choice Behavior, Journal of Cleaner Production .145 (1).1-15

Zinkhan, G. M. ve Carlson, L. (1995).Green Advertising and the Reluctant Consumer, Journal of Advertising, 24(2), 1-6.

Shrum, L.J., Lowrey, T.M., and McCarty, J.A. (1996). Using marketing and advertising principles to encourage pro-environmental behaviors, in Marketing and Consumer Research in the Public Interest (ed. R.P. Hill), Sage Publications, Thousand Oaks, pp. 197–216.

Çabuk, S. ve Nakıboğlu, M.A.B. (2003).Çevreci Pazarlama Ve Tüketicilerin Çevreci Tutumlarının Satın Alma Davranışlarına Etkileri İle İlgili Bir Uygulama. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 12, 39-54.

MÜŞTERİYE UYGULANAN CEZALAR VE SONUÇLARI: LİMİT AŞIM ÜCRETİNE YÖNELİK GENÇ TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BOZACI

Kırıkkale Üniversitesi, Keskin MYO, iborganizer@gmail.com

Doç. Dr. Yunus Bahadır Güler

Kırıkkale Üniversitesi, Keskin MYO, ybguler@hotmail.com

ÖZET

Son zamanlarda işletmeler tarafından yaygınlıkla uygulanan müşteri cezaları ve bunların müşteriye etkileri incelenmesi gereken bir konudur. İşletmeler tarafından gelir getirici bir yöntem olarak görülebilen müşteriye uygulanan cezalar, müşteri memnuniyetini olumsuz etkileyebilmekte, müşterilerle ilişkilerin zarar görmesine ve müşteri kaybına neden olabilmektedir. Limit aşım ücreti, geç ödeme ücreti, rezervasyonu iptal ettirmeme ücreti gibi türlerde karşılaşılan müşteri cezalarının, müşteri ve işletmeler bakımından olumsuz sonuçları olabilmektedir. Müşterinin genellikle seçim yapma imkanının olmadığı ve tek taraflı katlanması gerektiği durumlar olarak müşteri cezaları, geleneksel olarak finans sektöründe erken çekim ücreti ve geç ödeme ücreti olarak uygulanmaktadır. Ancak günümüzde bankaların yanında müşteri cezalarına; mobil operatörler, perakendeciler, seyahat işletmeleri, hizmet işletmeleri gibi pek çok farklı sektörde karşılaşılmaktadır. Ancak müşteri cezaları ve sonuçlarının yerli pazarlama literatüründe dikkat çekmediği görülmektedir. Bu noktada özellikle müşteriye uygulanan ceza, müşteri tarafından haklı, doğru veya adil olarak algılanmadığında, müşterinin işletme ve ürünlerini olumsuz değerlendirmesi, işletme bakımından olumsuz tutum ve davranışlar sergilemesinin kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle, müşteri cezaları, bunlara yönelik algı ve değerlendirmeler ve bunların sonuçlarıyla ilgili daha önce pazarlama literatüründe gerçekleştirilen çalışmalar incelenmektedir. Bu şekilde müşterinin ceza ile karşılaşması ve sonrasındaki olası algı, duygu, tutum ve davranışlar tespit edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca, literatür incelemesi neticesinde belirlenen değişkenler ve bunlar arasındaki ilişkileri tespit etmek için genç tüketicilerinden elde edilen birinci verilerden yararlanılmaktadır. Buna göre müşteri cezalarına yönelik algılamalar, müşteri cezaları sonucunda oluşan olumsuz duygular, işletmenin müşteri sorununa yaklaşımı ve müşteri cezası sonrası tutum ve davranış değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Bu kapsamda yükseköğretim öğrencilerinden anket çalışması ile birincil veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler istatistiksel paket programı ile analize tabi tutulmuş ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Sonuç olarak, ceza sonrası olumsuz tüketici davranışlarının ve ceza sonrasında bu gibi durumlarla ilgili daha dikkatli davranış sergilemenin; cezadan dolayı yaşanan olumsuz duygular ve cezanın işletmeden kaynaklandığına yönelik algılamalar ile olumlu ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca ceza sonrası olumsuz tüketici davranışlarını öngörmede; olumsuz duygular, cezaya ilişkin olumlu algılamalar ve cezanın işletmeden kaynaklandığına yönelik algılamaların etkili değişkenler olduğu tespit edilmektedir. Bunlarla birlikte, işletmelerin müşterinin cezayla ilgili iletişimlerinde başarısı hakkında çıkarımlarda bulunulmaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular yorumlanmakta ve işletmelere öneriler geliştirilmektedir. Araştırma sonuçlarının tüm müşterilere yönelik ve müşterilere uygulanan her tür ceza için genelleştirilmesi mümkün değildir. Ancak araştırmanın belirli müşteri cezası için ve öğrenci olan belirli nitelikteki müşterilerle ilgili yararlı bilgiler ürettiği ve bu müşterileri hedefleyen ve bu müşteri cezasına başvuran işletmelere fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müşteri Cezaları, Limit Aşım Ücreti, Ceza Algılamaları, Ceza Sonrası Müşteri.

GİRİŞ: MÜŞTERİ CEZALARI

Müşteri kazanma, elde tutma ve geliştirme yoluyla örgütsel performansı artırmayı öngören ilişkisel pazarlama mantığının temelinde, müşteriler için her satış işlemi bazında rekabet edilmesinden önce, düzenli ilişkiler geliştirilmesi yatmaktadır. Ancak, belirli süreli sözleşmelerle müşterilerle yapısal bağlar kurulmasına dayanan ve müşteri sadakatini artırılmasını amaçlayan bu gibi ilişkisel pazarlama uygulamaları, sözleşme şartlarına uymayan müşterilerin ceza ile karşılaşmasına neden olmaktadır (McCarthy & Fram, 2000). Müşteriye uygulanan cezalar müşterilerle uzun vadeli ilişkiler geliştirme amacının tersi etki yaratabildiğinden, işletmelerin dikkat etmesi gereken hususların araştırılması gerekmektedir.

Son zamanlarda ceza ve ücretlerin işletmeler tarafından gelir artırma aracı olarak görülmesi, müşteri ilişkilerini geliştirmeyi amaçlayan programların zarar görmesine, müşteri kaybına ve hatta bu konuda hükümet düzenlemelerine neden olmaktadır. Müşterinin sözleşme şartlarına uymadığında-uyamadığından vermesi gereken ücret olarak tanımlanan müşteri cezası (customer penalty); geç ödeme ücreti, limit aşım ücreti, iptal ücreti, geç geri getirme ücreti, fazla para çekme ücreti, erken çıkış ücreti (oteller vb.), hizmeti iptal etmeme ücreti (doktor ve restoran hizmetlerinde), geri getirme ücreti (perakendecilerde), bilet unutulduğunda tekrar bilet kesme ücreti gibi isimlerle ifade edilmektedir. Bu noktada işletmelerin sunduğu ek bir hizmetten dolayı ücret alması (müşterinin bulunduğu yerde parasını çekmesine imkan veren ATM vb.), müşteri cezalarından farklı bir konudur (Tax vd., 2013).

Müşteriye verilen cezalar, müşterinin pazarlık ve seçim yapabildiği durumlar değil, tek taraflı verdiği tavizlerdir. Her ne kadar müşteri cezaları, finans sektöründe müşterilerin parasını erken çekmesi veya ödemeleri geç yapması gibi nedenlerle uzun yıllardır uygulansa da, diğer sektörlerde faaliyette bulunan işletmeler son zamanlarda müşterilere farklı cezalar uygulamaktadırlar. Konuyla ilgili literatürdeki çalışmaların az sayıda olmasına karşın, 1990'lı yılların başlarından itibaren işletmelerin cezalara yaygınlıkla başvurduğu görülmektedir. Kaza geçiren bir müşteri anlaştığı hizmetleri alamadığında; araba kiralama, otel kiralama, restoran ve yolculuk hizmetleri için yüksek cezalarla karşılaşabilmektedir. Bu durum, her ne kadar sözleşmenin yerine getirilmemesinden kaynaklı işletme için gelir kaybını önlese de, müşterilerle iyi ilişkileri bozabilmektedir (Fram, 1997).

MÜŞTERİ CEZALARINA YÖNELİK ALGILAMALAR

Müşteri cezalarının olumsuz sonuçları, pazarlama yazınında dikkat çeken bir konudur. Müşteri cezalarının olumsuz sonuçları, nasıl algılandığıyla yakından ilişkilidir. Fram (1997)'nin çalışması, işletmenin cezayı kar kaynağı olarak görmesi, müşterinin kişisel travma yaşaması, sektördeki diğer firmaların ceza uygulamalarını kaldırması, cezanın aşırı müşteri çatışmasına ve bürokratik uğraşa neden olması durumlarında, cezayla ilgili algılamaların kötüleştiğini göstermektedir. Ayrıca sözleşme ihlaline rağmen işletmenin hizmeti (uçak bileti vb.) satabilme olasılığı ve hizmet sağlanmadığında (örneğin olumsuz hava koşullarından dolayı uçuş iptal edildiğinde) müşteriye ödeme yapılmaması, müşterinin cezalarla ilgili adalet algılamalarını etkilemektedir (Fram, 1997). Dolayısıyla sözleşmenin ihlaliyle ilgili karşılıklı algılamalarının yanında durumsal, örgütsel, kişisel ve cezanın özellikleriyle ilgili faktörler, cezalar ile ilgili algılamaları etkilemektedir.

Müşteri cezalarının doğru ve adil olarak algılanmasını etkileyen faktörlerin farkında olunmalıdır. Müşterinin sözleşme şartlarını yerine getirmediğinde cezaya tabi tutulmasının işletmenin hakkı olmadığını savunmak zordur. Ancak cezanın her durumda uygulanmasının doğru olup olmadığı ve ceza düzeyinin ne olması gerektiğinin tartışılması gerekir. Örneğin müşteri, öngörülemez ailevi sorunlar veya kontrol edemediği çevresel bir durumdan (doğal afet, felaket, yangın, sel, kaza vb.) dolayı sözleşme şartlarını sağlayamadığında, cezayı doğru ve kabul edilebilir olarak algılamayabilir. Dolayısıyla temel sorun, cezanın yasallığından önce, etik ve adil olup olmadığıdır (McCarthy & Fram, 2000: 480).

Müşterilere yönelik cezaların tasarlanması ve istenen sonuçların elde edilmesinde, müşterinin adalet algılamalarını inceleyen McCarthy ve Fram (2000)'in çalışması; sözleşmenin ihlali, kaçınılmaz kişisel durumlardan kaynaklanıyorsa (kaza vb.), müşteri ceza üzerindeki etkisinin düşük olduğunu düşünüyorsa, müşteri ceza ile aşına değilse, ceza geleneksel nitelikte değilse, cezanın maliyetleri karşılamak yerine gelir getirici bir araç olarak kullanıldığını düşünüyorsa; cezanın adil olarak algılanmadığını göstermektedir (McCarthy ve Fram, 2000). Diğer taraftan ceza, görmezden gelme veya sözleşmeyi bilerek ihmal etme gibi nedenlerle belirgin şekilde müşteriden kaynaklanıyorsa adil olarak algılanmaktadır (Fram & McCarthy, 1999).

Bunların yanında cezanın açık ve net olarak müşteriye bildirilmemesi ve müşterinin işletme ile daha önce olumlu ilişkilerinin bulunması, cezaya yönelik adalet algısını etkileyen faktörler olarak incelenmektedir (Fram & Callahan, 2001). Kim (2010), müşterinin işletme ile olan ilişki durumunun, cezanın değerlendirilmesini etkilediği fikrini desteklemektedir. Buna göre, işletme ile dayanışmacı olan müşteriler; genel memnuniyeti, ceza işlemine özgü değerlendirmelerden daha fazla göz önüne almaktadır (Kim, 2010). Lan ve Kukar-Kinney (2013)'ün çalışması da, müşteri ile işletme arası etkileşimler, müşteri geçmişi, ilişki statüsü, hatanın özellikleri, cezanın haklılığı algılamaları ve ceza yönetiminde sağlanan faydaların adalet algılamalarını etkilediğini göstermektedir (Lan & Kukar-Kinney, 2013).

Kim (2006)'nın çalışması; adalet algılamaları ve cezanın kaynağına yönelik atıfların yanında, müşteriye oluşan duyguların, cezanın değerlendirilmesini etkilediğini göstermektedir. İlgili çalışma sonuçlarına göre; cezaya yönelik atıflar, cezanın adil olarak algılanması ile cezadan memnuniyet arasındaki ilişkide düzenleyici rol üstlenmektedir. Yani müşteri, sözleşmenin yerine getirilmemesinin nedenini dışsal faktörlere bağladığında, cezayı sürekli ve kontrol edilemez gördüğünde algılanan adaletin cezadan memnuniyetsizlik üzerindeki etkisi daha yüksek olmaktadır (Kim, 2006).

Tax ve diğerleri (2013)'ün çalışması ise cezanın nedeni üzerinde kontrol, işletmenin ceza politikasının farkında olma, işletmeye yönelik genel tutum ve cezanın büyüklüğüne ilişkin uygunluğun; cezanın değerlendirilmesiyle ilişkili olduğunu göstermektedir (Tax vd., 2013: 381).

MÜŞTERİ CEZALARININ SONUÇLARI

Olumsuz durumlar müşterilerde olumlu durumlardan daha fazla etki oluşturduğundan müşteri cezaları, işletmelerin önem vermesi gereken bir konudur. Müşteriye verilen cezalar, her ne kadar sözleşme şartlarına uyumu artırsa da, özellikle adil olarak algılanmadığında, müşteriye olumsuz duygulara (sinir, hayal kırıklığı vb.) neden olmakta, işletmeye yönelik tutumlar kötüleşmekte ve olumsuz tutum-davranışlar (sadakatin azalması, olumsuz ağızdan ağza iletişim vb.) meydana gelmektedir (Kim & Smith, 2005; Tax vd., 2013: 381). Bu sonuçları önlemek için işletmelerin ceza politikalarını düzenli olarak gözden geçirmesi önerilmektedir (Kim, 2010; McCarthy & Fram, 2000).

Müşterinin belirli bir dönem işletmeye bağlı kalmasını sağlayan müşteri cezaları, müşterinin diğer işletmelere geçmesini engelleyen bir tür “değiştirme maliyeti” olarak işletmelerce kullanılmaktadır. Ancak Caruana (2003)'ün çalışması, işletme değiştirme maliyetinin bilişsel sadakati olumlu etkilemesine karşın; duygusal, çabasal (conative) ve davranışsal (action) sadakati olumlu etkilemediğini göstermektedir (Caruana, 2003).

Firma değiştirme maliyetleri ile ilgili çalışmalar, değiştirme maliyetlerinin müşteri sadakatini doğrudan etkilediğini, müşteri memnuniyeti ve güveninde düzenleyici etkiye (moderating effect-ikinci düzey bağımsız değişken) sahip olduğunu göstermektedir. Bu noktada, değiştirme maliyetlerini yüksek algılayan müşterilerde; müşteri memnuniyeti ve işletmeye güven ile müşteri sadakati arasındaki ilişkiler daha düşük olmaktadır (Aydın vd., 2005). Yani değiştirme maliyetleri, işletmenin arzuladığı müşteri sonuçlarına ulaşmasını engelleyebilmektedir. Müşterinin firma değiştirmemesi için oluşturduğu bir tür değiştirme

maliyeti olarak uygulanan müşteri cezalarının olumsuz sonuçlarının farkında olunması gerekmektedir.

McCarthy ve Fram (2000)'in çalışması, daha önce cezaya tabi tutulan müşterilerin, sözleşmeyi devam ettirme eğilimlerinin düşük ve ağızdan ağza iletişimde bulunma eğilimlerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Yani müşterilerin, cezadan dolayı gelecekte firmanın ürünlerini almama ve tanıdıklarına durumu anlatma eğilimleri vardır. İlgili çalışmada bu duyarlılığın; kadınlarda, 60 yaş üstü bireylerde ve geliri düşük olanlarda daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır (McCarthy & Fram, 2000).

Fram ve Callahan (2001)'in belirli ceza vakalarına yönelik müşteri değerlendirmelerini incelediği pilot çalışması; katılımcıların büyük oranda adil olmayan ödemelere tabi tutulduğunu, bunların miktarının haksız olarak algılandığını, müşterilerin işletmeyi değiştirmesine neden olabildiği (üçte bir oranında), olumsuz ağızdan ağza iletişime neden olduğu (yaklaşık % 77) ve cezaya tabi tutulan müşterilerin yarısının işletmeye meydan okuduğunu göstermektedir. Bu verilere dayalı olarak yöneticilerin, ceza politikalarını satıştan önce müşterilere bildirmesi (müşteriler büyük oranda bunu beklemekte), müşterinin ceza olarak vermek isteyeceği tutarın araştırılması, nedenin müşteriye anlatılması, esnek politikaların geliştirilmesi (ölüm, kaza, işletmeye zararın çok düşük olması vb. durumlar için) ve esas kazananın işletme olmadığını bilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir (Fram & Callahan, 2001: 496). Bu noktada müşteriye kaçınılmaz olarak oluşan ve kasıtlı olmayan durumlar karşısında ceza üzerinde kontrol imkanı veren ceza garantileri sağlanması da önerilmektedir (McCarthy & Fram, 2000).

MÜŞTERİ CEZASI OLARAK LİMİT AŞIM ÜCRETİNE YÖNELİK ALGILAMALAR VE SONUÇLARI: GENÇ TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

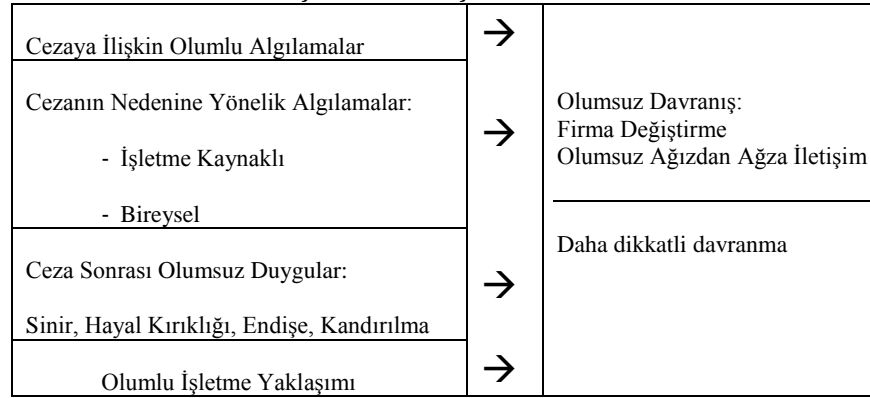
Çalışmanın bu kısmında, Kırıkkale Üniversitesi Keskin Meslek Yüksekokulu öğrencilerinden anket yöntemi ile birincil veriler toplanmıştır. Bu kapsamda kolayda örnekleme ile 360 öğrenci ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Amacı, Önemi ve Anket Formu

Çalışmada müşterinin karşılaştığı bir ceza türü olarak mobil iletişim sektöründe limit aşımından doğan ücretler hakkında algılamalar ve bunların sonuçlarına dikkat çekmek amaçlanmaktadır. Yerli pazarlama literatüründe konuyla ilgili araştırma yetersizliği bakımından çalışma önemlidir. Neticede müşterilerin ödemek zorunda kaldığı cezaların adil, makul, haklı ve etik olduğu yönündeki algılamalar, cezanın nedenine yönelik değerlendirmeler, ceza sürecinde işletme ile ilgili algılamalar, müşterinin bunlara bağlı olarak yaşadığı olumsuz duygular ve bunlara bağlı olarak firma değiştirme, olumsuz ağızdan ağza iletişim ve daha dikkatli davranma eğilimleri arasındaki ilişkiler incelenmektedir.

Araştırma değişkenlerinin ölçülmesi amacıyla literatürdeki ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır. Buna göre limit aşım ücreti algılamalarını tespit etmek için Lan vd. (2010), Kim (2006), McCarthy & Fram (2000), Lan vd. (2010), Lan & Kukar-Kinney (2013)'ün çalışmalarından yararlanılmıştır. Cezanın nedenine yönelik değerlendirmeleri tespit etmek için Kim (2006) ve Fram ve Callahan (2001)'in çalışmalarından yararlanılmıştır. Ceza ile ilgili duyguları tespit etmek için Kim (2006)'nın çalışmasından yararlanılmıştır. Limit aşım ücretiyle ilgili davranışları ölçmek amacıyla Lam vd. (2004), McCarthy & Fram (2000) ve Lan & Kukar-Kinney (2013)'ün çalışmalarından uyarılma yoluna gidilmiştir. Cezayla ilgili iletişim süreçlerinde işletmenin yaklaşımına yönelik değerlendirmeleri tespit etmek için Lan & Kukar-Kinney (2013)'ün çalışması yararlı olmuştur.

Araştırma kapsamında oluşturulan ve birincil verilerle incelenen araştırma modeli aşağıdaki gibidir.

Şekil 1. Araştırma Modeli**Genel bulgular**

Araştırmaya katılanların, 249'u kadın, 100'ü erkektir. Yaş bakımından ise 53 kişi 18 ve altı, 285 kişi 19-25 yaş arasındadır. Daha üstü yaşa sahip olanların sayısı ise 13'tür. Aylık gelir (burs, aileden gelen vb.) bakımından ise 245 kişi 900 TL altında gelire sahiptir. Anketin öğrencilerle gerçekleştirilmesi bu sonuçların elde edilmesinde etkili olmuştur.

Faktör Analizi

Araştırma kapsamında araştırma değişkenlerinin geçerliliğine yönelik fikir edinmek üzere faktör analizi gerçekleştirilmiş ve değişkenlerin güvenilirlikleri hesaplanmıştır. Buna göre KMO katsayısı 0,71 ve anlamlıdır. Faktör analizine göre tasarlanan ifadeler, toplam varyansın % 71,6'sını açıklayan 7 faktör altında toplanmış ve faktörler içerdiği ifadelerin hazırlanış amacına göre adlandırılmıştır.

Tablo 1. Faktör Analizi

	Faktör Yüklere	Öz değer	Açıklanan Varyans %	Toplam Varyans %
1. Faktör: Olumsuz Duygular		2,988	14,941	14,941
Endişelenirim	,814			
Hayal kırıklığına uğrarım	,787			
Yanıltıldığımı-kandırıldığımı hissedirim	,697			
Sinirlenirim	,691			
2. Faktör: Cezaya İlişkin Olumlu Algı		2,470	12,350	27,291
İşletme her müşteriye aynı şekilde uygular	,757			
İşletme bu ücreti istemede haklıdır	,756			
Makuldur (aşırı değildir)	,645			
Benzer durumlarla yaygınlıkla karşılaşılır	,586			
Adildir	,560			
3. Faktör: Olumlu İşletme Yaklaşımı		2,235	11,173	38,464
İşletme itiraz hakkı tanımıştır	,821			
İşletme sorunumu adil şekilde çözmüştür	,728			
İşletme ücretin nedenini açıklamıştır	,701			
4. Faktör: Olumsuz Davranış		1,984	9,922	48,386
Mobil operatörü kısa sürede değiştiririm	,815			
Tanıdıklarına işletmeyi olumsuz anlatırım	,779			
Mobil operatörü değiştirmeyi düşünürüm	,625			
5. Faktör: Neden Algısı/ İşletme		1,745	8,724	57,110
İşletmenin daha fazla kar amacıdır	,863			
İşletmenin tarafımı yetersiz bilgilendirmesidir	,807			
6. Faktör: Daha Dikkatli Davranış		1,662	8,311	65,421

Tarife/paket limitlerine daha dikkat ederim	,881			
Gelecekte limit aşmamaya çalışırım	,819			
7. Faktör: Neden Algısı/ Bireysel		1,239	6,196	71,617
Dikkatsizliğimdir	,825			

Değişkenlerin Ortalamalarının İncelenmesi

Araştırma kapsamında belirlenen değişkenlerin ortalamaları incelendiğinde tüketicilerin genel olarak olumsuz duygular yaşadığı ve olumsuz davranışlar sergilediği görülmektedir. Diğer taraftan limit aşım ücreti şeklinde cezanın nedenini kendileri olarak görmediği tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda genel ortalamalar görülmektedir:

Tablo 2. Ortalamaların İncelenmesi

	Ortalama	Standart Sapma
Olumsuz Duygular	3,72	1,079
Cezaya İlişkin Olumlu Algı	2,61	,859
Olumlu İşletme Yaklaşımı	2,77	1,022
Olumsuz Davranış	3,55	,999
Neden Algısı/ İşletme	3,44	1,247
Daha Dikkatli Davranış	3,84	1,009
Neden Algısı/ Bireysel	2,46	1,283

1. Kesinlikle Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılıyorum

Değişkenlerin ortalama verilerine göre ilk olarak; limit aşım ücreti karşısında olumsuz duygu ortalamasının 3,72 olduğu (5'li Likert ölçüm düzeyinde, 1. Kesinlikle katılmıyorum, 5. Kesinlikle katılıyorum), dolayısıyla tüketicilerin limit aşım ücreti karşısında endişelenme, hayal kırıklığına uğrama, yanıltıldığını hissetme ve sinirlenme duygularını yaşadıklarına yönelik ifadeler katıldığını göstermektedir.

İkinci olarak cezayla ilgili adil, haklılık, makullük gibi algılamalara ilişkin ortalamaların 2,61 olduğu, dolayısıyla tüketicilerin limit aşım ücreti şeklindeki cezalar için bu bakımdan kararsızlık düzeyinde olduğu veya bunları olumlu karşılamamaya yakın olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü olarak olumlu işletme yaklaşımı ortalamasının 2,77 olduğu ve dolayısıyla işletmelerin itiraz hakkı tanıdığı, sorunu adil şekilde çözdüğü ve sorunun nedenini açıkladığına yönelik fikirlere katılmama düzeyine daha yakın olduğu anlaşılmaktadır. Dördüncü olarak firmayı değiştirme eğilimi ve tanıdıklarına olumsuz anlatma davranışını sergilemeyi ifade eden olumsuz davranış ortalamasının 3,55 olduğu ve dolayısıyla alınan yanıtların ortalama değeri, tüketicilerin bununla ilgili ifadeler katılma düzeyinde olduğunu göstermektedir. Beşinci olarak ücretin nedeninin işletmenin daha fazla kar ve gelir amacı olduğu algılamalara ilişkin tüketici ortalaması 3,44 olarak tespit edilmiş ve tüketicilerin bu görüşlere katılmaya yakın olduğu görülmüştür. Altıncı olarak cezadan sonra tüketicilerin aynı cezayla ilgili daha dikkati davranmasıyla ilgili oluşturulan ifadelerle yönelik ortalamalar 3,84 olup, tüketicilerin ceza sonrasında daha dikkatli olduğu ifadelerine katılmaktadır. Son olarak cezanın bireyin dikkatsizliğinden kaynaklandığına yönelik ifadeye verilen yanıtların ortalamasının 2,46 olduğu, dolayısıyla tüketicilerin cezanın kaynağı olarak genellikle kendilerini görmediği anlaşılmaktadır.

Farklılık Analizleri

Cinsiyete göre farklılıkları incelemek için bağımsız örneklem t-testi gerçekleştirilmiştir. Buna göre kadınların ceza sonrası dikkatli davranışları, erkeklere göre daha fazla sergilediği istatistiksel olarak desteklenmiştir. Diğer taraftan diğer değişkenler bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklara rastlanmamıştır.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Farklılıklar

	Cinsiyet	Ortalama	Sig.
Olumsuz Duygular	Erkek	3,65	0,46
	Kadın	3,74	
Cezaya İlişkin Olumlu Algı	Erkek	2,56	0,54
	Kadın	2,62	
Olumlu İşletme Yaklaşımı	Erkek	2,81	0,65
	Kadın	2,74	
Olumsuz Davranış	Erkek	3,45	0,18
	Kadın	3,61	
Neden Algısı / İşletme	Erkek	3,59	0,12
	Kadın	3,36	
Daha Dikkatli Davranış	Erkek	3,61	0,02
	Kadın	3,94	
Neden Algısı/ Bireysel	Erkek	2,37	0,47
	Kadın	2,47	

1. Kesinlikle Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılıyorum

Araştırma kapsamında sorununu işletmeye iletenlerin araştırma değişkenleri ortalamalarındaki farklılıklar incelendiğinde; cezaya ilişkin olumlu algılamalar, cezayla ilgili işletmeyle iletişim kuranlarda daha düşüktür. Bu durum cezanın nedeni ve haklılığıyla ilgili tüketici değerlendirmelerinin iletişim kuran müşterilerde daha olumsuz hale geldiğini göstermektedir. Bunun nedenlerinin işletmenin sorunu çözüme kavuşturmaması, zararı tazmin etmemesi, adil olmaması veya müşterinin bu işlemlerle ilgili çaba ve zaman harcamasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Bunun yanında, firma değiştirme eğilimi ve tanıdıklara konuyla ilgili olumsuz söz söyleme eğiliminin de işletmeyle iletişim kuran müşterilerde belirgin şekilde daha yüksek olduğu, ancak bunun istatistiksel olarak kanıtlanabilir düzeyde olmadığı müşahade edilmektedir. Ancak bu durumda, işletmelerin kendilerine sorunu ileten müşterilerin, bu davranışı göstermeyenlere göre daha olumlu davranış sergilemesini sağlayamadığı belirtilmelidir.

Ayrıca işletmeden kaynaklı neden (atıf) algılamaları ve daha dikkatli davranışın, işletmeye sorunu iletip iletmeye göre farklılık göstermediği belirlenmiştir. Son olarak, sorunun tüketicinin kendi dikkatsizliğinden kaynaklandığına yönelik algıların, sorunu işletmeye iletmeyenlerde istatistiksel olarak daha anlamlı olmasa da daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Sorunu İşletmeye İletme Durumuna Göre Farklılıklar

	Sorun İşletmeye İletildi mi?	Ortalama	Sig.
Cezaya İlişkin Olumlu Algı	Evet	2,49	0,00
	Hayır	2,86	
Olumsuz Davranış	Evet	3,60	0,08
	Hayır	3,37	
Neden Algısı/ İşletme	Evet	3,45	0,54
	Hayır	3,54	
Daha Dikkatli Davranış	Evet	3,82	0,86
	Hayır	3,84	
Neden Algısı/ Bireysel	Evet	2,37	0,10
	Hayır	2,64	

1. Kesinlikle Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılıyorum

İlişki Analizi

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemek için korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Buna göre olumsuz davranışların; olumsuz duygularla olumlu ilişkili olduğu görülmektedir. Diğer taraftan cezaya ilişkin olumlu algılamaların, olumsuz davranışlarla ters yönlü ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak olumlu işletme yaklaşımı ile olumsuz davranış arasında ters yönlü olmasına karşın anlamlı ilişki tespit edilmemiştir. Bunun nedeninin, olumlu işletme yaklaşımına yönelik algılamaların düşük olması ve daha önce belirtildiği üzere işletmelere sorununu iletenlerin duygu ve değerlendirmelerinde olumlu değişikliklerin gerçekleşmemesi olduğu düşünülmektedir. Sorunun nedeninin işletmeden kaynaklandığına yönelik atıflar ile olumsuz davranış ve daha dikkatli davranış değişkenleri arasında anlamlı, düşük düzeyde ve pozitif yönde ilişkiler tespit edilmiştir. Dolayısıyla neden algılamalarını iyileştirmenin, limit aşım ücretinin olumsuz sonuçlarını azaltmada yararlı olması mümkündür. Son olarak sorunun bireyden kaynaklandığına yönelik algı ile olumsuz davranış ve daha dikkatli davranış arasında ilişki görülmemektedir.

Tablo 5. İlişki Analizi

		Olumsuz Davranış	Daha Dikkatli Davranış
Olumsuz Duygular	Pearson Korelasyonu	,416**	,246**
	Sig.	,000	,000
Cezaya İlişkin Olumlu Algı	Pearson Korelasyonu	-,303**	,028
	Sig.	,000	,600
Olumlu İşletme Yaklaşımı	Pearson Korelasyonu	-,101	,039
	Sig.	,116	,551
Neden Algısı/ İşletme	Pearson Korelasyonu	,331**	,174**
	Sig.	,000	,001
Neden Algısı/ Bireysel	Pearson Korelasyonu	-,060	-,022
	Sig.	,256	,677

Regresyon Analizi

Araştırmanın olumsuz duygular, cezaya ilişkin olumlu algı, olumlu işletme yaklaşımı, sorunun işletmeden kaynaklandığı algısı ve sorunun bireyin dikkatsizliğinden kaynaklandığına yönelik neden algısı olarak belirlenen bağımsız değişkenlerinin, araştırmanın ana bağımlı değişkeni olan olumsuz davranışı yordamadaki rolünü incelemek amacıyla regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Aşağıdaki tabloda regresyon analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 6. Regresyon Analizi

Bağımsız değişkenler	Beta Katsayısı	T	P
Olumsuz Duygular	0,27	5,25	0,000
Cezaya İlişkin Olumlu Algı	-0,19	-3,95	0,000
Neden Algısı/ İşletme	0,22	4,51	0,000
Neden Algısı/ Bireysel	-0,60	-1,25	0,214
F	28,484	Sig. 0,000	
R		0,494	
R ²		0,244	

Regresyon analizi sonuçlarına göre olumsuz duygular ve cezanın işletmeden kaynaklı olduğuna yönelik neden algılamaları, tüketicinin olumsuz davranışını pozitif yönde etkilemektedir. Diğer taraftan cezaya ilişkin olumlu algı, tüketicinin olumsuz davranışını negatif yönde etkilemektedir. Modelin anlamlı olduğu ve cezadan kaynaklı olumsuz davranışları açıklama düzeyinin 0,244 olduğu görülmektedir.

Açıklama düzeyinin düşüklüğü, model dışında tüketicinin firma değiştirme eğilimini etkileyen farklı değişkenler olduğunu göstermektedir. Az sayıda firmanın bulunduğu oligopol nitelikte olan mobil iletişim sektöründe tüketici alternatif işletme seçeneğinin azlığı, diğer işletmelerin de benzer uygulamalara başvurduğu düşüncelerinin bu durumda etkili olması mümkündür.

SONUÇ

Müşteri cezalarını ve sonuçlarını aydınlatmak üzere gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında, mobil iletişim sektöründe limit aşım ücreti örneğinden hareketle öğrenciler üzerinde bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre ceza sonrası olumsuz tüketici davranışlarının ve durumla ilgili daha dikkatli davranmanın, cezadan dolayı yaşanan olumsuz duygular ve cezanın işletmeden kaynaklandığına yönelik algılamalar ile olumlu ilişkili olduğu tespit edilmektedir. Diğer taraftan cezaya ilişki olumlu algılamalar ile daha dikkatli davranış arasında ilişkiye rastlanmamıştır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen regresyon analizine göre olumsuz davranışları öngörmeye, olumsuz duygular, cezaya ilişkin olumlu algılamalar ve cezanın işletmeden kaynaklandığına yönelik algılamaların etkili değişkenler olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanında, sorununu işletmeye iletenlerde cezaya ilişkin olumlu algının daha düşük olması, işletmelerin bu konuda daha dikkatli olması gerektiği ve daha fazla yapabileceklerinin olduğu fikrini desteklemektedir.

Araştırmanın öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmesi, sonuçların tüm tüketicilere yönelik genelleştirilmesini engellemektedir. Ayrıca araştırmanın anket yöntemiyle gerçekleştirilmesi, anket sorularına verilen yanıtların doğru olduğunun varsayılmasını gerektirmiştir. Bu kısıtlara karşın, belirli sektörde, belirli ceza türünde ve belirli müşteri tipi için müşteri cezaları ve etkilerine dikkat çekmesi bakımından ve yerel literatürdeki boşluğa katkı sağlaması bakımından çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aydın, S., Özer, G., & Arasıl, Ö. (2005). Customer Loyalty and the Effect of Switching Costs as a Moderator Variable. *Marketing Intelligence & Planning*, 23(1), 89-103.

Caruana, A. (2003). The impact of switching costs on customer loyalty: A study among corporate customers of mobile telephony. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 12(3), 256-268.

Fram, E. H. & Callahan, A. (2001). Do you know what the customer you penalized yesterday is doing today? A pilot analysis. *Journal of Services Marketing*, 15(6), 496-509.

Fram, E.H. (1997). The customer penalty box. *Marketing Management*, 6, 60-3.

Kim, Y.S.K. & Smith, A. K. (2005). Crime and Punishment: Examining Customers' Responses to Service Organizations' Penalties. *Journal of Service Research*, 8 (2), 162-180.

Kim, Y.S.K. (2006). The Moderating Role of Attribution in Penalty Judgment: An Empirical Study in the Financial Service Industry. *Journal of Global Academy of Marketing Science*, 16(3), 1-16.

Lam, S.Y., Shankar, V., Erramili, M.K., & Murthy, B. (2004). Customer Value, Satisfaction, Loyalty, and Switching Costs: An Illustration from a Business-to-Business Service Context. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32 (3), 293-312.

Lan, X., & Kukar-Kinney, M. (2013). Examining the penalty resolution process: Building loyalty through gratitude and fairness. *Journal of Service Research* 16(4), 518-532.

Lan, X., Kukar-Kinney, M. & Montoe, K.B., (2010). Effects of Consumers' Efforts on Price and Promotion Fairness Perceptions. *Journal of Retailing*, 86 (1), 1-10.

McCarthy, M.S., & Fram, E.H. (2000). An exploratory investigation of customer penalties: assessment of efficacy, consequences, and fairness perceptions. *Journal of Services Marketing*, 14(6), 479-501.

Tax, S. S., Kim, S.Y. & Sudhir, N. (2013). Getting the Right Payoff from Customer Penalty Fees. *Business Horizons*, 56, 377-386.

NECATİBEY EĞİTİM FAKÜLTESİ SON SINIFLARINDA OKUYAN ÖĞRETMEN ADAYLARININ AKADEMİK GÜDÜLENME VE AKADEMİK ÖZYETERLİK İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Ali Rıza TERZİ

Balıkesir Üniversitesi, terzioglu53@hotmail.com

Arş. Gör. Hande ÇELİK

Balıkesir Üniversitesi, handecelik@balikesir.edu.tr

ÖZET

Bu araştırmada Necatibey Eğitim Fakültesi son sınıflarında okuyan öğretmen adaylarının akademik güdülenme ve akademik özyeterlik ilişkisi araştırılmıştır. Araştırmada iki değişken arası ilişkinin belirlenmesi amaçlandığından ilişki tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi'nin son sınıflarında öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. 333 öğretmen adayından veri toplanabilmektedir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak "Akademik Güdülenme Ölçeği" ve "Akademik Özyeterlik Ölçeği" kullanılmıştır. Akademik Güdülenme Ölçeği, Bozanoğlu (2004) tarafından geliştirilmiştir. 20 maddeden oluşan ölçek, 5'li Likert tipindedir. Araştırmada Jerusalem ve Schwarzer tarafından geliştirilen Yılmaz, Gürçay ve Ekici (2007) tarafından Türkçeye uyarlanan Akademik Özyeterlik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 4'lü Likert tipi bir ölçektir.

Araştırma sonucunda Necatibey Eğitim Fakültesi son sınıflarında okuyan öğretmen adaylarının akademik öz yeterlik ve akademik güdülenme toplam puanları yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak öğretmen adaylarının bilgiyi kullanma konusunda kararsız kaldıkları tespit edilmiştir. Araştırmada Necatibey Eğitim Fakültesi son sınıflarında okuyan öğretmen adaylarının akademik güdülenme davranışları kız öğretmen adayları lehine farklılaşmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre akademik güdülenme ve akademik özyeterlik arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Akademik özyeterlik arttıkça akademik güdülenme de artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akademik özyeterlik, Akademik güdülenme, Öğretmen adayları

THE RELATIONSHIP OF ACADEMIC MOTIVATION AND ACADEMIC SELF-EFFICACY OF SENIOR STUDENTS IN NECATİBEY FACULTY OF EDUCATION

ABSTRACT

In this research, the relationship between academic motivation and academic self-efficacy of the teacher candidates who are senior students in Necatibey Education Faculty were investigated. Relational screening model was used because it was aimed to determine the relationship between two variables in the study. The study group of the research consisted teacher candidates at Balıkesir University Necatibey Education Faculty in spring semester of 2017-2018 academic year. Data were collected from 333 teacher candidates.

"Academic Motivation Scale" and "Academic Self-Efficacy Scale" were used as data collection tools in the study. The Academic Motivation Scale was developed by Bozanoğlu (2004). The scale consisting of 20 items is in 5 point Likert scale. Academic Self-Efficacy Scale adapted to Turkish by Yılmaz, Gürçay and Ekici (2007) developed by Jerusalem and Schwarzer was used in the research. The scale is 4 point Likert scale.

As a result of the research, it was determined that the teacher candidates had high academic self-efficacy and academic motivation total scores. However, it was determined that the teacher candidates are indecisive about "using the information". The academic motivation behaviors of

the teacher candidates in the research differ in favor of female teacher candidates. According to the results of the research, positive and significant relationships were found between academic motivation and academic self-efficacy. As academic self-efficacy increases, academic motivation also increases.

Key Words: Academic efficacy, Academic motivation, Teacher candidates.

GİRİŞ

Kavram olarak güdülenme, organizmayı harekete geçiren ve hareketi devam ettiren bir güç olarak tanımlanmaktadır. Akademik güdülenme öğrenme-öğretme etkinliklerindeki hedef ve davranışların gerçekleşmesi için önemli bir değişken olarak akademik faaliyetlerin devamını sağlayan gücün üretimi olarak ifade edilebilir.

Akademik özyeterlik ise bireyin akademik işlerini yerine getirebilmesi ile ilgili kendine dönük algısıdır. Her iki kavram da öğrenme açısından önemli olduğundan özellikle öğretmen adayları üzerinde araştırılması da ayrıca önem taşımaktadır. Akademik güdülenme ve akademik özyeterlik kavramlarının arasındaki ilişkilerin varlığına dair bulgular alanyazında yer almaktadır (Aktaş, 2017; Çelik ve Odacı, 2015). Bu çalışmada akademik güdülenme ve akademik özyeterlik ilişkileri Necatibey Eğitim Fakültesi son sınıfında okuyan öğretmen adayları eksenli ele alınmıştır.

Akademik Güdülenme

Güdü, insanı harekete geçiren bir dürtü olarak tanımlanabilir. Güdülenme kavramı, genellikle içsel koşullar kapsamındaki hedef yönelimli davranışlarla ilgilidir (Çelik, Terzi, Gültekin, 2017). Güdülenme akademik başarıya etki eden önemli değişkenlerden biridir. Bu çerçevede Karagüven (2012) akademik başarıyı etkileyen değişkenlerden birinin güdülenme olduğunu ve güdülenme eksikliğinin öğrenci başarısızlığının sebepleri arasında yer aldığını ileri sürmektedir. Nitekim konuyla ilgili olarak alanyazında bu yargıyı doğrulayacak araştırma sonuçlarına (Nartgün ve Çakır, 2014; Yumuşak, 2006) rastlanmaktadır.

Akademik Özyeterlik

Akademik özyeterlik, bireyin akademik bir görevi belirlenmiş olan başarı seviyesinde yapabileceği konusundaki algısıdır. Yılmaz, Gürçay ve Ekici'ye (2007) göre olumlu özyeterlik beklentisinin güdülenmeyi arttırdığı, bireyi çaba harcamaya istekli kıldığını belirtmektedir. Özyeterlik, bireyin güdülenmesinin artmasına yardımcı olmakta ve geçmişteki başarılarla göre hedefler belirlenmesine katkı sağlamaktadır (Aydın, 2010; Aktaş, 2017).

Alanyazında akademik özyeterliğin öğrencilerin başarılarının tahmin edilmesinde önemli bir değişken olduğunu belirleyen araştırmalar bulunmaktadır (Ekici, 2012). Bu çalışmada akademik güdülenme davranışının akademik özyeterlikle olan ilişkileri araştırılmıştır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- 1- Öğretmen adaylarının akademik güdülenme ve akademik özyeterlik düzeyleri nedir?
- 2-Öğretmen adaylarının akademik güdülenme ve akademik öz yeterlik davranışları cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır?
- 3-Akademik güdülenme ve akademik özyeterlik arasında ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada iki değişken arası ilişkinin belirlenmesi amaçlandığından araştırma ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmannın çalışma grubunu 2017-2018 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi'nin son sınıflarında öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Son sınıflarda 465 kız, 265 erkek toplam 730 öğretmen adayı öğrenim görmektedir. Araştırmaya liselere öğretmen yetiştiren programlar ve Bilgisayar ve Eğitim Teknolojileri Bölümü ile Eğitim Bilimleri bölümü dahil edilmemiştir. Diğer bölümlerin tamamına araştırmacılar tarafından araştırma ölçekleri uygulanmış 333 öğretmen adayından veri toplanabilmiştir. Çalışma grubunun evrene oranı %45.6'dır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak "Akademik Güdülenme Ölçeği" ve "Akademik Özyeterlik Ölçeği" birlikte kullanılmıştır.

Akademik Güdülenme Ölçeği

"Akademik Güdülenme Ölçeği" Bozanoğlu (2004) tarafından geliştirilmiştir. 20 maddeden oluşan ölçek, "Kesinlikle uygun değil", "Uygun değil", "Kararsızım", "Uygun" ve "Kesinlikle uygun" şeklinde sıralanan 5'li Likert tipindedir. Ölçeğin 19 maddesi olumlu, 1 maddesi ise ters kodlanmaktadır. Ölçeğin Bozanoğlu (2004) tarafından bildirilen "Kendini aşma" boyutunun açıkladığı varyans %30.3, "Bilgiyi kullanma" boyutunun açıkladığı varyans %6.9, ve "Keşif" boyutunun ise %5'tir. Ölçeğin toplamının açıkladığı varyans %42.2'dir. Kendini aşma boyutunun Cronbach's Alpha katsayısı $\alpha=.76$, bilgiyi kullanma boyutunun Cronbach's Alpha katsayısı $\alpha=.72$, keşif boyutunun Cronbach's Alpha katsayısı ise $\alpha=.73$ olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamına ait Cronbach's Alpha katsayısı $\alpha=.88$ olduğu bildirilmektedir (Bozanoğlu, 2004).

Bu araştırmada ölçeğe yeniden güvenilirlik analizi olarak Cronbach's Alpha uygulanmıştır. Güvenirlik analizi sonucunda bu değerler kendini aşma boyutu için $\alpha=.68$, bilgiyi kullanma boyutu için $\alpha=.75$, keşif boyutu için $\alpha=.79$, ölçeğin toplamı için ise $\alpha=.89$ bulunmuştur.

Akademik Özyeterlik Ölçeği

Araştırmada Jerusalem ve Schwarzer tarafından geliştirilen Yılmaz, Gürçay ve Ekici (2007) tarafından Türkçeye uyarlanan "Akademik Özyeterlik Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 4'lü Likert tipi bir ölçektir. "1=bana tamamen uyuyor", "4=bana hiç uymuyor" şeklinde derecelendirilen ölçek 7 maddeden oluşmaktadır. Ölçek tek boyutlu bir ölçek olup ölçekten alınan puan ne kadar yüksek ise akademik özyeterlik o kadar yüksek olmaktadır. Ölçeğin Yılmaz, Gürçay ve Ekici (2007) tarafından bildirilen Cronbach's alpha iç tutarlılık katsayısı 0.79'dur. Bu araştırmada ölçeğe güvenilirlik analizi olarak yeniden Cronbach's alpha yapılmış $\alpha=.62$ bulunmuştur.

BULGULAR

Ölçeklerden elde edilen verilerin incelenmesi ve gerekli analizlerin yapılması sonucunda şu verilere ulaşılmıştır:

Tablo 1. Öğretmen adaylarının akademik güdülenmeleri ve akademik özyeterliklerine dair ortalamalar

Boyutlar	N	$\bar{X}$	ss
Kendini aşma	333	3.56	.56
Keşif	333	3.76	.76
Bilgiyi kullanma	333	3.20	.74
Akademik güdülenme toplam	333	70.51	11.45
Akademik Özyeterlik	333	21.04	3.37

Araştırmanın birinci alt problemi olan Necatibey Eğitim Fakültesi son sınıflarında okuyan öğretmen adaylarının akademik güdülenme ve akademik özyeterlik düzeylerini gösteren Tablo 1'e göre; öğretmen adayları akademik güdülenmenin bilgiyi kullanma alt boyutunda "kararsız" ($\bar{X}= 3.20$; $ss=.74$), kendini aşma ($\bar{X}= 3.56$; $ss=.56$) ve keşif alt boyutunda ($\bar{X}= 3.76$; $ss=.56$) ise "uygun" seçenekleri sınırları içerisinde. Araştırmanın bu bulguları, "Necatibey Eğitim Fakültesi son sınıflarında okuyan öğretmen adayları bilgiyi kullanma ile ilgili olarak güdülenip güdülenmedikleri konusunda kararsızdır." şeklinde okunabilir. "Keşif ve kendini aşma konularında ise oldukça güdülendiklerini düşünmektedirler." denilebilir.

Araştırmanın bir diğer değişkeni olan Necatibey Eğitim Fakültesi son sınıflarında okuyan öğretmen adaylarının akademik özyeterlik puanları $\bar{X}=21.04$ ve $ss: 3.37$ 'dir. Necatibey Eğitim Fakültesi son sınıflarında okuyan öğretmen adaylarının akademik özyeterlik puanları araştırma ölçeğinden alınabilecek en yüksek puanın ortalamasından daha yüksektir. (Ölçekten alınabilecek en yüksek puan= $28/2=14$).

Araştırmanın bu bulgularına dayalı olarak "Necatibey Eğitim Fakültesi son sınıflarında okuyan öğretmen adaylarının akademik güdülenmelerini (akademik güdülenme toplam puan= $\bar{X}:70.51$; $ss:11.45$) ve akademik özyeterliklerini oldukça yüksek bulmaktadırlar." denilebilir. Bunun da eğitim-öğretim açısından beklenen bir durum olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Cinsiyete göre akademik güdülenme ve akademik özyeterlik t-testi

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	ss	t	p
Kendini Aşma	Kız	257	3.61	.54	3.211	.001**
	Erkek	76	3.38	.58		
Akademik Özyeterlik	Kız	257	20.97	3.44	-.649	.517
	Erkek	76	21.26	3.15		

**p<.01

Tablo 2'de akademik güdülenmenin sadece kendini aşma boyutunda cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Bu farklılık kız öğretmen adayları lehinedir (Kız: $\bar{X}=3.61$, $ss: .54$; Erkek: $\bar{X}=3.38$, $ss: .58$). Öğretmen adaylarının akademik özyeterlikleri konusunda cinsiyetler arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Tablo 3. Akademik güdülenme ve akademik özyeterlik arasındaki ilişkiler

Değişkenler	Kendini aşma	Bilgiyi kullanma	Keşif	Akademik güdülenme toplam
Akademik Özyeterlik	.328**	.325**	.348**	.380**

**p<.01

Akademik güdülenme ve akademik özyeterlik arasındaki ilişkileri gösteren Tablo' 3'te Akademik özyeterlik ile akademik güdülenmenin alt boyutlarından kendini aşma ($r=328$) bilgiyi kullanma ($r=325$) Keşif ($r=348$) ve güdülenme toplam arasında ($r=380$), $p<.01$ düzeyinde düşük pozitif anlamlı ilişkiler vardır. Bu ilişkiler akademik öz yeterlik arttıkça akademik güdülenmekte artmaktadır şeklinde okunabilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırma sonucunda Necatibey Eğitim Fakültesi son sınıflarında okuyan öğretmen adaylarının akademik özyeterlik toplam puanlarının yüksek düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Öğretmen adaylarının akademik güdülenme davranışları da aynı şekilde akademik özyeterlik puanları gibi yüksektir. Akademik güdülenme ile ilgili olarak alanyazında araştırmanın bu bulgusu ile benzer sonuçlara sahip araştırmalar (Terzi, Uyangör ve Dülker, 2017) bulunmaktadır. Ancak bu araştırmanın bulgularını desteklemeyen (Kutlu, Gökdere ve Çakır, 2015) araştırmalar da vardır.

Araştırmada öğretmen adaylarının bilgiyi kullanma konusunda kararsız kaldıkları tespit edilmiştir. Bilgiyi kullanma konusunda kararsız kalma tartışma yaratacak bir nokta olarak görülebilir. Ancak araştırmanın henüz öğretmenlik uygulamaları başlamadan yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda ortaya çıkan sonucun olağan olduğu söylenebilir. Çünkü bilgiyi kullanma konusunda netlik ancak uygulama ile sağlanabilir.

Araştırmada Necatibey Eğitim Fakültesi son sınıflarında okuyan öğretmen adaylarının akademik güdülenme davranışları kız öğretmen adayları lehine farklılaşmaktadır. Kız öğretmen adayları erkek öğretmen adaylarına nazaran daha fazla akademik güdülenme içerisindedir. Araştırmanın bu bulgusu ile paralel olarak Şeker ve Saygı (2013) da araştırmasında akademik güdülenme açısından aynı sonuçlara ulaşmıştır. Ancak araştırmanın bu bulgusunu desteklemeyen araştırmalarda vardır. Nitekim Aydoğan ve Özbay (2012) ve Terzi, Uyangör ve Dülker (2017) araştırmalarında erkek öğretmen adayları lehine sonuçlara ulaşmışlardır. Bunun nedeninin güdülenmenin kişiye has özelliklerinin oluşu olabilir.

Araştırma sonuçlarına göre akademik güdülenme ve akademik özyeterlik arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bunun anlamı akademik özyeterlik ile akademik güdülenmenin birlikte artış gösterdiğiidir. Başka bir ifade ile akademik özyeterlik arttıkça akademik güdülenme de artmaktadır. Araştırmanın bu sonucu Aktaş (2017) ve Yumuşak'ın (2006) araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Daha geniş örneklemelerde ve her öğretim kademesinde yapılacak araştırmalarla birlikte eğitim sisteminin akademik güdülenme ve akademik yeterlik açısından bir profili çıkartılabilir. Ayrıca genel akademik güdülenmeyi artırıcı tedbirleri de içeren araştırmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Aktaş, H. (2017). Akademik Güdülenme İle Akademik Özyeterlik Arasındaki İlişki: İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1376-1398.

Aydın, F. (2010). Akademik Başarının Yordayıcısı Olarak Akademik Güdülenme, Özyeterlik ve Sınav Kaygısı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydoğan, D. & Özbay, Y. (2012). Akademik erteleme davranışının benlik saygısı, durumluluk kaygı, öz-yeterlilik açısından açıklanabilirliğinin incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(3), 1-10.

Bozanoğlu, İ. (2004). Akademik Güdülenme Ölçeği: Geliştirmesi, Geçerliği, Güvenirliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 83-98.

Çelik, Ç. B., ve Odacı, H. (2015). Akademik güdülenme davranışının bazı kişisel ve psikolojik değişkenlere göre açıklanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 31-47.

Çelik, H., Terzi, A. R. ve Gültekin, S. (2017). Üniversite öğrencilerinin akademik motivasyonları ve okul iklimi ilişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(48), 422-434.

Ekici, G. (2012). Akademik öz-yeterlik ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlilik çalışması, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43, 174-185.

Karagüven, H. Ü. (2012). Akademik Motivasyon Ölçeğinin Türkçeye Adaptasyonu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4), 2599-2620.

Kutlu N. Gökdere, M. ve Çakır, R. (2015). Öğretmen adaylarının akademik güdülenme davranışı ile öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının karşılaştırmalı incelenmesi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 1311-1330.

Nartgün, Ş., ve Çakır, M. (2014). Lise Öğrencilerinin Akademik Başarılarının Akademik Güdülenme ve Akademik Erteleme Eğilimleri Açısından İncelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 379-391.

Şeker, S. S., ve Saygı, C. (2013). Eğitim fakültesi güzel sanatlar eğitimi bölümü resim-iş eğitimi ve müzik eğitimi anabilim dallarında okumakta olan öğretmen adaylarının akademik güdülenme eğilimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 8(12), 1219-1227.

Terzi, A.R. Uyangör, N. ve Dülker, A. P. (2017). Akademik güdülenme ve akademik güdülenme ilişkisi: Formasyon öğretmen adayları üzerine bir araştırma, *Route Educational and Social Science Journal*, 4(7), 52-62.

Yılmaz, M., Gürçay, D. & Ekici, G. (2007). Akademik Özyeterlik Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 253- 259.

Yumuşak, N. (2006). Predicting Academic Achievement With Cognitive and Motivational Variables. Unpublished master thesis, Middle East Technical University, Ankara.

WILFRED CANTWELL SMITH'E GÖRE İMAN VE İNANCIN MAHİYETİ**Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ***Gaziosmanpaşa Üniversitesi, mehmet.demirtas@gop.edu.tr***ÖZET**

21 Temmuz 1916 yılında Toronto'da dünyaya gelen Wilfred Cantwell Smith, çalışmalarını daha çok karşılaştırmalı dinler tarihi ve İslamiyet üzerine yapmış bir teologdur. Özellikle İslamiyet üzerine yapmış olduğu çalışmalar hem batıda hem de İslam dünyasında ses getirmiştir. Onun dinî çoğulculuk ve dinler arasında bir diyalogun olması gerektiği ile ilgili görüşleri ve bunu gerçekleştirmek için yapmış olduğu çabalar akademik ve dini kesimlerce bilinmektedir. Bu bağlamda o, böyle bir çabayı gerçekleştirmek için kendi teolojisini de eleştirmekten uzak durmamıştır.

Bu çalışmamızda biz daha çok Smith'in kendi din anlayışından hareketle iman ve inanç kavramını nasıl ele aldığını mukayeseli bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız. Zira ona göre bütün dinler kendi sahip oldukları hakikat ve sembolleriyile vardır. Bu semboller imanın esasını oluşturan ana unsurlar olduğu için felsefi olarak dini kavramların doğru bir şekilde anlaşılması Smith açısından önemlidir. Onun iman ve inanç üzerine yapmış olduğu çalışmalar kendi felsefi düşüncelerinin temelini oluşturur. Smith, özellikle her bir dinî geleneğin iman anlayışını ortaya koyarak üzerinde durduğu bilimsel çalışmalarla farklı dinî görüşteki insanların dikkatlerini çekmeyi başarmıştır. Bilhassa kilise Smith'in savunmuş olduğu görüşleri benimsememiş ve onu teolojilerine zarar veren biri olarak görmüştür. Çünkü Smith'in amaçladığı hedeflerden birisi de inançlarda farklı olursa da imanda bütün insanların bir olduğu düşüncesidir.

Öyle ki Smith, iman ve inanç konusunda zihinlerin daha açık hale gelmesi için öncelikle bu iki kavramın tanımının doğru yapılması gerektiğine inanır. Zira ona göre birçok kimse bu iki kavramı birbirine karıştırır. Smith'e göre "inanç", (belief) kavramı, "iman" (faith) kavramından farklıdır ve birçok kimse iman ve inancı sıkı bir şekilde birbiriyle aynı anlamda görmekle hata eder. Bu bağlamda Smith, iman ve inanç kavramlarının aynı olduğu fikrine yani iman sahibi olmanın inanç sahibi olmak anlamına geleceği görüşüne karşı çıkar. Ona göre her ne kadar bu ikisi aynı görünse de aslında farklıdır. Bu çalışma boyunca bu iki kavramı Smith'in neden birbirinden farklı olarak tanımladığını ve onun bu ayrımının epistemolojik açıdan ne anlam ifade ettiğini ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Smith, İman, İnanç, Sembol, Gelenek.

ACCORDING TO WILFRED CANTWELL SMITH THE NATURE OF FAITH AND BELIEF**ABSTRACT**

Wilfred Cantwell Smith was born in Toronto on July 21, 1916, and is a theologian whose work is mainly on comparative religion history and Islam. His work on Islam in particular has been debated both in the West and in the Islamic world. Smith's views on religious pluralism and the need for a dialogue between religions and the efforts he has made to achieve this are known to academic and religious groups. In this context he did not hesitate to criticize his theology in order to make such an effort.

In this study we will try to put forth in a comparative manner how Smith treats the concept of belief and faith in his own sense of religion. According to him, all religions are by their own truths and symbols. It is important for Smith to understand philosophically religious concepts in a correct way as these symbols are the main elements of faith. Researchs on his beliefs and faith is the basis of his philosophical thoughts. Smith, in particular, put forward the understanding of faith in each religious tradition, and has succeeded in attracting the attention of the people of

different religious views with the scientific studies he has emphasized. In particular, the church did not adopt the views that Smith had defended and regarded him as a person who harmed his theology. Because one of Smith's goals is that beliefs are different, but all people in faith are one.

Smith also believes that the definition of these two concepts must be done correctly in order for the minds to become more open about faith and belief. According to him many people confuse these two concepts. According to Smith, "belief" is different from the concept faith and many mistake faith and belief in seeing it in the same sense. In this context, Smith rejects the belief concepts are the same, that is, to have faith, means to have faith. According to him, although these two seem the same, they are actually different. Throughout this work we will try to discuss why Smith identifies these two concepts differently from each other, and what this distinction means in terms of epistemology.

Key words: Smith, Faith, Belief, Symbol, Tradition.

GİRİŞ:

İman (faith) ve inanç (belief) birbirine çok yakın hatta iç içe olmalarından dolayı aralarındaki fark kolayca görülememiş ve birbiriyle karıştırılan iki terim olmuştur. İman ve inanç hem din-dışı hem de dini alanda kullanılabilen iki epistemolojik terimdir.¹ Bununla beraber iman, insanın yapı özelliği olan inanma akt'ının temelde Tanrı gibi aşkın varlıkla olan ilişkisi,² nihai derecede kaygılı olma hali³ ve Tanrı'nın beşer tarihindeki aktivitesinin gönüllü olarak kabul edilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁴ Mutlak imanı birçok düşünür inanç ve fiilin birlikteliğiyle beraber kalbin iç eylemi olarak görür.⁵ Ayrıca iman, Tanrı'ya güven anlamının dışında⁶, O'nun gönderdiği peygamberleri tasdik etme,⁷ bir şeye tereddütsüz, kesin olarak içten ve yürekte inanma, haber verilen bir şeyi bir hükmü tasdik etme anlamlarına da gelmektedir.⁸ Nihayetinde iman, dinî problemler hakkında verdiğimiz hükümlerde, anahtar bir rol oynayan özellik⁹, görülme-yene inanma¹⁰, süje-obje arasındaki bir ilişki¹¹, görülmez olana içten bağlanma,¹² gibi çok zengin anlamları da içinde barındırır.

1. İman ve İnancın Farklılığı

İman ve inanç hakkında yapmış olduğumuz bu tanımlamalara acaba düşünürümüz Cantwell Smith nasıl bakmaktadır? Her düşünürün yaptığı gibi o da bu konu ile ilgili olarak öncelikle işe kavram analizinden başlar. Ona göre iman ve inanç konusunda zihinlerin daha açık hale gelmesi için öncelikle bu kavramların tahlilini yapmak gerekir. Smith'e göre inanç (belief), iman (faith), değildir. Birçok kimse iman ve inancı sıkı bir şekilde birbiriyle aynı anlamda görmekle hata etmiştir.¹³ Smith, iman ve inanç kavramlarının aynı olduğu fikrine yani iman sahibi olmanın inanç sahibi olmak anlamına geldiği görüşüne karşı çıkar. Her ne kadar bu ikisi

¹ Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997 s. 87.

² Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, Yayınları, İstanbul, 1988, s. 196. vd.

³ Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000., s. 15.

⁴ John Hick, *Problems of Religious Pluralism*, The Macmillian Press, London, 1963, s. 61.

⁵ Toshihiko İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Pınar Yay., İstanbul, 1984, s. 78.

⁶ Mehmet Aydın, *Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 47.

⁷ Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm*, Tekin Yayınları, Konya, 1991, s. 102.

⁸ Ahmet Hamdi Akseki, *İslam Dini*, Gaye Matbaacılık, 32. Baskı, Ankara, 1983. s. 50.

⁹ S Stephen C. Evans, *Philosophy of Religion Thinking About Faith*, Inter Varsity Press, 1985. s. 112.

¹⁰ *The Encyclopedia of Religion*, Sayı 12, New York, 1987.s. 250.

¹¹ Özcan, s. 113.

¹² Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi Yay., İstanbul, 1987, s. 104.

¹³ Smith, *The Meaning and End of Religion*, New American Library, New York, 1963. s. 110.

aynı görünse de onlar aslında farklıdır. Smith'in iddiasına göre, İslamiyet'teki ve Hıristiyanlıktaki dindar insanların temel olarak aldıkları şey inanç (belief) değil, bilakis (faith) imandır.¹⁴

Burada o zaman haklı olarak şu soruyu sormak gerekir: Eğer iman, inanç değilse o zaman nedir? Smith'in bu soruya verdiği cevap, inancın bir değere sahip olmadığı, imanın ise bir değere sahip olduğu şeklindedir.¹⁵ O, bu düşüncesini desteklemek için önce bilginin karşılığı olan kavrama bakılmasını gerekli görür. Zira sıradan bir kimse için bilgi iki şeyi gerektirir.

1. Kişinin bildiğinde doğruluk
2. Kesinlik

Smith, bu konuyu daha iyi açıklamak için şu örneği verir.

*"Mesela üç kişiyi ele alalım. Bunlardan birincisi, Ankara'nın Türkiye'nin başkenti olduğunu bildiğini söylesin. İkincisi ise Türkiye'nin başkentinin İstanbul olduğu inancını ifade etsin. Üçüncü kişi de Ankara'nın başkent olduğu inancını dile getirsin. Smith'e göre bu düşünce içinde olan üçüncü kişinin haklı olduğuna kanaat getirebiliriz, fakat onun inandığı şey konusunda emin olmadığını ona söyleriz. Ancak bu kişinin görüşünün doğru olduğu ortaya çıkar. Lakin bu, bilgi değildir. Çünkü o, bunu belli bir kararsızlıkla benimsemiştir. Buna alternatif olarak kişi, yargısından oldukça emin olabilir. Fakat bu tür bir ifade ediş kesin emin olunmadığını gösterir. İkinci örnekte ise İstanbul'un başkent olduğu izlenimine sahip olan adamın durumu bilgiyi yansıtmaz; fakat güçlü bir şekilde onu savunabilir, kendi eminliğinin yoğunluğu artabilir; ancak inancı onun bakış açısı hatalı olduğu sürece bilgiye dönüşmez."*¹⁶

Öyle ki, Smith için sen x' e inanıyor musun, yoksa inanmıyor musun? Sorusu, sen x' e mi yoksa y' ye mi inanıyorsun sorusundan farklıdır. Doğru ya da yanlış biçimsel olarak ortaya konabilir. Fakat inanç, bundan daha karışıktır. Dinî bir kategori olarak inanç, modern dünya için doğal, açıkça ikna edici ve fazla basitleştirilmiştir. Düşünürümüze göre özellikle bazı kimseler, dinî geleneklerdeki düşünceleri eleştirmeden doğrudan doğruya kabul ederek daha değerli ve daha geleneksel fikirleri inanç kavramına dâhil ederek kavramın doğru anlaşılmasını güçleştirmiştir.¹⁷ Smith, bu düşüncelere kendi perspektifinden baktığında dinî bir kategori olarak inancın yetersiz, meşru olmayan ve modern dünya için bile işlevsiz hale geldiği kanaatinde. Bu anlamda mesela, Kur'an'da modern inanç kavramının olmaması, Smith'in tezini savunması için yeterli bir delil olarak görülebilir.¹⁸

Smith'in düşüncesine göre inanç insan merkezli, iman ise Tanrı merkezli bir kavram haline gelmeye başlamıştır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere o, iman ve inancın aslında oldukça bir birinden farklı kavram olduğu görüşündedir. İnançta ona göre birbirimizden ayrılmaktayız. Ancak imanda hayal edebileceğimizden daha az farklılık göstermekteyiz.¹⁹ Kuşkusuz Smith'e göre kavramlar zaman içerisinde çok değişik anlamlara gelmiş ve bu da insanların en önemli sorunu olmuştur. O, inanç kavramının "zan" anlamına geliş sürecini inceler. Zira ona göre dillerin de bir tarihi vardır ve asırlar boyunca kelimeler birbirlerinden farklı bir şekilde anlam değişikliğine uğramıştır. Mesela, iman, İngiliz kültüründe esas olarak gerek söz ve gerekse davranışla bir kişiye gösterilen sadakat veya bizzat kişinin verdiği söz yahut davranış anlamına gelmektedir. Fakat daha sonra 14. yüzyılda onun anlamı değişmeye başlamıştır. İnanç kelimesi

¹⁴ Smith, s. 115.

¹⁵ Smith, s. 114. Krş. Smith, *On Understanding Islam*, Mouton Publishers, The Hague, The Netherlands, 1981. ss. 118-119. s.143.

¹⁶ Smith, *Towards A World Theology, Faith and The Comparative History of Religion*, The Macmillian Press, London, 1981. Krş. *The Meaning*, ss.116-117.

¹⁷ Smith, *On Understanding*, ss. 118-119

¹⁸ Smith, *The Meaning*, s. 120.

¹⁹ Smith, ss. 133-134.

ise “Tanrıya inanç” anlamında kullanıldığında “Tanrı’ya iman” anlamını kaybetmiştir.²⁰ Smith, bir örnek vererek meseleyi şu şekilde izah etmeye çalışır.

- a) O, A’nın B olduğunu kabul eder.
- b) O, A’nın B olduğu görüşündedir.
- c) O, A’nın B olduğunu zanneder.

Smith, birinci ifadedeki üslupla kişinin haklı olduğunu, üçüncü ifade de ise hiçbir tavrın belirmediğine işaret eder. Bu noktada o, ikinci anlam boyutunda başlayan inanç kelimesinin geçen 18 asır boyunca ilk a) anlam boyutundan, sonuncuya c) ye doğru bir değişim geçirdiğini ileri sürer.²¹

Öyle ki Smith, bu üç eğilimi şu ifadelerle özetler.

- 1. a) İmanın objesi bir şahıstır. Mesela, zat olan Tanrı gibi.
- 1. b) İnançın objesi ise fikir, önerme ve bir teori olarak ileri sürülür.
- 2. a) İmanın rolü kozmik bir bağlılık kararıdır.

2. b) İnançın ifadesi ise pasif olmayıp tanımlayıcı ve fiile yönlendirici, motive edici bir durumdur.

3. a) İman hali kişinin mutlak olana teslimiyeti, güveni ifade eden hakikatlerle ilişkisini içerecek şekilde kullanılmıştır.

3. b) İnanç hali ise kişinin şüpheli, açıkça şaibeli geçerliğe sahip hususlarla ilgisini içerecek şekilde kullanılmıştır.²²

Öte yandan Smith’in ifadesi ile “Ben Tanrıya inanırım” (*I believe in God*) ve “Tanrı oradadır” (*God is there*) ifadeleri ben kalbimi, ruhumu ona adıyorum. O, bana varlık vermiştir ve ben de buna karşılık yaşamımı O’nun hükmüne adıyorum, O’nun rahmetine sığınıyorum, demektir. Bugün ise “Tanrı’ya inanırım” ifadesi şu şekilde anlaşılır: Mademki Tanrının var olup olmadığına dair önemli bir problem vardır. O halde ben de kararımı lehte veriyor ve Tanrı’nın varlığına hükmediyorum. Ayrıca buna ahlâkî bağlılık ve bir yaşam tavrı olarak “kararıma güveniyorum” ifadesi de eklenecektir.²³ Modern düşüncede inanç, gördüğümüz gibi kısmen yeni bir dünya görüşünün bir parçası olmuştur. Bir başka ifadeyle yenedünya düşüncesinin kullandığı kavramlarla inanç kavramı yeniden tanımlanır olmuştur. Son tanımlanan hali ile inanç kavramı “Aşkınlığa olan inancı” zayıflatmıştır.²⁴

Bununla beraber iman ve inancın birbirinden farklı olmasında iman, inançtan daha geniş ve kapsamlı bir kavram olması her imanda bir inanç unsurunun olduğuna işaret eder. İnanç bilgiye; iman ise fiil ve teslimiyete daha yakın görünmektedir. İmandaki teslimiyet fiile yönelik olmasıyla inançtan ayrılmaktadır. Ayrıca imandaki doğruluk iddiası inançtakinden daha zayıf olduğu halde teslimiyet gücünün fazla oluşu onu inançtan daha fazla göstermektedir. İnançta “delil “ağır basarken imanda ise delil bulunsun veya bulunmasın “duygusal” yön daha ağır basmaktadır. Bu bakımdan inançta doğruluk ihtimali daha çok olduğu halde samimiyet ve güven çok azdır. Oysa imanda doğruluk ihtimali daha zayıf, fakat güven, teslimiyet ve samimiyet daha güçlüdür.²⁵

2. İman ve İnançın Dinî Gelenekle İlişkisi

Smith’e göre iman diğerleriyle birlikte insanın yaşantısında bir etkidir. Sosyal çeşitlilik içerisinde öncelikle bir faktörden meydana gelebilmekte ve beslenebilmektedir. Yükseldiği tek yer olan kişisel yaşamda ortaya çıktığından eğer otantikse her şeyi içerir ve ona bir duygu katar. Kişinin yaşantısının tüm şekli içerisinde bir unsurdur. Dahası iman diğer unsurlarla şekillenen bir

²⁰ Smith, ss. 268-276.

²¹ Smith, s. 276.

²² Smith, s. 276.

²³ Smith, s. 277

²⁴ Smith, *A World Theology*, ss. 143-144

²⁵ Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, s. 89.

biçimdir. Düşünürümüze göre bir insanın imanını anlamak, ekonomiden sanata, komşunun çocuğunun ağlamasından sınavdaki başarısızlığa kadar tüm dünyayı nasıl gördüğü ve hissettiğiyle alakalıdır.²⁶

Diğer taraftan Smith'in belki de en ilginç düşüncelerinden biri kişinin gerçek imana ulaşabilmek için önce bir inançsızlık devresinden geçmesi gerektiğidir. Ona göre bu inançsızlık döneminde kişi tüm içtenliği ve sonucunda gelen korkuları, endişeleri, bilfiil yaşmalıdır. Ancak bu şekilde o kişi birkaç yıl sonra yüzeysel (bayağı) olmayan bir imana sahip olabilir ve bunu koruyabilir. Eğer bir kimse gerçek üzüntüsünün acısıyla (hiçbir yaratıcı yoktur) demişse işte o zaman Tanrı'nın rahmetiyle "ancak Tanrı vardır" diyebilir ve bunu da gerçek anlayışın vecdi içinde söyleyebilir.²⁷ Smith için teoloji, geleneklerin ve bu dünyanın bir parçasıdır. İman teolojinin ötesine uzanır, insanların gönlündedir. Hakikat, imanın ötesine uzanır, Tanrı'nın gönlündedir.²⁸ İman, daima değişir, birikimsel ve yenidir. Genellikle kişiye özgüdür ve içinde bulunduğu çevreden bağımsız olmakla birlikte onun tesirinden tamamen uzak da değildir. Bir başka ifadeyle İman sabit bir şey değildir, fakat hakikatle ilişkili bazı insanların sayısız kalp atışıdır. İmanı samimiyetle idrak etmek, ideal olarak değil, onu bilfiil idrak etmektir.²⁹ Smith, imanın sadece sahip olunan bir değer olmadığını, aynı zamanda yaşanması gereken bir değer olduğu kanaatindedir. Öyle ki kişinin imanı zamana bağlı olarak değişir. Çünkü iman kişiseldir ve insan onu bu ciddiyetle seçmesi gerekir. Mesela, "Benim imanım kardeşimin imanından farklıdır. Bu bir gerçektir. Benim komşularımdan birinin imanı ya da okuyucularımın imanı, başkalarıminkinden farklıdır."³⁰ Smith'in bu ifadelerinden de anlıyoruz ki iman kişisel olup kişiden kişiye farklılık göstermektedir.

Smith'in üzerinde önemle durduğu bir diğer konu ise genel olarak Hıristiyan, Budist, Hindu, Yahudi imanından bahsedilemeyeceği, bilakis sadece kişilerin kendi sahip olduğu imanlarından bahsedilebileceğidir. Öyle ki o, bu konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklar: *"Biz bütün insanlar dünyevi topluluklarda bir araya gelen, hiç şüphesiz dünyevi etiketle etiketlenen kişileriz. Fakat (aşkın) olanın fikrine kalırsa onunla hem doğrudan doğruya hem de şahsen karşı karşıya gelme hiçbir surette mümkün değildir. Tanrı'nın indinde bizden her birimiz birer kişiyiz, cins değiliz. Tanrı indinde ve yeryüzünde meşru olarak isimlendirilebilen Hıristiyan imanı diye hiçbir şey yoktur. Hem kişisel, hem özel, hem de aracısız Hıristiyanların kişisel imanları vardır ve var olmuştur."*³¹

Bu ifadeleriyle Smith için sahip olunması gereken ideal bir iman yoktur. Ancak farkına varılması gereken Tanrı ve sevilmesi gereken insanlar vardır. Bunların insanlara kâfi gelmesi gerekir. Şüphesiz inançlı bir kimsenin belli bir düşünceyle hareket etmesi o kişinin imanının bir göstergesi değil; bilakis Tanrı'nın yardımıyla bu kişi söz konusu düşünce doğrultusunda hareket eder. Bu bağlamda Smith imanı, insanın sonsuzluğun cüzü olarak görmesi değil, aksine şimdiki sonsuzluğun farkında olması şeklinde tanımlar.³²

Görülüyor ki Smith için gerek İslami anlayışta, gerekse klasik Hıristiyan anlayışında can alıcı nokta imanla ilgilidir. Modern batı kültüründe dikkatler bu konudan oldukça farklı olan inanca çevrilmiştir. Ona göre önemli olan imandır. Batının son zamanlarda inanca önem vermesi ya tesadüfi yahut ta anlamsızdır. Dinî inançlar, üzerinde önemle durulan hususlar değil, sadece bir önyargı olarak görülmüşlerdir. Modern dünyanın dinî krizi de gerçekte düşünülmeden veya en azından aşikâr ve sabit olarak görülen bu yargıların düşünce noktasında bilinç düzeyine

²⁶ Smith, *Faith and Belief*, Princeton University Press, New Jersey in The United Kingdom, 1979.s. 72.

²⁷ Smith, *On Understanding*, s. 35. **Bkz.** Smith, *The Faith of Other Men*, New American Library, New York, 1963.ss. 60-63.

²⁸ Smith, *The Meaning*, ss. 167-168.

²⁹ Smith, ss. 168-170.

³⁰ Smith, ss. 170-172.

³¹ Smith, s. 173.

³² Smith, s. 173.

yükselmesiyle ortaya çıkmıştır.³³ Bu da iman ve inancın eş anlamlı olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu nedenle birçok görünüşte dindar olan kimse “inanç” sorusuna **evet** şeklinde cevap vermenin önemini reddetmiş, başka birçok eleştirel düşünceyle yaklaşan kimseler ise ”iman“ sorusuna **hayır** şeklinde cevap vermenin önemini reddetmiştir. Smith'e göre bunların her ikisinin de kullanımı yanlıştır. Artık bu eş kullanım devam etmemelidir. Düşünürümüz için kişinin seçtiği **sembol sistemi** daha önemlidir. Aynı zamanda semboller bundan sonra da önemini koruyacaktır. Ona göre merkezi din sorunu sembollerden daha ziyade kilisenin belirttiği ve Kur'an'da da ifade edildiği üzere imandır.³⁴

Öyle anlaşılıyor ki Smith için İnsanların neye inanacakları değil, benimsemek için hangi sembol sistemini seçecekleri ve bu sistemde neler yapacakları daha fazla önemlidir. Bir başka ifade ile Smith, kendi toplumu içinde neye inanıp inanmayacaklarından daha ziyade hangi sembol sistemini benimseyip benimsemediğine önem verir. Bununla birlikte bu durum, içinde yaşanılan hayatın Tanrı merkezli ve nihai olsa da sistem olarak insan merkezli olan bu sembol sisteminde “iman” sahibi olmanın neler ifade ettiğinin daha önemli olduğunu ortaya koyar.³⁵ Smith, iman ve inanç ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade eder: “*İnanç hiçbir zaman iman olmamıştır. Fakat Tanrı, inançları insanoğlunun kendisine olan imanının ve yaşamının bir dayanağı olarak vermiştir. Müslüman ve Hıristiyanlar, her iki kesimde imana sahiptir. İnançlarımız farklıdır ve bu da önemlidir. Fakat nihai manada bu önemli değildir. Çünkü bizzat Tanrı'nın sonuçta ilgilendiği husus ta bu değildir. Evrensel konu imandır ve bu imana da her iki kesim sahiptir. Ben, imanlı bir kimseyim, Tanrı'nın bunu ihsan edeceğini umarım. Biz, imanlı kimseleriz, bu da fazlasıyla gerçektir.*”³⁶

Smith'in bu düşüncelerinden hareketle denilebilir ki iman, kişisel düzeyde ilahi hakikatin tanınmasıdır. İman, kişinin kendisi için doğru olarak hakikati tanıyabilme ve ona güvenme yeteneğidir. Özellikle İslami düşüncede öncelik ahlâkî konumuyla bu ilahi emirlerin ahlâkî otoritesi ve gerçekliğinin tanınmasını içerir ve bunu öncelikli kılar. Böylece ahlaki yükümlülüklerin zorunluluğunu tanıma vardır ve kişisel bağlılıkla onu gerçekleştirme yönünde çaba göstermelidir.³⁷

Diğer taraftan iman bireysel düzeyde ilahi hakikatin kabulü olmakla beraber sadece bir şeyi ilahi bir vahiy olarak kabul etmek değil, aynı zamanda ilahi vahiy kişinin kendisi için otorite olarak kabul etmesidir. İmanlı insan olmak demek, Tanrı'dan gelen bir şeyi kabul etmek değil, aksine imanlı insan olmak, Tanrı'dan geleni yaşantısına dâhil etmek ve ona göre davranmak demektir.³⁸ Smith'e göre sorun kişinin inandığı şey değil, fakat doğru olarak inandığı ya da kabul ettiği şey hakkındadır. İman konusunda söz konusu olan bu kişinin ne tür bir insan olduğudur.³⁹ Öyle ki Smith, imanı pek çok şekilde inançtan farklı ve onun ötesinde görür. İman Tanrının birliğini, eşsizliğini ve her şeyi kuşatan bir otorite olmasını kabul etme ve ona teslim olmadır.⁴⁰ Bununla birlikte Smith, Hıristiyanlar gibi klasik Müslümanların da imanı bir bağlılık, teslimiyet olarak gördüklerine vurgu yapar ve onun iman tanımı, insanların imana sahip olmaktan daha çok, sahip oldukları şeyin gereklerini yerine getirmek şeklindedir.⁴¹ Smith bu düşüncelerini daha açık bir biçimde şöyle açıklar: “*İman bir gelenek tarafından beslenir, şekillenir, form alır ve onunla devam ettirilir. Fakat iman ilerler ve geleneği geçer. Neticede geleneği o devam ettirir. İman*

³³ Smith, ss. 277-278.

³⁴ Smith, *On Understanding*, s. 279.

³⁵ Smith, s. 280.

³⁶ Smith, ss. 280-281.

³⁷ W.C.Smith, “Faith as tasdiq”, *Islamic Philosophical Teology*, (Nşr. Rarwiz Morewedge, New York, 1979), s. 106.

³⁸ Smith, s. 113.

³⁹ Smith, s. 113.

⁴⁰ Smith, *The Faith of Other Man*, s. 60-61.

⁴¹ Smith, *Faith and Belief*, ss. 39-40.

*bağlıdır. Mesela, Hıristiyan'ın Tanrı'yla, ayinlerle, ahlâkî zorunluluklarla ve toplumsal ilişkisiyle, Hindu'nun kast sistemindeki cezalandırıcı adalet yasasıyla ilişkisi, Budist'in Buda imajıdır.*⁴²

Bütün bu anlatılanlar ışığında Smith'in iman anlayışında iman daha çok bağlıdır ve onu otantik bir şekilde bilmek, kişinin ona dâhil olmasıyla gerçekleşir. Düşünürümüzün dâhil olmaktan kastı ise imanın Tanrı'da, Dharma'da, Allah'ta, Kuran'da, Hıristiyan'da ya da benzerlerinde imandır.⁴³ Smith'e göre iman, kişiseldir, ancak "iman" ile "inanç" arasında fark vardır. O, **credo** kelimesinin amentü iman ikrarı olarak düşünülmesi gerektiğini, ancak yanlış bir şekilde **inanıyorum (I believe)** şeklinde tercüme edildiği görüşündedir. Ona göre iman daha derin, daha zengin ve daha kişiseldir. Bazı durumlarda ve doktrinleriyle birlikte bazı seviyelerde dinî gelenekler tarafından oluşturulur ve devam ettirilir. Fakat iman, sistemlerin değil, insanların özelliğidir. İman kişiliğin bir konumudur. Kendine, komşusuna ve evrene karşı tümenden bir cevap, görüleni görme ve dokunulana dokunma şekli, basit bir seviyeden daha fazlasını görme, hissetme, öteye açılan bir boyutun terimleriyle hareket etme kapasitesidir.⁴⁴

Diğer taraftan Smith'e göre "inanç" ise belirli fikirlerin oluşmasıyla olur. Bazıları inancı görünenin ötesindeki fikrin sözde terimlere çevrilmesi şeklinde anlamışlardır. Ona göre din söz konusu olduğunda iman yerini alır. İman, inançtan daha kapsamlı ve derindir. Bu sebeple iman olmadan inanmak mümkündür. İman, insan yaşamının bir niteliği olup yapabileceği en iyi şey olarak yücelik, cesaret, vefalı olma ve hürmetkarlığın formunu oluşturur. Mesela, Hıristiyan inancında **inancın** rolü başta gelir ve inanç bazen kesinlik taşımaktadır. Doktrin, imanın temel bir ifadesidir, onun bir kriteri şeklindedir. Gelenekler, inançtaki farklılıkları ayırmıştır ve katılımcı olmanın şekli bir niteliği olarak inancı meydana getirmiştir.⁴⁵

İnanç ise imandan önce gelmekte ve onun temelini oluşturmaktadır. Bir epistemolojik terim olarak iman ve inancın din dışı alanda kullanıldıklarında aralarında herhangi bir ayırım yapılmaması yani eş anlamlı olarak düşünülmeleri doğru değildir. Onlar dinî alanda kullanıldıklarında yani birer dinî terim olarak düşünüldüklerinde ise aralarında mutlak ve kesin bir farklılığın bulunmasının dikkatten uzak tutulmaması gerekir.⁴⁶ Bu noktada imanda bir takım basamaklar bulunmaktadır. Onları şu şekilde ifade etmek mümkündür: "İman, ilgiyle başlayıp inanç sürecinden geçtikten sonra oluşan bir teslimiyet ve güvendir. Bununla birlikte imanı daha önce gelen inanç tayin etmektedir. Yani o, imanının muhtevasını ve fikri boyutunu oluşturmaktadır. Buradan anlaşılıyor ki iman, inancı önceden gerektirmekte ve her inanç bir önermeye bir ifadeye inanç olduğuna göre imanının temelini yani zihni ve fikri yönünü 'önermesel inanç' oluşturmaktadır."⁴⁷

İnanç ile iman arasındaki ayrımın anlaşılmasının zorluğu inancın, iman anlamına gelen kelimelerle çevrilmesinden kaynaklanmaktadır. Smith'e göre bu ayrımın iyi bir şekilde farkına varılması gerekir. O, inanç sahibi olmayı dinî bir kategori olarak görmez. Modern anlamda inanç sahibi olmak bilgiyle bağlantılı olarak imandan ayrı tutulmuştur. Günlük dilde inanç onun gerçekliğine dair kesin bir fikir olmadan yahut açıklayıcı net bir fikir olmadan bir bakış açısının sunulduğu gerçekliğine ileten bir düşüncedir. Diğer taraftan Smith, inançla bağlantılı olduğu oranda bu inanç sahibi olma düşüncesini günümüzde büyük ve artan oranda inananı niteleyen güven yokluğuyla düz bir şekilde bağlantılı sayar. Mesela, insanlar hayatlarını onunla ortaya koyma isteklerinde bile, belki tereddütlü ve kasıtlı bir şeylere inanıyorlar, fakat her iki durumda da çok emin değildirlere. Entelektüel kavrayışın düz bir bilinçliliği ile emin olmama hali ya da ne

⁴² Smith, s. 5.

⁴³ Smith, s. 5-8.

⁴⁴ Smith, ss. 9-11.

⁴⁵ Smith, ss. 12-14.

⁴⁶ Özcan, s. 91.

⁴⁷ Özcan, s. 92.

kadar kendilerini emin hissetseler de inanan kişiler kabul etmeyebileceklerinden bahsettikleri şeyleri, tanıyabilirler.”⁴⁸

SONUÇ:

Smith'e göre, “inanıyorum” demek, inancın gereklerini yerine getirmeyi gerektirmez. İnanca davette bulunulabilir, fakat “biliyorum” un tersine bir sahiplenme değildir. “İnanıyorum” da evrenselleştirme ya da tam bir sosyalleştirme olmamıştır. Smith için modern inanma fikri insan merkezli bir düşünceyi ortaya koyar.⁴⁹

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki iman, ilgiyle başlayıp inanç sürecinden geçen ve bu süreçten sonra nihai hakikate tam bir bağlılık (teslimiyet), güven ve gereklerini yerine getirme olarak anlaşılmaktadır. İnanç ise teslimiyet ve güvenden daha çok bir bilgi aktı olmakla beraber önermelerle alakalı ve şüphe unsuru daima bulunmaktadır. İmanda şüpheden ziyade inanılacak olan objeye tam bir teslimiyet ve güven vardır. Öyle ki inanılan şeyin yanlış olup olmaması o kadar önemli değildir. Smith' e göre nihayetinde iman kişiseldir ve Tanrı'ya tam bir teslimiyettir. Bu nedenle ikisinin muhtevası doğal olarak bir birinden farklıdır. Burada belki Smith'e yapılacak olan en önemli itiraz; onun gerçek iman sahibi kimsede bulunması gereken özellik hakkında söylediği söze olur. Zira ona göre bir kimsenin gerçekten iman ettim diyebilmesi için ateizmin bütün hallerini yaşaması ve ondan sonra iman ettim, demesi gerekir. Bu söz çok tartışma yaratır. Çünkü özellikle semavi dinler açısından bu düşüncenin kabulü mümkün değildir. Bu dinlerin teolojileri böyle bir yönteme müsaade etmez. Ayrıca herkesten gerçek imana ulaşma noktasında imansızlık sürecini dolu dolu yaşaması beklenmemelidir.

KAYNAKÇA:

Özcan, Hanifi. *Epistemolojik Açıdan İman*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997.

Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, Yayınları, İstanbul, 1988.

Tillich, Paul. *İmanın Dinamikleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.

Hick, John. *Problems of Religious Pluralism*, The Macmillian Press, London, 1963.

İzutsu, Toshihiko. *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1984.

Aydın, Mehmet. *Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

Gölcük, Şerafettin -Süleyman Toprak, *Kelâm*, Tekin Yayınları, Konya, 1991.

Akseki, Ahmet Hamdi. *İslam Dini*, Gaye Matbaacılık, 32. Baskı, Ankara, 1983.

S Stephen C. Evans, *Philosophy of Religion Thinking About Faith*, Inter Varsity Press, 1985.

The Encyclopedia of Religion, Sayı 12, New York, 1987.

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi Yay., İstanbul, 1987.

Smith, Wilfred Cantwell. *The Meaning and End of Religion*, New American Library, New York, 1963.

Smith, Wilfred Cantwell. *On Understanding Islam*, Mouton Publishers, The Hague, The Netherlands, 1981

Smith, Wilfred Cantwell. *Towards A World Theology, Faith and The Comparative History of Religion*, The Macmillian Press, London, 1981.

Smith, Wilfred Cantwell. *Faith and Belief*, Princeton University Press, New Jersey in The United Kingdom, 1979.

Smith, Wilfred Cantwell. *The Faith of Other Men*, New American Library, New York, 1963.

⁴⁸ Smith, *Faith and Belief*, s. 36.

⁴⁹ Smith, s. 36.

Smith, Wilfred Cantwell. "Faith as tasdiq", *Islamic Philosophical Teology*, Nşr. Rarwiz Morewedge, New York, 1979.

FINANSAL SEKTÖR VE REEL SEKTÖR ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Arş. Gör. Müge SAĞLAM

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, mugesaglam@kmu.edu.tr

Arş. Gör. Emine KARAÇAYIR

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, eminekalayci@kmu.edu.tr

ÖZET

Hem finansal piyasada işlem yapan hem de reel sektörde faaliyet gösteren piyasa katılımcılarının her iki sektör arasındaki ilişkinin yönünü bilerek buna göre hareket etmeleri ve öngöründe bulunabilmeleri önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye finansal sektör ve reel sektör arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmıştır. 2007:Q1-2017Q4 arasındaki dönemin incelendiği çalışmada BİST100 kapanış endeksi, yurtiçi özel sektör kredi hacmi, kapasite kullanım oranı, GSYİH, sanayi üretim endeksi, ithalat ve ihracat değişkenleri kullanılmıştır. Aynı seviyede durağanlaşan serilerle çalışma yapabilmek için uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Daha sonra çalışmada uzun dönemli ilişkinin incelenmesi için Johansen Eşbütünleşme Analizinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucuna göre değişkenler arasında en az 6 defa eştümleşik ilişki vardır. Bu sonuca dayanarak her iki sektör arasında anlamlı bir ilişki olduğuna dair hipotez kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Sektör, Reel Sektör, Johansen Eşbütünleşme Analizi

THE ANALYSIS OF RELATION BETWEEN FINANCIAL SECTOR AND REAL SECTOR: THE SAMPLE OF TURKEY

99

ABSTARCT

It is important that market participants who both operate in financial market and real sector knowing the direction of the relationship between the two sectors and accordingly acting. Therefore, in this study between relationship financial and real sector of Turkey has been examined. In this study that has been examined 2007Q1-2017Q4 lag has been used variables which are BIST100 index, domestic private sector credit volume, capacity ratio, GDP, industrial production index, import and export. Appropriate lag length has been determined because to be able to work with the series that are stationarity in the same level. Later, in this study, in order to examine secular trend relationship has been benefit from Johansen Cointegration Analysis. According to the result of study are at least six identical integers between variables. Based on this result, the hypothesis that there is a meaningful relationship between the two sectors can be accepted.

Key Words: Financial Sector, Real Sector, Johansen Cointegration Analysis.

GİRİŞ

Finansal sistem temel olarak; ekonomide fon fazlası olanlardan fon açığı olanlara fon transferini gerçekleştiren sistem şeklinde tanımlanabilir. Ekonomide yer alan birimlerden bazı kesimler özellikle hane halkı tasarruflarında bulunarak fon fazlası verirlerken, bir diğer kesim ise gelirlerinden daha fazla harcama yaparak fon açığı yaratırlar. Bu finansal sistem içinde yer alan finansal kurumlar fon fazlası olanlar ile fon açığı olanlar arasında köprü görevi görerek her iki kesiminde ihtiyacına cevap vermektedir. Fon transferinin gerçekleşmesi sonucunda tasarruflar

yatırımlara aktarılır. Bu sayede sermaye stokunda büyüme gerçekleşir ve en nihayetinde ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması sağlanır. Kısacası ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için sadece reel sektörün üretimini artırması değil aynı zamanda bu sektöre fon sağlayabilmesi için finansal sektörün de gelişmesi önemlidir.

Gelişmekte olan ülkelerde olan tasarruf eksikliğinin reel sektörün gelişmesini yavaşlattığı daha önce yapılmış olan çalışmalarda görülmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın artması için tasarruf oranının yüksek olması önemlidir. Tasarruf eksikliğinin bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde sermayenin finansmanında krediler büyük önem taşımaktadır. Finansal piyasalar genel olarak sermaye ve para piyasaları olarak ikiye ayrılır. Gelişmiş piyasalarda sermaye piyasaları da önemli rol oynamaktadır ancak Türkiye gibi ülkelerde daha çok para piyasası aracı olarak karşımıza çıkan krediler ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde için etkili bir finansman kaynağı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle bu çalışmada değişkenlerden biri yurt içi özel sektör kredi hacmi olarak belirlenmiştir.

Ekonomik istikrar ekonomiler için bir başarı kriteri olarak tanımlanırken, finansal istikrar finansal sistemin başarısı olarak tanımlanabilir. Yani finansal istikrar, finansal sisteme karşı oluşturulan güven ortamıdır. Bu güven ortamı güçlü ve sağlam finansal kurumlarla ve istikrarlı piyasalar ile sağlanabilir. Finansal istikrar genel olarak ekonomik süreçlerin etkin olarak dağılmasının devamlılığını sağlamaktır diyebiliriz. Finansal istikrarın olmadığı ülkelerde ülkenin ekonomik olarak gelişmesi söz konusu olamaz. King ve Levin (1993) finansal sistemi güçlü ülkelerin diğer ülkelere göre daha hızlı büyüdüğünü söylemişlerdir. Ayrıca Finansal sistem içerisinde tasarruf sahiplerine ait fonların reel sektöre dâhil edilmesi ekonomik büyüme için gerekli olduğu görüşünü savunmaktadırlar.

Finansal istikrar Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişmişliğine katkı sağlaması açısından, reel sektördeki gelişmeler ise ekonomik kalkınmanın temelini oluşturduğu için son derece önemlidir. Bu nedenle hem finansal piyasada işlem yapan hem de reel sektörde faaliyet gösteren piyasa katılımcılarının her iki sektör arasındaki ilişkinin yönünü bilerek buna göre hareket etmeleri ve öngöründe bulunabilmeleri için söz konusu iki sektör arasındaki ilişkinin analiz edilmesi önemlidir. Finansal sektör ve reel sektör arasındaki etkileşim gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke ekonomisi için genel kabul görmektedir. Türkiye'de de bu iki sektör arasında etkileşim olduğu bilinmekte ancak ilişkinin yönünün ne olduğu sorusunun cevabı çok az verilmektedir.

Bu çalışmada Türkiye finansal sektör ve reel sektör arasındaki ilişkinin varlığının yanı sıra ilişkinin yönünün ne olduğu sorusuna zaman serisi analizleri aracılığıyla cevap aranmıştır. 2007-2017 yılları arasında çeyrek dönem verileriyle incelemenin yapıldığı çalışmada finansal sektörün temsil edilmesinde öncü göstergelerden olan BİST100 kapanış endeksi, bankacılık sisteminin Türkiye finansal piyasalarındaki önemli yeri nedeniyle de yurtiçi özel sektör kredi hacmi değişkenleri kullanılmıştır. Reel sektörün temsilinde ise kapasite kullanım oranı, GSYİH, sanayi üretim endeksi, ithalat ve ihracat değişkenleri ele alınmıştır.

Çalışmada öncelikle literatür taramasına, ardından uygulama ve sonuç bölümüne yer verilmiştir.

Literatür

Finansal sektör ve reel sektör arasındaki etkileşim gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke ekonomisi için genel kabul görmektedir. Türkiye'de de bu iki sektör arasında etkileşim olduğu bilinmekte ancak ilişkinin yönünün ne olduğu sorusunun cevabı çok az verilmektedir. Yani finansal gelişmenin mi büyümeyi yoksa büyümenin mi finansal gelişmeyi sağladığı sorusunun cevabı geçmişte yapılan çalışmalarda farklılık arz etmektedir.

Gurley ve Shaw (1967), Jung (1986) ve Goldsmith (1969) ekonomik büyümeden finansal gelişmeye nedensel bir ilişkinin olduğunu savunurlarken, King ve Levine (1993), Nuesser ve

Kugler (1998) ve McKinnon (1991) finansal gelişmenin ekonomik büyümeye neden olduğunu savunmuşlardır.

Arestis ve Demetriades (2001) 1979-1991 yılları arası çeyrek dönemlik Almanya ve ABD ülkeleri üzerine yapmış oldukları çalışmalarında menkul kıymet borsalarının gelişimi ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğunu sonucuna ulaşmışlardır.

Güven (2002) 1988-2001 yılları arası çeyrek dönemlik verileri kullanmış oldukları çalışmalarında krediler, GSMH, reel faiz ve reel kur değişkenlerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda krediler ve büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulamamışlar büyümeden krediye doğru bir ilişki tespit etmişlerdir.

Altıntaş ve Ayrıçay (2010) Türkiye' de 1987-2007 dönemini kapsayan çalışmalarında finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemiyle tahmin edilmişlerdir. Çalışma sonucunda finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Müslümov ve Aras (2002) 1982-2000 yılları arasında OECD ülkeleri üzerine yapmış oldukları çalışmalarında sermaye piyasası gelişmesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel yöntem ve nedensellik testleriyle araştırmışlardır. Granger nedensellik testleri sonucunda sermaye piyasası gelişmesinin ekonomik büyümeye neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Aslan ve Korap (2006) Türkiye' de 1987-2004 dönemi için üçer aylık verileri kullanmışlar ve finansal gelişme göstergeleri ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kaya vd. (2013) Türkiye' de 1998-2009 dönemini kapsayan çalışmalarında finansal gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada kredi hacmi, GSMH, ihracat, ithalat, kapasite kullanım oranı ve sanayi üretim endeksi değişkenlerini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda Türkiye' de finansal piyasaların ekonomik büyüme ve reel sektörü önemli derecede etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Kandır vd. (2007) Türkiye' de finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında 1988-2004 dönemi için üçer aylık verileri kullanmışlar ve ekonomik büyümenin finansal gelişmeyi etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Güngör ve Yılmaz (2008) Türkiye' de 1987-2005 dönemi için üçer aylık; kredi hacmi, İMKB' de işlem gören pay senetlerinin piyasa değeri, GSYİH verilerini kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında bir VAR modeli oluşturmuşlar ve çalışma sonucunda bankacılık sektörü ve menkul kıymet piyasasındaki gelişmelerin ekonomik büyüme ile uzun dönemde ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yapılan literatür çalışmasında finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Çünkü ele alınan dönemler, ülkeler, ekonomik yöntemler ve değişkenler farklılık arz etmektedir. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak reel sektörü temsilen farklı değişkenler kullanılmıştır. Bu bağlamda finansal gelişmenin reel sektör üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılacaktır.

Veri Seti ve Uygulama

Bu çalışmada her iki sektör arasındaki ilişkinin ölçülmesinde BİST100 endeksi, yurt içi özel sektör kredi hacmi, GSYİH, kapasite kullanım oranı, sanayi üretim endeksi, ithalat ve ihracat değişkenleri kullanılmıştır.

2007-2017 çeyrek dönem verilerinin kullanıldığı bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılmasında eşbütünleşme analizinden yararlanılmıştır. Eşbütünleşme; durağan olmayan iki veya daha fazla değişkenin arasında uzun dönemli birlikte hareket ettikleri bir denge ilişkisini ortaya koymaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010, s.483). Başka bir ifadeyle aynı seviyede durağan olmayan değişkenlerin bir noktada birleşerek durağan bir seri oluşturmaları onların eşbütünleşik olduğu anlamına gelmektedir. Değişkenler arasındaki bu eşbütünleşik ilişki nedensellik analizi denilen yöntemlerle ortaya konmaktadır. Bunlardan en çok

bilinen ve en yaygın kullanılanı ise Engle-Granger Nedensellik analizidir. Engel-Granger, değişkenler arasında birden fazla eşbütünlük olduğunda sadece bir denge varmış gibi bir kısıtlamaya gittiğinden sıkça eleştiri de almaktadır. Bu nedenle uzun dönemli ilişkilerin ortaya konmasından bu çalışmada Johansen Yaklaşımı kullanılmıştır.

Analiz yapılmadan önce değişkenler arasında sahte regresyon problemiyle karşılaşılmasında için durağanlık sınaması yapılmıştır. İlgili araştırmaya ilişkin sonuçlar Tablo 1. de verilmiştir.

Tablo 1. Durağanlık Sonuçları

Değişkenler		t-İstatistiği	Olasılık	1. derecefark t istatistiği	1. derece fark olasılık
BİST100	ADF	-0.381695	0.9032	-5,858,375	0.0000
	1% seviye	-3,592,462		-3,596,616	
	5% seviye	-2,931,404		-2,933,158	
	10% seviye	-2,603,944		-2,604,867	
GSMH	ADF	3,529,571	10,000	-4,432,708	0.0013
	1% seviye	-3,632,900		-3,646,342	
	5% seviye	-2,948,404		-2,954,021	
	10% seviye	-2,612,874		-2,615,817	
IHRCT	ADF	-1,634,476	0.4565	-8,064,134	0.0000
	1% seviye	-3,596,616		-3,596,616	
	5% seviye	-2,933,158		-2,933,158	
	10% seviye	-2,604,867		-2,604,867	
ITHLT	ADF	-2,054,025	0.2637	-8,109,531	0.0000
	1% seviye	-3,610,453		-3,610,453	
	5% seviye	-2,938,987		-2,938,987	
	10% seviye	-2,607,932		-2,607,932	
KKO	ADF	-2,906,907	0.0539	-9,826,613	0.0000
	1% seviye	-3,615,588		-3,615,588	
	5% seviye	-2,941,145		-2,941,145	
	10% seviye	-2,609,066		-2,609,066	
SUE	ADF	-0.082541	0.9443	-9,581,358	0.0000
	1% seviye	-3,610,453		-3,610,453	
	5% seviye	-2,938,987		-2,938,987	
	10% seviye	-2,607,932		-2,607,932	
KH	ADF	5,566,503	10,000	-2,701,791	0.0081
	1% seviye	-3,592,462		-2,621,185	
	5% seviye	-2,931,404		-1,948,886	
	10% seviye	-2,603,944		-1,611,932	

Yapılan birim kök testi sonucunda tüm değişkenlerin 1. Derecede durağan oldukları görülmüştür. Eşbütünlük analizinden önce değişkenler için uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. İlgili sonuçlar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2713.91	NA	9.36E+51	139.5339	139.8325	139.641
1	-2504.18	$\frac{333.4}{173}$	2.57E+48	131.2913	133.68	132.1483
2	-2438.85	$\frac{80.40}{27}$	1.43E+48	130.454	134.9328	132.061
3	-2372.1	$\frac{58.19}{279}$	1.22E+48	129.5437	136.1127	131.9006
4	-2206.99	$\frac{84.67}{477^*}$	2.26e+46*	123.5891*	132.2481*	126.6959*

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 4. Dereceden gecikmenin tüm bilgi kriterlerine göre optimal gecikme uzunluğu olduğu görülmektedir.

Değişkenlere ilişkin eşbütünleşme analizi sonuçları tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

HİPOTEZ	ÖZDEĞER	İZ İSTATİSTİĞİ	KRİTİK DEĞER(0,05)	OLASILIK
En Az 1	0.646985	138.9315	107.3466	0.0001
En Az 2	0.575799	97.28162	79.34145	0.0012
En Az 3	0.448764	62.97972	55.24578	0.009
En Az 4	0.352963	39.15602	35.0109	0.017
En Az 5	0.278014	21.74197	18.39771	0.0164
En Az 6	0.195713	8.711958	3.841466	0.0032

Tablo 3'te görüldüğü üzere Johansen Eşbütünleşme Analizi sonucunda değişkenler arasında en az 6 noktada eşbütünleşme ilişkisi vardır. Olasılık değerleri kritik değer olan $p=,05$ değerinden küçük olduğu için eşbütünleşme ilişkisinin olmadığına dair olan yokluk hipotezi (H_0) reddedilir. Başka bir deyişle durağan olmayan zaman serileri en az 6 noktada birleşerek durağan bir seri şeklinde hareket etmektedir. Böylece reel sektör ve finansal sektöre ait değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine dayanarak sektörler arasında ilişki olduğuna dair hipotez kabul edilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada finansal ve reel sektör arasındaki ilişkinin varlığı Türkiye piyasaları özelinde araştırılmıştır. Analize dahil edilecek değişkenler belirlendikten sonra uygun analiz yöntemi seçilmiştir. Yapılan Johansen Analizine göre her iki sektör arasında ilişki vardır. Bu gelişmekte olan piyasalara sahip Türkiye için önemli bir sonuçtur. Türkiye reel sektöründe yaşanan finansman sıkıntısı piyasanın büyümesine dolayısıyla ülke ekonomisinin büyümesine engel teşkil etmektedir. Bilindiği üzere Türkiye sermaye piyasaları henüz gelişme aşamasındadır. Bu nedenle reel sektörde faaliyet gösteren piyasa katılımcıları finansman ararlarken çoğunlukla para piyasasına yönelmektedir. Son yıllarda sermaye piyasalarında yaşanan olumlu gelişmeler neticesinde sermaye piyasalarını temsilen pazar endeksi olan BİST100 de çalışmaya dahil edilmiş ve görülmüştür ki reel sektöre ait değişkenler ile söz konusu değişken arasında da ilişki vardır. Türkiye sermaye piyasası gelişmiş ve gelişmekte olan sermaye piyasaları ile entegre haldedir. Bu nedenle reel sektörde faaliyet gösteren firmaların sadece Türkiye piyasalarında olan gelişmeleri değil dünya piyasalarında yaşanan gelişmeleri de takip ederek öngöründe bulunabilmeleri önemlidir. Ezcümle Türkiye'nin ekonomik büyüme sağlayabilmesi sadece reel sektöre değil dünya piyasalarında yaşanan gelişmelere de bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, H. ve Ayrıçay, Y. (2010). Türkiye' de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi: 1987-2007. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(2), 71-98.
- Arestis, P., Demetriades, P.O. ve Luintel, K.B. (2001). "Financial Development and Economic Growth: The Role of Stock Markets", *Journal of Money, Credit, and Banking*, 33(1), 16-41.
- Aslan, Ö. ve Korap, H.L. (2006). "Türkiye'de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, (17), 1-20.
- Goldsmith, R.W. (1969). *Financial Structure and Development*, Yale University Press: New Haven.
- Gurley, J.G. ve Shaw, E.S. (1955). "Financial Aspects of Economic Development", *American Economic Review*, (45), 515-538.
- Güngör, B. ve Yılmaz, Ö. 2008. Finansal Piyasalardaki Gelişmelerin İktisadi Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye İçin Bir VAR Modeli. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 2008, 22(1):173-193.
- Güven, S. (2002). Türkiye' de Banka Kredileri ve Büyüme İlişkisi, *İktisat İşletme Finans Dergisi*. (17), 88-100.
- Jung, W. (1986). Financial Development and Economic Growth: International Evidence. *Economic Development and Cultural Change*. (34). 333-346.
- Kandır, S., İskenderoğlu, Ö. ve Önal B. (2007), "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Araştırılması", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 311-326.
- Kaya, A., Gülhan, Ü. Ve Güngör, B. (2013). Türkiye Ekonomisinde Finans Sektörü ve Reel Sektör Etkileşimi, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(8), 2-15.
- King, R. G. ve Levine, R. (1993). Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right? Quarterly. *Journal of Economics*. (108). 717-737.
- Mckinnon, R. (1991). *The Order of Economic Liberalization: Financial Control in the Transition to a Market Economy*, Baltimore: Johns Hopkins University Pres.
- Müslümov, A. ve Aras, G. (2002). "Sermaye Piyasası Gelişmesi ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği", *İktisat İşletme Finans*, 17(198), 90- 100.
- Neusser, K. ve Kugler, M. (1998). "Manufacturing Growth And Financial Development: Evidence From OECD Countries," *The Review of Economics and Statistics*, 80(4), 638-646.

ÖRGÜTSEL BAĞLILIKTA NEGATİF ETKİ: TÜKENMİŞLİK SENDROMU**Öğr. Gör. Ferit USLU**Muş Alparslan Üniversitesi, f.uslu@alparslan.edu.tr**Dr. Öğr. Üyesi Zeliha TEKİN**Muş Alparslan Üniversitesi, z.tekin@alparslan.edu.tr**ÖZET**

İlk olarak 1956 yılında Whyte tarafından ele alınmış olan *örgütsel bağlılık* kavramı, daha sonraları Morris ve Sherman, Gouldner, Porter, Etzioni, Mowday, Allen, Meyer, Becker gibi pek çok araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Örgütsel bağlılık, bireyin çalıştığı örgüt ve örgütün diğer çalışanlarıyla kurduğu içsel yakınlıktır. Bu içsel yakınlık sayesinde birey, örgütün amaç ve hedefleriyle kendi amaç ve hedeflerini özdeşleştirerek, örgütün değerlerine güçlü bir şekilde inanmakta ve örgütün kazanımları doğrultusunda gelen bütün emir ve talimatları yerine getirmektedir. Varlığını koruma ve sürdürme çabası içinde olan ve çalışanlarının bağlılığını isteyen her örgütün, bunu gerçekleştirebilmesi için çalışanlara gereğinden fazla yüklenmekten kaçınması ve örgüte katkı sağlayan her çalışanı ödüllendirmesi gerekmektedir. Çünkü uzun süre yoğun iş yükü altında kalan ve bu çabasının karşılığını alamayan çalışanlar “tükenme” durumuyla karşı karşıya kalabilirler. İnsanların yapmak istedikleri ile yapmak zorunda bırakıldıkları şeyler arasındaki bozulmaların bir göstergesidir *tükenmişlik*. İş hayatında karşılaşılan güçlüklerle ilgili olan tükenmişlik, işi gereği insanlarla yoğun bir ilişki içinde yüz yüze çalışmak zorunda olanlarda daha fazla görülmekte ve bu yoğunluktan dolayı ilişkilerin aşırı derecede yıpranmasına da neden olmaktadır. Bunun sonucunda ise çalışan yaşadığı aşırı duygusal yorgunluk sebebiyle iş sorumluluklarını yerine getiremeyecek duruma gelebilmektedir.

Bu çalışmada öncelikle örgütsel bağlılık kavramına değinilmiş ardından da tükenmişlik sendromu kavramı açıklanmış ve tükenmişliğin mesleki/örgütsel etkileri üzerinde durulmuştur. Son olarak da başta Türkiye olmak üzere dünyadaki konuyla alakalı çalışmalar, alan yazın incelenmek kaydıyla bir araya getirilmiş ve literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir. Örgütsel bağlılık ve tükenmişlik arasındaki ilişkinin, örgütlerin amaç ve hedeflerine ulaşmalarında ne derece önemli olduğunun ortaya çıkarılması, bireysel ve örgütsel düzeyde tükenmişlik ile başa çıkma yöntemlerinin belirlenerek kavramsal bir çerçeve çizilmesi yapılan bu çalışmanın amacını ve kapsamını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, Tükenmişlik Sendromu, Literatür Tarama

**NEGATIVE EFFECT IN ORGANIZATIONAL COMMITMENT:
BURNOUT SYNDROME**

ABSTRACT

The concept organizational commitment which was first handled by Whyte in 1956 was later developed by many researchers like Morris and Sherman, Gouldner, Porter, Etzioni, Mowday, Allen, Meyer and Becker. Organizational commitment is the intimacy established by the individual for the organization he works for and the other staff of the organization. Thanks to this intimacy the individual associates the targets and objectives of the organization with his own and hence strongly believes in the values of the organization and obeys all instructions and directions in parallel with the gains of the organization. Every organization in the effort of saving and maintaining its existence and willing staff commitment should avoid assigning them too much work and award each one of them. The reason for this is that staff working hard for a long time and not being appreciated for this may experience “burnout”. Burnout is an indicator

of the deterioration between what one wants to do and what he is made have to do. Burnout which is related to the difficulties in professional life is experienced by people who have frequent face to face relations due to their professions and this load causes the relations to get deteriorated. As a result, the person becomes unable to fulfil his responsibilities due to the excessive emotional fatigue.

In this study, first the concept of organizational commitment was handled, then the concept of burnout syndrome was explained and this syndrome's professional/organizational impacts were dealt with. Finally, studies related to this subject both in Turkey and the world were brought together through body of literature search for the purpose of contributing to the literature. The aim and content of the study is to reveal how important the relationship between organizational commitment and burnout are for organizations to attain their targets and objectives and to draw up a conceptual framework by determining methods for overcoming individual or organizational fatigue.

Key Words: Organizational commitment, Burnout, Literature Review.

1. GİRİŞ

Örgütlerin kaliteli ürün ve hizmet üretebilmeleri ve rakiplerine karşı üstünlük sağlayarak daha çok tercih edilebilmeleri için önemli kaynaklara sahip olmaları gerekmektedir. Şüphesiz insan, bu kaynaklar içerisinde en önemlisidir.

Sosyal bir varlık olan insanı yaşadığı çevreden ve diğer insanlardan soyutlamak mümkün değildir. Bu nedenle, bireyin yaşadığı olaylar kendisini ve çevresindekileri etkilemektedir. Özellikle çalışanların iş hayatında yaşayacakları olumsuzluklardan olan örgütsel bağlılığın zayıf olması ya da hiç olmaması ile tükenmişlik, tüm tarafları etkileyebildiğinden oldukça önemlidir.

Örgütsel bağlılık, çalışanların buldukları örgütlerin vizyon, misyon, amaç, hedef ve değerlerini benimseyerek örgütün başarı elde edebilmesi için gerekli bütün çabaları gösterme ve örgütte kalıcı olma isteğinin karşılığıdır. Çalışan ile örgüt arasındaki olumlu uyumu ifade eden örgütsel bağlılık, çalışanın örgüte karşı pozitif yönlü sadakatının bir göstergesidir. Ayrıca çalışanların örgüte karşı hissettiği bağın gücünü ifade eden örgütsel bağlılık, örgüt yöneticileri ve çalışanlarının göz ardı edemeyeceği bir gerekliliktir. Çünkü örgütsel bağlılığa sahip olan çalışanlar yüksek performans ve verimle çalıştığından, işletme çıktılarının katma değeri ve kalitesi artmaktadır. Bunun için başarıyı hedefleyen her örgüt ve örgüt yöneticileri, çalışanlarının örgüte bağlılıklarını sağlayarak bunu artırmanın ve devamlı hale getirmenin çabası içerisinde olmak zorundadırlar.

Tükenmişlik sendromu, iş ve meslek hayatına bağlı gelişen stresin uzun dönem devam etmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum kişinin kendisinden kaynaklanabileceği gibi çalışılan örgütten kaynaklı da olabilmektedir. Kişinin yaşadığı olaylarda ayrıntılara çok gömülmesi veya mükemmeliyetçi bir kişiliğinin olması gibi kişisel özellikler, tükenmişlik sendromuna yakalanma ihtimalini tetikleyen kişisel etkenlerdir. Ayrıca çalışılan örgütte iş yükünün fazla olması, yetki ve sorumluluk karmaşası yaşanması, ücretin beklentileri karşılamaması, ikili ilişkilerin beklentilere yeterince cevap vermemesi gibi nedenlerde kişinin tükenmişlik yaşamasına neden olan örgütsel etkenlerdendir. Bu ve benzeri etkenler sonucunda tükenmişlik yaşayan kişilerde; işe geç gelme, işten erken çıkma, işten ayrılma, hastalık ve rapor gibi bahanelerle işten kaçma, verimsiz çalışma vb. olumsuzlukların yaşanması kaçınılmaz olmaktadır.

2. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Her örgüt sahip olduğu insan kaynağının kendisine en iyi hizmeti sunmasını ve sadakatle çalışmasını arzulamaktadır. Örgütler, çalışanlarını kendilerine bağlı kılarak bunu başabilirler. Bir varlığa karşı geliştirilen duygusal bir yönelme ve özdeşleşme olan bağlılığı tesis etmek için sadece çalışan yönlü bir beklenti içerisine girilmemelidir. Bu durumun gerçekleşmesi konusunda örgüt yöneticileri de sorumluluk almalı, çalışanlarının örgüte bağlı olmaları için gereken bütün çalışma koşullarını yerine getirmelidirler (Meyer ve Allen, 1984, s.373).

Örgütsel bağlılık kavramı ilk olarak 1956 yılında Whyte tarafından ele alınmış ve birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu nedenle örgütsel bağlılık ile ilgili farklı tanımların yapıldığı görülmektedir. Örgütsel bağlılık ile ilgili farklı tanımların yapılmasının diğer bir nedeni de örgütsel bağlılığın sosyoloji, ekonomi ve psikoloji gibi farklı disiplinlerin ilgi alanına girmesidir.

Çalışanların işe yönelik tutum ve davranışları ile ilgili olan örgütsel bağlılık, bireyin örgütle psikolojik olarak bütünleşmesini ifade etmektedir. Bireyin örgüte olan sadakati, çalıştığı işi benimsemesi, işiyle özdeşleşmesi ve iş arkadaşlarıyla uyumlu çalışmasıdır örgütsel bağlılık. Çalışanın yüksek performansla işinde çalışması, yapılan işten verim alınması, iş tatmini ve iş çıktılarının yüksek olması, örgütsel bağlılığın çıktılarında bazılarıdır (Demirel, 2009, s.116).

Grusk'a (1966) göre örgütsel bağlılık, "bireyin örgüte olan bağının gücü"dür. Allen ve Meyer ise bağlılığı, çalışanın örgütle arasındaki ilişkiyi yansıtan, çalışanın örgütteki üyeliğini devam ettirme kararına yön veren psikolojik bir yaklaşım olarak tanımlamaktadırlar. Örgütün değerlerini, amaçlarını ve hedeflerini benimseyen ve bunlarla kendisini özdeşleştiren çalışanın bağlılığı, gerçek bir bağlılıktır. Birey, örgütün değer yargılarına inandığı ve çalışma şartlarını kabul ettiği için, başka bir karşılık beklemezsizin sorumluluğunu yerine getirmektedir (Meyer, Stanley ve Herscovitch, 2002, s.21).

Rietzer ve Trice (1969) bağlılığı, örgütün kişide oluşturduğu anlamlılığı karşılayan psikolojik bir olgu şeklinde açıklamaktadır. Sheldon (1971)'e göre bağlılık, kişinin kimliğini örgütle bütünleştirmesidir. Dubin ve diğerleri (1975), örgütün bir üyesi olmak, örgüt için büyük çaba göstermek ve örgütün amaç ve değerlerine inançla bağlı olmak şeklinde bağlılığı açıklamaktadırlar. Rusbult ve Farrel'e (1983) göre bağlılık, kişinin tam olarak tatmin olmasa dahi çalıştığı işte devamlı olmayı istemesi ve işinde psikolojik olarak aidiyet hissetmesidir. Schwenk (1986) örgütsel bağlılığı, ceza veya ödüle bağlı kalmadan örgüt içindeki iş ve işlemleri kabullenip çalışmaya devam etme isteği şeklinde açıklamaktadır. Mc Donald ve Makin (2000) örgütsel bağlılığı, kişi ile örgüt arasında kabul edilmiş bir psikolojik sözleşme olarak tanımlamaktadır. Valentine ve diğerleri (2002) ise örgütsel bağlılığı, çalışanların örgüte ilgi duymaları ve duygusal olarak örgüte yönelmesidir şeklinde tanımlamaktadırlar (Akt. İnce ve Gül, 2005, s.3-6). Örgüte bağlılık, çalışan ile örgüt arasındaki karşılıklı değişim sürecinde gerçekleşmektedir. Çalışan örgütte elde edeceği çeşitli ödül, terfi, kazanımlar ya da çıktılar karşılığında örgüte bağlanmaktadır. Diğer bir deyişle örgüt, örgüte bağlı çalışanlar istiyorsa bunun karşılığında çalışanlara belli çıktılar vermek zorundadır. Aynı zamanda örgüte bağlı çalışanlar sayesinde örgüt de bazı çıktılar elde edecektir. Örgütsel bağlılık karşılığında örgüte katkı sağlayacak çıktılar aşağıdaki gibi dört başlıkta toplanabilir (Balcı, 2003, s.27):

- Örgüte bağlı çalışanlar, örgütün amaç ve değerlerine benimser ve örgütün çalışmalarında aktif rol olarak katkı sağlarlar.
- Kendini örgüte adayan bireyler, örgütte kalma ve örgütün başarılı olmasında istekli olurlar.
- Örgütsel bağlılığı yüksek olanların, işten ayrılma eğilimleri ise ters orantılı olarak çok düşük olmaktadır.
- Örgütsel bağlılık, bireyin işle ilgili duygularında en belirleyici role sahip olmaktadır.

Örgütsel bağlılık, işgörenin gelecekte çalıştığı örgütte kalma yönünde hissettiği güçlü arzu, örgüt için yüksek çaba göstermesi ve örgütün amaçlarına inanarak değerlerine uygun bir çalışma sergilemesidir. Bu bağlılığa sahip işgörenler istikrarlı, moralli ve motivasyonlu çalıştıklarından iş

devir hızı da azalmaktadır. Tüm bunlar birlikte ele alındığında örgütsel bağlılığın göstergelerini aşağıdaki gibi beş şekilde gruplandırılmaktadır (İbicioğlu, 2000, s.13-15).

- **Örgütün Amaç ve Değerlerini Kabul ve İnanma:** Bireyin amaçları ile örgütün amaçları ne kadar çok örtüşürse birey örgütün amaçlarını o oranda benimser. Çalışan örgütün amaçlarına inanmıyorsa örgütsel bağlılığı düşük olacaktır.

- **Örgüt İçin Fedakârlıklarda Bulunabilme:** Örgütsel bağlılığı yüksek olan bir çalışan, örgüt için fedakârlık gösterecek ve kendisinden beklenenden fazlasını yapmaya hazır olacaktır.

- **Örgütsel Üyeliği Devam Ettirmeyle İlgili Güçlü Bir İstek:** Örgütün çalışanın sorunlarına nem vermesi, onu dinlemesi ve desteklemesiyle bireyin örgütsel bağlılığı artacaktır.

- **Örgüt Kimliği ile Kimliklenme:** Çalışanın örgüt ile özdeşleşmesi ve kendini örgüte ait hissetmesi anlamına gelir.

- **İçselleştirme:** Çalışanlar işletmenin amaç ve değerlerini özümstedikleri ve kabullendikleri oranda örgüte bağlılık duyarlar.

2.1. Örgütsel Bağlılığın Önemi

Örgütlerin yaşamaları ve hedeflerine ulaşabilmeleri için çalışanlara ihtiyaç duyduğu gibi, çalışanlar da kendi maddi ve manevi beklentilerini karşılamak üzere örgütlere ihtiyaç duymakta ve bu amaçla örgütlere katılmaktadırlar. Bu karşılıklı ilişki içinde örgütsel bağlılık ile örgüt daha da güçlenirken bundan bireyde olumlu olarak etkilenmektedir. Güçlü bir örgütte, çalışanların motivasyonları artmakta ve beklentileri daha kolay karşılanmaktadır (Çetin, Basım, Aydoğan, 2011, s.62).

Örgüt ile çalışan arasındaki uyumun sağlanması ve bunun olumlu sonuçlarının alınması her örgüt tarafından arzu edilen bir durumdur. Kaliteli ürün veya hizmet, yüksek performans, düşük maliyet ve yüksek kar için örgütlerin farklı uygulamaları söz konusu olmaktadır. Tüm bu uygulama karşılığında, çalışanlardan verimlilik ve performansın yanı sıra örgüte bağlılıkları da beklenmektedir. Çünkü her örgütteki başarının temelinde, en büyük ve en önemli kaynak olan çalışanlar yer almaktadır. Onların kuruma olan sadakati ve iyi niyetli çabaları kurumları daha büyük amaç ve hedeflere yönlendirmektedir. Buna göre son derece değerli bir konu olan “örgütsel bağlılık” örgütlerin vazgeçilmezlerinden olduğu gibi çalışanlar açısından büyük önem arz etmektedir. Bu önemi aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Bayram, 2006, s.125-127):

- Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanın gösterdiği “fedakârlık” olgusu sayesinde “örgütsel vatandaşlığın” da oluşabilmesi,

- Örgütsel bağlılığın yüksek olmasından dolayı çalışanların verimlilik, performans ve ikili ilişkilerinde hiçbir bir şekilde sorun ya da düşüşün yaşanmaması,

- Örgütsel bağlılığın hem örgüt hem de çalışanların açısından erişilecek son noktalardan biri olması nedeniyle bu noktaya erişildiğinde başarının da beraberinde geleceğine dair oluşan inanç,

- Başarı ile başarısızlık herkes için geçerli olacaktır. Bu durumda başarıyı yakalamak, herkesin çıkarlarını gözetmek adına tüm tarafların örgütsel bağlılığa hassasiyetle yaklaşması,

- Örgütsel bağlılık ile birlikte işten ayrılma niyeti ve bunun gibi örgütü olumsuz yönde etkileyecek düşüncelerin ortadan kolaylıkla kaldırılabilmesi, çalışanların olumlu yönde düşünmeye sevk edilebilmesi sağlanacaktır.

Örgütsel bağlılık, örgüt ile çalışan arasındaki ilişkilerde kritik noktalardan biridir. Örgüt ile çalışan arasındaki iletişim ve etkileşimin sürekliliği bağlılık sayesinde yerine getirilir. Etkin bir iletişim ve etkileşim ile birlikte örgütsel bağlılık sayesinde, çalışanların işe ve örgüte karşı olan memnuniyetleri de sağlamaktadır. Özellikle iş hayatında karşılaşılan en önemli sorunlardan olan motivasyon eksikliği bağlılık sayesinde ortadan kaldırılabilir (Küçük, 2012, s.43). İşinden ve çalıştığı örgütten memnun olan her iş görenin, moral ve motivasyonu yüksek olur. Örgüte bağlı olan ve motivasyonla çalışan işgörenler, örgütü belirlediği hedeflere-karlılığa ulaştırır.

Ayrıca bağlılık, rekabet koşullarının zor olduğu ve küreselleşmeyle büyüyen pazarlarda örgütlerin rakiplerine karşı üstünlük sağlayabilmelerindeki en güçlü özelliklerindedir. Örgütsel bağlılık; işgücü devri, devamsızlık ve işe geç kalma gibi olumsuz örgütsel göstergelerin ortadan kaldırılmasını da sağlamaktadır (Meyer ve Allen, 1997: 13).

Örgütsel bağlılık, örgütler için olduğu kadar çalışanlar için de büyük öneme sahiptir. Çünkü çalışanlar işten ayrılmaları halinde çeşitli maliyetlere katlanmak zorunda kalmaktadır. Becker'e (1960) göre işgörenlerin çalışmaları karşılığında örgütte çeşitli yatırımları olmaktadır. İşten ayrılmaları halinde bu yatırımların yerine geçecek alternatiflerin az olması bireyi örgütten ayrılma düşüncesinden alıkoymakta, birey oluşabilecek maliyetlere katlanmaktansa örgüte bağlanmayı tercih etmektedir. (Cohen, 2007, s.338).

2.2. Örgütsel Bağlılığın Türleri

Birbirinden farklı disiplinlerin ve araştırmacıların üzerinde çalışmalar yaptığı örgütsel bağlılığın farklı tanımlarının yapılması, örgütsel bağlılığın farklı türlere ayrılmasına zemin hazırlamıştır. Genel anlamda Allen ve Meyer gibi birçok araştırmacı da örgütsel bağlılığı “duygusal bağlılık”, “devam bağlılığı” ve “normatif bağlılık” şeklinde üç başlık altında ele almaktadırlar. Bireyler; duygusal bağlılıkta isteyerek, devam bağlılığında ihtiyaçlarından dolayı, normatif bağlılıkta ise kendilerini zorunlu hissettiklerinden, örgütte kalmaya devam etmektedirler (Doğan, 2013, s.91).

2.2.1. Duygusal Bağlılık

Duygusal bağlılık, çalışanları duygusal açıdan örgüte yakınlaştıran bu sayede kişinin kendisini örgütün bir parçası olarak gördüğü bağlılık şeklidir. Bu bağlılıkla mutlu ve huzurlu olan çalışan, kendini örgüt ile özdeşleştirmekte ve örgütle bütünleşmektedir. Örgütün değerlerini güçlü bir şekilde benimseyen çalışan, örgütün amaçlarının gerçekleşmesinde aktif rol alır (İnce ve Gül, 2005: 26). Duygusal bağlılığı yüksek olan çalışan örgütün değerlerini kabul ederek örgütte çalışmasını sürdürme noktasında istekli olmaktadır. Aynı zamanda örgütün amaç ve değerlerini özümlediğinden örgüt için fedakârlık yapmaktan da kaçınmayacaktır. Bu bağlılık, iki taraf arasında yapılan iş akdindeki maddelerden çok örgütün başarılı olmasını sağlayacak amaç ve hedeflere, çalışanın gönülden bağlı olmasıyla olur (Doğan, 2013, s.91).

2.2.2. Devam Bağlılığı

Çalışanlar için manevi değerler ne kadar önemliyse, çalışmaları karşılığında elde edecekleri kazanımlar da oldukça önemlidir. Devam bağlılığı, çalışanların örgütten ayrılmaları durumunda çalışmalarının karşılığı olan bazı kazanımları kaybetmemeleri adına örgüt üyeliklerini devam ettirme durumudur. Yeni örgüte uyum sağlamama, başka bir yere taşınma, hak edilen tazminat veya terfileri alamama, işsiz kalma gibi durumlar çalışanın katlanacağı bu maliyetlerden bazılarıdır.

Devam bağlılığını etkileyen faktörler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Allen ve Meyer, 1990, s.9):

Yeteneklerin transferi: Sahip olunan yetenek ve tecrübeler başka bir örgüte transfer edilip edilemeyeceği.

Eğitim: Çalışanın eğitiminin başka bir örgütte yararlı olup olamayacağı,

Kendine yatırım: Çalışma ve çabaların büyük bir bölümünün ayrılacak örgüte için harcanmış olması.

Yeniden yerleşme: Başka bir şehre yerleşmenin doğuracağı sıkıntılar.

Emeklilik primi: Örgütünden ayrılması durumunda hak edilen bazı kazanımların kaybedilme durumu.

Alternatif iş imkânları: Örgütten ayrılma durumunda benzer ya da daha iyi bir işin bulunup bulunamayacağı.

2.2.3. Normatif Bağlılık

Normatif bağlılıkta çalışan kendisini örgüte karşı ahlaki ve vicdani olarak sorumlu hissetmektedir. Kişi örgütte çalışmaya devam etmenin doğru olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle kişi başarı veya çıkar elde etmek yerine, örgüte bağlı olmayı bir görev olarak algıladığı için bağlılık göstermektedir (İnce ve Gül, 2005, s.92).

Çetin'e göre normatif bağlılık, örgütsel bağlılığın ahlaki boyutunu ifade etmektedir. Normatif bağlılıkta çalışan, örgütte kalması gerektiğine inanarak bağlılık hissetmektedir. Bu inançla kişi, ihtiyaç duyduğu dönemde kendisini işe alan işverenlerine karşı mecbur olduğunu düşünerek, bir minnettarlık duygusu içinde örgütte kalmayı istemektedir. Çalışan, örgütün kendisine kattığı şeylerden dolayı borçlu hissederek, örgütte kalmanın en doğru karar olacağı kanaatini edinmektedir (Çetin, 2005, s.96).

3. TÜKENMİŞLİK

Tükenmişlik, ilk olarak 1974 yılında Herbert Freudenberger tarafından literatüre kazandırılmış ve psikolojik çalışmalara konu olmuş bir kavramdır. Freudenberger tükenmişliği; *"başarısız olma, yıpranma, aşırı yüklenme sonucu güç ve enerji kaybı veya tatmin edilemeyen ihtiyaçlar sonucunda bireyin iç kaynaklarında tükenme durumu"* olarak tanımlamıştır (Freudenberger, 1974, s.159). Maslach ve arkadaşları ise tükenmişliğin bilimsel olarak anlam kazanmasında büyük katkıyı sağlamışlardır. İlk olarak gönüllü sağlık çalışanları arasında görülen yorgunluk ve buna bağlı işten ayrılmayla sonuçlanan tükenmişlik ve bunun; nedenleri, belirtileri, sonuçları ve çözüm yolları konusunda Maslach ve arkadaşlarının yoğun çalışmalar yapmışlar. Maslach'a göre tükenmişlik, işi gereği sürekli insanlarla yüz yüze olan ve yoğun duygusal isteklere maruz kalanlarda görülen fiziksel yıpranma, uzun süreli bitkinlik ile umutsuzluk halidir. Bu hal içine giren kişi, olumsuz duygularını işine, ailesine, arkadaşlarına veya diğer insanlara karşı negatif tutumlarla yansıtabilmektedir (Eğin, 2015, s.59).

Tükenmişlik, iş sırasında herhangi bir konuda başarısız olmaya veya çok çalışmaya bağlı olarak; enerji kaybı yaşanması, yıpranma, isteklere cevap verememe, çaresizlik, ümitsizlik, iş yerine ve çalışanlara karşı negatif duygular hissetme gibi kişide oluşan durumdur. Bu durum, kişiyi fizyolojik ve psikolojik olarak yordüğundan kişinin strese bağlı olarak istemsiz tepkiler vermesine de neden olabilmektedir. (Demirtaş ve Güneş, 2002, s.15).

3.1. Tükenmişliği Etkileyen Faktörler

Tükenmişliğe etki eden faktörler, bireysel faktörler ve örgütsel faktörler olmak üzere iki ana başlıkta toplanabilir.

3.1.1. Bireysel Faktörler

Tükenmişlik düzeyini etkileyen bireysel faktörler; yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim, motivasyon, ihtiyaç ve beklentiler, mesleki doyum şeklinde ifade edilmektedir. Bunlardan bazıları aşağıda açıklanmıştır

Yaş: Genç çalışanlar, tecrübe eksikliği ve beklentilerinin yüksek olması nedeniyle tükenmeye fazla direnç gösteremezken yaşı ilerleyen çalışanların ise deneyimleri sayesinde olaylara daha ılımlı baktığından tükenmişlik sendromuna daha dirençli oldukları görülmektedir (Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001, s. 409). Bu açıdan tükenmişlik ile yaş arasında ters yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir.

Cinsiyet: Tükenmişlik ile kadın veya erkek cinsiyeti arasında çok güçlü bir bağ bulunmamakla beraber, duygusal tükenme kadınlarda daha çok görülürken, erkeklerde ise duyarsızlığın daha sık yaşandığı görülmektedir (Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001, s. 410).

Medeni Durum: Tükenmişliği etkileyen diğer bir faktör olan medeni duruma bakıldığında, bekâr olanların evli olanlara göre tükenme riskleri daha fazla iken, aynı zamanda çocuğu olmayanların çocuğu olanlara göre daha fazla tükenmişlik yaşadıkları görülmektedir (Seçer, 2011, s.23).

Eğitim: Çalışanların eğitim düzeyleri yükseldikçe, aldıkları sorumluluk ve örgütten olan beklentileri artmaktadır. Bu nedenle eğitim seviyesi yükseldikçe kişilerin tükenme riskleri de benzer oranda artmaktadır (Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001, s. 410).

Bireysel İhtiyaç ve Beklentiler: Bireylerin ihtiyaç ve beklentileri sonsuz fakat bunları karşılayacak kaynaklar ise sınırlıdır. Bu nedenle bireylerin ihtiyaç ve beklentileri çok olduğu ve karşılanmadığı durumlarda tükenmişlik yaşama ihtimali de artmaktadır.

3.1.2. Örgütsel Faktörler

Tükenmişliğe etki eden örgütsel faktörler; iş yükü, kontrol, ödüller, adalet ve kişisel değerlerdir.

İş Yükü: Çalışanların aşırı iş yükü altında kalmaları ve buna karşın kendilerine tanınan zaman diliminin kısıtlı olması strese neden olarak bireyin tükenme yaşamasını da beraberinde getirmektedir (Budak ve Sürvegil, 2005, s.97).

Kontrol: Başkalarının kararlarına göre çalışan ve iş sırasında sorumluluk alıp karar verme özgürlüğüne sahip olmayan çalışanların tükenmişlik yaşama riskleri daha fazla olmaktadır (Budak ve Sürvegil, 2005, s.97).

Ödüller: Çalışanların çabalarının karşılığını, hiç ya da yeterince alamamaları tükenmişlik yaşamalarına neden olmaktadır (Budak ve Sürvegil, 2005, s.97).

Adalet: Örgüt içerisinde herkese eşit davranılmaması ve yaşanan adaletsiz uygulamalar çalışanların tükenmişlik yaşamalarına neden olmaktadır (Budak ve Sürvegil, 2005, s.97).

Kişisel Değerler ve Aidiyet: Kişisel değerlerin yapılan işle uyumsuz olması ve çalışanın örgüte karşı bir aidiyet hissetmemesi tükenme ihtimalini artıran faktörlerdendir (Budak ve Sürvegil, 2005, s.97).

3.2. Tükenmişliğin Sonuçları

Tükenmişlik sorunu tek başına çalışanı etkileyen bir sorun olmayıp, örgütü de etkileyen bir sorundur. Bu nedenle tükenmişliğin sonuçları bireysel ve örgütsel sonuçlar şeklinde iki başlıkta ele alınmaktadır.

3.2.1. Tükenmişliğin Bireysel Sonuçları

Tükenmişlik bireyi fiziksel ve psikolojik olarak etkileyebilmektedir. Zaman zaman çok ciddi boyutlara varan bu sorunlar bireyin çevresi tarafından da hissedilebilmektedir. Bireyin iş ortamında yaşadıklarına bağlı olarak ortaya çıkan gerginlik ve stres ile birlikte, kişide motivasyon kaybı, yorgunluk, uykusuzluk, bitkinlik, güven ve saygı azalması, iletişim ve ilişkilerde bozulma vb. sorunlar yaşanmaktadır (Öztürk, 2017, s.9). Yaşadığı bu sorunlarla baş edemeyen birey duygusal çöküntü yaşamaya başlamaktadır. Böylece depresyona kadar giden bu süreçte yalnız kalan birey kendini çevresinden soyutlama yoluna gitmektedir. Bu sorunu ailesine ve çevresine de yansıtan bireyin yaşadığı olumsuzlukların sürekli devam ederek artması ve her şeyin ters gittiği algısının kendisinde oluşması sonucunda enerji kaybı yaşayan birey, bu durumdan kurtulmak için alternatif yollar denemeye başlayacaktır. Alkol veya ilaç kullanımına başlanması veya bunların kullanımındaki artış bu yollardan bazılarıdır.

3.2.2. Tükenmişliğin Örgütsel Sonuçları

Tükenme yaşayan çalışanın içinde bulunduğu ruh hali yaşadığı örgüt içinde çok ciddi sorunlara neden olabilmektedir. Tükenme sonucu çalışanın performansının ve veriminin düşmesi, örgütü doğrudan etkileyebilecek bu sorunlardandır. Bununla birlikte; işe geç gelme, devamsızlık yapma, işe motive olamama, iş kazalarında artış olması, kuruma güvenin azalması, müşterilere ilgisiz davranma, diğer çalışanlarla iletişimsizlik yaşama, iş değiştirme veya emekli olma eğilimi, tükenmişlik yaşayan bireyin örgütte meydana getireceği olumsuzluklardandır (Öztürk, 2017, s.10).

İşine motive olamayan çalışanın bu durumu diğer çalışanlar ve müşteriler üzerinde de zaman zaman hissedilebilmektedir. İşe geç gelme, verimin düşmesi, diğer çalışanlar ile

müşterilere ilgisiz davranma, onlardan gelen taleplere cevap vermeme veya verememe örgüt içinde işleyişi engelleyecek ve örgütün müşteriler nezdindeki imajına etki edecektir.

4. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE TÜKENMİŞLİK İLE İLGİLİ YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Yazar Adı	Çalışmanın Yılı	Sonuç
Tuğba ÖZEL	2009	Örgütsel bağlılık ile tükenmişlik arasında ters yönde anlamlı bir ilişki vardır.
İlkay GÜNEŞ, Serkan BAYRAKTAROĞLU, Rana Özen KUTANİZ	2009	Tükenmişlik düzeyleri ile örgüte bağlılık arasında ters bir ilişki gözlemlenmiştir.
Fatih ÇETİN, H. Nejat BASIM, Oğuz AYDOĞAN	2011	Tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenmenin devam bağlılığı ile aynı yönlü, duygusal bağlılık ve normatif bağlılık ile ters yönlü ilişki içinde olduğu görülmüştür.
Ersoy SOYKAN	2012	Örgütsel bağlılık ve tükenmişlik arasında çok güçlü negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Neslihan DERİN, Erkan T. DEMİREL,	2012	Tükenmişlik boyutlarının örgütsel bağlılık boyutları üzerinde önemli oranda zayıflatıcı etkileri bulunmaktadır.
Ebru BOYMUL	2015	Duygusal bağlılık duygusal tükenmeyi etkilerken, devam bağlılığı duygusal tükenmeyi etkilememektedir.
Zeynep Özen İNCE	2015	Örgütsel bağlılık ile tükenmişlik arasında ters yönlü bir ilişki vardır.
İlker GÜNAY	2016	Örgütsel bağlılık ile tükenmişlik arasında ters yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
Ayşe ARIK, Ömer TURUNÇ	2016	Tükenmişlik ile örgütsel bağlılık arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır.
Yavuz DEMİREL, Enes Uğur TOHUM, Özge KARTAL	2017	Tükenmişliğin ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Teknoloji ve bilgi çağında yaşanan büyük gelişmeler ve değişimler her şeyi etkilediği gibi insanları ve örgütleri de etkileyerek bu değişimlere ayak uydurmayı zorunlu kılmıştır. Sürekliliği ilke edinmiş, pazar payını genişletmeyi, dünya ekonomisinde güçlü olmayı ve rekabette üstünlük elde etmeyi hedeflemiş her örgüt, bu değişim ve gelişmeleri yakından takip etmeli, vizyon ve misyonlarını sürekli güncellemelidir. Bu üstünlüğü elde edebilmek için sadece büyük kaynaklara sahip olmak değil bu kaynakları (teknoloji, bilgi, entellektüel sermaye, insan gücü, fiziki yapılar vb.) en uygun şekilde kullanmak da önemlidir.

Örgütsel bağlılık ve tükenmişlik ile ilgili yapılan bazı çalışmalar incelenmiş olup sonuçları şu şekildedir; Özel (2009), Güneş vd. (2009), Soykan (2012), İnce (2015), Arık ve Turunç (2016) ve Günay (2016) yaptıkları çalışmalarda örgütsel bağlılık ile tükenmişlik arasında ters yönlü bir ilişki olduğu sonuca varmışlardır. Derin ve Demirel (2012) ile Demirel vd. (2017) çalışmalarında, örgütsel bağlılık ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve tükenmişliğin boyutlarının örgütsel bağlılığın boyutlarını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Çetin vd. (2011)'nin çalışmalarına göre ise; tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenmenin devam bağlılığı ile aynı yönlü, duygusal bağlılık ve normatif bağlılık ile ters yönlü ilişki içinde olduğu görülmüştür. Buna göre çalışanların duygusal bağlılıkları ile normatif bağlılıkları azaldıkça ve devam bağlılıkları arttıkça duygusal tükenme derecelerinin de arttığı görülmektedir.

Yapılan çalışmalara da bakıldığında örgütsel bağlılık ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu nedenle örgütlerin çalışanlarını örgüte bağlaması ve

çalışanlarının tükenmişlik yaşamaması için; çalışanları önemsemesi, iletişimi güçlendirmesi, sosyal aktivitelere ağırlık vermesi, ücret ve ödüllendirmeler ile terfi ve yükselmelerde adaleti tesis etmesi, çalışanların kendilerini geliştirmeleri yolunda gereken ortamın sağlanması gibi motivasyonu artıracak şeyleri yapması gerekmektedir. Ayrıca çalışanların örgüte ve diğer çalışanlara güven duymalarını sağlayacak bir örgüt kültürü de oluşturulmalıdır. İş yaşamında tükenme sendromuna yakalanan çalışanlarının bu durumdan kurtulması için gereken yardım ve destek yönetimce sağlanmalıdır. Bu sayede örgütsel bağlılığın güçlendirilmesiyle çalışanların tükenme yaşamaları ortadan kaldırılabilir ya da azaltılabilir. Bunu sağlamak için sadece örgütün ve örgüt yöneticilerinin değil diğer çalışanların da bu bilinçle hareket etmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Allen, N.J. ve Meyer, J.P., (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization. The British Psychological Society, Vol: 63,

Balay, R. (2000). Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Balcı, A. (2003). Örgütsel Sosyalleşme Kuram Strateji ve Taktikler. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Bayram, L. (2006). Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık. Sayıştay Dergisi, Sayı: 59.

Budak, G., ve Sürvegil, O. (2005). Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama. D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi..

Çetin, F., Basım, N., ve Aydoğan, O. (2011). Örgütsel Bağlılığın Tükenmişlik İle İlişkisi: Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 25.

Cohen, A. (2007). Commitment Before and After: An Evaluation and Reconceptualization of Organizational Commitment. Human Resource Management, 17/3.

Demirel, Y. (2009). Örgütsel Bağlılık Ve Üretkenlik Karşılı Davranışlar Arasındaki İlişkiye Kavramsal Yaklaşım. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(15).

Demirtaş, H. ve Güneş H. (2002). Eğitim Yönetimi ve Denetimi Sözlüğü. Ankara.

Doğan E. Şengül. (2013). Örgüt Kültürü Ve Örgütsel Bağlılık. Türkmen Kitabevi, İstanbul.

Eğin, A. (2015) Çalışma Hayatında İş Stresi ve Tükenmişlik. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Freudenberger, H. J. (1974). Staff Burn-Out. Journal of Social Issues.

İbicioğlu, H. (2000). Örgütsel Bağlılıkta Paradigmatik Uyumun Yeri. Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 15, Sayı 1.

İnce, M. ve Gül, H. (2005). Yönetimde Yeni Bir Paradigma. Örgütsel Bağlılık. Konya: Çizgi Yayıncılık.

İnce, M. ve Gül, H. (2005). Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık. Konya: Çizgi Kitabevi.

Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. Annual Review of Psychology.

Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1984). Testing the Side Best Theory of Organizational Commitment: Some Methodological Considerations. Journal of Applied Psychology, Vol 69, No 3.

Meyer, J. P., Stanley, D. ve Herscovitch, L. (2002). Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization: A Meta-Analysis of Antecedents, Correlates and Consequences. Journal of Vocational Behavior, Vol 61.

Öztürk, İ., (2017). İşgörenin Görev Bağımlılığı, Politik Davranışları, Rol Çatışması ve Belirsizliğinin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisi: Sağlık Kurumlarında Bir İnceleme. Doktora Tezi, Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Mersin.

Seçer, İ. (2011). Psikolojik Danışmanların Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

İŞLETMELERDE ZAMAN YÖNETİMİ: ENDÜSTRİ 4.0 İLE ÖLÜ ZAMANI SIFIRLAMAK

Dr. Öğr. Üyesi Zeliha TEKİN

Muş Alparslan Üniversitesi, z.tekin@alparslan.edu.tr

Öğr. Gör. Ferit USLU

Muş Alparslan Üniversitesi, f.uslu@alparslan.edu.tr

ÖZET

Dijital dönüşümün en büyük dalgası olan Endüstri 4.0 sürecine girildiği günümüz bilgi ve teknoloji çağındaki baş döndürücü değişim/gelişmeler ve artan rekabet ile birlikte işletmelerde özellikle yöneticilerin sınırlı zaman dilimi içerisinde karar almak, kontrol etmek durumunda kaldığı pek çok işletme faaliyeti/konusu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayıdır ki işletmelerin artan ve karmaşık hale gelen işler ve faaliyetler için etkin zaman yönetimi uygulamaları gerekmektedir. Bu çalışmada öncelikle zaman yönetimi kavramına değinilmiş, zaman tuzakları açıklanarak işletmelerde etkin zaman yönetimi için izlenmesi gereken adımlar sıralanarak zaman yönetiminde etkin olan verimliliği ve performansı artırıcı teknikler anlatılmıştır. İkinci olarak da Endüstri 4.0 uygulamalarının işletmelere başta zaman kazandırma, maliyeti düşürme gibi faydalarına değinilerek dünyadaki Endüstri 4.0 uygulama örnekleri verilmiştir. İşletmelerdeki Endüstri 4.0 uygulamalarının işletmelerin zaman yönetimine etkilerinin araştırılması bu çalışmanın amacını ve kapsamını oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda IoT Nesnelerin İnterneti, 3 Boyutlu 3D Yazıcılar, Büyük Veri, Otonom Robotlar, Simülasyon, Sistem Entegrasyonu, Bulut Bilişim Sistemi gibi Endüstri 4.0 uygulamalarının optimal bir zaman yönetiminde verimlilik, etkinlik ve performansı artırıcı etkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zaman Yönetimi, Teknoloji, Endüstri 4.0

115

TIME MANAGEMENT IN ENTERPRISES: RESET THE DEAD TIME WITH INDUSTRY 4.0

ABSTRACT

At the moment when we are in Industry 4.0 process in other words the greatest wave of the digital transformation, with the stunning changes/developments and the rising competition, lots of enterprise activities/issues about which managers have had to make decisions or controls within limited time constraints have arisen. This is why efficient time management practices are necessary for the works and activities of enterprises increasing and getting more complicated. In this study, firstly efficient time management was dealt with; time traps were explained and the steps to be followed for efficient time management and techniques towards increasing the efficiency and performance were given. Secondly, the main benefits of Industry 4.0 such as saving time and reducing the expenses were explained and some current Industry 4.0 examples were given. The aim and content of the study is to investigate effects of the Industry 4.0 practices of enterprises on their time management. It was concluded that Industry 4.0 practices like IoT Internet of Things, 3D Printers, Great Data, Autonomous Robots, Simulation, System Integration and Cloud Informatics System have efficiency, effectiveness and performance increasing impacts on an optimal time management.

Key Words: Time Management, Technology, Industry 4.0

1. GİRİŞ

Endüstri 4.0'ın getirdiği dijital dönüşüm, Nesnelerin İnterneti ile akıllı fabrikalarda öğrenen makinalarla sağlanan otonom işleyiş işletmelere, gerçek zamanlı veri akışı ve proaktif bir yaklaşım ortamı kazandırmaktadır. Bu sayede olası bir problemin varlığı halinde önceden önlem almak ya da problemi ortadan kaldıracak düzenlemeleri zamanında yapmak mümkün olacaktır. Endüstri 4.0 uygulamaları ile her seviye ve süreçte doğruluk ve dayanıklılık artmakta, esneklik sağlanmakta, bakım-onarım süreleri kısalmaktadır. Ayrıca, güvenilirlik ve güvenlik artmakta, makine ve cihazlardan kaynaklanan üretim hataları en aza inmektedir. Zaman tasarrufu sağlayan bu uygulamalarla işletmeler üretim süreçlerinde darboğazlar yaşamayacak, kapasite kullanım oranı artacak, üretimini optimize edebilecek, üretimde insana aşırı bağımlılık ortadan kalkacaktır. Doğru ürünü doğru fiyatla doğru yer ve zamanda sunmaya odaklanılan tedarik zinciri yönetiminde de daha fazla başarı yakalanacak ürün pazarı daha iyi gözlenebilecektir.

Bu çalışmada, öncelikle konu ile ilgili literatür taraması yapılmış elde edilen veriler neticesinde Endüstri 4.0 uygulamalarının işletmelere sağladığı avantajların -başta zaman kazandırma, etkin zaman yönetimi- bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. İŞLETMELERDE ZAMAN YÖNETİMİ

Zaman yönetimi, sabit bir akış seyri olan gerçek zamanın yönetilmesi değildir; kendimizi zaman içinde yönetebilmektir. Zaman yönetimi, kıt olan ve her iş ve etkinliğin yapılmasının zorunlu unsuru olan zamana olabildiğince fazla iş ve etkinlik sığdırmaktır (Tengilimoğlu vd., 2003: 32). Başka bir tanımlamayla zaman yönetimi, ihtiyaçların belirlenmesi ve belirlenen ihtiyaçlar için hedeflerin konulması; saptanan öncelikli işlerin zamanlamasının, planlanmasının, programlanmasının listeleme yoluyla uyumlaştırılmasıdır (Smythe ve Robertson,1999: 333). Kısacası zaman yönetimi, belli bir zaman diliminde iş ve etkinliklerin yönetimidir (Tengilimoğlu vd., 2003: 32).

Etkili bir zaman yönetiminde temel amaç, kişinin kendisini ve işlerini yaşanan zaman süresinde en verimli şekilde istenen düzeyde planlamasıdır. Türkel'e (1999: 283) göre, çeşitli sorunları engelleyebilmek amacıyla zaman planlamasının uygulanmasında başarıyı yakalayabilmek için dikkat edilecek hususları şöyle sıralamıştır: İşleri zor olandan kolay olana doğru yapmak, işleri planlanan güne ve saate göre bir işi bitirip diğerine geçerek yaparak, iş ötelemenin önüne geçmek, mevcut işe tüm enerji ile sarılmak, yaratıcılıkla ilgili faaliyetler için zaman ayırmak. Ayrıca, rutin işlerden kaçınmak, gereksiz detaylarla boğulmamak, toplantılarda gündemi kullanarak, toplantıları zamanla sınırlamak, engellenmeden çalışabilecek saatleri belirlemek, çalışmayı engelleyen faktörleri saptayarak ve bunları ortadan kaldırmak için önlemler almak, iş paylaşabilecek eleman yetiştirmek diğer dikkat edilmesi gereken hususlar arasındadır (Aktaran: Güçlü, 2001: 89). Aynı şekilde, gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak sanal evrak yönetimiyle bürokrasi ve kırtasiyecilik önlenmelidir (Tutar ve Erdönmez, 2008: 185). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ve bilgiye dayalı iş ve üretim anlayışı, işletmeler açısından enformasyonun etkin yönetimini gerekli kılmaktadır. Yöneticinin enformasyona dayalı iş yapma yöntemlerini başarılı bir şekilde yerine getirebilmesi, enformasyon kaynak ve araçlarını ve bunların yönetimini etkin bir şekilde yerine getirmesine bağlıdır (Tengilimoğlu vd., 2003: 205). Nesnelerin İnterneti gibi uygulamalarla gelişen teknolojiye ayak uydurmak, işletmelerdeki operasyonel verilerin karar alma mekanizmalarında kullanılmasını sağlayacak ve iş verimliliği artacaktır. Üretim, bakım ve servis verilerinin gerçek zamanlı olarak işlenmesi, işletme karar alma ve faaliyette bulunmada zaman kayıplarının önüne geçilmesine sebep olacaktır (www. İfs.com).

Yapılan araştırmalara göre, yöneticiler çalışma saatleri içinde zamanlarının %70'ini başkalarıyla (astlarıyla, üstleriyle, eş yöneticilerle, iş sahipleriyle ve ziyaretçilerle) konuşarak geçirmekte; sık sık toplantı yapmakta, ya da toplantılara katılmakta ve kalan vaktinde de evrak-dosya incelemekte ve günlük yazıları imzalamaktadır. Bu yüzden çoğu yönetici yönetim

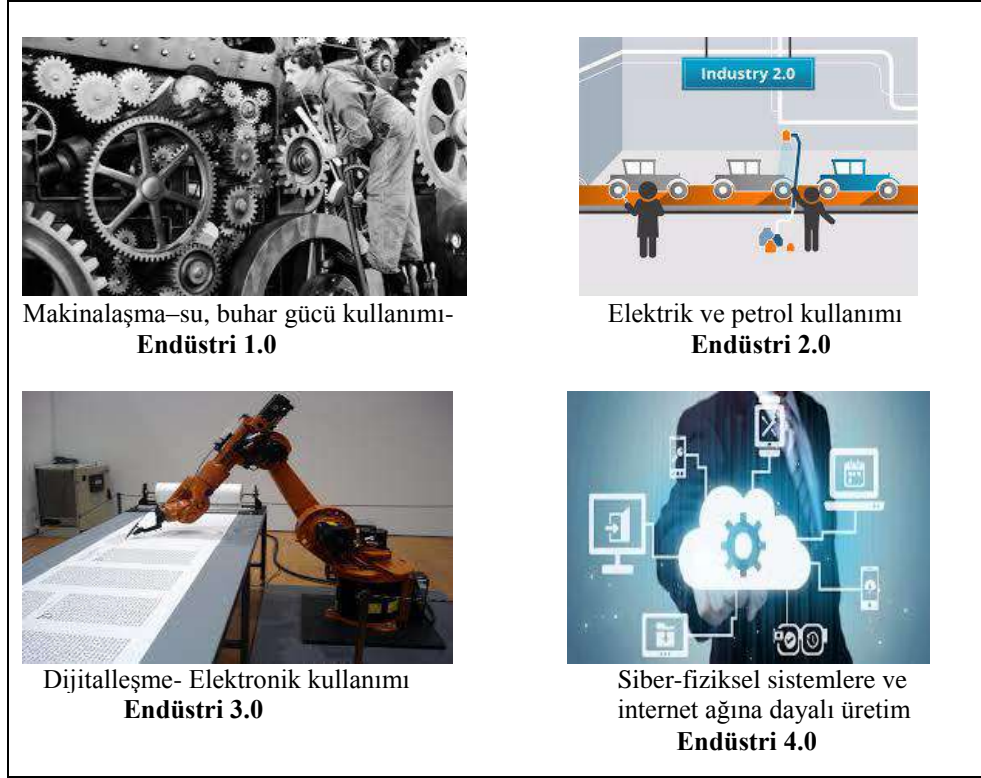
fonksiyonlarını etkinlikle yerine getirecek zamanı bulamamaktadır (Aytürk, 1999: 211). Yöneticilerin en sık karşılaştıkları zaman tuzakları şöyle sıralanabilir (Dobbins ve Pettman, 1997: 17-18): Gereksiz ve zaman alıcı telefon görüşmeleri, beklenmedik ziyaretçiler, etkin olmayan, uzun süreli yapılan gereksiz toplantılar, hedef ve planların netlikten uzak oluşu, acil durumlarda proaktif olmaktan çok reaktif olmak ve hızlı karar alamamak. Ayrıca, hayır diyememek, zayıf iletişim, belirsiz talimatlar, yetki ve sorumluluklardaki belirsizlikler, erişilemeyen, yanlış bilgi, zayıf öz denetim, tamamlanmamış işler, yetersiz personel, sosyal işlerin/aktivitelerin fazlalığı ve masada çok fazla birikmiş yazışmanın/evrakın olması da diğer zaman tuzaklarıdır.

İşletmelerin etkililiği ve verimliliği, onları yöneten yöneticilerin zaman yönetimindeki başarısı ile doğrudan ilişkilidir. Örgütsel kaynaklardan azami ölçüde faydalanmak için yönetici hem kendi, hem de işletme kaynaklarının kullanımında zaman yönetimine özel bir önem vermelidir. Verimlilik, zamana bağlı bir değişkendir ve belirli bir zamanda elde ettiğimiz verimlilik oranı, sonraki bir zamanda, gelişen teknolojik imkanlar ve bilimsel tekniklerin gelişmesi ile verimsizlik anlamına gelebilir (Tengilimoğlu vd., 2003: 222). Yazılım, internet, robot üretim, otomasyon gibi teknolojiler sürekli değişim ve gelişim halindedir. İşletmeler başarıyı yakalayabilmek, verimli olabilmek için bu değişim ve gelişmeleri zamanında görebilmelidir. Teknolojinin gerisine düşmeyen bir işletme, üretim ve yönetim sürecinde hızlı çalışacağı için rekabet gücünü artıracak, zamandan tasarruf edip kara geçecektir.

3. ENDÜSTRİ 4.0

Endüstri 4.0 terimi ilk olarak 2011'de Hannover Fuarı'nda kullanılmış, Alman Hükümeti tarafından da geleneksel üretim yönteminden bilgisayar ve internet destekli yeni otomasyonlu üretim sistemine geçişi sağlamak amacıyla desteklenmiştir (Sung, 2017: 1).

Endüstri 4.0, akıllı sistemler ve internet tabanlı çözümlerle karakterilize edilen, endüstrileşme devrimlerinin dördüncü nesli olarak tanımlanmaktadır. Birinci Endüstri Devrimi su ve buhar gücünden yararlanan fiziksel sistemlerin ortaya çıkışı ile yaşanmıştır. İkinci Endüstriyel devrimin ayır edici özelliği elektriğin, işbölümünün ve kitle üretiminin devreye girmesi olmuştur. Üçüncü Endüstri Devrimi, üretimi otomatikleştirmek üzere elektronik, bilişim ve otomasyon teknolojilerinin yarattığı farklılıktan kaynaklanmıştır. Endüstri 4.0 ise, bilişim, iletişim, internet, otomasyon, veri toplama ve yayma teknolojilerinin yeni üretim olanakları ile entegrasyonu anlamına gelmektedir. Büyük oranda fiziksel yapılardan oluşan tedarik zincirlerinin sanal sistemlerle ve internetle eklemlenmesini ifade ediyor. Önceki sanayi devrimlerinden farklı olarak bu kez teknoloji, sanayinin fazlasıyla önünde giderek endüstrileşmeye yeni iş modelleri, iş yapma biçimleri, ürün-hizmet modelleri ve örgütsel yapılar önermektedir (Banger, 2017: 24).

Şekil 1: Endüstri 1. 0'dan 4. 0'a

4. ENDÜSTRİ 4.0 İLE ZAMAN YÖNETİMİ

Endüstri 4.0 dönüşümünden beklenen yararların ilk sırasında işletme ve tesis verimliliğinde iyileştirmeler sağlamak gelir. Bu dönüşüm ile yeni teknolojilerin yararsız tüketimi azaltarak-karlılığa yansıtacak olan-verimliliği iyileştirmeye katkısı olacağı ve Endüstri 4.0 teknolojilerinin değer zinciri halkalarında harcanan toplam zamanı kısaltarak pazara hızlı ulaşmayı kolaylaştıracağı öngörülmektedir (Banger, 2017: 12).

Çağımızın teknoloji çağı olması nedeniyle işletmeler üretkenlikte “zaman” ile yarışmaktadırlar ve “zaman” rekabet edilebilirlik, sürdürülebilirlik için çok önemlidir. İşletme yöneticileri, küresel enformasyon ve teknoloji çağının yaşattığı yoğun tempo altında zamanı yeterli derecede kullanmalı ve değerlendirmelidir. Zaman yönetimi, gittikçe artan ve karmaşık bir hal alan işleri öncelik sırasına koyup gereksiz işleri ayırmayı, verimliliği ve performansı artırmayı, maliyeti düşürmeyi, uzun sürede yapılan işlerin daha kısa sürede yapılarak daha fazla ürün geliştirmeyi ve sınırlı zaman içinde nitelikli işlerin yapılmasını amaçlamaktadır. Zaman yönetimi uygulamalarına bakıldığında teknoloji üreten birçok küresel işletmenin zaman yönetimi çalışmalarını verimlilik ile birlikte uygulamaya koydukları bilinmektedir (Gözel ve Halat, 2010: 74). Zamandan tasarruf, üretimin artması, genel refahın artması demektir. Bir işletme herhangi bir işletmenin 60 dakikada yaptığı bir işi 40 dakikada yapıyorsa, yükselme ve ilerleme yolunda rakiplerini geride bırakabilecektir. Bir bilgisayar, çok sayıda personelin yapabileceği ancak uzun zaman israfında bulunabileceği, bazı durumlarda ise altından kalkamayacağı kompleks işleri çok kısa zamanlarda yapabilmektedir (Sevindik, 2009: 173). İş süreçlerinin %80'inin 2020 yılında komple dijitalleşeceği veya ortadan kalkacağı düşünülecek olursa dijitalleşen bu şirketler, en üst noktadan tabandaki veri akışını anlık olarak izleyebilecek, performans yönetimi eş zamanlı yapıya kavuşacak iş aksamaları tam zamanlı müdahalelerle minimize edilecek veya ortadan kaldırılabilecektir. Yine bu kendi kendine işleyen operasyon süreciyle, insan müdahalesi ve insana bağlı hatalar en aza inecek zaman kaybının da önüne geçilecektir (mbis.com.tr). Üretim bandı içindeki her bir bileşenin bir intranet/internet ağıyla birbirlerine ve lokal operatöre veya

bağımsız yönetici bilgisayara bağlanması yoluyla, üretimde hız ve esneklik sağlanacak, maliyetler ciddi oranda düşürecek ve rekabet gücü artacaktır. Birbiriyle konuşan, bağlantılı makineler ürünün kalite kontrolünü yapıp, üretim sürecindeki hataları daha hızlı tespit etmeyi sağlayacaktır. Kısacası tüm bu sürecin yönetildiği akıllı fabrikalarda üretim büyük veri analiziyle daha verimli hale gelecek zaman kayıpları minimize olacaktır (TOBB, 2016: 18). Endüstri 4.0 ile ürün ve hizmet geliştirme süreçleri, anlık olarak müşteriye özel ürün geliştirmeyi ve müşterinin de ürün geliştirme sürecine dâhil olduğu, diğer üretim alanlarıyla birlikte çalışabilen modüler ve esnek üretim kabiliyetine sahip açık inovasyonu da mümkün kılacaktır (TOBB, 2016: 22). Şöyle ki, bugüne kadar sadece üretim bandında tanımlanmış bir işi yapan robotlar mevcutken, şimdi yükleme ve boşaltma işini, maliyeti de yarıdan aza indirmiş bir durumda kendi aklıyla yapan baxter robotlar yapmaktadır. Anlaşıldığı üzere, küresel rekabette işletmelerin pazarın nabzını tutan ve tüketici ihtiyaçlarına karşı hemen manevra yapabilecek esneklikte olması gerekir. İşte bu esneklik ve eş zamanlı davranabilme yetisine zamanı maksimum düzeyde etkili ve verimli kullanma gücüne Endüstri 4.0 uygulamaları ile ulaşmak mümkündür. Endüstri 4.0 uygulamaları ile etkin bir değer zinciri yönetimi gerçekleştirilecek, akıllı fabrika ve robotlar, nesnelerin interneti ile kendi kendini organize eden lojistik ağı kurulacak, makine arızalarını önceden tahmin edebilen bir yapı geliştirilecektir (Sung, 2017: 3). Nitekim, Atos, BMW, Siemens KUKA, Arburg, Intel, Festo, Bosh, Caterpillar gibi uluslararası işletmeler akıllı fabrika, nesnelerin interneti, simülasyon, 3D yazıcı kullanımı, yapay zeka gibi Endüstri 4.0 uygulamalarıyla maliyeti düşürüp, performans ve verimlilik artışı sağlayarak katma değeri yüksek ürünler ortaya çıkarmaktadırlar.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel rekabette işletmelerin pazarın nabzını tutan ve tüketici ihtiyaçlarına karşı hemen manevra yapabilecek esneklikte olması gerekir. İşte bu esneklik ve eş zamanlı davranabilme yetisine, zamanı maksimum düzeyde etkili ve verimli kullanma gücüne, piyasadaki hızlı değişim ve gelişime bağlı olarak giderek karmaşıklaşan iş ve faaliyetleri zamanında yetiştirebilme yeteneğine Endüstri 4.0 uygulamaları ile ulaşmak mümkündür. Bu açıdan yönetimde başarı, yöneticilerin zaman yönetimindeki etkinlikleri ve Endüstri 4.0 teknolojilerinden en üst seviyede faydalanmaları oranında gerçekleştirilecektir. Endüstri 4.0 için hem devletin hem de işletmelerin Endüstri 4.0 stratejilerini belirlemeleri, Endüstri 4.0 gereksinimleri doğrultusunda yetenekli gençlere odaklı olmak üzere eğitim sisteminin revize edilmesi, işletmelerin çalışanlarını yeni yetkinliklere sahip olacak şekilde eğitmesi, donatması gerekmektedir. Bunlara ilaveten fikri mülkiyet haklarının iyileştirilmesi, kamu alımlarının Endüstri 4.0'ı sağlayacak şekilde yönlendirilmesi, devletin imalat gibi geleneksel sanayii bilgisayarlaşma yönünde teşvik etme ve yüksek teknolojiyle donatma projelerini desteklemesi ve son olarak da ileri teknoloji üretimine öncelik verilecek şekilde, proje odaklı teşvik sistemleri geliştirilerek yapılanmaya gidilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Aytürk, N (1999). Yönetim Sanatı –Başarılı Yönetim ve Yöneticilik Teknikleri- Ankara: Yargı Yayınevi.
- Banger, G. (2017) Endüstri 4.0 Ekstra, Ankara: Dorlion Yayınları.
- Dobbins, R., Pettman, B.O (1997). Manage Your Time Well, *Management Research News*, 20(5), 15-24.
- Gözel, E., Halat, E. (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenleri ve Zaman Yönetimi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6, 73-89.
- Sevindik, S. (2009). İşletme Becerileri Grup Çalışması, *Zaman Yönetimi* (Ed. İlhami Yücel, Kenan Mehmet Ekici), Ankara: Savaş Yayınevi.

Smythe, J. A. F., Robertson, I. T. (1999). "On The Relationship Between Time Management and Time Estimation", *British Journal of Psychology*, Vol:90 (3), 333-347.

Sung, T. K., (2017). Industry 4.0: A Korea Perspective, *Technological Forecasting & Social Change*, 1-6.

Tengilimoğlu D., Tutar H., Altınöz M., Başpınar N.Ö., Erdönmez C. (2003). "Zaman Yönetimi". (Ed. Hasan Tutar), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

TOBB (2016). Sanayi 4.0'a Hazır mıyız?, *Ekonomik Forum Dergisi*, Sayı: 259, 16-27.

mbis.com.tr/blog/endustri-4-0-uretimde-donusum, Erişim Tarihi: 24.02.2018.

www.ifsworld.com/tr/news-and-events/newsroom/2016/12/06/paradergisi/, Erişim Tarihi: 24.02.2018.

KULLANICI SOSYOKÜLTÜRÜNÜN VE ALGISININ ENDÜSTRİYEL TASARIMDA MALZEME SEÇİMİNE ETKİSİ

Öğr. Gör. Dr. Demet GÜNAL ERTAŞ
İstanbul Teknik Üniversitesi, ertas@itu.edu.tr

ÖZET

Endüstri ürünleri tasarımı gündelik hayatta kullanılan birçok ürünü kapsayan, teknik ve estetiği birarada barındıran, kullanıcı odaklı olan çok geniş bir alandır. Tasarım alanında biçim, işlev, kullanım ömrü, kullanıcı kitlesi, kullanım alanı, pazarlama, üretim yöntemi, maliyet, moda, kültür, malzeme gibi çeşitli kavramlar etkilidir.

Malzeme tasarlanan ürünlerin üretilmesini ve işlevlerini yerine getirmelerini sağlayan, onları ayağa kaldıran, tasarımlara görsel etkisini veren, tasarım üretim yöntemini, maliyetini, üretim sürecini ve süresini etkileyen önemli bir bileşendir. Tasarlanan ürünlerde hedeflenen özellikleri sağlamada malzemelerin sahip olduğu fiziksel, kimyasal, ısı, optik, mekanik özellikler gibi çeşitli özellikler belirleyicidir.

Rekabet ortamının arttığı günümüzde tasarımların daha çok satılmasında ve kullanıcı memnuniyetinin sağlanmasında ürünlerin sahip olduğu diğer özellikler kadar ürünlerin üretildiği malzeme de etkilidir. Malzeme endüstriyel tasarımda gerek yapısal olan fiziksel yönleriyle, gerekse yapısal olmayan metafiziksel yönleriyle etkilidir. Tasarımların kullanılacağı ortama uygun olmasını sağlayan, ürünlerin kullanım ömrünü belirleyen malzemenin fiziksel özellikleridir. Öte yandan tasarımda malzemenin duyuyla algılanan, kullanıcı kitlesine, beğenilerine ve algılarına hitap eden metafiziksel yönü de vardır. Malzemenin tasarımda etkili metafiziksel özellikleri belirli kalıplara oturtulamayan ve doğrudan ölçülemeyen özelliklerdir.

Bu bildiride endüstriyel tasarımda etkili öğelerden biri olan malzeme, malzemenin önemi, malzemenin fiziksel ve metafiziksel yönlerinin ve kullanıcı algılarının malzeme seçimine etkileri anlatılacaktır. Endüstri ürünleri tasarımı malzeme konusu kullanıcı kültürü, beğenisi ve algısı yönünden irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyel tasarım, malzemenin metafiziksel özellikleri, kullanıcı algısı, kullanıcı sosyokültürü.

1. Giriş:

Bu bildiride endüstriyel tasarımda malzemenin önemi, malzemenin yapısal olmayan yönlerinin ve kullanıcı algılarının malzeme seçimine etkileri anlatılmaktadır. Malzeme vasıtasıyla endüstriyel tasarıma katılabilecek özellikler ele alınmaktadır. Tasarımda malzeme seçiminde, malzemenin kullanıcı duyuvarına ve sosyokültürüne hitap eden metafiziksel yönlerinin etkileri anlatılmaktadır. Endüstri ürünleri tasarımı malzeme konusu kullanıcı beğenisi ve algısı yönünden irdelenmektedir.

2. Endüstriyel Tasarım:

Endüstri ürünleri tasarımı gündelik hayatta kullanılan birçok ürünü kapsayan geniş bir alandır. Kaşıktan mobilyaya kadar çok geniş bir ürün yelpazesini içermektedir. Endüstriyel tasarım teknik ve estetiği birarada barındıran kullanıcı odaklı bir alandır.

2.1. Tasarımda Etkili Faktörler:

Endüstriyel tasarım farklı birçok bileşeni ve ölçütü içermektedir. Tasarım alanında biçim, işlev, kullanım ömrü, kullanıcı kitlesi, kullanım alanı, pazarlama, üretim yöntemi, maliyet, moda, kültür, malzeme gibi çeşitli kavramlar etkilidir. Bunlar arasında malzeme endüstriyel tasarımda en etkili öğelerden biridir.

2.1. 1.Tasarımda Malzeme:

Malzeme tasarlanan ürünlerin üretilmesini ve işlevlerini yerine getirmelerini sağlayan, onları ayağa kaldıran, tasarımlara görsel etkisini veren önemli bir teknik öğedir. Malzeme tasarımı üretim yöntemini, maliyetini, üretim sürecini ve süresini etkilemektedir. Malzeme tasarlanan ürünlerde hedeflenen özellikleri sağlamada çok etkindir. Malzemelerin sahip olduğu fiziksel, kimyasal, ısı, optik, mekanik özellikler gibi çeşitli özellikleri tasarımın özelliklerini belirleyici olmaktadır.

Geçmişten bugüne malzeme alanındaki gelişmelere bağlı olarak birçok ürünün tasarımının da farklılaştığı görülmektedir. Gelişen teknoloji ile elde edilen kompozit malzemeler, programlanabilir malzemeler, şekil hafızalı malzemeler, yetiştirilebilir malzemeler, biyolojik temelli malzemeler, akıllı malzemeler, dönüştürülmüş malzemeler gibi yeni malzemeler sayesinde farklı özelliklere sahip ürünler üretilmektedir.

Ahşap, metal, plastik, cam gibi geleneksel malzemelerin ve gelişmiş güncel malzemelerin sundukları imkanlar sayesinde endüstriyel tasarımlarda istenen çeşitli teknik özellikler sağlanabilmektedir. Örneğin daha önce metal ile üretilen bisikletler yeni teknoloji sayesinde karbonfiber malzeme ile daha sağlam ve hafif olarak üretilmektedir. Isıya duyarlı malzemelerin artmasıyla bu malzemelerin kullanıldığı elektronik ürünler, bebek ürünleri, mutfak ürünleri gibi birçok ürün geliştirilmiştir. Doğru malzeme seçimi sayesinde istenen özellikleri sağlayan, işlevini iyi karşılayan, nitelikli ürünler yaratmak kolaylaşmaktadır.

Rekabet ortamının arttığı günümüzde tasarımların daha fazla kullanıcıya ulaşmasında ve kullanıcı memnuniyetinin sağlanmasında ürünlerin sahip olduğu çeşitli özellikler kadar üretildikleri malzeme de etkilidir. Tasarımda malzeme seçimi tasarım projesinin başlamasıyla beraber başlayıp proje boyunca devam eden bir süreçtir. Tasarımcılar malzeme seçimi sürecinde her tür bilgi ve deneyimi değerlendirmek ve tasarımları için en uygun malzemeyi belirlemek durumundadırlar.

2.1.2. Malzeme Seçimi Üzerindeki Etkiler:

Malzeme tasarımının üretilmesini sağlayan en önemli bileşendir. Mühendisliklerde malzeme seçiminde birçok teknik gerekliliğe, kritere, farklı seçim ve karar verme metodlarına dikkat edilerek seçim yapılmaktadır. Endüstriyel tasarımdaki malzeme seçimi mühendislik alanındaki göre daha farklı olup bazı soyut yönler de sahiptir. Endüstriyel tasarım gibi teknik ve estetiği birarada barındıran bir alanda sadece teknik verilerden ve malzeme seçim yöntemlerinden faydalanmak yetersiz kalacaktır. Malzemelerin ve tasarımların kullanıcıdaki etkisi göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir.

Endüstriyel tasarımlar için malzeme seçiminde tasarlanacak ürünün ne olduğu, işlevi, nerede ve hangi kullanıcı kitlesi tarafından kullanılacağı, ürünün taşınması gereken teknik özellikler, nasıl üretileceği gibi birçok etmen önemlidir. Ayrıca tasarım için malzeme belirlenirken sadece bu bileşenlere göre karar verilmemektedir. Tasarımda malzeme seçiminde moda, kültürel özellikler, kullanıcı kitlesinin eğilimleri, tercihleri ve algıları, ürünün kullanıcılar üzerinde yaratacağı etki, kullanıcıların hissettikleri gibi farklı başka bileşenler de rol almaktadır. Tasarım ve üretim sürecinin önemli bir parçası olan malzeme seçimi farklı birçok yönü ile ele alınması gereken bir konudur. Ürün için malzeme belirlerken aşağıda yazılan farklı ihtiyaçlar gözönüne alınabilir (Ljungberg L.Y., 2003) (Ashby M, Johnson K, 2002).

a) Teknik b) Ekonomik c) Estetik d) Sürdürülebilirlik e) Amaçlar f) Algılama ve sezgiler

Ürün için malzeme seçimi farklı ölçütleri birarada düşünmeyi gerektiren bir süreçtir; sadece işlevleri en iyi karşılayacak malzemenin belirlenmesi değil, aynı zamanda üründe yaratılması görsel kimliği ve istenen etkiyi sağlayacak malzemenin seçimidir. Malzeme seçimi üzerindeki etkenler iki grupta toplanabilir (Anon, 2003):

- a) Malzemelerin yapısal olan fiziksel özellikleri
- b) Malzemenin yapısal özelliklere bağlı olmayan metafiziksel özellikleri

Farklı kaynaklara göre malzeme seçiminde etkili malzeme özellikleri aşağıdaki maddeler altında toplanabilir (Patton W.J, 1968) (Esin A., 1998) (Ashby M.,1992) (Lindbeck J.R., 1995) (Budinski K.G., 1996) (Mangonon P.L., 1999) (Ashby M. and Johnson K., 2002) (Ashby M., 2005).

Tablo 1. Tasarımda malzeme seçiminde etkili özellikler

1) MALZEME SEÇİMİNDE ETKİLİ YAPISAL ÖZELLİKLER	
Genel özellikler	Fiziksel özellikler
Teknik özellikler	Optik özellikler
Mekanik ve statik özellikler	Kimyasal özellikler
Isıl özellikler	Korozyon/oksidasyon
Elektriksel özellikler	Çevresel özellikler
Bakım onarım	Ekolojik özellikleri
Aşınma	İşle ilgili konular ve gereksinimler
Boyutsal özellikler	Servis gereksinimleri
Maliyet	Üretim gereksinimleri
Akustik özellikler	Ekonomik gereksinimler
Bileşenlerin ömrü faktörü	Kodlar, kurallar
2) MALZEME SEÇİMİNDE ETKİLİ YAPISAL OLMAYAN ÖZELLİKLER	
Görünüm	Algılama ve sezgiler
İşlev	Duyusal özellikler
Pazarlama	Kültürel özellikler
Ürün Ömrü	Moda ve trendler
Bölgesel ve çevresel etkenler	Temin edilebilirlik

3. Tasarımda Malzemenin Yapısal Özellikleri:

Malzemenin yapısal özellikleri tasarımın işlevini yerine getirmesini sağlayan teknik özelliklerini ifade etmektedir. Tasarımda malzeme seçiminde malzemenin yapısal özellikleri etkili ve önemlidir. Yukarıdaki tabloda yazılan maddeler detaylandırılarak alt maddeler altında da toplanabilir.

Örneğin; Fiziksel özellikler birim ağırlık, özgül ağırlık gibi özellikleri de içermektedir.

Mekanik özellikler: a) Çekme dayanımı, b) Basınç dayanımı, c) Eğilme dayanımı, d) Kayma dayanımı

Statik Özellikler: a) Mukavemet, b) Sertlik, c) Süneklik ve gevreklik gibi özellikleri içermektedir.

Malzeme yapısal özelliklerinin tasarımla doğrudan ilişkisini gösteren örnekler verilebilir. Malzemenin çekme, basınç gibi her tür kuvvete göstereceği mukavemet önemlidir (French M., 1994). Esneklik ve sertlik bazı ürünlerin malzemelerinde işlev gereği aranan özellikler arasındadır. Örneğin otomobil üst kısmını destekleyen çubuk taşıyıcılar zamanla deformasyona uğramalarına rağmen sünek olmaları sayesinde kırılmamaktadır. Metal kâğıt atacının ve eğrisel çizgi çizilen kobra cetvelin esnekliği işlevin yerine getirilebilmesi için gerekli özelliklerdir.

4. Tasarımda Malzemenin Yapısal Olmayan Özellikleri:

Malzemelerin metafiziksel özellikleri, malzemelerin kullanıcı kitlesine, kullanıcı beğenilerine ve algılarına hitap eden, duyularla algılanan yapısal olmayan özelliklerini ifade etmektedir. Malzemenin basınç dayanımı, elektrik iletkenliği gibi çeşitli yapısal özelliklerinin yanısıra, soğuk ya da sıcak hissettirmesi, modern ya da doğal algılanması, sağlam ya da zayıf, pahalı ya da ucuz hissettirmesi gibi yapısal olmayan özellikleri vardır. Malzeme, tasarlanan ürünlerin pazarlamasını etkileyen, tasarımın görsel kimliğini ve kullanıcıdaki etkisini belirleyen, tasarımların pazarlamada yer aldıkları segmenti belirleyen önemli bir bileşendir.

Malzeme endüstriyel tasarımda gerek yapısal yönleriyle, gerekse yapısal olmayan yönleriyle etkilidir. Endüstriyel tasarımda malzemenin yapısal olmayan yönlerinin etkisini araştıran çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Tasarımların kullanılacağı ortama uygun olmasını sağlayan, ürünlerin kullanım ömrünü belirleyen malzemenin yapısal ya da fiziksel olarak ifade

edilebilecek özellikleridir. “Tasarımda malzemenin somut olmayan, sayısal değerlerle tanımlanmayan, duyularla algılanan, kullanıcı kitlesine, kullanıcı beğenilerine ve algılarına hitap eden yapısal olmayan metafiziksel olarak adlandırılan yönleri vardır. Tasarımcılar ürünlerle duysal deneyimler yaşatmak için malzemeleri kullanırlar. Tasarımcının bir ürün tasarlarırken duysal bir deneyim yaşatması için malzeme kullanışlı bir araçtır. Malzemeler inanışları sembolize etmektedir, çeşitli anlamlar içermekte ve duyulara hitap etmektedir” (Karana, 2006). Malzemenin tasarımda etkili metafiziksel özellikleri belirli kalıplara oturtulamayan ve doğrudan ölçülemeyen özelliklerdir.

Günümüzde ürünlerin kullanıcılar ve pazar için farklı değerleri olabilmektedir. Bu değerlere ulaştıran bir araç olarak malzemenin yapısal olan fiziksel özelliklerini ve yapısal olmayan metafiziksel özelliklerini birlikte ele almak gerekebilir (Anon, 2003). Bir ürünün metafiziksel özelliklerinin yarattığı değeri, kullanıcıların duygularını, bilgilerini, deneyimlerini, fikirlerini, ürünle ilgili hissettiklerini içermektedir (Ljungberg L.Y. ve Edwards K. L., 2003). Malzeme seçimini etkileyen metafiziksel etkenlerden bazıları a) Görünüm, b) İşlev, c) Pazarlama, d) Ürün Ömrü, e) Bölgesel ve çevresel etkenler, h) Algılama ve sezgiler, ı) Duyusal özellikler, i) Kültürel özellikler, j) Moda ve trendler, k) Malzemenin temin edilebilirliği olarak sayılabilir (Tablo 1).

4.1. Malzemenin Metafiziksel Özellikleri İçin Kullanılan Çeşitli Terimler:

Malzemelerin metafiziksel özellikleri için farklı kaynaklarda malzemenin soyut özellikleri, ikinci üçüncü mertebeden malzeme özellikleri, malzemenin duysal özellikleri, malzemelerin daha hafif/belirsiz özellikleri, malzemelerin somut olmayan özellikleri, malzemelerin nitel özellikleri, malzemelerin pasif işlevleri, malzemenin görünümü, malzemelerin metafiziksel yönleri, malzemelerin fiziksel olmayan özellikleri, malzemenin kimliği, malzemenin kişisel boyutu, malzemelerin kültürel anlamı, malzemenin öznel boyutları, malzemenin karakteri, malzemelerin algılanan özellikleri, malzemenin algılanan değerleri gibi farklı ifadeler kullanılmaktadır (Karana E., Hekkert P., Kandachar P., 2008).

4.2. Kullanıcı Algısının Malzemenin Metafiziksel Özellikleriyle İlişkisi:

Tasarımlarda kullanılan malzemelerin yapısal olmayan metafiziksel özellikleri algı, kullanım, duysal, fiziksel, malzeme grubu gibi kategoriler altında toplanabilir (Tablo 2) (Kesteren İ. V., 2010).

Tablo 2. Malzemelerin tanımlanabileceği kategoriler (Kesteren İ. V., 2010).

Kategoriler	Tanım	Malzemeyle İlgili Özellikler
Algı	Malzemenin daha soyut, algı, duygu ve malzeme kategorilerini içeren özellikleri	Dış ortamda kullanılan, modern, hedef gruba uygun, doğal,...
Kullanım	Malzemenin kullanımla ilgili özellikleri	Kullanışlı, dayanıklı, çevreci, hijyenik,...
Duyusal	Malzemenin biraz daha az soyut, duyularla algılanabilen özellikleri	Doku, sıcaklık, renk, yumuşak, pürüzsüz, sert,...
Fiziksel	Malzemenin daha az soyut olan, malzeme ve imalat özellikleriyle ilişkili özellikleri	Çizilmeye karşı dayanıklı, dayanıklı, fiyat, çok miktarda üretilebilir,...
Malzeme grupları	En özel malzeme özellikleriyle ilgili kavramlar	Plastik, ahşap, metal,...

Malzemeler tasarımlarda istenen teknik özellikleri ve işlevleri karşılamaktadır. Bunun yanı sıra kullanıcılar malzemeleri algılarıyla anlamlandırmaktadır. Malzemelere yüklenen anlamlarda onların kullanım şekilleri, kullanıldıkları ürünler, geçmişteki kullanımları, kullanıcıların algı ve deneyimleri gibi çeşitli faktörler etkilidir (Ljungberg L.Y. and Edwards K.L., 2003) (Karana E., 2010). Çeşitli ürünlerin ve malzemelerin olduğu bir ortamda üründe kullanılacak malzeme seçilirken tasarımcıların malzemelere yüklenen anlamlardan faydalanmaları etkili olabilir. Ancak bunun belirli bir yöntemini bulmak zordur (Karana E., 2010).

Tasarımcılar malzemeleri kullanıcılar üzerinde çeşitli hisler yaratmak için kullanmaktadır. Bir üründe kullanılan malzeme sürpriz, tiksinti, hayal kırıklığı, merak, beğeni gibi çeşitli duyguları ortaya çıkarabilir. Tasarımda kullanılan malzeme her zaman ürün için en uygun, en işlevsel malzeme olmayabilir. Bazen bazı malzemeler tasarımda ürün kimliği ya da görsel etki yaratmak için kullanılmaktadır. Bazı tasarım ürünlerinde malzeme sembol olarak kullanılmaktadır. Örneğin ahşap, seramik ve taş, Japon, Çin, Kore gibi Asya kültürlerinde ve Zen tasarımında sıklıkla kullanılmaktadır. Tasarımda malzemenin anlamını etkileyen teknik özellikler ve duyuşsal özellikler, kullanıcıyla, kullanıcının kültür, yaş, cinsiyet ve deneyimiyle, ürünün üretim süreciyle, biçimiyle, işleviyle, markasıyla ilişkilidir (Karana E., 2010).

Malzeme teknik özelliklerinin geçmiştekinе göre daha üstün hale gelmesiyle tasarımlardaki malzemeler farklı avantajlar sunmaktadır (Ashby and Johnson, 2002). Malzeme teknolojisindeki gelişmeler sayesinde malzemelerin geçmişten gelen, kullanıcıda yanlış etki bırakan anlamları değişmektedir. Örneğin eskiden basit ve kalitesiz olarak algılanan plastiğin günümüzdeki algısı çevreci dönüştürülebilir, yüksek mukavemetli plastik türlerinin etkisiyle olumlu yönde değişmiştir.

Ürünlerin görsel ve dokunsal özellikleri kullanıcının ilk kararında büyük ölçüde etkilidir. Bir ürün, ürünün kullanıcıyla etkileşime giren arayüzünün bir parçası olan malzemesiyle hissedilmektedir (Kesteren İ. V., 2010). Kullanıcılar ürünlerle karşılaştıklarında üründe kullanılan malzemelerle temas etmektedir. Kullanıcıların malzemelerle duyuşsal etkileşimi “görsel, işitsel, dokunsal, koklama ya da tat alma” ile olmaktadır (Tablo 3). Kullanıcılar tasarımın malzemesindeki rengi, dokuyu, ağırlığı hissetmektedir ve hareket ederken çıkan sesi duymaktadır. Bu duyuşsal özelliklerin algılanması ürünün kullanılabilirliğini ve kullanıcının deneyimlerini belirlemektedir. Tasarımcıların bu algıları yaratmak için belirli etkileri uyandıracak malzemeleri seçip tasarımlarında kullanmaları faydalı olacaktır. Örneğin çocuk oyuncaklarında canlı renkteki plastiklerin kullanılması çocukların dikkatini çekmek, oyuncak etkisini vermek ve eğlenceli bir görünüm yaratmak içindir” (Kesteren İ. V., 2010).

Tablo 3. Duyusal özellikler yoluyla ürün kullanıcı etkileşimi ve malzeme

		
<p>Ürün-Kullanıcı Etkileşimi</p> <ul style="list-style-type: none"> Ergonomi Estetik Algı Çağırışım Duygu 	<p>Duyusal Özellikler</p> <ul style="list-style-type: none"> Görsel Dokunsal İşitsel Koku Tat 	<p>Malzemenin Yapısal Özellikleri</p> <ul style="list-style-type: none"> Mekanik özellikler Statik özellikler Elektriksel özellikler Isıl özellikler Kimyasal özellikler Optik özellikler Manyetik özellikler Korozyona dayanıklılık

Malzemeler için yaygın olarak ifade edilen çeşitli duyuşsal özellikler sert, yumuşak, pürüzlü, pürüzsüz, mat, parlak, yansıtıcı olan, yansıtıcı olmayan, soğuk, sıcak, esnek olan, esnek olmayan, opak, şeffaf, sünek, gevrek, dayanıklı, dayanıksız, hafif, ağır gibi çeşitli kelimelerle ifade edilmektedir (Tablo 4) (Karana E., 2010).

Tablo 4. Malzemeler için kullanılan duyuşal özellikler

Sert	Yumuşak
Pürüzlü	Pürüzsüz
Mat	Parlak
Yansıtıcı	Yansıtıcı olmayan
Soğuk	Sıcak
Esnek	Esnek olmayan
Opak	Şeffaf
Sünek	Gevrek
Dayanıklı	Dayanaksız
Hafif	Ağır

“Duyuları etkileyen belli malzeme özellikleri, parlaklık, renk, doku, koku ve esneklik gibi algılanan niteliklerdir. Duyusal özellikler malzemelerin fiziksel özellikleriyle doğrudan ilişki içindedirler. Örneğın, duyuşal özellik olarak algılanan parlaklık, fiziksel özellikler arasında olan yansıma katsayısı, yüzey pürüzsüzlüğü ve kırılma indeksi ile bağlantılıdır (Tablo 5). Dolayısıyla, duyuşal özellikler ve ilgili fiziksel özellikler, malzeme teknolojisi ve kullanıcı-ürün etkileşimi arasında aracı olarak görev yapmaktadır. Malzeme seçim sürecini tanımlamak için çeşitli modeller mevcuttur. Ancak bu modellerin çoğunda malzemenin kullanıcı ile etkileşimi ele alınmamıştır” (Kesteren İ.V., 2010).

Tablo 5. Duyusal ve fiziksel malzeme özellikleri ilişkisi örneğı (Kesteren İ. V., 2010).

Görsel Özellikler	Fiziksel Özellikler	
Işık Yansıması		
Yansıma (yansıtıcı- yansıtıcı olmayan)	Yansıma katsayısı • Yüzey pürüzlülüğü • Işık emilimi • Dalga boyu	• Yüzey işlemleri • Geometri • Katkı Maddeleri Dış etkiler • Işık kaynağı spektrumu • Işık kaynağı yoğunluğu • Yüzey tabakası
Parlaklık (parlak-mat)	• Yansıma katsayısı • Yüzey pürüzlülüğü • Pigmentlerin yönelmesi • Kırılma indeksi • Dalga boyu	• Yüzey işlemleri • Geometri • Katkı Maddeleri Dış etkiler • Işık kaynağı spektrumu • Işık kaynağı yoğunluğu • Yüzey tabakası
Şeffaflık (şeffaf, yarı şeffaf, opak)	• Şeffaflık • Kırılma indeksi • Dalga boyu	• Yüzey işleme Dış etkiler • Işık kaynağı spektrumu • Işık kaynağı yoğunluğu • Yüzey tabakası

4.3. Tasarımda Malzeme Algısında Kullanıcı Sosyokültürü ve Çevresel Etkiler:

“Kültür, toplumsal değışime uğrayan dinamik bir değer sistemidir. Diyalektiktir ve yeni biçimler ve anlamlar içermektedir. Geleneksel olanlar değışirken kültür de yeni anlamlar ve biçimler kazanır. Kültür belirli tarihsel dönemlerde değışen dinamik ve tutarlı bir inanç ve uygulama organı olarak düşünülür. Kültür farklı katmanlar içermektedir (Moalosi R., Popovic V. and Hickling-Hudson A, 2007). Hampden-Turner ve Trompenaars (1997) ve Spencer-Oatey (2000) dört katmanı savunmaktadır:

a) Temel varsayımlar ve değerler

b) İnançlar, tutumlar ve sözleşmeler

c) Sistemler ve kurumlar

4) Eserler, ürünler, ritüeller, davranışlar” (Moalosi R., Popovic V., Hickling-Hudson A, 2007).

Endüstriyel tasarım açısından bakıldığında, kullanıcıların tasarımların estetik yönlerini ve tasarımlarda kullanılan malzemeleri değerlendirmesinde kültürlerinden gelen değerler, beğeniler, alışkanlıklar etkili olmaktadır. Tasarımda kullanılacak malzemelerin seçiminde kullanıcıların

alışkanlık ve beğenileri, yaşadıkları kültür, bölge ve çevresel etmenler de etkilidir. Malzeme kaynaklarının gelecekteki durumu ve enerji düşünülerek yapılan malzeme seçimleri daha sağlıklı olacaktır (Ashby M., Johnson K., 2002). Bir ürünün belli bir pazarın içinde başarılı olmasında önemli etkenlerden biri de üründe kullanılan malzemelerin içinde bulunulan kültürle ilişkisinin kurulmasıdır. Bir ülkede popüler olan bir ürün bir diğerinde popüler olmayabilir. Sosyokültür kullanıcıların tasarımlardaki malzemelere dair algılarını, yaklaşımlarını belirleyici bir diğer faktördür. Örneğin İsveç'teki kullanıcılar için mutfak tezgahında çelik kullanımını normal olup beğenilirken, çeliğin zor temin edildiği bir ülkedeki kullanıcılar bunu beğenmeyebilirler. İçinde yaşadıkları alıştıkları ortam gereği mermer ya da taş malzemeyi tercih edebilirler. Bambu malzemenin kolay temin edildiği bir ülkede çeşitli tasarımlarda bambu kullanılmaktayken başka bir ülkede o bölgede kolay temin edilen çam tercih edilebilir. Tasarım, malzeme seçimi ve üretim süreci birarada geliştirilirken, kültürel etkenler göz önüne alınarak önerilen model her zaman rasyonel olmayabilir. Örneğin, mutfak gibi ıslak hacimlerde kullanılacak ürünler için seramik ve plastik kullanılması uygunken ahşabın popüler olduğu bazı kültürlerde, suya dayanımı zayıf olmasına rağmen ahşap tercih edilebilmektedir. Yani ürün malzemesinin kültürel yönü belirleyici olabilmektedir. Bunlar kültürle ilişkili malzeme kullanımına örneklerdir.

Pazarda istenen başarıyı sağlamak için seçenekli ürünlerin de üretilmesi, farklı çevresel etkenlere karşı farklı malzemeler kullanılması doğru bir yaklaşımdır. Tasarımın kullanılacağı bölgenin iklimi dahi bazen bazı tasarımların malzemesini belirleyici olabilmektedir. Örneğin Mercedes Benz'in Meksika'ya satılan araçlarındaki plastik parçalarda güneşli iklim nedeniyle görülen çatlama, solma gibi çeşitli sorunlara karşı firma arabalarındaki bazı parçaları farklı çevre şartlarına göre değiştirerek bu problemi ortadan kaldırmaktadır. Farklı ülkelere pazarlanan bir arabanın bazı parçaları sıcak Meksika güneşi altında dayanması için daha farklı malzemelerle üretilirken soğuk iklimin hakim olduğu bir ülkeye uygun olması için başka malzemelerle üretilmektedir.

Tasarımda malzeme de biçimsel özellikler de kültüre bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin Japonya'da üretilen elektronik eşyaların dışının birçok işlevi yansıtan parçalarla donatılması ürünün gelişmişliğinin göstergesidir. Danimarka'daki Bang&Olufsen firması ise elektronik ürünlerinde gösterge ve düğmeleri azaltıp yalın çizgiler yaratmış, yüzeylerde kaliteli malzemeler kullanmış modern ve gelişmiş görünümleri olan ürünler elde etmiş ve başarılı olmuştur. İki farklı ülkedeki kullanıcı kitlesinin beğenilerinin ve değer yargılarının birbirinden farklı olduğu görülmektedir.

Aşağıda kültür ve malzeme ilişkisini gösteren örnekler yer almaktadır. Şekil 1'de piknik için tasarlanmış kapanabilen bambu oturma elemanında ve Şekil 2'deki sehpa, kolay sağlanabilen yerel malzemeler olmaları açısından bambu ve mermer kullanılmıştır. Şekil 3'de görülen kâğıt lamba kültürel öğeler içermektedir. Düşük maliyetli ve kolay üretilmesi ürünün tercih edilmesini kolaylaştırmaktadır. Şekil 4 ve 5'deki bardak, telefon kılıfı ve elektrik düğmesi silikon malzemenin trend olup yaygınlaşması sonucu tasarlanmış ürünlerdir.

Bu ürünlerde modanın etkisiyle, işlevden bağımsız kullanılan malzemeler görülmektedir. Bazı ürünlerdeki malzeme seçiminde temin edilebilirlik, yöresellik, kültürel etkenler, beğeniler, moda ve trendler önemli olabilmektedir (Günel Ertaş D., Bayazıt N., 2006).

				
Şekil 1. Bambu sandalye	Şekil 2. Mermer sehpa	Şekil 3. Kağıt Lamba	Şekil 4. Silikon bardak	Şekil 5. Silikon elektrik düğmesi
Temin edilebilirlik ve yöresellik	Temin edilebilirlik ve yöresellik	Kültürel özellikler	Moda ve trend	Moda ve trend

Tasarımda malzeme seçiminde kullanıcıların geçmiş deneyimleri, eğilimleri ve moda da etkili olmaktadır. Daha önce kullanıldığı tasarımda başarısız olmuş bir malzemeye karşı daha sonra ilerleyen tarihlerde de önyargı oluşmaktadır ve o malzemenin kullanıldığı ürünler tercih edilmemektedir. Örneğin İtera markasının plastik bisikleti pazarlandığı dönemde çeşitli aksaklıklar sebebiyle başarısız olmuştur. Bu başarısızlıkta bisiklette alışılmışın dışında trend dışı malzeme kullanımının, malzemenin kullanıcıda zayıf etki bırakmasının rolü olmuştur.

4.4. Tasarımda Malzemenin Pazarlama Yönü:

Tasarımların malzemeleri o ürünlerin farklı kullanıcı profillerine hitap etmelerini sağlamaktadır. Bu sayede de malzemeler bazı markalar tarafından pazarlama amaçlı da kullanılabilir. Malzemenin reklam tanıtım ve pazarlamada öne çıkarılmaktadır ya da malzemeye ve fiyata göre farklı kategoriler yaratılmaktadır. Pazarlama sloganları malzemeye dayanılarak üretilmektedir. Örneğin, bu çanta İsviçre'nin Alplerinde yaşayan koyunların yünündendir; bu masa Afyon mermerindedir gibi çeşitli ifadeler kullanılmaktadır.

Malzemeleri pazarlama amaçlı kullanan firmalara örnek olarak İsviçre kökenli Swatch Firması verilebilir. Firma kol saatlerini farklı fiyat segmentleri yaratacak, farklı kullanıcı kitlelerine hitap edecek şekilde üretmektedir (Şekil 6,7,8,9.). Bunu da ürettiği saatlerin malzemeleri ile sağlamaktadır. Düşük segment için üretilen plastik saatler, tasarım değeri yüksek, tasarımı rengi malzemesi, içerdiği grafik tasarımlar ile gençlerin beğenisine ve düşük gelir seviyelerine hitap etmektedir. Orta ve üst segment için üretilen saatler deri, metal, plastik gibi malzemelerle üretilmiş, ortalama fiyatlarla daha geniş kullanıcı kitlesine ve beğenisine hitap eden saatlerdir. Lüks ve prestijli saat kategorisindeki metal saatler ise kaliteli metallerle üretilmiş, tasarım değeri yüksek, görsel etkisi daha pahalı ve kaliteli olan, daha üst yaş gruplarına ve yüksek gelir seviyesine sahip kullanıcı kitlesine hitap eden saatlerdir.

			
Şekil 6. Düşük segment saat tasarımları	Şekil 7. Düşük segment saat tasarımları	Şekil 8. Orta ve üst segment saat tasarımları	Şekil 9. Lüks segment saat tasarımları
Swatch Markasının farklı malzemelerden üretilmiş saatlerle yarattığı farklı fiyat kategorileri			

5. SONUÇLAR

Gelişen teknolojiyle ve artan rekabet ortamıyla birlikte ürün tasarımında malzemenin önemi artmaya devam edecektir. Ürünü ayağa kaldıran, ona kimliğini veren önemli bir öge olarak malzeme seçimi konusundaki kararlarda tasarım aşamasında duyarlılık gösterilmelidir. Tasarıma, ürün için malzeme seçiminin önemi, tasarım sürecindeki yeri kavranarak yaklaşılmalıdır. Ürün tasarımı malzeme seçimindeki farklı yöntemler ve seçimi etkileyen bileşenler bilinerek yapılmalıdır.

Ürün için malzemelerin yapısal/fiziksel özellikleri ve yapısal olmayan/metafiziksel özellikleri birarada düşünülerek malzeme seçilmeli ve tasarım yapılmalıdır. Malzeme seçimi her ürün için değişen bir tasarım problemi olarak ele alınmalıdır. Tasarım süreci içinde ürün için malzeme seçimini etkileyen farklı faktörler olarak işlev, üretim yöntemi, moda, pazar trendleri, güvenlik, kültürel özellikler, çevresel etkenler, hedef kitle, malzeme ömrü, fiyat, geri dönüşüm, biçim gibi etkenler malzeme özellikleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Bu etkenlerin ağırlıkları uygulamaya, koşullara, beklentilere, ürüne göre değişecek şekilde aralarında denge kurularak belirlenmelidir. Bahsedilen ölçütler arasındaki ilişkinin doğru kurulması yenilikçi ürünler yaratılmasını sağlayacaktır.

Tasarımlar için malzeme belirlenirken, malzemenin işlevini en iyi şekilde yerine getirmesini sağlayan yapısal/ fiziksel özelliklerinin yanısıra, somut bir şekilde ölçülemeyen metafiziksel yönleri de dikkate alınmalıdır. Doğru malzeme tayini malzeme özelliklerinin tüm yönleriyle ve kullanıcı kitlesiyle birlikte ele alınmasıyla mümkün olacaktır. Endüstriyel tasarımda malzeme seçiminde izlenecek tanımlı tek bir yöntem yoktur. Ürün için malzeme tayini tasarımcının çok yönlü düşünmesini, tüm verileri ve bilgileri değerlendirmesini, farklı ürünler için farklı çözümler üretmesini gerektirmektedir. Tasarımların üretildikleri malzemelerin işlevi gerektirdiği teknik özellikleri sağlamalarının yanısıra, kullanıcıda istenen etkiyi yaratmaları, kullanıcıların duyularına, beklentilerine ve beğenilerine hitap etmeleri, kullanıcılarda hedeflenen hisleri yaratmaları önemlidir. Ürün için malzeme seçiminde tasarımcıların kullanıcı kitlesini, kullanıcı sosyokültürel yapısını, beğeni ve algılarını gözönüne alarak malzeme ve tasarım konusundaki bilgilerini, deneyimlerini, sezgilerini kullanarak karar vermeleri doğru olacaktır.

Endüstriyel tasarıma hizmet eden bir öge olarak malzeme farklı yönleriyle ekip çalışması halinde ele alınabilir. Teknik yönleri için mühendisler, görsel yönü için tasarımcılar, ekolojik yönü için çevrecilerden oluşan bir ekip bir arada çalışabilir. Dokunma, işitme, beğenme gibi duyulara hitap eden yönü de kullanıcıların hissettiği yönüdür. Endüstri ürünü tasarımında malzemenin görsel ve duysal etkisinin ve onunla oluşturduğu iletişimin dikkate alınması tasarımın gücünü arttıracaktır.

Önemli olan ürün için malzeme seçiminde mevcut koşulları ve teknikleri göz önüne alarak çözüm üretmektir. Seçim yöntemlerindeki yapıyı ve karmaşıklığı dengelemek yaratıcı malzeme seçimlerinin önemli bir bileşenidir. Tasarımcılar yeni ürün geliştirirken, tasarımları için malzeme belirlerken sanatsal bilgileri, teknik bilgileri ve kullanıcı eğilimleri ile ilgili bilgileri sentezlemelidirler. Daha yüksek sayıda kullanıcıya ulaşacak, kullanıcı ihtiyaç ve beğenilerine hitap eden tasarımlar yapılması açısından tasarımcıların malzemenin fiziksel ve metafiziksel tüm özelliklerinin farkında olmaları ve bunu değerlendirmeleri tasarımın lehine olacaktır.

KAYNAKLAR:

Ashby M.(1992). “*Material Selection in Mechanical Design*”, Oxford: Butterworth-Heinemann.

Ashby M., Johnson K. (2002). “*Materials and Design-The Art and Science of Material Selection*”, Oxford: Butterworth-Heinemann, Burlington.

Ashby M. (2005). “*Material Selection in Mechanical Design*”, Oxford: Butterworth-Heinemann.

Budinski K.G. (1996) “*Engineering Materials Properties and Selection*”, New Jersey, USA, Prentice –Hall.

Esin A. (1980). “*Properties of Materials for Design*”, Thesis (PhD)., METU Printing Office, Turkey.

Günel Ertaş D., Bayazıt N. (2006).“*Endüstri Ürünleri Tasarımında Malzeme Seçimi*”, 3. Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi, TMMOB Mimarlar Odası Organizasyonu, 15-17 Kasım 2006, İ.T.Ü. Taşkışla, İstanbul.

Karana E., Hekkert P., Kandachar P. (2008). “*Material considerations in product design, a survey crucial material aspects used by product designers*”, Materials and Design Dergisi 29-2008, Sa: 1083.

Karana E. (2010) “*How Do Materials Obtain Their Meanings?*”, 2010/2 271, METU JFA, Ankara.

Kesteren İ. V. (2010). “*A user-centred materials selection approach for product designers*”, METU JFA 2010/2, Ankara.

Lindbeck J.R. (1995). “*Product Design and Manufacture*”, New Jersey, Simon and Schuster Company.

Ljungberg L.Y., Edwards K.L. (2003) “*Material Selection and Design For Structural Polymers*”, Materials and Design, cilt 24, sayı 5, sayfa 383-390.

Moalosi R., Popovic V. and Hickling-Hudson A. (2007). “*Culture-orientated Product Design*”, International Association of Societies of Design Research , The hongKong Politechnic University, 12th-15th November 2007.

Mangonon P.L. (1999). “*The Principles of Material Selection for Engineering Design*”, New Jersey, Prentice-Hall.

Patton W.J. (1968). “*Materials in Industry*”, New Jersey,Prentice Hall Inc.

İKNA EDİCİ SİYASAL İLETİŞİM İÇİN ETKİNLİK ARAYIŞLARI

Prof. Dr. Mehmet Akif Özer

Gazi Üniversitesi, akifozer@yahoo.com

Arş. Gör. Özge Didar Tepeli

Gazi Üniversitesi, ozgedidar@gmail.com

ÖZET

İletişim duygu, düşünce veya bilgilerin çeşitli yollarla başkalarına aktarılması sürecidir. Hayatımızın her sürecinde iletişim yer alır. İnsan hayatı iletişim ile anlam kazanır. İnsan iletişim ile sosyal varlık olur. Konusu siyaset olan her türlü iletişim ise siyasal iletişim kapsamında incelenir. Bazen siyaset ile ilgili hedefe dönük bir iletişim olarak görülürken, sadece sözlü ve yazılı ifadeleri değil aynı zamanda beden dili, giyim tarzı gibi politik amaçlı tüm görsel sunumları da kapsar. Siyasal iletişimde amaç; siyasal yapıyı biçimlendirecek olan, tanıtıma dönük her türlü eylem, strateji, teknik ve uygulamaları gerçekleştirmektir. Günümüzde siyasal iletişim sürecinde rasyonel hareket edenler, bu amaca daha kolay ulaşmaktadır.

Bu çalışmada; siyasal iletişimin etkinlik kazanmasında en etkili faktör olan iletişim ve iletişim süreci incelenecek, iletişimin özellikleri ve fonksiyonları ortaya konacak, etkili ve empatik iletişim analiz edilecektir. Tüm bu teorik çerçeveye kapsamında siyasal iletişim değerlendirilecek ve sonuç kısmında ikna edici siyasal iletişim için gerekenler ve imaj hususu çalışmada ortaya konan tezler kapsamında sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Siyasal İletişim, Empati, İkna, İmaj.

GİRİŞ

Günümüzde önemi sürekli artan siyasal iletişim kavramı, propagandadan dedikoduya, üst-üst ilişkilerinden iktidar kurumlarına, baskı gruplarından politik halkla ilişkilere, politik pazarlamadan siyasal kampanya yönetimine, siyasal reklamlardan aday imajına kadar uzanan çok geniş bir yelpaze içindeki siyasal amaçlı tüm iletişim faaliyetlerinin toplamından oluşmaktadır. Ülkemizin geçirdiği ve geçirmeye de hazırlandığı seçim dönemlerinde çok daha önemli hale gelen siyasal iletişimin etkinliği, iletişimi gerçekleştiren aktörlerin hedeflerine ulaşmalarına büyük katkı sağlamakta, bu durum ise doğal olarak siyasal iletişimin etkin olması konusunda taraflar üzerinde büyük baskı yapmaktadır.

Esasında siyasal iletişimi iletişimden ayrı düşünmek mümkün değildir. İletişim hayatın kendisidir, insanlığın geçmişinden günümüze ve geleceğe uzanan, bireyin doğumundan ölümüne yaşamın her alanında ve her an etkin olan iletişimin başı sonu yoktur. Gerçi birey açısından doğum ve ölüm başlangıç ve son sayılır, ancak bu iki nokta arasındaki iletişim, bireyin biyolojik gelişimine ve kültürel toplumsal çevresindeki ilişki ve etkileşimlerine koşut olarak sürekli gelişen, değişen ve buna karşılık ve ilişkilerine göre bireyi de değiştiren bir olgudur (Karadoğan, 2003:139).

Böylesine kapsamlı bir olgu karşısında siyasal iletişimin sınırlarını çizmek oldukça zordur. İletişimin hemen hemen her aşamasında siyasal iletişimden izler bulabiliriz. Günümüzde demokrasinin standardının yükselmesi, birey hak ve özgürlüklerinde yeni açılımlar, siyasal iletişimi demokrasi ve demokratik kurumlar açısından vazgeçilmez bir olgu haline getirmiştir. Siyasal iletişim mekanizmasının doğru ve sistemli bir şekilde islediği ülkelerde demokrasi olgusunun gelişmesi, çok kolay bir şekilde olmaktadır. Siyasal iletişim, toplumsal kararların doğru bir şekilde verilmesini sağlayarak rasyonel bir sistemin ortaya çıkmasının önünü açmaktadır. Bu süreçte siyasal iletişim olgusunun diğer bir faydası ise; parlamenter hükümet sistemini devam ettirebilmesidir. Siyasal iletişim olgusunun doğru ve sistemli bir şekilde uygulandığı ülkelerde parlamenter hükümet sistemi son derece düzgün işlemektedir. Siyasal

iletişim olgusu, halkın politik konulara ilişkin gerçekleştirilen tartışmalara ve programlara katılmasını sağlayarak halkın görüşlerinden ve düşüncelerinden yararlanılmasını sağlamaktadır. Politika yapım ve karar alım süreçlerinde bu görüşler çok önemlidir. Bu durum, halkın doğrudan katılımını sağlamaya yönelik bir mekanizma yaratmak için son derece önemlidir. Çünkü bir devlet, katılımı sağlamak için kamuya yönelik birçok yeni düzenlemeler yapmaktadır. İnternet bu düzenlemelerin vatandaşa ulaşımını kolaylaştırarak toplumda katılımcılığın artırılmasını ve demokrasinin daha sağlıklı ve iyi işleyebilmesine yardımcı olmaktadır. Siyasal iletişimin en önemli diğer bir avantajı ise uzlaşmayı sağlamasıdır. Siyasal iletişim, toplumsal sistem içerisinde yer alan çeşitli gruplar arasında uzlaşmayı, anlaşmayı sağlamaktadır (Karaçor, 2009:125-126).

Bu çalışmada gerek dünyada gerekse de ülkemizde siyasal yaşamda böylesine önemli bir hale gelen siyasal iletişim olgusu, nasıl daha etkin hale getirilebilir? sorusuyla analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın öngörüsünde algılama yönetimiyle siyasal iletişim sürecinde çok daha etkin olunacağıdır. Bu tez teorik bilgilerle doğrulanmaya çalışılacak ve algı yönetiminin siyasal iletişime katkıları ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1. GENEL OLARAK İLETİŞİM VE İLETİŞİM SÜRECİ

İnsanlar, diğer canlılardan ilk olarak tecrübelerini sembollerle anlattıkları ve paylaştıkları dil ile ayrılırlar. Çünkü insanlar gerçekleri keşfedebilir, bilgileri, teorileri, genel düşünce ve fikirleri geliştirebilirler. Ayrıca şimdi ve gelecekte bu bilgileri insanlara aktarabilirler. Aynı faaliyetleri sosyal gruplar ve organizasyonlar da yapar. İnsanların kendilerini düzensizlikten kurtarıp düzen oluşturmalarına, çevrelerini daha iyi tanımalarına, diğer insanlarla uyumlu olarak amaçlar gerçekleştirmek için etkileşimde bulunmalarına ve mevcut bilgilerden yararlanmalarına yardım eden özel bir becerileri vardır. Bu beceri, insanın yüksek düzeydeki iletişim kurma kapasitesidir (Güney, 2001:195).

Bundan dolayı insanlar çevrelerine olup bitenleri öğrenmek ve ona göre hayatlarına yön vermek için kitle iletişim araçlarına bağımlı hale gelirler (Güz, 1995:114). Bu bağımlılık çerçevesinde kendi dış dünyaları ile sürekli iletişim halinde olurlar. İletişim olmadan insanların hayatta kalmaları mümkün değildir. İnsanlar yaşamlarını iletişim kurarak sürdürürler. Yaşam bir tür iletişim kurma serüvenidir.

1.1. Teorik Çerçeve

İletişim, herhangi bir konu hakkında kişi veya kitleye bilgi vermek, öğretmek, fikir empoze etmek, kendi tezimizi savunmaya ikna etmek gibi amaçlar için söz ya da sembollerle yapılan karşılıklı alışveriş işlemidir (Sabuncuoğlu, 2008:49). İletişim geniş anlamda ele alındığında ise, kişiler, gruplar, örgütler ya da toplumlar arasında haber, olgu ya da fikirlerin değişim süreci olarak tanımlanabilmektedir (Gürüz-Gürel, 2006:335). İletişim bilgi ve düşüncelerin, herkes tarafından aynı biçimde ve aynı değerde anlaşılır duruma gelmesi, paylaşılması ve karşılıklı etkinin sağlanmasıdır. Burada iki yönlü bir süreç olarak iletişim, haberi, düşünceleri paylaşma ya da değiş tokuş etkinliği; bilgi, haber, düşünce ya da görüş alışverişidir (Sabuncuoğlu, 2008:49).

Görüldüğü gibi iletişim için yapılan tanımlar fazlasıyla artırılabilir. Ancak bunlar gelişen bir bilimin yeni anlayışlarla değişik yorumlanmasından çok kavramın farklı anlamlarda kullanılmasından doğmaktadır. Çok yakın zamanlara kadar Türkçede haberleşme sözcüğünün iletişim anlamında kullanılması, henüz kavramsal açıklığın tam olarak sağlanmadığını göstermektedir. Bugün iletişimi, haberi de kapsayan ileti (mesaj) alışverişi olarak görme eğilimi oldukça yaygınlaşmıştır. Ancak bu alışverişin anlık, belirli bir zaman kesitiyle sınırlı düşünülmemesi gerekir. Dünden bugüne uzanan iletiler, bugünden yarıya aktarılacak iletiler de, iletişim kavramının kapsamı içinde düşünülmalıdır (Alemdar, 2001:252). Bu kapsamda iletişim kitle iletişim araçları ile somutlaşır. Bunlarla iletişim unsurları izlenir, seçilir ve izleyenlerine sunulur. Genelde kitle iletişim araçlarının etkileri ile ilgili araştırmalarda amaç insanların düşünce ve davranışlarının nasıl etkilendiğinin ölçülmesidir (Güz, 1995:115). Bu nedenlerden

dolayı iletişimin temelinde kitle iletişim araçları vardır. Dinamik bir süreç olarak iletişim, kişiler ya da toplumlar arasında haber, olgu, fikir ya da ileti değişimi sürecidir. Tek yönlü bilgi iletimi olan enformasyondan farklı olarak, iletişim iki yönlü bir süreç olup, karşılıklı bilgi alışverişini ifade eder. Bu bağlamda, yazma, okuma, dinleme, konuşma ve hareketler iletişimi meydana getirmekte ve iletişimin kapsamını oluşturmaktadır (Sabuncuoğlu, 2008:50).

İletişim, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde bireylerin karşılıklı olarak bilgi, duygu ve düşüncelerini ileterek, birbirlerinin algılama yeteneklerini etkiledikleri dinamik bir süreçtir (Ergun-Polatoğlu, 1992:194). Bu süreçte, bir birey ya da grubun, diğer birey ya da grubun davranışlarını etkilemek amacıyla uyarıcı bir ögenin karşı tarafa ulaştırılması sağlanır. Burada süreç, kaynağın belirli bir etki yaratabilmek amacıyla alıcıya iletmek üzere ileti üretmesi anlamına gelmektedir. Kaynak ya da gönderen durumundaki bir kişi çevresinden algıladığı bir

olayı, veriyi, bir iletiyi kodlayıp, sinyale dönüştürüp, belirli bir araç ya da kanal aracılığıyla alıcı durumundaki hedef kişi ya da kitleye göndermektedir (Gürüz-Gürel, 2006:335). Kuruluşlarda iletişim sürecinde kaynak durumunda olanlar, genellikle işbirliğinin ve motivasyonun artması için alıcıların mesajı kabul etmeleri, başka bir deyişle iletişimi kabul etmelerini isterler. Çünkü bu yol daha iyi anlamayı sağlar. Bu işlemler olmadan kuruluşların iletişim süreçlerinin verimli çalışması mümkün değildir.

1.2. İletişimin Özellikleri

Karşılıklı ya da iki yönlü iletişim, doğal olarak etkileşimli bir iletişim ortamını gerektirir. İki yönlülük olgusu, kaynak ile hedefin karşılıklı olarak birbirini etkilemesi bir başka ifadeyle hedef ya da kaynak için arzulanan değişimin kaynak ve hedefin gönüllü onayıyla gerçekleşmesidir. İki boyutun birinin yararının dışlanarak iletişim sürecinin tek yönlü olarak işletilmesi, karşılıklı ilişkilerin etkileyici/ikna edici iletişime doğru kayması sakıncasını doğuracaktır. Oysa iletişiminin özünde, etkili iletişim sistemlerinin demokrasi kültürüyle yoğrulmuş biçimini okumak gereği vardır (Çamdereli, 2003:66). İletişimin amacı, insanlar arasında ortak olan bir benzeme duygusu yaratmaktır. Bu nedenle iletinin kaynak (gönderici) ve alıcı arasında bir bağlantı kurması gerekir. Burada mesaj alıcıya ulaştığında iletişim süreci tamamlanır (Uysal, 1998:98).

Görüldüğü gibi iletişimin temelinde, kaynak ile alıcı arasında söz konusu olan bir bilgi iletimi vardır. Bilgi iletmeye sürecinde ise karşılıklı etkileşim söz konusudur. Karşılıklı etkileşim şeklinde gelişen iletişimde tarafların birbirlerini doğru algılayabilmeleri, doğru iletişim araçlarının ve doğru kodların kullanılmasıyla mümkündür. İletişimin bilgilendirmek ve bilgilenecek, eğitmek ve eğitilmek, değiştirmek ve değiştirilmek, ikna etmek ve ikna edilmek gibi birçok amacı sayılabilir (Karadoğan, 2003:139). Bu kapsamda iletişimin özelliklerini şu şekilde belirtilebilir (Güney, 2001:198):

- İletişim, toplumsal birimler arasında bilgi, anlam, duygu ve düşünce alışverişi sağlar.
- İletişim, toplumsal birimler arasında gerekli ilişkilerin kurulmasını ve toplumsal hayatın sürekliliğini sağlayan sosyal bir olgudur.
- İletişim, hem mesajı gönderen hem de mesajı alan açısından insan davranışını ifade eden psikolojik bir olgudur.
- İletişim, kaynak, alıcı, mesaj, iletişim kanalları ve araçları gibi birbirlerine sıkı sıkıya bağlı unsurların oluşturduğu bir sistemdir. Aynı zamanda bir defada gerçekleşen bir eylem olmayıp, sürekliliği olan çok yönlü bir süreçtir.

1.3. İletişimin Fonksiyonları

Çalışmamızın bu aşamasında sırasıyla iletişimin fonksiyonları incelenecektir:

- İletişimin en temel ve eski işlevi ötekini tanıma ve kendi varoluşunu gerçekleştirmedir. Yani iletişim olmadan insanın varoluşu gerçekleşemez. Çünkü iletişimin sosyalleştirme etkisinden yoksun olan bir insan, biyolojik bir varlık olarak kalır. Oysa nesne- insanın varlığının

gerçekleşebilmesi için iki türlü iletişimin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlardan biri insanın doğayla ilişkilerini, diğeri ise öteki insanlarla ilişkileri sağlayacak iletişimdir (Durgun, 1997:192).

- İletişim bilgi taşır. Kuruluşlarla insanlar arasında bilgi taşıyarak örgütün etkinliğini korumaya ve devam ettirmeye yardımcı olur.

- İletişim sağlıklı ilişkilerin kurulmasına yardımcı olur. Toplumsal gruplarda ve kuruluşlarla insanlar arasında ilişki kurmanın önemli bir aracı iletişimdir. İnsanlar arasındaki ilişkileri iyileştiren veya kötüleştiren anlamlar iletişim vasıtasıyla iletilir. İnsanlar arasında sağlıklı ilişkilerin kurulabilmesi için hem mesajı gönderenleri hem de mesajı alanların açık iletişime inanmaları gerekir.

- İletişim etkileşimi sağlar. İletişim etkileşim amaçlı olduğunda, iletişimi başlatan kişinin karşısına aldığı kişiyi bilinçli olarak faaliyete geçmeye veya onun davranışını değiştirmeye yönelik olduğu anlaşılır. Bütün yönetsel ve eğitsel iletişim biçimleri etkileşim amaçlıdır. Eğer bir kişi, başka birinin davranışını değiştirmeyi ve eyleme geçirmeyi düşünerek iletişimi kullanırsa, o zaman kişi burada iletişimi hem eğitim hem de yönetim anlamında kullanmış olur.

- İletişim kararları taşır. İletişim özellikle örgütsel yapılarda kararları taşır. Her sosyal kurum ve kuruluşta, amaçların gerçekleşmesini engelleyen sorunların çözümü için verilecek kararların zamanında ve önemini yitirmeyecek biçimde, doğru olarak yerine ulaşmasını iletişim sağlar.

- İletişim emirleri taşır. Örgütsel amaçların, görevlerin ve işlerin açıklanmasına ilişkin bilgiler iletişim sayesinde personele ulaştırılır. İşlerin verimli bir şekilde yürütülmesi için etkili işleyen bir iletişim sistemine ihtiyaç vardır.

- İletişim, geri bildirim imkân tanır. Geri bildirim, örgütsel amaçların gerçekleşmesinde ve çıktılarında görülen kusurların, eksikliklerin, engellerin veya elde edilen başarıların bildirilmesi sürecidir. Geri bildirim aynı zamanda tepe yönetimden aşağıya doğru iletişimin bir karşılığıdır. Sorunlar, öneriler, görüşler, yapılan işlere ilişkin bilgiler ve değerlendirmeler geri bildirim olarak en üste doğru iletilir (Güney, 2001:203-204).

- İletişim, araçları sayesinde demokrasilerde kamuoyunun sözcüsü olarak görev alır ve böylelikle yönetilenlerle yönetenler arasında köprü görevi görür. Bunu daha çok medya aracılığıyla insanları bilgilendirerek yapar (Kural, 1994:7).

- İletişim bir işlevi de bilgi paylaşmadır. Bu bakımdan iletişim; toplumun temelini oluşturan bir sistem, örgütsel ve yönetsel yapının düzenli işleyişini sağlayan bir araç, bireysel davranışları görüntüleyen ve etkileyen bir teknik, sosyal süreçler bakımından zorunlu bir bilim, uyum için gerekli bir sanat olarak görülmesi gerekir (Tengilimoğlu-Öztürk, 2008:53).

1.4. İletişim Süreci

Literatürde iletişim sürecinde kaynağın alıcı ile ilgili tüm beklentilerine İletişimde Beş Aşama Kuralı denir. Bunun anlamı; kaynağın alıcı ile ilgili beş amacının olduğudur. Bunlar; alıcının mesajı alması, mesajı anlaması, iletişimi kabul etmesi, eyleme geçmesi ve geri besleme sağlamasıdır. İletişimde bu beş aşama gerçekleşirse iletişim de sağlanmış olur. Ancak kaynağın da he zaman iletişime önem vermesi gerekir (Gürüz-Gürel, 2006:223). Her iletişim durumunda bir gönderici yani kaynak, bir ya da birden çok alıcı, gönderilen mesaj ve bir de kanal olmak üzere dört öge bulunur. Göndericinin kafasında belirli bir düşünce vardır. Kaynak bu düşünceyi bir başkasına iletmek isterse, genellikle düşünceyi simge biçiminde temsil eden bir mesaj gönderir. Mesajın iletilmesi, çeşitli yollarla olur. Mesaj yazılı veya sözlü olarak ya da hareketlerle iletilir. Kimi durumlarda susma bile anlamlıdır ve iletişim sağlar. Mesaj alıcıya ulaştıncaya, alıcı simge durumundaki bu mesajı kendi deneyimi ve bilgisine uygun olarak simge durumundan çıkarır ya da yorumlar. Alıcı bu işlemi yaparken kendisine bir anlam çıkarmış olur. Esasında iletişim süreci çok basit görünmesine rağmen gerçekte çok karmaşıktır. En kaba çizgileriyle iletişim süreci A ve B kişileri arasında şu şekilde gerçekleşir:

Çevrede oluşan kimi olaylar A kişisinde, görme, işitme ya da başka algılama duyguları ile bir uyarma yaratır. Uyarma sonucu meydana gelen sinirsel tahrikler, vücuttaki çeşitli sınırlara ve adalelere giderek orada düşüncelere, geçmiş deneyimlere ve davranışlara dayanan sözcüklere dönüşen gerilimler oluşturur. Bundan sonra A bunları cümle kalıpları halinde B'ye iletir. B de A'ya benzer bir süreçten geçerek geri dönüş yapar. Yalnız A'nın söylediklerine tepkide bulunan B'nin seçeceği sözcüklerin farklı olma olasılığı vardır. B kendisini ifade edecek cümleler düzenlediğinde konuşur ve onun kullandığı kelimeler A'ya da üçüncü bir kişi için uyarı olur (Ergun-Polatoğlu, 1992:195).

Görüldüğü gibi böylesine karmaşık bir iletişim ağı içinde varlığını sürdüren insan, birçok kitle iletişim aracının gelişmesi ve yaygın kullanımı ile yüz yüze iletişimi daha karmaşık bir hale getirmiş ve bu nedenle halkla ilişkiler faaliyetlerinde iletişim sürecinin daha kapsamlı yorumlanması gerekmiştir. Günümüzde artık geniş kitlelere mesajları dağıtma gücüne sahip kitle iletişim araçları ile büyük bir iletişim ağı oluşmakta (Gürüz, 2003:53) ve bu süreç yüz yüze iletişimin etkinliğini azaltmaktadır.

Söz konusu bu gelişmeler, iletişim kavram ve sürecini insanlarla insanların, insanlarla makinelerin, makinelerle makinelerin arasındaki tüm ilişkileri ve karşılıklı etkileşimleri ve bu süreçlerdeki denge kontrol ve yönetim sistemlerini tasvir edebilen bir anlam zenginliği kazanmasını (Evliyaoğlu, 1987:133) sağlamıştır.

1.5. Etkili ve Empatik İletişim

Daha öncede belirttiğimiz gibi iletişim, toplumsal yapının temelini oluşturan bir sistem, örgütsel yapının işleyişini düzenleyen bir araç ve insan ilişkilerini geliştiren bir teknik olarak tanımlanır. Burada etkili iletişim ise, bireyler arasında bir ortaklığın kurulmasına yönelik olarak, bu karşılıklı ilişkide, bilgi, düşünce ve tutumların belirli bir insan topluluğu içinde aktararak benzeşmesi ve birliğin sağlanmasını amaçlar (Sabuncuoğlu, 2008:50). Bunun yanında etkili iletişim, bireylerde moral ve verimlilik sağlar. Kötü iletişim ise zaman ve para kaybı demektir. İletişimde başarılı olan bireyler kaynakları iyi kullanırlar (Mısırlı, 2004:154).

Bunun yanında etkili iletişimde empatik iletişimin de özel bir yeri vardır. Empati, başkasının duygularını ve bakış açısını anlamak, sezmek ve ona geri bildirimde bulunmaktır. En kısa tanımıyla empati, bir kimsenin kendisini karşısındakinin yerine koyması ve onun açısından olaylara bakabilmesidir. Kuruluşlarda iletişimin etkinliği açısından empati kurulması oldukça önemlidir. Gerçekten çevrede farklı duygu ve düşünceler taşıyan çok sayıda insanla olumlu ilişkiler kurmak ve kuruluş adına bu kişileri kazanmak ve kurulan ilişkileri geliştirmek, etkili iletişimin amaçları arasında yer alır. Özellikle iletişim uzmanları empati becerisine sahip olmalıdırlar. Çünkü bu özellik onlara sosyal duyarlılık ve pozitif düşünme yeteneği kazandıracak ve böylelikle toplumun çeşitli kesitleriyle daha duyarlı, hızlı ve olumlu ilişkiler kurmalarını sağlayacaktır.

Görüldüğü gibi empatide başkasının duygularını doğru algılamayı içeren duygusal boyut ve başkaların düşüncelerini paylaşmayı gerektiren düşünsel boyut söz konusudur. Kuruluşlarda etkili iletişim sürecinde empatinin oluşması; kişinin karşısındaki insanın yerine kendisini koyması, insanın duygu ve düşüncelerini anlamak için etkin dinleyici rolünü oynaması, algılanan duygu ve düşünceyi karşı tarafa geri bildirim yoluyla iletilmesi şeklinde üç aşamalı bir süreci gerekli kılar. Böyle bir süreç karşısındaki insanı sadece doğru anlama gibi bir katkı sağlamaz, aynı zamanda karşısındaki insanı önemseme anlamına gelir.

Empatik iletişimin gerçekleşmesinde dört temel unsur bulunmaktadır. Bunları da şu şekilde özetleyebiliriz:

- Başkalarını anlamak: Empatinin temeli başkasının duygu ve bakış açısını anlamak ve onunla yakından ilgilenmektir. Bu amaçla; iyi bir dinleyici olmak, olaylara karşısındakinin bakış açısıyla bakmak ve başkalarının duygu ve ihtiyaçlarını anlamak gerekir.

- Başkalarını geliştirmek: Başkasının beklentilerini anladıktan sonra onun yeteneklerini geliştirmek gerekir. Bu amaçla; başkalarının güçlü yönlerini tanımak, yararlı geri bildirimler vermek, onların başarılarını ödüllendirmek, onlara enerji vermek ve kişisel gelişimlerine yardımcı olmak gerekir.

- Hizmete yönelik olmak: Empatik iletişimde bu unsur aracılığıyla başkalarına yardımcı olmak hedeflenir. Bu amaçla; başkalarının beklentilerini doğru anlamak, onları tatmin etmenin yollarını aramak, uygun hizmetleri sunmak ve karşılakilere güven vermek gerekir.

- Farklı dünyalara ulaşmak: Bu beceri, çeşitli insanların duygu ve düşüncelerini tanıyarak bir zenginlik kazanmak anlamına gelir. Bu amaçla; farklı insanlarla tanışmak, onların değişik duygu ve düşüncelerini tanımak, onlara anlayış göstermek, önyargıdan uzak ve hoşgörülü davranmak gerekir (Sabuncuoğlu, 2008:56-59).

2. SİYASAL İLETİŞİM

Siyasal iletişim, belli ideolojik amaçlarını, toplumda belli guruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eylemlere dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere siyasal aktörler tarafından çeşitli iletişim tür ve tekniklerinin kullanılması ile yapılan iletişim olarak tanımlanabilir (Aziz, 2003: 3). Günümüzde iletişimin hayatın her alanında önemli hale gelmesi siyasal iletişimin de hayatın her alanında yer almasına ve gelişmesine yol açmıştır. Siyasal iletişim, iletişim şemsiyesi altında yer alan disiplinlerden bir tanesidir ve siyasetle ilgisi amacından kaynaklanmaktadır. Bu amaç genellikle, egemenlik kurmak, yönetmek, iktidar olmak ile eşdeğerdir. Siyasal iletişimin amacına ulaşması için hedef kitleyi ikna etmesi gerekir. Bu ikna etmede kullanılacak olan ideolojik dil jargonu siyaseti yapan kişi ve onun çevresi tarafından belirlenir. İdeolojik dil jargonu belirlendikten sonra, hedef kitleye çeşitli iletişim şekilleriyle gönderilir (Kılıçaslan, 2008:9). Bu süreçte etkili siyasal iletişimde bulunabilmek için siyasal iletişim süreç ve stratejilerini iyi bilmek gerekir.

2.1. Teorik Çerçeve

Siyasal iletişim, literatürde politikacılar ve diğer siyasi aktörler tarafından belirli politik amaçlara ulaşmak için girişilen tüm iletişim biçimleri olarak tanımlanmaktadır. Bazen siyaset ile ilgili hedefe dönük bir iletişim olarak görülürken, sadece sözlü ve yazılı ifadeleri değil aynı zamanda beden dili, giyim tarzı gibi politik amaçlı tüm görsel sunumları da kapsadığı belirtilmektedir.

Bu yönüyle siyasal iletişim, bir siyasi kimliği veya imajı oluşturacak her etkeni içermektedir. Burada iletişimi siyasallaştıran unsur, mesajın kaynağı değil içeriği ve hedefidir. Siyasal iletişimde mesaj, siyasi amaca uygun içeriğiyle kamuoyunu ikna etmeyi ve seçmenin oyunu hedeflemektedir. Siyasal iletişim, genel oy hakkının kazanımı ile başlamış, kitle iletişim teknolojisinin gelişimiyle günümüzdeki anlamına ulaşmıştır (Yıldız, 2012:9).

Siyasal iletişimin tam olarak ne olduğu ancak birçok disiplin, siyasal/toplumsal aktör ve iletişimsel anlamda ideolojinin göz önüne alınmasıyla anlaşılabilir. En basit şekliyle kaynak, mesaj ve hedef kitle unsurlarını barındıran iletişim tanımından hareketle, siyasal içeriği bulunan mesajların iletilmesinde siyasal iletişimden söz etmek mümkündür.

Bugün siyasal iletişim, iletişimin siyasal yaşamdaki rolünün; geniş anlamda medyayı, kamuoyu yoklamalarını, siyasal pazarlama ve de reklamcılığı (özellikle de, seçim kampanyaları sırasında) dikkate alacak biçimde incelenmesini kapsamaktadır. Siyasal iletişim, politikacı, medya ve kamuoyu arasındaki söylemlerin mübadele alanı olarak nitelenmektedir. Bu aktörlerin karşılıklı etkileşimleri, çatışmacı, uzlaşmacı ve kesintisiz bir sürece vurgu yapmaktadır. Günümüzde özellikle seçim dönemlerinde yoğunlaşan siyasal iletişim faaliyetleri modern pazarlama ve reklamcılık yöntemlerini de bünyesine katarak siyasal pazarlama ve siyasal reklamcılık olarak nitelenen yeni alanların oluşmasını sağlamıştır (Değirmenci, 2003:30-32).

Siyasal iletişimin etkinliğini sorgularken söz konusu bu alanların da inceleme nesnesi yapılması gerekmektedir.

2.2. Gelişim Seyri

Siyasal iletişim kavram ve süreç olarak ABD'de doğup gelişmiş, 1960'lı yıllarda da Batı Avrupa ülkelerinde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Akabinde seçme ve seçilme hakkının evrensel ve küresel bir norm haline gelmeye başlaması, siyasal rekabetin kitle iletişim araçlarıyla yürütülen biçiminin kamuoyu kavramını güçlendirmesi, yurttaşların bu yolla siyasal süreçlere aktif katılımının artması gibi gelişmeler, tüm dünyada siyasal iletişimin önemsenmeye başlamasına yol açmıştır (Yıldırım, 2012:202).

Siyasal iletişim toplumdaki çeşitli siyasal aktörlerin (siyasal lider, medya, kamuoyu) söylemlerinin mübadele edildiği bir alan olarak da değerlendirilebilir. Siyasal iletişimin siyasal söylem mübadelesine dayalı olarak tanımlandığı bu süreç, tarihsel olarak başlangıçta hükümetin seçmen kitlesiyle arasında kurduğu iletişim anlamını taşımaktaydı. Sonraları özellikle de seçim kampanyaları sırasında, iktidardaki siyaset adamlarıyla muhalefetteki siyasetçiler arasındaki söylem mübadelesi anlamını taşımaya başlamıştır. Giderek bu alan genişleyerek önce kamuoyunun oluşturulmasında medyanın rolünü sonra da, kamuoyu araştırmalarının siyasal yaşam üzerindeki etkilerini kapsamına almıştır. Özellikle kamuoyunun ilgi alanlarıyla, siyaset adamlarının davranışları arasındaki ayrılıkları inceleme konusu olmuştur (Değirmenci, 2003:31). Siyasal iletişimin, bir yönüyle siyasette denetim ve şeffaflığı sağlaması, diğer yönüyle de siyasetçilerin ona seçmenleri demokratik ikna metotlarıyla etkilemelerine yardımcı olan bir araç görevi vermeleri (Yıldırım, 2012:202) etkinliğini hızla artırmasına yol açmıştır.

Bu süreci medyanın kamuoyu oluşturduğu için, siyasetçiler tarafından demokratik katılımı sağlayan bir araç olarak kullanılmaktan ziyade daha çok seçmene ulaşabilmelerini sağlayan bir araç olarak kullanılması da pekiştirmiştir. Medyanın siyasal gücü, siyasal propaganda ve reklam, medya demokrasisi gibi kavramlarla güncellik kazanmıştır. Medyanın siyasetçiler tarafından seçmene ulaşmada kullanılması neticesinde siyasal iletişim daha da önem kazanmıştır. Bu süreçte; bir siyasal görüş ya da organın yer aldığı siyasal sistem içinde kamuoyu güvenini ve desteğini sağlamak, seçmen kazanmak için zamanın ve koşulların gereklerine göre reklam, propaganda ve halkla ilişkiler tekniklerinden yararlanarak sürekli bir biçimde gerçekleştirilen tek veya çift yönlü iletişim çabaları olarak gündeme gelen siyasal iletişim veya siyasal pazarlama (Özkan, 2004:5) da siyasal iletişimin kapsamını daha da genişletmiştir.

2.3. Siyasal İletişim ve Kitle İletişim Araçları

Siyasal iletişimde kitle iletişim araçları, hedef kitle ve siyasal aktörler şeklinde üç temel unsurdan söz edilebilir. Kitle iletişim araçları, siyasal aktörlerin mesajlarının hedef kitleye iletilmesini, kitlenin, siyasal seçkinlere dönük ilgisini artırmayı, kamuoyunun kanaatlerini yansıtmayı sağlama işlevini görmektedirler. Modern sanayi toplumlarında kitle iletişim araçları halka yönetim ve siyaset hakkında bilgi aktarmak, yönetimin dördüncü kuvveti olmak, kriz anında kitleleri hızla uyarmak, bireylerin rahatlamasına ve onların boş zamanlarını değerlendirmelerine yardımcı olmak gibi çok sayıda fonksiyonu da yerine getirmektedirler. Kitle iletişim araçları bir yandan özellikle siyasal mesajların özgür ve doğru olarak kitleye iletilmesi görevini üstlenirken, diğer yandan da kitlenin, siyasal seçkinlere duyduğu ilgiyi artırmak, kamuoyunun fikir, kanaat ve faaliyetlerini açıklamak, dolayısıyla toplumu oluşturan bireylerin etkilenmelerini sağlamak işlevi görmektedirler (Yıldız, 2012:8).

Siyasal iletişim faaliyetlerinin en önemli ve en etkili araçlarından olduğu kabul edilen kitle iletişim araçları hem seçim döneminde, hem de seçim dışındaki dönemlerde siyasi partiler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Kitle iletişim araçları genel bir sınıflandırmaya tabi tutulursa yazılı, görsel ve sözlü araçlar olarak sınıflandırılabilir. Yazılı araçlar içerisinde her türlü gazete, dergi, kitap, broşür v.b. kaynaklardan bahsedilebilir. Gazeteler ülke ve dünya

çağındaki haberlerin takip edilmesinde en etkili yazılı araçlardan birisidir. Dergiler ise gazetelere oranla daha sınırlı sayıda konuyu içeren diğer bir kitle iletişim aracıdır (Baltacı-Eke, 2012:116).

Kitle iletişim araçlarından özellikle medya demokratik bir öneme sahiptir. Çünkü halkın birer vatandaş olarak haklarını kullanabilmeleri için gerekli olan enformasyon öncelikli olarak medyadan gelir. Vatandaşlar medya aracılığı ile olayların yorumlanmasına katılabilirler ve böylece siyasal tercihlerini etkileyen tutumları elde ederek davranışta bulunurlar. Bu anlamda iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, halkın siyasal kararlar hakkında görüşlerinin alınması imkânını doğurmuştur ve böylece elektronik demokrasinin ilk adımları atılmaya başlanmıştır. Bu süreçte insanlar televizyon, radyo, telefon gibi araçların ortaya çıkması ile demokrasinin işleyişinde önemli değişikliklerin olacağı ve siyasal kararlarda daha çok söz sahibi olabilecekleri beklentisine girmişlerdir (Özkan, 2004:4).

Siyasal iletişim çalışmalarında kullanılan kitle iletişim araçları olarak; televizyon, gazete ve radyonun yanında yeni iletişim teknolojileri araçları olan başta internet ve cep telefonu olmak üzere çok sayıda kitle iletişim aracı sayılabilir. Ancak son zamanlarda siyasal iletişim çalışmalarında en fazla yararlanılan kitle iletişim araçlarının basında internet yer almaya başlamış bunun yanında cep telefonları da sıklıkla kullanılmıştır. Bu iletişim araçları sayesinde bireyler düşüncelerini doğrudan birbirlerine aktarabilme olanağına kavuşmaktadırlar. Eskiden telefonda sözlü olarak gerçekleşen iletişim yeni teknolojilerle yazılı ve görsel olarak da gerçekleşmektedir. Aynı durum internet için de geçerli olup, internet üzerinden de yazılı, sözlü ve görsel iletişim mümkün olmaktadır.

Küresel bir özelliği olan internet sayesinde siyasal iletişim olgusu hem toplum içerisinde hem de uluslararası alanda hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Çünkü iletişim teknolojilerindeki gelişme tarihin hızlanması ya da anınlık gibi yeni kavramları ortaya çıkartmaktadır. İnternetin gelişmesi, elektronik postanın ve Worldwide Web ağının yaygınlaşmasıyla, her yere ulaşan dünya çapındaki ağlar, aynı zamanda cep telefonu gibi bütün dünyada insanlar arasında anlık bağlar kuran, uzaklıkları ortadan kaldıran, tepkime sürelerini sifira indiren, olayların yankılarını fazlaştıran, dolayısıyla da gelişimi ile olayların yapısını tamamen değiştirebilen bir durum ortaya çıkmaktadır (Karaçor, 2009:124).

Günümüzde kitle iletişim araçlarının seçmenlerin siyasal kararlarını verebilmelerinde çok önemli rol oynadıkları düşünülmektedir. Araştırmalar geçmişte yapılan siyasî toplantılar, mitingler vb. uygulamaların günümüzde televizyonun ulaştığı hedef kitleler yanında ne kadar küçük olduğunu ortaya koymaktadır. Televizyondaki konuşmalar, anında bütün ülkeye hatta dünyanın büyük bir kısmına yayılabilmektedir. Televizyon ile seçmene, liderlerin kişiliklerini eleştirme ve kıyas olanağını verdiği için karar verme aşamasını da kolaylaştırmaktadır. Reklam ve halkla ilişkiler amacıyla televizyon, gerek seçim dönemlerinde gerek seçim arası dönemlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Televizyon gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yüksek oranda tercih edilen bir iletişim aracıdır. Bu kategorideki ülkelerde halkın %75'i en çok takip ettiği haber kaynağının televizyon olduğunu söylemektedir (Dilber, 2012:89-90).

Siyasal iletişimde en önemli süreçlerden biri, özellikle seçim dönemlerinde oluşturulan siyasi kampanyalardır. Partilerin kurumsal yapıları gereği ortaya koyduğu vaatlerin yanında, adayların da kendi seçim çevrelerinin özelliklerine ve seçmen kitlelerinin taleplerine göre ortaya koyduğu vaatler bulunmaktadır. Bunlar birbirini tamamlayan unsurları oluşturmaktadır. Bu durum da kampanyanın en önemli noktasıdır. Çünkü kampanyalarda bütünlük ana strateji olmalıdır. Öte yandan seçim kampanyalarının farklılaşması için kampanya stratejilerinin en başından oluşturulması ve yaratıcı stratejilerin ortaya konulması gerekmektedir. Bu anlamda yeni iletişim teknolojileri, yeni ve insan odaklı mecralar sunmakta, böylece kampanya sürecini doğrudan etkilemektedir. Nüfusun her geçen gün daha fazla sayıda yeni iletişim teknolojilerini kullandığı gerçeğinden hareketle, parti adaylarının geçmişleri, vaatte buldukları ifadeler, hangi partiden hangi adayın ne amaçla aday olduğu gibi bir sürü kampanya bilgisi, seçmeni kuşatmakta, istenildiği takdirde de bunlara bir "tık" la ulaşılabilir (Beril-Akinci-Bat,

2009:2747). Teknolojinin bu denli gelişmesi, siyasal iletişimin teknolojik boyutunu da ön plana çıkarmıştır. Ancak teknolojiyi siyasal iletişimde kullanırken; mesajın belirlenmesi, sunulacak hedef kitleler gibi klasik stratejileri, karşı tarafı iyi tanıyarak başarılı bir şekilde belirlemek hala önemini korumaktadır.

SONUÇ

Uygulamada ikna edici siyasal iletişim siyasal iletişim kampanyalarında çok belirginleşir. Siyasal iletişim kampanyaları; iktidara sahip olma, iktidarı elde tutma; iktidarı yıpratma vb. amaçlı siyasal yönelimli kampanyalar ve ürün yönelimli reklam ya da pazarlama kampanyaları ve ideolojik konu ya da nedenlere dayalı toplumsal hareketler (sosyal kampanyalar) olarak üç temel türde karşımıza çıkmaktadır. Bu kampanyaların ortak özelliği, hedef kitleyi kampanya sahibinin istediği yönde harekete geçirmektir. Bugün özellikle siyaset alanında iknanın gerçekleşmesi için gerekli olan en temel olgunun iletişim olduğu benimsenmektedir. Hedeflenen kitleye iletişimin ulaştırılması ve ikna edilmesinde iletişim kanalları ve araçlarından yararlanılmak zorundadır. Bu nedenle gerçek anlamda kampanyalar kitle iletişim araçlarının gelişmesi ile mümkün olabilmektedir (Sandıkçıoğlu, 2012:20).

Günlük toplumsal ilişkilerde insanlar siyasal iletişime çeşitli şekillerde maruz kalmaktadır. Bunun nedeni siyasal iletişim aktörlerinin günlük hayatın her alanında karşımıza çıkmasındandır. Bu yer alışı siyasal iletişim aktörleri siyaset üzerine çeşitli söylemler üreten, siyasal liderler, medya profesyonelleri, baskı grupları, sendikalar vb. olabilmektedir. Bu aktörlerin birbirleriyle yürüttükleri söylemlerin değiş-tokuşu çerçevesinde siyasal iletişim süreci işler yani gerçekleşir (Kılıçaslan, 2008:14). Aktörlerin süreçteki başarıları siyasal iletişimin ikna yönünü oldukça güçlendirmektedir.

Siyasal iletişimin karasız seçmenler ya da düşük ilgi düzeyindeki bireylere etkisi, tutum değişikliği yaratması ve sorunlar üzerinde derinlemesine düşünmekten çok, çevreden gelen uyarılardan kaynaklanmaktadır. Bu noktada imaj, önemli bir kavram olarak ön plâna çıkmaktadır. Literatürde son dönemlerde oldukça sık tartışılan ve daha çok dış görünüme yönelik olarak kavramlaştırılan imaj, gerçekliği temsil etmek yerine, hedef kitleye cazip gelmek üzere ortaya çıkarılmış bir unsur ya da kamusal izlenim anlamında kullanılmaktadır. İmaj, reklâmlardan doğal ilişkilere, içinde yaşanan kültürel iklimden var olan önyargılara kadar çeşitli kanallardan elde edilen bilgi ve verilerin değerlendirilip, yorumlanmasıyla oluşmaktadır. Bu haliyle imaj, duyu organlarıyla doğrudan nesnelere alınan sinyallerle, zihinlerde oluşan görüntülerden yani algı olayından ayrılmaktadır.

Literatürde etki bakımından insanları baştan çıkarabilen imajlar, aynı zamanda kuşku da uyandırabilmektedir. Siyasal anlamda imaj; siyasal adayın kişisel ve profesyonel niteliklerinin algılanmasının toplamı olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle imaj, siyasal iletilerin imalı simgeselliği tarafından biçimlendirilen bir ürün olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda bir imajın simgesel ögesi öylesine basitçe, soyut ve ayrıntılardan uzaktır ki; seçmenler için ona anlam kazandıracak tek yol, kendi, yorum ve ilgilerini eklemektir. Yani siyasal imaj, kısmen sembolik imaya, kısmen de o imaya cevap veren seçmenlerin sahip oldukları his ve tahminlere bağlı bir izlenim olarak belirmektedir.

Günümüzde yüz yüze ilişkilerin ve grup bağlarının zayıflaması, hayatın rasyonelleşerek tek tipleşmesi ile partiler arasındaki farkların azalması, parti bağımlılığının önemini yitirmesi ve hızla değişen siyasal kampanyalarda imaj yönetimi uygulamaları, bugünün karmaşık dünyasında insanların yalnızlaşması ve gelişmeleri anlamaktan aciz kalmaları ile siyasal kampanyalara ve siyasal imaj oluşturma çalışmalarına önemli bir olgu olarak dikkati çekmektedir. Profesyonellerce yürütülen bir siyasal kampanyada, imaj danışmanları, politik kadroları ve temsil ettikleri parti örgütlerini, çeşitli imaj teknikleriyle seçmenlere pazarlamakta; onlar adına yürüttükleri itibar artırıcı imaj çalışmalarlarıyla halkın algılamalarında kimliklerini olumlu yönde güçlendirmek için mücadele etmektedirler.

Literatürde başarılı siyasal imaj oluşturmada üç öge önemli rol oynamaktadır. Bunları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- Seçmenler için, vurgulanan konu hakkında düşünürken kullanılmak üzere basit bir tema veya mesaj hazırlamak gerekmektedir.
- Diğer partilerin ya da adayların mesajlarından daha dikkat çekici ve çarpıcı olacak şekilde kampanya mesajlarını tasarlamak ve bütün iletişim kanallarına yaymak gerekmektedir.
- Kampanya mesajının, seçmenler tarafından güvenilir şekilde algılanmasını sağlamak gerekmektedir.

Adayların, siyasal parti bağlantılarının ve gündem konularıyla ilgili konularının ötesinde dış görünümü ile kişisel imajının seçmen tercihlerini önemli ölçüde etkilediği göz önünde tutulduğunda; siyasal imaj oluşturmada önemli bir unsur da beden dilidir. Bu unsur, karşı karşıya gelen insanlar arasında ilk etkileşim, iletişim sürecinin önemli bir belirleyicisidir. Bu etkiyi yol açan faktörler; karşılaşılan kişinin beden dilinden, kullandığı kelimelere, kişinin taşıdığı aksesuarlardan içinde bulunduğu fiziksel ortamın nesnelere kadar, geniş bir dağılım göstermektedir. Yani siyasal adayın dış görünüşü, yarattığı izlenim gibi bütün bu faktörlerin bileşkesi siyasal aday hakkında seçmen algılayışlarında bir yer bulmakta ve siyasal aday söz konusu çerçeve içinde yorumlanmaktadır. Bu bağlamda beden dili, çoğu zaman daha açıklayıcı ve bilgi vericidir. Ancak anlık yüz ifadeleri, ses tonu, konuşmacının kontrolünden çıkabilir ve söylenenlerle çelişebilir (Balci, 2008:86). Bundan dolayı ikna edici siyasal iletişimde bulunmak isteyenler beden diline çok dikkat etmelidirler.

KAYNAKLAR

- Alemdar, K. (2001). İletişim ve Tarih, Ankara: Ümit Yayınları.
- Aziz, A. (2003). Siyasal İletişim, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Balci, Ş. (2008) "Politik Kampanyalarda İmaj Yönetimi", www.sosyalbil.selcuk.edu.tr (10.01.2008).
- Baltacı, C., Eke, E. (2012) "Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisine Yönelik Seçmen Algısı: Isparta Örnek Olayı", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C:4, S:1.
- Beril, Z-Vural Akıncı-Mikail Bat (2008); "Siyasal Seçim Kampanyalarında Yeni İletişim Teknolojileri Ve Blog Kullanımı: Amerika Başkanlık Seçimlerine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Journal of Yasar University*, C. 4, S.16, 2009.
- Çamdereli, M. (2003). "Yönetim ve Halkla İlişkiler İletişimi", *Halkla İlişkiler Kitabı*, Ed. A. Okay vd., İstanbul Ün. Yay., No: 4413, İstanbul.
- Değirmenci, F. (2003); 18 Nisan 1999 Genel Seçimleri Ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Siyasal İletişim Stratejileri, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara Ün. SBE, Ankara.
- Dilber, F. (2012); "Seçmenlerin Kitle İletişim Araçlarından Aldığı Siyasal İçerikli Bilgilerden Etkilenme Düzeyi; Karaman İli Seçmenleri Üzerine Bir Alan Araştırması", *Gümüşhane Ün. İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, S.4, Eylül.
- Durgun, Ş. (1997); "Medya İletişiminin Neresinde", *Türkiye Günlüğü*, C.4, S.6, Yaz.
- Ergun, T - A.Polatoğlu (1992). *Kamu Yönetimine Giriş*, TODAİE Yay., Ankara.
- Evlıyaoğlu, G. (1987). *İletişim Psikolojisi, Psikolojik İletişim*, Gazeteciler Cemiyeti Yay., Ankara.
- Güney, S. (2001). "Bireylerarası İletişim", *Yönetim ve Organizasyon*, Ed. Salih Güney, Nobel Yay., Ankara.
- Gürüz, D. - E. Gürel (2006); *Yönetim ve Organizasyon*, Nobel Yay., Ankara.
- Gürüz, D. (2003) *Halkla İlişkiler Teknikleri*, 2. Baskı, Ege Ün. İletişim Fak. Yay., İzmir.
- Güz, N. (1995). "Siyasal Tercihleri Belirlemede Kitle İletişim Araçlarının Rolü", *Amme İdaresi Dergisi*, C.28, S.1, Mart.

- Karaçor, S. (2009). “Yeni İletişim Teknolojileri, Siyasal Katılım, Demokrasi”, Yönetim ve Ekonomi, C.16, S.2.
- Karadoğan, E. (2003) “Toplumsal Yaşamda ve Halkla İlişkilerde Güven Olgusu”, Halkla İlişkiler Kitabı, Ed. A. Okay vd., İstanbul Ün. Yay., No: 4413, İstanbul,.
- Kılıçaslan, E. (2008). Siyasal İletişimde İdeolojik Dil, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Trakya Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kural, Sevda Alankuş (1994). “Kitle İletişim Teknolojilerindeki Gelişmelerin Demokratik Katılımcılığa Etkileri”, *Demokrasi Gündemi*, III.
- Özkan, Ö. (2004). Yeni İletişim Teknolojilerinin Siyasal Hayatta Uygulanması Ve Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Süleyman Demirel Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Sabuncuoğlu, Z. (2008). İşletmelerde Halkla İlişkiler, Alfa-Aktüel, 9. Baskı, Bursa.
- Sandıkçioğlu, B. (2012). “Tarihsel Gelişim Süreci içinde Siyasal İletişim”, Siyasal İletişim, Ed. F. Uztuğ-Y.Özgün, Anadolu Ün. Yay., No:2630, Eskişehir.
- Tengilimoğlu, D.-Y. Öztürk (2008). İşletmelerde Halkla İlişkiler, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Seçkin, Ankara.
- Uysal, B. (1998); Siyaset, Yönetim, Halkla İlişkiler, TODAİE, Ankara, 1998.
- Yıldırım, Y.(2012). “İletişimsel Eylem Kuramı Işığında Siyasal İletişim ve AK Parti Örneği”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt:7, Sayı:1.
- Yıldız, M. (2012). “Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Meclis Televizyonu”, *Yasama Dergisi*, S.20, Ocak – Nisan.

TÜRKİYE'DEKİ BAZI YÖNETİŞİM UYGULAMALARINDAN BİR YÖNETİŞİM POLİTİĞİ

Prof. Dr. Mehmet Akif Özer

Gazi Üniversitesi, akifozer@yahoo.com

Arş. Gör. Özge Didar Tepeli

Gazi Üniversitesi, ozgedidar@gmail.com

ÖZET

Yönetişim Birleşmiş Milletler tarafından; “Bir ülkedeki ekonomik, siyasal ve idari otoritenin her düzeydeki işlemleri yürütmesidir” biçiminde ifade edilmektedir. Terim; yönetimin monolitik yapıdan birçok aktörün bulunduğu katılımın kurumsallaştığı bir yapıya evrilmesini öngörmektedir. Yeni bir kavram olmakla birlikte, pek çok ülkede genel kabul gören yönetim kavramı, günümüzde merkezi otoritenin yukarıdan aşağıya doğru hâkimiyet alanı oluşturduğu, klasik hiyerarşik yönetim anlayışı yerine, tüm toplumsal aktörlerin karşılıklı işbirliği ve uzlaşmasına dayanan, katılımcı ve sivil toplum kuruluşlarını ön plana çıkaran; saydamlığı, açıklığı, hesap verme sorumluluğunu, yetki devri ve yerindenliği esas alan bir anlayışı ifade etmek için kullanılmaktadır.

Böylesine olumlu unsurlar son yıllarda yönetim anlayışının popülerliğini artırmış ve hâkim yönetim paradigmasında yönetime doğru dönüşümlere yol açmaya başlamıştır. Ancak uygulamada teorik bu hususların öngörüldüğü şekliyle hayata geçemediğine tanık olunmakta, birçok uygulamada yönetim anlayışı hararetli bir şekilde eleştirilmektedir. Bu çalışmada söz konusu teorik çerçeve analiz edilip, özellikle Türkiye görülen yönetim uygulamaları üzerinden bir yönetim politikası yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, Politik, Ulus Devlet, Etkinlik, Küreselleşme.

142

GİRİŞ

Yönetişim sözcüğünün İngilizce orijinali olan “governance”ın Yunanca’da yönlendirmek, yol göstermek, yönetmek veya hükmetmek anlamlarına gelen “kybernan” sözcüğünden geldiği belirtilmektedir. 17. yüzyılda kullanılan ve Fransızca bir sözcük olan “governance” teriminin esas alınmasıyla böyle bir çıkarım yapılmaktadır. Governance terimi, söz konusu dönemde bazı felsefi yaklaşımlar çerçevesinde, hükümet ve sivil toplum arasında uzlaştırma veya uyumlaştırma çabası içinde olan, bir yaklaşımı ifade etmek için kullanılmıştır. Sözcüğün İngilizceye “governance” biçiminde tercüme edilerek yayıldığı ifade edilmektedir. Türkçede ise kavramın karşılığı yönetim olarak yaygınlaşmıştır (Çukurçayır, 2003: 260). Yönetişim kavramı tanımı üzerinde ortak bir noktada uzlaşamamasının sebebi kavramın çok boyutlu olup, hukuktan siyasete kamu yönetiminden işletmeye ve uluslararası ilişkilere kadar birçok disiplinle ilgili olması ve yerel ulusal küresel ve mekânsal ölçekler bazında uygulama alanı bulmasıdır (Sobacı, 2007: 219-235).

Birçok ülkede toplum, siyasal erk, ortak amaç unsurlarından meydana gelen klasik yönetim tanımı ve yaklaşımı; sanayi toplumundan bilgi toplumuna, fordist üretimden esnek üretime, ulus devletler dünyasından küreselleşen dünyaya, modernist düşünceden post modernist düşünceye geçiş nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Bu gelişmelere paralel olarak klasik yurttaş tanımı da yerini toplumda çok yönlü ilişkiler ve iletişim içinde olan ağdaş (network member) tanımına bırakmaktadır. Bu değişim sonucunda devletle toplum ve birey arasında yeni etkileşimsel (interactive) ilişkiler gereğinden söz edilmektedir (Göymen, 2010:871).

Yönetişim kavramı, 1990’lı yıllardan sonra kamu yönetimi literatürüne girmiş ve uluslararası örgütler (BM, DB, IMF, OECD) tarafından yayımlanan raporlarda sıkça kullanımından sonra akademik araştırma ve tartışmaların ortak noktalarından biri olmuştur.

Kavram üzerine yapılan yoğun çalışmalara rağmen tek bir tanım üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır (Parlak, 2011:865).

Rhodes (1996:653) yönetişimin en az altı farklı anlamda kullanıldığını öne sürmektedir.

Bunlar:

- Asgari düzeyde devlet
- Kurumsal yönetişim
- Yeni kamu yönetimi
- İyi yönetişim
- Sosyo-sibernetik sistemler
- Kendi kendini yöneten ağ sistemleri şeklindedir.

Yönetişim Birleşmiş Milletler tarafından; “Bir ülkedeki ekonomik, siyasal ve idari otoritenin her düzeydeki işlemleri yürütmesidir” biçiminde ifade edilmektedir (Habitat II Konferansı, 2000:1). Yönetişim; yönetimin monolitik yapıdan birçok aktörün bulunduğu katılımın kurumsallaştığı bir yapıya evrilmesidir (Gündoğan, 2004:17). Yeni bir kavram olmakla birlikte, pek çok ülkede genel kabul gören yönetişim kavramı, merkezi otoritenin yukarıdan aşağıya doğru hâkimiyet alanı oluşturduğu, klasik hiyerarşik yönetim anlayışı yerine, tüm toplumsal aktörlerin karşılıklı işbirliği ve uzlaşmasına dayanan, katılımcı ve sivil toplum kuruluşlarını ön plana çıkaran; saydamlığı, açıklığı, hesap verme sorumluluğunu, yetki devri ve yerindenliği esas alan bir anlayışı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Yönetişim; demokrasiye, hukukun üstünlüğüne, insan hak ve özgürlüklerine önem veren; katılımcılığın, etkililiğin ve etkinliğin, denetimin, yerinden yönetimin, açıklık, saydamlık ve hesap verebilirliğin; kalitenin, liyakatin ve sivil toplum kuruluşlarının gelişmesinin önünü açan; bağımsız işleyen bir yargı düzenine sahip, teknolojik gelişmelerle uyumlu bir ekonomik ve siyasi düzendir denilebilir (Özer ve diğerleri, 2016: 194).

Yönetişimi demokratikleşme anlamında önemli olanaklar taşıyan bir model olarak gören yaklaşımlar, bu kavramı liberal perspektif içine yerleştirmektedirler. Bu liberal perspektif içerisinde yönetişim; temsili demokrasinin kısıtlılıklarının aşılması, çoğulcu ve katılımcı demokrasi bağlamında önemli bir açılım olarak değerlendirilmektedir. Akademik yazında ve resmi görüşlerde yönetişim çok aktörlü, çoğulcu, uzlaşmacı, yatay ilişkilerin hâkim olduğu, STK'ların katılımın ötesinde “ortak” konumunda olduğu bir yönetim anlayışı istemi sonucunda gündeme getirilmektedir. Bu yaklaşıma göre temsili demokrasinin kısıtlılıklarının aşılabilmesi için yöneten-yönetilen ikiliğini geride bırakan, katılımcı uygulamalara gereksinim duyulmaktadır. Bu anlamda yönetişim, kurumsal yeniden yapılanmanın ötesinde, sosyo-ekonomik, kültürel ve mekânsal yeniden yapılanmayı kapsayan, “tepedenci” bir yöntem yerine “tabana dayalı” “gücünü halktan alan” “katılımcı” “şeffaf” “desantralize” politikalar, kurumlar ve hareketler temelinde yükselen, yeni bir ilişkiler sisteminin gelişmesine olanak vermektedir (Ataay,2006:122).

Bu bağlamda yönetişim verimliliği azalan klasik yönetim yapılarının tek başlarına hareket etmeleri yerine birlikte düzenleme, birlikte üretim, birlikte yönetim ve kamu-özel işbirliğini içeren toplumsal sorunları çözüm ve tanımlama sürecinde merkezi hükümetin yanı sıra yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerinin ve özel sektör kuruluşlarının da yer alması gerektiğini öne süren bir kavram olarak tanımlanabilir.

Gelinen noktada yönetişim (governance) kavramının içeriğinin, yönetim (administration) kavramına göre daha geniş olduğunu ve bu anlayışın yönetime devlet dışındaki sivil toplum kuruluşlarını, halkı, gönüllü kuruluşları da katarak devletin sınır çizgisini değiştirdiğini, özel sektöre doğru kaydırıldığını söylemek mümkündür (Rhodes, 1997:53).

Yönetişimin daha eşitsiz bir toplum oluşturabileceği yönünde kaygılar bulunmaktadır. Bu konuda karşıt yönlü iddialar da geliştirilebilir. Yönetişimin varlığı daha desantralize bir siyasal

ekonomik güç öngörüsüne dayandığı için bu sistemin işleyişinin de daha eşitlikçi bir toplum oluşturabileceği söylenebilir (Tekeli, 1999:253).

1. Yönetişimin Teorik Arka Planı

Sistemsal olarak yönetim, devletin klasik ve otoriter karar alma süreçleri ve resmi kurumsal yapısı olarak tanımlanmaktadır. Yönetişimin siyasal boyutu ancak devletin meşruiyetini şeklen demokratik yönetimin değil yurttaşların mümkün olan her alanda ve biçimde katılımını ön görmektedir. Yönetimsel boyutla kastedilen ise etkin, bağımsız, saydam ve dolayısıyla denetlenebilen bir kamu hizmetidir (Göymen, 2000:6-7).

Schout ve Jordan (2005:3) yönetim yaklaşımının bir anlamda YKY'yi bir adım ileriye taşıyarak YKY sonrası (post new public management) döneme geçirdiğini ifade etmektedir. Buradan hareketle yönetişimin, YKY'nin temelleri üzerinde yükseldiği söylenebilir. Jessop (1998:30-31); yönetim ve sosyal değişim arasındaki ilişkinin, eski şarabı yeni şişelere aktarmaktan öteye gitmediğini ifade ederken, yönetişimin aslında pek de yeni bir söylem olmadığını, var olan bir yaklaşımın revize edilerek sunulduğunu aktarmaktadır.

Yönetişim kavramı Kauffman ve Kraay'a (2008:3) göre de yeni bir kavram değildir. Yönetişimle ilgili ilk tartışmalar milattan önce 400 yılına kadar uzanmaktadır. O dönemde yazılan "Arthahastra" adlı eser yönetim üzerine yazılmış bir tez niteliğindedir. Eserde "Kautilya" yönetim sanatının inceliklerini sunmaktadır.

Bu anlamda eserde adalet, etik ve antiotokratik eğilimlere vurgu yapılmaktadır. 1980'lerde Latin Amerika'da, 1990'ların başında Merkez ve Doğu Avrupa'da otoriter rejimleri düşüşü ile birlikte Doğu Asya'da piyasa ekonomisi ve demokratik ilkeler; yerinden yönetim konusunu odak noktası haline getirmiştir (Cheema ve Rondinelli, 2007:3). Yönetişimin yükselişi bu noktadan sonra başlamıştır denilebilir.

Yakın geçmişte yönetim kavramının arka plânını inceleyecek olursak; Dünya Bankası bu kavramı ilk kez 1989 yılında Afrika'nın kalkınması ile ilgili bir raporda kullanmaya başladıktan sonra küresel kapitalist sistemin etkin uluslararası kuruluşları da kavramı benimsemiş ve kullanıma sokmuştur. Raporda yönetim kavramının içi; şeffaflık, katılım, hesap verebilirlik gibi demokratik bir yönetimin unsurlarıyla doldurulmuştur.

Dünya Bankası'nın söz konusu raporunun üzerinden fazla zaman geçmeden, 1990'da Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün toplantısında küresel ekonomik yönetimden söz edilmiştir (Zabcı, 2002:156). Dünya Bankası'nın 1992 yılında yayınladığı bir raporda ise (Governance and Development), "iyi yönetişimin" (good governance) özellikleri ortaya konulmuştur.

Uluslararası alanda hızla yaygınlaşan yönetim kavramı, 1992'de Rio Dünya Zirvesindeki Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda YG-21 kapsamında, 1996 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen HABİTAT II'de yerel yönetimlerle ilgili çalışmalar kapsamında, 1997 yılında BM'nin 21. Yüzyıl Katılımcı Devlet Modeli çalışmalarında kullanılmış, Türkiye gündemine ise 2000 yılında TÜSİAD, OECD, DB ve AB ortaklığıyla yapılan "AB Yolunda İyi Yönetişim" adlı toplantıyla girmiştir. Yönetişim formülü Türkiye'de ilk olarak Kemal Derviş'in "Güçlü Ekonomiye Geçiş" programında dikkat çekmiş ardından 58. Hükümet'in Acil Eylem Planı'nda yer almıştır (Özer ve diğerleri, 2016:192).

2. Yönetişim ve Türkiye'deki Bazı Uygulamalar

Yönetişim Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren dile getirilmeye başlanan bir model olmuştur. Yönetişim kavramı Türkiye'de çeşitli alanlarda farklı içeriklerle tartışılmış, kavram bazı çevrelerce kamu yönetimindeki tıkanıklıkların çözümünde önemli bir araç olarak görülürken bazı çevreler sermayenin etkinliğini arttıran ve yönetim üzerinde baskı kurmasını kolaylaştıran içi boş moda bir kavram olması gerekçesiyle yönetime karşı çıkmıştır.

Türkiye 1992 Rio Konferansının temel belgesi olan Gündem 21'i hükümet başkanı düzeyinde temsil edildiği bir katılımı imzalamış ve ardından Gündem 21 faaliyetleri

çerçevesinde toplumdaki çeşitli aktörler tarafından ortaklık ve işbirliği sergilenmiştir. Bu bağlamda merkezi yönetim, yerel yönetimler ve STK'ların bir araya gelmesiyle Ulusal gündem 21 Planı hazırlanmış, diğer taraftan çeşitli belediyeler tarafından Yerel Gündem 21'ler (YG-21) hazırlanmaya başlanmıştır (Dokuzuncu Kalkınma Planı: Kamuda İyi Yönetişim ÖİK Raporu, 2007: 48-49).

2.1. Yerel Gündem 21

Çok aktörlü yönetim olarak tanımladığımız yönetim anlayışının, yerel düzeydeki öncelikli uygulama konusu “çevre” olmuştur. Bunun sebepleri ise çevre konusunun üst düzeyde katılımcılık gerektiren alanların başında gelmesi ve belediyelerin temel görevlerinden birisi olmasıdır. Ayrıca “Sürdürülebilir Kalkınma” ilkesinin yaşama geçirilmesinin “yerinden” çözümlerle mümkün olabileceğinin anlaşılması YG-21 uygulamalarının dünya ölçeğinde yaygınlaşmasını sağlamıştır. YG-21 sürecini benimseyen ve kurumsallaştıran belediyelerde, karar alma, uygulama ve izleme süreçlerine halkın doğrudan ya da sivil toplum örgütleri vasıtasıyla katılımına yönetsel süreçlerdeki yetersizlikleri ortadan kaldıracak aynı zamanda yaratılan kaynağın kentin öncelikleri doğrultusunda kullanılmasına ve şeffaf bir belediye yönetimi modelinin oluşumuna da katkı sağlayacaktır (Üzan, 1999:97-98).

Gündem 21, üç ana bölümden oluşmakla beraber bu üç bölümü tamamlayıcı dördüncü bir bölüme de sahiptir. Belgenin ilk bölümünde sosyal ve ekonomik boyutlar başlığı altında; sürdürülebilir gelişmenin hız kazanması için uluslararası işbirliği, yoksullukla mücadele, tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi ve insan sağlığının korunmasına yönelik konular yer almaktadır. İkinci bölümde, kalkınma için kaynakların korunması ve yönetimi başlığı altında; atmosferin korunması, toprak kaynaklarının planlaması ve yönetimi, ormansızlaşmayla mücadele, çölleşme, sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınmanın desteklenmesi gibi konular ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise temel grupların rollerinin geliştirilmesi başlığı altında; sürdürülebilir kalkınmaya yönelik olarak kadınlar için küresel eylem, hükümet dışı kuruluşların rollerinin güçlendirilmesi, iş çevrelerinin, sanayinin, işçilerin, sendikaların ve çiftçilerin rollerinin güçlendirilmesi konularına yer verilmiştir. Tamamlayıcı bölümde ise uygulama araçları kapsamında uluslararası kurumsal düzenlemeler, hukuki araçlar, mali kaynaklar ve sağlıklı teknolojilerin transferi gibi konulara değinilmiştir (Özer, 2006b:159) .

Türkiye'deki YG-21 uygulamaları, 1997 yılındaki yapılan, “Türkiye’de YG-21’lerin Teşviki ve Geliştirilmesi” projesi ile hız kazanmıştır. Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği’nin Türkiye’de mukim Doğu Akdeniz ve Orta Doğu Bölge Teşkilatı’nın eşgüdümünde ve BM Kalkınma Programı’nın desteğiyle yürütülen proje, öncelikle dokuz kenti kapsamıştır. Birinci yılın sonunda alınan başarılı sonuçlar üzerine, proje gözden geçirilerek, kent sayısı yirmi üç olacak şekilde düzenlenmiştir. Proje dokümanı 6 Mart 1998 tarih ve 23278 sayılı Resmi Gazete’de, kentlerin sayısını yirmi üç olduğu Proje Revizyonu Dokümanı ise, 8 Şubat 1999 tarih ve 23605 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır (www.mfa.gov.tr/10-03-2017).

Bu projenin başarılı olmasının ardından UNDP, ikinci aşamaya da destek vermeyi kabul etmiş, T.C. Bakanlar Kurulu’nun da benimsemesinin üzerine “Türkiye’de YG-21’lerin Uygulanması” başlığını taşıyan ikinci aşama projesi Ocak 2000’de başlamıştır. İkinci proje sırasında YG-21 proje olmaktan çıkarılıp uzun vadeli bir programa dönüştürülmüştür. Üçüncü aşamada birbirini destekleyen bir dizi proje yer almaktadır. Bu aşamanın ana projesi, “Türkiye YG-21 yönetim Ağı Yoluyla BM Binyıl Bildirgesi Hedefleri ve Johannesburg Uygulama Planı’nın Yerelleştirilmesi” başlığını taşımaktadır. Bu proje kapsamında, merkezi yönetimin ilgi ve desteğinin artırılması ve tanıtım eksikliğinin giderilmesi öngörülmekte ve ilgili küresel hedeflerin yerelleştirilmesinde, dünya ölçeğinde örnek oluşturacak uygulamalar sergilenmesi hedeflenmektedir (Emrealp, 2005:30). Dördüncü aşama, Türkiye’de YG-21 Yönetişim Ağı Kanalıyla BM Binyıl kalkınma hedeflerinin yerelleştirilmesi ve beşinci aşama ise kent konseylerinin güçlendirilmesi ve yerel demokratik yönetim mekanizmaları olarak işlev

görmelerine yönelik eğitim ve kapasite geliştirme desteği sağlanması projesidir (www.habitatderneği.org/25-03-2017).

Program ortağı kentlerde oluşturulan YG-21 Kent Konseyleri (veya benzeri platformlar), merkezi yönetimi, yerel yönetimi ve sivil toplumu “ortaklık” anlayışıyla buluşturan yönetim mekanizmalarıdır. YG-21 Çalışma Grupları, farklı kurumlardan ve sektörlerden gelen gönüllülerin coşkulu katkılarını, ilgili kentin öncelikli konularında ve sorun alanlarında yoğunlaştıran bir başka önemli katılımcı mekanizmadır. YG-21'in önemli bir diğer dayanağı olan mahalle ölçeğinde oluşturulan “Muhtar Evleri, “Kent Gönüllüleri Evleri” gibi bir veya birden çok mahalleye hizmet veren merkezlerle “Mahalle Meclisleri” gibi yapılar, katılımcı süreçlerin belde halkının gündelik yaşamında ifadesini bulan başarılı uygulamalardır (Ökmen ve Görmez,2009:121).

YG-21 Kadın Meclisleri, kadınlara yönelik platformlar ve çok amaçlı kadın merkezleri, karar alma süreçlerine kadınların katılımını teşvik eden ve kadın bakış açısının tüm politikalara ve stratejilere yansıtılması gibi öncelikli konulardaki bilinç düzeyinin artmasına yardımcı olmaktadır. YG-21 Gençlik Meclisleri ise gençlerin kapasitelerinin geliştirilmesi ve “yapabilir” kılınmaları, gençliğin her alanda karar alma mekanizmalarına katılımının sağlanması ve AB'ye giriş sürecinde gençliğin rolünün güçlendirilmesi yönündeki çalışmalarını sürdürmektedir (Emrealp, 2005:32).

Türkiye YG-21 Programı, 2001 yılında UNDP tarafından, dünyadaki “en başarılı” uygulamalardan birisi olarak ilan edilmiş ve bu kapsamda 2002 BM Johannesburg Zirvesinde “en iyi uygulama” örneklerinden biri olarak sunulmuştur (Emrealp,2005:7).

Küreselleşme olgusunun yönetsel yapı ve anlayış açısından yeni görevler yüklediği yerel yönetimler, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve buna ilişkin kurumsal yapıların oluşturulup işlevselleştirilmesi noktasında ön plana çıkarılmaktadır. Özellikle YG-21 kapsamında yerel yönetimler çok ortaklı oluşumlar (kent meclisleri) tarafından alınan kararları uygulama alanı olarak dikkat çekmektedirler. Bu bağlamda STK'lar ve yerel yönetimler tıkanan yönetsel sistemin işlerlik kazanmasına yönelik yeni görevlerle donatılmaktadırlar (Yıldırım ve Öner, 2003:25).

2.2. Kent Konseyleri

Türkiye ölçeğinde, özellikle 1994 Habitat İstanbul Toplantısı sonrasında Türkiye’de bir demokrasi projesi olarak YG-21 çalışmaları aracılığıyla “yönetişim“ felsefesini toplumda içselleştirecek çalışmalar yaparken, yerel mevzuat düzenlemelerinin de özellikle belediye örgütlenmelerinde; kamu, özel ve sivil ortaklığında yerel siyasetin biçimlenmesine etki edecek kent konseyleri ve belediye ihtisas komisyonları gibi kurumsal yapılanmalar 2004'lü yıllardan itibaren gelişmeye başlamıştır. Yönetişim pratikleri 2005 tarihli 5383 sayılı Belediye Kanunu ile 2004 tarihli 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununda yer almaktadır (Karaman, 2008). 3 Temmuz 2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Yasası'nın “Kent Konseyi” başlıklı 76. maddesi “Kent Konseyi, kent yaşamında kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim” ilkelerini hayata geçirmeye çalışır. Kent Konseyleri, Türkiye’ye özgü bir yapılanmayla, merkezi yönetimi, yerel yönetimi ve sivil toplumu bir işbirliği çerçevesinde bir araya getiren eşsiz yönetim mekanizmalarıdır. Genelde merkezi yönetim kuruluşlarının ve belediyelerin temsilcileri Kent Konseylerinin 1/3'ünü oluşturmaktadır (Batal, 2010:11). Kent konseyleri belediye teşkilatı olan yerlerde, yerel yönetimin seçimlerini takip eden üçüncü ayın ilk haftasının ilk iş gününde kurulmaktadır. Kent konseyleri yapısal olarak şu temsilcilerden meydana gelmektedir (Demir ve Yavaş, 2015:51):

- Mahallin en büyük mülki idare amiri veya temsilcisi,

- Belediye başkanı veya temsilcisi,
- Sayısı 10'u geçmemek üzere illerde valiler, ilçelerde kaymakamlar tarafından belirlenecek kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri,
- Mahalle sayısı yirmiye kadar olan belediyelerde bütün mahalle muhtarları, diğer belediyelerde belediye başkanının çağrısı üzerine toplanan mahalle muhtarlarının toplam muhtar sayısının yüzde 30'unu geçmemek ve yüzde 20'den az olmamak üzere kendi aralarından seçecekleri temsilcileri,
- Beldede teşkilatını kurmuş olan siyasi partilerin temsilcileri,
- Üniversitelerden ikiden fazla olmamak kaydıyla en az bir temsilci, üniversite sayısının birden fazla olması durumunda her üniversiteden bir temsilci,
- Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, baroların ve ilgili dernekler ile vakıfların temsilcileri,
- Kent konseyince kurulan meclis ve çalışma gruplarının birer temsilcisi.

Kent konseyleri katılımcı yönetim anlayışı ve ortak bir vizyonun oluşturulmasında önemli bir rol üstlenmektedirler. Zira kent konseyleri yeni yönetim anlayışının da bir yansıması olarak katılımcı, şeffaf, hesap verebilir yönetimin sergilenmesinde kilit oluşumlardır. Özellikle işlevleri açısından değerlendirildiğinde yerel halkın yaşam standartlarının iyileştirilmesi, kentte ortak bir vizyonun oluşturulması, kentlinin korunması, kentin doğal kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması, kentte kadın, genç ve çocukların toplumsal rollerinin güçlendirilmesi, kentte paylaşma, dayanışma ve yardımlaşmanın artırılması gibi pek çok önemli görevi yönetişimci bir zihniyetle yerine getirmesi beklenmektedir. Bu beklentiler kısaca yerel beklentilerdir (Eroğlu, 2010:53).

2.3. Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık)

İkinci dünya savaşı sonrasında, dünyada kamu yönetimi ve insan hakları alanında zihniyet değişimi yaşanmış, tarafsız, bağımsız ve uzman kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Sivil toplum örgütlerinin de kimi zaman taraflı ve güdümlü eğilimleri olabileceği ihtimalleri, kamusal sorumluluğu bulunan ve bir anlamda kamu vicdanının ve hakkın savunucusu, tarafsız ve bağımsız olan uzman kurumların önemini arttırmıştır. Halkla devlet arasında bir iletişim ve güven köprüsü oluşturabilmek için ombudsmanlık kurumunun kurulması ve geliştirilmesi dünyada demokrasinin meşruiyeti ve hukuk devleti açısından bir zaruret olarak görülmüştür. Türkiye'de 7. ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planları ile 55. ve 59. hükümetler döneminde kamu denetçiliği konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Türk Ombudsmanı", "Kamu Denetçisi", "Kamu Hakemi" ve " Yurttaş Sözcüsü" gibi terimler ortaya atılmış ve sonuçta Anayasanın 74. maddesinde "Kamu Denetçiliği" kavramı tercih edilmiştir (Fendoğlu, 2011:4). 2006 yılında çıkarılan "Kamu Denetçiliği" yasası Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiş, ardından Anayasa Mahkemesi tarafından 2006 yılında yürürlüğü durdurulmuş, 2008 yılında ise yasanın tümü oybirliğiyle iptal edilmiştir. Kanunun iptalinin ardından 12 Eylül 2010 tarihinde halk oylamasına kadar gündeme gelmeyen ombudsmanlık, halk oylaması sonucunda yapılan Anayasa değişikliği ile kurulması kesinleşmiş ve 26 Ocak 2011 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi anayasa Komisyonu'nda kabul edilen kanun tasarısı, 14 Haziran 2012 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumunun Kanunu adı altında kabul edilerek 29 Haziran 2012 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 7 Kasım 2012 tarihinde yaptığı toplantıda Kamu Başdenetçisi seçilmiştir (A.F. Gökçe, 2013:5).

Ombudsman vatandaşların bürokrasiden, kötü yönetimden kaynaklanan şikâyetlerini geniş yetkileri kapsamında, hızlı ve güvenilir bir şekilde araştırıp çözüm önerileri sunan; yetkin, tarafsız, bağımsız, yasal, atanmış veya seçilmiş yetkilidir (Özer, 2015b:32). Bu bağlamda kamu denetçiliğinin belirgin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Abdioğlu, 2007:84):

- İdarenin iç denetim yolları ve yargı denetimi dışında denetlenmesini sağlar,
- Gücün yanlış kullanımını önlenmesi, insan haklarının korunması ve geliştirilmesinden sorumludur,
- Özerk bir yapıya sahip olan kurum, kamuoyu ve kamu kurumları nazarında saygın bir konumdadır,
- Moral yaptırım gücü olan kurum kamu hizmetlerinde etkinliği arttırmaya yöneliktir,
- Denetçileri genellikle parlamento içinden seçilen kuruma şikâyet sahiplerinin ulaşması kolaydır,
- Genellikle yargı birliğinin uygulandığı ülkelerde uygulama alanı bulan kurum, başvuru üzerine ya da kendiliğinden harekete geçmektedir,
- İnceleme yapmanın dışında yasal bir yetkisi olmayan kurum her türlü bilgi veya belgeye erişim sağlayabilir,
- Yapılan araştırma sonucu taraflara ve kamuoyuna bildirilmektedir,
- Karar doğrultusunda idareye önerilerde bulunmaktadır,
- Kamuoyuna ve medyaya yapılan açıklama kurumun etkinliği açısından önem taşımaktadır,
- Yapılan araştırmalar sonucu bir hata tespit edilmesi halinde kuruma çözüm bulunması ya da hatanın düzeltilmesi için önerilerde bulunabilir. Hatayı düzeltme yetkisi yoktur,
- Kuruluşun bir açıklama yapmasını ya da özür dilemesini, bir kararı değiştirmesini, bir karar vermesini, alacağından vazgeçmesini ya da tazminat ödemesini önerebilmektedir,
- Özel organizasyonlar ve kişiler arasındaki uyuşmazlıklar (banka ve tacirler arasındaki gibi) ya da özel kişilerin birbirleri arasındaki uyuşmazlıklar kamu denetçisinin çalışma alanına girmemektedir.

3. Bir Yönetişim Politikası

Her yeni yaklaşım beraberinde pek çok tartışmayı da getirmektedir. Yönetişim de henüz tartışılan, olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirilmeye çalışılan bir yönetim modeli olarak karşımızdadır. Bu anlamda yönetim bazı yazarlara göre olması gereken ideal yönetimi temsil ederken, bazılarına göre ise yönetimi idealize etmekten farklı amaçlarla ortaya atılmış bir yaklaşımdır. Bazı yazar ve düşünürler göre yönetim ve siyasal iktidarın dönüşümü bağlamında üst kurullar (bağımsız idari otoriteler) kamusal otoritenin yerele devri ve otoritenin özerk, bağımsız yaptırım gücüne sahip yapılara terk edilmesi noktasında tartışma konusu yaratmaktadır.

Bu çerçevede küreselleşme, neoliberalizm ve post fordist tarihsel birikim dönüşüm sürecinde devletin düzenleme görevlerinin önem kazanması ve istihdam olanaklarının esnekleştirildiği bir aşamada devletin birtakım alanlardaki siyasal iktidar gücünden dışlanması ve bu gücün üst kurullar bürokrasisi tarafından üstlenilmesi bazı çekinceleri de beraberinde getirmektedir. Yönetişim modeli için özelleştirme vb. diğer piyasa odaklı politikaların, devletin ve toplumun piyasalaştırılmasında sadece bir aracı olarak görülmesi gerekmektedir. Yönetişim modelinin küresel sermayenin çıkarlarını gözetten bir yapı kurduğunu göz önünde bulundurmak zorunludur (Bayramoğlu, 2008:81).

Yönetişim ve iyi yönetim bazı yazarlarca günümüz toplumunun geldiği son aşamanın gerekliliği olarak görülmektedir. Ancak bazı yazarlar, yönetişimi “iktisadi verimliliği yükseltmek ve toplumsal kontrolü elde etmek amaçlı” bir yeniden yapılanma olarak görmektedirler. Onlara göre yönetim “iktisadi aktörleri eşgüdümleyen siyasal ve ekonomik süreçler” toplamı ve “iktisadi değişim sürecinde stratejik kontrolü elde etmek için verilen mücadeleler” bütünüdür. Gerçekten de yönetim, günümüzün dünya kapitalizminde iktisadi ve toplumsal iktidarın kullanım tarzında bir değişiklik niteliği taşır; piyasa mekanizmasının aktörlerini –egemen sınıfı-, devlet mekanizmalarında yerleşik yönetsel aktörler –yönetici sınıf- haline getirmektedir. Bu

modelle birlikte, 20. Yüzyıl boyunca yürütülen “devletin görelî özerkliği var mıdır?” tartışması maddî zeminini yitirmektedir (Güler, 2009:318).

Yönetişimin eleştirildiği bir diğêr nokta ise ulus devletin varlığını tehdit ettiğine yönelik kaygılardır. Çünkü ulus devlet bir yandan küresel kurumlarla bütünleşirken diğêr taraftan “siyasal iktidarın dağıtılması”yla iki yönlü bir sarsıntı geçirmektedir. Yönetişim, mantığında devletin rolünün minimize edilmesi, ekonominin faaliyet alanını daraltması ve özgürlükleri sınırlandırması sebebiyle baskın motiftir. Bu da ulus-devletin merkezîyetçi güçlü kimliğini yok etmektedir (Özer ve diğêrleri, 2016: 245-246). Fukuyama’ya göre devletin faaliyet alanı daraltılırken aynı zamanda bazı alanlarda da güçlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır, ancak bunun dengesi sağlanamamıştır. Öyle ki çoğu zaman devletin faaliyet alanı sınırlandırılırken devlet güç kaybı da yaşamıştır ve sonuçta pek çok ülkenin siyasal, toplumsal ve ekonomik durumunun reformdan önce çok daha iyi durumda olduğu belirtilmiştir (Fukuyama, 2012: 28).

Yönetişimde eleştirilen bir diğêr konu ise yönetim yaklaşımıyla uygulanan çoğu politikanın, memurların, işçilerin ve küçük üreticilerin, kamu sektöründe çalışan işçilerin giderek yoksullaşmasına ve zayıflamasına neden olduğu söylemidir. Yoksul olanlar giderek daha da yoksullaşmaktadır. Zenginler ise aşırı zenginliğe kavuşarak denge sağlanamamaktadır. Çünkü devlete biçilen rolde “amme hizmeti” anlayışı terk edilmekte “hizmetler” özel sektöre bırakılmaktadır (Bayramoğlu, 2002:114). Devlet sosyal devlet işlevini bir kenara bıraktığı için de bu zengin yoksul uçurumu giderek büyümektedir.

SONUÇ: YÖNETİŞİM ULUS DEVLETİN SONU MU?

Yönetişim yönetimde tekilcilikten “çoğulculuğa”, hiyerarşiden “heterarşi”ye, kürek çekmekten “dümen tutma”ya, ulusaldan “küresel”e, merkez odaklılıktan “katılımcılığa”, yurttaştan “paydaş”a hatta “dünya vatandaşlığı”na doğru yönlendiren bir yönetim modelidir.

Bu model içerisinde, ulus devlete atfedilen görev ve sorumluluklar, minimuma indirgenmekte ve devletin egemenlik alanı kısıtlanmaktadır. Küreselleşmenin etkisini derinden hissettirdiği ve yönetişimin hâkim olmaya başladığı günümüzde, “Ulus devletlerin zaman içinde sonu mu gelecek yoksa ulus devlet önemini kaybetmeden egemenlik ve sınırlarını yeniden mi tanımlayacak?” sorularına cevap aranmaktadır.

Ulus devletin, yönetim anlayışının değişip dönüşmesinden etkilenmediğini söylemek mümkün değildir. Bakıldığında ilk olarak siyasal formların uluslararası nitelik kazandığı görülmektedir. Ulus devlette politikalar, kurumlar ve düzenlemeler, küresel siyasete göre şekillenmektedir. Ayrıca ulus devletlerde meydana gelen ikinci değişiklik ise ulus üstü örgütlenmelerin ulus devletlerin sermaye birikimindeki rolüdür. Uluslararası yatırımın ulusal alana geçişi ulus devletlerin ekonomik kapasitelerini arttırmakta bu da vatandaşların Gayri Safi Milli Hasıla’sını arttırmaktadır. Bu değişikliklere bakıldığında ulus devlet ve ulus üstü ve ulus altı bölgesel hareketler ile çevrilmektedir (Uğuz ve Saygılı, 2016:141).

Geçmişte, ulus devletlerin en azından “siyasi” açıdan “özerk” kurumlar olarak belli bir ülke içindeki gerek iktisadi, gerekse aidiyet ihtiyaçlarına kısmen de olsa yanıt verebildikleri birimler oldukları döneme “özlem” duyma durumu, gün geçtikçe artan ve farklılaşan bir ivme kazanmaktadır. Küreselleşme ve yönetişim, ulus devletin işlevlerinde ve görevlerinde önemli dönüşümler yaratmıştır. Bugünkü küresel dünyada ise artık ulus devlet karar alma mekanizmasının yegâne aktörü olma noktasında gücünü büyük ölçüde yitirmiştir. Ancak bu ulus devletin, siyasi olarak ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir.

Bütüncül yaklaşıldığında, tüm bu söylemlere rağmen dünya hâlâ ulus devletler dünyasıdır. Dünyanın, küresel çapta bir ulus devletler sistemi olduğu söylenebilir. Hâlâ dünyanın büyük bir kısmında işleyen bir parlamenter sistem, kurulan hükümetler ve bu hükümetlerden büyük beklentileri olan geniş kitleler ve “yabancılar”ın giriş çıkışını kontrol eden bir gümrük sistemi mevcuttur. Ancak ulus devlet küreselleşme ve yeni yönetim anlayışıyla beraber bir anlamda kurumsal özerkliğini yitirmiştir. Küresel aktörlerin henüz ulus-devletlerin yerini doldurabilecek

“meşru bir uluslararası yapılanma” olmayışı, ulus devletin bekası ile ilgili belirsizliğin sürmesine neden olacaktır (Şener, 2014:72-73).

Sonuçta Fransız İhtilali'nden günümüze kadar temel siyasi aktör olan ulus-devlet, hâlen varlığını koruyor olsa da temelini oluşturan birçok dayanağını kaybetmiş, klasik egemenlik yetkisini büyük ölçüde yitirmiş, etki alanı daralmış ve küreselleşmenin devleti olma yönünde değişmiş ve dönüşmüştür (Cebeci, 2008:36).

Tüm bu hususlar sonuçta yönetim anlayışının küreselleşmenin etkisiyle değiştiğini, dönüştüğünü ve yeniden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Devletin rolü bu değişimin etkisiyle yeniden tanımlanmış, ulusal vatandaşlık anlayışı yerini dünya vatandaşlığı anlayışına bırakmıştır. Bu değişimin taraftarları olduğu gibi karşıtları da mevcuttur. Değişimi destekleyenler yönetişimin, olması gerektiği gibi daha demokratik ve halkı gerçek anlamda yönetime katan bir model olduğunu savunurken, karşıtlar bunun küresel ekonomik güçlerin dayatması olduğunu savunmakta ve küreselleşmenin etkisiyle yaşanan aşırılıklara dikkat çekmektedirler. Burada dikkat edilmesi gereken unsur bu ikilik arasındaki dengeyi sağlayarak yönetişimin gerçekten bir yönetim sisteminde var olması gereken özelliklerini yönetim anlayışına uygulamak bunu yaparken devletin itibarını korumaktır. Aynı şekilde küreselleşmenin nimetlerini kullanıp aşırılıklarından kaçınmak ülkeyi devleti bu noktada muhafaza etmek gerekmektedir. Friedman'a göre ekonomik açıdan refaha erişmek isteyen toplumlar, sürekli yeni bir Lexus üretmenin ve onu küresel pazara sürmenin yollarını aramak zorundadırlar. Eğer bu katılım o ülkenin kimliğine mal olursa ve bireyler zeytin ağaçlarının köklerinin tahrip edildiği ve yok edildiği hissine kapılırsa bu kökler başkaldıracaklardır (Friedman, 2002:42). Lexus bir Japon arabası markasıdır ve burada modernliği gelişmişliği tanımlamak için kullanılmış bir metafordur, zeytin ağacı ise; insanları dünyaya bağlayan kimliklerini, dinlerini, geleneklerini bir topluma aidiyetlerini kısaca insanın kökenini simgelemektedir (Saruhan ve Yıldız, 2013:95). Lexus'u olmayan yalnızca zeytin ağacı olan ülkeler gelişip ilerleyemeyecektir ancak sağlıklı zeytin ağaçları olmayan bir ülke de dünyaya açılmak için kendini hiçbir zaman yeteri kadar sağlam ve güvende hissedemeyecektir. Asıl olan bu ikisi arasındaki dengeyi koruyabilmektir (Friedman, 2002:42). Bunu başaran toplumlar yönetim sınavından başarıyla geçeceklerdir.

KAYNAKLAR

Abdioğlu, H. (2007). “Yönetişim İlkelerinin Uygulanmasında Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu ve Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye Açısından Önemi”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 79-102.

Ataay, F. (2006). “Yönetişim ve Sivil Toplum” *Memleket: Siyaset-Yönetim Dergisi*. 1, 121-141.

Batal, S. (2010) “Yeni Kamu Yönetiminde Yönetişim Kavramı ve Türkiye’de Yerel Yönetimler Alanındaki Uygulama Örnekleri”, *Mevzuat Dergisi*, 145(13), 1-18.

Bayramoğlu, S. (2002) “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim” *Praksis Dergisi*, 7, 85-115.

Bayramoğlu, S. (2008). “Yönetişim, Devlet ve Sivil Toplum”. *Adana Kent Sorunları Sempozyumu*, Adana: TMMOB, 73-84.

Cebeci, K. (2008) “Küreselleşme Bağlamında Ulus Devletin Gücünün Dönüşümü”, *Sayıştay Dergisi*, 71.

Cheema, G. And Rondinelli, D. A. (2007). “From Government Decentralization to Decentralized Governance”. G. S. Cheema and D. A. Rondinelli (Editörler). *Decentralizing Governance: Emerging Concepts and Practices*. Washington: Brooking Institution Press, 1-20

Çukurçayır, M. A. (2003). “Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Yönetişim” M. Acar ve H. Özgür (Editörler) *Çağdaş Kamu Kuramı*, Bursa: Alfa Yayınları, 259-276.

- Demir, K.A. ve Yavaş, H. (2015). “Kent Konseyleri İle Yerinden Yönetilen Katılımcı Kent Yönetimleri: Yerel Yönetişim Kapsamında Bir Değerlendirme. *GJEBS, Küresel İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(7), 49-62.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı: Kamuda İyi Yönetişim ÖİK Raporu 2007.
- Emrealp, S.(2005). *Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik El Kitabı*, IULA-EMME İstanbul: Birmat Matbaası.
- Eroğlu T.H. (2010). “Sürdürülebilir Yerel Kalkınma ve Kent Konseyleri”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 26. ss.44-55.
- Fendoğlu, H.T.(2011). *Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)*, Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Fidan, Y. (2010). “Yönetimden Yönetişime Kavramsal Bir Bakış”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 1. (Ekim-Mart), 5-10.
- Fişek, K. (2011). *Yönetim*. Ankara:Sözkesen Matbaacılık.
- Fitzpatrick, S. (2002). “Governance and Management in Large Australian Organizations”. *International Journal of Production Economics*, 75(1-2), 97-102.
- Frederickson, H. G. (1989). “Minnowbrook II Changing Epochs of Public Administration”. *Public Administration Review*, 49(2).
- Frederickson, H. G. (1997). “Introduction”. *International Journal of Public Administration*, 20(4-5).
- Friedman, T.L. (2002). *The Lexus and Olive Tree: Understanding Globalization*, Anchor Books.
- Fukuyama, F. (2012). “The Future of History”. *Foreign Affairs*. 91(1), Jan-Feb.
- Giddens, D. (2000), *Elimizden Kayıp Giden Dünya*. Çev. Osman Akınbey. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gökçe, A.F. (2013). “Kamu Denetçiliği Sistemi Kapsamında Mahalli İdarelerde Ombudsman Denetimi”. *KAYSEM-8 Bildiri Kitabı*, Hatay.
- Göymen, K. (2000). “Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yönetişim Gereksinmeler, Önergeler, Yönelimler”. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 9(2), s. 3-13
- Göymen, K. (2010). *Türkiye’de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma*, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Güler, B. A. (2003) “Tüm İktidar Sermayeye” *Praksis Dergisi*, 9(Kış-Bahar), 93-116
- Gündoğan, E. (2004). “Yönetim Reformlarının Gerekliliği Bağlamında İyi Yönetişim ve Uygulanabilirliği”. *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 6-7 (Nisan-Eylül), 9-26.
- HABITAT II Konferansı (2000), İstanbul +5 Ülke Raporu, *Yönetişim*, İstanbul.
- Jessop, B. (1998). “The Rise of Governance and The Risks of Failure: the Case of Economic Development”. *Social Sciences Journal*, issue 155, pp. 29-46.
- Kaufmann D. And Kraay D. (2007) *Governance Indicators: Where Are We Where Should We Be Going?* The World Bank, Oxford University Press 23, 1-30.
- Ökmen, M. Ve Görmez, K. (2009). “Türkiye’de Yerel Gündem 21 ve Yerel Yönetişim Uygulamaları”. K. Görmez ve M. Öktem (Editörler). *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları*. İstanbul:Beta Yayınevi, 105-129.
- Özer, M.A. (2006). “Küreselleşme, Yerelleşme ve Yeni Kamu Yönetimi”, *Türk İdare Dergisi*, 450.
- Özer, M. A. (2015a). *Yeni Kamu Yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özer, M. A. ve Akçakaya, M., Yaylı H., Batmaz, N. Y. (2016). *Kamu Yönetimi Klasik Yapılar ve Süreçler*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Özer, M. A. ve Yayman, H. (2009). “Klasik Yönetim Düşüncesinden Bir Sapma: Yönetişim, Dönüşüm ve 3. Dünya Bakışı”. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(2). 88-112.
- Özer, M.A. (2015b). “Türkiye’de Kamu Yönetiminin Denetiminde Yeni Arayışlar: Kamu Denetçiliği Kurumu Örneği”. *Sayıştay Dergisi*. 98, s.19-40.
- Parlak, B. (2011). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Bursa: MKM Yayınları

- Rhodes, R. A. W. (1996), "The New Governance". *Governing without Government*, Political Studies. XLIV, (652-667).
- Rhodes, R. A. W. (1997) *Understanding Governance: Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*, Philadelphia: Open University Press.
- Saruhan, Ş. C. ve Yıldız, M. L. (2013). *Çağdaş Yönetim Bilimi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Schout A. and Jordan A. (2005) "Coordinated European, Governance: Self Organizing or Centrally Steered?". *Public Administration*. 83(1). pp. 201-220.
- Sobacı, M. Z. (2007). "Yönetişim Kavramı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler", *Yönetim Bilimleri Dergisi* 5(1), 219-235.
- Şener, B. (2014) "Küreselleşme Sürecinde Ulus Devlet ve Egemenlik Olguları", *Tarih Okulu Dergisi*, 7(18), 51-77.
- Tekeli, İ. (1999). *Modernite Aşılırken Siyaset*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Uğuz, H. E. ve Saygılı, R. (2016) "Küresel Dünyada Ulus Devleti", *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32).
- Üzan, N. (1999) "Belediyeler ve YG-21", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 8(2), 96-101.
- Zabı, F. Ç. (2002). "Dünya Bankasının Küresel Pazar İçin Yeni Stratejisi: Yönetişim". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 57(3), 152-179.

İnternet Kaynakları

- www.deu.edu.tr, Karaman, Z. T. "Yönetişimin Felsefesi Anlamlandırma ve Uygulama", Erişim Tarihi: (05.03.2017).
- www.mfa.gov.tr/yerel-gundem-21.tr.mfa Erişim Tarihi (05/02/2017).
- www.habitatderneği.org Erişim Tarihi (25/03/2017).

GÖÇ, SINIR VE EKONOMİ: KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA ULUS-DEVLET EGEMENLİĞİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Dr. Öğr. Üyesi Kerem ÖZBEY

Artvin Çoruh Üniversitesi, ozbey-kerem@hotmail.com

ÖZET

Küreselleşme çağının en önemli özelliklerinden biri, sermayenin dünya ölçeğinde yayılması ve tüm ulus-devlet sınırlarını aşmasıdır. Sermayenin küresel hareketliliği karşısında işgücünün ulus-devlet sınırları içerisindeki hareketsizliği, küreselleşme ve göç arasındaki hâkim anlayışı temsil etmektedir. Ancak günümüz küreselleşme koşulları altında işgücü göçü, söz konusu anlayışın aksine, ulus-devlet sınırlarını aşan bir boyuta sahiptir. Geçmişle kıyaslandığında günümüzde ulus-devletler, göçmenler açısından hem kaynak hem de hedef bölge olarak görülmekte ve bu bölgelere yönelik küresel göç hareketleri yapılmaktadır. Söz konusu göçler, sosyal bilimler literatüründeki küreselleşme ve ulus-devlet tartışmalarının farklı bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Küresel ölçekteki göçler karşısında ulus-devletlerin egemenlikleri aşınıyor mu? Bu egemenliği temsil eden sınırlar işlevini yitiriyor mu? Ulus-devletlerin resmi prosedürleri küresel göç hareketlerini ne şekilde kontrol altına almaktadır? Ulus-devletler küresel göç hareketlerini engellemek yerine teşvik ediyor mu? Tüm bu sorular, bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada, küreselleşme ve ulus-devlet egemenliği arasındaki ilişki göç ve sınır olguları üzerinden analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Sınır, Küreselleşme, Ulus-Devlet Egemenliği

MIGRATION, BORDER AND ECONOMY: RETHINKING THE NATION-STATE SOVEREIGNTY IN THE AGE OF GLOBALIZATION

153

ABSTRACT

One of the most important characteristics of the era of globalization is the spread of the capital on the world scale and the transgression of the whole nation-state boundaries. In the face of the global mobility of the capital, the inactivity of the labor within the boundaries of the nation-state represents the understanding of judge between globalization and immigration. However, under today's conditions of globalization, labor migration has a dimension that transcends the boundaries of nation-state, in contrast to this understanding. When compared to the past, today, nation-states are viewed both as a source and a target region in terms of immigrants and global migration movements are being made towards these regions. Such migrations require in a different way approach of globalization and nation-state debates in the social sciences literature. Do the sovereignties of the nation-states against the immigrants in the global scale erode? Do the borders representing this sovereign lose their function? How do the official procedures of nation-states control global migration movements? Do nation-states encourage instead of blocking global migration movements? All these questions constitute the main problem of this study. In this context, in the study, the relationship between globalization and nation-state sovereignty is analyzed through migration and border phenomena.

Keywords: Migration, Border, Globalization, Nation-State Sovereignty.

GİRİŞ

Küreselleşme, günümüz dünyasını anlamada önemli sosyolojik olguların başında gelmektedir. Toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel sahalarda meydana gelen değişimlerin dünya ölçeğinde deneyimlenmesi olarak cereyan eden küreselleşme, bu yönüyle tüm toplumları doğrudan etkisi altına almaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte, ulus-devletlerin egemenliklerinin önemli ölçüde aşındığı ve bu anlamda ulus-devletin egemenlik sahasını çevreleyen sınırların da bütünüyle ortadan kalktığı yönündeki argümanlar, sosyal bilimler literatüründe tartışılmaktadır. Özellikle ekonomik boyutları açısından düşünüldüğünde, küreselleşmenin ulus-devletler üzerinde aşındırıcı etkilerinin olduğu gözlemlenmektedir. Konuya göç meselesi temelinde yaklaşıldığında ise, birbiriyle ilişkili üç temel tartışmanın olduğu görülmektedir. Aşağıda bu üç tartışma ele alınmış ve göç, sınır ve ekonomi bağlamında küreselleşme ve ulus-devlet ilişkisi irdelenmiştir.

GÖÇ, SERMAYE ve KÜRESELLEŞME

Küreselleşme olgusu, genellikle ekonomik boyutları üzerinden tanımlanmakta ve ekonomik açıdan günümüz toplumlarının bir yeniden yapılanma süreci içerisinde olduğu vurgulanmaktadır. Ekonomik küreselleşme, sermayenin küre üzerindeki yayılımı olarak tezahür etmekte ve ulus-devletler bu sermayenin merkezi olabilmek için bir mücadele içerisinde yer almaktadır. Bu mücadele, esasında sermayenin küresel hegemonyasına işaret etmektedir. Küreselleşmenin sözü edilen ekonomik boyutlarının yanı sıra toplumsal boyutları da bulunmaktadır. Özellikle günümüz toplumlarındaki değişimin baş döndürücü bir şekilde gerçekleşmesi küreselleşmenin toplumsal alandaki sonuçlarını oluşturmaktadır. Toplumsal yaşamda değişimin görünür olduğu alanların başında ise, göçler gelmektedir. Küreselleşmenin göçler üzerindeki etkisi, göçmenlerin çok farklı şekillerde, değişik bağlamlarda ve farklı güzergâhlarda hareket ediyor olmalarıdır. Küreselleşmeyle birlikte ulus-devletler yeni göç türlerinin hedefi konumundadır. Küresel göç hareketleri, ulus-devletleri hem göç alan hem de göç veren konumuna taşımıştır. Zira Castles ve Miller (2008), günümüz dünyasını, bir “göçler çağı” olarak tanımlamaktadırlar.

Küreselleşmeden söz etmek iktisadi bir sistem olarak kapitalizmin dünyaya yayıldığını söylemektir. Bu yayılma öncelikle jeopolitik alanda ortaya çıkmıştır. Sovyet Bloğu'nun çöküşüyle kapitalizmin yayılmasının önündeki en önemli engel ortadan kalkmıştır. Kapitalizmin dünya genelinde yayılması jeopolitik alanın sınırlarını fazlasıyla aşmıştır. Bu yayılma, ne bir devletler blok'unun bir diğerine göre, ne de bir üretim modelinin bir diğerine göre daha başarılı kabul edilmesine indirgenemez. Bu yayılma, devletlerarası bir sistem mantığının yerine ulusötesi bir ağ mantığı koyma eğilimindedir. Artık kürenin sınırlarını zorlamaya başlayan kapitalizmin evrensel yayılışının ifadesi olarak küreselleşme, aynı zamanda ve her şeyden önce, dünya çapında sermaye birikimine engel teşkil eden fiziksel ve hukuki sınırları sarma, delme ve sonunda yok etme sürecidir (Adda, 2013: 9-10).

Klasik kapitalist örgütlenmede, ucuz emek çevre ülkelerden merkez ülkelere birim başına üretim maliyetini düşürmek amacıyla göç ederken; küreselleşme sürecinde birim başına maliyeti daha da düşürmek amacıyla bu kez sermaye, merkez ülkelerden çevre ülkelere adeta emeğin ayağına gitmektedir. Böylelikle emeğin çifte sömürüsü söz konusu olmaktadır. Bir yandan sanayi ürünlerinin ucuz emek sayesinde daha da ucuza üretilmesi söz konusu iken; diğer yandan kaynağı merkez ülkelerde yer alan sermaye, üretim süreçleriyle birlikte emeğin taşıdığı sosyal riski de çevre ülkelere taşıyarak bu riskten kurtulma olanağına kavuşmaktadır. Sermaye, üretim süreçlerinde, ücret yanında işçiye ödenmesi gereken sosyal maliyet ya da sosyal risk olarak adlandırılabilir olan sağlık ve sosyal güvenlik altyapısı ve bunların gerektirdiği harcamaları çevre ülkelerinin sırtına yığarak bu maliyetlerden de kurtulmaktadır (Tuna ve Özbek, 2014: 40-41).

Göç ve göçmenlik tartışmaları, daha çok kapitalizmin dünya ölçeği çerçevesinde yeniden yapılanması sürecinde sermaye ile emeğin ilişkisi bağlamında yürütülmektedir. Bilindiği gibi bu çözümlenelerde, yaygın olarak kabul gören düşünce, günümüzde sermayenin küresel yayılma/dolaşma konusunda serbest olduğu; buna karşın emeğin dolaşımının serbest olmadığı biçimindedir. Bu kabule göre, uluslararası göçün beyin göçü olarak tanımlanabilecek göçle sınırlı olup, artık vasıfsız emeğe ihtiyaç duyulmaması nedeni ile artık vasıfsız işgücü göçü olmadığı ve olmayacağı ya da çok sınırlı olduğu ve olacağı yönündedir. Böylesine bir kabul ise, göç ve göçmenlik konusunun üzerinde ciddi olarak durulacak düzeyde bir tartışma/inceleme alanı olmadığı sonucuna edilmiş olunacaktır. Oysa günümüzde bir taraftan hızlı teknolojik gelişmelere uyum sağlayan işgücüne, öte yandan da vasıfsız işgücüne ihtiyaç duyulan iki yönlü bir süreç yaşanmaktadır. Genellikle küreselleşme olarak tanımlanan dünya ölçeğinde yeniden yapılanma sürecinin, toplumların farklı katmanlarını farklı biçimde etkilemesinin sonucu olarak, bir taraftan zaten göçmen konumunda olanların durumu kötüye gider ve buna ek olarak yabancı düşmanlığı da her geçen gün artma eğilimi gösterirken, öte yandan bütün engellemelere rağmen hiç de küçümsenmeyecek düzeyde göç, değişik kanallardan devam etmektedir (Erbaş, 2011: 175-176). Bir taraftan sermayenin küreselleşmesinden bahsedilirken, diğer taraftan da göçlerin de küreselleşmeden nasibini aldığını söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, küreselleşme çağında hem sermaye hem de işgücü göçleri küresel bir boyut kazanmış ve bu yeni durum çift yönlü bir şekilde tezahür etmiştir. Sanıldığı aksine göçler, hem uluslararası hem de küresel ölçekte varlığını sürdürmekte ve bu yeni koşullar ekseninde farklı şekil ve içerikte, değişik bağlamlarda ve görünümde kendisini yeniden üretmektedir.

KÜRESELLEŞME, ULUS-DEVLET EGEMENLİĞİ ve SINIRLAR

Sınırlar, modern ulus-devletlerin egemenlik sahasını belirleyen hatlar olarak ön plana çıkmaktadır. Modern devletin çevresel organları olarak da tanımlanan sınırların, toplumsal değişmeye bağlı olarak içerdiği anlamlar ve taşıdığı işlevler bakımından değişime uğramıştır (Bkz. Özbey, 2017). Günümüz küreselleşme çağında hem sermayenin hem de işgücü göçü, sınırları yeniden düşünmeyi ve tartışmayı beraberinde getirmiştir. Sınırların yeniden düşünülmesi, esasında ulus-devletin egemenliğinin yeniden düşünülmesi anlamını taşımaktadır. Ulus-devlet merkezli bakış açısından küresel ve uluslararası göçler, temelde ulus-devletin egemenliğine meydan okuma olarak cereyan etmektedir. Bu meydan okumanın cisimleştiği temel alan ise, ulus-devletin egemenlik nosyonunu sembolize eden sınırlardır.

Geçtiğimiz yarım yüzyılda giderek yoğunlaşan sermaye, insan, fikir, mal, şiddet, siyasi ve dini bağlılıkların uluslararasıdaki akışları ulus-devletlerin bu karma nitelikler üzerindeki tekeline fena halde gölge düşürmüştür. Söz konusu akışlar geçtikleri sınırları aşındırmakla kalmayıp, bu sınırlar içerisinde birer güç olarak kristalleşmekte, böylece egemenliği hem kıyılarından hem de içeriden tehlikeye sokmaktadır. Diğer taraftan, neoliberal rasyonalite de ulus-devlet egemenliğinin altını oymaktadır; büyüklü küçüklü şirketlerdeki karar alıcılardan başka hiçbir egemen tanımayan, hukuki ve siyasi ilkelerin yerine piyasa ölçütlerini koyan ve siyasi egemeni işletmeci derekesine düşüren bir rasyonalitedir bu. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası iktisadi denetleme kuruluşlarının durmadan büyüyüp önem kazanması da ulus-devlet egemenliğini aşındırmaktadır (Brown, 2011: 27-28).

Ulusal devlet ancak bir zorlukla karşılaştığı vakit sınırlarını değiştirebilir, oysa sermaye dünyanın bir ucundan diğer ucuna saniyeler içinde hareket edebilir. Ulusal devletler katı bir haldeyken, sermaye akışkandır. Dünyada en büyük kârların gerçekleşeceği neresi varsa oraya akar. Tabii ki, bu akışın önünde, bu hareketliliği sınırlandıran engeller vardır. Devlet düzenlemeleri veya tekellerin varlığı gibi durumlar sermayenin serbest dolaşımını engeller, fakat sermayenin en genel ve soyut biçimi olan para dolayısıyla, sermaye küreseldir, akışkandır ve serbestçe dolaşabilmektedir. Para ne kişisel ne de ulusal bir hissiyat taşır. Sermaye küresel bir görünüme dönüşürken, ulus-devletler belirli sınırlar dâhilinde sabitliklerini muhafaza

etmektedirler. Sermayenin mekânsal/ulusal sınırları aşan yönü karşısında, ulus-devlet mekânsal ayrışmayı ve farklılıkları gözetir ve savunurlar. Küresel sermaye ile ulus-devlet arasındaki söz konusu karşıtlığın gölgesinde sermayenin işgücü üzerinde de tahakkümü tekrarlanarak devam etmektedir. Sermayenin küre üzerindeki yayılcı tavrı ve ulus-devletlerin sınırları aşan yönü karşısında işgücü çok daha fazla sınırlandırılmakta ve onun denetlenmesi ve ulusal sınırlara hapsedilmesi istenci ön plana çıkmaktadır (Holloway, 2007: 146, 153).

İnsanlar paradan, mallardan ve fikirlerden daha az hareketlidirler: bir bakıma ulusallaşmışlıklarını korurlar; pasaportlara, vizelere, oturma izinlerine ve işgücü vasıflarına tabidirler. Kendi nüfusunun içinde yaşadığı sınırların sahibi olarak demokratik devletin oynadığı rol, ona uluslararası düzeyde kesin bir meşruiyet kazandırır, adına konuştuğu nüfus üzerinde başka hiçbir ajanın sahip olamayacağı bir meşruiyettir bu (Hirst ve Thompson, 2003: 204). Bu bağlamda, vasıfsız emek ulus-devletin sorumluluk alanına hapsedilmiş durumda. Ancak sorun ve göçe yol açan durum, bu sorumluluğu yerine getirmesi gereken devletin de bir şekilde elinin bağlanmış olması. Böylelikle insanlar yerinden yurdundan olma pahasına göçü göze almaktadır. Sermaye sahipleri ve diğer üst katmanlar 'serbest' olarak vasıfsız emek ve diğer alt kesimler ise 'serbest olmadan' bu hareketlilik akımlarına katılmışlardır. Sermayenin serbest dolaşım özgürlüğü onu bir yandan 'yurtsuz' kılarken, her yeri yurt edinme hakkını da sağlamaktadır. Öte yandan emek, çok çeşitli nedenlerle göç etmek zorunda kalarak 'yersiz yurtsuz' kılınmış, dolayısıyla yer yurt edinmek çabası ile sermayeye oranla az olsa da oldukça hareketli hale gelmiştir. Bu anlamda sermaye için 'yurtsuz', emek için 'yersiz yurtsuz' kavramları tam da bu farklılığı açıklamaktadırlar (Erbaş, 2011: 190-192).

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, her ne kadar küresel göçler ulus-devletin egemenliğine yönelik bir meydan okuma olarak ortaya çıksa da, esasında bu egemenlik ilişkileri ve örgütlenme biçiminin sekteye uğradığı söylemek oldukça zordur. Zira ulus-devletler, böylesi bir meydan okuma karşısında yeni göç hareketlerini düzenleyen, denetleyen ve biçimlendiren bir güç olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak burada vurgulanması gereken, ulus-devletin bu göçler karşısındaki duruşunun sabit ve değişmez olmadığı yönündedir. Diğer bir ifadeyle, ulus-devletler söz konusu göçler karşısında, bu göçleri engellemek yerine, bizatihi bu göç hareketlerini teşvik eden, bu anlamda önünü açan bir misyona da sahiptir. Örneğin kayıtdışı göçmenlerin işgücü piyasasında birer ucuz işgücü olarak çalıştırılması, ulus-devletin de arka planda şekillendirdiği bir süreçtir. Dolayısıyla, ulus-devletler, küreselleşmeyle birlikte beliren yeni göçleri, bir taraftan sınırlar ekseninde egemenliğini korumak için denetleyen ve düzenleyen bir misyona sahipken, diğer taraftan da bu göçleri teşvik eden, bu anlamda söz konusu göçlerin yayılması, genişlemesi ve görünür olması için de temel bir itici güce dönüşen bir misyona sahip olduğunu söylemek mümkündür.

KÜRESEL GÖÇ HAREKETLERİ KARŞISINDA ULUS-DEVLET EGEMENLİĞİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Küresel göç hareketleri karşısında ulus-devletin egemenlik nosyonunun bütünüyle ortadan kalktığını vurgulamak yerine, bir yeniden yapılanma içerisinde olduğunu belirtmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, küresel gelişmeler karşısında ulus-devletler, aynı biçim ve içerikte olmasalar dahi, bugün hala en güçlü aktörler olarak yerlerini korumaktadır. Ulus-devletler merkezi bir güç olmanın yanı sıra, hem biçim hem de içerik açısından çeşitli değişim ve dönüşümleri de içermektedir.

Sınırlar ekseninde düşünüldüğünde, ulus-devletlerin egemenliğini sembolize eden sınırlar, eskiye nazaran günümüzde daha akışkan, daha geçirgen ve daha esnek bir pozisyona doğru dönüşmüş, ancak bu dönüşüm sınırların kendisini tamamen ortadan kaldırmamıştır. Bir başka ifadeyle, sınırlar, ulus-devletlerin egemenlik sahasını belirleyen hatlar olarak varlıklarını sürdürmektedir ve bugün içerdiği anlamlar ve taşıdığı işlevler açısından çeşitli değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Öte yandan küreselleşmenin ulus-devletleri tamamen ortadan

kaldırıldığı ve bu anlamda sınırların da bütünüyle anlamını ve işlevini yitirdiği yönündeki varsayımlar karşısında, bugün sınırların yeniden çizilmesine koşut olarak ulus-devletlerin sayılarının her geçen gün arttığı gözlemlenmektedir. Bu durum, ulus-devletin halen en güçlü aktör konumunda olduğunu ve küreselleşmenin de ulus-devletleri tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemediğine işaret etmektedir.

Ulus-devletin yapısal dönüşümü çerçevesinde, günümüzde göçmenlerle ilgili en temel tartışma, farklı kimliklerle birlikte yaşamının mümkün olup-olmadığıdır. Diğer bir ifadeyle, günümüz ulus-devletleri açısından merkezi sorunsal, farklı kimliğe sahip, öteki ya da düşman kategorisinde olan insanlarla birlikte nasıl yaşanılacağıdır ya da ulus-devletlerin bugünkü gündemi, yeni bir yurttaşlık tasarımının nasıl üretileceği, bu tasarımda göçmen kimliğinin nerede yer alacağıdır. Bu sorunsal, ulus-devletin demokratik bir devlet olup olmadığıyla yakından ilişkidir. Küreselleşme tartışmaları ışığında ulus-devletlerin göçmenlerle ilgili ana gündemi, azınlık-çoğunluk, hak ve özgürlükler, çok-kültürcü yurttaşlık, ana dilde eğitim, yabancı düşmanlığı, ötekileştirme, dışlanma v.b. temalar üzerinde şekillenmektedir. Bu temalar, ulus-devletlerde demokrasi kültürünün geldiği noktayı açığa çıkarmakla birlikte, bu temaların ortaya çıkardığı yeni durum, ulus-devletin dönüşümüyle doğrudan irtibatlıdır. Dolayısıyla, küreselleşme sürecinde ulus-devletlerin ortadan kalkmasından ziyade, bir tür yeniden yapılanmalarından bahsetmek mümkündür.

SONUÇ

Bir bütün olarak bakıldığında, küreselleşme çağında ulus-devlet egemenliği göç, sınır ve ekonomi ekseninde üç temel tartışma üzerinde düğümlenmektedir. Bu tartışmalardan ilki, sermaye ve işgücü göçünün küresel ve ulusal bağlamda nasıl şekillendiğidir. İkinci temel tartışma, küreselleşmeyle birlikte artan uluslararası göçlerin ulus-devletin egemenliğine bir meydan okuma olarak cereyan ettiğidir. Üçüncü ve son tartışma ise, küresel gelişmeler karşısında ulus-devletin egemenlik nosyonunun bütünüyle ortadan kalkmak yerine, nasıl yeniden yapılandırıldığı, diğer bir ifadeyle, ulus-devletin örgütlenmesinin ne şekilde dönüştüğüdür.

İlk tartışmada, küreselleşmenin günümüz dünyasında bir taraftan sermayenin, diğer taraftan da işgücünün göç hareketliliğine yeni boyutlar sağladığıdır. Buradaki hakim anlayışta, sermayenin küresel düzlemde hareket edebildiği, bu anlamda serbest piyasa ekonomisi koşulları çerçevesinde merkezi bir gücü temsil ettiği vurgulanırken, bu süreçte işgücüne yüklenen anlamın, ulus-devletin sınırları içerisinde sabit ve değişmez bir olgu olarak kaldığı yönündedir. Ancak günümüz gelişmeleri ışığında bakıldığında, sanılanın aksine, göçler küreselleşmeyle birlikte ulus-devlet sınırlarını aşan bir boyut kazanmış ve geçmişe kıyasla günümüzde çok çeşitli şekillerde ve değişik bağlamlarda ve görünümelerde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, göçler, küreselleşmeye koşut bir biçimde, dünyanın bütün bölgelerini etkisi altına almış, bütün toplumlar küresel göç hareketleriyle doğrudan muhatap olur hale gelmişlerdir. Zira dünyada milyonlarca insan göçmen kimliğini taşımakta, bu kimlik altında sığınmacı, mülteci, günöbirlikçi, kaçak, yasadışı, kaçak, kayıtdışı, düzenli, düzensiz, çalışma amaçlı gibi pek çok statüye sahip bir şekilde göç süreçlerine dâhil olmaktadır.

İkinci tartışmada, göç konusunda ulus-devlet merkezli bakış açısının önemli ölçüde değişime uğradığı gözlemlenmektedir. Buna göre, ulus-devletler açısından küresel ve uluslararası göçler, kendi egemenliğine yönelik bir meydan okuma girişimini temsil etmektedir. Bu girişimin cisimleşmiş hali, ulus-devletin egemenlik sahasını sembolize eden sınırlarda görülmektedir. Zira sınırlar, modern ulus-devletlerin yetki ve egemenliklerinin başlangıç ve aynı zamanda bitiş noktalarını temsil ettiğinden, göç hareketleri bu noktaları etkisiz hale getirmeye yönelik bir hareket olarak düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle, küresel ve uluslararası göç hareketleri, ulus-devletin egemenliğine ciddi bir tehdit olarak görülmekte ve bu hareket bütünüyle ortadan kaldırılmasa da, önemli ölçüde engellenmesi gerekmektedir. Ancak günümüz küreselleşmenin sonuçları arasında yer alan hızlı toplumsal değişimle birlikte, ulus-devletlerin

sözü edilen bakış açıları da bir değişimin olduğu, bu anlamda, küresel ve uluslararası ölçekteki göçlerin tehdit olarak görülmesi ve bu temelde ortadan kaldırılması anlayışı tasfiye edilmiş durumdadır. Daha ziyade, bugün gelinen noktada, ulus-devletler, bu yeni göç hareketlerini engellemek bir yana, tam aksine, teşvik eden, onu yönlendiren ve kendi alanına çekmeye çalışan bir misyona sahiptir. Çünkü ulus-devletler, bir taraftan küresel sermayeye kendi egemenlik sahasında alan açmaya çalışırken, diğer taraftan da bu sermayenin hizmetinde olması gereken işgücüne de ihtiyaç duymaktadır. Bu durum işgücü göçlerini ulus-devlet sınırlarını aşan bir boyuta taşımış ve bu göçlerin hangi şekil, içerik, tür ve bağlamda olduğuna bakılmaksızın göçüne izin verilmiştir. Dolayısıyla, günümüzde yeni göç hareketleriyle birlikte, ulus-devlet merkezli bir bakış açısından küreselleşme merkezli bir bakış açısına doğru bir dönüşüm söz konusudur. Bu dönüşüm, ulus-devletin sınırlarını ortadan kaldırmadığı gibi, egemenlik nosyonunu da ortadan kaldırmamıştır.

Üçüncü ve son tartışmada ise, küreselleşme ve ulus-devlet arasındaki ilişkide, küreselleşmenin ulus-devletin egemenliğini aşındıran bir yaklaşımı içerdiği ve bu anlamda ulus-devleti çevreleyen sınırların da bütünüyle ortadan kalktığı anlayışı söz konusudur. Ancak sınırları tamamen ortadan kaldıran küreselleşme, aynı zamanda yeni sınırların çizilmesine ve dolayısıyla da yeni ulus-devletlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Konuya göçler temelinde yaklaşıldığında ise, küresel göç hareketleri karşısında ulus-devlet egemenliğinin ortadan kalmasından ziyade, ulus-devletin örgütlenme biçiminin bir tür yeniden yapılanma içerisinde olduğu, yeni bir ulus-devlet modelinden bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda, ulus-devletler açısından günümüzün en hararetli meselelerinden biri olan göçler konusunda, yeni yaklaşımlar bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, küresel göçlerle birlikte, ulus-devletler açısından temel mesele, azınlık-çoğunluk, çok-kültürlü yurttaşlık, hak ve özgürlükler, anadilde eğitim, ötekileştirme ve dışlama, birlikte yaşama gibi temalar ekseninde yeniden bir yurttaşlık tasarımının üretilmesidir. Ulus-devletin demokratik bir devlete dönüşümü ise, söz konusu temalar ekseninde yeni bir bakış açısına sahip olmasıdır. Ulus-devletler temelinde bugünün temel sorunu, çok farklı kimliğe sahip göçmenle birlikte yaşamak mümkün mü? Farklılıklarımız ve çeşitliliklerimizle birlikte toplum halinde nasıl yaşanılabilir? Bu temel sorular, ulus-devletlerin ortadan kalkmaktan ziyade, bugün gelinen noktada daha belirleyici bir güç, küresel arenada merkezi bir aktör olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, küreselleşmeyle birlikte ulus-devletlerin ortadan kalkmasından ziyade, yeniden yapılanma içerisinde olduklarını, örgütlenme biçimlerini yeniden düzenledikleri ve küresel dünyayla uyumlu bir model oluşturduklarını söylemek, günümüzü anlamada merkezi bir çözümleme tarzı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adda, J. (2013). *Ekonominin Küreselleşmesi*, Çev. Sevgi İnceci, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brown, W. (2011). *Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik*, Çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erbaş, H. (2011). “Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler”, *Dünya Neyi Tartışıyor? I: Küreselleşme, Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 18, 173-191.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (2003). *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Çev. Çağla Erdem ve Elif Yücel, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Holloway, J. (2007). “Küresel Sermaye ve Ulus-Devlet”, *Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi*, Der. Werner Bonefeld ve John Holloway, Çev. A. Serkan Mercan, İstanbul: Otonom Yayınları.
- Özbey, K. (2017). “Bir Sosyolojik Olgu Olarak Sınır: Türkiye-Gürcistan Sınırı Örneği”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 59, 375-395.

Tuna, M. ve Özbek, Ç. (2014). "Uluslararası Göçlerin Yeni Kategorileri, Ulus-Devlet ve Aidiyet: Türkiye'deki Yabancı Yerleşimcilerin Toplumsal Entegrasyonları", *Türkiye ve Yeni Uluslararası Göçler*, Edt. Muammer Tuna, Bursa: Sentez Yayınları.

SOSYAL ARAŞTIRMALARDA “NİTEL DENEY” YÖNTEMİ**Prof. Dr. Çetin SEMERCI***Bartın Üniversitesi, ctnsem@gmail.com***Özlem YAVUZ***Bartın Üniversitesi, yavuzkuukozelem@gmail.com***Prof. Dr. Nuriye SEMERCI***Bartın Üniversitesi, nsemerci@bartin.edu.tr***ÖZET**

Bu çalışmanın amacı, sosyal araştırmalarda “nitel deney” yöntemini açıklamaktır. Nitel deney yöntemi Kleining’e (1986) göre, sözkonusu bir olgunun yapısını anlayabilmek için bilimsel olarak deneye müdahale edilmesidir. Newton’un sarkaç araştırması, çocukların bilişsel gelişimini araştıran Piaget’in çalışmaları nitel deney yöntemine örnek olabilir. Nitel deney, mevcut ortaya konmuş varsayımların test edilmesi değil, ilgili olgunun yapısının ortaya çıkarılmasıdır. Nitel deneyde, araştırmaya müdahalelerde ayırma-kesimleme, yeni etkileri ortaya çıkaran kombinasyon, aşamalı bir şekilde azaltma-zayıflatma, ekleme-pekiştirme, olguların bazı parçalarının yerine ona eş bir başkasının konması veya yenisiyle değiştirme anlamında yerine geçirme ve dönüştürme teknikleri kullanılmaktadır. Diğer taraftan nitel deney, olguyu betimleme, deneysel müdahale, olguyu tekrar betimleme ve olgu yapısı ile ilgili sonuçlar çıkarma gibi dört aşamadan oluşmaktadır. Deneysel müdahale ve olguyu tekrar betimleme aşamaları, olgunun yapısıyla ilgili sonuçlara ulaşıncaya kadar devam eder. Nitel deney, eğitim başta olmak üzere tüm sosyal araştırmalarda kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Nitel deney yöntemi, sosyal araştırmalar, eğitim

“QUALITATIVE EXPERIMENT” METHOD IN SOCIAL RESEARCH**ABSTRACT**

The aim of this research is to define the use of the method of qualitative experiment in social researches. The qualitative experiment, in Kleining’s opinion, is the scientific intervention to the experiment with the purpose of understanding the structure of a fact. Newton’s pendulum research and the studies of Piaget who investigated the cognitive development of children can be examples to the method of qualitative experiment. Qualitative experiment is not the testing of the existing assumptions, but the revelation of the structure of the related facts. In the qualitative experiment, during the intervention process in the research the techniques of separation-segmentation,, combination to observe the newly found effects, gradually reduction and adjection, substitution and transformation which means replacing some parts of facts with an equal one or another are conducted. On the other hand, the qualitative experiment consists of four stages which are the depiction of the fact, experimental intervention, re-depiction of the fact and making inferences about the structure of the fact. The stages of experimental intervention and the re-depiction of the fact continue until conclusions about the structure of the fact are drawn. The qualitative experiment can be used in social studies, especially in the educational area.

Key words: Qualitative experiment method, social researches, education.

GİRİŞ

İnsan, her daim çevresi ile iletişim halindedir ve tarih boyunca çevresinde meydana gelen dönüşümleri, değişiklikleri ortaya çıkarma ve anlama ihtiyacı içinde olmuştur. Bu amaçla yaptığı araştırmaları zamanla daha sistematik hale getirmiş ve bilimsel temellere dayandırmıştır (Saban ve Ersoy, 2017, 2). Etrafında deneyimlediği değişimleri ve dönüşümleri kavramlar, sayıtlar ve farklı yöntem ve teknikler kullanarak açıklamaya çalışmıştır. Yaşamın devingenliği, sosyal ilişkilerdeki iletişim boyutunun değişmesi, yeni anlayışların ortaya çıkması, bilimsel bilgiye ulaşmak için kullanılan teknik ve yöntemlerin de değişmesine yol açmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, 7). Dolayısıyla özellikle inovasyonlar tarafından yönlendirilen günümüz dünyasında, sosyal yenilik sürecindeki değişmiş insan davranışlarını daha iyi anlayabilmek için uygun metodolojiler kullanmak gerekmektedir (Naber, 2015, 233).

Var olan olgular arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla nicel ve nitel araştırmalar olarak sınıflandırılan araştırma yöntemleri uygulanmaktadır. Nicel araştırmalar, mevcut hipotezleri, sayısal olarak test etmeyi ve kesinleştirilebilir nedensel ilişkileri ortaya koymayı hedeflemektedir (Ravasio, Guttormsen-Schäär, Tschertter, 2004, 1). Nitel araştırmalar ise yapı, desen ve yapısal değişiklikler gibi nitel ilişki biçimlerini ortaya koymak için kullanılan araştırma biçimleridir (Kleining ve Witt, 2000). Geleneksel deneylerde amaçlanan, izole edilmiş bir uyarıcı doğrudan bir sonuç ile ilişkilendirilerek, tanımlanmaktadır (Wagoner, 2015, 2). Oysa gerçek yaşama ait olguları, sadece değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisi olarak açıklamak mümkün değildir. Bu nedenle, özellikle son yıllarda sosyal bilimler alanında yapılan nitel araştırma çalışmaları ağırlık kazanmıştır. Yürütülen nitel araştırma çalışmaları ile sosyal bilimlerde yaygın olarak kabul edilen kalıplaşmış tepkilerin ortadan kaldırılması ve olgulardaki yapının ortaya konulması hedeflenmiştir. Yapılan nitel araştırma çalışmaları artıkça bilimsel, objektif, güvenilir, genellenebilir ve resmi bir yöntem olmadığı ve bunun aksine ölçülemeyen öznel bir yöntem olduğuna yönelik eleştiriler de çoğalmaktadır (Kvale, 1992, 2). Fakat nitel araştırmaların deneysel biçimde yürütülmesi yoluyla, sosyal bilimlerde yürütülen araştırmalarda ortaya çıkan sezgisel ve öznel durumu en aza indirmek mümkün olmaktadır (Kleining ve Witt, 2001, 1). Nitel çalışmalar 21. Yüzyıl çalışmalarında kaçınılmaz görünmektedir.

Nitel araştırma, “Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005, 39). Nitel araştırmalar için anlatılan açıklamaları ve öyküleri iyi dinleyip ve açıklamak gerekir (Glesne, 2012, 1). Nitel araştırmalarda analiz, verileri bulgulara çevirme işidir fakat bu işi yapmanın doğrudan bir formülü yoktur (Çekiç ve Bakka, 2014, 432). Bu nedenle, nitel araştırmalarda yöntem ve kuramın uygunluğu birinci derecede önemlidir (Seggie ve Bayyurt, 2015, 15). Nitel araştırmalarla elde edilen veriler, doğal yollarla gerçekleşmekte ve bunlar günlük olaylara odaklanmaktadır. Nitel veri, algı ve varsayımların sosyal yaşamla olan ilişkisini açıklamak için kullanılır (Miles ve Huberman, 2015, 10).

Nitel tekniklerin yaygınlaşmasıyla sosyal alanlarda farklı yönetsel duruşlar ortaya çıkmaktadır (Kuş, 2003, 1). Nitel araştırma kavramı, şemsiye terimi gibidir. Bu şemsiyede, kültür analizi, olgubilim, durum çalışması, kuram oluşturma, eylem araştırması (Yıldırım ve Şimşek, 2005, 39) ve nitel deney gibi desenler bulunmaktadır. Bu çalışmada nitel deney üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmanın amacı, sosyal araştırmalarda “nitel deney” yöntemini açıklamaktır. Bu çalışmada, nitel deneyin dayanakları nelerdir? Nitel deneyin ana düşüncesi nedir? Nitel deneyde, deneye müdahale teknikleri nelerdir? Nitel deneyin aşamaları nelerdir? Nitel deney ile deneysel yöntem birlikte kullanılabilir mi? Gibi sorulara cevap aranmıştır.

Nitel Deney Yönteminin Dayanakları

Bilgi ve deneyimlere bağlı gerçekliğin anlamlandırılmasını temel alan anti-positivist yorumcu bakış açısı nitel araştırmaları işaret etmektedir. Dünya birçok gerçekten oluşmakta ve

aynı durumla ilgili farklı kişisel görüşler olabilmekte ve bu şekilde gerçeklerin sosyal ortamlarda yapıldığı temel alınmaktadır (Büyüköztürk vd. , 2016,12-13).

Nitel deneyler, deneysel bir ortamda herhangi bir araç, sayı, hesaplama olmadan, duyular yoluyla olguları gözlemeye ve bu olgulardan elde edilen çıkarımları gerçek durumlarla ilişkilendirmeye dayanmaktadır (Ravasio, Guttormsen-Schäär, Tschertter, 2004, 3). Bu bağlamda nitel deneyi nicel araştırmalardan ayıran yön sezgisel boyutun varlığıdır. Kleining' te (1986, 724) nitel deneyi, bilimsel kurallara göre (sosyal) bir nesneye bir müdahale yapılması ve bu müdahalenin, bu sosyal nesne üzerindeki etkisinin araştırılması olarak tanımlamaktadır.

Nitel deneyin tarihçesi Aristoteles'e kadar gitmekte olup 17-18. Yüzyıllarda ön plana çıktığı söylenebilir (Kleining, 1986, 729). Fizik, biyoloji ve tıp üzerine yapılan deneyler doğal süreçlere müdahaleyi gerektirmiştir. Deney, doğası gereği araştırmak ve birtakım gerçekleri doğrulamak için gerçekleştirilmektedir. Fakat 19. Yüzyılın başlarından itibaren keşifsel ve doğrulayıcı deney türleri arasında ciddi bir farklılaşma oluşmaya başlamış ve bu durum da fizik ve sezgi arasında bir ayrılma meydana getirmiştir (Kleining, 1986, 729).

Bir doğal bilimci olan Mach, algı alanında yakın tarihimizde yürüttüğü ilk nitel deney olan akustik armoni çalışmasıyla bilinmektedir. Bilim ve uygulama kavramlarını birleştirdiği için nitel deney kavramı ilk kez Mach ile ilişkilendirilmiştir (Kleining, 1986, 730). 20. yüzyılın başlarından itibaren ise Mach'ın metodolojisi ile doğrudan ilişkilendirilmese de Wundt'un fizyolojik bilimsel deney teknikleri ve Würzburgers' in düşünme deneyleri nitel deneye yön veren uygulamalar olarak kabul edilmektedir (Kleining, 1986, 739). Köhler'in 1922 yılında yaptığı ünlü şempanze deneyi, Lamrsfeld grubunun yapmış olduğu Marienthal çalışması, Jean Piaget' in çocuklarda bilişsel gelişim süreçlerini gözlemlemeyi hedeflediği çalışmaları ve Kurt Lewin'in yapmış olduğu nitel sosyal araştırmalar nitel deney çalışmaları arasında sayılabilir (Kleining, 1986, 731; Wagoner, 2015, 2; Lazarsfeld, 1932, 1-4).

20.yüzyılın ortalarından itibaren bilimde değişen iklim ve deneysel Amerikan sosyal araştırmalarında nicel yöntemlerin baskın hale gelmesi ile birlikte Alman geleneksel nitel deney uygulamaları yok olmaya ve hatta kavramsal olarak ta uzmanların literatüründe yer almaz hale gelmiştir (Kleining, 1986, 732). Oysa araştırmacılar gömülü teori olarak adlandırdıkları metodoloji ile alan ve olgu gözlemleri yapmaktadırlar. Fakat nitel deney sadece bir gözlem metodu değildir. Aksine, nitel deney araştırmaları kullanılan teknikler ve stratejiler yoluyla çalışma alanında iletişim ve etkileşimi başlatarak, olgunun yansımalarının gözlenmesine olanak sağlamaktadır (Naber, 2015, 254).

Nitel Deneyin Ana Düşüncesi

Tüm nitel araştırmalarda olduğu gibi, nitel deneye dayalı araştırmalar da bir takım strateji ve tekniklerden oluşan bir metodoloji çerçevesinde yürütülmektedir ve kendine özgü kuralları vardır. Kleining (1986, 724) nitel deney araştırmalarının doğasını belirleyen bazı kavramlara işaret etmiştir.

Müdahale- Nesneye yapılan müdahale nitel deneyi gözlemden ayırır.

Nesne- Bireysel ve sosyal her tür ilişki, fenomen, durum vs. bilimsel bir araştırmanın nesnesi olabilir.

Yapının Araştırılması- Yapının araştırılması, araştırmanın sezgisel amacını ortaya koyma sürecidir. Nitel deneyde bu süreç, her bir nesneye yönelik ilişkilerin ve birbirine olan bağımlılıklarının araştırıldığı süreç olarak kabul edilmektedir ve sezgisel olan nitel deney çoğunlukla hipotezlerle ilgilenen ve sayılabilir ilişkileri ortaya koymayı amaçlayan niceliksel deneyden bu boyutuyla ayrılmaktadır. Nitel deney, nicel deney ile diyalektik olarak benzerlik gösterse de birbirinin karşıtı olarak ifade edilmektedir çünkü nicel deneyde değişkenlerin kontrolü önemlidir. Mevcut durum sabitlenir ve aynı ölçme araçlarıyla değişkenler kontrol altına alınarak araştırmalar yürütülmektedir.

Oysa nitel deney araştırmalar bu şekilde yürütülmemektedir. Önceden belirlenmiş hipotezler mevcut değildir. Aksine, bu tarz araştırmalar yeni durumlar keşfetmeye yönelik

olduğu için değişkenler kullanılmaz. Bunun yerine sadece süreç değil aynı zamanda olumsuzluklar, çelişkiler, değişken bağımlılar, farklı bağlamlarda yeniden ilişkilendirmeler ve yeni fraksiyonlar mevcuttur. Deney koşulları kontrol altına alınmaz ve elde edilen veriler değerlendirme sonucunda kodlanmaz. Deneyin konusunu oluşturan kriter aslında yapıda ya da durumda meydana gelen değişmedir (Kleining, 1986, 727). Nitel deney, iletişim sürecini ve farklı bağlamlarda olguya yönelik verilen tepkileri gözlemlemeye olanak sağlar (Robinson, Mendolson, 2012, 2) Yapılan nicel çalışmalar sonrasında elde edilen bulgulara daha derin bir anlam yüklenmesine yardımcı olmaktadır.

Nitel deney yaklaşımı kullanarak araştırmacılar daha önce hiç beklemedikleri bir sonuç ile karşılaşabilirler. Böyle bir araştırma sürecinin başarısı, nitel ve sezgisel metodoloji kuralları doğrultusunda gerçekleşen araştırmacı ve uygulayıcılar arasında diyaloga ve etkileşime bağlıdır (Kleining 1994, 17' den akt. Naber, 2015, 234). Bu tarz bir yaklaşımda aynı zamanda araştırmacılar da alanda katılımcı bir yaklaşım sergilemektedirler.

Nitel deneyin ana düşüncesi, “Denetimli ve olguya uygun bir şekilde deneyin inceleme alanına müdahale ederek, mümkün olduğu kadar olguları doğal ortamları içinde olgunun yapısını gösterecek değişimler yaratmaya çalışmaktır” (Mayring, 2011, 63). Mayring (2011) burada, nitel deneyin ana düşüncesinde, önceden kurulan varsayımları sınamak değil, aksine deneye alınan ilgili olgunun yapısını açıklandığına dikkat çekmektedir.

Kleining (1995,16 akt. Naber, 2015, 234) nitel deneyin özelliklerini şu şekilde özetlemiştir:

1. Nitel deney soyuttan ziyade daha somut bir sonuca yakındır ve hem uygulayıcılar hem de araştırmacılar için yeni esin kaynakları oluşturabilmektedir. Bu şekilde alanda katılımcı bir yaklaşım ile teori ve pratik arasındaki farkta en aza indirgenmektedir.

2. Nitel deney (sezgisel) yaklaşımının kurallarına göre araştırmacılar araştırma alanını rahatsızlık yaratacak biçimde modifiye ederler. Probleme çözüm arama ve bulma sürecinde, alanda dinamikler yaratarak örtük yapıları ortaya çıkartabilirler.

3. Araştırma verilerinin yapısı ile ilgili bir algı oluşturabilmek için benzerliklerin ortaya konulması önemlidir.

4. Nitel deney yaklaşımı, araştırmacıya, diğer nitel yaklaşımlarda elde edemeyeceği yapıları keşfetmesine olanak sağlamaktadır.

5. Kleining tarafından nitel-sezgisel metodoloji olarak adlandırılan katılımcı metot, organizasyonel bir bağlamda sosyal bir yenilik geliştirmekte olan uygulayıcıların koşullarını araştırma sürecinde etkili bir yaklaşımdır. Ortaya konulan yeni ürünler, yönergeler ya da gerçek yaşamda onlara yardım edebilecek herhangi bir şey varsayımlar eşliğinde, uygulayıcıların bir çözüme ulaşmasına yardım etmektedir. Organizasyonlardaki problem çözme sürecinin örtük yapılarını keşfedebilmek için nitel deney, araştırmacıların eyleme yönelik bir yöntem uygulamalarına olanak sağlar (Yenilikçi ve yaratıcı eylemleri inceleyebilmek adına).

Yukarıda belirtilen nitel deney yönteminin özellikleri incelendiğinde, nitel deney yönteminin iç ve dış geçerliğin sağlanmasında önemli katkılar sağlamaktadır.

Nitel deneyin aşamaları

Nitel deney uygulamalarının yürütülmesinde göz önüne alınması gereken dört temel kural vardır (Kleining, 1986,733-734):

Kural 1 (Araştırmacı ile ilgili kural): Araştırmacı onayladığı ya da doğrulamadığı bir hipotezle araştırmasına başlamaz. Aksine yeni bilgiler edindikçe bakış açısını değiştirir ve beklentilerinin gölgesinde kalmaz. Doğal olarak esnek ve değişime açık bir bakış açısına sahiptir.

Kural 2 (Olgu ile ilgili kural): Başlangıçta üzerinde çalışılacak konu tam olarak net değildir. Araştırma sürecinde açığa çıkar ve araştırma bitiminde tam olarak bilinir.

Kural 3 (Araştırmacının eylemi ile ilgili kural): Uygulanacak metotlar olgulara bağlı olduğu için nitel deneyler standartlaştırılmaz. Dolayısıyla araştırma sürecini daha esnek ve değişime hazır hale getirebilmek için, deney düzenlemeleri, kişiler, destek kaynaklar, çerçeve

durumlar, yönergelerin sıralanışı ve uygulama zamanları maksimum değişkenliğe sahip olacak biçimde yapılandırılmalıdır. Çalışma grupları seçilirken, katılımcı çeşitliliği önemli bir kriterdir ve aşırı uç örnekleme yöntemi kullanılır (extreme group sampling) Bu tür bir örnekleme yöntemi ile ekstrem durumlar, olgular ve ona bağlı olan kişiler, sosyal çevre, sosyal durum v.s ile ilişkilendirilir.

Kural 4 (*Verilerin değerlendirilmesi ile ilgili kural*): Elde edilen veriler gruplanır ve ilişkilendirilir. Gruplarda ortak özellikler göz önüne alınırken sadece bireysel ya da kısmi benzerlikler değil aynı zamanda zıtlıklar, çelişkiler ve olumsuzluklar da dikkate alınır. Birbiri ile olan benzerlikleri ve farklılıklar temel alınarak olgunun yapı bilgisi oluşturulur.

Nitel deneyin evreleri, yukarıdaki kurallar çerçevesinde dört aşamadan oluşur (Mayring, 2011, 65):

1. Olguyu betimleme,
2. Deneysel müdahale,
3. Olguyu tekrar betimleme,
4. Olgu yapısı ile ilgili sonuçlar çıkarma gibi dört aşamadan oluşmaktadır.

Deneysel müdahale ve olguyu tekrar betimleme aşamaları, olgunun yapısıyla ilgili sonuçlara ulaşıncaya kadar devam eder.

Nitel Deneyde Deneye Müdahale

Nitel deney yöntemi, sözkonusu bir olgunun yapısını anlayabilmek için bilimsel olarak deneye müdahale edilmesidir. Kleining, nitel deney uygulamalarında gerçekleştirilen süreci ve müdahaleyi şu şekilde açıklamaktadır (Kleining, 1986, 734-736):

Süreç: Süreç “Diyalog İlkesi” ile başlar ve araştırmacı deneğe sorular sorar. Nitel bir diyalog otoritenin eleştirilerine dayanmaz aksine eşitlikçi bir yapıdadır. Bir cevap genellikle yeni bir soruyu da beraberinde getirir ve bu süreç nesnenin yapısı ortaya çıkana kadar devam eder. Asıl amaç özelden genele doğru ilerleyip, bütünü ortaya koymaktır. Tüm nitel çalışmalarda olduğu gibi geçerlik ve güvenilirlik önemlidir. Nitel deneyin uygulama aşamaları aşağıda belirtildiği şekilde yapılmaktadır.

Arttırma/ Azaltma: Denek ile ilgili aşırı uçları bulma ve keşfetme nitel deneyin yapısalı yönünü oluşturmaktadır. Bu nedenle arttırma ve azaltma yapısal olarak ilişkilidir. Araştırmacı bir özelliği arttırırken bir diğerini azaltmaktadır. Uç bir durum yaratmak için yapısal bir özelliğin sınırlarının en üst seviyesine dek aşamalı olarak değiştirilmesi gerekmektedir.

Sınırları test etme: Deney sürecinde olguya yapılan müdahale, yapılan değişiklikler yoluyla onun sınırlarını sorgulamayı ve test edip görünür kılmayı sağlar. Ayrıca yapılan müdahale dengeyi sağlayan güçlerin yer değiştirmesini sağlayarak, yeni ortaya çıkan durumlarda meydana gelen çelişkileri ölçmeye olanak sağlar. Sınırların test edilmesi, aynı zamanda yapısal özellikleri arttırarak uç noktadaki tepkilerin keşfedilmesine yardım eder ve araştırmanın geçerlilik aralığını da ortaya koymaktadır (Kleining ve Witt, 2000, 4). Aniden ve beklenmedik biçimde yapılan müdahale, süreci tersine döndürebilmektedir. Yaratılan paradokslar mevcut durumdaki çelişkileri ortaya koyma noktasında sınır çizgisi vazifesi görmektedir.

Adaptasyon: Üç aşamadan oluşan bir süreçtir.1) Durumu daha net hale getirmek için farklı teknikler kullanmak 2. Nesneyi uygulama sürecine adapte edebilmek için esnek teknikler kullanma 3. Sosyal bir olgu olduğu ve yeniden oluşturulamayacağı için olguyu ve yapısını korumak.

Nitel deneyler terapi amaçlı ve birtakım problemleri ortadan kaldırmak için kullanılmaz. Sezgiye dayalıdır. Az müdahale ile en üst düzeyde bilgi edinebilmek için özel araştırma stratejilerinin kullanılmasını gerektirir. Araştırmacının süreç içinde var olması çok daha iyi sonuçlar doğurmaktadır. Nitel deneyin uygulanması aşamasında iç içe geçmiş çeşitli teknikler mevcuttur ve durmadan değişkenlik gösterebilirler. Kleining (1986, 737-738) uygulanan 6 tekniği 3 grup şeklinde ifade etmiştir. Bunlar, deneysel müdahaleleri olanaklı kılan tekniklerdir:

a) *Taslak bölümü ;*

Ayrırma/ Kesimleme: Olgu bireysel olarak alt parçalara ayrılır ve bu ayrılma sayesinde meydana gelen değişiklikler gözlenir (Mayring, 2011, 64). Çünkü her bir tekil parça farklı sosyal ilişkiyi ortaya koyabileceği için, parçaların gözlenmesi önem taşımaktadır.

Kombinasyon: Bu aşamada olguyu meydana getiren parçalar farklı biçimlerde tekrar bir araya getirilir ve farklılıkları, tutarsızlıkları, çelişkileri yeni oluşan durum içinde yeniden gözlenir. Örneğin; kadınlar ve erkekler, çocuklar ve yaşlılar, yeni bir çalışma grubu olarak tekrar kombine edilerek polis ve protestocular, düşmanlar ve dostlar olarak biçimlendirilip ortaya çıkan yeni etkiler gözlenmektedir.

b)Sınırlandırma ve genişletme;

Azaltma/ Zayıflatma: Hangi parçaların olgunun bütününde önemli olup olmadığını ya da etki büyüklüğünü anlamak için bazı öğeler aşamalı olarak azaltılır ve ya tamamen olgudan çıkartılır.

Ekleme/ Pekiştirme: Bu aşamada, olguda meydana getirilmek istenen değişiklik ya yeni parçaların eklenmesi ya da var olan parçaların yoğunlaştırılması yoluyla gerçekleştirilmektedir.

c) Dönüştürme;

Yerine Geçirme: Küçük yer değiştirmelerle büyük etkilerin meydana gelip gelmeyeceğini belirlemek için olguya ait bazı parçaların eşdeğer diğer parçalarla yerleri değiştirilir.

Dönüştürme: İlk olguya ait hangi özelliklerin daha çok hangilerinin daha az mevcut olduğunu görebilmek adına tüm olgu değişime maruz bırakılır. Bu şekilde dönüştürülen olgular, bir ayna görevi görüp, zıtlıkları ve çelişkileri ortaya koyacaktır. Mayring (2011, 64) belirttiği üzere olgunun ilk hali detaylı biçimde belirlenmelidir ki ancak o zaman tüm bu aşamalarda uygulanan müdahaleler sonucunda olguda nasıl bir değişikliğin meydana geldiği belirlenebilir ve olgunun yapısına ulaşmak mümkün olabilir.

Nitel Deney ve Deneysel Yöntemin Birlikte Kullanılması

Nitel deney ve deneysel yöntemin birlikte kullanılması, nitel ve nicel yöntemin birlikte kullanılması anlamına gelmektedir. Nitel deney, planlamaların iyi yapılması ve varsayımların doğru hazırlanarak deneysel yöntemle birlikte karma desen olarak kullanılabilir. Karma desen çoklu veriyi işaret etmektedir.

Çoklu veri kaynakları önemsenmektedir. Çoklu veri kaynak kullanımıyla yapılan üçgenleme, farklı zaman veya mekanlarda gerçekleştirilen gözlemlerden elde edilen veriler ile farklı bakış açılarına sahip kişilerle görüşmelerden elde edilen verileri karşılaştırmalı bir şekilde sorgulamadır (Merriam, 2013, 206). Bu sorgulama karma yöntemle yapılırsa daha anlamlı olur ve gerçek resmin ortaya koyma ihtimali oranı artmış olur.

Karma yöntemde veriler nitel ve nicel olarak birlikte toplanır ve veri analizi tamamen sayısal veya sözel olabileceği gibi hem sayısal hem de sözel de olabilir (Mertkan, 2015, 14). Creswell (2017, 43-44), nitel deney yöntemle ilgili olarak, gelişmiş karma desenlerinden biri olarak "Müdahale deseni"ni önermektedir. Bu desen, temel karma desenlerden birleştirme, açıklayıcı ardışık ve keşfedici ardışık desenlerinden birine ilave olarak kullanılabilir. Müdahale deseni, deneysel yöntem kullanılması sürecine nitel verinin eklenmesiyle bir araştırma probleminin daha gerçekçi bir şekilde çözülmesidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sosyal bilimlere ait tüm konular bahsedilen teknikler ışığında nitel deney çalışmalarına konu olabilir. Olgusal parçalara ayrılacak ve aslında informal gruptan oluşan herhangi bir örgüt, organizasyon, kurum veya kuruluşun yapısını anlamak, nitel deney araştırmaları ile mümkün olmaktadır. Kurum içindeki bireyler yaş, cinsiyet, statü vs. gibi kriterler belirlenip, alt gruplara ayrılır. İlişki örgüsü betimlendikten sonra alt gruplar farklı grup kombinasyonları şeklinde yeniden bir araya getirilerek ilişki bağlamında ortaya çıkan çelişki, mutluluk, rekabet, başarı, gerginlik, üstünlük vs. gibi durumlar dikkate alınarak bireylerin çevre ile olan uyumu ve uyumsuzlukları belirlenir. Çünkü sosyal bir çevrede meydana gelen değişiklik kurumda ya da o

sosyal çevredeki karar verme mekanizmaları dahil olmak üzere tüm performans sürecini etkileyecek güce sahiptir (Abimbola, Duimering ve Zhong, 2006, 2). Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, farklı gruplar oluştuğunda, yeni kombinasyonların yarattığı dinamiği gözlemlemek olgunun yapısını anlamaya yönelik bir adım atılmasına olanak sağlayacaktır.

“Sosyal gruplar içinde bireylerin pozisyonları değiştiğinde güçleri gerçekten azalır mı ya da artar mı? Mevcut roller değiştiğinde kurum ne kadar bir bütün olarak var olabilir?” gibi sorular, değişen rollerin olgunun yapısı üzerindeki etkisini açıklamakta araştırmacıya yarar sağlamaktadır. Örneğin bir okuldaki öğrencilere okul kurallarını oluşturma görevi verilse ya da bir işyerindeki çalışanlara o kurum ile ilgili karar yetkileri verilse bu kurumlardaki dengeler hangi ölçülerde değişkenlik gösterir? Kurumlar etkinlik ve etkililik oranlarını arttırırlar mı veya geçmiş ile kıyaslandığında hangi nitelikler önemini kaybeder? Görüldüğü üzere bu tarz sorulara yanıt verebilmek için olguyu doğal örgüsü içinde gözlemlemek gerekmektedir. Kleining (1986, 739) belirttiği üzere sadece saç biçiminde, kıyafet tarzında, konuşma tarzında meydana gelen bir değişiklik görünüşü nasıl bir bütün olarak etkileyebiliyorsa, olguda yapılan herhangi bir değişiklik bütün üzerinde büyük bir etkiye sahip olabilir.

Sosyal bir olguya müdahalede bulunup, meydana gelen değişiklikler ile olgudaki yapıyı açığa çıkarmak amacıyla yapılan nitel deney araştırmaları, görüldüğü üzere laboratuvar deneylerinden oldukça farklıdır ve Mayring' in (2011, 66) de ifade ettiği gibi doğal koşullar altında olguyu anlamayı hedeflemektedir. Dolayısıyla nitel deney araştırmalarında, çok dikkatli bir uygulama süreci izlenmelidir ki doğal ortamı bozmadan olgunun sınırları, zıtlıkları, mevcut ilişkiler anlamlı biçimde ortaya çıkartılabilsin. Araştırmacı gerçek yaşamın içinde var olan diyalogların içinde yer alır, sorular sorar ve cevaplar alır (Burkart ve Kleining, 2006, 1). Bu süreçte olguya asla zarar vermez. Nitel deney araştırmaları neden sonuç ilişkilerini ortaya koymakla sınırlı değildir. Aksine olgunun, mevcut ilişkilerin ve değişen süreçte olguda meydana gelen değişimi ortaya koymayı hedefleyen araştırmalardır. Bu nedenle, eğer sosyal bilimlerde yürütülen araştırmalarda nitel deney uygulamaları daha çok kullanılmaya başlarsa sosyal ilişkilerin yapısını daha net anlamak mümkün olabilir. Ayrıca, hızla değişen bilgi ve inovasyon teknolojilerinin hakim olduğu günümüz dünyasında, aynı hızda değişen ve şekillenen ilişki örgüsünü ortaya koymak adına nitel deney çalışmalarının özellikle eğitim alanı başta olmak üzere tüm sosyal alanlarda uygulanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abimbola, G. A., Duimering P. R., Zhong Z. (2006). A balance theory approach to group problem solving, University of Waterloo, Under review November 2006. ogsci.uwaterloo.ca/courses/COGSCI600.2007/Abimbola.pdf (21.03.2018)

Burkar, T. & Kleining, G. (2006). Generalisierung durch qualitative Heuristik. *Für die Publikation über den Workshop "Generalisation in Qualitative Psychology 7a/16.01.2006*

Büyüköztürk, Ş. , Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. Ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, 21. Baskı, Ankara: Pegem A. Yayıncılık.

Creswell, J.W. (2017). *Karma yöntem araştırmalarına giriş* (Çeviri Edit. M. Sözbilir), Ankara: Pegem A. Yayıncılık.

Çekiç, A. ve Bakka, A. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri (M.Q. Patton'dan çevirenler Çev.Edit. M. Bütün ve S.B. Demir, 3. Baskıdan çeviri), Ankara: Pegem A. Yayınevi.

Glesne, C. (2012). Nitel araştırmaya giriş (Çev. Edit. A. Ersoy ve P. Yalçinoğlu), Ankara: Anı Yayıncılık.

Kleining, G. (1986). Das qualitative experiment. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 38(4), 724-750. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-8631> web adresinden 04.03.2018 tarihinde indirildi.

- Kleining, G. & Witt H. (2000). Qualitative heuristic research as discovery methodology for psychology and social sciences:the rediscovery of the method of introspection as an example. *Forum: Qualitative Social Research Social Research*, 1(1), Art. 13 January.
- Kleining, G. & Witt, H. (2001). Discovery as basic methodology of qualitative and quantitative research. *FQS* 2(1), Art. 16.
- Kuş, E. (2003). Nicel-nitel araştırma teknikleri, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kvale, S. (1992). Ten standard responses to qualitative research interviews. *Journal of Phenomenological Psychology* (in press)
- Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş, nitel düşünce için bir rehber* (Çev. A. Gümüş ve M.S. Durgun), Ankara: Özkan Matbaacılık.
- Merriam, S.B. (2013). *Nitel araştırma, desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. Edit. S. Turan), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Mertkan, Ş. (2015). *Karma araştırma tasarımı*, Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- Miles, M.B. ve Huberman, A.M. (2015). *Nitel veri analizi* (Çev: S.Akbaba Altun ve A. Ersoy), 2.Baskı, Ankara: Pegem A. Yayınevi.
- Naber, A. (2015). Qualitative experiment as a participating method in innovation research. *Historical Social Research* 40 (2015), 3, pp. 233-257.
- Lazarsfeld, P. (1932). An unemployed village. Character and personality. *An International Quarterly of Psychodiagnosics and Allied Studies*, September,1932 - June, 33, 1, 147-151.
- Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Ravasio P., Guttormsen-Schäar, S., Tschertter, V. (2004). The Qualitative experiment in HCI: definition, occurrences, value and use. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*, Vol. V, No. N, Month 20YY, Pages 1-24.
- Robinson. S. & Mendelson A. L. (2012). A qualitative experiment: research on mediated meaning construction using a hybrid approach. *Journal of Mixed Methods Research*, 6(4), 332-347.
- Saban, A. & Ersoy, A. (2017). *Eğitimde nitel araştırma desenleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seggie, F.N. ve Bayyurt, Y. (2015). Nitel araştırma yöntemi (Editörler: F.N. Seggie, ve Y. Bayyurt, *Nitel araştırma, yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Wagoner, B. (2015). Qualitative experiments in psychology: The case of Frederic Bartlett's methodology [82 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 16(3), Art. 23.
- Yıldırım, A. & Şimşek, M.(2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EĞİTİM 4.0'IN TÜRKİYE'YE YANSIMASI

Prof. Dr. Çetin SEMERCI

Bartın Üniversitesi, ctnsem@gmail.com

Özlem YAVUZ

Bartın Üniversitesi, yavuzkuukozyem@gmail.com

Prof. Dr. Nuriye SEMERCI

Bartın Üniversitesi, nsemerci@bartin.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, sosyal araştırmalarda “nitel deney” yöntemini açıklamaktır. Nitel deney yöntemi Kleining'e (1986) göre, sözkonusu bir olgunun yapısını anlayabilmek için bilimsel olarak deneye müdahale edilmesidir. Newton'un sarkaç araştırması, çocukların bilişsel gelişimini araştıran Piaget'in çalışmaları nitel deney yöntemine örnek olabilir. Nitel deney, mevcut ortaya konmuş varsayımların test edilmesi değil, ilgili olgunun yapısının ortaya çıkarılmasıdır. Nitel deneyde, araştırmaya müdahalelerde ayırma-kesimleme, yeni etkileri ortaya çıkaran kombinasyon, aşamalı bir şekilde azaltma-zayıflatma, ekleme-pekileştirme, olguların bazı parçalarının yerine ona eş bir başkasının konması veya yenisiyle değiştirme anlamında yerine geçirme ve dönüştürme teknikleri kullanılmaktadır. Diğer taraftan nitel deney, olguyu betimleme, deneysel müdahale, olguyu tekrar betimleme ve olgu yapısı ile ilgili sonuçlar çıkarma gibi dört aşamadan oluşmaktadır. Deneysel müdahale ve olguyu tekrar betimleme aşamaları, olgunun yapısıyla ilgili sonuçlara ulaşıncaya kadar devam eder. Nitel deney, eğitim başta olmak üzere tüm sosyal araştırmalarda kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Nitel deney yöntemi, sosyal araştırmalar, eğitim

THE REFLECTION OF EDUCATION 4.0 IN TURKEY

ABSTRACT

The purpose of this research is to set forth the reflection of education 4.0 in Turkey. Education 1.0 is mostly a one-sided process relying on repetition and memorisation. Education 2.0 has developed as a result of the use of Web 2.0 technologies in education. Education 3.0 relies on producing information. Education 4.0 focuses on innovation. Education 1.0, 2.0, 3.0 and 4.0 are all connected to one another; however, they are all quite different from one another. We can say that Turkey, in general, is somewhere between education 2.0 and 3.0. Nevertheless, the transition to education 3.0 and 4.0 in Turkey should be launched simultaneously in all age groups from pre-school to higher education. Innovation and inventiveness are essential to education 4.0. In order to achieve these, abilities such as internalisation, repetition, interpretation, taking interest and making innovations, which are to be incorporated into the education system in order to be acquired by the new generation, should be included to the program. When the educational institutions are taken into consideration, there are a lot of educational methods and techniques to be changed. Some of the methods and techniques that should be put in application are stem, flipped classroom and coding education. In order to meet the demand in line with education 4.0 and so as not to fall behind, Turkey is revising the education system and trying to integrate the technological developments to its programs.

Keywords: Education 4.0, education 3.0, education in Turkey

GİRİŞ

Endüstri devriminden beri ekonomik gelişmelerin yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojileri de ciddi bir değişime uğramıştır. Hızla devam eden bu gelişim ve değişim, küresel rekabet ve işbirliğini de beraberinde getirmiş ve bireylerin günlük yaşamlarında ve dijital bir toplum oluşturma sürecinde büyük bir role sahip olmuştur (Puncreobutr, 2016, 92). Ortaya çıkan bu dijital toplum, geçmişle kıyaslandığı zaman, mekân ve yer algısını tamamen değiştirmiş ve bireyleri her koşulda kendini sürekli güncelleyen bir yaşama ve bilgiye erişme şansına sahip bir konuma ulaştırmıştır. Bireysel yaşamlarda meydana gelen bu değişim elbette hayatın her alanını etkilemiş ve var olan tüm kurumlar bu değişen yaşam şartlarına ayak uydurmak zorunda kalmıştır.

Toplumsal aşamalar eğitimi etkiler ve her toplumsal aşama kendine has eğitim anlayışına sahiptir. Eğitim 1.0 tarım toplumun ihtiyaçlarına, Eğitim 2.0 sanayi toplumunun ihtiyaçlarına, Eğitim 3.0 teknoloji toplumunun ihtiyaçlarına, Eğitim 4.0 ise daha çok yenilikçi çağdaki toplumun ihtiyaçlarına cevap verir.

Endüstri 4.0 ile birlikte gelen dijital değişim tüm kurumları etkileyerek, Sağlık 4.0, İş 4.0 ve Eğitim 4.0 gibi kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ell vd., 2016, 2). Eğitim 4.0, yenilikçi çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek donanımda bireylerin yetiştirildiği bir çağ olarak tanımlanmıştır (Goldie, 2016) Günümüzde laptop, akıllı telefon, bilgisayar ya da diğer elektronik aletler her yaş grubundaki bireyler tarafından yaygın biçimde kullanılmaktadır. Dolayısıyla bireyler yoğun görüntü, video, fotoğraf ve bilgi akışına maruz kalmaktadır. Temel iletişim aracı olarak görülen bu aletler, eğitimsel amaçları içine alacak şekilde daha işlevsel olarak kullanılmaya başlanmıştır (Humanente-Ramos, García-Peñalvo & Conde-González, 2017,790). İnternetin yaygın kullanımı sayesinde, günümüz öğrencileri sınıf ortamının dışında da özgün materyallere ulaşma şansına daha fazla sahiptirler. Dolayısıyla öğrenciler online ve offline ortamlarda iletişim ve işbirliği kurarak, hem akranlarından hem de alan uzmanlarından edindikleri bilgilerle bilgilerini yapılandırıp, yenilikçi ürünler ortaya koyma şansına sahiptirler (Johnson ve Reed 2008, 14 akt. Larson ve Miller, 2014).

Bu çalışmanın amacı, eğitim 4.0'ın Türkiye'ye yansımalarını ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde, Eğitim 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0 nedir ve ne anlaşılmaktadır? Eğitim 4.0 ile beraber öğrencilere hangi becerilerin kazandırılması ön plana çıkmaktadır? Eğitim öğretimde 4.0'ın yansımaları olarak hangi yeni yöntemler kullanılması kaçınılmazdır? Bu konuda Türkiye'de neler yapılmaktadır? Geleceğe dönük neler yapılabilir? gibi sorulara cevap aranmıştır.

EĞİTİM 1.0, 2.0, 3.0 VE 4.0

Eğitim 1.0 çoğunluklu tek yönlü bir süreç olup hatırlama ve ezber ağırlıklıdır. Öğretmen bilginin kaynağıdır. Öğrenme aktiviteleri geleneksel ödevlere, sınavlara, tekli çalışmalara ya da izole edilmiş grup çalışmalarına dayalıdır. Esasicilik akımına dayalı bir öğretim programı çerçevesinde yürütülen eğitim, sadece öğretme ve test sonuçlarına göre değerlendirmeye odaklanmıştır. Matematik, tarih, doğa bilimleri, edebiyat ve yabancı dil öğrenimi gibi geleneksel disiplinlerin önemli olduğu Eğitim 1.0 dönemi, öğrencinin pasif biçimde dinleyici olduğu bir süreçtir. Web teknolojileri ise az sayıdaki bilgi üreticisinin tekelinde ve dış kaynaklı düzeltmelere ve bilgi eklemelerine kapalıdır (Gerstein, 2017). Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, web araçları bilgiyi yaratmaktan ziyade sadece bilginin sunulmasına yönelik kullanılmaktadır. Eğitim 1.0' da gerçekleşen yüksek eğitim kurumlarında mevcut durum çok farklı değildir. Öğrenciler, onlara sunulan kaynaklar ile ilgili aktiviteleri gerçekleştirirler bile, yine de bilgiyi tüketen bireyler konumunda olmuşlardır. Akademik kariyerlerine devam edip, araştırmacı konumuna ulaştıkları zaman ancak bilgi üretme sürecine katılabilmişlerdir (Salmon, 2016,1).

Eğitim 2.0, Web 2.0 teknolojilerinin eğitimde kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Blog, podcast gibi teknolojilerin kullanımını içerir (Keats ve Schmidt, 2007). Öğretmen bilginin kaynağı olmasının yanı sıra rehberdir. Öğrenme aktivitelerinde işbirliğine dayalı çalışmalarda artış olmakla birlikte hala geleneksel ödev yaklaşımları kullanılır. Öğrenci pasiften aktife geçiş sürecindedir. Hargadon (2007), Eğitim 1.0'i "okuma, alma ve tepki" vermenin gerçekleştiği otoritelerin çağı olarak nitelendirirken, Web 2.0 ve Eğitim 2.0'ı "iletişim kurma, yaratma ve katkı sağlamanın" yer aldığı "Sorumluluk Çağı" olarak adlandırmaktadır. Google, Wikipedia ve WordPress gibi şirketlerin, öğrencilere anlık araştırma yapma imkanı sunması, daha önce sınıf ortamında var olmayan bilgilerin öğrenme ortamına taşınmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, öğrenme veya bilgi edinimi kütüphane ve yerel boyutları aşır, öğrencilere daha geniş bir öğrenme yelpazesi sunmuştur (Horton, 2010).

Eğitim 3.0, zengin, çok kültürlü eğitim olanakları barındırır. Öğrenci, bilginin yaratıcısı olarak önemli bir rol oynar. Öğrencide kendi eğitiminin sorumluluğu alma duygusu gelişmiştir. Kişisel bilgisayarların ve internet ağlarının yaygın kullanılmaya başlanması ile birlikte e-öğrenme yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla bireyler ihtiyaç duydukları bilgiye anında ulaşma şansı elde etmişlerdir. Ayrıca, öğretmen merkezli öğrenme metodlarına alternatif olarak, öğrencinin aktif katılımını gerektiren yapılandırmacı öğrenme metodları önem kazanmaya başlamıştır. Eğitimin içeriğinin oluşturulmasında, yerel, bölgesel ve uluslararası işbirliği önemli bir noktaya gelmiştir (Keats ve Schmidt, 2007). Yirmi birinci yüzyılda, bireyleri topluma kazandırmak için beyin tabanlı tekniklere ve bilgi iletişim teknolojileri ile ilişkili araştırma ve probleme dayalı öğrenme gibi çağdaş öğrenme stratejilerinin kullanımının yanı sıra, sosyal yeterliğin de etkili olduğu Eğitim 4.0 ortaya çıkmıştır.

Dijital teknolojilerde meydana gelen gelişmeler, üretim teknolojilerini de etkileyip, yeniden şekillendirmiş ve endüstriyel bir dönüşüme neden olmuştur. Endüstri 4.0 olarak adlandırılan bu süreç, üretimi ve ülkelerin tüm ekonomik eylemlerini etkiler hale gelmiştir (Reddy, 2017). Küresel ağ sistemleri ile birbirine bağlı olan fabrikalar ve üretim merkezleri tamamen otomasyon sistemleri ile donatılmıştır. Üretim merkezlerindeki birimler birbirine bağlıdır ve makineler insan gücüne ihtiyaç duymadan iletişim halindedir. Oluşturulan sanal gerçeklik uygulamaları ve smülasyonlar ile üretim süreci ve denemeleri kolaylıkla test edilmektedir (Hoffmann, 2017, 69).

Teknolojinin gelişme hızıyla orantılı olarak, bu teknolojileri kullanabilecek donanımlı elemanlara duyulan ihtiyaçta gün geçtikçe artmaktadır. Ekonominin ihtiyaç duyduğu bireyleri yetiştirmek için de ülkeler var olan eğitim sistemlerini bu doğrultuda şekillendirmeli, yeni öğretim yöntemleri ve uygulamalarını benimsemelidirler. Sunulan Tablo 1.0. endüstriye bağlı değişimlerin eğitimi ve beraberindeki diğer öğeleri de nasıl etkilediğini net bir biçimde ortaya koymaktadır (Harkins, 2008, 2-3; Demartini ve Benissu, 2017, 6).

Tablo 1.0' da görüldüğü üzere Harkins (2008, 2-3) tarım toplumunda var olan eğitimi Eğitim 1.0, endüstri toplumundaki eğitimi Eğitim 2.0, küreselleşme sürecindeki eğitimi Eğitim 3.0 ve inovasyon çağındaki eğitimi ise Eğitim 4.0 olarak tanımlamıştır. Tabloda da belirtildiği üzere, endüstride meydana gelen değişimlerle birlikte oluşan teknolojik gelişmeler, eğitim alanında da her dönem etkiye sahip olmuştur. Okul binalarının fiziksel yapısından başlayarak, kullanılan metotlara, araç gereçlere, teknolojinin entegrasyonuna, öğretmen-yönetici ve ailelerin eğitim sürecindeki rollerine kadar farklılıklar görülmektedir. İlk olarak, eğitime yüklenen anlamın 21. Yüzyıla dek ne kadar farklılaştığını gözlemlemekteyiz. Öğrencinin pasif dinleyici konumunda olduğu dönemlerden, öğrencilerin aktif olarak rol aldığı, takım çalışmaları ile birlikte sorunlar çözüp, yeni ürünler ortaya koyduğu bir eğitim anlayışı ortaya çıkmıştır. Teknolojinin eğitimde kullanılması noktasında, sırasıyla "dijital mülteci" ve "dijital göçmen" olarak isimlendirilen öğrenciler, mobil araçları hayatlarının her alanında yaygın biçimde kullanmalarından dolayı çağımızda "dijital yerli" (Prensky, 2001, 1) olarak adlandırılmaktadırlar. Dijital yerlilerin öğrenme süreci zenginleştirilmiş gerçeklikler ve sanal

dünyalar ile gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda oluşturdukları kültür de dijital bir kültürdür ve daha bireyselleştirilmiş bir yaşama sahip hale gelmişlerdir (Jeschke, 2014, 38).

Tablo 1.0. Endüstriye Bağlı Değişimlerin Eğitimde Etkileri

	1.0“Download”Eğitim	2.0 Açık Erişim Eğitim	3.0 Bilgi Üretme Eğitimi	4.0 Buluş-Yenilik Üretme Eğitimi
Öğretmenler	Bilgi kaynağı olarak görülen lisanslı eğitimcilerdir.	Daha etkili öğretim ortamı yaratmak için öğrenciler, aileler ve diğer bireylerle (aşamalı olarak) ekip kuran lisanslı rehberlerdir.	İşbirliğine dayalı bilginin oluşturulmasında rehber konumundadırlar.	Her yerde ve her zaman öğrenme portalları ve yazılım "ortakları" tarafından desteklenen bir yenilik üretim kaynağıdır.
Öğrenciler	Temelde dinleyici durumundadır.	Kendi öğrenme sorumluluğunu üstlenerek, biraz daha aktif katılıma geçmiştir.	Kendi öğrenim planına sahip ve yeni fikirler ve ürünler ortaya koymaktadır.	Özerktirler ve sanal platformlar ve rehberlerin yardımıyla eğitim planlarını geliştirir ve sürekli yenilenen mekanizmalara uyum sağlarlar.
Okullar	Öğretim ve değerlendirmenin tek bir kurum tarafından yapıldığı sabitlenmiş binalardır.	ERASMUS, AB öğrenci değişimi gibi kurumlar arası işbirliği ve kurumlar ve öğrenci arasında birebir iletişim mevcuttur.	Topluma iyice nüfuz etmiştir: kafeler, bowling salonları ve işyerleri birer öğrenim merkezi olarak algılanmaktadır.	Bölgesel ve uluslararası sınırların ortadan kalktığı, kurumsal bağlar yerine tüm eğitim seviyelerinin desteklediği zamansız ve mekansız ortamdır.
Anlam	Dikte yöntemi kullanıldı.	Genellikle sınırlı internet erişimi desteğiyle sosyal oluşturmacılık anlayışı mevcuttu.	Toplumsal olarak yapılandırılmış ve içeriksel olarak yeniden keşfedilen bilgi mevcuttu.	Odaklanmış yenilikler yoluyla, uygulamalar bireysel ve takım çalışmaları şeklinde yapılmaktadır.
Teknoloji	Tek bir kuruma sınırlı E-öğrenme Yönetim sistemi mevcuttur. (dijital mülteci)	Teknoloji kullanımını dikkatli-temkinli biçimde benimsendi. (dijital göçmen)	Teknoloji, her yerde varolan bilgi üretimi ve iletimi için kullanıldı. (dijital evrendeki dijital yerliler)	Web tabanlı e-öğrenme uygulamaları ve öğrencilerin katkıları ile sürekli yenilenen bilgi mevcuttur
Öğretim	Öğretmenden öğrenciye doğrudan sunuş, deneme, ödevler, yazılı ve sözlü testler ile uygulandı.	Öğretmenden öğrenciye ve öğrenciden öğrenciye (ilerlemecilik); İnternet kaynakları, öğrenme sürecinin normal parçasıydı.	Sosyal ağlar disiplinler, kurumlar ve uluslararası sınırlar ötesinde ilişkiyi sağlıyordu ve açık öğrenme faaliyetleri öğrencinin yaratıcılığına hitap etmekteydi .	Öğretim, yaşam, öğrenme ve çalışma alanlarının her aşamasında 7 gün 24 saat, her yerde ve yaratıcı olarak mevcut.
Sektör mezunlarını	Eğitilmeleri gereken ve kendilerinden az yaratıcılık beklenen ağ çalışanları olarak görmekteydi.	Ekonomi için bilgi üreten, donanım noktasında eksikleri olan bir işçi olarak görmekteydi.	Bilgi oluşumu ve gelişimini destekleyen, iş arkadaşları ve girişimciler olarak görmekteydi.	Odaklanmış inovasyon yapısını sürdürebilen yenilik üreten iş arkadaşları ve girişimciler olarak görür.

(Tablo 1.0. Demartini ve Benussi (2017, 6) ve Harkins' ten (2008, 2-3) uyarlanmıştır.)

Eğitim 4.0 ile birlikte öğrenci internet üzerinden bulduğu ilginç bulduğu bir içeriği belirliyor ve onunla ilgili bilgileri derliyor, kendi yorumuna göre yeniden düzenleyip paylaşıyor. Bu aşama “kümeleme, birleştirme, amaca uygun hale getirme ve ileri besleme” olarak adlandırıyor (Siemens, 2012. akt. Jeschke, 2014, 9). Bu nedenle yaratıcılık, Endüstri 4.0 için en çok önemsenen kavramlardan biri olarak görülmektedir (Krishnan, 2017).

EĞİTİM 4.0 VE EĞİTİM-ÖĞRETİM BECERİLERİ

Eğitim 4.0'da yenilikçilik esastır. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak, öncelikle eğitim sistemine dahil edilmesi ve yeni nesillerin kazanması gereken özümsemek, tekrarlamak, yorumlamak, ilgi duymak ve yenilik yapmak gibi beceriler üzerinde durulması gereklidir.

Üretim ve bilişim teknolojilerinin küresel çapta değişmekte olduğu Endüstri 4.0 olarak adlandırılan günümüzde, gelişmiş ekonomiler ve yenilikçi sektörler de bu doğrultuda, rutin işler gerçekleştirebilen işçiler yerine çabuk uyum sağlayabilen, organizasyon becerilerine sahip, eleştirel düşünebilen ve problem çözebilen bireylere ihtiyaç duymaktadır (P21-Partnership for 21st Century Skills, 2008). 21.yüzyıl becerileri olarak adlandırılan bu beceriler, “liderlik, işbirliği, yaratıcılık, dijital okur-yazarlık, etkili iletişim, duygusal zeka, girişimcilik, küresel vatandaşlık, problem çözme ve takım çalışması” gibi becerileri kapsamaktadır (Puncreobutr, 2016, 92). Bireyler, toplumun ve çağın ihtiyaç duyduğu bu becerilere sahip olmadıkları takdirde, hızla gelişen bu dijital evrende varlıklarını kaliteli bir biçimde sürdürmeyeceklerdir. Kay'ın (2010, xvi) da ileri sürdüğü gibi yeni ortaya çıkan sektörler ve meslekler ile birlikte küresel ekonomi, ancak gerekli donanıma sahip bireyler için olağanüstü fırsatlar sunabileceklerdir. Aksi takdirde bireyler düşük maaşlarla çalışıp, az yetenek gerektiren mesleklerde istihdam ettirileceklerdir. Silvia'da (2008, 2) yaratıcılığa sahip yenilikçi bireylerin gelecekte daha iyi yaşam şartlarına sahip olacaklarını vurgulamaktadır. Bu nedenle, 21.yy becerilerinin çok iyi anlaşılması gerekmektedir ki, bu becerilere sahip bireyleri yetiştirecek eğitimsel altyapıyı oluşturmak mümkün olabilsin.

Kay (2010), akademik okul başarısının, çağımızda hayat boyu devam edebilecek meslekler ve uzun süreli bir kariyer için teminat olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü, akademik başarı, özgün ürünlerin ortaya konulduğu ve kritik düşünmenin merkezde olduğu bu teknolojik zamanda tek başına bir kriter olarak yeterli olmayacaktır. Günümüzde 21.yy becerileri geleneksel öğretim metotları ile çelişmektedir. Okullar sadece konuların öğretildiği yerler değil, aynı zamanda öğrencileri gelişime ayak uydurabilecek bireyler olarak yetiştirip, içsel yaratıcılıklarını ortaya çıkarabilecekleri kurumlar olarak daha geniş bir misyon üstlenmişlerdir (Kaufman, 2013,79). Dolayısıyla gelişim ve değişim sürekli biçimde devam ederken var olan eğitim sistemleri ve uygulama yöntemleri de bu doğrultuda yenilenmelidir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı biçimde yayılması ile birlikte eğitim sistemleri, eğitimsel ihtiyaçlar, 21. yüzyıl becerileri ve bu becerilerin bireylere kazandırılması son yıllarda gittikçe önem verilen ve tartışılan konular olmuştur. Çünkü geleceğin işgücünü oluşturacak bireylere, eğitim süreçleri boyunca çağın gerektirdiği becerileri kazandırmak eğitim kurumlarının misyonu olacaktır. Aslında eğitimin tarihsel süreci göz önüne alındığında, John Dewey eğitimi insanı “harekete geçmeden önce düşünen, problem durumunda zekice çözümler üreten ve uyguladığı eylem planının sonuçlarını değerlendiren bireyler” olarak tanımlamıştır (Johnson ve Reed 2008, 14 'den akt. Larson ve Miller, 2014). Dolayısıyla 21.yy becerileri olarak adlandırılan beceriler, eğitimi her bireyde var olması gereken özelliklerdir. Silva'nın (2009, 631) da belirttiği gibi bu kavramlar yeni olmamakla birlikte sadece çağımızda hızla gerçekleşen değişimler ile birlikte daha önemli hale gelmiştir.

Küreselleşen ve dijital olarak gittikçe birbirine daha da bağlanan bir dünyada, geleceğin liderleri, işçileri, vatandaşları olacak olan her birey, 21. Yüzyılda gerekli olan “liderlik, işbirliği,

yaratıcılık, dijital okur-yazarlık, etkili iletişim, duygusal zeka, girişimcilik, küresel vatandaşlık, problem çözme ve takım çalışması” gibi becerilere sahip olmak zorundadır. Fakat okullarda sunulan bilgi ile kazanılması gereken bu beceriler arasında büyük bir uçurum mevcuttur (FAQ, 2018). Bu durumu ortadan kaldırmak için, gerçek öğrenme ortamlarının sınıfa taşınması ve öğrencilerin aktif katılımları ile özgün ürünler ortaya çıkarmalarına imkan verilmesi gerekmektedir.

EĞİTİM 4.0 VE ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

Teknolojinin sınıf ortamında daha planlı bir biçimde kullanılması ve günümüz geleneksel sınıflarını harmanlamış (karma) öğrenmeye dönüştürmek adına (bilgisayar ve yüz yüze öğrenmenin kombinasyonu olarak) bilgisayarlar, sınıf ortamındaki öğrenmeye entegre edilmiş ve sanal sınıflar oluşturulmuştur. Fakat, bilginin her yerde ve her zaman ulaşılabilir olması nedeniyle, sadece bilgisayar destekli eğitim yeterli gelmemektedir. Yaşamın her anında, her yerinde var olan bilgiye bireylerin erişme şansları vardır. Dolayısıyla öğrenme sadece sınıf ortamında değil, bizzat yaşamın içinde var olmakta ve şekillenmektedir. Bu bağlamda, bireylere gerekli becerilerin kazandırılması ve eğitim programlarına yansıtılması boyutunda hassas çalışmalara ihtiyaç vardır. Bir başka deyişle, teknoloji ve iletişim teknolojilerinin tek başına bilgi kaynağı olması ya da sınıf ortamında var olması 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılması için yeterli değildir. Öğrenilecek içerik ve bu içeriği kazandırmak için gerekli yöntem ve tekniklerin ciddi bir biçimde planlanması gerekmektedir (Kereluik vd. 2014, 127).

Eğitim 4.0’da yenilikçilik esastır. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak, öncelikle eğitim sistemine dahil edilmesi ve yeni nesillerin kazanması gereken özümsemek, tekrarlamak, yorumlamak, ilgi duymak ve yenilik yapmak gibi beceriler gereklidir. Eğitim kurumlarına bakıldığında, eğitim öğretim yöntemlerinde değişikliğe gidilmesi gereken birçok yöntem ve teknik bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, stem, ters yüz eğitim ve kodlama eğitimidir.

Web hizmetlerinin daha hızlı, ucuz ve kablosuz olarak kullanılmaya başlanması ile birlikte, internet kullanıcılarının sayısında ciddi bir artış olmuştur. Bu duruma paralel olarak ise yazılım, donanım ve veri yönetim biçimleri de değişime uğramıştır Sadece veri indirmeye olanak sağlayan Web 1’ in aksine Web 2 veri yüklemeyi de mümkün kılmıştır (Crook, 2008, 3). Bu durum bilginin daha fazla ve hızlı yayılmasına olanak sağlamıştır. İnsanlar sanal ortamlarda iletişim kurup, fikir alışverişi yapar hale gelmişlerdir. Dolayısıyla bu geniş iletişim ağı, araştırma platformlarının artmasına ve eğitim de dahil olmak üzere birçok alanda bilgi çeşitliliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zamanı ve mekânı sınırsız olan ilişki ağları inanılmaz bir hızla katlanarak büyümekte ve her geçen gün yaşamlarımız üzerinde büyük bir etkiye sahip olmaktadır. Conole ve Alevizou’ya (2010,10) göre oluşan bu sanal yaşam, bireylerin 2. yaşamları haline gelmiştir.

Bilginin araştırılması ve paylaşılması sürecinin etkili biçimde gerçekleşmesi ihtiyacı ile Web 2 araçları çeşitlilik göstermiştir (Crook, 2008, 3). Facebook, Twitter gibi sosyal iletişim ağlarından başlayarak, farklı sanal oyunlara kadar uzanan geniş bir perspektif ile farklı ülkelerde yaşayan insanların iletişimi çok daha kolay bir hal almıştır. Bilginin güncel olarak ve anlık paylaşımı daha hızlı bir biçimde yayılmasına olanak sağlamaktadır. Crook (2012, 3) belirttiği üzere bu avantajın anlamlı bir biçimde eğitime entegre edilip etkilerinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

“Dijital yerliler” ya da “siber çocuklar”- “internet nesli” olan yeni kuşağı günümüzden daha farklı bir iş dünyası beklemektedir. Geleceğin bu iş dünyasında daha sanal, otomatikleşmiş ve ağ tabanlı mesleklerin olacağı öngörülmektedir (Greenhow, 2011,141). Her geçen gün süregelen değişiklikler ve yenilikler önümüzdeki yıllarda şuan mevcut olmayan ve teknolojiye dayalı birçok yeni mesleğin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu duruma örnek olarak bugün sıradan gibi görünen “uygulama tasarımcısı, uygulama geliştirici, veri analisti” gibi birçok meslek yaklaşık 10 yıl önce mevcut olmaması verilebilir (Wallner ve Wagner, 2016, 155).

Dolayısıyla, bireyleri iş yaşamındaki bu rekabete hazırlayabilmek ve yerel, ulusal ve küresel düzeydeki ekonomik koşullarda var olabilmelerini sağlamak için okullar bu misyonu gerçekleştirecek şekilde yenilenmelidir (Goldstein ve Chesky, 2011, 20)

Sanal ağların yaygın kullanılmaya başlanması ile birlikte kişisel öğrenme ortamları çeşitlenmiştir. Kişisel öğrenme ortamları, öğrenci merkezli ortamlar olup, öğrencinin ilgi ve ihtiyaçlarının, aynı zamanda bireysel öğrenme şekillerinin de dikkate alındığı alanlardır. Okul ortamında ortaya çıkan öğrenme problemlerinin ya da eksikliklerinin giderilmesine yönelik alternatif ortamlar olarak görülmektedirler (Humanente-Ramos, García-Peñalvo & Conde-González, 2017,790). Bu bağlamda, üniversite ortaklıkları ile ya da kar amacı güden kurumlar tarafından hizmete sunulmuş olan Educity, Coursera gibi öğrenmeyi destekleyen Yoğun Açık Online Kurslar (MOOC- Massive Open Online Courses) oluşturulmaya başlanmıştır (Jeschke, 2014, 10).

Eğitim 4.0' da önemsenen sadece “ne öğretildiği” değil aynı zamanda “nasıl öğretildiği”dir (Krishnan, 2017). Dolayısıyla, bu yeni eğitim modeli, teknolojik anlayışın da sisteme entegre edilmesini gerektirmektedir. Bir başka deyişle, geleceğin eğilimleri ve bireyselleştirilmiş öğrenme, yeni modelin temellerini oluşturmaktadır. Ülkelerin teknolojiye erişim düzeyleri, yenilikçi eğitimsel projelerin tasarımı ve uygulanmasını da etkileyecektir (Humanente-Ramos, García-Peñalvo & Conde-González, 2017). O ülkedeki teknolojik gelişim ile eğitimde kullanıldığı düzey ve bağlam çeşitlilik gösterecektir. Bu nedenle hangi mobil aracın hangi içeriklerde tercih edildiğini bilmek ve bu noktada araştırmaların yoğunlaşması da uygulanacak etkinliklerin düzenlenmesinde büyük önem taşımaktadır.

Greenhow (2011, 141), uygun bağlamlarda kullanıldığında sosyal medya içeriklerinin bilgiyi zenginleştirmeyi ve araştırma yapmaya destek olabileceğini ve pozitif anlamda sosyal, bilişsel ve toplumsal bir etkiye sahip olabileceğini belirtmektedir. Siemens ve Weller (2011) bireysel ve profesyonel hayatların sosyal platformlarda birbirine karışıp, akran öğrenmelerin ya da uzmanlık alanlarında bilgi değişimlerinin yoğun biçimde yaşanabileceğini ileri sürmektedir. Çünkü bu platformlarda sınırsız biçimde özgün ya da otantik materyal kullanımı ve zenginleştirilmiş içerikler bulunmaktadır.

Modern eğitimin içinde yer alan teknolojik ortam gittikçe daha karmaşık hale gelmeye başlamıştır (Conole ve Alevizou, 2010, 9) ki bu durumda eğitim ortamlarında mesleki otomasyon, robotik kodlama, dijital sosyal sistemler gibi yeni anlayışların ve uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Krishnan, 2017). Öngörülen eğitim anlayışında, öğrenciler bireyselleştirilmiş öğrenme süreçlerinde ihtiyaçları doğrultusunda farklı araçlar ve teknikler kullanabileceklerdir. Bu doğrultuda, en çok göze çarpan yeni uygulamalar, STEM, ters yüz edilmiş sınıflar (flipped classrooms) ve robotik kodlama uygulamalarıdır.

Yeni ders konularına ek olarak, okulların işlevi de değişim sürecinden etkilenecektir. Özellikle üniversitelerdeki uygulamalı bilim dersleri, okullardan ziyade toplumda yer alan diğer ortak ve paydaşlarla birlikte gerçekleşen işbirliği içinde belirli merkezlerde yapılacaktır (EURASHE- European Association of Institutions in Higher Education, 2017, 7). Bir başka deyişle öğrenme, öğretme ve işbirliği okulun dışına taşınıp, gerçek yaşamla bütünleştirilecektir.

Stem

Yeni eğitim reformları, bireyleri sadece içinde buldukları toplumu anlamaya yönelik değil aynı zamanda toplumun iyiliği ve gelişimine katkı sağlayacak aktif bireyler olarak yetiştirmeyi hedeflemektedir (Apple, 2007; Giroux, 2008' den Goldstein ve Chesky, 2011, 26). Bu noktada, eğitimde yeni anlayışlar geliştirmeye yönelik kullanılmaya başlanan uygulamalardan biri de STEM uygulamalarıdır. Bu yenilikçi bakış açısına göre; Fen (Science), Teknoloji (Technology), Mühendislik (Engineering) ve Matematik (Maths) alanları ortak disiplin alanları olarak birlikte hareket ederek yeni ürünler ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Inovasyon teknolojilerinin şekillenip, gelişmesine ek olarak geleceğin sosyal ve ekonomik

zorluklarıyla mücadele etme sürecinde STEM eğitimi, tüm dünyada ilgi uyandıran bir boyuta ulaşmıştır (English, 2016, 1).

Hayat boyu öğrenme kapsamında Avrupa Konseyi tarafından oluşturulan çerçeve programda "STEM eğitimi" terimi, bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında gerçekleştirilen öğretim ve öğrenmeyi ifade etmektedir. Ayrıca Konsey STEM eğitimini hem formal hem de informal öğrenmeyi kapsayarak okul öncesinden doktora eğitim sonrası döneme kadar genellikle herkese yönelik eğitim faaliyetleri olarak tanımlamaktadır (Lang, 2017,72). Bu bağlamda, STEM uygulamaları eğitimsel ve ekonomi ile ilişkili iki boyutlu olarak kabul edilmektedir. Eğitimsel boyutu fen ve matematik ile ilişkilendirilmiş durumdadır. Ekonomik gelişme ve işgücü ile ilgili olan bölümü ise teknoloji ve mühendislik alanları ile ilişkilendirilmiştir (Gillies, 2015). Günümüzde teknoloji, yaşamlarımızın her alanında bir zorunluluk haline gelmişken, her bireyin en düşük seviyede de olsa bilim ve teknoloji noktasında okuryazar olması gerekmektedir. Dolayısıyla bu durum STEM eğitimini daha da önemli kılmaktadır.

STEM uygulamalarının ortaya çıkması ve özellikle de son 10 yıl içinde yaygınlaşmasının (English, 2016) temel nedeni önce Japonya'nın ardından da Çin'in hem ekonomi hem de teknoloji ve savunma sanayii alanlarında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için bir tehdit unsuru olarak algılanmasıdır (Akgündüz, vd., 2015, 10). Dolayısıyla bu durum gelişmiş ülkelerde eğitimin yeniden sorgulanmasına ve reformlara yön vermiştir. Bilim ve mühendislik alanındaki gelişmelerin, eğitim ile kazandırılması ve bireylerin yenilikçi ve eleştirel düşünen bireyler olarak yetiştirilmesi adına ABD, 1996 yılında "National Science Education Standards" kapsamında fen bilimleri öğretim içerik ve yöntemlerini belirleyen bir müfredat programı hazırlamıştır (National Research Council., 1996, akt. Akgündüz, vd., 2015, 10). 2007 yılında ise ABD, "The America Competes Act" ile matematiğin, fen, mühendislik ve teknoloji ile birlikte eğitim programlarına dahil edilmesi kararını almıştır. Eğitim programlarında 2010 yılında yenilenen eylem planları ile birlikte ise STEM uygulamalarının yoğunluğu artırılmıştır (Goldstein ve Chesky, 2011, 24). Hızla değişen endüstri ve teknoloji çağında gerekli donanımına sahip bireyler yetiştirmek tüm uluslar için de bir gereklilik olmuştur. Bu nedenle Avrupa' da birçok ülke, STEM uygulamalarını müfredatlarına dahil etmeye başlamıştır.

STEM eğitimi ile amaçlanan, sınıf ortamında sunulan teorik bilginin uygulamaya olanak sağlaması ve yeni, özgün ürünlerin ortaya konulmasıdır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2016). STEM öğretiminin çok erken yaşlarda başlaması ve öğrencilerin mümkün olduğunca küçük yaşlarda bu disiplinleri birlikte kullanarak projeler üretmeye başlaması gerektiğini ileri süren araştırmalar mevcuttur (Goldstein ve Chesky, 2011; EURASHE, 2017; Gonzalez ve Kuenzi, 2012). STEM uygulamaları öğrencilere özdüzenleme becerileri kazandırırken aynı zamanda problemlere karşı yaratıcı çözümler bulma, bilgiyi temellendirme ve birlikte çalışma becerilerini geliştirmelerine fırsat sunmaktadır. Öğrencilerin, deneyimleyerek, gözden geçirerek, keşfedip, dizayn ederek bütüncül bir bakış açısı oluşturmalarını sağlamaktadır (Lang, 2017). Dolayısıyla, disiplinlerin birbiriyle sıkı bir şekilde ilişkilendirildiği STEM eğitimi, çocuklara çok küçük yaştan itibaren verilmeli ve eleştirel düşünen, yaratıcı bireyler olmaları noktasında çocuklar erken yaşlardan itibaren teşvik edilmelidirler.

STEM eğitimi Fen (Science), Teknoloji (Technology), Mühendislik (Engineering) ve Matematik (Maths) alanlarından oluşturulmuş olmasına rağmen, disiplinler arası bu birleşimde sanatsal bakış açısının eksik olduğunu ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır (Kim ve Park, 2012; Sharapan, 2013; Sochacka, Guyotte, Walther, 2016' dan akt. Aktürk ve Demircan, 2017). Bireylerin yeni bir ürün ortaya çıkartırken, yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerini kullanmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Bu noktada, Winner, Goldstein ve Vincent-Lancrin (2013) sanat eğitiminin, kritik ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmekle birlikte aynı zamanda öğrencilerin akademik başarılarını, akademik motivasyonlarını, özgüvenlerini ve iletişim becerilerini de arttırdığını vurgulamaktadırlar. Bir başka deyişle ifade etmek gerekirse, STEM

öğretimi sanat gibi farklı disiplinlerle de planlı bir biçimde bütünleştirilmelidir. Bu tarz eleştirilerle ortaya çıkan ve sanatın da desteğiyle öğrencilere 21. yüzyıl becerilerini kazandırmayı hedefleyen STEAM eğitimi “sanat ve diğer beşeri bilimlerin STEM eğitimine dahil edilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Spector, 2015’ ten akt. Aktürk ve Demircan, 2017, 759).

Ters Yüz Sınıf Modeli (TYES)

Bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanılarak geliştirilen ve geleneksel öğrenme yöntemlerinden farklı olarak öğrenci katılımını daha üst düzeye çıkartan eğitim uygulamalarından birisi de “Ters yüz sınıf modeli”dir. Schmidt ve Ralph’ e (2014, 98) göre bu model ile birlikte, öğretmenlerin yıllardır kullanmış olduğu “ Ben Yaparım, Biz Yaparız, Siz Yaparsınız” anlayışı “Siz Yaparsınız, Biz Yaparız, Ben Yaparım” öğretim anlayışıyla yer değiştirmiştir. Başka deyişle, öğretmenin merkezde olduğu ve geleneksel öğretimin ardından öğrenci aktivitelerine olanak sağlayan bir öğretim stratejisi yerine, öğrencinin kendi öğrenme zamanını ve süresini belirlediği yeni bir strateji ortaya çıkmıştır.

“Ters Yüz Edilmiş Sınıf” modeli, bir dersin tipik ders ve ödev unsurlarının tersine çevrildiği pedagojik bir modeldir (EDUCAUSE, 2012). Neshyba (2013)’e göre ise TYES modeli, teknolojiye dayalı interaktif yaklaşımların yardımıyla, öğrencilerin ders öncesinde konu hakkında bilgi edinip, derse içerik hakkında donanımlı biçimde gelmesini gerektirmektedir. Öğrenciler sabit dinleyici olmak yerine, içerik ile aktif biçimde ilgilenmektedirler. Modelin temeli, sınıfta öğretmen tarafından anlatılması gereken konunun, öğrenciler derse gelmeden önce kayıtlı materyallerden öğrenmeleri üzerine dayanmaktadır (Bergmann ve Sams, 2012’ den. Kara, 2016, 13) .

Son yıllarda uygulama alanı genişlemeye başlayan TYES modeli, Amerika Birleşik Devletlerinde bir lisede görevli olan iki kimya öğretmeni Jonathan Bergman ve Aaron Sams tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Bergman ve Sams 2007-2008 öğretim yılında kimya ve İleri Düzey Kimya derslerinin videolarını oluşturup, bu materyalleri çevrimiçi olarak yayınlamışlardır. Öğrencilerin videoları evde dinleyip, ders içerikleri hakkında not almalarını ve anlamadıkları noktalara dair sorularla birlikte sınıfa gelmelerini istemişlerdir. Bu sayede öğretmenlerin öğrencilere bireysel olarak daha fazla vakit ayırabildiklerini ve öğrencinin ihtiyaç duyduğu anda müdahale edebildiklerini görmüşlerdir (Ash, 2012, 6).

“Ters yüz sınıf” yöntemi, zamansal ve mekânsal bir kısıtlama olmadan, öğrencilere bağımsız bir öğrenme ortamı sunmaktadır. Öğrenme, sadece sınıf ile sınırlı değildir. Öğrenciler, kendi ihtiyaçları ve öğrenme hızları doğrultusunda hedef konu hakkında bilgi edinmektedirler (Davies, Dean, ve Ball, 2013). Bir başka deyişle Ters Yüz Sınıf Modeli öğrenci odaklıdır ve sınıf içi ve sınıf dışında etkinlikler için harcanan zamanla ilgili sorumluluk, öğretmenden ziyade öğrenci üzerindedir (Bergmann ve Sams, 2012’den akt. Torun ve Dargut, 2015, 22). Geleneksel biçimde gerçekleşen derslerin aksine, öğrenciler ders materyallerini, deneyleri, simülasyonları önceden okuyarak, dinleyerek ve izleyerek sınıfa gelirler. Normalde sınıfta yapılması gereken öğrenme süreci, ev ödevi şekliyle evde gerçekleşmektedir (Herreid ve Schiller, 2013, 62). Dolayısıyla sınıf, ders ile ilgili problemlerin halledildiği, fikirlerin tartışıldığı, işbirliğinin yapıldığı, projelerin üretildiği, kısacası öğrencilere daha ileri düzey öğrenme becerilerini kazandırmaya yönelik aktivitelerin yapıldığı bir mekâna dönüşür. Ev ortamında bilginin hatırlanma ve kavrama süreci gerçekleşirken, okulda öğrenciler kendi bilgilerini oluşturup, öğrendikleri teorik bilgiyi uygulama şansı elde ederler (Gençer, Gürbulak ve Adıgüzel, 2014). Dolayısıyla, sınıf içindeki uygulama, analiz ve sentez basamaklarını kapsayan etkinlikler, öğrencinin bilgiyi aktif öğrenme stratejileri ile yapılandırmasına yardım etmektedir. Bu nedenle ters yüz sınıf modeli sosyal yapılandırmacı öğrenme yaklaşımını destekler nitelikte bir öğretim modelidir (Kara, 2016,14).

Öğrencilerin, internet erişimine sahip olmaması, çevrimiçi etkinliklerde yaşanabilecek teknik sorunlar ya da derse gelmeden önce bilgiyi öğrenmek adına önceden yapılması gerekenlere karşı direnme, modelin olumsuz yanları olarak ortaya konmaktadır. Fakat genel

olarak bakıldığında ters yüz modeli öğrencilere, daha farklı kaynaklar sunarak, çok yönlü bir öğrenme süreci için olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda sınıfta geçen zaman zarfında öğrenciler, zamanlarını daha verimli bir biçimde kullanmaktadırlar (NMC-New Media Consortium, 2014). Ayrıca, öğrencilere şekiller, resimler, ses ve video görüntüleri ile hazırlanmış zengin materyaller sunulması sayesinde, öğrenme daha keyifli ve etkin bir hale gelir. Öğrenci kendi öğrenme hızına göre isterse defalarca materyallere erişim şansına sahiptir. Bu durum öğrenciyi kendi öğrenme sürecinden sorumlu olma duygusunu kazandırmaktadır.

Kodlama Eğitimi

Ülkelerin refah seviyelerinin artması için ekonomik alanda güçlü olmaları gerekmektedir. Bunun için de bilimsel alanlarda güçlü olmak ve sahip olunan bu bilgileri teknoloji ile birleştirmek, günümüz dünyasında bir önkoşul olarak karşımıza çıkmaktadır (Sayın ve Seferoğlu, 2016,7). Bilgi oldukça önemlidir fakat ne kadar çok bilgiye sahip olduğundan ziyade, bu bilginin aktif biçimde kullanılması çok daha fazla önem taşımaktadır. O nedenle, teknolojik gelişmelerin inanılmaz bir hızda meydana geldiği günümüz dünyasında, yaratıcı ve yenilikçi toplumlar, başarılı toplumlar kategorisinde yer alacaklardır (Resnick, 2003). Bu da ancak eğitim ile mümkün olmaktadır. 21. yüzyıl dünyasında bireylerin sahip olması gereken kritik düşünme, özdüzenleme, yaratıcılık gibi becerileri kazandırmaya yönelik geliştirilen uygulamalardan birisi de kodlama eğitimidir.

Kodlama, geleneksel olarak bir yazılım programı ve işlemci kullanarak, kod satırlarını yazmak anlamına gelmektedir. Elektronik cihazların işlevsel olabilmeleri için, programlanmaları gerekmektedir. Özel kelime ve sembollerden oluşan komutlar sayesinde yazılımlar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, her bir teknolojik araç için o amaca uygun programlama ve kodlama uygulamaları mevcuttur (Berns, 2010). Bilgisayar ve ona bağlı teknolojiler geliştikçe, bilgisayar bilimlerine bağlı eğitimler de gittikçe önem kazanmaktadır. Programlama ya da bilgisayar yazılımlarına dayalı bilgi, günümüz dünyasında sadece akademik bir kaygı olmaktan çıkmış, bireylerin günlük hayatlarında ve sıradan işlerde de yaygın hale gelmeye başlamıştır (Burke, 2016). Hem çağın gereklerine uygun bireyler yetiştirmek, hem de yeni teknolojiler üretebilmek adına ülkeler kodlama programlarına yönelik eğitimleri müfredatlarına dahil etmeye başlamışlardır. Bir başka deyişle birçok ülke, "dijital çağın yerlileri" olan çağımız insanındaki teknolojik ve bilişimsel farkındalığı arttırmayı amaçlamaktadır (Rappacini, 2013).

Kodlama, eğitimsel olarak ilk kez Logo programlama dili ile birlikte 60'lı yıllarda ortaya çıkmıştır (Calaove vd., 2015'ten akt. Sayın ve Seferoğlu, 2016, 16). Teknoloji ile birlikte, ihtiyaca yönelik birçok programlama sistemi de her geçen gün geliştirilmeye devam edilmektedir. Fakat bu tarz kodlama sistemleri, okulda çocukların anlayamayacağı kadar karmaşık ve teknik sistemlerdir. Dolayısıyla zor ve karmaşık olan bu programlar, çocukların ilgisini çekecek tarzda değildir. Bu nedenle, 1980'li yıllarda Seymour Papert, çocuklara eğlenceli biçimde kodlamayı öğretmek için, oyun tasarlamayı içeren bir kodlama programı hazırlamıştır (Vaidyanathan, 2016). Çünkü, çocukların oyunlar sayesinde merakları, hayal güçleri ve yaratıcılıkları artar ve etraflarındaki dünya ile ilgili bir algı oluştururlar (Bers, 2010).

"Code.org, Scratch, Blockly" gibi çocuklar için hazırlanan kodlama programları uzun kodlar yerine, resimler aracılığıyla oluşturulmuş bölünmüş parçalardan ve sınırlı metinlerden oluşmaktadır. Böylelikle okuma yazma bilmeyen küçük yaştaki çocuklar da kod yazma programlarını daha kolayca kullanabilmektedirler (Bers, 2010). Çocuklara programlama becerisini kazandırmaya hedefleyen programlarda, çocuklar tarafından sevilen karakterler kullanılmıştır. "Sağa-sola dön" gibi basit tekrar döngüleri oluşturarak, programlama kolay ve eğlenceli bir hale getirilmektedir. Bu durum aynı zamanda isteyen her bireyin temel düzeyde programlama becerisi kazanabileceğini de göstermektedir (Erol ve Şendağ, 2012'den akt. Demirel ve Sak, 2016). Temel uygulamalara ek olarak, soyut olarak oluşturulan kodlar, "somut kodlama" ürünlerine de dönüştürülebilmektedir. "Robotik Kodlama" uygulamaları olarak isimlendirilen bu uygulamalar, öğrencilerin, araba, motor, asansör gibi basit düzeyde hareket

ettirilebilir robotlar yapmalarına olanak sağlamaktadır (Bers, 2010). Robotik kodlama aracılığıyla, öğrenciler teknoloji ve mühendislik alanlarına adım atıp, tasarımlarının çıktılarını günlük yaşamla ilişkilendirme fırsatını elde etmekte ve bilişimsel, bilimsel, eleştirel ve matematiksel düşünme becerilerini geliştirmektedirler (Resnick, Berg, & Eisenberg, 2000,4).

Araştırmacılar okul öncesi ve anaokulu çağındaki çocukların daha aktif ve yaratıcı olduğunu ve bu nedenle bilim, teknoloji, matematik, mühendislik ve kodlama alanlarında erken yaşlarda eğitim almaları gerektiğini belirtiyorlar (Taylor, 2017, iii). Stem ve kodlama alanındaki kazanımları sayesinde, çocukların bilişimsel bir algı oluşturmaları mümkün olacaktır. Eğer öğrencilere bilişimsel düşünme ve programlama ile ilgili genel bir algı sunulursa, bu durum programlama yapma noktasında ilgilerini arttırabilir. Çünkü kendilerine ait dizaynlar yaptıkça o ölçüde yaratıcılıklarının gelişmesine ve kendilerine ait proje çıktılarını elde etmelerine olanak sağlanacaktır (Rukman, 2016). Ortaya koydukları somut ürünler de içsel motivasyonlarını arttırıcı bir rol oynayacaktır.

Bilişimsel dil ve bilişimsel düşünme öğrencilere kodları okumayı, ağ bilgilerini, mantıksal yapıları, formatları, algoritmaları ve bilgiyi sunma becerilerini kazandırmaktadır (Burke 2016, 11-12). Çünkü, bilişimsel modelleme ve kodlama programları tasarıma dayalı modellerdir ve çocuklar bir ürün elde etmek için sahip oldukları birçok beceriyi kullanıp, geliştirmek zorunda kalırlar (Sengupta vd., 2013). Çocuklar tasarımlarını planlarken, bilgiyi hatırlama ve kavrama basamaklarından ziyade, problem çözme, eleştirel düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerini daha fazla kullanmaktadırlar (Moreno-Leon ve Robles, 2015; Burke, 2016; Taylor, 2017). Dolayısıyla programlama ve kodlama eğitimi öğrencilerdeki bilişimsel düşünmeyi geliştirmektedir.

Programlama eğitiminin bilişimsel düşünme becerilerini geliştirmesine ek olarak, gelecekte teknoloji alanında ihtiyaç duyulacak donanımlı eleman yetiştirme gibi bir katkısı da olacaktır. Demirer ve Sak (2016, 527)'e göre kodlama alanında yetişmiş uzman ve yenilikçi bireyler, ülkelerindeki teknolojik gelişmeye katkı sağlayıp, refah seviyesini arttıracaklardır. Bu nedenle birçok ülke ilköğretim de dahil olmak üzere, sivil toplum örgütlerinin de desteği ile okullarda kodlama eğitimlerine başlamışlardır. Bu çalışmalar kapsamında, Microsoft ve Google gibi teknoloji ve yazılım şirketlerinin desteğiyle Amerika Birleşik Devletleri'nde 2013 yılında oluşturulan "code.org" platformu çok sayıda öğrenci tarafından kullanılmaktadır (Saygıner ve Tüzün, 2) Bu tarz platformların (Microsoft, Google, Facebook, Value ve Dropbox vb.) arttırılması ve yeni kodlama yaklaşımlarının oluşturulması için mevcut çalışmalar gün geçtikçe hızlanmaktadır (Code.Org, 2014). Çünkü kodlama yapmayı gerektiren mesleklerin sayısı hızla artış göstermektedir. Amerika İşçi İstatistikleri Bürosu'nun ortaya koyduğu istatistiklere göre 2010 yılında bilgisayar programcılığına yönelik 913.000 meslek varken, teknolojik gelişmelerin hızıyla paralel olarak, 2014-2024 yılları içinde bu oranın %30 artacağı (Orsini, 2013) ve 2022 yılına kadar STEM disiplinlerine ait mesleklerde 5 milyon pozisyon açığı olacağı öngörülmüyor (Vilorio, 2014). Ayrıca araştırma sonuçları en hızlı gelişmekte olan uzmanlık ve lisansüstü eğitim gerektiren mesleklerin bilgisayar ve matematik grubu ile ilişkilendirilen meslekler olduğunu ortaya koyuyor (Rukman,2016, 14). Dolayısıyla, bireylerin özellikle henüz okul çağında olan çocuklar ve gençlerin kodlama eğitimi alıp, bu noktada uzmanlaşmaları bir gereklilik haline gelmiştir.

SONUÇ VE EĞİTİM 4.0'IN TÜRKİYE'YE YANSIMASI

Endüstri Devrimi ile başlayan ve hızla gelişmekte olan teknolojinin etkilerini hayatımızın her alanında görmekteyiz. Endüstri 4.0 olarak adlandırılan ve neredeyse dijital bir dünyanın olduğu günümüz çağı, tüm kurumlarla birlikte insanların günlük yaşamlarında da büyük değişimlere neden olmuştur. Dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte, ülkelerin ekonomileri de bu doğrultuda yeniden şekillenmektedir. Araştırmalar günümüzde var olan mesleklerin büyük bir kısmı ortadan kalkacağını ve tamamen teknolojiye dayalı birçok yeni meslek ortaya çıkacağını

ortaya koymaktadır (Bers, 2010). Dolayısıyla bu teknolojiyi yönlendirecek yeni programlara ve yazılımlara daha fazla ihtiyaç duyulacaktır. Bu nedenle günümüz eğitim sistemi, yaratıcı, eleştirel düşünen, problem çözebilen takım halinde çalışabilen ve programlama becerisine sahip bireyleri yetiştirebilecek şekilde yeniden şekillenmek zorundadır.

Endüstri 4.0 doğrultusunda ortaya çıkan ihtiyacı karşılamak ve çağın gerisinde kalmamak adına uluslar eğitim sistemlerini gözden geçirip, teknolojik gelişmeleri programlarına entegre etmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda, günümüzde artık sadece iletişim amaçlı kullanılmayan cep telefonları, mobil araçlar kısacası tüm Web 2. araçları birer eğitim aracı olarak işlev görmektedir. Yapılan araştırmalar Web 2. Araçlarının ve Eğitim 4.0 ile ortaya çıkan yeni uygulamaların, okul içi ve dışı etkinliklerde etkililiğini ortaya koymaktadır. Humanente-Ramos, García-Peñalvo ve Conde-González (2017) elektronik cihazlar ve web 2.0 araçlarının mühendislik öğrencilerinde kullanım eğilimleri ve etkisini araştıran bir çalışma yapmışlardır. Çalışma sonuçları öğrencilerin mobil cihazları sadece iletişim amaçlı değil aynı zamanda akademik bilgilere erişmek, multimedya içeriklerinin üretilmesi ve basımı için de kullandıklarını ortaya koymuşlardır.

Taylor (2017), zihinsel engelli olan ve zihinsel engeli bulunmayan okul öncesi çocuklar üzerinde bilgisayar programlama ve kodlamanın etkililiğini ölçen bir araştırma yürütmüştür. Araştırmasında, iPad uygulaması olan Blockly uygulamasını kullanarak, her iki grup ile birlikte robotik kodlama gerçekleştirmiştir. Araştırma sonunda farklı öğrenme hızlarına da sahip olsalar, her iki grupta, karesel bir döngüde hareket eden robotlar programlamayı başarmışlardır. Açıkça görülmektedir ki, öğrenme güçlüğü dahi olsa erken yaşlardan itibaren tüm çocuklara STEM becerileri kazandırılabilir ve STEM ile ilişkili alanlarda etkin olmaları sağlanabilir. Ayrıca küçük yaşlarda kod yazmayı öğrenen bireyler, çok daha kolay biçimde kendi projelerini tasarlayabileceklerdir. Burke (2016)'nın yaptığı benzer bir çalışma da, bilgisayar derslerinin ve robotik kodlamanın öğrenciler üzerinde pozitif etkisi olduğunu ve kodlama derslerinin öğrenciler için oldukça keyifli olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye' de 21. Yüzyıl becerilerini kazandırmaya yönelik ciddi adımlar atılmaya başlanmış ve 2015 yılından beri aşamalı olarak değişen öğretim programlarının içerikleri bu doğrultuda şekillendirilmeye başlanmıştır. Yeni öğretim metodlarından biri olan ters-yüz öğretim modelinin ilk uygulayıcılarından birisi olan MEF Üniversitesi, Bloom taksonomisine göre düzenlenmiş yöntemi Eğitim Fakültesinin tüm bölümlerinde uygulamaktadırlar (MEF, 2018). Vizyon Kolejleri de yine farklı bir proje olan "Çantasız Okul" projesi ile 5.sınıftan itibaren öğrencilerine sadece dijital kalem olan bir tablet bilgisayar ile eğitimi sunmaktadırlar. Ayrıca Kolej, ISTE standartlarına göre değerlendirilip, güçlü ve yenilikçi bir eğitim modeli olarak kabul edilen, dünyada eğitimin dönüşümüne ilham verecek örnekler arasında kabul edilen FLEXA, eğitim modelini de öğrencilerde özyönetim becerilerini geliştirmek ve öğrenme motivasyonunu yükseltmek amacıyla yeni bir öğretim modeli olarak kullanılmaktadır (VİZYON KOLEJİ, 2018). Bir diğer yenilikçi öğretim modeli ise Bahçeşehir okulları tarafından uygulanan Kişiyeye Özgü Öğretim Modelidir (KÖM) (Bahçeşehir, 2018). Model, STEM ve robotik kodlama dersleri ile desteklenmektedir. Bahsi geçen özel okullar dışında MEB tarafından Türkiye'de ilk kez 2013 yılında Kayseri'deki 4 pilot okulda STEM Projesi başlatılmış ve kısa sürede 22 okula yayılmıştır (Kayseri MEM, 2015). Henüz ders olarak yer almasa da özellikle son yıllarda klup etkinlikleri bünyesinde birçok devlet okulunda da STEM ve kodlama etkinlikleri yürütülmeye başlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmenlere yönelik hizmetiçi eğitimler de hız kazanmaya başlamıştır. Daha çok Fen bilimleri branş öğretmenlerine yönelik uygulanan "Bilmer Projesi" öğretmenleri STEM ve robotik uygulamalar noktasında geliştirmeyi hedeflemektedir (MEB, 2017). Okullar dışında özel olarak açılan bilim merkezleri ve nitelikli insan gücünün önemine vurgu yapmak adına TÜSİAD, STEM uygulamalarının en büyük destekçisi konumundadır (TÜSİAD, 2018)

Dijital eğitimin etkilerini görmek elbette zaman alacaktır fakat dijital teknolojiler eğitim politikalarının ayrılmaz bir parçası haline gelip kurumlar eylem planlarını bu doğrultuda hazırlarlarsa etkili sonuçlar alınmaya başlanacaktır. Örneğin birçok ülke “Bring your own device” “Kendi öğrenme aracını getir” yaklaşımını uygulamaya başladı (EU- European Commission, 2017). Öğrenciler, öğrenme planlarına yönelik öğrenme araçlarına kendileri karar verebiliyorlar. Dijital eğitim, sadece öğretmen eğitimini değil aynı zamanda tüm eğitim kurumlarına yönelik olmalıdır. Öğrenciler ve öğretmenlere dijital eğitim ve uygulamalar noktasında bilgi verilirken bunun paralelinde de alt yapıdan kaynaklanacak sorunların çözümüne gidilmelidir. Sosyal ağları etkili ve verimli kullanabilmek adına öğrencilere medya okuryazarlığı eğitimi verilmelidir. Yazılı ve sözlü sınav değerlendirmeleri yerine takım çalışmalarını destekleyen, proje çıktılarını değerlendirme sürecine tabi tutulabilmelidir.

Eğitim 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0 süreçlerinin her biri birbiriyle etkileşim halindedir, ama birbirinden oldukça farklı olduğu söylenebilir. Eğitim 3.0'dan 4.0'a dönüşümü sağlamak için eğitim kademelerinin her seviyesindeki çocuk, genç ve yetişkin için birçok girişim bulunmaktadır. Türkiye'nin genel anlamda, eğitim 2.0 ile 3.0 arasında bulunduğu söylenebilir. Fakat, Türkiye'de 3.0 ve 4.0'a sıçramalar, okul öncesinden yüksek öğretim kurumlarına kadar birlikte başlatılması gerekmektedir. Eğitim 4.0 doğrultusunda ortaya çıkan ihtiyacı karşılamak ve çağın gerisinde kalmamak adına Türkiye, eğitim sistemlerini gözden geçirmekte ve teknolojik gelişmeleri programlarına entegre etmeye çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

Akgündüz, D., Ertepinar, H., Ger, A. M., Sayı, K. A., & Türk, Z. (2015). *Stem eğitimi çalıştay raporu- Türkiye stem eğitimi üzerine kapsamlı bir değerlendirme*. İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.

Aktürk, A. A., Demircan, Ö. H. (2017). A Review of Studies on STEM and STEAM Education in Early Childhood. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, Cilt 18, Sayı 2, Ağustos 2017, Sayfa 757-776.

Ash, K. (2012) Educators View 'Flipped' Model' With a More Critical Eye. *Education Week*. pS6-S7.

Bahçeşehir (2018). Bahçeşehir dünyası. <http://www.bahcesehir.k12.tr/tr/images/pdf/bahcesehir-dunyasi-02.pdf> Erişim Tarihi: 24.03.2018.

Bers, (2010). The TangibleK Robotics Program: Applied Computational Thinking for Young Children, *Early Childhood Research and Practice*, Volume 12, number 2. <http://ecrp.uiuc.edu/v12n2/bers.html> Erişim Tarihi: 01.12.2017

Burke K. T. (2016). "Computing Language and Thinking: Analysis, Design, and Assessment of Introductory Computer Science Workshops in the Liberal Arts Experience" (2016). Senior Projects Spring 2016. Paper 220.

Code.org (2014). 2014 Annual Report. <https://code.org/about/2014>. Erişim Tarihi: 01.12.2017.

Conole, G., Alevizou, P. (2010). *A literature review of the use of Web 2.0 tools in higher education*. The Open University Walton Hall, Milton Keynes, UK,

Crook, C. (2008). Web 2.0 technologies for learning: The current landscape – opportunities, challenges and tensions. *Becta- Web 2.0 technologies for learning at Key Stages 3 and 4*, P.1-72.

Crook, C. (2012). The ‘digital native’ in context: tensions associated with importing Web 2.0 practices into the school setting. *Oxford Review of Education* 38 (1), 63-80.

Davies, R. S., Dean, D. L., & Ball, N. (2013). Flipping the classroom and instructional technology integration in a college-level information systems spreadsheet course. *Educational Technology Research and Development*, August, 2013.

Demartini, C., Benussi, L. (2017). Do Web 4.0 and Industry 4.0 imply Education X.0?. *IT Pro*, May/June 2017.

Demirer V., Sak N. (2016). Programming Education And New Approaches Around the World and In Turkey, *Eğitimde Kuram ve Uygulama Articles /Makaleler Journal of Theory and Practice in Education* 2016, 12(3), 521-546.

Education 4.0 ... the future of learning will be dramatically different, in school and throughout life. <http://www.thegeniusworks.com/2017/01/future-education-young-everyone-taught-together/>, Erişim Tarihi: 03.12.2017.

EDUCAUSE (2012). Things you should know about...Flipped classrooms. <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>. Erişim tarihi: 04.12.2017

Ell, B., Cimiano, P., Kopp, S. & Botsch, M. (2016). Cognitive interaction technologies for education white paper. *Cognitive Interaction Technology*, Center of Excellence, Bielefeld University Bielefeld, Germany.

English, L. D. (2016). STEM education K-12: perspectives on integration. *International Journal of STEM Education*, 3(1), 1-8.

Elliott, N. (2014). 24 June 2014. Facebook still dominates teen social usage. (Web log post). Retrieved from http://blogs.forrester.com/nate_elliott/14-06-24- Erişim Tarihi: 20.12.2017.

Ersoy H., Madran R. O., Gülbahar Y. (2011). Programlama Dilleri Öğretimine Bir Model Önerisi: Robot Programlama, Akademik Bilişim'11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri 2 - 4 Şubat 2011 İnönü Üniversitesi, Malatya.

EU- European Commission (2017). *Education 4.0 – Mobile Learning* 8-9 June 2017. Key Messages of PLA#5 Vienna June 2017.

EURASHE- European Association of Institutions in Higher Education (2017). Professional Higher Education 4.0: A Change for Universities of Applied Sciences, 27th Annual Conference. <https://www.eurashe.eu/lehavre-laurs> , Erişim Tarihi : 01.11.2017.

FAQ (2018). “Why do students need 21st century skills?”. http://www.p21.org/about-us/p21-faq#what_21st. Erişim Tarihi: 24.03.2018.

Gençer B.G, Gürbulak N, Adıgüzel T. (2014). Eğitimde Yeni Bir Süreç: Ters-Yüz Sınıf Sistemi International Teacher Education Conference 2014, İstanbul. <http://www.egitimdeteknoloji.com/egitimde-yeni-bir-surec-ters-yuz-sinif-sistemi/> Erişim Tarihi: 04.12.2017.

Gerstein, J. “Schools are doing Education 1.0; talking about doing Education 2.0; when they should be planning Education 3.0” (25.03.2018 tarihinde alınmıştır). <https://usergeneratededucation.wordpress.com/2013/03/22/schools-are-doing-education-1-0-talking-about-doing-education-2-0-when-they-should-be-planning-education-3-0/>

Gillies, A. (2015). Where are the ‘T’ and ‘E’ in STEM education. *Techniques*, 90 (4), 60-61. <http://www.actonline> Erişim Tarihi: 02.12.2017.

Goldie, J. G. S. (2016) Connectivism: A knowledge learning theory for the digital age?, *Medical Teacher*, 38:10.

Goldstein, R. A., Chesky, N. Z. (2011). A Twenty-First century education: The marketization and mediatization of school reform discourses. *Educational Change The Journal of the New York State Foundations of Education Association*, 1-18.

Gonzalez, H. B., Kuenzi, J. J. (2012). Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) Education: A Primer. *CRS Report for Congress*, Congressional Research Service.

Greenhow, C. (2011). Youth, learning, and social media. *Journal of Educational Computing Research*, 45 (2), 139-146.

Greenhow, C., Askari, E. (2015) . Learning and teaching with social network sites: A decade of research in K-12 related education. *Education and Information Technologies*, <https://www.researchgate.net/publication/284232937> Erişim Tarihi: 29.11.2017.

- Harkins, M. A. (2008). Leapfrog principles and practices: core components of Education 3.0 and 4.0. *Futures Research Quarterly draft VIII*, 28 March 08.
- Hargadon, S. (2007). The Web 2.0 and School 2.0 Connection. <http://www.stevehargadon.com/2007/04/web-20-and-school-20-connection.html> Erişim tarihi: 25.03.2018.
- Herreid, C. F., Schiller, N. A. (2013). Case studies and the flipped classroom. *Journal of College Science Teaching*, Vol. 42, No. 5, 2013.
- Hoffmann K. (2017). Virtual Classroom as a method to keep in touch with your students during the externship, Professional Higher Education 4.0: A Change for Universities of Applied Sciences Le Havre, France, 30-31 March 2017.
- Horton, M. (2010). Education 2.0 – Social Networking and Education. <http://blog.socialcast.com/education-2-0-social-networking-and-education/> Erişim Tarihi: 25.03.2018.
- Humanante-Ramos, P. R., García-Peñalvo, F. J., & Conde-González, M. Á. (2017). Electronic devices and web 2.0 tools: Usage trends in engineering students. *International Journal of Engineering Education (IJEE)*, 33(2B), 790-796.
- Jeschke, S. (2014). Higher Education 4.0- Trends and future perspectives for teaching and learning. *Virtuelle Lernwelten in der Universität Frankfurt am Main*, March 25.
- Johnson, T. W., and R. F. Reed. (2008). *Philosophical documents in education*, 3rd ed. Boston: Pearson.
- Kara, C. O. (2016). Ters Yüz Sınıf -Flipped Classroom, Tıp Eğitimi Dünyası / Ocak-Nisan 2016 / Sayı 45.
- Kayseri MEM (2015). "STEM" İle Geleceğin Bilim Adamları Yetiyecek". <http://kayseri.meb.gov.tr/www/stem-ile-gelecegin-bilim-adamlari-yetisecek/icerik/722> Erişim Tarihi: 25.03.2018.
- Kaufman J. K. (2013). 21 Ways to 21st Century Skills: Why Students Need Them and Ideas for Practical Implementation. *Kappa Delta Pi Record*, 49: 78–83, 2013.
- Kay, K. (2010). 21st Century skills: Why they matter, what they are and how we get there. *Partnership for 21st Century*.
- Keats, D., Schmidt, J. P. (2007). The genesis and emergence of Education 3.0 in higher education and its potential for Africa. *First Monday*, volume 12, number 3 (March 2007),
- Kert, S.B., Uğraş, T.(2009). *Programlama eğitiminde sadelik ve eğlence: Scratch örneği*. I. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi, Çanakkale.
- Kereluik, K., Mishra, P., Fahnoe, C., & Terry, L. (2013). What knowledge is of most worth: Teacher knowledge for 21st century learning. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 29(4), 127-140.
- Krishnan M. S. (2017). "Education 4.0 is here". *Trend Education*, June 18, 2017, <http://www.thehindu.com/education/education-40-is-here/article19093549.ece>. Erişim Tarihi: 07.10.2017.
- Lang, Maria Begoña P. (2017). Big Data STEM Education: "The Skills key", Professional Higher Education 4.0: A Change for Universities of Applied Sciences Le Havre, France, 30-31 March 2017.
- Larson, L. C., Miller, T. N. (2014). 21st Century Skills: Prepare Students for the Future. *Kappa Delta Pi Record*, 47:3, 121-123.
- Madda, M. J. (2013). An International "Creative Computing" Movement, <https://www.edsurge.com/n/2013-12-10-an-international-creative-computing-movement>, Erişim Tarihi: 28.11.2017.
- MEB (2016). *STEM eğitimi raporu*. Millî Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, Ankara.

MEB (2017). Bilmer projesi kapsamında düzenlenecek hizmetiçi eğitim faaliyetleri. <http://oygm.meb.gov.tr/www/bilmer-projesi-kapsaminda-duzenlenecek-hizmetici-egitim-faaliyetleri/icerik/387>. Erişim Tarihi: 25.03.2018

MEF (2018). "Flipped Learning". <http://www.mef.edu.tr/tr/flipped-learning>. Erişim Tarihi: 25.03.2018.

Moreno-León, J., Robles G. (2015). Analyze your Scratch projects with Dr. Scratch and assess your computational thinking skills. Scratch Conference-2015. <https://scholar.google.com/citations?user=ADmHd7sAAAAJ&hl=en>. Erişim Tarihi: 15.12.2017.

Neshyba, S. (2013). It's a flipping revolution. The Chronicle of Higher Education. Retrieved from <http://chronicle.com/article/Its-a-flipping-revolution/138259/>. Erişim Tarihi: 27.11.2017

New Media Consortium (2014). Horizon Report, 2014 Higher Education Edition. Retrieved from <http://cdn.nmc.org/media/2014-nmc-horizon-report-he-EN-SC.pdf>

Orsini, L. (2013). Why Programming Is The Core Skill Of The 21st Century, <https://readwrite.com/2013/05/31/programming-core-skill-21st-century/> , Erişim Tarihi: 27.11.2017

P21-Partnership for 21st Century Skills (2008). 21st Century Skills, Education & Competitiveness.

http://www.p21.org/storage/documents/21st_century_skills_education_and_competitiveness_guide.pdf. Erişim Tarihi: 28.12.2017.

Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon* 9(5), 1-6.

Puncreobutr, V. (2016). Education 4.0: New challenge of learning. *St. Theresa Journal of Humanities and Social Sciences*, Vol.2 No.2 July-December 2016

Rapaccini M. B. (2013). An International 'Creative Computing' Movement. <https://www.edsurge.com/news/2013-12-10-an-international-creative-computing-movement>. Erişim Tarihi: 08.10.2017.

Reddy, L. (2017). Envisioning Education 4.0, <http://www.industryweek.com/manufacturing-day-2017/envisioning-education-40>. Erişim tarihi : 07.10.2017.

Resnick, M. (2003). Playful learning and creative societies. *Education Update*, 8(6), Retrieved May 1, 2009, from <http://web.media.mit.edu/~mres/papers/education-update.pdf>

Resnick, M., Berg R., Eisenberg, M. (2000). Beyond black boxes: Bringing transparency and aesthetics back to scientific investigation. *Journal of the Learning Sciences*, 9(1), 7-30.

Rukman J. (2016). K12 Computer Science: Coding Starts From Your Imagination. <https://elearningindustry.com/k12-computer-science-coding-imagination>. Erişim Tarihi: 07.12.2017.

Salmon G. (2016). Higher Education 1.0-3.0. https://www.gillysalmon.com/uploads/5/0/1/3/50133443/education_1-0_to_3-0.pdf. Erişim Tarihi: 25.03.2018.

Saygıner, Ş., Tüzün, H. (2016). İlköğretim düzeyinde programlama eğitimi: yurt dışı ve yurt içi perspektifinden bir bakış. *ab'17 - OpenConf Konferans Yönetim Sistemi - Akademik Bilişim*.

Sayın, Z., Seferoğlu S. S. (2016). Yeni bir 21. yüzyıl becerisi olarak kodlama eğitimi ve kodlamanın eğitim politikalarına etkisi. Ankara Bilişim 2016, 3-5 Şubat 2016, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Schmidt, S. M. P., Ralph, D. L. (2014). The flipped classroom: A twist on teaching. *The Clute Institute International Academic Conference San Antonio, Texas, USA 2014*.

Sengupta, P., Brown, B., Rushton, K. & Shanahan, M.-C. (2013). Coding as "Mathematization"- Reframing Coding as "Mathematization" in the K12 Classroom: Views from Teacher Professional Learning. University of Calgary Werklund School of Education.

- Siemens, G., Weller, M. (2011). Higher education and the promises and perils of social network. *Revista de Universidad y Sociedad del Conocimiento (RUSC)*, 8(1), 164–170.
- Silva, E. (2008). *Measuring skills for the 21st century*. Washington, DC: Education Sector.
- Silva, E. (2009). Measuring skills for 21st century learning. *Phi Delta Kappan*, 90(9), 630–634.
- Taylor M. (2017). "Computer Programming with Early Elementary Students with and without Intellectual Disabilities" , Electronic Theses and Dissertations. 5564.
- Torun F., Dargut T. (2015). Mobil Öğrenme Ortamlarında Ters Yüz Sınıf Modelinin Gerçekleştirilebilirliği Üzerine Bir Öneri, Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Aralık 2015, 6(2), 20-29.
- TÜSİAD (2018). Neden TÜSİAD STEM+A. <http://www.tusiadstem.org/neden-tusiad-stem-a>. Erişim Tarihi: 24.03.2018.
- Vaidyanathan, S. (2013). Opinion: we need coding in schools, but where are the teachers? <https://www.edsurge.com/n/2013-12-09-> , Erişim Tarihi: 28.11.2017.
- Vaidyanathan, S. (2016). What's the Difference Between Coding and Computational Thinking? <https://www.edsurge.com/news/2016-08-06-what-s-the-difference-between-coding-and-computational-thinking> , Erişim Tarihi: 29.11.2017.
- VİZYON KOLEJİ (2018). Okulda üniversite konsepti – flexa. <http://www.vizyonkoleji.k12.tr/vizyon-farki/universite-konseptiyle-egitim/#.WrkENGAUnIU>. Erişim tarihi: 25.03.2018.
- Vilorio, D. (2014). STEM 101: Intro to tomorrow's jobs. *Occupational Outlook Quarterly* Spring 2014. www.bls.gov/ooq. Erişim Tarihi: 30.11.2017.
- Wallner, T., Wagner, Garold (2016). Academic Education 4.0. *International Conference on Education and New Developments*, 155-158.
- Winner, E., Goldstein, T. R. & Vincent-Lancrin, S. (2013). Art for Art's Sake? *Overview*, OECD Publishing.

ÇOCUK GELİŞİMİ ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNE YÖNELİK TUTUMLARI

Öğr. Gör. Dicle ÖZCAN ELÇİ

Şırnak Üniversitesi, dicleozcan88@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Emine GÖZEL

Şırnak Üniversitesi, g.emine27@hotmail.com

ÖZET

Bu çalışma Şırnak Üniversitesi'ne bağlı meslek yüksekokullarında bulunan Çocuk Gelişimi Programı öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarını ölçmeye odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, okul öncesi dönemde cinsiyet kimliklerini kazanmaya başlayan çocuklara eğitim verecek olan Çocuk Gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet olgusuna nasıl yaklaştıkları, kadınlık ve erkeklik kavramlarına nasıl anlamlar yükledikleri ve cinsiyet rollerinden ne anladıklarını, bu bağlamda da toplumsal cinsiyet eşitliğine dair neler düşündüklerini anlaşılır kılmaktır. Çalışmanın özgünlüğü, daha önce spesifik olarak çocuk gelişimi öğrencilerine dair böyle bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Bu çerçevede bu araştırmanın problem cümlesi “Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları nasıldır?” şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini ise, 2017-2018 eğitim öğretim yılı güz döneminde Şırnak Üniversitesi Şırnak, Cizre ve İdil Meslek yüksekokullarında öğrenim gören 1.ve 2. sınıf çocuk gelişimi ön lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Bu çalışmada veriler Zeyneloğlu (2008) tarafından geliştirilen “*Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği*” kullanılarak toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 16.0 paket programında değerlendirilecek, yüzde ve frekans dökümleri alınmıştır. Verilere alt problemler doğrultusunda bağımsız gruplar için t-testi ve one way anova analizi yapılmıştır. Verilerin analizinde .05 anlamlılık düzeyi kabul edilmiştir. Bu araştırmanın sonunda, Çocuk Gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının demografik verilerine göre değişip değişmediği tartışılmış ve bu çerçevede öğretmen yetiştiren kurumlara, öğretmenlere, araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Gelişimi öğrencileri, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ve tutumlar.

GİRİŞ

Cinsiyet mefhumu, günümüzün sosyal bilimlerine yönelik akademik çalışmalarda ilgi çeken ve popüleritesi gittikçe artan bir yönelimle halen tartışılmaktadır. Cinsiyete dair çalışmaların yükselen bir trend haline gelmesinin en somut sebebi, cinsiyet olgusunun yalnızca “biyolojik/bedensel” bir süreçten ibaret olmadığını farkına varılmasıdır. Bu farkına varış, özellikle 1960’lar ve 1970’lerde kadınların da toplumsal hareket dalgasından etkilenecek hak talebinde bulunması ve aynı zamanda akademide de feminist çalışmaların tartışılması ile paralellik göstermektedir. Nitekim, o güne değin hakim anlayış olan bilimin/akademinin “erkeklerin” tekelinde olması, kadınların alternatif tarih, bilim, kültür, edebiyat, sosyoloji araştırmalarıyla aşındırılmaya başlanmıştır. Modernist söylemin “akıl/beden” dikotomisinde erkeği akıl kadını ise bedenle özdeşleştiren anlayışı (Lloyd, 1996) kadın bedeninin “sınırlılıklarına” hapsedmiştir. Ancak, akademideki feminist çalışmalar özellikle kadınları kuşatan “cinsiyet” olgusunun biyolojik bağlamda bedene indirgenemeyecek kadar çok boyutlu olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda açığa çıkan “toplumsal cinsiyet (gender)” olgusu tam da bu noktada “biyolojik cinsiyet (sex)” olgusundan farklı bir içeriğe sahiptir. Toplumsal cinsiyet (gender) kavramını sosyolojiye dâhil eden Ann Oakley, 1972 yılında yayımlanan *Sex, Gender and Society*’de açıkladığı üzere (aktaran, Vatandaş, 2007) *toplumsal cinsiyet*, kadın ve erkeğe

cinsiyetlerinden ötürü yüklenen roller, beklentiler, sorumlulukları ifade etmekte; bir diğer deyişle, “kadınlık” ve “erkeklik”ten beklenen yükümlülüklerle işaret etmektedir. Ancak toplumsal cinsiyet anlayışının kadına ve erkeğe biçtiği rollerin eşitlikçi veya en azından nötr olması beklenirken, erkeğin biyolojik üstünlüğünün toplumsal bağlamda da avantaja çevrildiği, dolayısıyla da “kadınsı” değerlerin “erkeksi” değerler karşısında küçük görüldüğü ataerkil bir cinsiyet düzeni inşa edilmiştir. Böylesi bir toplumda toplumsal cinsiyet eşitliğini yakalayabilmek için öncelikle bireylerin toplumsal cinsiyete yönelik tutumları ve algılarından haberdar olmak gerekmektedir.

Kadın ve erkeklerden oluşan bir toplumun gündelik yaşam pratiklerinin icra edildiği, kadınlar ve erkekler arasında toplumsal ilişkilerin vuku bulduğu sosyolojik bir zemin bulunmaktadır. Bu zemin, toplumda egemen olan cinsiyet düzeni, bir başka deyişle o toplumun cinsiyet kültürüdür. *Cinsiyet kültürü* bir toplumun kadınlık ve erkeklik tanımları, cinsiyet algıları, stereotipleri (cinsiyet kalıp yargıları), cinsiyet kimliklerinin edinilme süreci, cinsiyet rolleri ve statüleri ve cinsler arası ilişkilerin düzenlenme biçimleri üzerinden şekillenir (Türköne, 1995). Bir toplumun cinsiyet kültürü ataerkil (pederşahi/babasoylu) veya anaerkil (maternal/anasoylu) olabilir. Ancak günümüzde bazı yerli ve ilkel kabileler dışında anaerkil cinsiyet kültürünün yok olduğu düşünülmektedir. Modern toplumların cinsiyet kültürü aile, ekonomi, politika, eğitim, din gibi kurumların da desteğiyle çoğunlukla erkek cinsinin çıkarlarını gözetken ve kadını ikincil konuma düşüren ataerkilliktir.

Hakim cinsiyet düzeninin birtakım parametreleri mevcuttur. Bu parametrelerin ilki olan *biyolojik cinsiyet*, kişiye doğumda atanan cinsiyeti ifade etmektedir. İngilizcede *sex* olarak ifade edilen biyolojik cinsiyet, “insanın sahip olduğu genetik, biyolojik, fizyolojik, fiziksel ve anatomik özellikler dolayısıyla tanımlanan dişi (female) ya da er (male) olma hali” (Karadağ, 2008) olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla, toplumsal düzlemde bireylerin *kadın* ve *erkek* olarak iki temel kategoriye ayrılmaları, bedensel anlamda “dişi” ya da “eril” olarak kodlanmalarıyla alakalıdır. Ancak sosyolojik bağlamda “kadınlık” ve “erkeklik” olgularının yalnızca beden odaklı tanımlanamayacağına yönelik konsensüs, akademide cinsiyet çalışmalarının doğmasına yol açmıştır. Cinsiyet çalışmalarının en önemli kavramlarından biri olan *toplumsal cinsiyet*, doğadaki insan türünün dişi ve eril cinslerini temsil eden kadın ve erkeğin, “toplumsal bir düzen içinde” ne anlama geldiklerinin cevabını vermekte olup, kadının ve erkeğin toplumsal olarak belirlenmiş kişilik özelliklerini, rol ve sorumluluklarını ifade etmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet kavramının tanımında biyolojik farklılıklar değil, kadın ve erkek olarak toplumun bizi nasıl gördüğü, nasıl algıladığı, nasıl düşündüğü ve nasıl davranmamızı beklediği ile ilgili değerler, beklentiler, yargılar ve roller bulunmaktadır (Dökmen, 2007). Bir başka deyişle toplumsal cinsiyet kavramı, toplumsal bir aradalıkta kadın ve erkeğin ne yapmaları, nasıl davranmaları, nasıl konuşmaları, nasıl giyinmeleri, nasıl evlenmeleri vb. üzerine “reçeteler” sunmaktadır. Söz konusu reçetelendirme, toplumda birbirinin taban tabana zıddı olduğu düşünülen kadın ve erkek cinsine özgü “cinsiyet rolleri” aracılığıyla inşa edilmektedir. *Cinsiyet rolü*, toplumsal cinsiyetin bir parçası olarak kişinin kendisini bir oğlan çocuk/erkek ya da kız çocuk/kadın konumunda göstermek amacıyla yaptığı ve söylediği şeylerin tümü olup; kadınsı cinsiyet rolleri sıklıkla hassasiyet, anlayış, duygusallık, bağımlılık özellikleriyle; erkeksi cinsiyet rolleri ise liderlik, baskınlık, bağımsızlık gibi özelliklerle karakterize edilmektedir (Zara & Özdemir, 2013). Başka bir deyişle, “kadınlık” ve “erkeklik” kategorilerine özgü olduğu düşünülen gündelik pratiklerin içselleştirilmesi yoluyla icra edilmesidir. Cinsiyet rolü, cinsiyete özgü “kalıpyargılar” üzerinden tanımlanmaktadır. *Cinsiyet kalıpyargıları*, “toplumun bir grup olarak kadınlardan ve bir grup olarak erkeklerden beklediği bazı davranışlar ve özellikleri” ifade etmektedir. Kadınların ve erkeklerin sahip oldukları düşünülen kişilik özellikleri genel olarak “kadınsı/feminen” ve “erkeksi/maskülen” özellikler olarak ayrılaşmakta; kadınsılık, ev içinde bakım verici, ilgi gösterici olmak ile erkeksilik iş dünyasında yarışmacı ve başarı yönelimli olmakla ilişkilendirilir. Kadınların duyarlı, ilgili, sıcak; erkeklerin ise güçlü, bağımsız, baskın

gibi özelliklere sahip oldukları düşünülür (Dökmen, 2007). Buradan hareketle cinsel rollerin kadın ve erkeğe özgü kurgusu, kadın ve erkeğe has cinsel karakter söylemini üretmiştir. Connell'in de belirttiği üzere "Toplumsal cinsiyet psikolojisinde en yaygın anlayış, birer grup olarak kadınların ve erkeklerin farklı kişilik özelliklerine sahip olduğunu varsayar: Kadınlar ve erkekler, yaradılışları, karakterleri, dış görünüşleri, düşünüş biçimleri, yetenekleri ve hatta tüm kişilik yapıları açısından birbirlerinden farklıdır" (Connell, 1998). *Cinsel karakter*, kadınlık ve erkeklığe özgü sayılan "kişilik özellikleri kümesi"ni baz alarak kişileri "kadın gibi/kadınsı" ya da "erkek gibi/erkeksi" şeklinde kategorik iki zıt kutba ayırmaktadır (Connell, 1998). Bu anlayışa göre, tıpkı cinsiyete özgü kalıpyargılarında olduğu gibi kadının cinsel karakteri pasif, edilgen, sakin, barışçıl, anaç, samimi gibi "kadınsı" değerlerle kodlanırken, erkeğin cinsel karakteri aktif, etkin, savaşçı, soğukkanlı, resmi gibi "erkeksi" değerlerle tanımlanmaktadır. Yine bu bağlamda kadın, cinsel karakteri ve cinsiyet rolleri çerçevesinde "özel yaşam/ev/yuva/içerisi" içinde tanımlanmakta, çocukluktan yetişkinliğe değin iyi bir eş ve anne olma idealleri ile toplumsallaştırılmaktadır. Cinsiyet rejimi içinde kadın ve erkeği dikotomik olarak iki kutba ayıran bu anlayışa göre erkeğin cinsel karakteri ve cinsiyet rolü, onu "kamusal yaşam/sokak/çalışma yaşamı/dışarı" ile özdeşleştirerek erkeği de para kazanmak, iyi bir koca ve baba olması bağlamında ev geçindirme sorumluluğu üzerinden tanımlamaktadır.

Kadın ve erkeklerin kendilerinden beklenen rolleri öğrenme, özümseme ve icra etmesi sosyalizasyon (toplumsallaşma) süreci ile mümkündür. *Sosyalizasyon*, bizlerin gerek toplumun norm ve değerlerini içselleştirerek, gerekse toplumsal rollerimizi (işçi, arkadaş, yurttaş vb. olarak) yerine getirmeyi öğrenerek, toplum üyeleri haline gelmeyi öğrenme sürecimizdir (Marshall, 1999). Bu tanımlamadan hareketle cinsiyet kültürünün de kadın ve erkeğe cinsiyet rollerini öğreten etkili bir "toplumsallaştırma" aracı olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsallaşma süreci, toplumsal bir varlık olan bireyin doğduğu andan itibaren hakim cinsiyet kültürüne uygun bir birey olarak yetişmesi yolunda oldukça etkili bir konuma sahiptir. Nitekim sosyalizasyon süreci, dünyaya çıplak olarak doğmuş bedenlere bir cinsiyet kimliği giydirmektedir. Cinsiyet kimliğinin oluşumunda yalnızca aile içindeki ilişkiler belirleyici değildir; kişinin kamusal alanda okul ve arkadaşlık ilişkileri, öte yandan medyanın sundukları da bireyin model alma, özdeşleşme, kuralları öğrenme şeklindeki tepkileri ile yapılandırılan oluşuma etki etmektedirler (Connell, 1998).

Toplumsallaşma sürecinde ataerkil cinsiyet kültürünün kadınlığa özgü cinsiyet rollerini ve kadınsı değerleri değersizleştirilmesi ve erkeğin lehine bir "toplumsal cinsiyet hiyerarşisi" (Butler, 2008) dayatması sonucunda cinsiyet ayrımcılığı sorunu açığa çıkmaktadır. Nitekim, toplumsal cinsiyet kavramının isim babalarından sayılan Ann Oakley'e göre de toplumsal cinsiyet, kadınlık ve erkeklik arasında eşit olmayan bölünmeyi ifade etmektedir (Marshall, 1999). Bu bağlamda *kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığı*, kaynaklara ve fırsatlara ulaşmada eşitsizlik, iş hayatı ve siyasette kadının sınırlı olarak yer alması, şiddete maruz kalma, ikili ilişkilerdeki erkek egemenliği şeklinde tanımlanabilir (Başçı ve Giray, 2016). Söz konusu ayrımcılığın engellenmesi ve toplumsal cinsiyette eşitliğin oluşabilmesi için devletler birtakım politikalara başvurmak durumunda kalmıştır. *Toplumsal cinsiyet eşitliği*, Kadına Yönelik Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) referans alınarak açıklanabilir. Türkiye'nin de taraf olduğu bu sözleşmenin birinci maddesi siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel ve diğer alanlardaki hakların ve temel özgürlüklerin medeni durumları ne olursa olsun kadınlara tanınmasını; aksi halde cinsiyet ayrımcılığının açığa çıkacağını vurgulamaktadır (KSGM, 2008). Buna paralel olarak Dünya Sağlık Örgütü toplumsal cinsiyet eşitliğini karar verme, seçme, fırsatları kullanma, kaynakların ayrılması, kullanılması ve hizmetleri elde etmede cinsiyete bağlı ayrımcılık yapılmaması olarak tanımlamaktadır (WHO, 1998).

Toplumsal cinsiyet konusunda literatürde çok sayıda çalışma mevcuttur (Vefikuluçay Yılmaz, 2009; Vefikuluçay, Zeyneloğlu, Eroğlu ve Taşkın, 2007; Esen, Siyez, Soylu ve Demirgürz, 2017; Başçı ve Giray, 2016; Zeyneloğlu, 2008). Bu bağlamda literatürde genel

anlamda toplumsal cinsiyeti konu edinen çalışmalara değinmek yerine çalışmanın konusu itibariyle spesifik olarak üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyete yönelik algı ve tutumlarını konu edinen çalışmalardan kısaca söz etmek daha anlamlı ve yararlı olacaktır. 448 üniversite öğrencisinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşlerini ölçen bir çalışmada (Vefikuluçay Yılmaz, 2009) çalışma yaşamı ve evlilik yaşamı ile ilgili alanlarda erkeklerin daha geleneksel görüşlere sahip oldukları, toplumsal yaşam ve aile yaşamı ile ilgili önermelerde ise kız ve erkek öğrencilerin eşitlikçi görüşlere sahip oldukları belirlenmiştir. Kafkas Üniversitesi son sınıf öğrencilerine yönelik bir başka çalışmada çalışma yaşamı, toplumsal yaşam, evlilik ve aile yaşamı ile ilgili alanlarda erkeklerin daha geleneksel bakış açısına sahip oldukları saptanmıştır (Vefikuluçay, Zeyneloğlu, Eroğlu ve Taşkın, 2007). Yine toplumsal cinsiyet algısını ölçen 2255 öğrencinin katılımıyla Dokuz Eylül Üniversitesi'nde yürütülen (Esen, Siyez, Soylu ve Demirgürz, 2017) ve Marmara Üniversitesi'nde 3403 kişiyi kapsayan (Başçı ve Giray, 2016) çalışmalar mevcuttur. Öte yandan Çukurova Üniversitesi Ebelik/Hemşirelik öğrencilerinin (Atış, 2010) ve Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Bölümü öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarını araştırma konusu edinen yüksek lisans ve doktora çalışmaları bulunmaktadır (Zeyneloğlu, 2008). Toplumsal cinsiyet algısının çatışma ve şiddete ilişkin farkındalık düzeyine etkisini araştıran (Pesen, Kara, Kale ve Abbak, 2016); üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyete ilişkin tutumlarını şiddet eğilimleri ile birlikte yorumlayan (Kodan Çetinkaya, 2013); toplumsal cinsiyet algılarının psikolojik iyi oluşa etkisini inceleyen (Arıcı, 2011) gibi çalışmalar da mevcuttur. Ancak alanyazında Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarını inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu doğrultuda “Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları nasıldır?” sorusu araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Buna göre araştırmada şu alt problemlere yanıt aranmıştır:

- 1) Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları hangi düzeydedir?
- 2) Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları yaş değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
- 3) Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları kardeş sayısı değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
- 4) Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları aile tipi değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
- 5) Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları annenin öğrenim durumu değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
- 6) Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları babanın öğrenim durumu değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
- 7) Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları babanın mesleği değişkenine göre farklılık göstermekte midir?

Çalışmanın amacı

Bu çalışma Şırnak Üniversitesi'ne bağlı meslek yüksekokullarında bulunan Çocuk Gelişimi Programı öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarını ölçmeye odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, okul öncesi dönemde cinsiyet kimliklerini kazanmaya başlayan çocuklara eğitim verecek olan Çocuk Gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet olgusuna nasıl yaklaştıkları, kadınlık ve erkeklik kavramlarına nasıl anlamlar yükledikleri ve cinsiyet rollerinden ne anladıklarını, bu bağlamda da toplumsal cinsiyet eşitliğine dair neler düşündüklerini anlaşılır kılmaktır. Bu bağlamda çalışmada cinsiyet kültürü, toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsiyet ayrımcılığı gibi kavramlar açıklanmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın özgünlüğü, daha önce spesifik olarak çocuk gelişimi öğrencilerine dair böyle bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Nitekim, Çocuk Gelişimi

öğrencilerinin meslek hayatına atıldığında toplumsal cinsiyete yönelik algılarının yetiştirecekleri çocuklar üzerinde önemli etkiler bırakacağı düşünülmektedir. Cinsiyet kimliğinin temellerinin Freud'un da belirttiği üzere okul öncesi ve ergenlik döneminde şekillendiği gerçeğinden hareketle, mezuniyetleri sonrasında bu yaş grubuna öğretmenlik edecek olan Çocuk Gelişimi Programı öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine dair tutumlarının açığa çıkması önem kazanmaktadır. Nitekim özellikle kreş, yuva, anaokul gibi okul öncesi dönem öğrencilerini eğitmek üzere istihdam edilen Çocuk Gelişimi mezunlarının toplumsal cinsiyet rollerine attıkları değer, bu kavramı anlamlandırma ve yorumlama biçimlerinin eğittikleri/eğitecekleri öğrenciler ve çocuklar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışma alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelinde katılımcıların tutumları, inançları, algıları, görüş ve davranışlarını bulunmaya çalışılır (Creswell, 2008; Karasar, 2003). Bu sebeple bu çalışmada Çocuk Gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlarını ortaya çıkarmak amacıyla katılımcılara “*Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutum ölçeği*” uygulanmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın örneklemini, 2017-2018 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Şırnak Üniversitesi Şırnak MYO, Cizre MYO ve İdil MYO bünyelerinin Çocuk Gelişimi programında öğrenim gören 1.ve 2. Sınıf önlisans öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem yoluna gidilmemiş, evrene ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmaya 100 (%90,1) kadın ve 11(%9,9) erkek olmak üzere toplam 111 öğrenci katılmıştır. Bu çalışmaya katılan çocuk gelişimi öğrencilerine öncelikle araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra gönüllü olarak katılan öğrencilere anket uygulanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada, Çocuk Gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlarının farklı değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla çalışmada Zeyneloğlu (2008) tarafından geliştirilen “*Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum Ölçeği*”; eşitlikçi cinsiyet rolü, kadın cinsiyet rolü, evlilikte cinsiyet rolü, geleneksel cinsiyet rolü, erkek cinsiyet rolü olmak üzere 5 boyutta incelenmiştir. Zeyneloğlu (2008) ölçeğin Türkçe formunun iç tutarlık katsayısının belirlenmesi için Cronbach Alfa korelasyon katsayısını $\alpha=0.92$ olarak belirlemiştir. Bu çalışmada ise ölçeğin geneli için hesaplanan Cronbach Alfa korelasyon katsayısını $\alpha=0.71$ 'tür.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 16.0 paket programında değerlendirilmiş, yüzde ve frekans dökümleri alınmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin ölçeğindeki 4 aralık 5 seçeneğe bölünmüş (4: 5= 0.80); bulunan sayı seçenekleri temsil eden en alt sayıdan itibaren ilave edilerek: 1.00–1.80 *Kesinlikle katılmıyorum*, 1.81–2.60 *Katılmıyorum*, 2.61–3.40 *Kararsızım*, 3.41–4.20 *Katılıyorum*, 4.21–5.00 *Tamamen katılıyorum* şeklinde yorumlanmıştır. Bu çalışmada da verilerin dağılımının normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek örneklem Kolmogorov Simirnov testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin anket verilerinin normal dağılım göstermediği belirlenmiştir ($K-S(z)=0,700$; $p<0,05$). Ayrıca verilerin dağılımının normal dağılım göstermediği ve örneklem büyüklüğünün 30'dan az olduğu durumlarda non-parametrik testler uygun görülmektedir (Baykul, 1999; Kwam ve Vidakovic, 2007). Bu nedenle araştırma sorusuna cevap vermek için

non-parametrik Kruskal-Wallis-*H* ve Mann-Whitney-*U* testleri uygulanmıştır. Verilerin analizinde .05 anlamlılık düzeyi kabul edilmiştir.

Bulgular

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının bağımsız değişkenlere ilişkin elde edilen bulguları aşağıda verilmiştir.

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarına katılım düzeyleri

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ölçeğinde yer alan maddelere verilen cevapların betimsel istatistikleri tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının betimsel istatistikleri

Boyut	N	$\bar{x}$	Ss
Eşitlikçi cinsiyet rolü	111	2,57	4,20
Kadın cinsiyet rolü	111	2,20	3,48
Evlilikte cinsiyet rolü	111	2,71	3,87
Geleneksel cinsiyet rolü	111	3,58	7,74
Erkek cinsiyet rolü	111	1,53	1,80
Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutum	111	2,74	1,28

Tablo 1'e göre çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi cinsiyet rolü alt boyutuna "Katılmıyorum" ($\bar{x}=2,57$; Ss=4,20), kadın cinsiyet rolü alt boyutuna "Katılmıyorum" ($\bar{x}=2,20$; Ss=3,48), evlilikte cinsiyet rolü alt boyutuna "Kararsızım" ($\bar{x}=2,71$; Ss=3,87), geleneksel cinsiyet rolü alt boyutuna "Katılıyorum" ($\bar{x}=3,58$; Ss=2,74) ve erkek cinsiyet rolü alt boyutuna yönelik tutumlarının "Kesinlikle katılmıyorum" ($\bar{x}=1,53$; Ss=1,80) aralığına karşılık geldiği görülmüştür. Çocuk gelişimi öğrencilerinin genel toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının ise "Kararsızım" ($\bar{x}=2,74$; Ss=1,28) aralığına karşılık geldiği görülmüştür. Bu doğrultuda genel olarak öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının orta düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır.

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının yaş değişkenine göre değerlendirilmesi

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının yaş değişkenine göre incelemek amacıyla, Kruskal-Wallis-*H* testi yapılmış ve analiz sonuçları tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının yaş değişkenine göre incelenmesi (genel ve alt boyutları dahil)

Ölçek	Gruplar	N	$\bar{X}_{sıra}$	X^2	Sd	P
Eşitlikçi cinsiyet rolü	1) 19 yaş ve altı	28	59,89	3,076	2	,215
	2) 20 yaş	29	62,33			
	3) 21 yaş ve üzeri	54	50,58			
	Toplam	111				
Kadın cinsiyet rolü	1) 19 yaş ve altı	28	62,98	3,711	2	,156
	2) 20 yaş	29	59,31			
	3) 21 yaş ve üzeri	54	49,71			
	Toplam	111				
Evlilikte cinsiyet rolü	1) 19 yaş ve altı	28	62,56	2,840	2	,242
	2) 20 yaş	29	58,14			

	3) 21 yaş ve üzeri	54	50,56			
	Toplam	111				
<i>Geleneksel cinsiyet rolü</i>	1) 19 yaş ve altı	28	58,48			
	2) 20 yaş	29	55,17	,226	2	,893
	3) 21 yaş ve üzeri	54	55,16			
	Toplam	111				
<i>Erkek cinsiyet rolü</i>	1) 19 yaş ve altı	28	60,39			
	2) 20 yaş	29	58,40	1,424	2	,491
	3) 21 yaş ve üzeri	54	52,44			
	Toplam	111				
<i>Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutum</i>	1) 19 yaş ve altı	28	60,04			
	2) 20 yaş	29	59,70	3,170	2	,205
	3) 21 yaş ve üzeri	54	49,14			
	Toplam	111				

*p< .05

Tablo 2 incelendiğinde çocuk gelişimi öğrencilerinin yaş değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark çıkmamıştır [$X^2(2)=3,170$; $p>.05$]. Ayrıca çocuk gelişimi öğrencilerinin yaş değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının eşitlikçi cinsiyet rolü [$X^2(2)= 3,076$; $p>.05$], kadın cinsiyet rolü [$X^2(2)= 3,711$; $p>.05$], evlilikte cinsiyet rolü [$X^2(2)= 2,840$; $p>.05$], geleneksel cinsiyet rolü [$X^2(2)= ,226$; $p>.05$] ve erkek cinsiyet rolü [$X^2(2)= 1,424$; $p>.05$] alt boyutlarında da anlamlı farklılık görülmemiştir.

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının kardeş sayısına göre değerlendirilmesi

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının kardeş sayısı değişkenine göre incelemek amacıyla, Kruskal-Wallis-H testi yapılmış ve analiz sonuçları tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının kardeş sayısı değişkenine göre incelenmesi (genel ve alt boyutları dahil)

<i>Ölçek</i>	<i>Gruplar</i>	<i>N</i>	$\bar{X}_{sıra}$	X^2	<i>Sd</i>	<i>P</i>
<i>Eşitlikçi cinsiyet rolü</i>	1) 1-3 kardeş	7	53,00			
	2) 4-6 kardeş	39	55,83	,073	2	,964
	3) 7 ve üzeri	65	56,42			
	Toplam	111				
<i>Kadın cinsiyet rolü</i>	1) 1-3 kardeş	7	44,50			
	2) 4-6 kardeş	39	58,24	1,037	2	,595
	3) 7 ve üzeri	65	54,87			
	Toplam	111				
<i>Evlilikte cinsiyet rolü</i>	1) 1-3 kardeş	7	49,64			
	2) 4-6 kardeş	39	55,68	,257	2	,879
	3) 7 ve üzeri	65	56,02			
	Toplam	111				
<i>Geleneksel cinsiyet rolü</i>	1) 1-3 kardeş	7	74,21	2,453	2	,293
	2) 4-6 kardeş	39	54,13			

		3) 7 ve üzeri	65	55,16			
		Toplam	111				
<i>Erkek cinsiyet rolü</i>		1) 1-3 kardeş	7	58,86			
		2) 4-6 kardeş	39	53,32	,457	2	,796
		3) 7 ve üzeri	65	57,30			
		Toplam	111				
<i>Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutum</i>		1) 1-3 kardeş	7	50,50			
		2) 4-6 kardeş	39	51,46	,740	2	,691
		3) 7 ve üzeri	65	56,60			
		Toplam	111				

*p< .05

Tablo 3 incelendiğinde çocuk gelişimi öğrencilerinin kardeş sayısı değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark çıkmamıştır [$X^2(2)= ,740$; $p>.05$]. Ayrıca çocuk gelişimi öğrencilerinin kardeş sayısı değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının eşitlikçi cinsiyet rolü [$X^2(2)= ,073$; $p>.05$], kadın cinsiyet rolü [$X^2(2)= 1,037$; $p>.05$], evlilikte cinsiyet rolü [$X^2(2)= ,257$; $p>.05$], geleneksel cinsiyet rolü [$X^2(2)= 2,453$; $p>.05$] ve erkek cinsiyet rolü [$X^2(2)= ,457$; $p>.05$] alt boyutlarında da anlamlı farklılık görülmemiştir.

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının aile tipine göre değerlendirilmesi

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının aile tipi değişkenine göre incelemek amacıyla, Mann-Whitney-U testi yapılmış ve analiz sonuçları tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının aile tipi değişkenine göre incelenmesi (genel ve alt boyutları dahil)

<i>Ölçek</i>	<i>Gruplar</i>	<i>N</i>	<i>Sıra $\bar{X}$</i>	<i>Sıra toplamı</i>	<i>U</i>	<i>P</i>
<i>Eşitlikçi cinsiyet rolü</i>	1) Çekirdek	100	53,81	5381,00		
	2) Geniş	11	75,91	835,00	331,0	,030*
<i>Kadın cinsiyet rolü</i>	1) Çekirdek	100	53,34	5281,00		
	2) Geniş	11	74,91	824,00	345,0	,033*
<i>Evlilikte cinsiyet rolü</i>	1) Çekirdek	100	54,32	5378,00		
	2) Geniş	11	66,09	727,00	428,0	,244
<i>Geleneksel cinsiyet rolü</i>	1) Çekirdek	100	56,52	5652,00		
	2) Geniş	11	51,27	564,00	498,0	,605
<i>Erkek cinsiyet rolü</i>	1) Çekirdek	100	53,44	5343,50		
	2) Geniş	11	79,32	872,50	293,5	,009*
<i>Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutum</i>	1) Çekirdek	100	52,35	5077,50		
	2) Geniş	11	73,50	808,50	324,5	,034*

*p< .05

Tablo 4 incelendiğinde çocuk gelişimi öğrencilerinin aile tipi değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark bulunmuştur [$U=324,5$; $p<0,05$]. Buradan hareketle, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında aile tipi değişkeninin etken bir faktör olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca çocuk gelişimi öğrencilerinin aile tipi değişkenine

göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının eşitlikçi cinsiyet rolü [U=331,0; p<0,05], kadın cinsiyet rolü [U=345,0; p<0,05] ve erkek cinsiyet rolü [U=293,5; p<0,05] alt boyutlarında da anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Buradan hareketle, sıra ortalamalar baz alındığında geniş aileye sahip öğrencilerin daha eşitlikçi toplumsal cinsiyet rollerine sahip tutum sergiledikleri ortaya çıkmıştır. Ancak evlilikte cinsiyet rolü [U=428,0; p>0,05] ve geleneksel cinsiyet rolü [U=498,0; p>0,05] alt boyutlarında anlamlı farklılık görülmemiştir.

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının annenin öğrenim durumuna göre değerlendirilmesi

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının annenin öğrenim durumu değişkenine göre incelemek amacıyla, Mann-Whitney-U testi yapılmış ve analiz sonuçları tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının annenin öğrenim durumu değişkenine göre incelenmesi (genel ve alt boyutları dahil)

Ölçek	Gruplar	N	Sıra $\bar{X}$	Sıra toplamı	U	P
Eşitlikçi cinsiyet rolü	1) Okuryazar değil	76	53,57	4071,50	1,14	,240
	2) İlkokul-ortaokul	35	61,27	2144,50		
Kadın cinsiyet rolü	1) Okuryazar değil	76	53,78	4087,00	1,16	,395
	2) İlkokul-ortaokul	35	59,35	2018,00		
Evlilikte cinsiyet rolü	1) Okuryazar değil	76	54,87	4115,00	1,26	,760
	2) İlkokul-ortaokul	35	56,86	1990,00		
Geleneksel cinsiyet rolü	1) Okuryazar değil	76	54,38	4132,50	1,50	,430
	2) İlkokul-ortaokul	35	59,53	2083,50		
Erkek cinsiyet rolü	1) Okuryazar değil	76	54,01	4104,50	1,17	,322
	2) İlkokul-ortaokul	35	60,33	2111,50		
Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutum	1) Okuryazar değil	76	52,70	3952,50	1,10	,368
	2) İlkokul-ortaokul	35	58,59	1933,50		

*p< .05

Tablo 5 incelendiğinde çocuk gelişimi öğrencilerinin annenin öğrenim durumu değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark çıkmamıştır [U= 1,1023; p>0,05]. Ayrıca çocuk gelişimi öğrencilerinin aile tipi değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının eşitlikçi cinsiyet rolü [U=1,1463; p>0,05], kadın cinsiyet rolü [U=1,1613; p>0,05], evlilikte cinsiyet rolü [U=1,2653; p>0,05], geleneksel cinsiyet rolü [U=1206,50; p>0,05] ve erkek cinsiyet rolü [U=1,1783; p>0,05] alt boyutlarında da anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır. Buradan hareketle, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında annenin öğrenim durumu değişkeninin etken bir faktör olmadığı anlaşılmıştır.

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının babanın öğrenim durumuna göre değerlendirilmesi

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının babanın öğrenim durumu değişkenine göre incelemek amacıyla, Kruskal-Wallis-H testi yapılmış ve analiz sonuçları tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının babanın öğrenim durumu değişkenine göre incelenmesi (genel ve alt boyutları dahil)

Ölçek	Gruplar	N	$\bar{X}$ <small>sıra</small>	X^2	Sd	P
<i>Eşitlikçi cinsiyet rolü</i>	1) Okuryazar değil	31	53,42	1,410	3	,703
	2) İlkokul	41	58,04			
	3) Ortaokul	14	62,93			
	4) Lise	25	51,98			
	Toplam	111				
<i>Kadın cinsiyet rolü</i>	1) Okuryazar değil	31	59,48	1,453	3	,693
	2) İlkokul	41	57,02			
	3) Ortaokul	14	51,32			
	4) Lise	25	50,46			
	Toplam	111				
<i>Evlilikte cinsiyet rolü</i>	1) Okuryazar değil	31	54,85	1,474	3	,688
	2) İlkokul	41	59,78			
	3) Ortaokul	14	49,31			
	4) Lise	25	52,50			
	Toplam	111				
<i>Geleneksel cinsiyet rolü</i>	1) Okuryazar değil	31	47,18	4,247	3	,236
	2) İlkokul	41	61,12			
	3) Ortaokul	14	63,46			
	4) Lise	25	54,36			
	Toplam	111				
<i>Erkek cinsiyet rolü</i>	1) Okuryazar değil	31	56,23	2,476	3	,480
	2) İlkokul	41	61,17			
	3) Ortaokul	14	52,46			
	4) Lise	25	49,22			
	Toplam	111				
<i>Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutum</i>	1) Okuryazar değil	31	51,31	2,314	3	,510
	2) İlkokul	41	60,06			
	3) Ortaokul	14	55,04			
	4) Lise	25	49,06			
	Toplam	111				

*p< .05

Tablo 6 incelendiğinde çocuk gelişimi öğrencilerinin babanın öğrenim durumu değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark çıkmamıştır [$X^2(3)= 2,314$; $p>.05$]. Ayrıca çocuk gelişimi öğrencilerinin babanın öğrenim durumu değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının eşitlikçi cinsiyet rolü [$X^2(3)= 1,410$; $p>.05$], kadın cinsiyet rolü [$X^2(3)= 1,453$; $p>.05$], evlilikte cinsiyet rolü [$X^2(3)= 1,474$; $p>.05$], geleneksel cinsiyet rolü [$X^2(3)= 4,247$; $p>.05$] ve erkek cinsiyet rolü [$X^2(3)= 2,476$; $p>.05$] alt boyutlarında da anlamlı farklılık görülmemiştir. Bu durumda, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında babanın eğitim durumunun etken bir faktör olmadığı anlaşılmıştır.

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının babanın mesleğine göre değerlendirilmesi

Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının babanın mesleği değişkenine göre incelemek amacıyla, Kruskal-Wallis-H testi yapılmış ve analiz sonuçları tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının babanın mesleğine göre incelenmesi (genel ve alt boyutları dahil)

Ölçek	Gruplar	N	$\bar{X}_{sıra}$	X^2	Sd	P
<i>Eşitlikçi cinsiyet rolü</i>	1) Çalışmıyor	14	51,93	,725	4	,948
	2) Memur	10	61,55			
	3) Emekli	15	58,90			
	4) Esnaf	54	55,93			
	5) Serbest meslek	18	53,89			
	Toplam	111				
<i>Kadın cinsiyet rolü</i>	1) Çalışmıyor	14	50,89	1,479	4	,830
	2) Memur	10	50,75			
	3) Emekli	15	55,93			
	4) Esnaf	54	55,09			
	5) Serbest meslek	18	63,00			
	Toplam	111				
<i>Evlilikte cinsiyet rolü</i>	1) Çalışmıyor	14	52,79	1,781	4	,776
	2) Memur	10	54,35			
	3) Emekli	15	58,33			
	4) Esnaf	54	58,33			
	5) Serbest meslek	18	47,56			
	Toplam	111				
<i>Geleneksel cinsiyet rolü</i>	1) Çalışmıyor	14	54,64	,309	4	,989
	2) Memur	10	56,25			
	3) Emekli	15	53,03			
	4) Esnaf	54	56,15			
	5) Serbest meslek	18	58,94			
	Toplam	111				
<i>Erkek cinsiyet rolü</i>	1) Çalışmıyor	14	56,89	1,164	4	,884
	2) Memur	10	49,75			
	3) Emekli	15	54,60			
	4) Esnaf	54	55,27			
	5) Serbest meslek	18	62,14			
	Toplam	111				
<i>Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutum</i>	1) Çalışmıyor	14	51,14	,466	4	,977
	2) Memur	10	52,78			
	3) Emekli	15	56,10			
	4) Esnaf	54	56,04			

5) Serbest meslek	18	51,97
Toplam	111	

*p< .05

Tablo 7 incelendiğinde çocuk gelişimi öğrencilerinin babanın mesleği değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında anlamlı bir fark çıkmamıştır [$X^2(4)= ,466$; $p>.05$]. Ayrıca çocuk gelişimi öğrencilerinin babanın mesleği değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının eşitlikçi cinsiyet rolü [$X^2(4)= ,725$; $p>.05$], kadın cinsiyet rolü [$X^2(4)= 1,479$; $p>.05$], evlilikte cinsiyet rolü [$X^2(4)= 1,781$; $p>.05$], geleneksel cinsiyet rolü [$X^2(4)= ,309$; $p>.05$] ve erkek cinsiyet rolü [$X^2(4)= 1,164$; $p>.05$] alt boyutlarında da anlamlı farklılık görülmemiştir. Dolayısıyla, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında babanın mesleğinin etken bir faktör olmadığı anlaşılmıştır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, çocuk gelişimi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları incelenmiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının “Kararsızım” düzeyinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda genel olarak öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının orta düzeyde olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin toplumsal cinsiyet rolleri açısından eşitlikçi tutumları pek fazla benimsedikleri söylenemez. Benzer şekilde (Keith ve Jacqueline, 2002; Vefikuluçay Yılmaz ve diğ., 2009) yapılan çalışmalarda, lise ve üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlarının geleneksel bakış açısına sahip oldukları saptanmıştır. Bu sonuç mevcut çalışmanın bulgularını desteklemektedir. Bunun nedeni öğrencilerin daha fazla geleneksel aile yapısına sahip oluştundan kaynaklanabilir.

İkinci olarak, çocuk gelişimi öğrencilerinin yaş değişkenine göre genel toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında ve alt boyutlarında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Oysaki Pesen, Kara, Kale ve Abbak (2016) çalışmasında yaş düzeyi arttıkça öğrencilerin daha eşitlikçi tutumu benimsediklerini belirtmiştir. Bu sonuç, Pesen, Kara, Kale ve Abbak (2016) çalışmasında elde edilen sonuçla örtüşmemektedir.

Diğer bir sonuçta, çocuk gelişimi öğrencilerinin kardeş sayısı değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının genel ve alt boyutlarında anlamlı bir fark görülmemiştir. Bu bağlamda, öğrencilerin kardeş sayısı arttıkça toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında farklılık oluşmamaktadır.

Yine başka bir sonuçta, çocuk gelişimi öğrencilerinin aile tipi değişkenine göre genel toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında anlamlı fark çıkmıştır. Bunun yanında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının eşitlikçi cinsiyet rolü, kadın cinsiyet rolü ve erkek cinsiyet rolü alt boyutlarında da anlamlı bir fark çıkmıştır. Bu bağlamda, geniş aile tipine sahip öğrencilerin fark etmeksizin toplumsal cinsiyet rolleri açısından daha eşitlikçi tutumu sergiledikleri söylenebilir. Sadece çocuk gelişimi öğrencilerinin aile tipi değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının evlilikte cinsiyet rolü ve geleneksel cinsiyet rolü alt boyutlarında anlamlı farklılık görülmemiştir.

Bunun yanında çocuk gelişimi öğrencilerinin annenin öğrenim durumu değişkenine göre öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının genel ve alt boyutlarında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Dolayısıyla öğrencilerin annenin öğrenim durumu değişkenine toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının benzer olduğu görülmüştür.

Benzer şekilde çocuk gelişimi öğrencilerinin babanın öğrenim durumu değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının genel ve alt boyutlarında anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, Kodan Çetinkaya (2013)'nin yaptığı çalışmasından elde

edilen sonuçla benzerlik göstermektedir. Bu durumda, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında babanın eğitim durumunun etken bir faktör olmadığı sonucuna varılmıştır.

Son olarak, çocuk gelişimi öğrencilerinin babanın mesleği değişkenine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının genel ve alt boyutlarında anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır. Bu sonuca göre babanın mesleği ne olursa olsun çocuklarına karşı toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin olarak benzer tutumlara sahip oldukları söylenebilir.

Bu bilgiler ışığında eğitimciler, araştırmacılara şu öneriler geliştirilmiştir: 1) Meslek Yüksekokullarda Çocuk Gelişimi Programı müfredatına "Toplumsal cinsiyet" adı altında bir ders eklenebilir. 2) Meslek Yüksekokullarda Çocuk gelişimi programına "Toplumsal cinsiyet" ile ilgili konferanslar verilebilir. 3) Lise düzeyindeki öğrencilerin MEB tarafından anne ve babalara özgün toplumsal cinsiyet eğitimi verilebilir. 4) Benzer çalışma farklı bölgelerdeki meslek yüksekokullarında daha geniş örneklem gruplarıyla yapılabilir.

KAYNAKÇA

Arditti, J. A., Goodwin, D. D., and Scanzoni, J. (1991). Perceptions of Parenting Behavior and Young Women's Gender Role Traits and Preferences, *Sex Roles*, 25(3), 195-211.

Arıcı, F. (2011). *Üniversite Öğrencilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Algılar ve Psikolojik İyi Oluş*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Atış, F. (2010). *Ebelik/ Hemşirelik 1. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Başçı, G. ve Giray, S. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Çok Değişkenli İstatistiksel Tekniklerle Analizi. *Journal of Life Economics*. 117-142.

Baykal, S. (1988). *Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet Rollerine İle İlgili Kalıp Yargılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Baykul, Y. (1999). *İstatistik metotlar ve uygulamalar*. Ankara: Anı Yayıncılık

Butler, J. (2008). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. B. Ertür (Çev.) Ankara: Metis.

Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. C. Soydemir (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Creswell, J.W. (2008). *Educational Research: Planning, Conducting and Evaluating Quantitative and Qualitative Research* (3rd Ed.). New Jersey: Pearson Education Inc.

Dökmen, Z. (2004). *Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Sistem.

Esen, E., Siyez, D.M., Soylu, Y. ve Demirgürz, G. (2017). Üniversite Öğrencilerinde Toplumsal Cinsiyet Algısının Toplumsal Cinsiyet Rolü ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre İncelenmesi. *E-Uluslar arası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 46-63.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, (2008). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*. (Haz. Sarp Üner). Ankara.

Karadağ, N. (2008). *Cinsel Azınlıkların Bireysel Hakları*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Keith, B. and Jacqueline, S. (2002). Parent And Adolescent Gender Role Attitudes In 1990's Great Britain, *Sex Roles*, 46 (7/8): 239-244.

Kodan Çetinkaya, S. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Şiddet Eğilimlerinin ve Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. *Nesne*, 1(2), 21-43.

Kwam, P. H. & Vidakovic, B. (2007). *Nonparametric statistics with applications to science and engineering*. New Jersey: A John Wiley & Sons, Inc.

- Lloyd, G. (1996). *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde "Erkek" ve "Kadın"*. M. Özcan (Çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. O. Akınhay (Çev.). Ankara: Bilim Sanat.
- Pesen, A., Kara, İ., Kale, M. ve Abbak, B. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algısı İle Çatışma ve Şiddete İlişkin Farkındalık Düzeylerinin İncelenmesi. *Uluslar arası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 325-339.
- Vekifuluçay, D., Zeyneloğlu, S., Eroğlu, K. ve Taşkın, L. (2007). Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açılıarı. *Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 26-38.
- Vekifuluçay Yılmaz, D., Zeyneloğlu, S., Kocaöz, S., Kısa, S., Taşkın, L. ve Eroğlu, K. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Görüşleri. *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 775-792.
- Türköne, M. (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*. Ankara: Ark.
- Vatandaş, C. (2007). *Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı*. (Erişim: dergipark.ulakbim.gov.tr/iuoskon/article/download/1023006015/1023005539)
- World Healty Organization, (1998). *Gender and Health. A Tecnical Paper*. Geneva.
- Zara, A. & Özdemir, B. (2013). *Cinsiyet rolleri*. (Erişim: www.aytenzara.com/wp-content/uploads/2013/10/EK-283-2012.doc)

20. YÜZYIL AZERBAIJAN FELSEFESİ TARİHİ ARAŞTIRMA KONUSU OLARAK**Doç. Dr. Gemer C. MÜRŞÜDLÜ***Bakü Devlet Üniversitesi, g.murshudlu@gmail.com***ÖZET**

Felsefi fikirler kendi içerik ve anlamlarına göre tarih ötesi yapıya sahip olsalar da, nedensiz oluşmamışlar ve şekillendikleri belirli bir dönemin sosyal-politik ve kültürel koşullarıyla bağlantılıdır. Bu anlamda çağdaş felsefe de, son yüzyılın ve yeni binyılın ilk yıllarının koşullarından etkilenir ve modern toplumun istek ve sorunlarını yansıtmak zorundadır. Bu bağlamda yaklaşıncı, Azerbaycan'ın 20. yüzyıldaki sosyo-kültürel gelişim özelliğinin de felsefi bakış açısının birbirinden keskin şekilde farklı olan yönlerini belirlediği tarihi gerçekliktir.

Araştırmada geçtiğimiz yüzyıl Azerbaycan toplumsal felsefi fikrinin tarihi gelişim aşamalarını analiz etmek ve onların çağdaş felsefi düşüncenin gelişimini etkileme imkanlarını incelemek problem olarak ele alınmıştır. Araştırmanın amacı 20. yüzyıl sosyal-felsefi fikrinin ana yönlerine tarihsellik prensibi ile ve objektif yaklaşımı sağlamaktır. Özellikle de Sovyet dönemi felsefesine tek taraflı negatif tutum değiştirilmeli, felsefenin siyasallaşması ve Marksizm-Leninizm kalıbına getirilmesi eleştirilmekle birlikte, o dönemde faaliyette bulunmuş felsefe araştırmacılarının çalışmaları, onların felsefi düşünce tarihimizin öğrenilmesi alanındaki katkıları doğru değerlendirilmelidir.

Araştırmada tarihsellik, hermeneutik ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Çalışmada 20. yüzyılın, Azerbaycan'ın sosyal-felsefi fikrinin gelişiminde önemli etkiye sahip olan ünlü ulusal ideologlarımızın ve felsefe araştırmacılarımızın faaliyette bulunduğu bir dönem olduğu ve bu dönemdeki Azerbaycan felsefesi tarihinin daha sistemli bir şekilde araştırılmasının mühim olduğu sonucuna varılıyor.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Felsefe, 20. Yüzyıl, Sovyet Dönemi

AZERBAIJAN PHILOSOPHY OF XX CENTURY AS THE HISTORICAL RESEARCH OBJECT**ABSTRACT**

Philosophical ideas are characterized as transhistorical phenomena by their sense of content and meaning which associated with the socio-political and cultural conditions of a specific period in which they are formed. In this meaning, the contemporary philosophy which also affected by the conditions of the last century and the first millennium of the new millennium has to reflect the needs and problems of contemporary society. If we explain from this context, the XX century was the historical reality that the specifics of the socio-cultural development of Azerbaijan, as well as the various sides of philosophical thinking, were clearly determined. That is why the historical development stages of the last hundred years of Azerbaijani public-philosophical thought and their influence on the development of contemporary philosophical thought are taken as main investigation point. The aim of the study is to provide a historical and objective approach to the main aspects of the socio-philosophical thought of 20th century.

The historical, hermeneutic and comparative analysis methods were used in the study.

We got the conclusion according to this research; the XX century was the period which our prominent national ideologists and philosophers have played an important role in the development of Azerbaijan's public-philosophical thought and of course the systematic investigation of the history of the Azerbaijani philosophy in this period is important.

Keywords: Azerbaijan, Philosophy, XX century, The Soviet period.

GİRİŞ

Felsefi fikirler kendi içerik ve anlamlarına göre tarih ötesi yapıya sahip olsalar da, nedensiz oluşmamışlar ve şekillendikleri belirli bir dönemin sosyal-politik ve kültürel koşullarıyla bağlantılıdır. Bu anlamda çağdaş felsefe de, son yüzyılın ve yeni binyılın ilk yıllarının koşullarından etkilenir ve modern toplumun istek ve sorunlarını yansıtmak zorundadır. Ünlü Alman filozofu Hegel'e göre felsefe "görüşte derk edilmiş zamandır ... zamanın ruhudur", "halkın durumunun manevi mahiyeti, kendini düşünen ruh gibi zamanın ruhudur"; yani felsefe bir taraftan zamanın ruhudur, diğer taraftan ise kendisi zamanın içeriğine dahildir, "tamamen kendi dönemi ile aynıdır" (bkz: Герель Г., 2000, s. 40-41). Diğer daha az ünlü olmayan Alman düşünürü K.Marks ise yazıyordu: "... filozoflar mantar gibi topraktan çıkmıyorlar, onlar - kendi döneminin, kendi halkının ürünüdürler .... her gerçek felsefe, kendi döneminin manevi cevheridir" (bkz: Герюшев З.Б., 1979, s. 3). Bu bağlamda yaklaşıncı, Azerbaycan'ın 20. yüzyıldaki siyasal ve sosyo-kültürel gelişim özelliğinin de felsefi bakış açısının birbirinden keskin şekilde farklı olan yönlerini belirlediği tarihi gerçekliktir. Bu nedenle, geçen yüzyıl felsefesinin incelenmesi, çağın siyasal ve sosyo-kültürel gelişim özelliklerini dikkate alarak yeni metodolojik prensiplerin ve metodolojinin oluşturulmasını gerektirir.

Araştırmada geçtiğimiz yüzyıl Azerbaycan sosyal-felsefi fikrinin tarihi gelişim aşamalarını analiz etmek ve onların çağdaş felsefi düşüncenin gelişimini etkileme imkanlarını incelemek problem olarak ele alınmıştır. Araştırmanın amacı 20. yüzyıl sosyal-felsefi fikrinin ana yönlerine tarihsellik prensibi ile ve objektif yaklaşımı sağlamaktır.

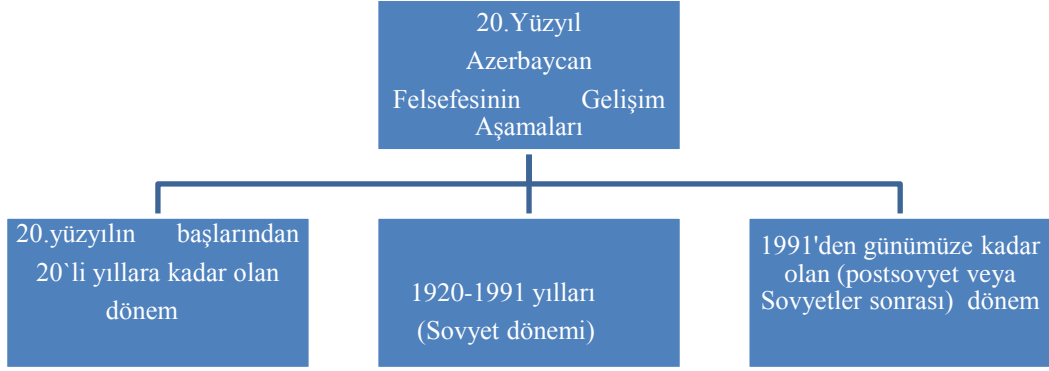
Araştırmada tarihsellik, hermeneutik ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır.

20. YÜZYIL AZERBAJYCAN FELSEFESİNİN GELİŞİM AŞAMALARI

Azerbaycan felsefesi kelimesi, genel olarak halkımızın maddi ve manevi kültürünün oluştuğu ve geliştiği tarihi coğrafi konumda - bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ve Güney Azerbaycan topraklarında mevcut olmuş felsefi mirası içeriyor. Ancak, felsefe tarihi incelenirken bu genellik 19. yüzyılın başlarına kadarki dönemi kapsamaktadır. 19. yüzyılın başında tarihi Azerbaycan toprakları Çarlık Rusyası ve Gacarlar devleti tarafından bölündü ve şimdi Güney Azerbaycan olarak adlandırdığımız topraklarımız Gacarlar devletinin (halihazırda İran devleti) bir parçasına çevrildi.

Azerbaycan felsefesinin genel niteliğini ifade eden Prof.Dr. Z.Guluzade şunları yazıyor: "Azerbaycan felsefesi, Azerbaycanda yaşayan Kafkasya dilli, Türk dilli, İran dilli ve diğer etnik grupların organik birleşimi temelinde oluşan Azerbaycan etnosunun (halkının) felsefi görüşlerini içeriyor" (Azərbaycan Fəlsəfə Tarixi, c. I, 2012, s.14). Ülkenin ve halkın tarihsel kaderi onları farklı - Türk dilli, Yunan, İran dilli, Arap dilli, Rus dilli vb. medeniyetlerin çevresine dahil etmiştir ve tüm bunlar Azerbaycan halkının felsefi tefekkürünün gelişiminde derin iz bırakmış, kültürel-felsefi mirasın çok dilliliğinde yansımıştır.

20. yüzyıl Azerbaycan felsefesi, çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti'nde geçen yüzyılda var olan felsefi kültürü içermektedir. Yirminci yüzyılda Azerbaycan birbirinden farklı sosyal-politik, ekonomik ve kültürel gelişme yolunu geçmiştir. 19. yüzyılın başlarında, Araz Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan toprakları Çarlık Rusya'ya katılmıştı ve bu durum 1918'e kadar devam etti; yani 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan Çarlık Rusya'nın uzak bir ili durumundaydı. Sadece 28 Mayıs 1918'de Doğu'nun ilk demokratik cumhuriyeti - Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etti. Fakat 1920'de Kızıl Ordu, Azerbaycan'ı işgal ederek bağımsızlığını sona erdirdi ve bundan sonra 71 yıllık tarihimiz Sovyetler Birliği'ne ilişkin oldu. 1991'den beri Azerbaycan bağımsızlığını SSCB'nin çöküşüyle yeniden kazanmıştır. Aslında bu kısa özet derin sosyal-politik, ekonomik ve kültürel farklılıkları ifade ediyor ve geçen yüzyılda Azerbaycan'da felsefi düşünce de buna uygun gelişmiştir. Buradan da Azerbaycan'ın 20. yüzyıldaki toplumsal felsefi düşüncesinin gelişimi niteliksel açıdan üç farklı aşamaya bölünebilir:

Bu bölünme, geçen yüzyılda Azerbaycan'ın sosyal-politik, ekonomik ve kültürel durumunun özgünlüğü ile koşullanmıştır.

İlk aşamada - 1920 yılına kadarki dönemde toplumsal felsefi fikir birkaç yönde gelişmiştir. Bu dönemin önemli sosyal-felsefi akımı Aydınlanma olmuştur. Birçok araştırmacılar Aydınlanma akımını sosyal yönüne göre ayırırlar: Müslüman-Reformcu, Liberal-Demokratik, Radikal-Demokratik, Devrimci-Demokratik Aydınlanma gibi.

Anılan dönemde Rusya İmparatorluğunda sınıfsal çelişkilerin artması ve kolonizme karşı mücadelenin genişlemesi ulusal-demokratik düşünceli düşünürlerin Aydınlanma düşüncesinden daha ileri giderek milli ideolojiyi oluşturması ve ulusal özgürlük ve devletçilik düşüncelerini yayması için zemin yarattı.

Birinci aşamada Rusya'da, o sıradan sanayi kenti Bakü'de devrimci hareketin genişlemesi sosyalizmin teorik-ideolojik temeli olarak Marksist-Leninist teorinin işçiler arasında tebliğini gerektiriyordu. Görüldüğü gibi, yirminci yüzyılın ilk on yılları, farklı ideolojilerin çarpıştığı karmaşık bir zaman akınıdır. Bu dönemin önemli sonucu Azerbaycan'da milli düşüncenin, cumhuriyet ideolojisinin, bağımsızlık fikrinin ve ulusal devletçilik bilincinin oluşumu, Aydınlanma hareketinin ve ulusal basının Rönesansı olmuştur.

İkinci aşama 1920-1991 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nde sosyal-felsefi fikrin gelişmesi Marksist-Leninist felsefe çerçevesinde mümkündü. Marksizm-Leninizm hem felsefe, hem bilimsel metodoloji (diyalektik ve tarihi materyalizm), hem de devlet ve komünist partisinin siyasi ideolojisi idi (bkz: Кулизаде, З., 2009, s. 264). Bu nedenle, bu dönemde Azerbaycan'da bağımsız felsefi düşünce gelişmemiştir. Fakat aynı zamanda, Sovyet döneminde, felsefe uzmanlarının hazırlanması ve felsefi kurumların kurulması sağlandı; Azerbaycan felsefesi tarihi üzerine önemli incelemeler yapıldı.

Üçüncü aşama 1991 yılında başlamıştır ve bugüne kadar devam etmektedir. Postsovet döneminde Azerbaycan'da bağımsız devlet kuruculuğu süreci, yeni toplumun, yeni manevi değerlerin oluşması halkımızın tarihini, kültürünü, özellikle felsefi kültür tarihini, milli değerlerini öğrenmeyi gerektirir. Bu bağlamda respublika filozofları, felsefe tarihinin ve felsefenin araştırılmasında ve öğretilmesinde yeni metodolojiler ve yöntemler aramaktadırlar.

Konuya ilişkin literatüre bakıldığında, ilk, yani 1920 yılına kadar olan dönem ile ilgili çalışmalara rastlanılsa da, sonraki dönemler, özellikle de Sovyet dönemi yeni metodoloji prensiplere dayanan bilimsel araştırma konusu olmamıştır. Çünkü, bilimsel camiyede genellikle Marksizm-Leninizm teorisine, Sovyet dönemi felsefesine tek taraflı olumsuz tutum vardır. Ama Sovyet dönemi bizim 70 yıllık tarihimizdir ve o dönemde felsefenin siyasallaşması ve Marksizm-Leninizm kalıbına getirilmesi eleştirilmekle birlikte, felsefe araştırmacılarımızın çalışmaları, onların felsefi düşünce tarihimizin öğrenilmesi alanındaki katkıları doğru değerlendirilmelidir. Bunu dikkate alırsak ki, Azerbaycan felsefesi tarihinin sistematik

incelenmesi ve bir bilim dalı olarak oluşumu işte Sovyet dönemine rastlıyor, konunun önemi bir daha doğrulanır.

20. YÜZYILDA AZERBAIJAN FELSEFESİ TARİHİNİN ARAŞTIRILMASI ÜZERİNE

Azerbaycan kültürünün ayrılmaz bir parçası olan felsefi düşüncemiz köklü bir geçmişe sahiptir. Tarihî kaynaklarda, edebiyat ve teoloji üzerine yapılmış çok sayıda eserlerde felsefi düşünce tarihimizin ayrı ayrı sorunları yansımıştır. Bununla birlikte, bütünlükte Azerbaycan tarihi gibi Azerbaycan felsefesi tarihinin de sistematik olarak incelenmesi ve bir bilim dalı olarak oluşması öten yüzyılın ortaları ile çakışmaktadır.

Ülkemizde felsefe tarihi üzerine bilimsel araştırmalar 1920'lerin ortalarında başlamış olsa da, ilk zamanlar Marksizm klasiklerinin ve Batının materyalist düşünürlerinin felsefi mirası tetkikat nesnesi olarak algılanmıştır. Ciddi tarihi-felsefi araştırmalar sırasında C. Nagiyev'in Spinoza, M.Hüseynov ve A.Kazimov'un XYIII. Yüzyıl Fransız materyalistleri, A.Seyidov'un C.Lokk, A. Efendiyev'in J.J.Russo, A.Sultanova'nın XYII. Yüzyıl rasyonalistleri hakkında yazdıkları eserler ve isimlerini yazamadığım diğer yazarların çalışmaları felsefe tarihine ilişkin araştırmaların ilk örneği sayılabilir (bkz: Герушев, З.Б., 1979, s. 31-52).

Azerbaycan felsefesi tarihine dair sistematik araştırmalara ise sadece 30. yılların sonlarından itibaren başlanır. Ve bu alanda ilk ciddi adımları atan ünlü bilim adamı-filozof, kamu figürü ve bilim teşkilatçısı Haydar Hüseynov olmuştur. İlk bilimsel-felsefi araştırmaları dönemin şartlarına göre Marksizm-Leninizm teorisine, diyalektik ve metafizik, idrak öğretisi ve tarihi materyalizm sorunlarına ilişkin olmakla birlikte, ulusal sosyal-felsefi düşünce tarihinin incelenmesi onun bilimsel yaratıcılığında üstün olmuştur. Akademisyen S.Halilov'un yazdığı gibi, "... Haydar Hüseynov hem de bir Azerbaycan'lı olduğunu ve bu açıdan kendi ahlaki sorumluluğunu unutmadı. Bu yüzden seleflerimizin bakış açısını, felsefi ve sosyal-politik mirasını incelemek ve yeni nesillere aktarmak, bu mirası evrensel felsefi fikir bağlamında gözden geçirmekle söz sahibi olduğumuz noktaları ortaya çıkarmak misyonunu da üstlenmişti" (Xəlilov, S., 2006, s. 379). Bu amaçla da o, sosyal-felsefi düşünce tarihimizin Ebülhesen Behmenyar, Nizami Gencevi, Mahmud Şebüsteri, Fuzuli, Abbasqulu Ağa Bakıhanov, Mirza Kazım Bey, Mirza Fatali Ahundov, Hasan Bey Zardabi ve b. gibi büyük temsilcilerinin manevi mirasını inceleyerek, Azerbaycan felsefesi tarihinin araştırılması okulunun temelini koymuş oldu. H.Hüseynov'un milli felsefi düşünce tarihimize dair yazdığı ilk değerli bilimsel çalışma 1939 yılında Tiflis şehrinde başarıyla savunduğu "*Mirza Fatali Ahundov'un felsefi görüşleri*" konusundaki doktora tezi olmuştur. 40 lı yılların başlarında ise o, Behmenyar el-Azerbaycani'nin (XI yüzyıl) iki küçük hacimli felsefi eserini - "*Metafiziğin konusu*" ve "*Mevcutatın mertebeleri*" traktatlarını tespit ederek araştırma nesnesine dönüştürdü ve bununla da profesyonel filozofumuzun ve felsefi mirasımızın varlığını doğruladı. Bu, aynı zamanda Azerbaycan'ın sadece Araz'ın bu yakasından ibaret olmaması, onun tarihi varlığının, kültürel mirasının, felsefi düşüncesinin eskiliği hakkında tarihçilere unvanlanmış bir mesajdı. H.Hüseynov'un öngörüsü sayesinde Azerbaycan felsefesi tarihi eski coğrafi mekanda - bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ve Güney Azerbaycan topraklarında oluşmuş felsefi kültürün gelişim tarihini içeriyor (fəsəfə tarihinin araştırılmasında bu genellik yukarıda belirttiğim gibi, XIX yüzyılın başlarına kadarki döneme ait edilir).

1949 yılında H.Hüseynov "*Azerbaycanda XIX. Yüzyılın kamusal ve felsefi fikir tarihinden*" isimli temel çalışmasını yayınladı. Bu kitap Azerbaycan felsefesinin bir asırlık gelişiminin sistematik bir analizinin ilk tecrübesiydi. Monografi ayrıca antik zamanlardan XIX yüzyıla kadarki medeniyet ve felsefi düşünce tarihimizin de kompakt bir analizini sunar.

H.Hüseynov'un araştırmaları ile temeli atılmış Azerbaycan felsefesi tarihinin araştırılması okulu respublikamızda bütünüyle tarihi-felsefi bilimin sonraki gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu okulun öğrencileri ve takipçileri Prof.Dr. M.Gasimov, akad. Z.Göyüşov, akad. F.

Köçerli, akad. F.Gasımszade, Prof.Dr. Z.Guluzade, Prof.Dr. A. Aminzade, Prof.Dr. A.Ahmedov, akad. Z.Mammadov ve d. H.Hüseynov'un geleneğini sürdürerek Azerbaycan felsefi kültürünün Behmenyar, Ayn el-Güzar, Nizami, Ş.Sühravardi, N.Tusi, Q.Anver, F.Naimi, İ.Nesimi, M.Fuzuli, Y.Garabaği, M.F.Ahundov, N.Narimanov ve d. onlarca temsilcisinin felsefi görüşlerini, Zerdüştlük, Maşşailik, Sufilik, İşrakıya, Hurufilik, Aydınlanma vb. gibi büyük fikri eğilimleri inceleyerek, felsefi düşüncemizin gelişiminin tam tarihini yaratabildiler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Azerbaycan'ın yirminci yüzyılın toplumsal-felsefi düşüncesi, modern ulusal düşüncenin gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Öyle ki, geçen yüzyılın 80'li yıllarında başlayan milli-özgürlük hareketi yüzyılın başlarında kurulan ulusal kendini derk etme düşüncelerinden kaynaklanıyordu. Ne 20-50'li yılların "kıvılcık terör"ü, ne özgür düşünceli ziyalılarımızın imhası, ne de Sovyetler döneminin yasakları milli kendini derk etme düşüncelerini, halkımızın ulusal benlik bilincini öldüremedi. Postsovet döneminde sosyal-felsefi fikrin gelişmesi geçen yüzyılın milli kendini derk etme felsefesi ve Azerbaycan felsefesi tarihine dair araştırmalar üzerinde mümkündür. Bu nedenle o dönemin araştırılması sadece tarihi açıdan değil, hem de çağdaş sosyal-felsefi fikrimizin gelişimi açısından çok önemlidir. Bu yüzden, çalışmada 20. yüzyılın, Azerbaycan'ın sosyal-felsefi fikrinin gelişiminde önemli etkiye sahip olan ünlü ulusal ideologlarımızın ve felsefe araştırmacılarımızın faaliyette bulunduğu bir dönem olduğu ve bu dönemdeki Azerbaycan felsefesi tarihinin daha sistemli bir şekilde araştırılmasının mühim olduğu sonucuna varılıyor. Yirminci yüzyıl Azerbaycan felsefesi tarihini incelerken, dört konuya dikkat etmek gerekir:

- birinci, Sovyet döneminde felsefenin Marksizm-Leninizm kalıbına getirilmesi eleştirilmekle birlikte, felsefe araştırmacılarımızın çalışmalarını, onların felsefi düşünce tarihimizin öğrenilmesi alanındaki katkılarını doğru değerlendirmek;

- ikinci, 20. Yüzyıl ulusal düşünürlerimizin (M.E..Resulzade, A.Hüseynzade, H.Cavid, A.Ağaoğlu vb.) sosyal-felsefi mirasını objektif incelemek. Bilindiği gibi, ciddi ideolojik çerçevenin mevcut olduğu, felsefenin siyasallaştığı Sovyet döneminde mütefekkirlerimizin felsefi mirası kesin şekilde egemen ideolojinin taleplerine uygun incelenmiş, ulusal ideolojimizin temsilcilerinin sosyal-felsefi görüşleri ise siyasi-ideolojik koşulların etkisiyle subjektif, önyargılı ve sadece eleştirel pozisyonlarda yorumlanmıştır. Fakat şimdi, Sovyet rejiminin yarattığı stereotiplerin yıkılmasından sonra sosyal-felsefi düşünce tarihimizin objektif araştırılması ve sunumu için fırsatlar ortaya çıkmıştır;

- üçüncü, Sovyet döneminde bakış açısı siyasi-ideolojik koşullara uygun, tek taraflı sunulan sosyal-felsefi fikir adamlarının (Nesimi, M.F.Ahundov ve b.) felsefi mirasını objektif araştırmak;

- dördüncüsü, geçen yüzyıl Azerbaycan sosyal-felsefi fikri ile XXI. yüzyıl felsefi düşüncesi arasındaki kalıtım ilişkilerini incelemek, çağdaş sosyal-felsefi fikrin sınırlarını tanımlamaktır.

KAYNAKLAR

- Azərbaycan Fəlsəfəsi Tarixi, cild 1, (2012). Bakı: Elm nəşriyyatı.
 Гегель, Г. (2000). Лекции по истории философии. Москва: Изд-во "Public Domain".
 Геюшев, З.Б. (1979). Философская мысль в Советском Азербайджане. Краткий очерк. Баку: "Элм".
 Hüseynov, H. (2007). Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən. Bakı: "Şərq-Qərb".

Xəlilov, S. (2006). Fəlsəfə: tarix və müasirlik (fəlsəfi komparativistika). Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı.

Кулизаде, З. (2009). Концептуальные проблемы исследования социокультурного развития (конец XX - начало XXI вв.). Ч. II. Баку: Текнур.

ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN SOSYAL KAYTARMAYA ETKİSİ ÜZERİNE BİR ALAN ÇALIŞMASI

Doç. Dr. Salih YEŞİL

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, syes66@hotmail.com

Mihriban HATUNOĞLU

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, mihribanhatunoglu@hotmail.com

ÖZET

Son yıllarda, örgütlerin etkinliklerini ve verimliliklerini artırmaya yönelik yapılan çalışmaların çoğunluğunun örgüt çalışanlarının davranışlarını anlamaya yönelik olduğu görülmektedir. Günümüzde teknoloji başta olmak üzere birçok alanda yaşanan değişim ve gelişmelerin etkisiyle artık örgütler için sadece işini yapan iş görenler çalıştırmak tek başına yeterli olmamaktadır. Kendini çalıştığı örgüte ait hisseden örgütün amaç ve hedeflerini kendi amaç ve hedefleri gibi benimseyen yani örgütüne bağlı çalışanlara ihtiyaç olduğu görülmektedir. Örgütsel bağlılık örgütler açısından oldukça önemli olup, çalışanların örgütlerin misyon, vizyon ve değerlerini özümseyerek, örgütün amaçlarına ulaşması için çaba harcamasıdır. Örgütsel aidiyet duygusu zayıf olan ya da taşımayan çalışanlar sosyal kaytarma davranışları gösterme eğiliminde olabaktırlar. Sosyal kaytarmanın olduğu yerde örgütsel bağlılıktan bahsetmek pek mümkün değildir. Sosyal kaytarma, bireylerin ortaklaşa çalıştıklarındaki motivasyon ve çabalarının, bireysel çalışmalarındakine göre azalması durumudur.

Bu çalışmada örgütsel bağlılık ve sosyal kaytarma konuları ele alınmıştır. Çalışmada örgütsel bağlılığın sosyal kaytarma davranışı üzerine etkisi ve örgütsel bağlılığın alt boyutları olan duygusal bağlılık, devamlılık bağlılığı ve normatif bağlılığın sosyal kaytarma ile ilişkisi araştırılmıştır. İlgili literatürden yararlanılarak çalışmanın hipotezleri oluşturulmuştur. Çalışma bir alan çalışmasıyla desteklenmiştir. Veriler Kahramanmaraş'ta bir holdingin idari çalışanlarından anket yöntemi yardımıyla toplanmıştır. Çalışmamıza gönüllü olarak doksanbir çalışan katılmıştır. Toplanan veriler frekans, korelasyon ve regresyon yöntemleri kullanılarak analizleri yapılmış ve örgütsel bağlılıkla sosyal kaytarma arasında bir ilişki olmadığı ve örgütsel bağlılığın sosyal kaytarmayı etkilemedi belirlenmiştir. Elde edilen bulgular teorik ve uygulama perspektiflerinden tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, Sosyal Kaytarma, Kahramanmaraş.

1. GİRİŞ

Örgütü; bir aile, arkadaşlık grubu, topluluk, teşkilat, işletme gibi çeşitli bakış açılarıyla ele alırsak, tüm bu birlikteliklerin bazı amaçlara hizmet ettiğini, belirli bir sayıda bireyden oluştuğunu ve kendine özgü bir yapısının olduğunu söyleyebiliriz. Örgütlerin önemli kaynaklarından biri olan çalışanlar, örgüt için oldukça büyük önem taşımaktadır. Örgütlerde etkinlik, verimlilik ve üretkenliğin artırılması için yapılan girişimler literatürde son dönemlerde geniş bir biçimde ele alınmaktadır. Bu bağlamda dikkate alınan konulardan bir tanesi de örgütsel bağlılıktır. Örgütsel bağlılık, iş görenin çalıştığı örgüte karşı hissettiği bağın kuvvetini ifade etmektedir. Nitelikli iş gücünün örgütüne bağlı olarak çalışması, bütün yetenek ve bilgisini örgütüne aktarması örgütsel bağlılığı yakından ilgilendiren bir durumdur. Bireyler kendilerini örgütlerine bağlı hissettikleri kadar, işlerinde başarılı olabaktırlar. Aksi takdirde, her an o işletmeden ayrılmanın yollarını arayacaklar ve kendilerinden isteneni sunamayacaklardır. Örgütsel bağlılığın çalışanlar açısından birçok etki ve sonuçları ortaya çıkmaktadır. Bu etkilerden bazıları yaş, hizmet süresi, eğitim, cinsiyet, medeni durum, statü gibi demografik özellikleri kapsayan bireysel özellikler ve iş dizaynı, yöneticinin liderlik vasıfları, örgütsel yapı,

örgüt ilkimi, iş güvenliği gibi örgütsel özelliklerdir. Örgütsel bağlılığın etkilediği konulardan biri de sosyal kaytarmadır. Sosyal kaytarma kavramı; Türkçe literatürde yeni bir konu olup anlaşılmaya ve bazı tespitlere ihtiyaç duymaktadır. Sosyal kaytarma davranışı, çalışanın grup içerisindeyken yalnız başına gösterdiği iş performansından daha düşük performans göstermesi olarak tanımlanmaktadır. Ringelmann etkisi olarak da bilinen sosyal kaytarma kavramı, çalışanın grup içerisine girdikten sonraki algılarına güvenerek gerçekleştirdiği bir davranış değişikliğidir. Sosyal kaytarma davranışı; çalışanlar örgüt içerisinde çabalarının takdir görmediğini, önemsenmediğini fark ettiğinde, gruptaki diğer çalışanların kaytarma davranışını fark ettiğinde veya sorumluluğun grup geneline yayılmasından dolayı kaytarma yapsa bile bunun diğer çalışanlar tarafından kamufle edildiğini fark ettiğinde gerçekleşmektedir.

Bu çalışmada da örgütsel bağlılık ve sosyal kaytarma konuları ele alınmıştır. Çalışmanın amacı örgütsel bağlılığın sosyal kaytarma üzerine etkisini araştırmaktır. Daha önceki çalışmalara bakıldığında bu iki konunun birlikte ele alınmadığı ve araştırılmadığı görülmektedir. Buradan hareketle, yapılan çalışmanın ilgili literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, öncelikle örgütsel bağlılık ve sosyal kaytarma faktörlerinin kavramsal çerçevesi ortaya çıkarılmış olup, ilgili literatürden hipotezler oluşturulmuş, sonrasında Kahramanmaraş'ta faaliyet gösteren bir holdingin çalışanlarından veriler elde edilmiş ve yapılan analizler neticesinde ortaya çıkan sonuçlar teorik ve uygulama perspektiflerinden değerlendirilmiştir.

Çalışmada ilk olarak örgütsel bağlılık ve sosyal kaytarma ile ilgili kavramsal çerçeve anlatılmış; daha sonra araştırma yöntemi ile ilgili detaylı bilgiler sunulmuş ve sonrasında ise analiz ve bulgulara geçilmiştir. Sonuç kısmında ise çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

2. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

1956 yılında ilk kez Whyte tarafından ele alınan örgütsel bağlılık kavramı, günümüzde araştırmacıların yaygın olarak üzerinde durduğu ve çeşitli kavramlar ile kıyaslamalar yaparak örgütsel olguları açıklamak için kullandıkları, son derece önemli bir kavramdır. Hem örgütsel muvaffakiyet, hem çalışan performansı, motivasyonu, verimliliği vb hem de örgütsel değişimde oldukça etkin bir yere sahip olan örgütsel bağlılık, pek çok akademisyen tarafından farklı biçimde tanımlanmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir (Yüce ve Kavak, 2017, s.82);

- Sheldon (1971) örgütsel bağlılığı, iş görenlerin örgüte yönelik uyum, davranış ve gidişatlarını kapsayarak, örgüt ile aralarında oluşturdukları bağ sayesinde ortaya çıkan özdeşleşme olarak ifade etmektedir (Sheldon, 1971, s.145).

- Mowday, Porter ve Steers (1982) örgütsel bağlılık ile alakalı olarak, örgüt ve iş gören arasında oluşturulan duygu temelli bir bağdan bahsederek, bu bağın bir özdeşleşmeye sebep olduğu ve taraflar arasındaki ilişkiye güçlü bir mana yüklediğini ifade etmektedirler (Mowday vd, 1982).

- O'Reilly (1989), iş görenlerin psikolojik olarak örgüte bağlanması durumunu örgütsel bağlılık olarak adlandırmakta, örgütsel inanç, sadakat, aidiyet, katılım gibi davranışları bu bağlılığın bir sonucu olarak değerlendirmektedir (O'Reilly, 1989).

- Alanda oldukça kabul gören bir tanımlama da Meyer ve Allen tarafından 1991 yılında yapılmıştır. Onların tanımlamasına göre örgütsel bağlılık, çalışanın örgüte yönelik psikolojik (ruhsal) yaklaşımları olarak tanımlanmaktadır. Meyer ve Allen, çalışanın örgütte devam etme kararına etki eden bu durumun, örgüt ve çalışan arasındaki ilişkide belirleyici bir rol oynadığını ileri sürmektedir (Meyer ve Allen, 1991, s.63).

Örgütsel bağlılık ile ilgili yapılan tüm bu tanımlamaları dikkate alarak kavramı şu şekilde tanımlayabiliriz; çalışanların örgüt ile duygusal bir bağ geliştirmesi, örgütsel amaç, değer ve hedefleri benimseyip bunlara güçlü bir biçimde bağlanması, örgütte bulunmak ve sürekli üyesi

olabilmek için istek duyması, ve bunun için çaba göstermesi örgütsel amaçlar doğrultusunda yüksek performans göstererek örgüt ile özdeşleşmesi halidir (Yüce ve Kavak, 2017, s.82).

Meyer ve Allen örgütsel bağlılık kavramını üç boyutta incelemişlerdir. Bunlar; duygusal (affective), sürekli (devamlılık) (continuance) ve normatif (normative) bağlılıktır.

Duygusal Bağlılık; Duygusal bağlılık, insanları örgüte duygusal yönden bağlayan ve o örgütün bir parçası olmaktan dolayı memnun olmalarını sağlayan, bireysel ve örgütsel değerler arasındaki bir uzlaşmadan dolayı ortaya çıkar (Wiener, 1982, s.423-424). Duygusal bağlılık kişilik özellikleri ve iş ile alakalı unsurlarla ilgili tutumsal bir olgudur ve örgütsel hedefleri destekleme yönünde iş görenlerin gönüllülüğü temeline dayanır (Mir vd, 2002, s.190).

Sürekli (devamlılık) Bağlılık; Literatürde bu bağlılık boyutuna rasyonel bağlılık ve algılanan maliyet de denilmektedir. Sürekli bağlılık örgütten ayrılmanın oluşturacağı maliyetlerin farkında olma anlamına gelmektedir. Sürekli bağlılıkta; örgüte bağlanmada duyguların çok az etkisi olduğu düşünülmektedir. Sürekli bağlılık, çalışan açısından örgütten ayrılmanın bireye maliyetinin yüksek olacağını düşünülmesi sebebiyle örgüt üyeliğinin devam ettirilmesi durumudur (İlsev, 1997, s.22).

Normatif Bağlılık; Kendini örgüte adamayı ve sadakati teşvik eden bir kültür içinde sosyalleşme sağlaması nedeniyle, kurum, kuruluş ve örgütlere bağlı ve sadık olma eğilimine vurgu yapar. Ayrıca normatif bağlılık örgütsel misyon, vizyon, hedef, politika ve faaliyet tarzlarıyla tutarlı olan ve birey tarafından içselleştirilen inançları ve değerleri de kapsar (Durna ve Eren, 2005, s.211).

3. SOSYAL KAYTARMA KAVRAMI

Sosyal kaytarma davranışının grup çalışmalarında önemli bir performans kaybı ortaya çıkarttığı fark edildiğinden beri bu davranışı etkileyen ve güçlendiren değişkenlerin belirlenmesi ve yarattığı etkinin ölçülmesi de o derece önem kazanmıştır.

Kaytarma kavramı ilk kez 1883 yılında Fransız Max Ringelmann tarafından yapılan deney ile bilim literatürüne kazandırılmıştır. Ziraat mühendisi olan Ringelmann, Grandjouan bir Tarım Kolejinde uyguladığı ve orijinal adı “ropepulling” olan deneyi yirmi kişi ile gerçekleştirmiştir. Bu halat çekme deneyinde, halatın ucuna bağlanan dinamometre ile deneye katılan kişilerin bireysel ve grup halinde iken halat çekme kuvvetlerini ölçmüş ve gruptaki kişi sayısı arttıkça dinamometreye binen kişi başı çekme kuvvetinin düştüğü tespit edilmiştir (Kravitz ve Martin, 1986, Akt: Uysal, 2016, s.733).

Ringelmann'ın bu deneyinde kullanılan materyal ve yöntemlerin kendi uygulamalarına göre daha iri ve yetersiz olduğunu ve bunun da dezavantaj oluşturduğunu düşünen Latané ve diğerleri (1979) orijinal adı “ClapYour Hands andShoutOutLoud” olan ve ana konusu el çırpma ve yüksek sesle bağırma olan alternatif bir deney gerçekleştirmiştir. Latané ve arkadaşları bu deneyin sonucunda, gruptaki birey sayısı arttıkça, deneklerin her birine düşen gürültü şiddetinin azaldığını kanıtlamış, ve kişilerin grup halinde iken gayretlerindeki azalmayı bilimsel bir deneyle izah etmiş ve sosyal kaytarmayı “çalışma grubu içerisinde bireyin, aynı görevi yapan diğer bireylerle karşılaştırıldığında çabasını azaltma eğilimi” olarak ifade etmiştir. Sosyal kaytarma (socialloafing) adının ilk defa kullanıldığı bu çalışmada sosyal kaytarma “toplumsal bir hastalık” olarak vasıflandırmıştır (İlgin, 2013, s.241).

Literatürde sosyal kaytarma kavramını, kelime anlamı olarak birkaç şekilde tanımlamak mümkündür. Sosyal kaytarma; bireyin tek başına çalışmasının aksine grup olarak çalışıldığında meydana gelmekte ve bireyin grupta kendini saklama çabası üzerine kurulu olmaktadır. Çünkü bireyler bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde, grup halinde çalışırken sosyal farkındalığın azalması sonucunda, kendi kendilerine çalıştıkları zamandan daha az çaba gösterebilmektedirler. Bu da bireylerin kendi kendine çalışma heveslerinin grup halinde çalışma heveslerinden farklılık göstermesine dayanmaktadır (Liden vd, 2004, s.285- 286). Yani, bireyin grup ile birlikte çalışırken, tek başına çalışırken harcadığı emekten daha az emek harcama meyilini ifade

etmektedir (Karau ve Williams, 1993, s.683). Sosyal kaytarma; bireyin kendi kendine çalışmasına bilakis grup olarak çalışıldığında meydana gelmekte ve bireyin grupta kendini örtme (gizleme) çabası üzerine kurulu olmaktadır. Çünkü bireyler bilinçli veya bilinçsiz olarak, grup halinde çalışırken sosyal farkındalığın azalması neticesinde, yalnız başlarına çalıştıkları zamandan daha az çaba gösterebilmektedirler (Lidenvd, 2004, s.285- 286).

Bireylerin sosyal ortamlar içerisinde kendilerine rol biçmelerini ifade eden sosyal kaytarma, oluşturulan iş ortamlarının devamlılığı bakımından son derece tehlikeli olmaktadır. Çünkü uzun dönemde mevcut iş iklimi sosyal kaytarmanın tesiriyle zarar görebilmekte ve bireysel performanslarda da azalmalar gerçekleşebilmektedir (Sünetçioğlu vd, 2014, s.22). Öte yandan sosyal kaytarma ile alakalı olarak literatüre baktığımızda, sosyal kaytarma hareketinde bulunan çalışanların diğer çalışma arkadaşlarının da sosyal kaytarma davranışı sergilediklerine inandıkları ve bu şekilde bir savunma mekanizması geliştirdikleri belirtilmektedir (Comer, 1995, s.651). Tsaw, Murphy ve Detgen (2011) ise sosyal kaytarma eğiliminin kültürel zeminli birçok orijinden ortaya çıktığını ifade etmiştir.

Bireylerin, sosyal kaytarma davranışı sergileme nedenlerinden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- Çalışanlar, gösterdikleri çabanın grup performansı için kattığı değer olmadığını ya da gereksiz olduğunu sezdikleri anda sosyal kaytarma eğilimi gösterebilirler (George, 1992, s.194).
- Grup üyelerine ödül ya da ceza verilmemesi halinde bireylerin sosyal kaytarma davranışı göstermeleri gözlemlenebilmektedir. Bireysel çaba (emek) ve cezalar (yaptırımlar) ve ya da ödüller arasında algılanan ilişki zayıf olduğu için motivasyon düşük olabilir (George, 1992, s.191).
- 1891 yılında Latane tarafından ortaya atılan sosyal etki (SocialImpact), sosyal kaytarmanın muhtemel nedenlerini gösteren bir teoridir. Sosyal etki teorisine göre, diğer bireylerin eylemlerinin bir sonucu olarak bir birey; kişisel duygularında, duygusal tepkilerinde, dürtülerinde, inançlarında, değerlerinde, bilişlerinde ve davranışlarında önemli düzeyde değişiklikler göstermektedir (İlgin, 2013, s.244).

Grup üyesi olmaya ve grubun amaçları doğrultusunda çalışmayı önemseyen kişilerde sosyal kaytarma davranışı daha az görülmektedir (McShane ve VonGlinow, 2010, s.238). Karau ve Williams (1997, s.156) ile Karau ve Hart (1998, s.185-191) da yapmış oldukları araştırmalarda, grup bağlılığının yüksek olduğu dönemlerde sosyal kaytarma davranışlarının daha az görüldüğünü bulmuşlardır.

Earley (1989), Amerikalı ve Çinli yöneticileri karşılaştırarak oluşturduğu çalışmada yüksek düzeyde ferdiliğe sahip olan Amerikalılarda sosyal kaytarma davranışı görünürken kollektif bir yapıya sahip olan Çinlilerde ise sosyal kaytarma davranışının görülmediğini belirtmiştir. Hofstede ise gruplardaki motivasyon kaybını bireyci ve kollektif boyutlarda incelemiştir (Tsawvd, 2011, s.2).

4. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE SOSYAL KAYTARMA İLİŞKİSİ VE İLGİLİ HİPOTEZLER

Son yıllarda küreselleşme olgusuyla beraber gündemdeki yerini daha fazla koruyan teknolojik değişimler ekonomik, sosyal ve kültürel olarak pek çok kesimi etkilemiştir. Teknolojik anlamdaki değişimler aynı zamanda bu alanda gelişmelerin yaşanmasına da olanak sağlamıştır. Gelişen teknoloji birçok rahatlığı da beraberinde getirerek, hem bireylerin hem örgütlerin farklı seviyelerde etkilenmesine neden olmuştur (Yağcı ve Yüceler, 2016).

Çalışanın iş yerinde mesai saatleri içerisinde kendi sorumluluklarını diğer çalışanlara yüklemeye çalışması, çalışma grubundaki diğer çalışanlardan daha az çaba ortaya koyması, gibi davranışları çalışanın verimliliğini azaltarak, örgüte zarar verebilmektedir. Sosyal kaytarmayı azaltmak ya da yok edebilmek takım üyeleri arasında bağlılığı teşvik ederek ve grupları

olabildiğince küçük tutarak sağlanabilir (Taner ve İştin. 2017, s.38). Yapılan çalışmalar incelendiğinde sosyal kaytarma davranışlarına neden olan, çalışanların bu tür davranışlara yönelmesine etki eden bir takım faktörler arasında örgütsel bağlılığın bulunduğu düşünülmektedir (Şen vd, 2016, s.111).

Alan çalışması bağlamında literatüre baktığımızda Türkiye’de son yıllarda örgütsel bağlılık ile sosyal kaytarma kavramlarını birlikte ele alan çalışmalara pek rastlanılmamıştır. Bu yüzden söz konusu iki kavramın beraber ele alındığı çalışmaların az olduğu düşünülerek bu çalışmanın ilgili alan yazına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Yukarıda açıklanan bilgiler ve araştırmanın amaçları doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Duygusal bağlılık sosyal kaytarmayı negatif anlamda etkiler.

H2: Devamlılık bağlılığı sosyal kaytarmayı negatif anlamda etkiler.

H3: Normatif bağlılık sosyal kaytarmayı negatif anlamda etkiler.

5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın bu bölümünde çalışmanın amacı ve kapsamı, yöntemi ve örnekleme ve ölçeklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

5.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Örgütsel bağlılık konusu gerek ulusal gerekse uluslararası yazında genel olarak incelendiğinde ilgili konunun akademisyenler tarafından farklı açılardan ele alındığı görülmüş ve yapılan bu çalışmayla önemi tüm detaylarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı örgütsel bağlılığın sosyal kaytarma değişkeni üzerinde meydana getirdiği etkiyi inceleme ve elde edilen sonuçları sunmayla ilgilidir. Araştırmanın kapsamını Kahramanmaraş’ta bir holdingdeki çalışanlar meydana getirmektedir.

5.2. Araştırmanın Yöntemi ve Örnekleme

Bu alan çalışmayla ilgili holding çalışanlarının görüş ve algılarını ölçebilmek amacıyla veri toplama aracı olan anket formundan faydalanılmıştır. Dört bölümden oluşan anket formunun birinci bölümünde holding çalışanlarının demografik özelliklerini ölçmeye yönelik 7 soruya yer verilmiştir. Anket formunun diğer bölümlerinde yer alan ifadeleri ölçmek için 5’li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Anket formları holding çalışanlarına elden dağıtılmış ve bu çalışanlardan belirlenen zaman süreci çerçevesinde gönüllülük esasına göre doldurmaları istenmiştir. Araştırmanın örneklemini ise Kahramanmaraş’ta bir holdingde çalışan doksan bir kişi meydana getirmektedir.

5.3. Araştırmada kullanılan ölçekler

Çalışmada yararlanılan ölçekler ise şu şekildedir;

Örgütsel Bağlılık Ölçeği: Meyer ve Allen (2007) çalışmasında kullandığı ölçek bizim çalışmamızda da kullanılmıştır.

Sosyal Kaytarma Ölçeği: Jennifer M. George (1991)’den çalışmamıza uyarlanmıştır.

6. ARAŞTIRMANIN ANALİZ VE BULGULARI

Araştırmada, elde edilen verilerin analizi SPSS 21.0 (Statistical Package for Social Sciences) istatistik programında yapılmıştır. Çalışma hipotezlerinin test edilmesi amacıyla frekans, korelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Diğer taraftan araştırma ölçeklerine uygulanan güvenilirlik analizi sonucunun Cronbach’s Alpha değerlerine de yer verilmiş olup bu değerler incelendiğinde duygusal bağlılık (,798), devamlılık bağlılığı (,923), normatif bağlılık (,907), sosyal kaytarma (,972), şeklinde tespit edilmiş ve bu değerlerin geçerliliği kabul

edilmiştir. Bu bölümde ayrıca yapılan analizler sonucu elde edilen demografik ve temel bulgularına yer verilmiş olup devamında bu sonuçlar ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

6.1. Demografik Bulgular

Bu bölümde, araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet, medeni durum, yaş aralığı, eğitim durumu, işletmedeki çalışma süresi, sektördeki toplam çalışma süresi ve çalışılan birime ait bilgilere Tablo 1'de özetlenmiş ve sonrasında aşağıda maddeler halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

<i>Değişkenler</i>	<i>Kategoriler</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
<i>Cinsiyet</i>	Bay	62	68,1
	Bayan	29	31,9
<i>Medeni Durum</i>	Evli	51	56,0
	Bekar	40	44,0
<i>Yaş Aralığı</i>	20-24	9	9,9
	25-29	20	22,0
	30-34	30	33,0
	35-39	17	18,7
	40-44	7	7,7
	45 +	5	5,5
<i>Eğitim Durumu</i>	Lise	10	11,0
	Ön lisans	20	22,0
	Lisans	48	52,7
	Lisansüstü	13	14,3
<i>İşletmedeki Çalışma Süresi</i>	1 yıldan az	10	11,0
	1-3 yıl	30	33,0
	4-6 yıl	28	30,8
	7-9 yıl	10	11,0
	10 yıl ve üstü	13	14,3
<i>Sektördeki Toplam Çalışma Süresi</i>	1 yıldan az	5	5,5
	1-3 yıl	21	23,1
	4-6 yıl	24	26,4
	7-9 yıl	17	18,7
	10 yıl ve üstü	24	26,4
<i>Çalışılan Birim</i>	Dış Ticaret	4	4,4
	Finans	8	8,8

Pazarlama	19	20,9
Muhasebe	25	27,5
Kambiyo	10	11,0
Yönetici Asistanı	3	3,3
Çaycı	1	1,1
Boya Planlama	1	1,1
İdari İşler	2	2,2
Diğer	17	18,7

• Araştırma örneklemindeki katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında 62'sini baylar oluşturmaktadır (% 68,1). Anket çalışmasına katılan bayanların sayısı ise 29'dur (% 31,9). Bu durum araştırmaya katılan katılımcıların çoğunluğunun erkeklerden oluştuğunu göstermektedir.

• Araştırmaya katılan holding çalışanlarının medeni durumları incelendiğinde 51'inin (%56,0) evli olduğu görülmektedir. Geriye kalan bekar çalışanların sayısı ise 40'dir (%44,0). Dolayısıyla araştırmaya katılanların çoğunluğunu evliler oluşturmaktadır.

• Araştırmaya katılan bireylerin yaş aralıklarına göre dağılımları incelendiğinde 30-34 yaş aralığındaki katılımcılar 30 kişiyle (% 33,0) araştırma örnekleminin en büyük yaş grubunu oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcıların 9'u (%9,9) 20-24 yaş aralığı, 20'si (%22,0) 25-29 yaş aralığı, 17'si (%18,7) 35-39 yaş aralığı, 7'si (%7,7) 40-44 yaş aralığı, ve 5'i (%5,5) 45+ yaş aralığı içerisinde yer almaktadır.

• Araştırmaya katılan holding çalışanlarının eğitim durumları incelendiğinde en kalabalık grubu 48 katılımcıyla (% 52,7) lisans mezunlarının oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca lise eğitim durumuna sahip olanların sayısı 10 katılımcı ise (%11,0) örneklemin en küçük grubunu meydana getirmektedir.

• Çalışma süresiyle ilgili soruyu yanıtlayan kişilerin 10'u (% 11,0) 1 yıldan az, 30'u (%33,0) 1-3 yıl, 28'i (%30,8) 4-6 yıl, 10'u (%11,0) 7-9 yıl, 13'ü (%14,3) 10 yıl ve üstü çalışma deneyimine sahiptirler.

• Araştırma örneklemindeki katılımcıların çalıştıkları birimler incelendiğinde 25'inin (%27,5) muhasebe biriminde çalıştığı görülmekte ve bu birimde çalışanlar örneklemin en büyük grubunu oluşturmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılan çalışanların çaycı 1 (%1,1) ve benzer şekilde boya planlama 1 (%1,1) çalışmanın en küçük grubunu meydana getirmektedir.

6.2. Araştırmanın Temel Bulguları

Çalışmanın regresyon analizlerinden önce araştırmanın değişkenleri arasında SPSS programında korelasyon analizi yapılmış ve aşağıda sunulmuştur, sonrasında ise regresyon analizi ve sonuçlarına yer verilmiştir.

6.2.1. Korelasyon Analizi

Sosyal kaytarmayı etkileyen faktörler korelasyon analizi yapılarak incelenmiş ve sonuçlar Tablo2'de gösterilmiş ve sonrasında açıklanmıştır.

Tablo 2. Korelasyon Analizi Tablosu

	<i>Duygusal Bağlılık</i>	<i>Devamlılık Bağlılığı</i>	<i>Normatif Bağlılık</i>	<i>Sosyal Kaytarma</i>
<i>Duygusal Bağlılık</i>	1			
	,			
	90			
<i>Devamlılık Bağlılığı</i>	,587**	1		
	,000			
	89	89		
<i>Normatif Bağlılık</i>	,664**	,753**	1	
	,000	,000		
	89	88	89	
<i>Sosyal Kaytarma</i>	-,003	-,151	-,190	1
	,974	,162	,077	
	88	87	87	89

** . Correlations is significant at the 0,01 level (2-tailed).

Tablo 2'deki korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde; örgütsel bağlılık alt boyutları olan duygusal bağlılığın ($r=-0,03, P>0,05$), devamlılık bağlılığının ($r=-,151, P>0,05$) ve normatif bağlılığın ($r=-0,190, P>0,05$) sosyal kaytarma ve ile herhangi bir ilişkiye sahip olmadığı görülmüştür.

212

6.2.2. Regresyon Analizi

Bu bölümde araştırmamızın ana hipotezlerini test etmek için yapılan regresyon analizi yapılmış ve sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. Örgütsel Bağlılığın Sosyal Kaytarmayı Etkilemesine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Sosyal Kaytarma

<i>Model</i>	<i>Standartlaşmamış Katsayılar</i>		<i>Standartlaşmış Katsayılar</i>	<i>T</i>	<i>P</i>	<i>F</i>	<i>R2</i>	$\Delta R2$
	<i>B</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>Beta (β)</i>					
Sabit	1,578	,646		2,443	,017	1,556	,054	,019
Duygusal Bağlılık	,306	,211	,212	1,448	,151			
Devamlılık Bağlılığı	-,089	,166	-,091	-,534	,595			
Normatif Bağlılık	-,284	,218	-,241	-1,305	,196			

Yapılan regresyon analizi sonucunda;

- Duygusal bağlılığın sosyal kaytarmayı etkilemediği görülmektedir ($\beta=,212$; $p> 0,05$). Elde edilen bu sonuç neticesinde H1 hipotezi reddedilmiştir.

- Devamlılık bağlılığının sosyal kaytarmayı anlamlı bir şekilde etkilemediği görülmektedir ($\beta= -,091$; $p> 0,05$). Bu sonuç neticesinde H2 hipotezi reddedilmiştir.

- Normatif bağlılığın sosyal kaytarmayı anlamlı bir şekilde etkilemediği görülmektedir ($\beta= -,241$; $p> 0,05$). Bu sonuç neticesinde H3 hipotezi reddedilmiştir.

7. SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüzde örgütlerin insan hayatındaki önemi ve yeri farklı bir boyuta ulaşmıştır. Çünkü yaptığı işten zevk alan, çalıştığı örgütten memnun olan ve genel olarak tatmin olmuş insanlar olumlu bir şekilde örgütlerini daha fazla benimsemekte, örgütlerine bağlanmakta ve örgütlerine sadakat göstermektedirler (Sökmen ve Şimşek, 2016, s.615). Örgütler açısından ele alındığında değişimin neredeyse bir yaşam biçimi haline geldiği ve küresel rekabette üstünlüğü elde etmenin ve sürdürebilmenin örgütlerin varlıklarını devam ettirmenin olmazsa olmaz koşulu olduğu günümüz iş dünyasında, rekabet halinde olan örgütlerin teknolojik alt yapıları birbirlerine benzer olduğuna göre, üstünlük avantajı ancak farklı, yetenekli, yaratıcı ve özellikle kuruma içtenlikle bağlanmış bilgi çalışanları ile sağlanmaktadır (Yüceler, 2009, s.455).

Örgütlerde giderek yaygınlaşan teknoloji kullanımı, internete erişim imkânı ve sosyalleşme kavramının öne çıkması ile çalışan, bu faktörleri örgüt için faydalı çıktılar oluşturabilmek amacıyla kullanabileceği gibi, işten kaytarmak amacıyla da kullanabilmektedir. Böylelikle, tüm bu unsurlar çalışanın işten kaytarması için kullanabileceği araçlar haline dönüşebilmektedir. Örgütsel bağlılık konusunun ise son dönemlerde bu kadar önemli hale gelmesinin nedenlerinden biriside budur.

Çalışanların örgüte bağlılığını ifade eden örgütsel bağlılık kavramı ile bireyin daha az emek harcama eğilimi anlamına gelen sosyal kaytarma davranışları arasında ilişki olabileceğinden yola çıkılarak gerçekleştirilen bu çalışma, Kahramanmaraş ilinde faaliyet gösteren bir holding çalışanları üzerine yapılmıştır. Bu çalışmada temel amaç; personellerin örgütsel bağlılık düzeyleri doğrultusunda sosyal kaytarma niyeti düzeylerini etkileyip etkilemediğini tespit etmektir. Yapılan literatür taramasında ayrı ayrı örgütsel bağlılık ve sosyal kaytarma davranışı üzerine çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmüş, ancak bu iki kavramın birbirleri arasındaki ilişkinin işletme çalışanları üzerindeki etkisi araştırma konusu yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu anlamda, araştırma bu iki değişkenin ilişkilendirildiği ilk çalışma niteliğindedir.

Araştırmada yapılan analizler sonucunda, örgütsel bağlılık davranışı ile sosyal kaytarma davranışı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmanın amaçları çerçevesinde örgütsel bağlılığın alt boyutları olan duygusal, devam ve normatif bağlılık ile sosyal kaytarma arasında toplamda üç hipotez geliştirilmiştir. Yapılan analizler neticesinde örgütsel bağlılığın bu üç boyutunun sosyal kaytarma üzerinden negatif bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmış ve oluşturulan H1, H2 ve H3 hipotezleri reddedilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar göstermektedir ki, çalışanların örgütsel bağlılıkları ile sosyal kaytarma arasından bir ilişkinin olmadığı, örgütsel bağlılığın çalışanların sosyal kaytarma düzeylerini azaltmadığı belirlenmiştir Her ne kadar teorik çerçevede böyle bir sonucu öngörülmüş ve hipotezle test edilmek istenmiş olsa da, elde edilen bulgular bu öngörümüzü destekler nitelikte değildir. Gerek teorik ve gerekse uygulama bağlamında bu ilişkiyi destekler fazla çalışma bulunmaması, elde edilen sonuçların değerlendirilmesini kısıtlamaktadır. Çalışmanın ilk olması noktasından elde edilen sonuçların dikkat çerçevesinde ele alınması ve yorumlanması gerekmektedir. Bu bağlamda yeni çalışmalara farklı örneklem gruplarıyla ihtiyaç vardır. Diğer taraftan çalışmamızda örneklemin nispi olarak az olması da elde edilen sonuçları zayıflatmış olabileceği

düşünülmektedir. Buradan hareketle daha büyük örneklem gruplarıyla çalışmanın tekrar edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Her araştırma da olduğu gibi bu araştırmanın da bazı sınırlılıkları söz konusudur. Bu çalışmada holdingin farklı idari birimlerindeki çalışanlar bir tutularak genel bir değer ortaya konmaya çalışılmıştır. İleriki çalışmalarda ise daha spesifik bir bakış açısıyla departman çalışanları olarak değerlendirilip ayrı ayrı analiz edilip sonuçlarına bakılabilir. Araştırmacılara ise bu çalışmanın farklı örneklem gruplarıyla tekrar edilmesi önerilebilir. Bu durumun, çalışmamızın da geçerlilik ve güvenilirliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Tabii çalışmada elde edilen bulguların farklı sektörlere genelleştirilmemesi de önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Comer, D. R., (1995). 'A Model Of Social Loafing In Real Work Groups', Human Relations, Jun, 48 (6), ss 647-667.

Durna, U. ve Eren, V., (2005). 'Üç Bağlılık Unsuru Ekseninde Örgütsel Bağlılık', Doğuş Üniversitesi Dergisi, 6 (2), ss 210-219.

Earley, C. P., (1989). 'Social Loafing And Collectivism: A Comparison Of The United States And The People's Republic Of China' Administrative Science Quarterly, Sage Publications, Inc. onbehalf of the Johnson Graduate School of Management, Cornell University, Dec, 34 (4), ss 565-58.

George, J. M., (1992). 'Extrinsic And Intrinsic Origins Of Perceived Social Loafing In Organizations', Academy of Management Journal, 35 (1), ss 191-202.

Ilgın, B., (2013). 'Toplumsal Bir Hastalık: Sosyal Kaytarma', Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (3), ss 238-269.

İlsev, A., (1997). 'Örgütsel Bağlılık: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma', Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Karau, S. J. ve Hart, J. W., (1998). 'Group Cohesiveness And Social Loafing: Effects Of A Social Interaction Manipulation On Individual Motivation Within Groups', Group Dynamics: Theory, Research, and Practice, 2 (3), ss. 185-191.

Karau, S. J. ve Williams. D. K., (1993). 'Social Loafing: A Meta-Analytic Review And Theoretical İntegration', Journal of Personality and Social Psychology, 65 (4),ss 681-706.

Kravitz, D. A. ve Martin, B., (1986). 'Ringelmann Rediscovered: The Original Article', Journal of Personality And Social Psychology, 50 (5), ss 936-941.

Liden, R. C. Wayne, S. J. Jaworski, R. A. ve Bennet, N., (2004). 'Social Loafing: A Field Investigation', Journal Of Management, 30 (2), ss 285-304.

Meyer, J. P. ve Allen, J. N., (1991). 'A Tree-Component Conceptualization Of Organizational Commitment', Human Resource Management Review, 1(1), ss 61-89.

Meyer, J. P. ve Allen, J. N., (1993). 'Organizational Commitment: Evidence Of Career Stage Effects?', Journal of Business Research, (26), ss 49-61.

Mir, A. Mir, R. Mosca, R. ve Joseph, B.,(2002). 'The New Age Employee: An Exploration Of Changing Employee- Organization Relations', Public Personnel Management, 31 (2), summerss 187-200.

Mowday, R.T. Porter, L.W. Steers, R. M.,(1982). 'Employee Organization Linkages: The Psychology Of Commitment, Absenteeism And Turnover', New York, Academic Press, Academy of Management Review, 10 (3), ss 252.

O'Reilly, C., (1989). 'Corporations, Culture, And Commitment: Motivation And Social Control İn Organizations', California Management Review, 31 (4), ss 9-25.

Sheldon, M. E., (1971). 'InvestmentsAndİnvolvements As Mechanisms Producing Commitment To The Organization',Administrative Science Quarterly, 16 (2), ss 143-150.

Sökmen, A., Şimşek, T., (2016). 'Örgütsel Bağlılık, Örgütle Özdeşleşme, Stres Ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Bir Kamu Kurumunda Araştırma', Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 18 (3),ss 606-620.

Sünnetçioğlu, S. Korkmaz, H. ve Koyuncu, M., (2014). 'Konaklama İşletmelerinde Algılanan Örgüt Kültür Tipinin Çalışanların Sosyal Kaytarma Davranışlarını Algılamasına Etkisi Üzerine Bir Araştırma', Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11 (28), ss 17-34.

Şen, E., Tozlu, E., Ateşoğlu, H., Şahin, Z., (2016). 'The Effects Of Organizational Commitment On Social Loafing Behaviour At Higher Education Institutions' (22) ,ss115.

Taner, B., ve İştin, A.E., (2017). 'Çalışma Ortamında Sosyal Kaytarma', Uluslar arası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(3), ss 1-158.

Tsaw, D. Murphy, S. Detgen, J., (2011). 'Social Loafing And Culture: Does Gender Matter?', International Review of Business Research Papers 7 (3), ss1-8.

Uysal, H.T., (2016). 'Örgütlerde Sosyal Kaytarma Algısının Çalışanların Tükenmişlik Duygusuna Etkisi', Bülent Ecevit Üniversitesi ss732-743.

Wiener, Y., (1982). 'Commitment İn Organization A Normative View', Academy Of Management Review, 7(3), ss 418-428.

Yağcı, M. ve Yüceler, A., (2016). 'Kavramsal Boyutlarıyla Sanal Kaytarma', International Journal of Social Sciences and Education Research, 2 (2),ss 663-673.

Yüce, A., Kavak, O., (2017). 'İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma', Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (3),ss79- 96.

Yüceler A.,(2009). 'Örgütsel Bağlılık Ve Örgüt İklimi İlişkisi: Teorik Ve Uygulamalı Bir Çalışma', (22) , ss 455.

İNTERNET BANKACILIĞI UYGULAMALARINDA İLİŞKİSEL KALİTE ALGISININ MÜŞTERİ SADAKATİNE OLAN ETKİSİ: Y KUŞAĞI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim DÜGER

Dumlupınar Üniversitesi, yselim.duger@dpu.edu.tr

ÖZET

İnternet bankacılığı sağladığı birçok avantaj ile günümüz modern dünyasında tüketicilerin vazgeçilmez bir aracı olmuştur. Kullanım kolaylığı, zaman tasarrufu, düşük işlem ücreti gibi avantajlar tüketicilerin internet bankacılığını daha da çok tercih etmesine sebep olmuş ve sektördeki tüm bankaların internet bankacılığı hizmeti sunmalarını zorunlu kılmıştır. Bunun sonucunda internet bankacılığı alanında rekabet gelişmiş ve tüketicilerin tercih edebileceği seçenekler de artmıştır. Bu ortamda bankaların uzun vadede kalıcı ve sadık müşteri kitlesi yaratması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Müşteriler ile işletmeler arasındaki ilişkinin müşteriler tarafında, bir bütün olarak değerlendirilmesinin bir sonucu olarak ifade edilen ilişkisel kalite kavramı; müşteriler ile işletmeler arasında uzun vadede güçlü ve kalıcı bir ilişkinin kurulmasına odaklanmaktadır. Bu noktada, bankaların müşterileri ile arasında güven, memnuniyet ve bağlılık kavramları çerçevesinde ilişkisel kalite anlayışını geliştirmesi gerekmektedir. Böylelikle müşterilerin bankaların sunduğu hizmetlere yönelik sadakat duyguları oluşabilir. Bu çalışmanın amacı Y kuşağı yaş aralığında yer alan ve aynı zamanda internet bankacılığı kullanıcısı olan kişilerin sunulan hizmete yönelik sadakatin oluşmasında ilişkisel kalite algısının etkisini ölçmektir. Bu doğrultuda ilişkisel kalite algısının alt faktörleri olan güven, memnuniyet ve bağlılığın müşteri sadakatine olan etkisini yansıtan model ve hipotezler geliştirilmiştir. Hipotezlerin test edilmesi için gerekli olan veriler Dumlupınar Üniversitesinde okuyan 399 öğrencilerden elde edilmiştir. Bu veriler SPSS 18.0 ve AMOS 16.0 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda ilişkisel kalite algısının ve alt faktörlerinin müşteri sadakati yaratılmasında olumlu etkilerinin olduğu ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlişkisel Kalite Algısı, Müşteri Sadakati, İnternet Bankacılığı.

THE EFFECT OF THE RELATIONSHIP QUALITY ON THE CUSTOMER LOYALTY IN THE INTERNET BANKING APPLICATIONS: A RESEARCH ON Y GENERATION

ABSTRACT

In today's modern World, internet banking has become an indispensable tool for consumers with many advantages. The advantages such as ease of use, time saving and low transaction fee have caused consumers to prefer internet banking even more and all banks in the sector have to offer internet banking service. As a result, competition in the field of internet banking has improved and options that consumers can choose have increased. In this environment, it has become necessary for banks to create a permanent and loyal customer base in the long run. The concept of relational quality, expressed as a result of the evaluation of the relationship between customers and businesses on the customer side as a whole; it focuses on establishing a strong and permanent relationship between customers and businesses in the long run. At this point, banks need to improve their understanding of relational quality within the framework of the concepts of trust, satisfaction and loyalty with their customers. In this way, customers may experience loyalty to the services provided by the banks. The aim of this study is to measure the effect of relational quality perception in the formation of loyalties of people who are in the Y generation age range and who are also internet banking users. In this direction, models and hypotheses have been developed that reflect the sub-factors of relational quality perception, which are trust,

satisfaction and loyalty to customer loyalty. The data to test hypotheses were obtained from 399 students from Dumlupınar University. These data were analyzed using SPSS 18.0 and AMOS 16.0 programs. As a result of this study, relational quality perception and sub-factors seem to have positive effects on creating customer loyalty.

Keywords: Relationship Quality Perception, Customer Loyalty, Internet Banking

1. GİRİŞ

Günümüz rekabet ortamında bankaların müşteri kaybı yaşaması kısa vadede büyük maliyetlere yol açabildiğinden, mevcut müşterin elde tutulması ve sadakatının sağlanması bankalar için her geçen gün daha da önemli hale gelmektedir. Bankaların uzun vadede müşterileriyle karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler geliştirilmesi, müşteri sadakati sağlanması noktasında önemli bir yatırım olacaktır. Mevcut müşterilerle iyi ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla yeni müşterilere ulaşmayı amaçlayan ilişki pazarlama yaklaşımı, özellikle hizmet sektöründe hızlı bir şekilde yaygınlaşmaktadır. Diğer yandan, e-ticaretin gelişmesiyle birlikte online ödeme zorunluluğu internet bankacılığı kullanımını arttırmakta ve bankaların ilişki pazarlama anlayışları online boyut kazanmaktadır. İlişki pazarlama yaklaşımından türetilen ilişki kalite kavramı “işletmeler ve tüketiciler arasındaki ilişkilerin genel yapısını yansıtan birkaç temel bileşenden oluşan bir meta-yapı” olarak tanımlanmaktadır (Hennig-Thurau vd. 2002, s.234). İlişki kalite daha çok online sunulan hizmetlerde müşteri sadakati ve tekrar satın alma eğilimlerini arttırmaya yönelik olarak ortaya çıkan bir pazarlama yaklaşımıdır.

Bu çalışmanın amacı Y kuşağı olarak bilinen üniversite öğrencilerinin kamu bankalarına ait online bankacılık hizmetlerindeki ilişki kalite algılarının müşteri sadakatine olan etkilerini ortaya koymaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Y Kuşağının Özellikleri

Günümüz Dünyasında en kalabalık kuşak olarak bilinen Y kuşağı, 1980-1999 tarihleri arasında doğan ve aynı zamanda çalışma hayatının en genç üyelerinin bulunduğu bir kuşaktır (Arslan ve Staub, 2014, s.7). Y kuşağı literatürde “Echo Boomers (Eko Patlaması)”, “the Millennium Generation (Milenyum Kuşağı)”, “Millennials (Milenyumlar)”, “Net Generation (Net Kuşak)”, “Nexters (Gelecek Kuşak)”, ve “Digital Generation (Dijital Kuşak)” gibi değişik isimlerle de anılmaktadır (Naim, 2014, s.173). Y kuşağının karakteristik özelliklerine bakıldığında; teknolojiye yatkın aynı zamanda bağımlı, öz güveni yüksek, emir almayı sevmeyen, sabırsız, sadakati düşük, değişime ve yeniliklere açık, takdir edilmeyi seven, otoriteyi sorgulayan ve bireyselci bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (Arslan ve Staub, 2014, s.7). Y kuşağını diğer kuşaklardan ayıran en önemli özelliği teknolojiye ve tüketime düşkün olmalarıdır. İnterneti etkin bir şekilde kullanmaları, sanal dünyanın sunduğu semboller üzerinden kendilerini ifade etmeleri, marka bilincine sahip olmaları, buna karşın marka sadakatine sahip olmamaları, kullandığı markayı çok çabuk değiştirebilmeleri ve sosyal medya üzerinden anında olumlu ya da olumsuz ağızdan ağıza pazarla yapmaları Y kuşağını işletmeler açısından zor bir müşteri kitlesi haline getirmektedir (Altundağ, 2014, s.206; Erciş ve Ünal, 2009, s.29). Türkiye nüfusunun %30-35 arasında orana sahip bulunan Y kuşağı, bankalar gibi birçok işletmeler tarafından önem verilmesi gereken bir tüketici kitlesidir. Bu noktada, işletmeler ilişki kalite stratejileriyle Y kuşağına daha iyi nüfus edip sadakatlerini yakalayabilirler.

2.2. İlişki Kalite Algısı

İlişki kalite algısı, ilişki pazarlama yaklaşımından ortaya çıkan bir kavramdır (Chung ve Shin, 2010, s.476). İlişki kalite yaklaşımı, ilişki pazarlamada olduğu gibi, müşterilerle uzun vadede güçlü bir ilişki kurmayı hedeflemektedir. Buna karşın ilişki kalite yaklaşımı, ilişki pazarlamadan farklı olarak, kurulan ilişkinin gücüne ve kalitesine odaklanmaktadır

(Özen, 2015, s.302). Literatürde ilişki kalite üzerine birçok çalışma yapılmasına rağmen ortak bir tanım ortaya çıkmamıştır. Hennig-Thurau ve Klee (1997) ilişki kalite kavramını “müşteri ihtiyaçlarının karşılanması için ilişkinin uygunluk derecesi” olarak tanımlarken (Giovanis vd., 2015, s.750), bir diğer tanımda ise “işletmeler ve tüketiciler arasındaki ilişkilerin genel yapısını yansıtan ve birkaç temel bileşenden oluşan bir meta-yapı” olarak ifade edilmiştir (Hennig-Thurau vd., 2002, s.234). Yapılar araştırmalar göstermektedir ki ilişki kalite basit bir kavram değildir, aksine bir birinden farklı ama ilişkili birçok boyuttan oluşan derinlemesine bir kavramdır. İlişki kalite yaklaşımında en yaygın olarak kullanılan boyutları ise ilişki güven, ilişki memnuniyet ve ilişki bağlılıktır (Giovanis vd., 2015, s.751).

2.3. Müşteri Sadakati

Oliver (1997) müşteri sadakatini “gelecekte sürekli tercih edilen bir ürün/hizmeti tekrar satın alma ya da tercih etme yönelik derin bir bağlılık” olarak tanımlamıştır. E-müşteri sadakatini ise, müşterilerin sunulan online hizmetlere karşı olumlu tutum gösterip, tekrar satın alma ve tercih etme eğilimlerine girmesi olarak tanımlanmaktadır (Anderson & Srinivasan, 2003, s.125). Genel olarak sadakat kısa ve uzun vadeli olmak üzere ikiye ayrılır. Uzun süreli sadakate sahip müşteriler kolaylıkla diğer ürün ya da hizmetleri tercih etmezken, kısa süreli sadakate sahip müşteriler ise daha iyi teklifle karşılaştıklarında kolayca diğer ürün ya da hizmetleri seçebilirler (Liu vd., 2011, s.72).

E-müşteri sadakati sağlamak işletmeler için zor ve pahalı bir süreçtir. Müşterileri sadakati için öncelikle kaliteli bir hizmetin sunulması gerekmektedir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki; özellikle Y kuşağına yönelik sunulan yüksek hizmet kalitesi tek başına yeterli olmamakla birlikte, işletmeler müşterileri ile arasındaki ilişkinin kalitesinin de artırılması gerekmektedir.

3. METEDOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırmayla ilişki kalite algısının müşteri sadakatine olan etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın amacına yönelik olarak Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde kamu bankalarının internet bankacılığını kullanan öğrenciler hedef kitle olarak seçilmiştir. Oluşturulan anketler yardımıyla veriler toplanmış ve kolayda örnekleme yöntemi ile katılımcılarla yüz yüze görüşülmüş ve anketlerdeki sorular yöneltilmiştir. Dumlupınar Üniversitesi 55.315 öğrenciye sahip olduğundan örneklem için yeterli sayı %95 güven aralığında ve %5 hata payına göre 382 olarak hesaplanmıştır.

Katılımcılara yöneltilen anket soruları oluşturulurken, e- ilişki kalite algısı ölçeği Brun vd. (2013) tarafından geliştirilmiş olup toplam 27 ifade ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır; güven, memnuniyet ve bağlılık boyutları. E-müşteri sadakati ölçeği Amin (2015) tarafından geliştirilmiş olup toplam 5 ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır. Anketlerde yer alan ifadeleri ölçmek için 5’li Likert tipi derecelendirme kullanılarak, 1-(Kesinlikle Katılmıyorum), 5-(Tamamen Katılıyorum) şeklinde değerler verilmiştir. Anket çalışması sonucunda analiz yapılmaya uygun 399 tane anket verisine ulaşılmıştır. Elde edilen bu veriler SPSS 18 ve AMOS 16 programları kullanılarak analiz edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

E-ilişki kalite ve e-müşteri sadakatine yönelik yapılan literatür çalışmaları ve araştırmanın belirlenen amaçları doğrultusunda geliştirilen model Şekil 1’de yer alırken hipotezler ise aşağıda verilmiştir:

H₁: Öğrencilerin e-ilişki kalite algıları e-müşteri sadakatini olumlu yönde etkilemektedir.

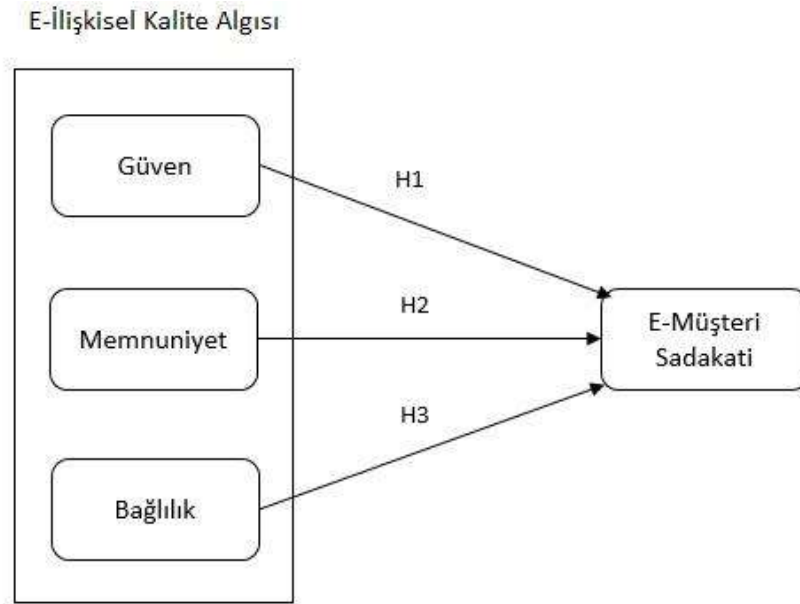
H_{1a}: Öğrencilerin internet bankacılığına duyduğu güven e-müşteri sadakatini olumlu yönde etkilemektedir.

H_{1b}: Öğrencilerin internet bankacılığına yönelik memnuniyet düzeyleri e-müşteri sadakatini olumlu yönde etkilemektedir.

H_{1c}: Öğrencilerin internet bankacılığına olan bağlılığı e-müşteri sadakatini olumlu yönde etkilemektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4. AMPİRİK BULGULAR

Bu bölümde, demografik değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ve hipotezlerin test edilmesine yönelik olarak yol analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan 399 katılımcının %41,4'ü erkek ve %58,6'sı kadındır. Katılımcıların tamamı bekâr, 18-37 yaş aralığında ve lisans öğrencisidir. Katılımcıların %19'u 500 TL ve altı gelire, %55,1'i 500-1.000 TL arası, %23,6'sı 1.001-2.000 TL arası, %1,8'i 2.001-3.000 TL arası ve %0,5'i 3.001-4.000 TL arası gelire sahiptir. Katılımcıların internet bankacılığı kullanım sıklığı incelendiğinde; %17,8'i her gün, %39,3'ü haftada birkaç defa, %13,3'ü haftada bir kere, %21,3'ü ayda birkaç defa ve %8,3'ü ayda bir kere kullandığı görülmektedir.

Tablo 1: Demografik Değişkenlere İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans	%		Frekans	%
Cinsiyet			Gelir Durumu		
Kadın	234	58,6	500 TL ve daha az	76	19
Erkek	165	41,4	501 TL - 1.000 TL	220	55,1
Toplam	399	100	1.001 TL - 2.000 TL	94	23,6
Medeni Durum			2.001 TL - 3.000 TL	7	1,8
Bekar	399	100	3.001 TL - 4.000 TL	2	0,5
Toplam	399	100	Toplam	399	100
Yaş			Kullanım Sıklığı		
18-37	399	100	Her Gün	71	17,8
Toplam	399	100	Haftada Birkaç Defa	157	39,3
Eğitim Durumu			Haftada Bir Kere	53	13,3
Lisans	399	100	Ayda Birkaç Defa	85	21,3

Toplam	399	100	Ayda Bir Kere	33	8,3
			Toplam	399	100

4.2. Yorumlayıcı İstatistiksel Analizler

Önceden oluşturulan yapıların faktörleşme durumları, ifadelerin ölçekleri açıklama oranları (Özdemir, 2010, s.284), güvenilirlik ve yapı geçerlilik durumları test edilmesi amacıyla açıklayıcı faktör analizi uygulanır (Meydan ve Şeşen, 2015, s.21).

Anketlerde yer alan ölçekler temel bileşenler analizi yöntemi ve varimax rotasyon yöntemleri kullanılarak ayrı ayrı açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ayrıca örneklem yeterliliğini test etmek için KMO değeri hesaplanmış ve veri setinin faktör analizine uygunluğunu ölçmek için de Bartlett Küresellik testi uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizine ilişkin ayrıntılı sonuçlar Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

E-İLİŞKİSEL KALİTE ALGISI	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Cronbach Alfa (α)	
Güven				
GUV1	0,711	25,341	0,910	0,924
GUV2	0,785			
GUV3	0,699			
GUV4	0,529			
GUV5	0,661			
GUV6	0,710			
GUV7	0,680			
GUV8	0,748			
GUV9	0,583			
GUV10	0,645			
GUV11	0,621			
Memnuniyet				
MM1	0,733	15,142	0,861	0,924
MM2	0,759			
MM3	0,746			
MM4	0,669			
MM5	0,626			
MM7	0,519			
Duygusal Bağlılık				
DB2	0,810	8,241	0,893	0,924
DB3	0,766			
Hesaba Ait Bağlılık				
HB1	0,699	13,531	0,866	0,924
HB2	0,857			
HB3	0,872			
HB4	0,813			
Toplam Varyans Açıklama Yüzdesi		: % 62,254		
KMO Değeri		: 0,928		
Bartlett Anlamlılık		: 0,000		
Yaklaşık K-Kare		: 5071,072		
E-MÜŞTERİ SADAKATI	Faktör	Açıklanan	Cronbach Alfa (α)	

	Yükleri	Varyans	
MS1	0,835	70,619	0,895
MS2	0,845		
MS3	0,856		
MS4	0,859		
MS5	0,806		
Toplam Varyans Açıklama Yüzdesi		: % 70,619	
KMO Değeri		: 0,872	
Bartlett Anlamlılık		: 0,000	
Yaklaşık K-Kare		: 1124,492	

Açıklayıcı faktör analizi sonucuna göre faktör yükü 0,50'nin altında olan ve çapraz yüklenen e-ilişkisel kalite ölçeğine ait 4 ifade analizden çıkarılmıştır. Tekrar yapılan analiz sonucuna göre; e-ilişkisel kalite ölçeğine ait Cronbach Alfa değeri (0,924) ve e-müşteri sadakati ölçeğine ait Cronbach Alfa değeri (0,895) olduğu görülmektedir. Cronbach Alfa değerinin 0,80 üzerinde olması araştırmada kullanılan ölçeklerin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2016, s.405). Ölçeklerin toplam açıklanan varyans oranının %40-%60 arasında yer alması yeterli olarak kabul edilmektedir (Çokluk vd., 2012, s.245). Araştırmada kullanılan ölçeklerin açıklanan varyans oranlarının %60 düzeyinde olması kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. KMO değerinin 0,50'den düşük olması veri setinin faktör analizi yapılamayacağı anlamına gelmektedir (Kaya, 2013, ss.180-181). Araştırmaya ilişkin KMO değerlerinin 0,80'nin üzerinde olduğu görülmekte ve çok iyi değer aralığında yer almaktadır.

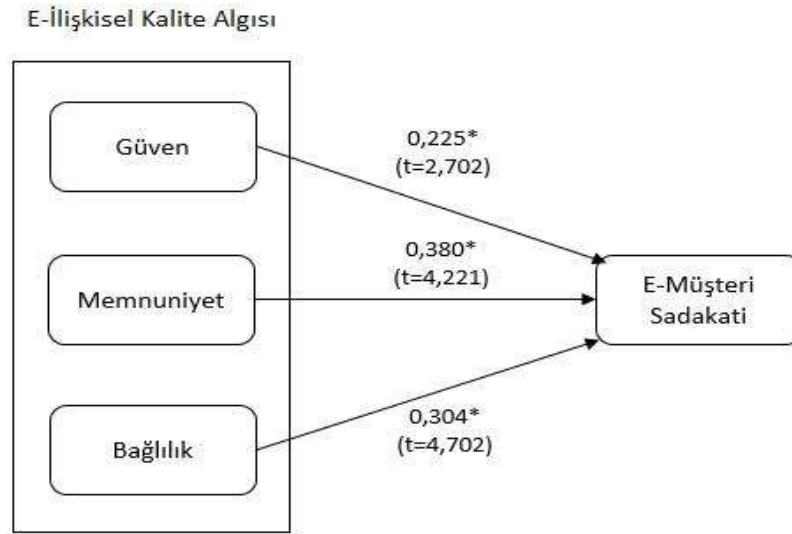
Araştırma modeline ilişkin yapısal eşitlik modellemesi kurulmadan önce modelin yapısal eşitliğe uygunluğunun doğrulayıcı faktör analizi yapılarak ölçülmesi gerekmektedir. Açıklayıcı faktör analizi sonucuna göre toplamda 5 boyuttan oluştuğu tespit edilen araştırma ölçeğine birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. DFA analizi sonucuna göre modelin uyum iyiliği değeri istenen değer aralığında yer almaktadır. Uyum iyiliği değerlerini daha iyi hale getirebilmek için modifikasyon indeks değerleri doğrultusunda hata terimleri arasında kovaryanslar oluşturulmuştur. Bu kovaryanslar, güven alt boyutunda "GUV1-GUV2" ve "GUV9-GUV11", memnuniyet alt boyutunda "MM1-MM2", "MM1-MM3", "MM2-MM3", "MM4-MM5", hesaba it bağlılık alt boyutunda "HB3-HB4" ve müşteri sadakati boyutunda "MS1-MS2" hata terimleri arasında oluşturulmuştur. Oluşturulan kovaryanslar sonrası araştırma modeli tekrar analiz edilmiş ve uyum iyiliği değerlerinin yükseldiği gözlemlenmiştir. Modele ilişkin doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği değerleri incelendiğinde; [$X^2/sd=1,738$; $GFI=0,906$; $CFI=0,962$; $NFI=0,915$; $RMSEA=0,043$]’dür. Bu değerlere göre modelin iyi uyuma sahip olduğu ve modeldeki ifadeler ile yapılar arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu görülmektedir (Çelik ve Yılmaz, 2013, s.39).

4.3. Araştırma Modelinin ve Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırma modelinin ve hipotezlerin test edilmesine yönelik olarak elde edilen veriler yol analiziyle test edilmiştir. Araştırmada kurulan yapısal eşitlik modeline ilişkin uyum indeks değerleri [$X^2/sd=1,991$; $GFI=0,892$; $CFI=0,948$; $NFI=0,901$; $RMSEA=0,050$] olarak hesaplanmıştır. GFI değeri hariç elde edilen tüm değerlerin kabul edilebilir değerler aralığında yer almaktadır (Çelik ve Yılmaz, 2013, s.39). Shevlin ve Miles (1998) "GFI değerinin örneklem büyüklüğüne ve faktör yüklerine karşı hassasiyet gösterdiğini, bu iki unsurun düşük olması durumunda GFI değerinin düşük çıkması söz konusu olabileceğini belirterek 0,90 alt sınırının tüm çalışmalar için geçerli olmadığını" belirtmiştir. Bu doğrultuda, GFI değeri haricindeki tüm değerler kabul edilebilir aralıkta yer aldığından dolayı modelin yeterli uyum gösterdiği kabul edilmiştir.

H₁ test edildiğinde ($\beta=0,225$; t değeri=2,702; $p<0,01$) bulunan değerler, güvenin e-müşteri sadakati oluşmasında olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir. Bankaların müşterileriyle aralarında kaliteli bir ilişki kurmalarının yolu güven tesis etmekten geçmektedir. Özellikle online işlemlerde güvenin sağlanması uzun vadede müşteri sadakatini oluşturmasını sağlayacaktır. H₂ test edildiğinde ($\beta=0,380$; t değeri=4,221; $p<0,01$) bulunan değerler memnuniyetin güvenin e-müşteri sadakati oluşmasında olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir. Banka ile aralarında yaşanan ilişkiden memnun olan bir müşterinin sadakat duygusunun artacağı sonucuna ulaşılabilir. H₃ test edildiğinde ($\beta=0,304$; t değeri=4,702; $p<0,01$) bulunan değerler bağlılığın e-müşteri sadakati oluşmasında olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir. Müşterilerin özellikle sunulan hizmete yönelik duygusal bağlılık hissetmesi sadık müşteri yaratılmasının en önemli göstergesi olacaktır. Yapısal eşitlik modellemesinde yol analizi sonuçlarına göre t değeri, $p<0,01$ anlamlılık düzeyinde 2,56'yı aşması beklenir. Analiz sonucunda anlamlılık değerlerini yansıtan p değerlerinin $p<0,01$ olduğu ve tüm t değerlerinin 2,56'yı aştığı görülmektedir. Yapılan yol analizi sonucuna göre, tüm ilişkisel yolların anlamlı olduğu görülmekte ve H_{1a}, H_{2b}, H_{3c} hipotezleri ve dolayısıyla H₁ hipotezi kabul edilerek model tarafından desteklenmektedir. Yapısal eşitlik modellemesine ilişkin yol analizi sonuçlarını gösteren diyagram Şekil 2'de verilmektedir.

Şekil 2: Yol Analizi Sonuçları

* $p<0,01$

5. SONUÇ

E-ticaretle doğru orantılı olarak internet bankacılığının her geçen gün yaygınlaşması, modern pazarlama anlayışı olarak bilinen ilişkisel pazarlamanın farklılaşarak ilişkisel kalite anlayışına dönüşmesine neden olmuştur. Bankaların online işlem hacmindeki artış sektörde rekabetin giderek yoğunlaşmasına ve müşterilerin elde tutulmasının zorlaşmasına yol açarken, müşteri sadakatini ne kadar önemli olduğu da ortaya çıkmıştır. Özellikle bankalar ya da e-perakendeci gibi online hizmet sunan işletmeler için müşteri ile aralarında kurulan ilişkinin güven, memnuniyet ve bağlılık çerçevesinde inşa edilmesi, uzun vadede kalıcı ve sadık bir

müşteri kitlesini ortaya çıkaracaktır. Bu noktada online ticari ilişkilerde müşteri sadakati yaratmanın en etkin yolunun yüksek bir ilişkisel kalite algısı oluşturmaktan geçtiği söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı, yakın gelecekte önemli bir iş gücü olarak görülen Y kuşağının kamu bankalarına yönelik ilişkisel kalite algılarının müşteri sadakatine olan etkilerini ölçmektir. Bu doğrultuda oluşturulan yapısal eşitlik modellemesi ile ilişkisel kalite algısının alt faktörleri olan güven, memnuniyet ve bağlılığın müşteri sadakatine olan etkileri incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda; Y kuşağının kamu bankalarına olan güven düzeyleri yüksek çıkarken, memnuniyet ve bağlılık düzeyleri nispeten düşük çıkmıştır. Ayrıca, ilişkisel kalite algısının alt faktörleri olan güven, memnuniyet ve bağlılığın müşteri sadakatine olumlu yönde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç göstermektedir ki; kamu bankaları, müşterileri üzerinde yüksek ilişkisel kalite algısı oluşturma noktasında yetersiz kalmakta ve bunun sonucu olarak da uzun vadede müşteri kaybı gibi bir durumla karşı karşıya kalabilirler. Ayrıca bu sonuçlar; işletmelerin uzun vade de kalıcı ve karlı bir müşteri portföyüne sahip olabilmemesinin bir yolunun da ilişkisel kalite algısı oluşturmaktan geçtiğini göstermektedir. Elde edilen sonuçlar literatürde yapılan (Rauyruen ve Miller, 2007; Keating vd., 2011; Liu vd., 2011; Nejad vd., 2014; Giovanis vd., 2015) çalışmaların sonuçlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Araştırmacılar tarafından başka müşteri grupları üzerinde yapılacak araştırmalar bu çalışmanın bulgularını daha anlamlı kılacaktır.

KAYNAKÇA

Altundağ, N. (2014). Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, ss.203-212.

Amin, M. (2016). Internet banking service quality and its implication on e-customer satisfaction and e-customer loyalty. *International Journal of Bank Marketing*, Vol. 34 Iss. 3, pp.280-306.

Anderson, R. E. & Srinivasan, S. S. (2003). E-Satisfaction and E-Loyalty: A Contingency Framework. *Psychology & Marketing*, Vol. 20, Issue: 2, pp. 123-138.

Arslan, A. & Staub, S. (2014). Kuşak Teorisi ve İç Girişimcilik Üzerine Bir Araştırma. *KAÜ İİBF Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, ss. 1-23.

Brun, I., Rajaobelina, L. & Ricard, L. (2014). Online relationship quality: scale development and initial testing. *International Journal of Bank Marketing*, Vol. 32 Iss. 1 pp. 5-27.

Chung, K.H. & Shin, J.I. (2010). The antecedents and consequents of relationship quality in internet shopping. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics* Vol. 22 No. 4, pp. 473-491.

Çelik, H.E. & Yılmaz, V. (2013). *Lisrel 9.1 ile Yapısal Eşitlik Modellemesi (2. Baskı)*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Çokluk, Ö. Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Erciş, A. & Ünal, S. (2009). Gençlerin Kişisel Değerleri ile Satın Alma Tarzları Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, ss.19-44.

Giovanis, A., Athanasopoulou, P. & Tsoukatos, E. (2015) The role of service fairness in the service quality – relationship quality – customer loyalty chain: An empirical study. *Journal of Service Theory and Practice*, Vol. 25 Issue: 6, pp.744-776.

Hennig-Thurau, T., Gwinner, K.P. & Gremler, D.D. (2002). Understanding relationship marketing outcomes: an integration of relational benefits and relationship quality. *Journal of Service Research*, Vol. 4 No. 3, pp. 230-247.

Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayınları.

Kaya, M. F. (2013). *Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması*. *Marmara Coğrafya Dergisi*, C: 28, ss. 175-193.

Keating, B.W., Alpert, F., Kriz, A. & Quazi, A. (2011). Mediating Role of Relationship Quality in Online Services. *Journal of Computer Information Systems*, Volume. 52:2, pp.33-41.

Liu, C.T., Guob, Y.M. & Leea, C.H. (2011). The effects of relationship quality and switching barriers on customer loyalty. *International Journal of Information Management*. Volume 31, Issue: 1, pp. 71-79.

Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2015). Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları (2.Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Naim, M.F. (2014). Leveraging Social Media for Generation Y retention. *European Journal of Business and Management*, Vol.6, No.23, pp. 173-179.

Nejad, L.R., Firoozbakht, Z. & Taghipoor, A. (2014). Service Quality, Relationship Quality and Customer Loyalty (Case Study: Banking Industry in Iran). *Open Journal of Social Sciences*, Volume 2, pp.262-268.

Özdemir, A. (2010). Yönetim Biliminde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Özen, H. (2015). Online Relationship Quality: Does It Increase Repurchase Intention from Private Shopping Sites?. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, Vol. 5, Issue: 7, pp. 300-312.

Rauyruen, P. & Miller, K.E. (2007). Relationship quality as a predictor of B2B customer loyalty. *Journal of Business Research*. Volume 60, pp.21-31.

Shevlin, M. & Miles, J. N. V. (1998). Effects of sample size, model specification and factor loadings on the GFI in confirmatory factor analysis. *Personality and Individual Differences*, Vol. 25, Iss. 1, pp. 85-90.

ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANMA YASAĞI VE İSTİSNALARI BAĞLAMINDA ZEYTİN DALI OPERASYON

Dr. Öğr. Üyesi Gül Seda ACET

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, sedaacet@hotmail.com

ÖZET

Kuvvet kullanma yasağı uluslararası hukukta jus cogens yani emredici kuralıdır. Bu yasağın uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olması, devletlerarasında barış ortamı sağlanamazsa diğer bütün ilkeler anlamını yitirecektir. Bu manada kuvvet kullanma yasağına uluslararası hukukun Grand Norm'u (büyük ilkesi) de denilebilir. Uluslararası hukukun temel metinlerinden olan Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'nın 2/4. Maddesinde de kuvvet kullanma açık bir şekilde yasaklanmıştır. Ancak yine aynı şartta kuvvet kullanma yasağına dair bir takım istisnalar getirilmiştir. Bunlardan biri Şart'ın 51. Maddesinde belirtilen meşru müdafaa hakkının kullanılması diğeri ise yine aynı Şart'ın 7. Bölümü uyarınca kuvvet kullanılmasıdır. Bu bölüm kapsamında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) Şart'ın 39. Maddesi gereğince uluslararası barışın bozulduğu veya tehdit edildiği ya da bir saldırı fiilinin varlığı konusunda durum tespiti yapar. İlerleyen süreçte 40. Madde uyarınca durumun daha kötüye gitmesinin önlenmesi için geçici önlemler alınabilir. Ancak barış ve güvenlik tehdidinin devam ettiği durumlarda 41. Madde de yer alan ekonomik ve diplomatik nitelikte zorlayıcı tedbirler alınabilir. Bu tedbirlerin yetersiz kaldığı noktada ise 42. maddede düzenlenen kuvvet kullanmayı da içeren askeri tedbirlerin alınmasına karar verebilir.

Devletler tarafından kuvvet kullanma yasağının istisnaları uyarınca birçok defa kuvvet kullanma yöntemine başvurulmuştur. Türkiye tarafından Suriye'nin kuzeyinde yer alan ve sınır komşuluğu bulunan Afrin'e yönelik başlatılan "Zeytin Dalı Operasyonu" da bu kapsamda değerlendirilebilir. Suriye'deki otorite boşluğundan yararlanan terör örgütleri Türkiye'deki uzantılarıyla beraber ülkeye yönelik saldırılarda bulunmuştur. Bu saldırılarda birçok sivil ve sivil yerleşim alanı zarar görmüş aynı zamanda ülkenin sınır güvenliği de tehlikeye düşmüştür. Bu durum karşısında Türkiye, Genelkurmay Başkanlığı'nın da belirttiği üzere BM Şartı'nın 51. Maddesinden kaynaklanan "...doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma..." hakkını kullanarak vatandaşlarının ve sınırlarının güvenliğini sağlama amacıyla harekete geçmiştir. Uluslararası kamuoyundaki inanın aksine Türkiye'nin başlattığı Zeytin Dalı Operasyonu Suriye topraklarından pay almak ve bölgedeki sivillere zarar vermek değil aksine kendi vatandaş ve sınırlarını korurken bölgedeki sivillerin de terör örgütlerinden korunmasını amaçlamaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'nin 20 Ocak 2017'de başlattığı Zeytin Dalı Operasyonunun asıl amacının kendi vatandaş ve sınırlarını korumak olduğunu, ayrıca bu operasyonun BM Şartı 51. Madde uyarınca gerçekleştirildiğini aynı şekilde amaç, kapsam ve yöntem bakımından uluslararası hukuka uygun olduğunu belirtmek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuvvet Kullanma Yasağı, BM Şartı, Afrin, Meşru Müdafaa.

THE CONTEXT OF THE PROHIBITION OF THE USE OF FORCE AND THE EXCEPTIONS IN INTERNATIONAL LAW ZEYTİN DALI OPERATION

ABSTRACT

The prohibition of the use of force is jus cogens in international law. This prohibition is the basic principles of international law. If peace is not established during the states, all other principles will lose their meaning. In this sense, the use of force can be called Grand Norm (great principle) of international law. In Article 2/4 of the Charter of the United Nations (UN), which is one of the basic texts of international law, the use of force is explicitly prohibited. However, a

number of exceptions have been made regarding the prohibition of use of force under the same conditions. One of these is the use of the legitimate right of self-defense stated in Article 51, but the use of force in accordance with Chapter 7 of the same condition. In this context, the United Nations Security Council (UNSC), in accordance with Article 39 of the UN Charter, determines whether international peace is deteriorated or threatened or the existence of an attack. Progressive measures may take provisional measures to prevent further deterioration of the situation under Article 40. However, in cases where the peace and security threat continues, it may take compulsory measures in the economic and diplomatic nature of Article 41. At the point where these measures are inadequate, it may decide to take military measures including the use of force in Article 42.

The use of force has been resorted to many times by States in accordance with the exception of the use of force. In this context the north of Syria by Turkey and situated adjacent to the border with Afrin launched towards the Zeytin Dalı Operation" can also be considered. Terrorist organizations that exploit the power vacuum in Syria has made attacks on countries with their extension in Turkey. During these attacks, many civilian settlements and civilians were damaged and the border security of the country was also endangered. Against this background, Turkey, the General Staff also noted as resulting from Article 51 of the UN Charter "...natural or individual legitimate defense..." has taken action in order to ensure the safety of citizens and their right to use the border. Turkey launched by the international public opinion contrary to popular belief in the Zeytin Dalı Operation take share from Syrian territory and not to harm civilians in the region, unlike the civilians in the region while protecting its own citizens, and also aims to protect borders from terrorist organizations.

In this study, the ultimate goal of Turkey's Zeytin Dalı Operation launched on January 20, 2017 is to protect its citizens and its borders; as well as the fact that this operation was carried out in accordance with Article 51 of the UN Charter, is in conformity with international law in terms of scope and method.

Keywords: Prohibition of the Use of Force, Charter of the United Nations, Afrin, Legitimate Self-Defense.

1. GİRİŞ

Suriye'de yaklaşık yedi yıldır devam eden iç savaş aynı zamanda ülkede siyasi bir otorite boşluğunu da beraberinde getirmiştir. Ülke başta IŞİD olmak üzere PKK/PYD-YPG gibi terör örgütlerinin yuvası haline gelmiştir. Özellikle PYD'nin ülkenin Kuzeyindeki Kürtlerin siyasi liderliğine soyunan ve bölgede özerk bölgeler (kantonlar) oluşturma düşüncesi Türkiye'yi rahatsız etmiştir. 2014 yılında Kürtlerin özerklik ilan etmesi ile bölgedeki durum gittikçe karmaşıklaşmıştır. Zira PYD'nin amacı en başında bölgede özerk bir bölge yaratmak ve ilerleyen aşamada bağımsızlık kazanmaktır. Zaten Suriye'nin kuzeyinde bir devlet yapılanmasını bir tehdit olarak algılayan Türkiye PYD/YPG'nin Kilis ve diğer illere roketatarlarla saldırması ve bu saldırılarda sivillerin zarar görmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu gelişmeler karşısında, sivillerin can güvenliğini ve sınırların güvenliğini sağlamak üzere harekete geçileceğinin sinyallerini vermiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın defalarca yaptığı uyarılara rağmen terör örgütünün saldırıları son bulmamıştır. Nihayetinde 18 ve 19 Ocak 2017 günlerinde Afrin'den gelen taciz ateşlerine karşılık verilmiş ve 20 Ocak Cumartesi günü itibarıyla Zeytin Dalı harekatı başlamıştır.

Genelkurmay Başkanlığı resmi sitesinde operasyonun amacı "hudutlarımızda ve bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamak amacıyla, Suriye'nin kuzeybatısında Türkiye sınırı olan Afrin bölgesinde, PKK/KCK/PYD-YPG ve DEAŞ'a mensup teröristleri etkisiz hale getirmek ve dost ve kardeş bölge halkını bunların baskı ve zulmünden kurtarmak" (tsk.tr, 2018) olarak açıklanan

ve adını bölgede bulunan birçok zeytin ağacından alan “Zeytin Dalı” operasyonu TSK yanında Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) güçleri tarafından sürdürülmektedir.

Türkiye'nin başlattığı operasyonlar uluslararası kamuoyunda farklı tepkilere sebep olmuştur. Bu tepkilerin ortak noktası Türkiye'nin sivillere zarar verdiği ve Suriye'nin topraklarından pay alma amacıyla olduğudur. Ancak Türk yetkililer, başlatılan bu hareketin Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olarak icra edildiği ve uluslararası hukuka uygun olduğunu ve birçok defa dile getirmişlerdir. Buna göre, Türkiye en başta Birleşmiş Milletler (BM) Şartı 51. Maddede yer alan meşru müdafaa hakkı ile harekate geçtiğini belirtmiştir. Aynı zamanda bu operasyon BMGK'de alınan “terörle mücadele” kararlarına dayandırmak ta mümkündür. Ayrıca bu operasyonları daha önce ABD tarafından kullanılan “önleyici müdahale” kapsamında da değerlendirmek mümkündür. Bütün bu gerekçeler değerlendirildiğinde “Zeytin Dalı” operasyonunun uluslararası hukuka uygun olduğu değerlendirilebilir.

Çalışmanın ilk bölümünde Afrin'e yönelik başlatılan Zeytin Dalı operasyonunun bütün yönleriyle nedenleri ortaya konacak ve bu operasyonların yöntemi ve en önemlisi kapsamı belirtilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde operasyonun başlama süreci ve günümüze kadar ilerleme aşamaları anlatılacaktır. TSK ve ÖSO güçlerinin işbirliği ile başarıyla yürütülen bu operasyonun bütün aşamaları belirtilecektir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Zeytin Dalı operasyonunun neden, amaç, yöntem ve kapsamının uluslararası hukuktaki kuvvet kullanma ilkesi ve istisnaları açısından değerlendiresi yer almakta ve burada uluslararası kamuoyunun inancının aksine uluslararası hukuka aykırı olmadığı ortaya konmaktadır. Zeytin Dalı Operasyonu halihazırda devam ederken hazırlanan bu çalışmanın asıl hazırlanma nedeni ise, Türkiye'nin Afrin'e yönelik başlattığı operasyonun asıl amacının uluslararası hukukun devletlere tanımış olduğu meşru savunma hakkı çerçevesinde kendi sınırlarını ve halkını korumak olduğu ve uluslararası kamuoyunda yansıtılan sivillere zarar verildiği haberlerinin gerçek olmadığı ortaya koymaktır.

2. ZEYTİN DALI OPERASYONU'NUN NEDENİ, AMACI VE OPERASYONUN BAŞLAMASI

Suriye'de Arap Baharı ile beraber ortaya çıkan ve yaklaşık yedi yıldır devam eden siyasi istikrarsızlık, hem ülke genelinde hem de küresel boyutta büyük sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların en büyüğünü 877 km'lik uzunlukta (Atasoy, Geçen 2015: 108) sınır komşusu olan Türkiye yaşamıştır. Gerek Suriye'deki iç savaştan kaçan göçmenlerin üç milyondan fazlasına ev sahipliği yapmak durumunda olması gerekse Suriye'dekisi siyasi otorite boşluğundan faydalanarak bölgeye yerleşen terör örgütlerinin birer tehdit oluşturması ile Türkiye birçok açıdan sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır.

Suriye birden fazla terör örgütünü barındırmaktadır. Başta IŞİD olmak üzere, PYD-YPG ve bunların Türkiye'deki uzantısı olan PKK Türkiye için büyük bir tehdit kaynağı olmuştur. Özellikle son zamanlarda bu örgütler tarafından Hatay ve Kilis'te sivil yerleşim alanlarına hatta ibadethanelere dahi yapılan roketatarlı saldırılarda onlarca Türk vatandaşının hayatını kaybetmesi (ntv.com.tr, 2018) ile Türkiye'nin sabrı da artık taşma noktasına gelmiştir. Burada ABD'nin de açık bir şekilde PYD/YPG'yi desteklemesi (aljazeera.com.tr, 2018) ve bu destekle terör örtügütlerinin güçlenerek harekete geçmesi artık bardağı taşıran son damla olmuştur.

Türkiye resmi kaynaklarına göre operasyonun nedenleri açık bir şekilde kamuoyuyla paylaşmıştır. Buna göre, Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün ‘Türkiye Afrin operasyonu ile ne amaçlıyor’ (cnnturk.com.tr) açıklamasına göre Zeytin Dalı Operasyonunun nedenleri şöyle ifade edilmektedir.

- 10 bin kilometrekarelik bir alanın, ÖSO nüfusuna geçmesini sağlamak.
- Doğu Akdeniz'e ulaşmayı hedefleyen PKK kuşağını tamamen engellemek.
- Türkiye'nin Arap dünyasıyla coğrafi irtibatının kesilme ihtimalini ortadan kaldırmak
- PYD/PKK'nın Amanos Dağları üzerinden Türkiye'ye yaptığı sızmaları önlemek.

- Terör örgütünün Akdeniz'e ve buradan dünyaya açılmasını engellemek.
- Fırat Kalkanı'nın güvenliğini ve devamını sağlamak.
- Tel Rıfat bölgesinin kontrolünü ele geçirerek sivillerin evlerine geri dönmelerini sağlamak.
- ABD'nin terör örgütlerine desteğini önlemek.
- Türkiye'nin sınır illerinin güvenliğinin sağlanmasında ve Fırat Kalkanı'nın korunmasında Afrin kritik önemdedir.
- Terör örgütlerinin Afrin'de bulunması demek, Kilis ilinin tamamının ve Hatay ilinin büyük bir kısmının terör örgütlerinin ateş menziline girmesi demektir.
- Türkiye, Afrin ile Kobani'nin birleşmesini 'Kürt koridoru' projesinin en önemli ayağı olarak görüyor.

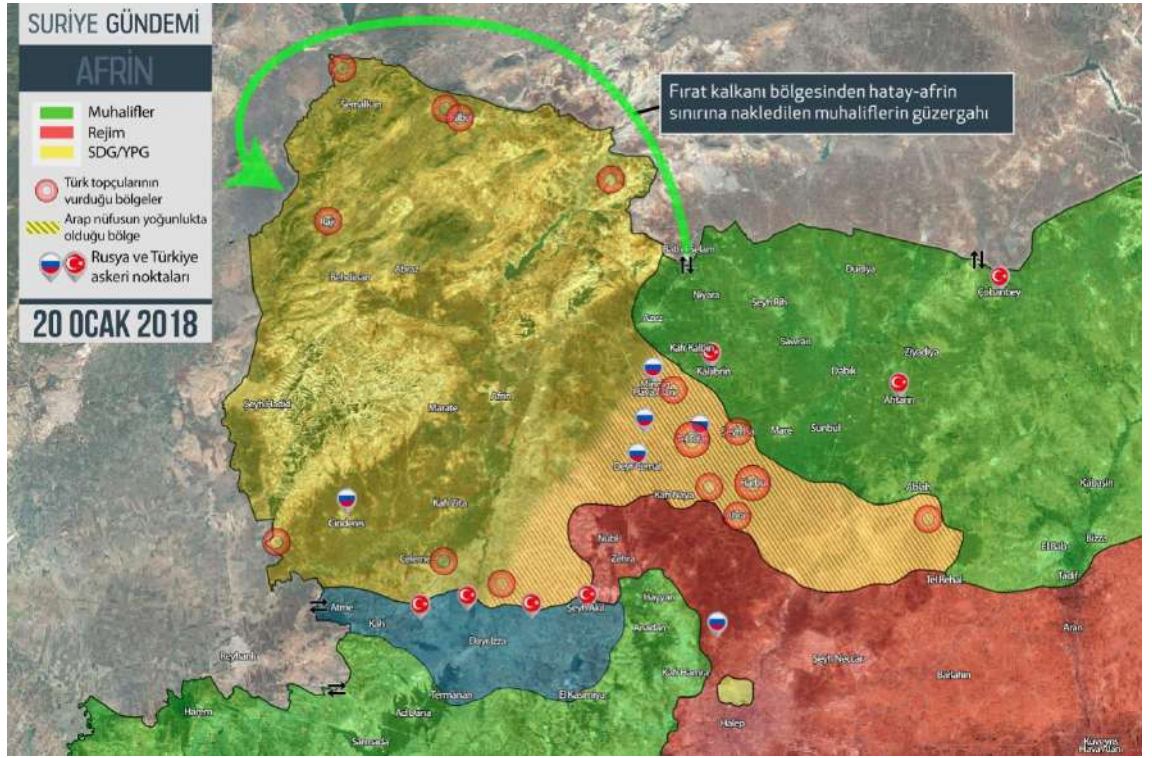
Resmi kaynaklarda ifade edilen operasyon nedeni aslında pratikte de aynı şekilde uygulamaya koyulmuştur. Genel hatlarıyla bakıldığında operasyonların tamamen güvenlik amacıyla başlatıldığı ve sürdürüldüğünü görmek zor değildir.

Operasyonlar 20 Ocakta başlamıştır ancak operasyonların başlamasına yönelik ilk açıklamalar çok daha öncesinden gelmeye başlamıştır. Afrin'e yönelik bir hareket zaman zaman gündeme gelse de bu son operasyonla ilgili en ciddi sinyaller, 13 Ocak tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından verildi. Erdoğan, 13 Ocak Cumartesi günü Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Elazığ'daki İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada, terör örgütünü ülkemizde eylem yapamaz hale getirince güney sınırlarımız boyunca terör koridoru oluşturma çabasıyla karşı karşıya kaldık. Fırat Kalkanı ile bu koridoru bıçak gibi böldük. Şimdi İdlib operasyonu ile bu koridorun batı kanadını çökertiyoruz. Afrin'de "teröristler teslim olmazsa orayı başlarını yıkacağız. Münbiç'te bize verilen sözler yerine getirilmezse kendi göbeğimizi keseceğiz. Bir haftaya kalmaz ne yapacağımızı görecekler" demişti (ntv.com.tr, 2018) Demişti. Erdoğan'ın bu açıklamalarının ardından TSK, Suriye sınır bölgesine askeri sevkiyat yapmaya ve takviye birlikler göndermeye başlamıştır.

TSK'nın 20 ve 21 Ocak günlerinde de "Afrin'den gelen taciz ateşlerine karşılık verdiği" ve top atışı yaptığı açıklandı. Bu gelişmelerin ardından, 20 Ocak Cumartesi günü itibariyle Afrin'e hava harekatı başladı. İlk olarak Genelkurmay Başkanlığı resmi sitesinde ifade edilmiş ve kamuoyuna duyurulmuştur. Genelkurmaydan yapılan resmi açıklama "Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından, hudutlarımızda ve bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamak amacıyla, Suriye'nin kuzeybatısında Afrin bölgesinde, PKK/KCK/PYD-YPG ve DEAŞ'a mensup teröristleri etkisiz hale getirmek ve dost ve kardeş bölge halkını bunların baskı ve zulmünden kurtarmak üzere, 20 Ocak 2018 saat 17:00'dan itibaren "Zeytin Dalı Harekatı" başlatılmıştır. Harekat, ülkemizin uluslararası hukuktan kaynaklanan hakları, BMGK'nin terörle mücadeleyle yönelik özellikle 1624 (2005), 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı kararları ve BM sözleşmesinin 51'inci maddesinde yer alan Meşru Müdafaa Hakkı çerçevesinde, Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olarak icra edilmektedir. Harekatın planlama ve icrasında sadece teröristler ve bunlara ait barınak, sığınak, mevzii, silah, araç ve gereçler hedef alınmakta olup, sivil/masum kişilerin zarar görmemesi için her türlü dikkat ve hassasiyet gösterilmektedir." (tsk.tr, 2018) Şeklinde yapılmış ve operasyonlar bu tarihte başlamıştır.

İlk aşamada havadan başlayan bombardımanın ardından hareket, 21 Ocak Pazar günü sabah saatlerinde de kara birliklerinin Suriye'ye girmesiyle devam etmektedir. İlk olarak Kilis'ten Suriye'ye TSK girişler gerçekleştirilmiş ve ardından Hatay üzerinden bölgeye giriş yapan ÖSO güçleri top atışları ve hava harekatıyla operasyonlara destek vermiştir. (bbc.com)

Kaynak: <https://www.stratejikortak.com/2018/02/zeytin-dali-harekati-harita.html>
(14.02.18)

Saat 11:05 itibariyle Türk tankları Kilis üzerinden Afrin'e doğru giriş yaptı. TSK'da resmi internet sitesinden kara hareketinin başladığını duyurdu. Başbakan Binali Yıldırım'ın açıklamasına göre hareket 4 safhadan oluşacak ve 30 km derinliğinde bir güvenli alan oluşturulacak.

Operasyonun ilk günü hava bombardımanı ile eş zamanlı olarak ÖSO'dan doğudan girerek, Afrin'e doğru ilerlemeye başladı. İkinci gün ise Kilis'te bulunan Gülbaba'dan kara birlikleri Suriye'ye girdi. Yapılan açıklamada, TSK ile ÖSO'nun Afrin içinde ilerlemeye başladığı belirtildi. Harekatın üçüncü gününde ise kara operasyonu kapsamında ikinci cephe de açıldı. AA, TSK'nın Afrin'in doğusundaki Azez'den de girmeye başladığını duyurdu (aa.com.tr, 2018).

Resmi kaynaklarda belirtilen bu nedenler kapsamında yürütülen operasyonlara yönelik kamuoyunda yanlış algılamalar ortaya çıkmış ve yanlış yönlendirmeler yapılmıştır. Bunun üzerinde yine devlet resmi kurumlarından yeni bir açıklama yapılmıştır. 30 Ocak 2018 tarihli Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan basın açıklamasına göre (tsk.com.tr),

Bir süredir hareketin meşruiyetinin sorgulanmasını hedefleyen dezenformasyona yönelik kasıtlı bazı yayın ve faaliyetler görülmektedir. Yalana ve iftiraya dayalı bu girişimlerin terör örgütleri ve yandaşları tarafından yapıldığı, yaptırıldığı açıktır. Bu yayınların amacı da tamamen meşru zeminlerde şeffaf bir şekilde yürütülmekte olan harekate gölge düşürmektir. Bunlara itibar edilmemelidir.

Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından her zaman olduğu gibi Zeytin Dalı Harekatında da sadece teröristler hedef alınmaktadır. Sivil/masum insanlar kesinlikle hedef alınmamaktadır.

Aynı zamanda hareketin başlangıcından itibaren, hareket alanında bulunan dini ve kültürel yapılar, tarihi eserler ve arkeolojik kalıntılar ile kamu yararına faaliyet gösteren tesisler de kesinlikle Türk Silahlı Kuvvetleri unsurlarının hedefleri arasında bulunmamaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından ateş altına alınan hedeflerin tamamı kayıt altında bulunmaktadır. Bu çerçevede Türk Silahlı Kuvvetlerince sivillere olduğu kadar çevreye de zarar verilmemesi için azami dikkat ve hassasiyet gösterilmektedir.

Bu hususlara ilave olarak, Hava Kuvvetlerimiz tarafından, napalm, kimyasal, biyolojik ve benzeri, uluslararası hukuk ve anlaşmalar tarafından yasaklanmış mühimmat kullanılmamaktadır. Bu tür mühimmat Türk Silahlı Kuvvetleri envanterinde bulunmamaktadır. Kara ateş destek vasıtalarımız da aynı esaslarla hareket etmektedir.

Zeytin Dalı Harekatı, bölgede barış ve istikrarı sağlamak üzere tüm teröristlere karşı, ahlaki değerler ve uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde azim ve kararlılıkla başarılı bir şekilde sürdürülmektedir.

Uluslararası kamuoyundaki yanlış bilgilendirmelere karşın operasyonlar, Suriye'deki sivillere ve sivil yerleşimlere zarar vermek adına değil, Suriye'nin kuzeyindeki PYD-YPG'ye karşı başlatılmış ve yürütülmektedir. Bilindiği üzere Afrin, Suriye'de Kürt nüfusunu en yoğun olduğu bölgelerden biridir ve 2012'de PYD'nin denetimine geçmiştir. PYD burada 2011 yılı boyunca Afrin, Ayn el-Arap ve Haseke bölgelerinde etkili bir şekilde örgütlenmiş varlığını sağlamlaştırmıştır. Suriye'deki kaosun etkisi, Esad rejiminin ve ABD'nin desteği ile PYD bölgede hızla örgütlenmiş silah ve militan sayısını arttırmış ve farklı idari yapılar oluşturmaya başlamıştır. Aslında PYD'nin bölgedeki nihai amacı kantonları birleştirip bölgede bir kürt devleti kurmaktır. PYD'nin silahlı gücünü oluşturan YPG'nin bölgede varlığı Türkiye için kabul edilir bir durum değildir. Çünkü Türkiye PYD-YPG'yi Türkiye'deki PKK'nın bir kolu olarak görmekte ve "terör örgütü" olarak tanımlamaktadır.

Kuzey Suriye'deki özerklik ilanından önce, 12 Kasım 2013 tarihinde üç kanton bölge ilan edilmiştir. Afrin, Cezire ve Kobani kantonları bu tarihten sonra kendi yasama, yürütme ve yargı organlarını ve sistemlerini oluşturmaya başlamıştır. Bunun ardından PYD, 30 Ocak 2014 tarihinde Kuzey Suriye'nin bazı kısımlarında öncülüğünde özerklik ilan edilmiş bu bölgeler arasında Afrin de yer almıştır (Acun, Keskin, 2016: 16-18) Afrin konum itibarıyla Türkiye'ye çok yakın bir bölgede yer almakta ve nereseyse sınır komşuluğu bulunmaktadır.

2014'de Afrin'in Kürtlerin kanton olarak ilan etmesi ile bölgede özerk bir yönetim kurulmasının parçaları tamamlanmaya çalışılmıştır. İlerleyen süreçte bölgede Türkiye arşısında terörist bir kürt devletinin kurulma ihtimali karşısında Türkiye'nin gelişmeleri uzaktan izlemesi kabul edilir bir durum değildir. Türkiye için Afrin'de PYD ile mücadele etmek PKK ile mücadele etmek anlamına gelmektedir.

3. ZEYTİN DALI OPERASYONUNUN AŞAMALARI VE KAPSAMI

Türkiye, 2016'ta düzenlediği Fırat Kalkanı Harekatı'yla sınırın Suriye tarafındaki 2 bin kilometrekarelik bir bölgeyi IŞİD'den temizledi. Şu anda TSK'nın korumasındaki ve Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) denetimindeki bölge Fırat Nehri'nin batısında Azez'den Cerablus'a dek uzanıyor (bbc. com, 2018) Fırat Kalkanı Harekatı sadece Türk sınırındaki IŞİD tehdidini ortadan kaldırmakla kalmadı, iki özerk Kürt bölgesi Afrin ve Kobani arasında bir tampon bölge oluşturdu ve Kürtlerin Suriye'de Türkiye sınırı boyunca uzanan bir koridor oluşturmalarını engelledi.

Fırat Kalkanı operasyonundan sağlanan faydanın Afrin hareketinden da sağlanması umuduyla ve kapsamıyla başlatılmıştır operasyonlar. Bir bakıma aslında Afrin Harekatı Fırat kalkanı hareketinin devamı ve tamamlayıcısıdır. Ancak Fırat Kalkanı bir savunma hattı olarak yapılmışken, Zeytin Dalı daha ziyade bir temizlik için yapıldığı ifade edilebilir (Yalçın, 2018).

Türkiye 20 Ocak 2018 de Afrin'e yönelik başlattığı operasyonlarla bölgede varlığını ve etkin bir aktör olduğunu gözler önüne sermiştir. Türkiye 72 jetiyle¹, gayet başarılı atışlarıyla ve büyük bir askeri gücü ile kendi eğittiği ÖSO kuvvetleri ile başlattığı operasyonlar aslında Türkiye'nin terör konusunda ne kadar kararlı olduğunu gözler önüne sermiştir.

¹Operasyonların 73 jet ile başlaması bir tesadüf değildir. Bu sayı aslında bir anlam ifade etmektedir; 24 Ağustos 2016'da başlayan ve 7 ay 5 gün sonra yani 29 Mart 2017'de tamamlanan Fırat Kalkanı Harekatı'nda 72 şehit vermiştik. 20 Ocak 2017 itibarıyla başlatılan ve Zeytin Dalı adı verilen hareketin ilk gününde havalanan 72 uçak, Fırat Kalkanı'nda şehit olan 72 Mehmetçik'e bir anlamda saygı duruşunu ifade etmektedir. <http://www.haberturk.com/zeytin-dali-icin-havalanan-72-ucagin-sirri-1805037>

Harekatın ilk aşaması Afrin'deki PKK terörüne karşı kapsamlı bir askeri müdahale yapılacağına işaretlerini verdi. Türkiye'nin Afrin'deki terör tehdidini kalıcı şekilde bertaraf edebilmesi için kapsamlı bir temizlik hareketinin gerekliliği de ortada. Harekatın Afrin genelindeki PKK/YPG'nin mevzilerine yoğun hava akını ve karadan ateş destek vasıtalarıyla başladığı görülürken, savunma hatları yeteri kadar yıpratıldıktan sonra kara çatışmalarının PKK/YPG unsurlarının esas savunma hatlarının hedeflendiği söylenebilir. TSK ve ÖSO'ya ait kara unsurlarının eş zamanlı olarak doğu ve güney sektöründen PKK/YPG savunma hatlarını yarmak suretiyle Afrin'in güney ve doğusunu kontrol ederek Afrin'i bütünüyle karadan tecrit edeceği değerlendirilebilir (Acun, 2018).

Operasyonların başlatıldığı ve sürdürüldüğü arazilere bakmak aslında yöntem ve kullanılan teçhizat açısından bize fikir verecektir. Operasyonların gerçekleştirildiği bu araziler, engebeli bir yapıya sahip ve dolayısıyla bulunulan noktadan dürbün ve termal kameralarla uzak noktaları gözlemlemek yeterli değildir. Bu noktada TSK envanterinde bulunan ve milli ürünler olan İHA'lar bu noktada devreye giriyor bunun yanında SİHA'larında operasyonlar sırasındaki önemi oldukça büyüktür (Kurt, 2018). Dağlık bir coğrafyada ve toprak zeminde ilerlemek oldukça yavaş ve güç oluyor özellikle de yağmrun yağması ile balçık halini alan arazilerde ağır paletli tankların hareket etmesi oldukça zor oluyor. Bu süreçte düzeli bir ordu olan TSK ve bölgeye hakim olan düzenli bir yapıya sahip olmayan ÖSO'nun beraber hareket etmesi çoğu noktada eksiklerin tamamlanması adını tamamlayıcı bir yapı sergilemektedir.

Zeytin Dalı'nın kara hareketinin ilk aşamasında ağırlıklı olarak, Afrin'in merkezini çevreleyen bin metre rakımın üzerindeki dağlık arazide süren askeri faaliyetlerden oluştuğu görülmektedir. Burada uzun bir geçmişe ve çok büyük bir güce sahip olan TSK'nın tecrübesi ve operasyonel açıdan önemli bir faktör olduğu göz önüne serilmektedir. Şunu ifade etmek gerekir ki Türkiye birçok defa dış diplomatik yöntemlerle konunun çözümüne dair arayışlara girişmiştir ancak diplomatik çabalarla çözülemeyen bu sorun bir operasyonu zorunlu kılmış ve Türkiye bu noktada üzerine düşeni yapmıştır.

Afrin operasyonunun yöntemine dair iki noktadan bahsedilebilir. Öncelikle, operasyonlar coğrafi olarak daha uygun olan doğuda değil, kuzeydeki dağlık alanlarda belirlendi ve birçok taarruz istikameti izlendi ve ardından hareket, doğudaki birlikler tarafından şiddetlendirildi. Böylelikle, PKK/YPG militanlarının savunma için gerekli yığınağı bir yerde toplamasının önüne geçildi. Operasyonel düzeydeki ikinci sürpriz faktörü de, operasyonun hemen başında çok yoğun ateş gücü kullanılması ve karşı tarafa fırsat verilmemesidir (Kasapoğlu, 2018).

4. ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANMA YASAĞI VE ZEYTİN DALI OPERASYONU

Afrin'e yönelik Zeytin Dalı operasyonunun başladığı ilk günden itibaren operasyonların uluslararası hukuka uygun olmadığına yönelik eleştiriler yoğun bir şekilde yönlendirilmiştir. Ancak bu eleştiriler uluslararası hukukun kaynakları bağlamında düşünüldüğünde yersiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası hukuk temelde kuvvet kullanmayı yasaklamaktadır. Ancak bu yasağın bir takım istisnaları da ayrıca belirtilmiştir. Uluslararası Hukukun temel metinlerinden olan BM Şartı'nda kuvvet kullanma kesin bir şekilde yasaklanmaktadır. BM Şartı 2/4. Maddesinde, "*Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar*" (UN Charter, un.org, 2018) ibaresi ile devletlerin kuvvet kullanmaları yasaklanmıştır. Ancak yine BM Şartı'nda bu yasağa dair bir takım istisnalar da getirilmiştir. Bu istisnalar, BM Şartı 51. Madde de ifade edilen Meşru müdafaa amacıyla kuvvet kullanılması diğeri ise BM Şartı 7. Bölüm uyarınca kuvvet kullanılmasıdır (Den Hole, 2003: 73). Türkiye'nin Afrin'e yönelik

gerçekleştirdiği bu hareket kuvvet kullanma yasağını delmemekte onun bir istisnasını teşkil etmektedir.

BM Şartı'nın 2/4. maddesi ile ortaya konan kuvvet kullanma yasağı genel bir hükümdür ve devletlerin kuvvet kullanmaya dair hareketlerini sınırlandırmaktadır (Erdi, 2018). Ancak bu sınırlandırmaya karşın BM Şartı 51. madde bu genel yasağın bir istisnası olarak antlaşmada kabul edilmiştir ve uygulamaya konulduktan itibaren Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin denetimine tabi tutulmuştur. Buna göre *“Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hanel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması yada yeniden kurulması için gerekli göreceği yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez.”* Görüldüğü üzere BM Şart'ı 51. Maddesi devletlere güvenliklerinin tehlikeye düştüğü noktada kuvvet kullanabileceklerini ifade etmiş ancak bunu da BMGK harekete geçene kadar diye belirterek sınırlandırmıştır.

Kuvvet kullanma yasağının diğere bir istisnası da BM Şartı'nın 7. Bölümünde ifade edilmektedir. Bu bölüm kapsamında, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) Şart'ın 39. Maddesi gereğince uluslararası barışın bozulduğu veya tehdit edildiği ya da bir saldırı fiilinin varlığı konusunda durum tespiti yapar. İlerleyen süreçte 40. Madde uyarınca durumun daha kötüye gitmesinin önlenmesi için geçici önlemler alabilir. Ancak barış ve güvenlik tehdidinin devam ettiği durumlarda 41. Madde de yer alan ekonomik ve diplomatik nitelikte zorlayıcı tedbirler alabilir. Bu tedbirlerin yetersiz kaldığı noktada ise 42. maddede düzenlenen kuvvet kullanmayı da içeren askeri tedbirlerin alınmasına karar verebilir

5. SONUÇ

Devlet, genel olarak toprak bütünlüğüne sahip olan ve siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlıklar olarak tanımlanır. Bu anlamıyla devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan vatandaşlar için bir düzen oluşturmayı amaçlayan siyasal bir örgüttür. Burada diğere bir unsur olan belirli bir coğrafi alana sahip olma durumu ortaya çıkmaktadır. Buna göre, bir devletin otoritesinin belirli bir toprak parçası ve onun üzerinde yaşayan insanlarla sınırlı olduğu anlamı çıkarılabilir. Ayrıca devlet bu vatandaşları idare etmek için politik otorite diyebileceğimiz bir takım araçları da taşımaktadır. Bütün bu açıklamalardan yola çıkılarak, devletin; egemenlik, vatan(toprak parçası), millet (insan topluluğu) ve siyasi örgütlenme gibi dört temel öğeye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Devlet kavramına dair literatürde birçok tanım olmakla beraber bu tanımların ortak noktaları aynıdır. Buna göre bir devletin en temel görevleri, sınırları belirli bir coğrafi alan üzerinde yaşayan vatandaşlarının refah seviyesini yükseltmek ve devamlılığını sağlamak, ülke içinde güvenliği sağlamak ve ülkesini ve vatandaşlarını dış tehditlerden korumaktır. İşte bir devletin en önemli görevleri vatandaşlarını korumak olduğu tezinden yola çıkılarak Türkiye'nin Afrin'e yönelik başlattığı Zeytin Dalı Operasyonu'nu değerlendirmek mümkündür.

Suriye'nin kuzeyinde yaşanan son gelişmeler göstermiştir ki Türkiye'nin vatandaşlarının ve sınırlarının güvenliği tehdit altında kalmıştır. Bölgede yaşananlar ve Türkiye'nin bunlara verdiği tepkiler artık Türkiye'nin bölgede denklemleri değiştirebilecek kapasiteye sahip bir ülke olduğunu ve bu tehditler karşısında kayıtsız kalamayacağı aşikardır. Bu bağlamda sınırlarına yönelik her türlü tehdidi ortadan kaldırmak ve kendi vatandaşlarını ve sınırlarını korumak bir ülkenin en önemli vazifesi olduğu gibi Türkiye'nin de bu noktada temel vazifesidir.

20 Ocak 2018'de başlayan Afrin Harekatı'nın kamuoyuna duyurulan adı ile *“Zeytin Dalı”* operasyonu'nun ayak sesleri çok daha önceden duyulmaya başlamıştı. Adını bölgede bulunan çok sayıdaki zeytin ağaçlarından alan bu operasyonların bölgedeki terör koridoru yok edilene kadar devam edileceği duyurulmuştur. Suriye'nin kuzeyinde ve Türkiye sınırında bulunan

Afrin'den Kilis ve komşularına yönelik roketatarlı saldırılarda bugüne kadar birçok Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Aynı zamanda sınır güvenliği de tehlikeye düşmüştür. PKK'nın diğer bir kolu olan PYD güçlerinin başta silah ve mühimmat olmak üzere birçok alanda ABD'den aldığı destek ile güçlenmesi ile operasyon sırasında sıcak çatışmalar yaşanmış ve birçok Türk askeri ve operasyonlar sırasında TSK ile beraber hareket eden Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) mensubu şehit olmuştur.

Afrin'e yönelik başlatılan operasyonlar kapsamında kara birlikleri yanında havadan da terör örgütlerinin buldukları alanlara bombandımanlar gerçekleştirilmekte ve terör örgütü mensupları etkisiz hale getirilmektedir. Buna rağmen uluslararası kamuoyunda Zeytin Dalı operasyonuna yönelik eleştiriler yapılmakta ve Türkiye'nin amacını saptığı ifade edilmektedir. Ayrıca kamuoyunda yer alan Türkiye'nin sivilleri vurduğuna yönelik açıklamalar Türk yetkili merciler tarafından yalanlanmıştır. Bu operasyonun yalnızca teröristlere ait noktaların hedef alındığı, sivillere zarar gelmemesi için her türlü hassasiyetin gösterildiği vurgulanmıştır.

Türkiye'nin yürüttüğü operasyonlara dair gelen tepkiler karşısında operasyonların uluslararası hukuka uygun olduğuna dair bir takım dayanak noktaları ifade edilmiştir. Türkiye'nin en önemli dayanak noktası BM Şartı 51. Madde kapsamında "meşru müdafaa" hakkını kullanmış olmasıdır. Bununla beraber, BMGK'nin terörle mücadeleyle yönelik özellikle 1624 (2005), 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı kararları kapsamında hareket edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Suriye'ye karşı hareketi BM Şartı'nın 2/4. Maddesine aykırı değildir, aynı şartta ifade edilen kuvvet kullnma yasağının istisnaları bağlamında düşünülmelidir. Özetle aslında Türkiye burada bir devlet olmanın gereklerinden birini yerine getirmekte yani, vatandaşlarını ve sınırlarını korumaktadır, bu bakımdan bu hareket uluslararası hukuka uygundur.

KAYNAKÇA

5 soruda Türkiye'nin Afrin'e yönelik Zeytin Dalı Harekatı (2018). <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42766283>

72 Uçağın Sırrı (2018). <http://www.haberturk.com/zeytin-dali-icin-havalanan-72-ucagin-sirri-1805037>

ABD'nin YPG'ye desteği sürecek (2018). <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-nin-ypge-destegi-surecek>

Acun C, Keskin B. (2016). PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG, SETA Rapor, No. 61

Acun C. (2018). 5 Soru: Zeytin Dalı Harekatı, SETA, <https://www.setav.org/5-soru-zeytin-dali-harekati/>

Atasoy A, Geçen R, Korkmaz H. (2015). Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye (Hatay) – Suriye Sınırı, 2015, http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/sem7_13.pdf

Başbakanlık açıkladı, işte Zeytin Dalı Harekatı'nın 12 nedeni, <https://www.cnnturk.com/turkiye/basbakanlik-acikladi-iste-zeytin-dali-harekatinin-12-nedeni?page=1>

Charter of the United Nations, <http://www.un.org/en charter-united-nations>

Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Afrin ve Münbiç mesajı (2018). <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-afrin-ve-munbic-mesaji,u4rjNzc8pUmVi-6zgS6k0Q>

Hole L. V. D. (2003). Anticipatory Self-Defence Under International Law, American University International Law Review, 19 (1): 70-106

<https://www.stratejikortak.com/2018/02/zeytin-dali-harekati-harita.html>

Kasapoğlu, C. (2018). Zeytin Dalı harekatı: Jeostratejik Durum ve Tespitler, <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/zeytin-dali-harekati-jeostratejik-durum-ve-tespitler/1058602>

Kilis ve Hatay'a 9 roket: 2 ölü, 19 yaralı, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kilis-ve-hataya9-roket2-olu-19-yarali,MCeVuSKunUqq0be-4dL8sQ>

Kurt V (2018), Zeytin Dalı Operasyonuna Yakından Bakmak, <https://www.setav.org/zeytin-dali-operasyonuna-yakindan-bakmak/>

Muratakan Y. (2018). <https://www.artigercek.com/afrin-saldirisinin-bm-sarti-ve-bmgk-kararlari-baglaminda-irdelenmesi>

Şafak Erdi. (2018). http://www.turksam.org/tr/makale-detay/1694-%EF%BF%BDafrin-harek%EF%BF%BD-ti-ve-turkiye-nin-uluslararası-hukuktan-dogan-haklari#_ftnref2

Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı Basın Açıklaması (2018). http://www.tsk.tr/BasinFaaliyetleri/BA_47, (a)

Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı Basın Açıklaması (2018). [http://www.tsk.tr/BasinFaaliyetleri/BA_67\(b\)](http://www.tsk.tr/BasinFaaliyetleri/BA_67(b))

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Afrin Operasyonu Sahada Fiilen Başlamıştır” <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/89139/afrin-operasyonu-sahada-fiilen-baslamistir.html>

Türkiye meşru müdafaa hakkını kullanıyor, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-mesru-mudafaa-hakmini-kullaniyor/1042988>

Yalçın H. B. (2018). Fırat Kalkanı'ndan Zeytin Dalı Harekatı'na, <https://www.setav.org/firat-kalkanindan-zeytin-dali-harekatina/>

Zeytin Dalı Harekatı: Türkiye'yi Afrin'de ne bekliyor? (2018). <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42702911>

Zeytin Dalı Harekatı'nda ikinci gün, <http://aa.com.tr/tr/dunya/zeytin-dali-harekatinda-ikinci-gun/1037337>

DECONSTRUCTING TRUMP ADMINISTRATION'S POLICY ON THE IRAN NUCLEAR DEAL

Asst. Prof. Dr. Şebnem UDUM

Hacettepe University, usebnem@hacettepe.edu.tr

ABSTRACT

The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) was the culmination of efforts of the international community to address the proliferation concerns on Iran's nuclear program. To ensure more transparency, the focus was the Additional Protocol, but with the involvement of the United States under George W. Bush, Iran was asked to halt its uranium enrichment program. It was not until the Obama administration in the United States and Rouhani Presidency in Iran that the deadlock could be opened. In the meantime, the focus has been to keep a non-nuclear-weapon state within the international nuclear nonproliferation regime. During the P5+1 talks with Iran, the Obama administration conducted diplomacy by taking the concerns and interests of Iran as a variable towards a solution. A security and political issue was addressed through technical measures. The main lesson of the JCPOA was that the strength of the regime and its norm was essential. The Trump administration, however, during the election campaign and the Presidency, wanted to revise or withdraw from the deal, arguing that it is not enough to stop Iran from having a nuclear weapon, and that Tehran has violated it with its ballistic missile program. President Trump is unwilling to certify the deal, and it causes rift between the United States and other powers which signed the JCPOA. Further, the IAEA verifies that Iran is compliance, and the attitude in Washington seems counterproductive. This paper will deconstruct the policy of the Trump administration on the Iran nuclear deal by analyzing official statements to find the main concerns and fears that constructs the deal as "the worst ever" from a deal which ended the nuclear talks successfully and kept Iran non-nuclear and within the regime. It will also show the missing points of the Trump foreign policy in their assessment of the JCPOA, what is prioritized, and what is constructed as a threat to the United States. It will end with recommendations to the international community to preserve the deal.

Keywords: Iran, nuclear nonproliferation, JCPOA.

INTRODUCTION

The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) agreed as a result of the negotiations between Iran and the permanent five members of the UN Security Council and Germany (P5+1 or EU3+3) in 2015 is the culmination of efforts of the international community to address the proliferation concerns on Iran's nuclear program. Keeping Iran as a non-nuclear-weapon state party to the Nuclear Nonproliferation Treaty (NPT) was the goal of the international community not only to preserve regional security balance, but also to maintain the strength of the international nuclear nonproliferation regime, which rests on the norm of "nuclear nonproliferation." Nuclear safeguards implemented by the International Atomic Energy Agency (IAEA) is the means to ensure that non-nuclear-weapon state comply with their obligations, that is, they do not misuse or divert nuclear technology from peaceful to military purposes. With international developments, the safeguards system has evolved to make "transparency" of nuclear activities the essence of safeguards. Iran's nuclear activities, facilities and materials have been put under a much more transparent safeguards system with the implementation of the JCPOA, which has also served as a confidence-building measure between Iran and particularly with the United States. However, with Donald J. Trump, as the new President of the United States, American foreign and security policy towards Iran and the nuclear deal took a new shape.

During the election campaign and his seat at the White House, President Trump has criticized the deal as the “worst deal ever” and argued that it will either be “fixed,” or the United States would withdraw. He went on that it is not enough to stop Iran from having a nuclear weapon, and that Tehran has violated it with its ballistic missile program. President Trump is unwilling to certify the deal at home, and it causes a rift between the United States and other powers which signed the JCPOA. Further, the IAEA verifies that Iran is compliance, and the attitude in Washington seems counterproductive. This paper will deconstruct the policy of the Trump administration on the Iran nuclear deal by analyzing official statements to find the main issues that construct the deal as “the worst ever” from a deal which ended the nuclear talks successfully and kept Iran non-nuclear and within the regime. It will also show the missing points of the Trump foreign policy in their assessment of the JCPOA, what is prioritized, and what is constructed as a threat to the United States. To that end, it will first give a brief technical and historical background on the nuclear nonproliferation regime, the significance of safeguards, Iran nuclear talks and the arrival of JCPOA. Then, it will provide the determinants of D. Trump’s foreign policy and US foreign policy towards Iran, followed by deconstructing his discourse by textual analysis. It will end with prospects on the deal.

Technical and Historical Background

The fission chain reaction occurs after fissile material-Uranium 235 (U_{235}) and Plutonium 239 (Pu_{239})- absorbs a neutron, splits into two unequal parts, and emits two neutrons which continue to bombard other atoms. As a result, an enormous amount of energy is released. This technology could have both civilian and military applications depending on the amount of fissile material and whether the chain reaction is controlled or not. Natural uranium is composed of U_{235} (0.72%), Uranium 238 (99.3%) and Uranium 234. When U_{238} absorbs a neutron, it becomes Pu_{239} . To obtain fuel for light water reactors, U_{235} needs to be enriched, that is, its proportion needs to be increased from 0.72% to 3-5%, which is the process called “uranium enrichment.” When uranium is enriched above 90%, it reaches weapon grade. Some research reactors need 20% enriched uranium. However, it takes a far greater effort to reach 20% enriched U_{235} from 0.72% than to reach 90% enrichment from 20%. In fact, uranium enriched more than 20% is called “highly-enriched uranium” or HEU. In heavy water reactors, the natural uranium fuel (U_{238}) absorbs a neutron to render the spent fuel (used fuel) to contain Pu_{239} . If there is also a “plutonium reprocessing” facility, this enables Pu_{239} to be extracted from the spent fuel. The Pu_{239} in heavy water reactors have a short burn-up rate, that is why, they are more suitable to make nuclear explosives.¹

236

Nuclear Nonproliferation Regime and Safeguards

The international nuclear nonproliferation regime consists of international treaties, international organizations, which enshrine the principles, rules and decision-making procedures on nuclear nonproliferation. The main principles are embedded in the NPT, and they complement each other. These are: nuclear nonproliferation, nuclear disarmament and peaceful use of nuclear energy. In fact, generation of nuclear energy is regulated under the regime, and should be regarded differently from other types of energy, because it is directly related to international relations among great powers, and between great and small powers.

“Peaceful use of nuclear energy” is given as a right to non-nuclear-weapon states on the condition of safeguards implemented by the International Atomic Energy Agency (IAEA). They are regulated under Article IV of the Treaty-right to peaceful use by non-nuclear-weapon states-

¹ Plutonium, World Nuclear Association, Accessed April 12, 2018, <http://www.world-nuclear.org/information-library/nuclear-fuel-cycle/fuel-recycling/plutonium.aspx>

and Article III/a -obligation to sign Comprehensive Safeguards Agreements with the International Atomic Energy Agency for verification of compliance.²

Significance of Safeguards

The aim of safeguards is to prevent nuclear proliferation by non-nuclear-weapon states, which have nuclear material and facilities. They are in fact technical solutions to a political problem. The principle of “verification of compliance” rests in the 1972 safeguards framework which includes only declared material, facilities and activities.³ However, the aftermath of the Iraq war revealed that Baghdad abused the loopholes and launched a clandestine nuclear weapons program. Thus, the IAEA introduced 93+2 Program to detect undeclared material and activities, and came up with the Model Additional Protocol (1997) that rests on the principle of transparency and ensuring that no undeclared nuclear material, facility or activity exists in a non-nuclear-weapon state.⁴

Iran Nuclear Talks

In 2002 and 2003 Tehran was found in failure of reporting critical nuclear facilities (enrichment and heavy water).⁵ Iran had signed but not ratified the Additional Protocol. The EU-3 (France, Germany and the UK) initiative for the implementation of the Protocol was short-lived. In 2006, the United States, China and Russia joined the talks. Iran was asked to halt all uranium enrichment, while Tehran claimed its right under Art IV. Then sanctions followed (UN, EU, Japan, South Korea).⁶ Iran’s interpretation of technology was based on self-reliance, power and prestige. It also interpreted the implementation of Additional Protocol as intrusion to state secrets and strategic facilities. It also demanded to be treated as a regional great power. Between 2006 and 2009, the negotiations could not produce productive results due to distrust, the position of leaders and irreconcilable demands.

The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)

In 2009, Barack Obama became the US President, and promoted change in the direction of US foreign policy towards inclusiveness and dialogue. In 2013, in Iran, Hassan Rouhani assumed Presidency with the campaign promise to end sanctions.⁷ President Rouhani and his team reduced the role of “right to enrichment” in the definition of state power and prestige. Also,

² Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons, UNODA, Accessed April 12, 2018, <http://disarmament.un.org/treaties/t/npt/text>

³ The Structure and Content of Agreements Between the Agency and States Required in Connection with the Treaty on the Nonproliferation of Nuclear Weapons, INFCIRC Corr./153, June 1972.

⁴ Model Protocol Additional to the Agreement(s) Between the State(s) and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards, INFCIRC/540, September 1997.

⁵ “Remarks by Alireza Jafarzadeh on New Information on Top Secret Projects of the Iranian Regime’s Nuclear Program,” Iran Watch, August 14, 2002, Accessed January 15, 2016, <http://www.iranwatch.org/library/ncri-new-information-top-secret-nuclear-projects-8-14-02>; “Group: Iran's Nuke Program Growing,” *The Associated Press*, 15 August 2002; Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran, Report by the Secretary General, GOV/2003/44/, IAEA, August 26, 2003, 7; “Iran’s Minister Denies Nuke Program,” CNN.com, August 28, 2003, Accessed January 20, 2016, <http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/08/28/iran.nuclear/index.html>

⁶ The UN Security Council Resolutions 1696, 1737, 1747, 1803, 1835, 1929, imposed sanctions, arms embargo, and asset freezes on Iran. “The EU Imposes Fresh Round of Sanctions on Iran,” European Union External Action, January 23, 2012, Accessed March 21, 2016, http://eeas.europa.eu/top_stories/2012/230112_iran_en.htm; For US sanctions on Iran, See “Iran Sanctions,” US Department of the Treasury, Accessed March 21, 2016, <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Pages/iran.aspx>.

⁷ “Iranian President-elect Promises Better Relations with the West,” *The Guardian*, June 17, 2013, Accessed January 15, 2016, <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/17/iran-hassan-rouhani-promises-moderation>.

the Iranian officials who then took part in negotiations were equipped with international experience and foreign language skills, which helped build trust.

In November 2013, the Joint Plan of Action (JPOA), and in July 2015, the JCPOA was signed.⁸ Negotiations between Iranian and US delegations involved officials with technical background and personal good relations, such as the then Energy Minister Ernest Moniz and Iranian chief negotiator Ali Akbar Salehi. Iran's concerns and needs were taken into account, and outstanding political issues on proliferation addressed through technical measures.

The alternative to the JCPOA would be the possibility of Iran's withdrawal from the NPT, and becoming uncontrollable. It would signal to other non-nuclear-weapon states that the UN and the nonproliferation regime failed. The nuclear nonproliferation norm that is essential to uphold the regime would crumble. It would increase tension in the Middle East and fuel proliferation trends in the region. Sanctions would continue that would hurt the economies.

Determinants of Trump Foreign Policy

Since D. Trump came to power, his personality has been one of the main factors that shaped US foreign policy during his administration. His slogan was to "Make America Great Again," which emphasized the "superiority" of the United States in military, political, economic, technological and cultural sense. It also assumed that due to the mistakes made in the past, this superiority was challenged, and thus it had to be restored. That is why, President Trump did not see any problem with withdrawing from international instruments for the sake of "job creation" and "income" at home. He also signed several executive orders to curb migration. He decided to take a more aggressive stance against Russia,⁹ engaged in a trade war with China, and sold arms to Saudi Arabia. Most importantly, he underlines that he knows how things work and he can "fix" the deficiencies.¹⁰

US Foreign Policy Towards Iran Under Trump Presidency

It appears that US foreign policy is mainly determined by the President and by individuals "who think alike," where the role of the State Department shrank. The perception of Iran is based on 1979 Revolution, hostage crisis and support to terrorism, which is regarded as a threat to the United States.¹¹ The JCPOA signed by the Obama Administration, is viewed as "terrible" and "the worst deal ever," because it "still allows" Iran to proliferate. The President has been unwilling to certify the deal every 90 days without mentioning about flaws; whereas the IAEA and confirm that Iran is in compliance with deal and US Defense Secretary Jim Mattis stated that staying in the deal was the US interest.¹² Former National Security Advisor, H.R. McMaster, former Secretary of State Rex Tillerson and Republican Senator Bob Corker has kept the

⁸ Joint Plan of Action, November 24, 2013, ISIS, Accessed April 11, 2018, http://www.isisnucleariran.org/assets/pdf/Joint_plan_24Nov2013.pdf; The Joint Comprehensive Plan of Action, July 15, 2015, http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/iran_agreement/iran_joint-comprehensive-plan-of-action_en.pdf

⁹ "Warnings as Trump administration hardens nuclear policy against Russia," The Guardian, February 3, 2018, <https://www.theguardian.com/us-news/2018/feb/03/trump-administration-hardens-nuclear-policy-against-russia>

¹⁰ "Trump on Terror: 'I, Alone, Can Fix this Problem,'" MSNBC, March 25, 2016, <https://www.msnbc.com/morning-joe/watch/trump-on-terror-i-alone-can-fix-this-problem-652205635523?playlist=associated>

¹¹ Ambassador Nikki Haley's Remarks on Iran and the JCPOA, American Enterprise Institute, September 5, 2017, <http://www.aei.org/publication/nikki-haley-address-on-iran-and-the-jcpoa/>

¹² Verification and Monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015), The Report of the Director General, IAEA, November 13, 2017, <https://www.iaea.org/sites/default/files/17/11/gov2017-48.pdf>; Idrees Ali and Phil Stewart, "Defense Secretary Mattis Suggests Sticking with Iran Nuclear Deal," Reuters, October 3, 2017, <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-usa/defense-secretary-mattis-suggests-sticking-with-iran-nuclear-deal-idUSKCN1C821N>

President from withdrawing from the deal.¹³ In fact, the Head of US Central Command, Joseph Votel stated that “[t]he JCPOA addresses one of the princip[al] threats that we deal with from Iran, so if the JCPOA goes away, then we will have to have another way to deal with their nuclear weapons program.”¹⁴

However, the composition of the administration has become hawkish as Mike Pompeo, the former CIA chief, became the new Secretary of State, and John Bolton became National Security Advisor. It signals that the priority will be use of force rather than diplomacy.

President Trump’s Discourse on Iran and the JCPOA

In this section, Donald Trump’s statements are analyzed to reveal the social construction of the meanings for Iran, JCPOA, the United States and the Obama administration. The texts of the October 13, 2017 and January 12, 2018 speeches of President Trump are used. Iran was predicated with phrases like “Iranian dictatorship,” “sponsor of terrorism,” “aggression in the Middle East,” “fanatical regime that seized power in 1979,” “radical regime... spread[ing] death, destruction and chaos all around the globe...,” “murderous past and present,” and one that has a “sinister vision for the future.”¹⁵

He predicates the JCPOA as “deeply controversial,” and “the worst and most one-sided transactions the United States has ever entered into.” He points out to the sunset clauses as one of the “many serious flaws” of the deal. He uses a dramatic language to describe the deal as a direct path to Iran’s acquisition of nuclear weapons and sponsoring of terrorism:

[It] gave ...an immediate financial boost and over \$100 billion dollars ... to fund terrorism... [Iran] also received ...\$1.7 billion from the United States, a large portion of which was physically loaded onto an airplane and flown into Iran. Just imagine the sight of those huge piles of money being hauled off by the Iranians waiting at the airport for the cash. ... [The] deal allows Iran to continue developing certain elements of its nuclear program... in just a few years, ..., Iran can sprint towards a rapid nuclear weapons breakout. ... [W]e got **weak inspections in exchange for no more than a purely short-term and temporary delay in Iran's path to nuclear weapons.**¹⁶

The Obama administration is predicated as “the previous administration” which could let the “Iranian regime” “collapse” by not agreeing to the nuclear deal. President Trump constructs the Obama administration as “insufficient” since they also signed “terrible trade deals.” On the other hand, his team are better are representing the interests of the United States.¹⁷ Also, he blames the Obama administration to “turn a blind eye” to Iran when they built and tested ballistic missiles.¹⁸

President Trump outlined what the United States wished to see for the nuclear deal as follows:

¹³ Karoun Demirjian, “Corker Prediction: Trump Will Pull out of Iran Nuclear Deal in May,” The Washington Post, March 19, 2018, https://www.washingtonpost.com/powerpost/corker-prediction-trump-will-pull-out-of-iran-nuclear-deal-in-may/2018/03/19/a7ef5148-2b64-11e8-8688-e053ba58f1e4_story.html?noredirect=on&utm_term=.71dd60a5ee19

¹⁴ Idrees Ali, “US General Signals Support for Iran Nuclear Deal,” Reuters, March 13, 2018, <https://www.reuters.com/article/us-usa-iran-nuclear/u-s-general-signals-support-for-iran-nuclear-deal-idUSKCN1GP203>

¹⁵ Remarks by President Trump on Iran Strategy, The White House, October 13, 2017, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran-strategy/>

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Statement by the President on the Iran Nuclear Deal, the White House, January 12, 2018, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-iran-nuclear-deal/>

...I have outlined two possible paths forward: either **fix** the deal's disastrous flaws, or the United States will **withdraw**...

First, ... Iran [must] allow immediate inspections at all sites requested by international inspectors.

Second, it must ensure that Iran never even comes close to possessing a nuclear weapon.

Third, unlike the nuclear deal, these provisions must have no expiration date. My policy is to deny Iran all paths to a nuclear weapon—not just for ten years, but forever.

If Iran does not comply with any of these provisions, American nuclear sanctions would automatically resume.

Fourth, the legislation must explicitly state in United States law—for the first time—that long-range missile and nuclear weapons programs are inseparable, and that Iran's development and testing of missiles should be subject to severe sanctions.

I hereby call on key European countries to join with the United States in fixing significant flaws in the deal, countering Iranian aggression, and supporting the Iranian people. If other nations fail to act during this time, I will **terminate** our deal with Iran. Those who, for whatever reason, choose not to work with us will be siding with the Iranian regime's nuclear ambitions, and against the people of Iran and the peaceful nations of the world.¹⁹

These statements reveal the following presumptions and where the policymaker positions the subjects: D. Trump presumes that the deal has to serve US interests, which are superior to those of the other parties. His administration serves better than Barack Obama's to domestic and external interests. All previous deeds are flawed and they must be "fixed" or withdrawn. Finally, diplomacy is useless; proliferation threats can only be solved through use of force, therefore sanctions on Iran must be restored.

Missing Points

In every discursive construction of meaning, actors deliberately "miss" some points. These are:

- The JCPOA is not a treaty. Withdrawal does not have legal but political consequences: In this case, it will be the United States which will violate the agreement, and not Iran.
- The "sunset" clauses in critical technologies will expire in 10 or 15 years, not "a few" as Trump states. These facilities will be under strict IAEA inspections in the meantime. It therefore will help establish a non-diversion or no misuse culture in facilities.
- Iran gains from subscribing to its non-nuclear weapon state status, and will have less appetite to seek nuclear weapons.
- The deal cannot be re-written.
- The deal is also one of confidence-building measure, because the main issue has been distrust
  - The alternative for the JCPOA is less cooperation for Iran, hence less transparency, and resumption of uranium enrichment without enhanced safeguards.
  - For the EU, it is the "key element of the nuclear nonproliferation global architecture and crucial for the security of the region...and it is determined to preserve it."
  - Concerns on ballistic missiles should be addressed in different formats.

PROSPECTS

The composition of the US administration does not bode well for relations with Iran. As the relations between Russia and the United States has soared due to the chemical poisoning of a

¹⁹ Ibid.

former Russian intelligence agent in the UK and the bombing of Syrian military bases following the regime's use of chemical weapons, it will become harder to work on the Iran nuclear deal. The EU looked towards more sanctions on the Iran to prevent Donald Trump from withdrawing from the deal.²⁰ President Trump is set to talk with Kim Jong Un, the leader of North Korea, which possesses nuclear weapons and has successfully tested intercontinental ballistic missiles, may be deterred to put more pressure on Iran.

²⁰ "US Says Iran Nuclear Deal May Continue After New EU Sanctions are Proposed," South China Morning Post, March 17, 2018, <http://www.scmp.com/news/world/europe/article/2137608/eu-proposes-fresh-sanctions-against-iran-convince-us-preserve>

KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARIN MEKÂN DEĞİŞİKLİĞİ: KOĞUŞLARDAN EVLERE

Lale İZCİ

Kırıkkale Üniversitesi, lale-izci@hotmail.com

Hatice UĞURLU

Kırıkkale Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdür Vekili, hatice.ugurlu@aile.gov.tr

ÖZET

Her toplum kendi geleceklerini bir adım daha ileriye taşımak ve toplumsal huzuru sağlamak amacıyla çocukların korunmasına yönelik çeşitli politikalar geliştirir. Çocukların geleceği biçimlendirme potansiyelleri göz önünde bulundurulduğunda; çocuk demek ailenin devamı, ailenin devamı ise toplumun devamı demektir. İnsan hakları ve çocuk hakları kapsamında çocukların fiziksel ve sosyal ihtiyaçları en üst seviyede karşılanmalıdır. Bu gerekçeyle çocuğun eğitimi, bakımı, korunması, geleceğe hazırlanması, sağlığı ve bu alanlarda oluşturulacak tüm yatırımlar, devlet tarafından yürütülmesi gereken bir sosyal devlet sorumluluğudur.

Devletlerin yürüttüğü bu yatırımların pay edildiği en hassas çocuk grubu ise dezavantajlı gruplara dahil olan koruma ve bakım altındaki çocuklardır. Ülkemizde yıllar boyunca koruma ve bakım altındaki çocukların sosyalizasyon süreçlerinde çeşitli fiziksel yapılarda toplumsal entegrasyonları sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kurumlarda temel amaç korunmaya muhtaç çocukların toplumsal uyumunun nasıl sağlanacağı ve toplumsal değerler sistemi içerisinde çocukların nasıl yetiştirileceğiyle ilgili en verimli sistemi kurma çabasıdır. Bu bağlamda çocukların yetiştirildikleri fiziksel mekânlar onların gelişimlerinde en önemli faktörlerden biridir. Bu nedenle son yıllarda çocuk hizmetlerine yönelik geliştirilen politikalar sayesinde çocukların eğitiminin, fiziksel ve ruhsal gelişimlerinin önündeki engellerin kaldırılması amacıyla, ekonomik gücü yetersiz ailelere yönelik ekonomik destekle çocuklar koruma altına alınmadan önce ayni ve nakdi yardımlarla aile yanında desteklenerek toplumsal hizmetlerden yararlandırılmaya çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra yine son yıllarda çocukların yetiştikleri yurt ve yuvalar kapatılarak diğer bir deyişle koğuş sistemi terk edilerek ev tipi hizmet modelleri ya da aile yanında hizmet modelleri uygulamaya alınmıştır.

Ev tipi hizmet modeli, koğuş tipi yuva ve yurt modelinin, çocuğu geleceğe hazırlamada yetersiz kalması, daha az sayıda çocukla birebir ve daha yakın ilginin gerekliliği gibi iyileştirilmesi gereken sorunların doğmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kurum bakımına alınan çocuklar büyük ve kalabalık koğuşlardan, sayıca daha az çocukla oda sisteminde yetişmeye başlamış ve kendi bireysel alanlarını oluşturma fırsatı bulmuşlardır. Ev tipi hizmet modelleri birçok açıdan çocukların psikolojik, fizyolojik ve sosyolojik gelişimlerini olumlu etkilemektedir. Çocukların toplumsal hayata kolayca adapte olmaları, komşuluk ilişkilerini öğrenmeleri, kurum bakımından sonrada kendilerine sağlıklı bir ev ortamı oluşturmaları bu projenin belli başlı olumlu sonuçları arasındadır.

Bu çalışmanın temel amacı ise ülkemizde son yıllarda 5395 ve 2828 sayılı kanunlarla koruma ve bakım altında yetişen çocukların geçmişte yetiştikleri koğuş sistemi denilen fiziki şartlarda fark edilen olumsuzluklar ve yeni bir yetiştirme ortamı olan ev tipi hizmet modellerinin olumlu ve olumsuz yanlarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Korunmaya Muhtaç Çocuk, Koğuş Tipi, Ev Tipi.

GİRİŞ

Bu makalede koruma altına alınan çocukların, yıllardır yetiştikleri yurt-yuva sisteminin terk edilerek, son yılların en yeni politikası olan ev tipi hizmet modellerinin tercih edilme sebepleri üzerine olumlu ve olumsuz tespitleri ortaya koymaktır.

Dünyada çocukların korunma altına alınma sebepleri farklı farklı sebepler temeline dayanmakla birlikte genel bir çerçeve çizilecek olursa çocuklar BM Çocuk Hakları temelinde ekonomik yoksulluk, göç, sağlık, afetler, aile yapısındaki değişimler ve eğitim gibi toplumsal sistemin parçalarında meydana gelen olumsuzluklar aileyi olumsuz etkilemekle birlikte çocuklarında koruma altına alınmalarına sebep teşkil edebilmektedir.

Türkiye’de korunma altına alınan veya alınması gereken çocukların yasal sorumluluğunu ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı üstlenmiştir. Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğünün koordinesinde oluşturulan hizmet modelleriyle aile yanında desteklenmesi gereken ya da koruma ve bakım altına alınarak kuruluş bakımında yetiştirilmeleri gereken çocuklar için en uygun hizmet modeli belirlenerek çocukların geleceğe hazırlanmasını sağlamaktadır.

Aile bir çocuğun en güzel psikolojik, biyolojik, sosyolojik, ruhsal gelişiminin sağlandığı ve kaderinin çizildiği yegâne kurumdur. Ancak çeşitli sebeplerle bu kurumun bütünlüğünden yoksun kalmış çocuklar için toplumun tüm kesimleri ve hizmet alanları aile kurumuna alternatif hizmet modelleri geliştirmelidir. Yıllarca çocukların sosyalizasyon süreçlerinde toplumsallaşmalarını sağlamak amacıyla çeşitli bakım yöntemleri uygulanmıştır. Ancak son yıllarda koruma altına alınan çocuk sayısındaki hızlı artış, kışla tipi kurum bakımının çocuklar üzerindeki olumsuz sonuçları, bütçe ve personel yetersizliği gibi faktörler kışla tipi hizmet modelinin daha detaylı değerlendirilmesine, modern ve daha sağlıklı bir yaşam alanı oluşturulmasını zorunlu kılmıştır.

Bu gerekçeyle yurt ve yuva sistemi detaylı bir şekilde eleştirilerek, çocukların kurum bakımından ayrıldıktan sonrada normal aile yaşamında olması gereken yaşam düzenini ve toplumsal kuralları hayatlarına yerleştirmelerinin en uygun ortamını oluşturmaya çalışmışlardır. Aile sıcaklığına en yakın yaşam düzeni ise ev tipi hizmet modellerinden öncelikle amaç çocuğu aile yanında nakdi destekle desteklemek, mümkün değilse koruyucu aile ve evlat edinme hizmetlerinden faydalanmalarını sağlamak, bu hizmetlerden de biri mümkün değilse çocuk evi sistemi sırada gelmektedir. Çocuklar çocuk evinde normal bir ailenin yaşayabileceği tüm imkânlara sahip ortamlarda ortalama altı çocuk ile birlikte yetiştirilmektedir. Sayılarının az olması çocukların psiko-sosyal gelişimlerinde oldukça önemli rol oynamaktadır.

Çocuk evi sistemi henüz toplum tarafından detaylı bir şekilde bilinmediği için sisteme halk tarafından ön yargı ve şüpheyle yaklaşılmaktadır. Bu nedenle sistemin topluma doğru aktarılması ve tanıtılması büyük önem taşımaktadır. Türk toplumu manevi duyguları oldukça yoğun yaşayan bir toplumdur. Bu nedenle çocukların hangi koşullarda yaşadıkları ve yetiştirildikleri topluma şeffaf bir şekilde anlatılmalı ve toplumun merakı giderilmelidir. Ayrıca merak edilen bu sistemden beklentiler oldukça yüksektir. Özellikle çocukların sosyalizasyon süreçlerinde birçok toplumsal kurala tanık olmaları, normal aile yaşamında görülen ev içi düzene deneyim kazanmaları, çocukların koruma altından ayrıldıktan sonra da sorunsuz bir aile düzeni kurabilmelerine yardımcı olması çocuk evi sisteminden beklentilerin en önemlisidir.

Bu gerekçelerle bu makalede, çocuk evi sisteminin detayları verilmeye çalışılmış olup yine karşılaştırmalı bir şekilde yurt ve yuvalardan farklı olarak çocuk evi hizmet modelinin avantajları üzerine durulmaya çalışılmıştır. Makalenin bazı yerlerinde ise Kırıkkale Çocuk Evi Koordinasyon Merkezi Müdürlüğüne bağlı çocuk evlerinde kalmakta olan çocukların kendi cümlelerinden çocuk evi sistemine yönelik düşüncelerine yer verilmeye çalışılmıştır.

ÇOCUK KORUMA SİSTEMİNİN TARİHÇESİ

Çocukların yetiştikleri mekânın dönüşümü üzerine değinmeden önce çocuk koruma sistemine ve tarihçesine genel çerçevede değinmek gerekmektedir.

Çocukluk dönemi, insanlığın gelişimi içerisinde korunması gereken bir dönem olduğu 17. ve 18. Yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan fikir hareketlerinin ve teknolojik gelişmelerin neticesinde çocukluk düşüncesinin modernleşmeye başlamasıyla kendini göstermiştir. Devletin çocuğun koruyucusu olarak bir misyon alması gerektiği ve çocukluğun insan yaşamındaki önemi ise yine 19. Yüzyılda Avrupa'da Locke, Rousseau, Goethe, Voltaire, Kant, Hume gibi bilginlerin önderliğinde ortaya atılan radikal fikirler arasında yer alır (Yolcuoğlu, 2009: 44; Salim, 2011:18).

Türk tarihinde çocuk koruma sistemine bakıldığında ise Selçuklulara kadar uzandığını görmekteyiz. Selçuklular zamanında Erbil Atabeği Muzafferuddin Gökböri, özrürlürlere, ihtiyaçlara yönelik kurumlar kurmuş, yetim ve kimsesiz çocuklara yurtlar açmış hatta emzikli olanlara sütanneler tayin etmiştir. Yine Osmanlı Döneminde 19. Yüzyılda savaş sonrası ailelerini kaybeden yetim ve kimsesizlerin sayısındaki hızlı artıştan dolayı Tanzimattan sonraki dönemlerde de Osmanlının, çocukları koruma politikalarının bir sonucu olarak "Eytam Sandıkları, Mithatpaşa İslahhaneleri, Darüşşafaka, Hamidiye Etfal Hastahanesi, Fukaraperver Cemiyetleri, Darülhayr-ı Ali, Darülaceze, Darüleytamlar" gibi kurumlar kurarak dezavantajlı çocukları ihmal etmediğini görmekteyiz. (Salim, 2011:34-46)

Yine Türk tarihinde çocuk koruma hizmeti Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren aralıksız devam etmiş Milli Mücadele döneminden başarıyla çıkılmasının ardından yine savaş sonrası kimsesiz kalan çocuklara yönelik Himaye-i Etfal Cemiyeti/Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun (TÇEK) faaliyetleri merkezi hükümetçe desteklenmiştir. (Salim, 2011:47) Devlet desteğiyle TÇEK sosyal politikalarını yıllarca geliştirmeye başlamış ve bağlı kuruluşlarını çeşitlendirerek büyümeye devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin ilk Korunmaya Muhtaç Çocuklar Kanunu 1949 yılında çıkarılmıştır. (Sarıkaya, 2004: 201) Türkiye'de sosyal alana ilişkin en önemli düzenlemeler, 1960'lı yıllara denk gelmektedir. Bunlardan en önemlisi, 1959 yılında "Sosyal Hizmetler Enstitüsü", 1961 yılında da "Sosyal Hizmetler Akademisi"nin kurulmasıdır. 1963 yılında ise 225 sayılı Kanun ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bünyesinde Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuş, 20 sene yürürlükte kaldığı süre içerisinde, gerçekleşen faaliyetlerinin niteliği ve kazanımları ile 1983 yılında kurulacak SHÇEK'e hazırlık niteliğindedir. Bu gelişmeler, 1983 yılında, 2828 sayılı SHÇEK Kanunu çıkartılmasıyla sosyal hizmetlerin tek tek çatı altında toplanması sağlanmıştır. (Uluğtekin, 2004:46-61)

BM Çocuk Hakları Genel Kurulu tarafından Çocuk Hakları Sözleşmesi ise 20 Kasım 1989 tarihinde benimsenmiştir. Türkiye'de dâhil olmak üzere 142 ülkenin onayladığı sözleşmeyi Türkiye 2 Ekim 1995'te uygulamaya başlamıştır. Bu sayede Türk kanunlarının uluslar arası sözleşmeyle harmanlanarak diğer uluslarla ortak dilde bir çocuk kanunun temelleri atılmıştır. Bu sözleşmeyle geleceği risk altında olan çocukların ülkeler tarafından korunması hükme bağlanmıştır. Çocuğun ve çocukluk döneminin koruma altında olması yalnızca Çocuk Hakları Sözleşmesinde yer alan bir olgu değildir. Yine İnsan Hakları Evrensel beyannamesi 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi ve Çocuk Mahkemelerinin Yönetimi Hakkında Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları (Beijing Kuralları) gibi birçok beyanname ve bildiriyle çocukların esenliği ve yaşama koşullarının yükseltilmesi amacı güdülmüştür (Çocuk Hakları Sözleşmesi).

Yine ülkemizde 2005 yılında resmi gazetede yayınlanan 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ile de çocukların refahı düşünülerek beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya şahsi güvenlikleri tehlikede olan çocukların bu risk ortamlarından uzaklaştırılması amaçlanmıştır (ÇHGM, 2018)

Ülkemizde sosyal hizmetle ilgili son gelişmelerden biride, Bakanlar Kurulu'nun 03 Haziran 2011 tarihinde aldığı kararla kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 8 Haziran 2011 tarihli Mükerrer Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. (Yolcuoğlu, 2011)

Türkiye'de geçmişten günümüze çocukların korunmasına yönelik gerçekleştirilen yasalar, politikalar ve uygulamalar ülkemizdeki çocuk hizmetleri sosyal politikalarının gelişmiş ülkelerle aynı seviyede uygulanmasına yönelik çabalardır.

TOTAL KURUMLARIN BİR ÖRNEĞİ YURT VE YUVALAR

Total kurum, Erving Goffman tarafından insanların hareketlerinin bürokratik araçlarla kısıtlandığı, uyku çalışma düzeni, oyun gibi faaliyetlerin aynı kurum içinde yapılması gerektiğini belirtmek ve böylece normal günlük yaşamdan fiziksel bakımdan yalıtılmış çok çeşitli kurumları analiz etmek amacıyla ortaya attığı bir terimdir. (Marshall, 2005:761)

Kurum bakımı korunmaya muhtaç çocukların yetiştirilmesi ve geleceğe hazırlanmaları için düşünülen en eski bakım yöntemidir. Kurum bakımı yıllarca kışla tipi, koğuş tipi veya toplam kurumlar olarak adlandırılan, yüksek kapasiteli, büyük binalarda sağlanmıştır. Bu kuruluşlar genel olarak toplumdan soyutlanmış, kendi içine kapanmış ve toplumun devamlı merak konusu olan binalar olarak bir görünüm çizmişlerdir. Farklı fonksiyonlarda hizmet binaları olmakla birlikte yetiştirme yurtları ve yuvalar toplum tarafından en bilinen ve halka açık olan kurum binalarıdır. Bu nedenle Yetiştirme yurtları ve yuvaların tanımını yaparak arasındaki farklılığa değinmek yerinde olacaktır.

Yetiştirme Yurtları: 13–18 yaş arası korunma gereksinimi olan çocukları korumak, bakmak ve bir iş veya meslek sahibi, edilmeleri ve topluma yararlı kişiler olarak yetiştirilmelerini sağlamakla görevli ve yükümlü olan yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. (Yıldırım, 2017:101)

Çocuk Yuvaları: 0-12 yaş arası korunma gereksinimi olan çocukların, bedensel, eğitsel, psiko-sosyal gelişimlerini, sağlıklı bir kişilik ve iyi alışkanlıklar kazanmalarını sağlamakla görevli ve yükümlü yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. Gerekli durumlarda 12 yaşını bitirmiş korunma gereksinimi olan kız çocukları da yuvalarda bakılabilmektedir. (Yıldırım, 2017:101)

Kışla tipi çocuk kurumları her ne kadar eğitim, sağlık, ekonomik ve personelle desteklene ve güçlendirilse bile binalardaki koğuş atmosferi çocukların psikolojik açıdan olumsuz etkilenmelerine ve kişisel ilişkiler, günlük yaşantı, deneyimler yönünden eksik kalmalarına neden olmuştur. Kurumun normal bir toplum yaşantısı vermemesi ve yapay bir yaşam alanı atmosferinin olması çocuğun psikolojinin ihmal edilmesi olarak değerlendirilmelidir. (Akyüz, 1991:727) Yine yurt ve yuvaların şehrin uzak bir yerinde kurulmaları, toplumun bütününden ayrı bir yerde konumlanmış olmalarından dolayı kendilerini dışlanmış olarak hissetmeleri mümkün olabilmektedir. (Suğur ve Saygı, 2010:127-128) Toplumla bütünleşme ve kişinin sosyalleşmesi tam olarak başarılı olmadığında birey üzerinde tahripkâr sonuçlar doğurabilmektedir.

Kurum bakımının uzun yıllar kışla tipinde uygulanması çocuklara yönelik sunulan hizmet kalitesini düşürmüştür. Çocukların yatakhanelerini çok fazla çocukla paylaşmaları bireysel alan oluşturmalarının önüne geçmiş, serbest zaman için ayrılan mekânların büyüklüğü çocuklara ortamın dersane veya okul ortamı atmosferi hissettirmiştir. Mekânsal olarak ev atmosferi oluşmadığından yurt ve yuvalar çocukların psikolojik olarak aidiyet duygusunun gelişmesinin önüne geçmiştir. (Akyüz, 1991:731) Bunun sonucunda yıllarca çocuklar, bu psikolojinin etkisi altında kurum bakımından kaçmaya yönelik tavır geliştirmişlerdir.

Yapılan birçok araştırmada koğuş tipi kurumlarda büyüyen çocukların sosyal uyum problemleri, bağlanma sorunu yaşadıkları, güven duygusunda eksiklik, motivasyon bozukluğu, özgüven eksikliği, sorumluluk almaktan kaçınma vb. tutumlar geliştirdikleri tespit edilmiştir. (Öcal ve Kemerkaya, 2011:77; Bakırcı, 2015:78;)

Yine idari iş ve işlemlerin yürütüldüğü alan ve çocukların yaşam alanlarının aynı binada olması çocukların resmi işleyişe tanık olmasına sebep olmaktadır. Bu durum çocukların yaşam alanlarına ve kendi aralarında kurdukları ve personelle kurdukları iletişimde de resmiyet olarak kendini hissettirmektedir.

Kurum bakımı çocuğun yalnızca yeme, içme ve barınma gibi zaruri ihtiyaçlarının giderildiği yerler olmamakla birlikte çocuğu her an gerçek hayat ve toplumla temasını sağlayan bir ruh, prensip ve programına sahip olmak zorundadır. Çocuk, toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal gerçeklerinden soyutlanmaksızın doğal bir ortamda sosyalleşmeleri bir ihtiyaçtır.

İşte bu gerekçelerle çocukların kurum bakımından ayrıldıktan sonra da sağlıklı toplumsal ilişkiler geliştirebilsinler, kendi kendilerine yetebilir hale gelip dezavantajlı gruptan avantajlı gruplara nasıl ulaşabilsinler diye “Çocukları geleceğe daha sağlıklı nasıl hazırlayabiliriz?” sorusunun cevabı aranmaya başlanmıştır.

Yurt ve yuva sisteminde yetişen çocuklarda görülen çeşitli sorunlar Türkiye'de de kurum bakımı hizmetinin yeniden yapılandırılması ihtiyacını beraberinde getirmiştir. İşte bu nedenle 2005' den bu yana çocuk evi hizmet modeline geçişle ilgili hızlı bir yapılanma sürecine girilmiştir. Şu anda da kurum bakımı hizmetinden faydalanan çocukların çok büyük bir kısmının çocuk evi hizmet modelinden faydalanması hedeflendiğinden çocuk evlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. (Yıldırım, 2017:103)

Nihai olarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ev tipi hizmet modelinin olumlu sonuçlar vermesi neticesinde tüm Türkiye'de 2017 yılı Haziran ayı sonu itibari ile çocukların toplu bakımını sağlayan çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtlarını kapatarak aile ortamına benzeyen ve az sayıda çocuğun kaldığı çocuk evleri ve çocuk evleri sitesi modeline geçmiştir. (ASPB, 2017:8)

EV TİPİ HİZMET MODELİNİN BİR ÖRNEĞİ: ÇOCUK EVLERİ

Çocukların korunması ve yetiştirilmesi tüm toplumun ortak görevi ve sorumluluğu altındadır. Bu hizmet öncelikle gönüllük esasına dayanmakla birlikte çocukların fiziksel, psikolojik ve sosyolojik gelişimlerini engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması ortak çabanın bir ürünüdür. Bu engeller son yıllarda daha profesyonel bir yaklaşımla eleştirilmiş ve çocukların gelişimlerini olumsuz etkileyen faktörler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Kışla tipi kurum bakımının ortaya çıkardığı olumsuzluklar nedeniyle bu tür yapı ve hizmetler değiştirilmeye başlanmıştır. Artık kurumlar, koğu sisteminden oda sistemine ve içinde daha az sayıda çocuğun barınabileceği kurumlar hâline dönüştürülmektedir (Yılmazdan akt. Yazıcı, 2012:507). Korunmaya muhtaç durumda bulunan çocuklar için aile ortamına en yakın fiziksel ortamı sağlamaya çalışan ev tipi kurumların başında çocuk evleri gelmektedir. Çocuk evlerinin yönetmelikte yer verilen tanımına bakılacak olursa;

Çocuk Evleri: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Çocuk Evleri Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin dördüncü maddesinde tanımlanan şekliyle; Çocuk Evleri, sosyal hizmet kuruluşu olup, her ilin sosyal, kültürel açıdan çocuk yetiştirmeye uygun bölgelerinde tercihen il merkezinde okul ve hastanelere yakın apartman dairesi veya müstakil dairelerde 5 ila 8 çocuğun kaldığı evleri ifade etmektedir. (SHÇEK, 2008, Madde:4)

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Çocuk Evleri Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğe göre çocuk evinin şu özelliklerde olması gerekir; Çocuk evlerine, evleri belirten herhangi bir tabela asılamaz. Her çocuk evinde binanın fiziksel koşullarına ve olanaklarına uygun olarak düzenlenmiş yatak odaları, oturma ve yemek salonu, mutfak, banyo, tuvalet ve diğer ihtiyaç duyulan bölümler bulunur. Bu bölümlerin belirlenen kapasiteye cevap verebilecek büyüklükte olması gerekir. Çocuk evlerinin faaliyetleri 24 saat esasına dayalı olarak yürütülür. Her bir çocuk evinde en fazla üç personel görevlendirilir. Personelin çalışma gün ve saatleri, çocukların günlük yaşamları dikkate alınarak, aylık olarak düzenlenir. Çocukların gelişim, öğrenim ve meslek edinmeye yönelik olarak kamu veya özel

kurum ve kuruluşlar tarafından düzenlenecek her türlü kurslara, sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlere çocuğun ilgi ve ihtiyacına göre katılmaları sağlanır. (SHÇEK, 2008, Madde:14 ve 16)

Çocuk evleri, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı olup, Çocuk Evleri Koordinasyon Merkezi Müdürlüğü ismiyle İl Müdürlükleri bünyesinde hizmet vermektedir. Çocuk evlerinde ise çocuk evleri sorumlusuna bağlı bakıcı anne veya bakım elemanı bulunmaktadır. Çocuk evleri uygulaması Ankara'da pilot uygulamayla başlamıştır. Uygulamanın başarılı olması nedeniyle bu hizmet 2005 yılı içerisinde başka illerde de uygulanmasına başlanmıştır. Çocuk evlerinin daha da yaygınlaştırılması için kamu ve gönüllü kuruluşlar ile işbirliği protokolleri yapılmaktadır (Yazıcı, 2012:509)

Çocuklarla yapılan görüşmelerde çocukların çocuk evi sistemi hakkındaki görüşleri kendi cümlelerinden şu şekilde ifade etmek mümkündür.

“Bu ev çok sessiz, sakin evde huzur var.”

“Servisteki arkadaşlarım çocuk evlerinde kaldığımı anlamıyorlar bu binada oturuyoruz sanıyorlar.”

“Artık hiçbir şeyim kaybolmuyor öğretmenim.”

“Dolabın kapağını açıp canımın isteği yiyeceği alabiliyorum.”

“Anneler çok güzel yemek yapıyorlar.”

ÇOCUK EVİ SİSTEMİNİN FARKLILIKLARI

Çocuk evleri, çocukların sosyalizasyon süreçlerinde aile ortamına ve normal bir ev düzenine uyarlanmış, en yakın uygulama biçimi olarak oluşturulmuş samimi ve sakin yapılarıdır. Koruma altına alınan çocukların öncelikle toplum hayatına sağlıklı entegre edilmeleri için gereken işleyiş çocuk evlerinde mevcuttur. Örneklendirecek olursak; normal bir ev yaşantısında olması gereken mutfak alışverişi nasıl yapılır, evin hijyeni nasıl sağlanır, yazlık kışlık yiyecekler nasıl muhafaza edilir, evin odalarının bölümlerinde neler yer alır, yemek nasıl yapılır, komşuluk ilişkilerinde nelere dikkat edilir, evin faturalandırılan giderleri, evde bakım onarım gerektiren işler nelerdir vb. daha birçok uygulamayla, çocuklara rol model olunarak, çocukların koruma kararı kaldırılıp kendi başlarına hayatlarına devam ettiklerinde de kendilerine yetebilir ve ihtiyaç duydukları şeylere ulaşabilir hale gelmeleri için uğraş verilmektedir.

Çocuk evleri sayıca yurt ve yuvalardan az çocuk kapasitesiyle işliyor olması, evde hem sessiz sakin bir ortamın oluşmasına hem de kalabalık gruplara nazaran çocukların bireysel özellik ve yeteneklerinin daha kolay fark edilmesine olanak sağlamaktadır. Yine az sayıda çocuk olması çocukların kendilerine ait odalarını en fazla bir çocukla paylaşmaları ve bireysel alanlarını kendilerinin kontrol ediyor olması çocuklarda aidiyet duygusunun gelişmesini sağlamaktadır.

Çocuk evlerinde çok fazla çocuk sirkülasyonu olmaması, bakım personelinin en fazla 3 kişiden oluşması ve personelin çok sık zaman aralıklarıyla mesai değişimi olmaması çocukların yaşadıkları ortama, akranlarına ve bakıcı annelere daha kolay bağlılık geliştirdiğini göstermiştir. Yine çocukların aralarında en fazla üç yaş fark bulunması, ev içinde akran baskısının ve lider çocukların oluşmasının önüne geçmektedir. Çocuklar aynı yaş grubu akranlarıyla daha özgüveni yüksek ve baskılanmamış bireyler olarak yetişmektedirler.

Çocuk evlerinin gider tablosu ve Yurt-Yuvaların gider tablosuna bakıldığında yine çocuk evlerinin giderlerinin daha az olduğu devlete daha az maliyette olduğunu söylemek mümkündür. Koşu tipi kurum bakımı modellere nazaran çocuk evi sisteminin maliyeti yarı yarıya düşmüştür.

Bir diğer değinilmesi gereken noktada çocuk evlerinde kalan çocukların komşuluk ilişkilerini öğrenmeleri, bayramlarda, kandillerde vb. özel günlerde toplumsal değerlerimizi komşular sayesinde yaparak yaşayarak öğrenmeleri onları toplumla daha kolay uyumlu hale getirmektedir. Çocuklar bayramlarda harçlık toplamanın, komşularına aşure dağıtmanın veya eve gelen misafirin elini öpmenin manevi anlamını idrak ederek yetişmektedirler. Öğrendikleri

bilgileri de eve yeni bir arkadaşları geldiğinde ona da aktarıyor olmaları toplumsal bir kazanç olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde aynı binada yaşanan komşularda çocuklara yaklaşımlarında acıma duygularından ziyade onları koruma ve yardımcı olma duygularıyla yaklaştıklarından çocuk evi sistemi yalnızca görevlilere değil topluma da çocukları sahiplenme, koruma ve kollama yönünde sorumluluk yüklemektedir.

Çocukların ev işlerinde ve kendi bireysel işlerinde yapılan faaliyetin kontrollü bir şekilde öğretiliyor olması onlara hem özgüven ve beceri kazandırmaktadır hem de sorumluluk sahibi bireyler olarak yetişmelerini sağlamaktadır.

Çocuk evinin çocuklara sağladığı fayda bunlarla sınırlı olmayıp özellikle kendilerinin dışarıdan yuva çocuğu olarak etiketlenmelerini de çocuk evleri sayesinde aşabilmektedirler. Çocuk evlerinin kapısında tabela olmaması veya herhangi bir yerinde resmi bir ibare bulunmaması özellikle 15 yaş üstü çocuklar tarafından oldukça kabul gören bir durumdur. Pek çok çocuk yaşam alanlarının herkes tarafından yuva-yurt olarak bilinmesinden rahatsızlık duymakta ve bunu saklamaya çalışmaktaydı. Çocuk evlerinin toplumda görünür halde olmaması ve yuva görünümünden kendini kamufle etmesinden dolayı çocuklar çevrenin acıma duygularına maruz kalmadan kamusal alanda, rahatça sosyal faaliyetlerini gerçekleştirebilmektedirler.

Koruma ve bakım altında bulunan iki çocuğumuzun çocuk evi sistemiyle ilgili kendi tespitlerinden kendilerinin ifadeleriyle bahsedecek olursak;

Ben Çınar Çocukevinden İSMAİL ÇÖLLÜ 8 yıldır yuvada ve çocukevlerinde kalmaktayım. Kırıkkale Özel DEK kolejinde burslu olarak 10. Sınıfa gidiyorum. Gelecekte doktor veya mühendis olmak istiyorum. Yuvadan Çınar çocukevine geldiğimden beri hayatımda çok şey değişti şimdi size bunlardan bahsetmek istiyorum...

SİSTEMSEL

✓ Mutfak alışverişi nasıl yapılır, evin hijyeni nasıl sağlanır, yazlık kışlık yiyecekler nasıl muhafaza edilir, yemek nasıl yapılır, komşuluk ilişkilerinde nelere dikkat edilir, evin faturaları nasıl ödenir, tasarruf yapmak için neler yapmam gerekir, evde bakım onarım gerektiren işler nelerdir gibi daha birçok sosyal yaşamda uymam gereken kuralların hemen hepsini öğrendim ve öğrenmeye devam ediyorum

✓ Odamı yalnızca bir kişiyle paylaşıyorum ve kendime ait bir alanım var ders çalışırken gürültü olmuyor, sessiz bir ortamda kendi masamda ders çalışabiliyorum ve eve sürekli farklı çocuk gelmiyor 6 kişiyiz arkadaşlıklarımız uzun süreli oluyor.

✓ Hijyen olarak evimiz daha temiz ve daha bakımlı.

PERSONEL

✓ Evde çok fazla anne yok 3 taneler ve eşyalarımızın yerleri sürekli değişmiyor.
✓ Grup sorumlumuz yuvada olduğu gibi 17.00'den sonra evine gitmiyor. Akşam bizim okuldan gelmemizi bekliyor. Etkinliklerimizi grup sorumlusu ile birlikte akşamları yapabiliyoruz.

✓ Anneler bizimle daha fazla zaman geçiriyor.

Ben NEHİR Çocukevinden Gülbahar Demir 4 yıldır yuvada ve çocukevlerinde kalmaktayım. Kırıkkale Anadolu İletişim Meslek Lisesi Radyo televizyon programcılığı bölümü 12. Sınıf öğrencisiyim. Gelecekte senarist olmak istiyorum. Yuvadan nehir çocukevine geldiğimden beri yaşadığım deneyimleri sizlerle paylaşmak istiyorum.

ETKİNLİKLER

✓ Bayramlarda komşulara bayramlaşmaya gidiyoruz, yada aşure yapıp komşularımıza dağıtıyoruz çok seviniyorlar.

✓ Etkinlikleri daha az çocukla yaptığımız için dışarı çıktığımızda çok dikkat çekmiyoruz.

GÜNLÜK YAŞAM

✓ Evde en küçüğümüz ve en büyüğümüz arasında en fazla 3 yaş var aramızda gürültü yapan küçük çocuklar yok altımızda fikir veya davranış olarak aynı ortak noktada buluşuyoruz. Derslerimizde birbirimize yardımcı oluyoruz.

✓ Kapımızda çocuk evine ya da yuvaya benzer bir tabela yok bazı arkadaşlarım kurumda kaldığımı bilmiyorlar, servise binerken de apartmanın önünden bindiğim için anlamıyorlar.

✓ Yuvada sürekli misafir geldiği için dikkatimiz dağılıyordu ama evlerde çok misafir gelmediği için okuldan sonra dinlenebiliyoruz.

BESLENME

✓ Yemekler yuvada daha çok çocuğa yapıldığı için tadı güzel olmuyor ancak şimdi daha az sayıda çocuğa yapıldığı için daha taze, sıcak ve tadı daha güzel.

✓ Kendi yemeklerimizi yapabiliyoruz ve yemek yapmayı öğrenebiliyoruz.

SONUÇ

Türkiye'de çocuk koruma tarihinin oldukça zengin, çocukların yaşadıkları tüm sorunlarını kapsayıcı ve çözüm odaklı kuruluşlarla bütüncül bir yaklaşımın olduğunu söylemek mümkün. Her geçen yıl koruma ve bakım altında bulunan çocuklara daha kaliteli hizmetler sunabilmek için Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın öz eleştiri yaparak kurumlarını yenilediğini, çocukların topluma faydalı ve gelecek vadeden bireyler olma yönünde önlerindeki engelleri kaldırmaya çalıştığına tanık olmaktayız. Bunlardan bir tanesi de yıllardır süregelen yurt-yuva kültürünün kökten bir çözümle değiştirilmesi ve adeta reform niteliğinde bir uygulama olan çocuk evlerinin Türkiye çocuk koruma sistemine kazandırmasıdır. Bu sayede çocuklar daha sessiz, daha sakin, halkın normal sürdürdüğü hayatları çocuklarda yaparak yaşayarak ve iyi uygulama örnekleriyle bir araya gelerek öğrenmektedirler.

Bu sistem çocuklar için kalıcı bir öğrenme, iyi birer rol model olmanın yanı sıra çocukların psikolojik, fiziksel ve sosyal gelişimlerini de olumlu anlamda etkilemektedir. Yurt yuva sisteminin getirdiği olumsuzlukların ortadan kaldırılarak çocuklara bireyselliklerini ön plana çıkaracak, topluma uyumlarını daha kolay sağlayacak, kişiliklerini oluşturdukları çocukluk döneminde güzel hatırlayacakları mutlu anılar bırakacak ortamlar oluşturulması Türkiye'nin küresel olarak da diğer milletlerle yarışacak seviyeye getirmiştir. Her ne kadar Türkiye bu çalışmaları uygulamaya gecikmiş olsa bile kısa süre içerisinde ev tipi hizmet modellerine dönüşüm sürecinde oldukça hızlı adımlar atmış ve bu konuda büyük ilerlemeler kaydetmiştir.

Yine çocuk evlerinin toplumla iç içe, toplumla birlikte hizmet veriyor olması çocukları hayata hazırlayan bir diğer önemli faktördür. Komşular manevi duygular içerisinde çocuklarla güzel ilişkiler kurmaya çalışmakta, onları sahiplenmekte, tehlikelere karşı korumaya çalışmakta ve özel günlerde çocuklara toplumsal değerleri kolaylıkla aktarabilmektedirler.

Ayrıca çocuk evi hizmeti çocuklar üzerinde olumlu etkisi ile birlikte kamu kaynağının etkin değerlendirilmesi açısından da uygun bir hizmettir. Çocuk evi hizmetinde çocuklara harcanan maliyet yurt yuva sistemine göre yarı yarıya azalmıştır. Buna karşın çocuklar çocuk evi hizmetinden kuruluş bakımına göre yüksek oranda olumlu faydalanmaktadırlar. Bu sebeple söylenebilir ki çocuk evi hizmet modeli, koruma ve bakım altına alınan çocukların sağlıklı yetişmesi için koruyucu, önleyici ve rehabilite edici yönünün yüksek olması açısından oldukça önemli sistemdir.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Emine (1991), “Çocuğun Güvenliği İlkesi Işığında Korunmaya Muhtaç Çocuklar”, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 24(2)

ASPB, (2017), “Türkiye’de Çocuklara Yönelik Koruyucu Ve Önleyici Politikaları Değerlendirme Çalıştayı Raporu”, 27 Temmuz 2017 Crowne Plaza, Ankara.

BAKIRCI, Mustafa, (2015), “Yetiştirme Yurdunda Kalan Çocukların Eğitim Problemleri - Değerler Eğitimi İle İlişkili Bir Değerlendirme”, Dergipark, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, 75-106

ÇHGM, 2018, “Tarihçe”, <http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/hakimizda/tarihce>, Erişim:15.03.2018

MARSHALL, Gordon, (2005), “Sosyoloji Sözlüğü”, Çev: Osman Akınbay & Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

SHÇEK, (2008), “Sosyal Hizmetler Ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Çocuk Evleri Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik”, Tarih: 05.10.2008 Sayı: 27015 R.G.

ÖCAL, Adem & KEMERKAYA, Güven, (2011), “Yetiştirme Yurdunda Kalmış Yetişkinlerin Devlet ve Vatandaşlık Algıları Üzerine Nitel Bir Araştırma”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi,30, 63-82

SALİM, Muammer, (2011), “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Çocuk Koruma Politikaları Ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu”, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta-2011

SARIKAYA, Makbule, (2004), “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Kimsesiz Çocuklara Yönelik Kapsamlı Bir Proje” Atatürk Dergisi Journal Of Atatürk, Cilt:4 Sayı:1 <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/view/1025001103/1025001097> Erişim: 09.02.2018

SUĞUR, Nadir & DOĞRU, Emma, Saygı, (2010), “Koruma Altındaki Çocukların Aile ve Devlet Algısı Üzerine Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 65(1), 115-133.,

YAZICI, Ergün, (2012), “Korunmaya Muhtaç Çocuklar Ve Çocuk Evleri” Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:9, Sayı:18, s. 499-525

YILDIRIM, Şeyda, (2017), “2000’li Yıllarda Çocuk Koruma Sistemi İçinde Bakım Hizmetlerinin Genel Görünümü”, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:15, Sayı: 1, Mart.

YOLCUOĞLU, İsmet Galip, (2009) “Türkiye’de Çocuk Koruma Sisteminin Genel Olarak Değerlendirilmesi”, Aile ve Toplum Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi, Yıl: 11 Cilt: 5 Sayı: 18 Temmuz-Ağustos-Eylül 2009, ISSN: 1303-0256

YOLCUOĞLU, İsmet Galip, (2011) “Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kurulması, SHÇEK Genel Müdürlüğü’nün Kapatılması Konusunun İrdelenmesi” <http://ismetgalip.com/aile-ve-sosyal-politikalar-bakaligi-kurulmasi-ve-shcek-genel-mudurlugunun-kapatilmasi-ve-tasra-teskilatinin-il-ozel-idarelere-devredilmesi-konusunun-irdelenmesi/> Erişim: 09.02.2018

ULUGTEKİN, Sevda, (2004), “Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal İnceleme Raporları”, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2. Baskı, Yayın No:71, Aralık, Ankara.

ULUSAL VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLER TARAFINDAN DESTEKLENEN SURIYELİ GÖÇMENLER

Doç. Dr. İbrahim MAZMAN

Kırıkkale Üniversitesi, ibrahimmazman5@yahoo.com

Lale İZCİ

Kırıkkale Üniversitesi, lale-izci@hotmail.com

ÖZET

Son yıllarda Türkiye'nin dış politikasını büyük ölçüde Ortadoğu ülkelerinin biçimlendirdiği açıktır. Özellikle 2011'den bu yana Suriye'den Türkiye'ye göç eden insanların ve Ortadoğu topraklarının geleceği Türkiye'nin bugüne dek gündeminden düşmeyen en önemli konulardır. Suriye de devam eden iç ve dış karışıklıklar nedeniyle Suriyeli göçmenlerin ülkelerine dönme ihtimalleri her geçen gün zayıflamış ve sayısal olarak göç verilerine bakıldığında Suriyelilere yönelik insani, toplumsal, ekonomik ve siyasi desteğin sağlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bugün kamplarda veya kamplar dışında yaşayan Suriyeli göçmenler ya sosyal yardımlarla ya düşük ücretli işlerde ya da dilenerek daha birçok riskle karşılaşarak hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Konuyla ilgili sürdürülen küresel politikalara bakıldığında diğer ulusların Suriyeli vatandaşlara yönelik açık kapı bırakmadıkları, Türkiye'nin ise bu vatandaşlar için adeta bir umut ışığı haline geldiğini görmekteyiz. Durum böyle olunca devam eden savaş ve kitlesel göç hareketleri neticesinde "Suriyeli vatandaşlar Türkiye'nin toplumsal kültür ve değerlerine nasıl uyum sağlayabilir?" sorusu gündeme gelmiştir.

Bu uyum sürecinde pek çok olumsuzlukla ve engellerle karşılaşan göçmenlere yönelik hem yerel kurum, kuruluş, sivil toplum örgütleri hem de uluslararası örgütler Suriyeli göçmenlerin sorunlarına yönelik çözüm arayışları içine girmişlerdir. Türkiye'nin yerel kuruluşları aracılığıyla yapmış oldukları yardımların yanı sıra uluslararası sivil toplum kuruluşları da maddi ve manevi olmak üzere pek çok konuda Suriyeli halkı Türkiye'de desteklemektedir. Bu kuruluşların, Suriyeli vatandaşları Türkiye'de destekleyerek Avrupa ülkelerine yayılmalarının önüne geçmek, İnsan Hakları kapsamında çalışmalarını sürdürmek, uluslararası alanda tanınmak, Suriyeliler hakkında araştırma projeleri yürütmek, bunların yanı sıra bilinen ve bilinmeyen daha pek çok amaçla çalışmalarını yürütüyor olabilirler.

Bu çalışmayla Türkiye'de Suriyeli vatandaşlara yönelik yapılan yardımların niteliğinin, ulusal kurumların yardımlarının ve uluslararası örgütlerin çalışmalarının neler olduğu detaylandırılacak olup, bu kuruluşların listesi çıkartılacaktır. Bu sayede ülkemizde bu konuda çalışma yürüten kuruluşlara genel bir çatı çizilmeye çalışılacaktır. Yine çalışma ülkemizde Suriyelilere yönelik yapılan yardımlarda aktif rol alan uluslar arası kaynaklardan haberdar olma, takip etme ve konuyla ilgili çalışmalara rehber olma niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli Göçmenler, Ulusal ve Uluslararası Örgütler, Sosyal Yardımlar.

GİRİŞ

Bu makalede koruma altına alınan çocukların, yıllardır yetiştikleri yurt-yuva sisteminin terk edilerek, son yılların en yeni politikası olan ev tipi hizmet modellerinin tercih edilme sebepleri üzerine olumlu ve olumsuz tespitleri ortaya koymaktır.

Dünyada çocukların korunma altına alınma sebepleri farklı farklı sebepler temeline dayanmakla birlikte genel bir çerçeve çizilecek olursa çocuklar BM Çocuk Hakları temeline ekonomik yoksulluk, göç, sağlık, afetler, aile yapısındaki değişimler ve eğitim gibi toplumsal

sistemin parçalarında meydana gelen olumsuzluklar aileyi olumsuz etkilemekle birlikte çocuklarında koruma altına alınmalarına sebep teşkil edebilmektedir.

Türkiye’de korunma altına alınan veya alınması gereken çocukların yasal sorumluluğunu ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı üstlenmiştir. Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğünün koordinesinde oluşturulan hizmet modelleriyle aile yanında desteklenmesi gereken ya da koruma ve bakım altına alınarak kuruluş bakımında yetiştirilmeleri gereken çocuklar için en uygun hizmet modeli belirlenerek çocukların geleceğe hazırlanmasını sağlamaktadır.

Aile bir çocuğun en güzel psikolojik, biyolojik, sosyolojik, ruhsal gelişiminin sağlandığı ve kaderinin çizildiği yegâne kurumdur. Ancak çeşitli sebeplerle bu kurumun bütünlüğünden yoksun kalmış çocuklar için toplumun tüm kesimleri ve hizmet alanları aile kurumuna alternatif hizmet modelleri geliştirmelidir. Yıllarca çocukların sosyalizasyon süreçlerinde toplumsallaşmalarını sağlamak amacıyla çeşitli bakım yöntemleri uygulanmıştır. Ancak son yıllarda koruma altına alınan çocuk sayısındaki hızlı artış, kışla tipi kurum bakımının çocuklar üzerindeki olumsuz sonuçları, bütçe ve personel yetersizliği gibi faktörler kışla tipi hizmet modelinin daha detaylı değerlendirilmesine, modern ve daha sağlıklı bir yaşam alanı oluşturulmasını zorunlu kılmıştır.

Bu gerekçeyle yurt ve yuva sistemi detaylı bir şekilde eleştirilerek, çocukların kurum bakımından ayrıldıktan sonrada normal aile yaşamında olması gereken yaşam düzenini ve toplumsal kuralları hayatlarına yerleştirmelerinin en uygun ortamını oluşturmaya çalışmışlardır. Aile sıcaklığına en yakın yaşam düzeni ise ev tipi hizmet modellerinden öncelikle amaç çocuğu aile yanında nakdi destekle desteklemek, mümkün değilse koruyucu aile ve evlat edinme hizmetlerinden faydalanmalarını sağlamak, bu hizmetlerden de biri mümkün değilse çocuk evi sistemi sırada gelmektedir. Çocuklar çocuk evinde normal bir ailenin yaşayabileceği tüm imkânlara sahip ortamlarda ortalama altı çocuk ile birlikte yetiştirilmektedir. Sayılarının az olması çocukların psiko-sosyal gelişimlerinde oldukça önemli rol oynamaktadır.

Çocuk evi sistemi henüz toplum tarafından detaylı bir şekilde bilinmediği için sisteme halk tarafından ön yargı ve şüpheyle yaklaşılmaktadır. Bu nedenle sistemin topluma doğru aktarılması ve tanıtılması büyük önem taşımaktadır. Türk toplumu manevi duyguları oldukça yoğun yaşayan bir toplumdur. Bu nedenle çocukların hangi koşullarda yaşadıkları ve yetiştirildikleri topluma şeffaf bir şekilde anlatılmalı ve toplumun merakı giderilmelidir. Ayrıca merak edilen bu sistemden beklentiler oldukça yüksektir. Özellikle çocukların sosyalizasyon süreçlerinde birçok toplumsal kurala tanık olmaları, normal aile yaşamında görülen ev içi düzene deneyim kazanmaları, çocukların koruma altından ayrıldıktan sonra da sorunsuz bir aile düzeni kurabilmelerine yardımcı olması çocuk evi sisteminden beklentilerin en önemlisidir.

Bu gerekçelerle bu makalede, çocuk evi sisteminin detayları verilmeye çalışılmış olup yine karşılaştırmalı bir şekilde yurt ve yuvalardan farklı olarak çocuk evi hizmet modelinin avantajları üzerine durulmaya çalışılmıştır. Makalenin bazı yerlerinde ise Kırıkkale Çocuk Evi Koordinasyon Merkezi Müdürlüğüne bağlı çocuk evlerinde kalmakta olan çocukların kendi cümlelerinden çocuk evi sistemine yönelik düşüncelerine yer verilmeye çalışılmıştır.

ÇOCUK KORUMA SİSTEMİNİN TARİHÇESİ

Çocukların yetiştikleri mekânın dönüşümü üzerine değinmeden önce çocuk koruma sistemine ve tarihçesine genel çerçevede değinmek gerekmektedir.

Çocukluk dönemi, insanlığın gelişimi içerisinde korunması gereken bir dönem olduğu 17. ve 18. Yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan fikir hareketlerinin ve teknolojik gelişmelerin neticesinde çocukluk düşüncesinin modernleşmeye başlamasıyla kendini göstermiştir. Devletin çocuğun koruyucusu olarak bir misyon alması gerektiği ve çocukluğun insan yaşamındaki önemi ise yine 19. Yüzyılda Avrupa’da Locke, Rousseau, Goethe, Voltaire, Kant, Hume gibi bilginlerin önderliğinde ortaya atılan radikal fikirler arasında yer alır (Yolcuoğlu, 2009: 44; Salim, 2011:18).

Türk tarihinde çocuk koruma sistemine bakıldığında ise Selçuklulara kadar uzandığını görmekteyiz. Selçuklular zamanında Erbil Atabeği Muzafferuddin Gökböri, özürülere, ihtiyaçlara yönelik kurumlar kurmuş, yetim ve kimsesiz çocuklara yurtlar açmış hatta emzikli olanlara sütanneler tayin etmiştir. Yine Osmanlı Döneminde 19. Yüzyılda savaş sonrası ailelerini kaybeden yetim ve kimsesizlerin sayısındaki hızlı artıştan dolayı Tanzimattan sonraki dönemlerde de Osmanlının, çocukları koruma politikalarının bir sonucu olarak “Eytam Sandıkları, Mithatpaşa Islahhanneleri, Darüşşafaka, Hamidiye Etfal Hastahanesi, Fukaraperver Cemiyetleri, Darülhayr-ı Ali, Darülaceze, Darüleytamlar” gibi kurumlar kurarak dezavantajlı çocukları ihmal etmediğini görmekteyiz. (Salim, 2011:34-46)

Yine Türk tarihinde çocuk koruma hizmeti Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren aralıksız devam etmiş Milli Mücadele döneminden başarıyla çıkılmasının ardından yine savaş sonrası kimsesiz kalan çocuklara yönelik Himaye-i Etfal Cemiyeti/Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun (TÇEK) faaliyetleri merkezi hükümetçe desteklenmiştir. (Salim, 2011:47) Devlet desteğiyle TÇEK sosyal politikalarını yıllarca geliştirmeye başlamış ve bağlı kuruluşlarını çeşitlendirerek büyümeye devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin ilk Korunmaya Muhtaç Çocuklar Kanunu 1949 yılında çıkarılmıştır. (Sarıkaya, 2004: 201) Türkiye’de sosyal alana ilişkin en önemli düzenlemeler, 1960’lı yıllara denk gelmektedir. Bunlardan en önemlisi, 1959 yılında “Sosyal Hizmetler Enstitüsü”, 1961 yılında da “Sosyal Hizmetler Akademisi”nin kurulmasıdır. 1963 yılında ise 225 sayılı Kanun ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bünyesinde Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuş, 20 sene yürürlükte kaldığı süre içerisinde, gerçekleşen faaliyetlerinin niteliği ve kazanımları ile 1983 yılında kurulacak SHÇEK’e hazırlık niteliğindedir. Bu gelişmeler, 1983 yılında, 2828 sayılı SHÇEK Kanunu çıkartılmasıyla sosyal hizmetlerin tek tek çatı altında toplanması sağlanmıştır. (Uluğtekin, 2004:46-61)

BM Çocuk Hakları Genel Kurulu tarafından Çocuk Hakları Sözleşmesi ise 20 Kasım 1989 tarihinde benimsenmiştir. Türkiye’de dâhil olmak üzere 142 ülkenin onayladığı sözleşmeyi Türkiye 2 Ekim 1995’te uygulamaya başlamıştır. Bu sayede Türk kanunlarının uluslar arası sözleşmeyle harmanlanarak diğer uluslarla ortak dilde bir çocuk kanunun temelleri atılmıştır. Bu sözleşmeyle geleceği risk altında olan çocukların ülkeler tarafından korunması hükme bağlanmıştır. Çocuğun ve çocukluk döneminin koruma altında olması yalnızca Çocuk Hakları Sözleşmesinde yer alan bir olgu değildir. Yine İnsan Hakları Evrensel beyannamesi 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi ve Çocuk Mahkemelerinin Yönetimi Hakkında Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları (Beijing Kuralları) gibi birçok beyanname ve bildiriyle çocukların esenliği ve yaşama koşullarının yükseltilmesi amacı güdülmüştür (Çocuk Hakları Sözleşmesi).

Yine ülkemizde 2005 yılında resmi gazetede yayınlanan 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ile de çocukların refahı düşünülerek beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya şahsi güvenlikleri tehlikede olan çocukların bu risk ortamlarından uzaklaştırılması amaçlanmıştır (ÇHGM, 2018)

Ülkemizde sosyal hizmetle ilgili son gelişmelerden biride, Bakanlar Kurulu'nun 03 Haziran 2011 tarihinde aldığı kararla kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 8 Haziran 2011 tarihli Mükerrer Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. (Yolcuoğlu, 2011)

Türkiye’de geçmişten günümüze çocukların korunmasına yönelik gerçekleştirilen yasalar, politikalar ve uygulamalar ülkemizdeki çocuk hizmetleri sosyal politikalarının gelişmiş ülkelerle aynı seviyede uygulanmasına yönelik çabalardır.

TOTAL KURUMLARIN BİR ÖRNEĞİ YURT VE YUVALAR

Total kurum, Erving Goffman tarafından insanların hareketlerinin bürokratik araçlarla kısıtlandığı, uyku çalışma düzeni, oyun gibi faaliyetlerin aynı kurum içinde yapılması gerektiğini belirtmek ve böylece normal günlük yaşamdan fiziksel bakımdan yalıtılmış çok çeşitli kurumları analiz etmek amacıyla ortaya attığı bir terimdir. (Marshall, 2005:761)

Kurum bakımı korunmaya muhtaç çocukların yetiştirilmesi ve geleceğe hazırlanmaları için düşünülen en eski bakım yöntemidir. Kurum bakımı yıllarca kışla tipi, koğuş tipi veya toplam kurumlar olarak adlandırılan, yüksek kapasiteli, büyük binalarda sağlanmıştır. Bu kuruluşlar genel olarak toplumdan soyutlanmış, kendi içine kapanmış ve toplumun devamlı merak konusu olan binalar olarak bir görünüm çizmişlerdir. Farklı fonksiyonlarda hizmet binaları olmakla birlikte yetiştirme yurtları ve yuvalar toplum tarafından en bilinen ve halka açık olan kurum binalarıdır. Bu nedenle Yetiştirme yurtları ve yuvaların tanımını yaparak arasındaki farklılığa değinmek yerinde olacaktır.

Yetiştirme Yurtları: 13–18 yaş arası korunma gereksinimi olan çocukları korumak, bakmak ve bir iş veya meslek sahibi, edilmeleri ve topluma yararlı kişiler olarak yetiştirilmelerini sağlamakla görevli ve yükümlü olan yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. (Yıldırım, 2017:101)

Çocuk Yuvaları: 0-12 yaş arası korunma gereksinimi olan çocukların, bedensel, eğitsel, psiko-sosyal gelişimlerini, sağlıklı bir kişilik ve iyi alışkanlıklar kazanmalarını sağlamakla görevli ve yükümlü yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. Gerekli durumlarda 12 yaşını bitirmiş korunma gereksinimi olan kız çocukları da yuvalarda bakılabilmektedir. (Yıldırım, 2017:101)

Kışla tipi çocuk kurumları her ne kadar eğitim, sağlık, ekonomik ve personelle desteklense ve güçlendirilse bile binalardaki koğuş atmosferi çocukların psikolojik açıdan olumsuz etkilenmelerine ve kişisel ilişkiler, günlük yaşantı, deneyimler yönünden eksik kalmalarına neden olmuştur. Kurumun normal bir toplum yaşantısı vermemesi ve yapay bir yaşam alanı atmosferinin olması çocuğun psikolojinin ihmal edilmesi olarak değerlendirilmelidir. (Akyüz, 1991:727) Yine yurt ve yuvaların şehrin uzak bir yerinde kurulmaları, toplumun bütününden ayrı bir yerde konumlanmış olmalarından dolayı kendilerini dışlanmış olarak hissetmeleri mümkün olabilmektedir. (Suğur ve Saygı, 2010:127-128) Toplumla bütünleşme ve kişinin sosyalleşmesi tam olarak başarılı olmadığında birey üzerinde tahripkâr sonuçlar doğurabilmektedir.

Kurum bakımının uzun yıllar kışla tipinde uygulanması çocuklara yönelik sunulan hizmet kalitesini düşürmüştür. Çocukların yatakhanelerini çok fazla çocukla paylaşmaları bireysel alan oluşturmalarının önüne geçmiş, serbest zaman için ayrılan mekânların büyüklüğü çocuklara ortamın dershane veya okul ortamı atmosferi hissettirmiştir. Mekânsal olarak ev atmosferi oluşmadığından yurt ve yuvalar çocukların psikolojik olarak aidiyet duygusunun gelişmesinin önüne geçmiştir. (Akyüz, 1991:731) Bunun sonucunda yıllarca çocuklar, bu psikolojinin etkisi altında kurum bakımından kaçmaya yönelik tavır geliştirmişlerdir.

Yapılan birçok araştırmada koğuş tipi kurumlarda büyüyen çocukların sosyal uyum problemleri, bağlanma sorunu yaşadıkları, güven duygusunda eksiklik, motivasyon bozukluğu, özgüven eksikliği, sorumluluk almaktan kaçınma vb. tutumlar geliştirdikleri tespit edilmiştir. (Öcal ve Kemerkaya, 2011:77; Bakırcı, 2015:78;)

Yine idari iş ve işlemlerin yürütüldüğü alan ve çocukların yaşam alanlarının aynı binada olması çocukların resmi işleyişe tanık olmasına sebep olmaktadır. Bu durum çocukların yaşam alanlarına ve kendi aralarında kurdukları ve personelle kurdukları iletişimde de resmiyet olarak kendini hissettirmektedir.

Kurum bakımı çocuğun yalnızca yeme, içme ve barınma gibi zaruri ihtiyaçlarının giderildiği yerler olmamakla birlikte çocuğu her an gerçek hayat ve toplumla temasını sağlayan bir ruh, prensip ve programına sahip olmak zorundadır. Çocuk, toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal gerçeklerinden soyutlanmaksızın doğal bir ortamda sosyalleşmeleri bir ihtiyaçtır.

İşte bu gerekçelerle çocukların kurum bakımından ayrıldıktan sonra da sağlıklı toplumsal ilişkiler geliştirebilsinler, kendi kendilerine yetebilir hale gelip dezavantajlı gruptan avantajlı gruplara nasıl ulaşabilsinler diye “Çocukları geleceğe daha sağlıklı nasıl hazırlayabiliriz?” sorusunun cevabı aranmaya başlanmıştır.

Yurt ve yuva sisteminde yetişen çocuklarda görülen çeşitli sorunlar Türkiye'de de kurum bakımı hizmetinin yeniden yapılandırılması ihtiyacını beraberinde getirmiştir. İşte bu nedenle 2005' den bu yana çocuk evi hizmet modeline geçişle ilgili hızlı bir yapılanma sürecine girilmiştir. Şu anda da kurum bakımı hizmetinden faydalanan çocukların çok büyük bir kısmının çocuk evi hizmet modelinden faydalanması hedeflendiğinden çocuk evlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. (Yıldırım, 2017:103)

Nihai olarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ev tipi hizmet modelinin olumlu sonuçlar vermesi neticesinde tüm Türkiye'de 2017 yılı Haziran ayı sonu itibari ile çocukların toplu bakımını sağlayan çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtlarını kapatarak aile ortamına benzeyen ve az sayıda çocuğun kaldığı çocuk evleri ve çocuk evleri sitesi modeline geçmiştir. (ASPB, 2017:8)

EV TİPİ HİZMET MODELİNİN BİR ÖRNEĞİ: ÇOCUK EVLERİ

Çocukların korunması ve yetiştirilmesi tüm toplumun ortak görevi ve sorumluluğu altındadır. Bu hizmet öncelikle gönüllük esasına dayanmakla birlikte çocukların fiziksel, psikolojik ve sosyolojik gelişimlerini engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması ortak çabanın bir ürünüdür. Bu engeller son yıllarda daha profesyonel bir yaklaşımla eleştirilmiş ve çocukların gelişimlerini olumsuz etkileyen faktörler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Kışla tipi kurum bakımının ortaya çıkardığı olumsuzluklar nedeniyle bu tür yapı ve hizmetler değiştirilmeye başlanmıştır. Artık kurumlar, koğu sisteminden oda sistemine ve içinde daha az sayıda çocuğun barınabileceği kurumlar hâline dönüştürülmektedir (Yılmazdan akt. Yazıcı, 2012:507). Korunmaya muhtaç durumda bulunan çocuklar için aile ortamına en yakın fiziksel ortamı sağlamaya çalışan ev tipi kurumların başında çocuk evleri gelmektedir. Çocuk evlerinin yönetmelikte yer verilen tanımına bakılacak olursa;

Çocuk Evleri: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Çocuk Evleri Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin dördüncü maddesinde tanımlanan şekliyle; Çocuk Evleri, sosyal hizmet kuruluşu olup, her ilin sosyal, kültürel açıdan çocuk yetiştirmeye uygun bölgelerinde tercihen il merkezinde okul ve hastanelere yakın apartman dairesi veya müstakil dairelerde 5 ila 8 çocuğun kaldığı evleri ifade etmektedir. (SHÇEK, 2008, Madde:4)

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Çocuk Evleri Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğe göre çocuk evinin şu özelliklerde olması gerekir; Çocuk evlerine, evleri belirten herhangi bir tabela asılamaz. Her çocuk evinde binanın fiziksel koşullarına ve olanaklarına uygun olarak düzenlenmiş yatak odaları, oturma ve yemek salonu, mutfak, banyo, tuvalet ve diğer ihtiyaç duyulan bölümler bulunur. Bu bölümlerin belirlenen kapasiteye cevap verebilecek büyüklükte olması gerekir. Çocuk evlerinin faaliyetleri 24 saat esasına dayalı olarak yürütülür. Her bir çocuk evinde en fazla üç personel görevlendirilir. Personelin çalışma gün ve saatleri, çocukların günlük yaşamları dikkate alınarak, aylık olarak düzenlenir. Çocukların gelişim, öğrenim ve meslek edinmeye yönelik olarak kamu veya özel kurum ve kuruluşlar tarafından düzenlenecek her türlü kurslara, sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlere çocuğun ilgi ve ihtiyacına göre katılmaları sağlanır. (SHÇEK, 2008, Madde:14 ve 16)

Çocuk evleri, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı olup, Çocuk Evleri Koordinasyon Merkezi Müdürlüğü ismiyle İl Müdürlükleri bünyesinde hizmet vermektedir. Çocuk evlerinde ise çocuk evleri sorumlusuna bağlı bakıcı anne veya bakım elemanı bulunmaktadır. Çocuk evleri uygulaması Ankara'da pilot uygulamayla başlamıştır. Uygulamanın başarılı olması nedeniyle bu hizmet 2005 yılı içerisinde başka illerde de

uygulanmasına başlanmıştır. Çocuk evlerinin daha da yaygınlaştırılması için kamu ve gönüllü kuruluşlar ile işbirliği protokolleri yapılmaktadır (Yazıcı, 2012:509)

Çocuklarla yapılan görüşmelerde çocukların çocuk evi sistemi hakkındaki görüşleri kendi cümlelerinden şu şekilde ifade etmek mümkündür.

“Bu ev çok sessiz, sakin evde huzur var.”

“Servisteki arkadaşlarım çocuk evlerinde kaldığımı anlamıyorlar bu binada oturuyoruz sanıyorlar.”

“Artık hiçbir şeyim kaybolmuyor öğretmenim.”

“Dolabın kapağını açıp canımın isteği yiyeceği alabiliyorum.”

“Anneler çok güzel yemek yapıyorlar.”

ÇOCUK EVİ SİSTEMİNİN FARKLILIKLARI

Çocuk evleri, çocukların sosyalizasyon süreçlerinde aile ortamına ve normal bir ev düzenine uyarlanmış, en yakın uygulama biçimi olarak oluşturulmuş samimi ve sakin yapılardır. Koruma altına alınan çocukların öncelikle toplum hayatına sağlıklı entegre edilmeleri için gereken işleyiş çocuk evlerinde mevcuttur. Örneklendirecek olursak; normal bir ev yaşantısında olması gereken mutfak alışverişi nasıl yapılır, evin hijyeni nasıl sağlanır, yazlık kışlık yiyecekler nasıl muhafaza edilir, evin odalarının bölümlerinde neler yer alır, yemek nasıl yapılır, komşuluk ilişkilerinde nelere dikkat edilir, evin faturalandırılan giderleri, evde bakım onarım gerektiren işler nelerdir vb. daha birçok uygulamayla, çocuklara rol model olunarak, çocukların koruma kararı kaldırılıp kendi başlarına hayatlarına devam ettiklerinde de kendilerine yetebilir ve ihtiyaç duydukları şeylere ulaşabilir hale gelmeleri için uğraş verilmektedir.

Çocuk evleri sayıca yurt ve yuvalardan az çocuk kapasitesiyle işliyor olması, evde hem sessiz sakin bir ortamın oluşmasına hem de kalabalık gruplara nazaran çocukların bireysel özellik ve yeteneklerinin daha kolay fark edilmesine olanak sağlamaktadır. Yine az sayıda çocuk olması çocukların kendilerine ait odalarını en fazla bir çocukla paylaşmaları ve bireysel alanlarını kendilerinin kontrol ediyor olması çocuklarda aidiyet duygusunun gelişmesini sağlamaktadır.

Çocuk evlerinde çok fazla çocuk sirkülasyonu olmaması, bakım personelinin en fazla 3 kişiden oluşması ve personelin çok sık zaman aralıklarıyla mesai değişimi olmaması çocukların yaşadıkları ortama, akranlarına ve bakıcı annelere daha kolay bağlılık geliştirdiğini göstermiştir. Yine çocukların aralarında en fazla üç yaş fark bulunması, ev içinde akran baskısının ve lider çocukların oluşmasının önüne geçmektedir. Çocuklar aynı yaş grubu akranlarıyla daha özgüveni yüksek ve baskılanmamış bireyler olarak yetişmektedirler.

Çocuk evlerinin gider tablosu ve Yurt-Yuvaların gider tablosuna bakıldığında yine çocuk evlerinin giderlerinin daha az olduğu devlete daha az maliyette olduğunu söylemek mümkündür. Koşu tipi kurum bakımı modellere nazaran çocuk evi sisteminin maliyeti yarı yarıya düşmüştür.

Bir diğer değinilmesi gereken noktada çocuk evlerinde kalan çocukların komşuluk ilişkilerini öğrenmeleri, bayramlarda, kandillerde vb. özel günlerde toplumsal değerlerimizi komşular sayesinde yaparak yaşayarak öğrenmeleri onları toplumla daha kolay uyumlu hale getirmektedir. Çocuklar bayramlarda harçlık toplamanın, komşularına aşure dağıtmanın veya eve gelen misafirin elini öpmenin manevi anlamını idrak ederek yetişmektedirler. Öğrendikleri bilgileri de eve yeni bir arkadaşları geldiğinde ona da aktarıyor olmaları toplumsal bir kazanç olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde aynı binada yaşanan komşularda çocuklara yaklaşımlarında acıma duygularından ziyade onları koruma ve yardımcı olma duygularıyla yaklaştıklarından çocuk evi sistemi yalnızca görevlilere değil topluma da çocukları sahiplenme, koruma ve kollama yönünde sorumluluk yüklemektedir.

Çocukların ev işlerinde ve kendi bireysel işlerinde yapılan faaliyetin kontrollü bir şekilde öğretiliyor olması onlara hem özgüven ve beceri kazandırmaktadır hem de sorumluluk sahibi bireyler olarak yetişmelerini sağlamaktadır.

Çocuk evinin çocuklara sağladığı fayda bunlarla sınırlı olmayıp özellikle kendilerinin dışarıdan yuva çocuğu olarak etiketlenmelerini de çocuk evleri sayesinde aşabilmektedirler. Çocuk evlerinin kapısında tabela olmaması veya herhangi bir yerinde resmi bir ibare bulunmaması özellikle 15 yaş üstü çocuklar tarafından oldukça kabul gören bir durumdur. Pek çok çocuk yaşam alanlarının herkes tarafından yuva-yurt olarak bilinmesinden rahatsızlık duymakta ve bunu saklamaya çalışmaktaydı. Çocuk evlerinin toplumda görünür halde olmaması ve yuva görünümünden kendini kamufle etmesinden dolayı çocuklar çevrenin acıma duygularına maruz kalmadan kamusal alanda, rahatça sosyal faaliyetlerini gerçekleştirebilmektedirler.

Koruma ve bakım altında bulunan iki çocuğumuzun çocuk evi sistemiyle ilgili kendi tespitlerinden kendilerinin ifadeleriyle bahsedecek olursak;

Ben Çınar Çocuğevinden İSMAİL ÇÖLLÜ 8 yıldır yuvada ve çocuğevlerinde kalmaktayım. Kırıkkale Özel DEK kolejinde burslu olarak 10. Sınıfa gidiyorum. Gelecekte doktor veya mühendis olmak istiyorum. Yuvadan Çınar çocuğevine geldiğimden beri hayatımda çok şey değişti şimdi size bunlardan bahsetmek istiyorum...

SİSTEMSEL

✓ Mutfak alışverişi nasıl yapılır, evin hijyeni nasıl sağlanır, yazlık kışlık yiyecekler nasıl muhafaza edilir, yemek nasıl yapılır, komşuluk ilişkilerinde nelere dikkat edilir, evin faturaları nasıl ödenir, tasarruf yapmak için neler yapmam gerekir, evde bakım onarım gerektiren işler nelerdir gibi daha birçok sosyal yaşamda uymam gereken kuralların hemen hepsini öğrendim ve öğrenmeye devam ediyorum

✓ Odamı yalnızca bir kişiyle paylaşıyorum ve kendime ait bir alanım var ders çalışırken gürültü olmuyor, sessiz bir ortamda kendi masamda ders çalışabiliyorum ve eve sürekli farklı çocuk gelmiyor 6 kişiyiz arkadaşlıklarımız uzun süreli oluyor.

✓ Hijyen olarak evimiz daha temiz ve daha bakımlı.

PERSONEL

✓ Evde çok fazla anne yok 3 taneler ve eşyalarımızın yerleri sürekli değişmiyor.

✓ Grup sorumlumuz yuvada olduğu gibi 17.00'den sonra evine gitmiyor. Akşam bizim okuldan gelmemizi bekliyor. Etkinliklerimizi grup sorumlusu ile birlikte akşamları yapabiliyoruz.

✓ Anneler bizimle daha fazla zaman geçiriyor.

Ben NEHİR Çocuğevinden Gülbahar Demir 4 yıldır yuvada ve çocuğevlerinde kalmaktayım. Kırıkkale Anadolu İletişim Meslek Lisesi Radyo televizyon programcılığı bölümü 12. Sınıf öğrencisiyim. Gelecekte senarist olmak istiyorum. Yuvadan nehir çocuğevine geldiğimden beri yaşadığım deneyimleri sizlerle paylaşmak istiyorum.

ETKİNLİKLER

✓ Bayramlarda komşulara bayramlaşmaya gidiyoruz, yada aşure yapıp komşularımıza dağıtıyoruz çok seviniyorlar.

✓ Etkinlikleri daha az çocukla yaptığımız için dışarı çıktığımızda çok dikkat çekmiyoruz.

GÜNLÜK YAŞAM

✓ Evde en küçüğümüz ve en büyüğümüz arasında en fazla 3 yaş var aramızda gürültü yapan küçük çocuklar yok altımızda fikir veya davranış olarak aynı ortak noktada buluşuyoruz. Derslerimizde birbirimize yardımcı oluyoruz.

✓ Kapımızda çocuk evine ya da yuvaya benzer bir tabela yok bazı arkadaşlarım kurumda kaldığımı bilmiyorlar, servise binerken de apartmanın önünden bindiğim için anlamıyorlar.

✓ Yuvada sürekli misafir geldiği için dikkatimiz dağılıyordu ama evlerde çok misafir gelmediği için okuldan sonra dinlenebiliyoruz.

BESLENME

- ✓ Yemekler yuvada daha çok çocuğa yapıldığı için tadı güzel olmuyor ancak şimdi daha az sayıda çocuğa yapıldığı için daha taze, sıcak ve tadı daha güzel.
- ✓ Kendi yemeklerimizi yapabiliyoruz ve yemek yapmayı öğrenebiliyoruz.

SONUÇ

Türkiye’de çocuk koruma tarihinin oldukça zengin, çocukların yaşadıkları tüm sorunlarını kapsayıcı ve çözüm odaklı kuruluşlarla bütüncül bir yaklaşımın olduğunu söylemek mümkün. Her geçen yıl koruma ve bakım altında bulunan çocuklara daha kaliteli hizmetler sunabilmek için Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın öz eleştiri yaparak kurumlarını yenilediğini, çocukların topluma faydalı ve gelecek vadeden bireyler olma yönünde önlerindeki engelleri kaldırmaya çalıştığına tanık olmaktayız. Bunlardan bir tanesi de yıllardır süregelen yurt-yuva kültürünün kökten bir çözümle değiştirilmesi ve adeta reform niteliğinde bir uygulama olan çocuk evlerinin Türkiye çocuk koruma sistemine kazandırmasıdır. Bu sayede çocuklar daha sessiz, daha sakin, halkın normal sürdürdüğü hayatları çocuklarda yaparak yaşayarak ve iyi uygulama örnekleriyle bir araya gelerek öğrenmektedirler.

Bu sistem çocuklar için kalıcı bir öğrenme, iyi birer rol model olmanın yanı sıra çocukların psikolojik, fiziksel ve sosyal gelişimlerini de olumlu anlamda etkilemektedir. Yurt yuva sisteminin getirdiği olumsuzlukların ortadan kaldırılarak çocuklara bireyselliklerini ön plana çıkaracak, topluma uyumlarını daha kolay sağlayacak, kişiliklerini oluşturdukları çocukluk döneminde güzel hatırlayacakları mutlu anılar bırakacak ortamlar oluşturulması Türkiye’nin küresel olarak da diğer milletlerle yarışacak seviyeye getirmiştir. Her ne kadar Türkiye bu çalışmaları uygulamaya gecikmiş olsa bile kısa süre içerisinde ev tipi hizmet modellerine dönüşüm sürecinde oldukça hızlı adımlar atmış ve bu konuda büyük ilerlemeler kaydetmiştir.

Yine çocuk evlerinin toplumla iç içe, toplumla birlikte hizmet veriyor olması çocukları hayata hazırlayan bir diğer önemli faktördür. Komşular manevi duygular içerisinde çocuklarla güzel ilişkiler kurmaya çalışmakta, onları sahiplenmekte, tehlikelere karşı korumaya çalışmakta ve özel günlerde çocuklara toplumsal değerleri kolaylıkla aktarabilmektedirler.

Ayrıca çocuk evi hizmeti çocuklar üzerinde olumlu etkisi ile birlikte kamu kaynağının etkin değerlendirilmesi açısından da uygun bir hizmettir. Çocuk evi hizmetinde çocuklara harcanan maliyet yurt yuva sistemine göre yarı yarıya azalmıştır. Buna karşın çocuklar çocuk evi hizmetinden kuruluş bakımına göre yüksek oranda olumlu faydalanmaktadır. Bu sebeple söylenebilir ki çocuk evi hizmet modeli, koruma ve bakım altına alınan çocukların sağlıklı yetişmesi için koruyucu, önleyici ve rehabilite edici yönünün yüksek olması açısından oldukça önemli sistemdir.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Emine (1991), “Çocuğun Güvenliği İlkesi Işığında Korunmaya Muhtaç Çocuklar”, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 24(2)

ASPB, (2017), “Türkiye’de Çocuklara Yönelik Koruyucu Ve Önleyici Politikaları Değerlendirme Çalıştayı Raporu”, 27 Temmuz 2017 Crowne Plaza, Ankara.

BAKIRCI, Mustafa, (2015), “Yetiştirme Yurdunda Kalan Çocukların Eğitim Problemleri - Değerler Eğitimi İle İlişkili Bir Değerlendirme”, Dergipark, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, 75-106

ÇHGM, 2018, “Tarihçe”, <http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/hakimizda/tarihce>, Erişim:15.03.2018

MARSHALL, Gordon, (2005), “Sosyoloji Sözlüğü”, Çev: Osman Akınbay & Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

SHÇEK, (2008), “Sosyal Hizmetler Ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Çocuk Evleri Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik”, Tarih: 05.10.2008 Sayı: 27015 R.G.

ÖCAL, Adem & KEMERKAYA, Güven, (2011), “Yetiştirme Yurdunda Kalmış Yetişkinlerin Devlet ve Vatandaşlık Algıları Üzerine Nitel Bir Araştırma”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi,30, 63-82

SALİM, Muammer, (2011), “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Çocuk Koruma Politikaları Ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu”, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta–2011

SARIKAYA, Makbule, (2004), “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Kimsesiz Çocuklara Yönelik Kapsamlı Bir Proje” Atatürk Dergisi Journal Of Atatürk, Cilt:4 Sayı:1 <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/view/1025001103/1025001097> Erişim: 09.02.2018

SUĞUR, Nadir & DOĞRU, Emma, Saygı, (2010), “Koruma Altındaki Çocukların Aile ve Devlet Algısı Üzerine Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 65(1), 115-133.,

YAZICI, Ergün, (2012), “Korunmaya Muhtaç Çocuklar Ve Çocuk Evleri” Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:9, Sayı:18, s. 499-525

YILDIRIM, Şeyda, (2017), “2000’li Yıllarda Çocuk Koruma Sistemi İçinde Bakım Hizmetlerinin Genel Görünümü”, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:15, Sayı: 1, Mart.

YOLCUOĞLU, İsmet Galip, (2009) “Türkiye’de Çocuk Koruma Sisteminin Genel Olarak Değerlendirilmesi”, Aile ve Toplum Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi, Yıl: 11 Cilt: 5 Sayı: 18 Temmuz-Ağustos-Eylül 2009, ISSN: 1303-0256

YOLCUOĞLU, İsmet Galip, (2011) “Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kurulması, SHÇEK Genel Müdürlüğü’nün Kapatılması Konusunun İrdelenmesi” <http://ismetgalip.com/aile-ve-sosyal-politikalar-bakaligi-kurulmasi-ve-shcek-genel-mudurlugunun-kapatilmasi-ve-tasra-teskilatinin-il-ozel-idarelere-devredilmesi-konusunun-irdelenmesi/> Erişim: 09.02.2018

ULUĞTEKİN, Sevda, (2004), “Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal İnceleme Raporları”, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2. Baskı, Yayın No:71, Aralık, Ankara.

ÖĞRETİM ELEMANLARI-ÖĞRENCİ ETKİLEŞİMİNİN ÖĞRETİM ELEMANLARI PERSPEKTİFİNDEN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA: BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİ ARAŞTIRMASI

Doç. Dr. Cemil ÖRGEV

Sakarya Üniversitesi, corgev@sakarya.edu.tr

ÖZET

Liderlik, bir grup insanı belli amaçlar etrafında toplayabilme ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için onları harekete geçirme bilgi ve yetenekleri toplamıdır. Lider-üye etkileşimi de karşılıklı güvene, saygıya ve görev bilincine dayanan bir teori olup liderliği, lider ile üyeleri arasındaki ikili ilişkiler bağlamında açıklayan, liderlerin iş kaynaklı farklılıklara paralel olarak astlarına karşı farklı tutum sergilediğini ileri süren bir teoridir.

Çalışmada, Liden, R.C., & Maslyn, J.M. (1998) tarafından geliştirilen “Lider-Üye Etkileşim Ölçeği” kullanılarak bir devlet üniversitesinde görevli öğretim elemanlarının “Öğretim Elemanı-Öğrenci Etkileşimi” Öğretim Elemanı perspektifinden araştırılmıştır.

Bu kapsamda, araştırma evrenini Türkiye’de bir devlet üniversitesinde bulunan altı fakültenin (Sağlık Bilimleri Fakültesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Hukuk Fakültesi ve İşletme Fakültesi) 872 Öğretim elemanı oluşturmaktadır. Ancak, örneklem olarak 115 öğretim elemanına anket formları dağıtılmış ve eksik ve yetersiz bilgi nedeni ile 108 anket formu değerlendirilmeye uygun bulunmuştur. Elde edilen veriler SPSS 23.0 programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Cronbach alfa katsayısı 0,85 olarak hesaplanmış olup sonuç yüksek ve kabul edilebilir bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Lider- Üye Etkileşimi, Akademik Personel, Öğrenci, Devlet Üniversitesi.

260

A STUDY TO DETERMINE TEACHING STAFF – STUDENT EXCHANGE FROM THE PERSPECTIVE OF TEACHING STAFF: A RESEARCH ON A STATE UNIVERSITY

ABSTRACT

Leadership is the sum total of the knowledge and skills to mobilize a group of people around certain goals and to mobilize them in order to accomplish those goals. Leadership-member interaction is a theory based on mutual trust, respect and duty consciousness, and leadership is a theory that explains in the context of bilateral relations between leader and members, that leaders are showing different attitudes towards their subordinates in parallel with work-related differences.

In the study, " The Leader-Member Interaction Scale" developed by Liden, R. C., & Maslyn, J. M. in 1988 has been used to explore "The Instructor-Student Interaction" from the perspective of the teaching staff attendant at a state university .

In this context, the research universe of study constitutes 872 teaching staffs in six faculties (Faculty of Health Sciences, Faculty of Political Sciences, Faculty of Engineering, Faculty of Science and Literature, Faculty of Law and Business School) at a state university in Turkey. However, as a sample, the questionnaire forms were distributed to 115 teaching staffs and 108 questionnaire forms were deemed appropriate to evaluate because of incomplete and insufficient information. The obtained data were evaluated using the SPSS 23.0 program. The Cronbach's alpha coefficient was calculated as 0.85 and the result was high and acceptable.

Key words: Leadership, Academic Personnel, Leader-Member Exchange, Student, State University.

GİRİŞ

Çağıyla yarışabilir, vizyon sahibi, çevresine faydalı, değer yaratan, erdem sahibi birey yetiştirmenin önem kazandığı yüksek öğretim sektöründe, akademik performans ile lider-üye etkileşimi arasında yakın ilişki söz konusudur (Dal ve Çorbacıoğlu, 2014, s.291).

Lider, başkalarını belirli amaçlar doğrultusunda bir takım davranışlarda bulunmaya sevk eden kişi iken; liderlik, liderin yaptığı şeylerle ilgili bir süreçtir. Lider, bu anlamda; belirli zaman ve durumlar içinde ilişkili bulunduğu grup, örgüt veya toplumun tutum, davranış ve etkinliklerini değiştirip, yöneltmeye çalışır. Liderliğin temelinde diğerlerini etkileme vardır (Efil, 2006, Güney, 2000, s.160).

Sosyal değişimi, iki şekilde ele almak mümkündür; biricisi, işgören ve çalıştığı örgüt arasında “algılanan örgütsel destek” olarak adlandırılan değişimler, ikincisi ise işgören ve birlikte çalıştığı lideri ya da yöneticisi arasındaki etkileşimi ifade eden “Lider-Üye Etkileşimi” (Wayne, Shore ve Liden, 1997, s.82; Liden ve Maslyn, 1998, s.44).

Lider-Üye Etkileşimi, düşey bağlar kuramı olarak da adlandırılmaktadır. Lider-üye etkileşiminde, üst ve ast arasındaki iki yönlü ilişki ya da düşey bağlar, en temel kapsamı oluşturmaktadır (Truckenbrodt, 2000, s.234). Değişim ilişkilerinin kalitesi, astlarının bağlılığını ve iyi niyetini etkilemektedir. LÜE, devir (Ferris, 1985), inovasyon desteği (Scott ve Bruce, 1994), üretkenlik (Graen, Novak ve Sommerkamp, 1982) ve performans (Wayne, Shore ve Liden, 1997) ile pozitif ilişkilidir.

LİDER ÜYE ETKİLEŞİMİNDE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Lider ve Liderlik

İnsanların sosyal varlıklar olarak bir arada yaşama ihtiyacının yansıması olarak liderlik, insanların bir arada bulunmaları ile oluşan toplulukların yönlendirilmesi ihtiyacından kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır (İbicioğlu, Özmen, Taş, 2009, s.2).

Bir lider, bir deniz kabuğunda okyanusu görebilir, verilerden yola çıkar ve uzağa bakar. Üstün yönetsel becerilerin bir parçasıdır uzağı görme, zamanlama, yani zamanı doğru ve yerinde kullanabilme de bunun bir alt basamağıdır (İzgören, 2005, s.137); yönetim bilimcilerinden Warren Bennis, liderlik kavramına ilişkin olarak “Liderlik, tıpkı güzellik gibidir, onu tanımlaması güçtür; ama gördüğünüzde tanırırsınız” demiştir (Bennis, 2006, s.4-5); liderlik, insanları belli bir yolu takip etmeleri konusunda etkileme etkinliği olarak tanımlanabilir (Adair, 2005, s.94).

Tüm bu tanımlamalardan yola çıkarak lider kavramını genel hatlarıyla şu şekilde ifade edebiliriz; organizasyonlarda çalışanları belirli bir amaç etrafında toplayabilen, güdüleyen; yönetim ve uzmanlık bilgisiyle ön plana çıkan; sorgulayan, iz süren değil ezber bozan, doğru işi doğru zamanda doğru yerde doğru yapan kişidir.

Liderlik saygınlık, güç veya statü ile ilgili değil; etki ve ikna ile ilgili olduğu için hiyerarşik ilişkileri değil insanlara öncülük etmeyi içermektedir (Balkar, 2012, s.116). Günümüzde liderlik anlayışında, vizyon belirleme, dürüstlük, sonuçlara odaklanma, ilham verme ve motive etme gibi belirleyici özellik ve davranışların ötesinde, küresel düşünme, kültürel farklılığı yönetme, liderliği paylaşma, ortaklıklar geliştirme ve teknolojik farkındalık geliştirme gibi yetkinlikler önem kazanmaktadır (Barutçugil, 2014, s.50-54).

1950’li yıllara kadar, liderlikle ilgili geliştirilen ilk yaklaşım olan özellikler yaklaşımı, sahip olunan çeşitli kişisel ve psikolojik niteliklerin bireyi lider yaptığı ve liderlerin doğuştan lider olarak doğdukları, onların belirli özellikleri ile seçilmiş kişiler olduğu görüşü teoriye kaynaklık etmiştir (Şimşek, 2006, s. 10; İbicioğlu, 2009, s. 4; Demir, Yılmaz, Çevirgen, 2010, s.132; Özkan, 2011, s.27). Bu yaklaşım, liderlik gibi karmaşık bir yapıya sahip süreci açıklamakta yeterli olmadığı ve diğer değişkenlerin göz ardı edildiği gibi sebeplerden eleştiriler almıştır (Çay, 2009, s.16).

Daha sonraları geliştirilen “Davranışsal yaklaşım” ise, liderlerin “nasıl” davrandıkları ve “ne” yaptıkları konusunun da önemli olduğu görüşüyle ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın temelini; liderleri başarılı ve aktif yapan unsurun liderlerin niteliklerinden çok, liderlik sürecinde göstermiş olduğu tutumlar olarak görülmektedir (Gürdoğan, 2010, s.24). Davranışsal kuramlar liderlik sürecinin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmakla beraber çevreye ve koşullara ağırlık vermemeleri nedeni ile eleştirilmişlerdir (Tengilimoğlu, 2005, s.4- 5).

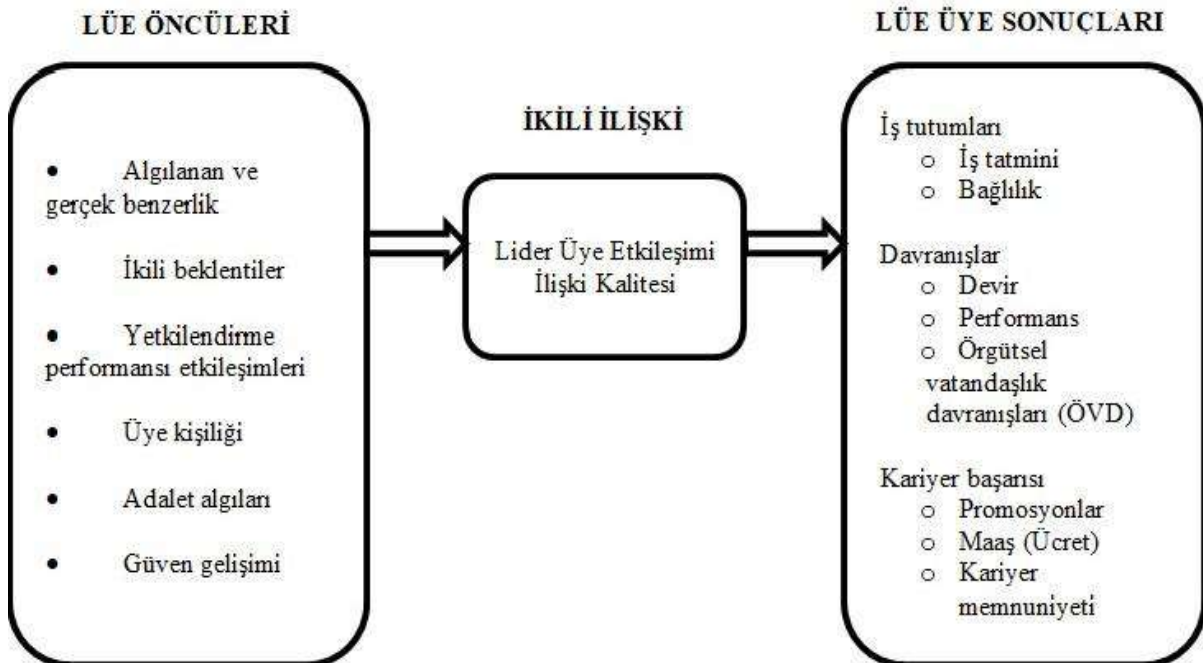
Durumsallık yaklaşımları ise, liderlikte belirli koşullarda hangi şartların önemli olduğunun tespitine ve bu şartlara uygun liderlik tarzının nasıl olacağı sorularına yanıt aramıştır (Taşdan, 2012, s.30).

Özellikle 1980’li yıllarla birlikte iş dünyasının koşullarının değişmesiyle, insanlarla birlikte örgütler ve örgütlerin ihtiyaçları da değişmiştir. Çağdaş olmak isteyen örgütlerin yapıları ve çalışma yöntemlerindeki gelişmelere bağlı olarak liderlik davranışlarında da değişimler zorunlu hale gelmiş ve liderliği açıklamaya yönelik yeni teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilere, dönüşümcü liderlik, karizmatik liderlik, kültürel liderlik, e-liderlik, akademik liderlik, stratejik liderlik ve hizmet eden liderlik kavramları da eklenmiştir (Avolio, Kahai ve Dodge, 2001, s.615-668; İbicioğlu ve Doğan, 2002, s.374-382; Fındıkçı, 2009, s.368-460).

Lider-Üye Etkileşim (LÜE) Teorisi

Lider-üye etkileşim (LÜE) teorisi, ilişkilere dayalı, çift yönlü bir liderlik teorisidir. Bu teoriye göre, liderlik, liderler ve takipçileri arasında geliştirilen değişim ilişkisinin kalitesinde yatmaktadır. Yüksek kaliteli etkileşim, güven, beğenme ve karşılıklı saygı ile karakterize edilir. İlişki kalitesinin niteliği, iş ile ilişkili refah ve çalışanların etkinliğini yansıtır (Erdoğan, Bauer, 2015, s.641).

Dönüşümlü, otantik, hizmetkâr veya güçlendirme teorileri gibi liderlerin ne yaptığı üzerine odaklanan davranışsal liderlik teorilerinden farklı olarak LÜE teorisi, liderlerin kendi gruplarında çalışanlarla birlikte geliştirdikleri ilişkilerin kalitesi aracılığıyla liderlik ettikleri varsayımına dayanır (Liden ve Maslyn, 1998, 43-72). Şekil 1’de LÜE Öncülerinin özeti ve Lider-Üye Etkileşimi ilişkilerinin sonuçları verilmiştir.

Şekil 1. Öncüllerin özeti ve Lider-Üye Etkileşimi ilişkilerinin sonuçları. LÜE, Lider-Üye Etkileşimi; ÖVD, Örgütsel Vatandaşlık Davranışları (Erdoğan, B. & Bauer, T.N., 2015, s.642).

Lider-Üye Etkileşiminin Düzeyi

Lider-üye etkileşiminin düzeyi, liderin kendisini izleyenlerle olan ilişkilerinin çeşitliliğine dayanır. Çalışılan birimdeki her ast, üstüyle çeşitli derecelerde ilişki kurar. Lider izleyenlerin bazılarıyla iyi iş ilişkileri geliştirirken bazıları ile daha zayıf ilişkiler geliştirmektedir. Bu ilişkilerin gelişmesindeki en önemli etken zaman baskısıdır. Çünkü yöneticilerin zaman baskısı, onların sadece birkaç astla yakın ilişkiler geliştirmesini mümkün kılmaktadır. Bunun yanında bireysel farklılıklar ve denetim merkezi de bu ilişkilerin yönünü belirlemede önemli birer etkiye sahiptir (Göksel, ve Aydın, 2012, s.247-248).

Lider-üye etkileşiminin düzeyi, örgütsel bağlılık, izleyicinin rolü ve iş performansı ile pozitif olarak; rol çatışması ve iş devir oranı ile negatif olarak ilişkilidir. Demografik niteliklerde, faaliyetlerde ve tutumlardaki kişilerarası benzerlikler, lider-üye etkileşiminin düzeyi için önemlidir. Benzerlik, arkadaşlık ve çekiciliği beraberinde getirir. Paylaşılan faaliyetler arkadaşlığın gelişmesinde önemlidir. Farklılıklar tarafların birbirinden uzaklaşmasına neden olabilir, birbirini sevmeyi ve katlanmayı engelleyebilir (Krishnan, 2005, s.15; Bauer ve Green, 1996; Cogliser ve Schriesheim, 2000, s.488).

Yüksek nitelikli etkileşim ilişkisinde işgören, sadece işini usulüne uygun yapmakla yükümlü değildir, aynı zamanda alışılmış iş beklentilerinin dışında da çalışmak ve liderine yarar sağlayıcı davranışlarda bulunmaktan da sorumludur. Bunun karşılığında lider de işgörenine ödül ve ayrıcalıklar sağlayıcı yükümlülükleri üstlenmeye niyetli olmalıdır. Bu açıdan ilişkilerin niteliğini belirleyen bir başka etken de liderin astlardan beklentileridir. Liderin astlardan beklentileri yüksekse, onlara daha zor görevler verir, geri besleme ve eğitim imkânı sağlar. Bunun karşısında beklentiler azaldıkça astlara rutin görevler verir, daha az geri besleme ve daha az eğitim fırsatı sağlar (Wayne, Shore ve Liden, 1997, s.85-89).

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, bir devlet üniversitesinde bulunan Sağlık Bilimleri Fakültesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Hukuk Fakültesi ve İşletme Fakültesinde görevli öğretim elemanlarının “Öğretim Elemanı-Öğrenci Etkileşimi” Öğretim Elemanı perspektifinden araştırılmıştır. Bu çalışmada aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

H1: Öğretim elemanlarının lider-üye etkileşimi anlayışı olumludur.

H2: Öğretim elemanının cinsiyeti lider-üye etkileşimi anlayışını etkiler.

H3: Öğretim elemanının medeni hali lider-üye etkileşimi anlayışını etkiler.

H4: Öğretim elemanın yaşı lider-üye etkileşimi anlayışını etkiler.

H5: Öğretim elemanın statüsü lider-üye etkileşimi anlayışını etkiler.

H6: Öğretim elemanın tecrübesi lider-üye etkileşimi anlayışını etkiler.

H7: Öğretim elemanın kurumdaki çalışma süresi lider-üye etkileşimi anlayışını etkiler.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın yöntemi, evren ve örnekleme, verilerin toplanması ile verilerin çözümlenmesi ve yorumu gibi konular ele alınmıştır.

Araştırmanın Yöntemi ve Ölçüm Aracı

Araştırmada ölçüm aracı olarak anket kullanılmıştır. Uygulanan anket, demografik bilgilerin toplandığı kısım ile beraber, 2 bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde, anketi cevaplandıran kişilerin cinsiyeti, medeni durumu, yaşı, çalıştığı yerdeki statüsü, mesleki tecrübesi ve çalıştığı kurumda çalışma süresi belirlenmeye çalışılmıştır.

Anketin, ikinci bölümünü oluşturan “Lider-Üye Etkileşimi” ölçeği kullanım izni, Robert Liden ile iletişime geçilerek, 30 Ekim 2017’de elde edilmiştir. Bu bölümde deneklerden, lider-üye etkileşimini yansıtan 12 ifadeyi, (1) hiç katılmıyorum, (2) biraz katılıyorum, (3) orta derecede katılıyorum, (4) Çok katılıyorum ve (5) Tam katılıyorum şeklinde cevaplamaları istenmiştir

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini 2018 yılında Türkiye’de bir devlet üniversitesinde bulunan altı fakültenin 872 Öğretim elemanı oluşturmaktadır. Coşkun, Altunışık ve Yıldırım’ın (2017) örneklem hesaplama tablosuna göre, bu çalışmada örneklem evreni yansıması için, $p=0.5$ anlamlılık düzeyinde ve %95 güven düzeyinde en fazla 269 öğretim elemanının araştırmaya katılımına ihtiyaç vardır. Ancak, örneklem olarak 115 öğretim elemanına anket formları dağıtılmış ve eksik ve yetersiz bilgi nedeni ile yalnız 108 anket formu değerlendirilmeye uygun bulunmuştur.

Verilerin Toplanması

Çalışmada, veri toplama aracı olarak anket tekniğinden faydalanılmış, Liden, R.C., & Maslyn, J.M. (1998) tarafından geliştirilen “Lider-Üye Etkileşim Ölçeği” kullanılarak, bir devlet üniversitesinde görevli öğretim elemanlarının “Öğretim Elemanı-Öğrenci Etkileşimi” Öğretim Elemanı perspektifinden araştırılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 23.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel yöntemler (sayı, yüzde, ortalama, standart sapma) kullanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmada altısı demografik özellikler olmak üzere 18 ifadeden oluşan bir form kullanılmıştır. Anket çalışması 2017 yılı kasım-Aralık aylarında yüz yüze görüşme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

Ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliği

Ölçeğin güvenilirliği ile ilgili olarak yapılan işlemlerde ilk olarak ölçekte yer alan soruların bütün bir ölçek oluşturacak şekilde hazırlanıp hazırlanmadığı, sorulardan elde edilen puanların toplanabilir olup olmadığını belirlemek üzere ölçeğin homojen ve toplanabilirlik özelliği test edilmiştir. Yapılan ”Hotelling T^2 testine göre (Hotelling $T^2=66,338$, $F=5,467$, $p=0,000$) ölçekteki maddelerin homojen olmadığı anlaşılmıştır. Bu bulgu, Lider-Üye Etkileşimi Ölçeği’nin madde ortalamalarını birbirinden farklı olduğu, örneklem grubunun maddelere verdikleri yanıtların birbirine benzemediğini ve tüm maddelerin ölçek için önemli olduğunu göstermektedir. Öte yandan “Tukey Non-Additivity” testi sonucuna göre ($F=4,97$, $p>005$) ölçeğin toplanabilir özelliğinin olduğu belirlenmiştir.

Lider-Üye Etkileşimi Ölçeği için geliştirilmiş olan anketin güvenilirliğinin belirlenmesi için Cronbach alfa katsayısı kullanılmıştır. Yapılan analiz neticesinde Cronbach alfa katsayısı 0,85 olarak hesaplanmış olup sonuç yüksek ve kabul edilebilir bulunmuştur.

Ankete Katılanların Demografik Özellikleri

Verileri analiz etmek için SPSS.23 paket programı kullanılmıştır. Öncelikle ankete katılan öğretim elemanlarının demografik özellikleri frekans tabloları şeklinde elde edilmiş ve Tablo 1’de verilmiştir. Ankete katılan öğretim elemanlarının %61,1’i erkek ($n=66$), %38,9’u kadın ($n=42$), %69’u evli ($n=75$), %31’i bekârdır ($n=33$). Katılanların statülerine göre %34,3’ü ($n=37$) araştırma görevlisi, %46,2’si ($n=50$) öğretim görevlisi, %13’ü ($n=14$), %3,7’si ($n=4$) Doç. Dr. ve % 2,8’i ($n=3$) Prof. Dr. olduğu belirlenmiştir. Tecrübe açısından ankete katılanların %71’lik kısmının 2-16 yıl tecrübeye sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların %70’i şu andaki kurumunda en fazla 10 yıl çalışanlardan oluşmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Medeni durum	Frekans	Yüzde
Erkek	66	61,1	Evli	75	69,4
Kadın	42	38,9	Bekâr	33	30,6
Toplam	108	100,0	Toplam	108	100,0
Yaş	Frekans	Yüzde	Statü	Frekans	Yüzde
20-29	31	28,7	Araştırma Gör.	37	34,3
30-39	29	26,8	Öğretim Gör.	50	46,2

40-49	29	26,9	Dr. Öğretim Üyesi	14	13,0
50-54	9	8,3	Doç. Dr.	4	3,7
55 üzeri	10	9,3	Prof. Dr.	3	2,8
Toplam	108	100,0	Toplam	108	100,0
Tecrübe (yıl)	Frekans	Yüzde	Çalıştığı süre	Frekans	Yüzde
2 yıldan az	10	9,3	2 yıldan az	16	14,8
2-4 yıl	17	15,7	2-4 yıl	17	15,7
4-6 yıl	12	11,1	4-6 yıl	17	15,7
6-8 yıl	8	7,4	6-8 yıl	9	8,3
8-10 yıl	13	12,0	8-10 yıl	17	15,7
10-12 yıl	8	7,4	10-12 yıl	6	5,6
12-14 yıl	5	4,6	12-14 yıl	4	3,7
14-16 yıl	14	13,0	14-16 yıl	15	13,9
16-18 yıl	9	8,3	16-18 yıl	6	5,6
18 yıl üzeri	12	11,1	18 yıl üzeri	1	,9
Toplam	108	100,0	Toplam	108	100,0

Betimsel istatistikler

Ölçekteki sorulara verilen cevaplar Tablo 2'de belirtilmiştir. Bulgulara göre öğretim elemanları öğrencilerin kendisi ile ders işlemekten memnun oldukları kanaatindedirler. Buna karşılık Öğrencilerinin müfredatla ilgili hedeflere ulaşmak için normalde olması gerekenden daha fazla çaba gösterdikleri görüşüne daha az katılmaktadırlar.

Tablo 2. Betimsel İstatistikler

İfadeler	N	Ortalama	Std.Sapma
Kişi olarak öğrencilerim, beni beğenirler.	108	3,917	,7749
Öğrencilerim, insanların arkadaş olmak isteyeceği bir kişi olduğumu düşünür.	108	3,935	,8783
Öğrencilerim, benimle ders işlemekten memnundurlar.	108	4,083	,7378
Öğrencilerim, konu hakkında tam bilgim olmasa da, verdiğim kararları savunur.	108	3,574	1,0430
Başkaları tarafından eleştirildiğinde, öğrencilerimi savunurum.	108	3,667	1,0231
İstemediğim bir hata yaparsa, öğrencilerimi diğerlerine karşı savunurum	108	3,694	,9996
Öğrencilerimin derslere ilgi ve alakaları, olması gerekenden fazladır.	108	3,611	,9356
Öğrencilerim, müfredatla ilgili hedeflerime ulaşmam için normalde olması gerekenden daha fazla çaba göstermektedirler.	108	3,389	1,0837
Öğrencilerim, gerektiğinde bana yardım etmek için çok çalışmayı sorun etmez.	108	3,528	1,1145
Öğrencilerim mesleki bilgi düzeyimi beğenir	108	3,981	,7486
Öğrencilerim, derslerle ilgili bilgi ve yeteneklerime saygı duyarlar.	108	3,944	,7082
Öğrencilerim, mesleki becerimi takdir ederler.	108	3,926	,9343

Hipotezlerin Test Edilmesi

Hipotezleri test etmek için önce verilerin normalliği araştırılmıştır. Ölçeğin toplanabilirliği dikkate alınarak madde ortalamaları için yapılan test sonucu dağılımın normal olduğu görülmüştür (Kolmogorov-Smirnov=0081, $p>005$). Buna göre parametrik testler uygulayarak hipotezler test edilmiştir.

Öğretim Elemanlarının Lider-Üye Etkileşimi Anlayışının Testi

Hipotez 1 için madde toplamları dikkate alınarak yapılan tek örneklem t testi sonuçlarının verildiği Tablo 3'e göre öğretim elemanlarının Lider-Üye Etkileşimi anlayışının olumlu olduğu hipotezi güçlü bir şekilde kabul edilmiştir ($t=4,95$, $p=0$).

Tablo 3. Öğretim Elemanı LÜE Anlayışı İçin Tek Örneklem t Testi

	Test Value = 3.5							
	T	Seb. Derecesi	Anlamlılık (2-tailed)	Ortalama	Std. Sapma	Mean Difference	%95 güven aralığı	
							Alt	Üst
Ortalama	4,950	107	,000	3,771	0,569	,27083	,1624	,3793

Öğretim Elemanının Lider-Üye Etkileşimi Anlayışının Cinsiyete Göre Değişimi

Öğretim üyesinin cinsiyetinin Lider-Üye Etkileşimi anlayışı üzerindeki etkisine ilişkin 2. Hipotez bağımsız örneklem t testine tabi tutulmuştur. Tablo 4'de varyansların eşit olduğu hipotezinin kabulü çerçevesinde yapılan t testi sonucunda Lider-Üye Etkileşimi anlayışının öğretim elemanının cinsiyetine göre farklılık göstermediği anlaşılmıştır.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Öğretim Elemanının LÜE Anlayışı Farkının Testi

Levene's Test for Equality of Variances			t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	T	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Farkın %95 güven aralığı	
								Lower	Upper
Eşit varyans	,649	,422	-,476	106	,635	-,05357	,11265	-,27691	,16977

Öğretim Elemanını Medeni Halinin Lider-Üye Etkileşimi Anlayışına Etkisi

Hipotez 3'te sözü edilen medeni halin öğretim elemanının Lider-Üye Etkileşimi anlayışına etkisi bağımsız iki örneklem t testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 5'de verilmiştir. Varyansların eşitliği dikkate alınarak yapılan bağımsız iki örneklem t testine göre öğretim elemanlarının Lider-Üye Etkileşimi anlayışının medeni haline göre %5 anlam düzeyinde farklılık gösterdiği ($t= 2,45$, $p=0,016$) görülmektedir. Evlilerin bekârlara göre daha pozitif bir algıya (iki ortalamaların farkı=0,285) sahip olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 5. Bağımsız İki Örneklem t Testi

Varyansların eşitliği için Levene testi			Ortalamaların eşitliği için t testi						
	F	Anlamlılık	T	Serb. der.	Anlamlılık (çift taraflı)	Ortalama fark	Farkın standart hatası	%95 Güven aralığı	
								Alt	Üst
Eşit varyans	,125	,724	2,45	106	,016	,285	,11610	,05437	,51473

Öğretim elemanının yaşının Lider-Üye Etkileşimi anlayışına etkisi

Hipotez 4 için öğretim elemanlarının yaşının Lider-Üye Etkileşimi anlayışı üzerindeki etkisi için yapılan varyans analizine ilişkin veriler Tablo 6'da verilmiştir. Yapılan teste göre

öğretim elemanının yaşının Lider-üye Etkileşimi anlayışı üzerinde etkisinin önemli olduğu (F=5,691, p=0,001) anlaşılmıştır.

Tablo 6. Öğretim Elemanının Yaşı ve LÜE Anlayışı İlişkisi

Değişimin kaynağı	Kareler toplamı	Serb. Der.	Kareler ort.	F	Anlamlılık
Gruplar arası	4,879	3	1,626	5,691	,001
Gruplar içi	29,720	104	,286		
Toplam	34,599	107			

Farklı olan grupları ayırtırmak için yapılan Tukey ikili karşılaştırma testine göre oluşan gruplar Tablo 7'de verilmiş olup buna göre genç öğretim elemanları genel olarak daha düşük Lider-Üye Etkileşimi anlayışı gösterirken, daha yaşlı olan öğretim elemanlarının Lider-Üye Etkileşimi anlayışının yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Tukey HSD Testi Sonuçları

Yaş kategorisi	N	Subset Lider-Üye Etkileşimi for alpha = 0.05	
		1	2
2,00 (30-39 yaş)	29	3,5489	
1,00 (20-29 yaş)	31	3,6640	
3,00 (40-49 yaş)	29	3,8506	3,8506
4,00 (50 yaş ve +)	19		4,1623
Sig.		,182	,159

Öğretim Elemanının Statüsünün LÜE Anlayışına Etkisi

Öğretim elemanının statüsünün Lider-Üye Etkileşimi anlayışı (Hipotez 5) üzerindeki etkisi varyans analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 8'de verilmiştir. Buna göre öğretim elemanlarının statülerinin Lider-Üye Etkileşimi anlayışı üzerinde önemli bir rolünün olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 8. Öğretim Elemanının Statüsü ve LÜE Anlayışı ANOVA Tablosu

Değişimin kaynağı	Kareler toplamı	Serb. Der.	Kareler ort.	F	Anlamlılık
Gruplar arası	3,291	7	,470	1,502	,175
Gruplar içi	31,308	100	,313		
Toplam	34,599	107			

Öğretim Elemanının Tecrübesinin Lider-Üye Etkileşimi Anlayışına Etkisi

Hipotez 6'nın testi için öğretim üyesinin tecrübesi meslekte bulunduğu süre dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu süreler en düşüğe doğru 5 kategoriye ayrılmıştır. Kategori sayısı ikiden fazla olduğu için ortalamalar arasındaki fark varyans analizi (ANOVA) ile araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen varyans analizi Tablo 9'da verilmiştir. Buna göre öğretim elemanlarının tecrübesinin Lider-Üye Etkileşimi anlayışı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı anlaşılmıştır. Öğretim elemanının tecrübeli veya tecrübesiz olması onun Lider-Üye Etkileşimi anlayışına etki etmemektedir.

Tablo 9. Öğretim Üyesinin Tecrübesi ve LÜE Anlayışı İlişkisi İçin Varyans Analizi

Değişimin kaynağı	Kareler toplamı	Serb. Der.	Kareler ort.	F	Anlamlılık
Gruplar arası	1,706	4	,427	1,336	,262
Gruplar içi	32,893	103	,319		
Toplam	34,599	107			

Öğretim Elemanını Bulunduğu Kurumdaki Çalışma Süresinin LÜE Anlayışına Etkisi

Öğretim elemanlarının şimdiki çalıştıkları kurumdaki çalışma sürelerinin Lider-Üye Etkileşimi anlayışı üzerinde etkili olup olmadığı varyans analizi (ANOVA) ile araştırılmış ve Tablo 10'daki sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre, öğretim elemanlarının çalıştıkları kurumda geçirmiş oldukları sürenin Lider-Üye Etkileşimi anlayışı üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır (F=2,998, p=0,022).

Tablo 10. Kurumda Çalışılan Süre ve LÜE Anlayışı İlişkisi İçin Varyans Analizi

Değişimin kaynağı	Kareler toplamı	Serb. Der.	Kareler ort.	F	Anlamlılık
Gruplar arası	3,608	4	,902	2,998	,022
Gruplar içi	30,991	103	,301		
Toplam	34,599	107			

Kurumda çalışma süresinin LÜE anlayışından nasıl etkilendiği Tukey testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 11'de verilmiştir. Buna göre kurumdaki çalışma süresi fazla olan öğretim elemanlarının diğerlerine göre LÜE anlayışının daha pozitif olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 11. Tukey HSD Testi Sonuçları

Kurumda çalışma süresi	N	Subset for alpha = 0.05	
		1	2
1,00	33	3,5379	
2,00	26	3,7276	3,7276
4,00	19	3,8947	3,8947
3,00	23	3,9565	3,9565
5,00	7		4,0833
Sig.		,197	,352

5. SONUÇ

Öğretim elemanlarının “Lider-Üye Etkileşimi” anlayışlarının olumlu olduğu hipotezi güçlü bir şekilde kabul görmüş (t=4,95, p=0); öğretim elemanlarında öğrencilerin kendileri ile ders işlemekten memnun oldukları kanaati hakim olmuştur.

Öğretim elemanlarının statülerinin, Lider-Üye Etkileşimi anlayışı üzerinde önemli bir rolünün olmadığı tespit edilmiştir. Ancak bu faktörün etkin olmamasında örneklemede öğretim üyesi katılım oranının düşük (%19,5) olmasının belirleyici olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların %71’lik kısmının 2-16 yıl mesleki tecrübeye sahip olduğu ve tecrübe düzeyinin de Lider-Üye Etkileşimi anlayışına etki etmediği tespit edilmiştir.

Katılımcıların %61,1’i erkek olup öğretim elemanlarının cinsiyetinin “Lider-Üye Etkileşimi anlayışını” etkilemediği, fakat %69’u evli olan katılımcıların Lider-Üye Etkileşimi anlayışının medeni hale göre %5 anlam düzeyinde farklılık gösterdiği (t=2,45, p=0,016), evlilerin bekârlara göre daha pozitif bir algıya sahip oldukları ortaya çıkarılmıştır.

Yaş faktörünün (20-39 yaş grubu %55,5 ve geri kalan 40 yaş ve üzeri) LÜE anlayışı üzerinde etkisinin önemli olduğu (F=5,691, p=0,001) ve Tukey ikili karşılaştırma testine göre yaşlı olan öğretim elemanlarının LÜE anlayışının yüksek olduğu; öğretim elemanlarının %70’ini şu andaki kurumunda en az 10 yıl çalışanların oluşturduğu ve çalışma süresinin LÜE anlayışı üzerinde etkili olduğu, kurumdaki çalışma süresi fazla olan öğretim elemanlarının diğerlerine göre LÜE anlayışlarının daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, öğretim elemanlarının LÜE anlayışları “öğretim elemanı-öğrenci etkileşimi” kapsamlı, öğretim elemanları perspektifinden araştırılmış ve yaş, cinsiyet, statü, akademik tecrübe ve çalışma süresi gibi faktörler dikkate alınarak testler uygulanmıştır. Ancak, değişik

liderlik tarzları (hizmetkar, otantik, otokratik vb.) ile LÜE ilişkisi araştırılarak bu konuda literatüre katkı sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Adair, J. (2013). *Etkili stratejik liderlik*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Avolio, B. J., S. Kahaia ve Dodge, G.E., (2001), E-leadership: Implications for theory, research, and practice, *The Leadership Quarterly*, 11(4), 615-668.
- Balkar, B. (2012). *Ortaöğretim okulu müdürlerinin liderlik becerilerinin bilgi yönetim süreci yeterliliklerindeki rolü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Barutçugil, İ. (2014). *Liderlik*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Bauer, Tayla N. ve Stephen G. Green (1996). Development of leader-member exchange: A longitudinal test. *The Academy of Management Journal*, 39(6), 1538-1567.
- Bennis, W. (2006). *The leadership advantage. Leader to Leader*. Spring.
- Cogliser, Claudia C. ve Chester A. Schriesheim (2000). Exploring work unit context and leader-member exchange: A multi-level perspective. *Journal of Organizational Behavior*, 21(5), 487-511.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E.,(2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı* (9.Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Çay, Y.T. (2009). *Liderlik ve duygusal zekâ: Uygulamalı Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dal, L. ve Çorbacıoğlu, S. (2014:4). Hizmetkâr liderlik davranışları ve lider-üye etkileşimi ilişkisi: Bir devlet üniversitesi üzerine araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 287-310.
- Demir, C., Yılmaz, M.K. ve Çevirgen, A. (2010). Liderlik yaklaşımları ve liderlik tarzlarına ilişkin bir araştırma. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 129-152.
- Efil, İ. (2006). *İşletmelerde yönetim ve organizasyon* (8. Baskı). İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Erdoğan, B., ve Bauer T.N. (2015), *Leader-member exchange theory*. Erişim Tarihi: 14 03 2018, www.researchgate.net.
- Ferris, G. R. (1985). Role of leadership in the employee withdrawal process: A constructive replication. *Journal of Applied Psychology*, 70, 777-781.
- Fındıkcı, İ., (2009), *Hizmetkar liderlik*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Göksel, A. ve Aydın, B. (2012) , Lider-üye etkileşimi düzeyinin örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Görgül bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 247-271.
- Graen, G. B., Novak M., & Sommerkamp, P. (1982). The effects of leader-member exchange and job design on productivity and satisfaction: Testing a dual attachment model. *Organizational Behavior and Human Performance*, 30, 109-131.
- Güney, S. (2000). *Davranış bilimleri* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Gürdoğan, A. (2010). *Turizm lisans eğitimi veren yükseköğretim kurumu yöneticilerinin liderlik davranışlarının öğretim elemanlarının örgütsel bağlılığına etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- İbicioğlu, H., Özmen, İ. ve Taş, S. (2009), Liderlik davranışı ve toplumsal norm ilişkisi: ampirik bir çalışma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 1-23.
- İbicioğlu, H. ve Doğan, H.,(2002), İşletmelerde öğrenme kültürü yaratma ve akademik lider olarak yönetici rolüne ilişkin Türkiye'deki üç güvenlik işletmesinde bir araştırma, *10. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Antalya.
- İzğören, A.Ş. (2007), *İş yaşamında 100 kanguru*. Ankara: Elma Yayınevi

Krishnan, Venkat R. (2005). Leader-member exchange, transformational leadership, and value system, *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 10(1). 14-21.

Liden, R.C. and Maslyn, J.M (1988). Multidimensionality of leader-member exchange: An empirical assessment through scale development, *Journal of Management*, 24(1), 43-72.

Liden, R.C., Maslyn, J.M., 1998. Multidimensionality of leader-member exchange: An empirical assessment through scale development. *Journal of Management*, 24, 43–72.

Özkan, H. (2011). *Duygu etkileşiminin liderlik tarzına etkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Scott, S. G., & Bruce, R. A. (1994). Determinants of innovative behavior: A path model of individual innovation in the workplace. *Academy of Management Journal*, 37, 580–607.

Şimşek, A. (2006). *Duygusal zekânın ana-baba tutumunun ve doğum sırasının tercih edilen liderlik tarzına etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Taşdan, N. (2012). Kaymakamlık mesleği özelinde türk kamu yönetiminde liderlik sorunları. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Tengilimoğlu, D. (2005). Kamu ve özel sektör örgütlerinde liderlik davranışı özelliklerinin belirlenmesine yönelik bir alan çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 1-16.

Truckenbrodt, Y.B. (2000). The relationship between leader-member exchange and commitment and organizational citizenship behavior. *Acquisition Review Quarterly, Summer*, 233-244.

Wayne, Sandy. J., Lynn M. Shore ve Robert C. Liden (1997). Perceived organizational support and leader-member exchange: a social exchange perspective, *The Academy of Management Journal*, 40(1), 82-111.

Wayne, S. J., Shore, L. M., & Liden, R. C. (1997). Perceived organizational support and leader-member exchange: A social exchange perspective. *Academy of Management Journal*, 40, 82– 111.

**ÖĞRETİM ELEMANLARININ HİZMETKÂR LİDERLİK DÜZEYLERİNİN
ÖĞRENCİLERİN PERSPEKTİFİNDEN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR
ÇALIŞMA: BİR KAMU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

Doç. Dr. Cemil ÖRGEV

Sakarya Üniversitesi, corgev@sakarya.edu.tr

Prof. Dr. Bayram TOPAL

Sakarya Üniversitesi, ktopal@sakarya.edu.tr

Prof. Dr. Mustafa ERDOĞAN

Sakarya Üniversitesi, mtkerdogan1907@gmail.com

ÖZET

Takipçilerine yol gösteren, onlarla birlikte hareket eden ve hizmet etmeyi bir yaşam biçimi haline getiren “Hizmetkâr Liderlik Anlayışı” akademik hayatta ve özellikle öğretim elemanı-öğrenci ilişkilerinde ideal bir liderlik tarzı olma özelliğine sahiptir.

Çalışmada, Robert Steven Dennis (2004) tarafından geliştirilen “Hizmetkâr Liderlik Ölçeği” kullanılarak, bir devlet üniversitesinde görevli öğretim elemanlarının “Hizmetkar Liderlik” özelliklerine ne ölçüde sahip oldukları ders verdikleri öğrencilerin perspektifinden araştırılmıştır. Bu kapsamda, araştırma evrenini Türkiye’de bir devlet üniversitesinde bulunan beş fakülte ve bir enstitünün 9770 son sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklem olarak 465 son sınıf öğrencisine anket formları dağıtılmış ve elde edilen veriler SPSS 21.0 programı kullanılarak değerlendirilmiştir.

Hizmetkar Liderliğin sosyal ve ahlaki sevgi, alçakgönüllülük, fedakarlık, vizyon, güven, güçlendirme ve hizmet olmak üzere yedi alt boyutu ile Öğretim elemanlarının Hizmetkar liderlik davranışları araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Hizmetkâr Liderlik, Öğretim Elemanı, Öğrenci, Devlet Üniversitesi

**A STUDY TO DETERMINE THE SERVANT LEADERSHIP LEVELS OF
TEACHING STAFF FROM THE PERSPECTIVE OF STUDENTS: A STATE
UNIVERSITY SAMPLE**

ABSTRACT

"Servant Leadership Understanding" has become an ideal leadership style in academic life, and especially in teaching staff-student relations, which has led to its followers and has become a servant lifestyle that moves with them.

The extent to which the teaching staff of a state university have "Servant Leadership" qualities" have been researched. In this context, the universe of research has included five faculties and an institute which have had 9770 students in a public university in Turkey. As a sample, the questionnaire forms were distributed to 465 senior students and the obtained data were evaluated by using SPSS 21.0 program.

The seven dimensions of servant leadership adopted for the study are social and ethical love, humility, altruism, vision, trust, empowerment and service were used to research the behaviors of teaching staff.

Key words: Leadership, Servant Leadership, Teaching Staff, Student, State University

GİRİŞ

Yönetici iz sürer, lider ezber bozar; yönetici talimatları olduğu gibi uygular, lider yönetici filtreler, sorgular. Liderlik konusunda, çalışmalarda üzerinde görüş birliği sağlanan en önemli unsur, liderin insanları etkileyebilme özelliğidir.

Liderlik, bir organizasyonda mevcut bireylerin var olan potansiyellerinin başarıyla sonuçlandırılmasında büyük bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Davis, 1982, s.142; Cevrioğlu, 2007, s.5).

İş koşullarında 1980'li yıllarda başlayan değişim ile, bireylerin, bu doğrultuda organizasyonların da ihtiyaçları değişmiştir. Değişen koşullara uyum sağlamak isteyen organizasyonların gelişmeleri ile aynı doğrultuda liderlik davranışları da değişim göstermiş ve liderliği tanımlamaya yönelik bir çok yeni yaklaşım ve teoriler geliştirilmiştir (Avolio, Kahaia and Dodgeb, 2001, s.615-668; İbicioğlu ve Doğan, 2002, s.374-382; Fındıkçı, 2009, s.368-460).

Davranışsal anlamda liderlik, liderin grup üyeleri ile olan ilişkisi olarak ortaya çıkmaktadır. Literatür incelendiğinde araştırmacılar tarafından liderlik ile ilgili birçok tanımlama yapılmıştır. Aşağıda kronolojik olarak verilmiş tanımlamalar bunlardan bazılarıdır (İbicioğlu, Özmen ve Taş, 2009, s.3)

Cooley (1902), “Sosyal hareketin özeğinde (merkezinde) olabilmektir.”

Mumford (1906), “Sosyal hareketlerin kontrol edilmesi sürecinde, grupta bir kişinin ön plana çıkmasıdır.”

Bogardus (1934), “Sadece kişilik ve grup olayları değil aynı zamanda birçok kişinin zihinsel kontağı ve bu kontak içinde bazı kişilerin, diğer kişiler üzerinde etkin olduğu varsayılan bir süreçtir.”

Kilbourne (1935), “Hayranlık duyulan kişilik özelliklerinin pek çoğuna sahip olduğunu ortaya koyabilmektir.”

Knickerbocker (1948), “Grup üyeleri ile onların gereksinimlerini karşılayacak tüm araçları kontrol altında tutan kişi arasındaki işlevsel bir ilişkisidir.”

Dubrin (1978), “Amaçları gerçekleştirmek için uğraşanları duruma göre uyarlayıcı, onların sorunlarını yanıtlayıcı bir roldür.”

Katz ve Kahn, (1978) “Örgüt üyelerini, performans göstermeye güdüleyecek etki fazlalığı yaratmaktadır.

W. Pagonis, (1992) “Belirli bir amacı gerçekleştirebilmek için uzmanlık, empati gibi aktif, önemli ve birbiriyle bütünleşen davranışlar sergileyerek insanları etkileyebilmektir.

G. R. Sullivan M. V. Harpr, (1996) Amaç, kültür, strateji, temel kimlikler ve kritik süreçler gibi örgütü var eden ussal ve iyi düşünülmüş eylemleri yönetmek, geleceği yaratmak ve ekip kurmaktır.

Eren (2001), “Bir grup insanı belli amaçlar etrafında toplayabilme ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için onları harekete geçirme bilgi ve yeteneklerin toplamıdır.”

Bununla birlikte lider hem doğuştan gelen özelliklere hem de zekâ, dürüstlük, doğruluk, özgüven gibi geliştirilebilir özelliklere sahip olması gereklidir (Sayılı ve Baytok, 2014, s.149). Yapılan tanımlamalardan yola çıkarak genel bir tanım yapılacak olursa liderlik; organizasyon içinde mevcut çalışanları birlik beraberlik içinde belli bir amaç için bir araya getirebilen, belirlenmiş amaçlar doğrultusunda çalışanları yönlendirebilen, organizasyon içinde uzmanlık bilgisinin yanında, yönetim, bilgi ve tecrübesiyle ön plana çıkabilme yeteneğidir (Erdem, 2009, s.199).

Liderlik kavramının geçmişi çok eski zamanlara dayanmakla birlikte, kavramın yoğun olarak sanayi devrimi sonrasındaki kullanıldığı görülmektedir. Özellikle sanayi devriminden itibaren kavram olarak liderlik popüler olmakla birlikte kıymeti giderek artan bir ivme kazanmış ve bunun yanında pek çok liderlik yaklaşımları ve kavramları ortaya çıkmıştır. Bu

yaklaşımlardan ve kavramlardan biriside çağdaş yaklaşımlar altında yer alan hizmetkâr liderlik tarzıdır (Eren ve Yalçıntaş, 2017, s.852).

Hizmetkâr Liderlik

Liderlik yaklaşımlarından çağdaş yaklaşımlar içerisinde yer alan hizmetkâr liderlik, çıkar beklemeden, başkalarının ihtiyacının karşılanması, liderin kendini onlara adayarak, onlar için var olabilmesi şeklinde tanımlanabilir (Fındıkçı, 2009, s.378). Hizmetkâr liderliğin özelliklerini Spears ve Carroll şu şekilde sıralamıştır (Ercan, 2012, s.271-273).

- Etkin dinleme yeteneğine sahiptirler,
- Başkalarının yerine kendini koyabilme,
- Takipçilerin ve kendilerinin yeteneklerinde iyileştirme ve düzeltme yapabilme,
- İkna kabiliyeti,
- Farklı açılardan olaylara bakabilme,
- Sorunlara karşı alışılmadık dışında çözümler bulma,
- Planlamalarda geleceğe yönelik öngörülerde bulunma,
- Başkalarının ihtiyaçlarını karşılarken çıkar bekleme,
- Takipçilerinin gelişimine destek olma,
- Amaçlar etrafında toplulukları oluşturabilme.

Hizmetkâr Liderlik Kavramı

Yirminci yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra insana verilen değer artmış ve sivil toplum kuruluşları etkinlik kazanmıştır. Özellikle iş hayatında etik değerlerin öneminin anlaşılması organizasyonlarda, bu kavramları önemseyen, katılımcı yeni liderlik tarzına duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Kavramsal olarak, insana çalışana ve gelişimine değer veren, yönetimin felsefesini etik değerler üzerine kurmuş, bu liderlik yaklaşımının tanımını ilk olarak Greenleaf (1904-1990) "Hizmetkâr Lider" kavramıyla yapmıştır (Eren ve Yalçıntaş, 2017, s.852).

Greenleaf tarafından 1970 yılında tanımlanan ve sonrasında farklı tanımlamaları yapılan hizmetkar liderlik, üyelerinin gereksinimlerini kendi gereksinimlerinin önünde tutan, üyelerine şefkatli yaklaşan, empati kuran, sahip olduğu tüm gücü ve yetkiyi üyelerinin lehine kullanan, çıkar açısından çalışanların çıkarlarına öncelik veren kısaca ön planda tutan, temelinde alçakgönüllülük, sevgi ve güvenin olduğu liderlik anlayışından bahsetmektedir (Dal ve Çorbacıoğlu, 2014, s.288).

Greenleaf yaptığı tanımda "hizmetkâr liderin önce hizmetkârdır" ifadesini kullanmış ve hizmet etme isteğinin de doğal bir duygu ile başladığını söylemiştir. Ayrıca hizmetkâr liderliği geleneksel yaklaşımındaki gibi "piramidin tepesinde" birinin birikimini ve gücünü kullanan bir liderlik tarzından farklı görüp, hizmetkâr liderlikte, iktidarı paylaşan, ilk önce başkalarının ihtiyaçlarını ortaya koyan ve insanların mümkün olduğu kadar gelişmesine yardımcı olan bir liderlik tarzı" olarak tanımlamıştır. (Greenleaf, 1998, s.123).

Geçen süre zarfında birçok düşünür hizmetkâr liderlik tarzına ait birçok yazı yazmışlardır. Bunlardan biri olan Spears (2010) Greenleaf'in orijinal yazılarını dikkatlice gözden geçirdikten sonra, hizmetkâr liderlerin gelişiminin merkezinde kritik öneme sahip olduğunu varsaydığı hizmetkar liderinin 10 karakteristik özelliğini ortaya çıkarmıştır (Spears, 2010, s.27).

- Dinleme: Geleneksel olarak liderler iletişim ve karar verme becerileri için kıymetlidirler. Bunlar hizmetkâr lider için de önemlidir. Ancak başkalarını dikkatle dinlemek için, derin bir bağlılık duygusu ile desteklenmesi gerekir. Hizmetkâr lider, bir grubun iradesini tespit etmeye ve bu iradenin açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olur. O, söylenen ve söylenmeyen şeylere resmî olarak dinler. Dinleme, kendi iç sesini duymayı da kapsar.

- Empati: Hizmetkar liderler, başkalarını anlamaya ve empati kurmaya çalışır. Her insan özel ve eşsiz olduğunun anlaşılması gerekir. Hizmetkâr lider, çalışanlarını iyi niyetli varsayar. En başarılı hizmetkâr liderler yetenekli empatik dinleyicilerdir.

- İyileştirici olma: İlişkilerin iyi olması, dönüşüm ve entegrasyon için bir güçtür. Hizmetkâr liderliğin güçlü yanlarından biri, kişinin benliğini ve başkalarıyla olan ilişkisini iyileştirme potansiyelidir. Bu, insan olmanın bir parçası olmakla birlikte, hizmetkâr liderler, iletişim kurdukları kişilere yardım etme isteği içindedirler.

- Farkındalık: Genel olarak farkındalık ve özellikle öz farkındalık, hizmetkâr lideri güçlendirir. Farkındalık, etik, güç ve değerleri içeren konuları anlamada yardımcı olur. Çoğu durumu daha bütüncül bir konumdan görebilmeyi sağlar.

- İkna: Hizmetkâr liderlerin diğer bir özelliği ise kararlar vermede, konumsal otoritesinden ziyade, ikna yöntemini kullanmasıdır. Hizmetkâr lider, uyumu zorlamak yerine başkalarını ikna etmeyi amaçlamaktadır. Bu özel unsur, geleneksel otoriter model ile hizmetkâr liderlik arasındaki en belirgin ayrımlardan birisidir. Hizmetkâr lider gruplar arasında fikir birliği oluşturmakta etkilidir.

- Kavramsallaştırma: Hizmetkâr liderler, büyük hayalleri gerçekleştirmek için yeteneklerini beslemeye çalışırlar. Bir probleme ya da organizasyona kavramsallaştırma perspektifinden bakma yeteneği, kişinin günlük gerçeklerin ötesinde düşünmesi gerektiği anlamına gelir. Geleneksel lider, kısa vadeli operasyonel hedeflere ulaşma gereği duyarken hizmetkâr lider, daha geniş tabanlı kavramsal düşünmeyi kapsayacak şekilde düşüncesini genişletir. Örgütler içinde kavramsallaştırma, doğası gereği, yöneticilerin kilit rollerinden biridir. Hizmetkâr liderler, kavramsal düşünce ile günlük operasyonel yaklaşım arasında hassas bir denge arayışına girerler.

- Öngörü: Kavramsallaştırma ile yakından ilişkilidir. Bir durumun olası sonucunu tahmin etme kabiliyeti olarak tanımlanabilir. Öngörü, hizmetkâr liderin geçmişten gelen dersleri, günümüzün gerçeklerini ve geleceğe yönelik bir kararın muhtemel sonucunu anlamasını sağlayan bir özelliktir.

- İdare (Yöneticilik), Hizmetkâr liderlik, yönetim gibi, her şeyden önce, başkalarının ihtiyaçlarını karşılama taahhüdünü üstlenir. Ayrıca kontrol yerine açıklık ve ikna kullanımını vurgulamaktadır.

- İnsanların gelişimine, yükselmesine katkı: Hizmetkâr lider, her bireyin kendi organizasyonu içindeki büyümesine derinden bağlıdır. Hizmetkâr lider, çalışanların ve iş arkadaşlarının kişisel ve mesleki gelişimini beslemek için kendi gücüyle her şeyi yapma sorumluluğunu üstlenir. Uygulamada, bu, kişisel ve mesleki gelişim için fon sağlama, herkesin fikir ve önerilerine kişisel bir ilgi gösterme, çalışanların karar alma sürecine katılımını teşvik etme ve aktif olarak yardımda bulunma gibi somut eylemleri içerebilir.

- Topluluk oluşturma: hizmetkâr lider, belirli bir kurumda çalışanlar arasında topluluk inşa etmek için bazı araçları tanımlamaya çalışmaktadır. Hizmetkâr liderlik, gerçek toplulukların işletmelerde ve diğer kurumlarda çalışanlar arasında oluşturulabileceğini öne sürmektedir.

Hizmetkâr liderliğin bu on özellikleri hiçbir şekilde eksiksiz değildir. Hizmetkâr liderlik, daha iyi ve daha özenli kurumlar oluşturmada gelecek için büyük umutlar sunmakta, her geçen gün daha fazla örgüt ve insan hizmetkâr liderliği uygulamaya koymaya çalışmaktadır (Spears, 2010, s.29-30).

Hizmetkâr Liderlik Boyutları

Hizmetkâr liderlik boyutlarının geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmalarda farklı hizmetkâr liderlik boyutları oluşturulmuştur (Northouse, 2013, s.223). Kathleen Ann Patterson (2003) tarafından ve Robert Steven Dennis (2004) tarafından geliştirilen ölçeğin 7 boyutu aşağıdadır.

Sosyal ve ahlaki sevgi

Patterson'un tanımladığı hizmetkâr liderlik/takipçi ilişkisinin köşe taşı agapao aşkıdır. Winston (2002), agapao 'nun sosyal veya ahlaki anlamda sevmek anlamına geldiğini belirtmektedir. Winston'a (2002) göre, bu aşk liderlerin her bir kişiyi basitçe bir amaç olarak

değil, tam bir insan olarak görmesini sağlar (Dennis and Bocernea, 2005, s.602). Liderliğin maneviyatında fedakâr sevginin yattığını, hizmetkâr liderliğin sıklıkla sevgi kavramına vurgu yaptığı belirtilmiştir (Parry ve Kempster, 2014, s.24).

Alçakgönüllülük(Tevazu)

Owens ve Hekman ile Van Dierendonck ve Nuijten'e göre alçakgönüllü liderler, takipçilerine karşı sorumluluklarından emin, hesap vermekten kaçınmayan, öğrenmeye istekli, takipçilerinden gelebilecek eleştirilere açık, görev süresi bittiğinde gereğini yapabilecek, makam ve mevki aşığı kişiler değildirler (Owens and Hekman, 2012, s.789, Dierendonck and Nuijten, 2011, s.1233). Ayrıca Sandage ve Wiens (2001) 'e göre, saklanabilme yeteneğidir. Kendini kabul etme anlamına gelir, fakat aynı zamanda, başkalarına odaklanmış olmak yerine, odaklanmış olmamak anlamına gelen gerçek alçakgönüllülük pratiğini de içerir (Dennis and Bocernea, 2005, s.602).

Fedakârlık

Gerçek manada fedakâr olmak isteyen bir liderin örgüt içinde istemese de herhangi bir rolü üstlenebilen, şahsi çıkarı olmayan bir ürün ortaya koyabilen, herhangi bir beklenti içinde olmadan başkalarını ödüllendirebilen, en ufak bir kazanç veya memnuniyet beklemeden kendisini başkalarına adayabilen kişi olduğu savunulmaktadır (Avolio and Locke, 2002, s.170). Eisenberg (1986) fedakârlığı “bir diğerine yarar sağlamayı amaçlayan ve dış ödül beklentisi ile motive edilmeyen gönüllü davranış” olarak tanımlar. Johnson (2001) için de fedakârlık aynı doğrultuda olmakla birlikte etik bir bakış açısidir (Eisenberg, 1986, s.1, Dennis and Bocernea, 2005, s.602).

Vizyon

Vizyon, bir örgütün imkân ve kabiliyetleri dâhilinde gelecekte kendisini görmeyi arzuladığı noktayı tanımlamaktadır. Sendjaya vd. ise takipçilerin görüşlerinin, hayallerinin dikkate alınarak açıkça tanımlanmış bir vizyon oluşturmanın hizmetkâr lidere duyulan güveni ve liderin takipçilerini etkileme düzeyini arttıracak savunmuşlardır (Sendjaya, Sarros and Santora, 2008, s.419). Conger (1992) değişim ve önceden harekete geçme ihtiyacını öngörmek, vizyonu odak haline getirmenin bir yöntemidir demiştir. Bennett (2001), hizmetkâr liderin geçmişte kalırken ve geleceğe odaklanırken hayal etmesi gerektiğini ileri sürer (Dennis and Bocernea, 2005, s.602).

Güven

Hangi liderlik yaklaşımı tercih edilirse edilsin, güvenin liderliğin esaslarından olduğunu vurgulamaktadır (Covey, 1991, s.170). Güven, liderin kredibilitesini etkileyeceğini ifade etmektedir (Kouzes and Posner, 2011, s.78). Kişilerarası ve örgütsel anlamda güveni sağlamanın doğruluk ve dürüstlük gibi iki önemli değerden ileri geldiğini, bu tür bir güvenin hizmetkâr liderlik için gerekli olduğunu savunur (Russell, 2001, s.81). Story (2002) 'ye göre, güven, hizmetkâr liderin temel bir özelliğidir. Güven, gerçek liderlik için temel unsurlardan biridir (Dennis and Bocernea, 2005, 603).

Güçlendirme

Güçlendirme, yardımlaşma, paylaşma, yetiştirme ve ekip çalışması yolu ile kişilerin yetkilerini arttırma ve kişileri geliştirme süreci olarak tanımlar (Koçel, 2005, s.414). Focht ise güçlendirmeyi kısaca, diğerleriyle güç paylaşımı olarak tanımlar (Focht, 2011, s.28). Covey, liderin, takipçiler arasındaki farklılıklara değer vererek, onları dinleyerek ve güçlendirme konusunda onlara örnek olarak hizmetkâr olacağına inanır (Covey, 2002, s.31). Liderler ve takipçiler arasındaki ahlaki ilişkiyi değiştirmeden çalışanlara veya takipçilere güç sağlanmalıdır. Güçlendirme, liderlerin yanı sıra takipçilerin haklarını, sorumluluklarını ve görevlerini de değiştirir. Liderin başkalarını güçlendirmek ve farklılıklarını değerlendirmek için bir rol modeli olarak hizmet ettiğine inanmaktadır. (Covey, 2002, s.31, Dennis and Bocernea, 2005, s.604).

Hizmet

Hizmet kavramının liderlik akımının ana boyutlarından birisi olarak literatüre girmesi Robert Greenleaf'in hizmetkâr liderlik yaklaşımına dayanır. Greenleaf (1977), hizmetkâr liderlerin başkalarının ihtiyaçlarıyla ilgilendiklerini ve kendilerini sosyal açıdan kişilere hizmet eden bir pozisyonda görmeyi istediklerini savunur. Ona göre hizmetkâr liderler, güçlerini başkalarına hizmet etmenin bir aracı olarak kullanırlar. Ayrıca Greenleaf (1996), liderlerin başkalarına hizmet etmek için sorumluluk duygusuna sahip olmaları gerektiğini öne sürmektedir (Dennis and Bocernea, 2005, s.604).

ARAŞTIRMANIN TASARIMI

Çalışmanın amacı, araştırma konusu üniversitede öğretim elemanlarının öğrencilerine karşı ne ölçüde hizmetkâr liderlik davranışı sergileyebildiklerini ortaya koymaktır. Bu araştırma, bir devlet üniversitesini konu alan örnek olay çalışmasıdır. Veriler SPSS 21.0 programı kullanılarak öncelikle frekans ve güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmada mevcut durumun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, nicel araştırma yöntemi ve tarama modeli benimsenmiştir. Bu modelin, belli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiş ya da gerçekleşmekte olan gelişmeleri ele alıp değerlendiren bir sistem olduğunu ifade etmektedir (Karasar, 2009: s.77).

Araştırmanın evrenini, yaklaşık 48 yıllık geçmişe sahip olup, çalışmanın yapıldığı tarih itibariyle, bir devlet üniversitesine bağlı, 4 yıllık eğitim veren altı fakültenin 9770 son sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklem olarak çalışmanın kapsamında bulunan üniversitenin Sağlık Bilimleri Fakültesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Hukuk Fakültesi ve İşletme Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan 480 öğrencisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda lisans eğitimi alan fakülte öğrencilerinden rastgele örnekleme tekniği ile seçilen örneklem grubu üzerinde anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Ankete 480 öğrenci katılmış olup bunlardan eksik ve uygunsuz doldurulan 15 anket formu araştırma dışı tutularak geri kalan 465 anket değerlendirmeye uygun bulunmuş, elde edilen veriler SPSS 21.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın yapıldığı fakültelerdeki homojen olmayan ana kütlede %95 güvenilirlik sınırları içerisinde %5 lik bir hata payı dikkate alınarak örneklem büyüklüğü 370 olarak hesaplanmış, toplanan anketlerden değerlendirmeye uygun görülenlerin sayısının 465 olması örneklemin evreni temsil ettiğini göstermektedir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2017, s.143-144, Sekaran, 2003, s.294).

Hizmetkâr liderlik alanında geliştirilmiş farklı ölçekler mevcut olmakla birlikte, literatürde kabul görmüş ve daha önce üniversite rektörlerinin hizmetkâr liderlik davranışlarını analiz etmek için kullanılan (Farris, 2010) Robert Steven Dennis'e (2004) ait Hizmetkâr Liderlik Ölçeği kullanılmıştır. Robert Steven Dennis, söz konusu ölçeği, hizmetkâr liderlik literatürünün önde gelen araştırmacılarından Kathleen Ann Patterson (2003) tarafından geliştirilen 7 hizmetkâr liderlik boyutu çerçevesinde geliştirmiştir. Dennis'in (2004) Hizmetkâr Liderlik Ölçeği, 42 ifade ve 7 boyuttan oluşmaktadır. Hizmetkâr liderlik ölçeği, 5'li Likert tipi ifadelerden oluşmaktadır (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum ve 5=Kesinlikle Katılıyorum). Ayrıca, çalışmada öğrencilere, bazı demografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, fakülte, akademisyen olmak isteyip istemedikleri) ilişkin sorular yöneltilmiştir. Araştırmaya ait beş adet hipotez aşağıda verilmiştir. Bunlar;

H1: Öğrencilerin öğretim elemanlarına dönük hizmetkâr liderlik algısı olumludur.

H2: Öğrencilerin cinsiyetine göre öğretim elemanlarına dönük hizmetkâr liderlik algısı farklıdır.

H3: Öğrencilerin akademisyen olma düşüncesine göre öğretim elemanlarına dönük hizmetkâr liderlik algısı farklıdır.

H4: Öğrencilerin yaşlarına göre öğretim elemanlarına dönük hizmetkâr liderlik algısı farklıdır.

H5: Öğrencilerin öğrenim gördükleri fakültele göre öğretim elemanlarına dönük hizmetkâr liderlik algısı farklıdır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Ait Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ait veriler Tablo 1'de verilmiştir. Araştırmaya katılan 465 fakülte öğrencisinin %39,8'i erkek, % 60,2'si kadındır. Yaş grupları dikkate alındığında, katılımcıların, %5,4'ü 17-19, %56,7'i 20-22, %33,8'i 23-25, %4,1'i ise 25 ve üzeri yaş gruplarında yer almaktadır. Katılımcıların %31,8'i sağlık bilimleri fakültesinde, %18,9'u siyasal bilgiler fakültesinde, %15,3'ü mühendislik fakültesinde, %12,9'u fen edebiyat fakültesinde ve %10,3'ü hukuk fakültesinde ve 10,8'i işletme fakültesinde öğrenim görmektedir. Fakülte öğrencilerinin, %43'ü akademisyen olmak isterken, %57'si akademisyen olmak istememektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları (N=465)

Demografik Bulgular			
Değişkenler	Kategori	Frekans (N)	Yüzde %
Cinsiyet	Kadın	280	60,2
	Erkek	185	39,8
Yaş	17-19	25	5,4
	20-22	264	56,8
	23-25	157	33,8
	25 üzeri	19	4,1
Fakülte	Sağlık Bilimleri Fakültesi	148	31,8
	Siyasal Bilgiler Fakültesi	88	18,9
	Mühendislik Fakültesi	71	15,3
	Fen Edebiyat Fakültesi	60	12,9
	Hukuk Fakültesi	48	10,3
	İşletme Fakültesi	50	10,8
Akademisyenlik düşünüyor musunuz?	Evet	200	43
	Hayır	265	57

Hizmetkâr Liderlik Ölçeğinde Yer Alan Boyutların Ortalama ve Standart Sapma Değerleri (N=465)

Hizmetkâr liderlik ölçeğinde yer alan 7 boyuta katılımcıların vermiş olduğu yanıtların ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2'de sunulmuştur. Bu kapsamda araştırmaya katılan bireylerin hizmetkâr liderlik boyutlarına göre en yüksek ortalama puanın güçlendirme boyutunda 3,4356, en düşük ortalama puanın vizyon boyutunda 3,2842 olduğu görülmektedir. Bununla birlikte hizmetkâr liderlik boyutlarının puanları arasında önemli bir farkın olmadığı sezilmektedir.

Tablo 2. Hizmetkâr Liderlik ve Boyutlarına İlişkin Ortalama ve standart sapmalar.

	Sosyal ve ahlaki sevgi	Alçak gönüllülük	Fedakârlık	Vizyon	Güven	Güçlendirme	Hizmet	Hizmetkâr Liderlik
N	465	465	465	465	465	465	465	465
Ort.	3,3317	3,3764	3,3286	3,2842	3,383	3,4356	3,3651	3,3579
SS	0,96993	1,02254	0,95154	0,98759	0,9316	0,98249	0,98833	0,83019

Tablo 3'de görüldüğü üzere hizmetkâr liderlik algısının yüksek olduğu cinsiyet grubu erkekler olup, her iki grupta da boyut açısından en yüksek ortalama güçlendirme boyutunda, en düşük ortalama ise vizyon boyutunda gerçekleşmiştir.

Tablo 3. Hizmetkâr Liderlik ve Boyutların Cinsiyete Göre Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Cinsiyet		Sosyal ve ahlaki sevgi.	Alçak gönüllülük.	Feda-kârlık	Vizyon	Güven	Güçlendirme	Hiz-met	Hizmet-kâr Liderlik
Erkek	N	185	185	185	185	185	185	185	185
	Ort.	3,422	3,449	3,393	3,366	3,414	3,499	3,399	3,421
	SS	0,86	0,94	0,857	0,931	0,834	0,885	0,852	0,703
Kadın	N	280	280	280	280	280	280	280	280
	Ort.	3,272	3,329	3,286	3,23	3,364	3,393	3,342	3,317
	SS	1,033	1,073	1,008	1,022	0,992	1,042	1,069	0,903
Toplam	N	465	465	465	465	465	465	465	465
	Ort.	3,332	3,376	3,329	3,284	3,384	3,436	3,365	3,358
	SS	0,969	1,023	0,952	0,988	0,932	0,982	0,988	0,83

Tablo 4'te ise hizmetkâr liderlik algısının en yüksek olduğu yaş grubu 25 üzeri yaş grubu olup, bu grupta boyut açısından en yüksek algı sosyal ve ahlaki sevgi boyutunda gerçekleşmiştir. Algının en düşük olduğu yaş grubu 20-22 yaş grubu olup bu grupta en düşük algı vizyon ve fedakarlık boyutlarında gerçekleşmiştir.

Tablo 4. Hizmetkâr Liderlik ve Boyutların Yaşa Göre Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Yaş		Sosyal ve ahlaki sevgi	Alçak gönüllülük	Feda-kârlık	Viz-yon	Güven	Güçlendirme	Hiz-met	Hizmet-kâr Liderlik
17-19	Ort.	3,373	3,480	3,427	3,234	3,454	3,533	3,367	3,410
	SS	0,902	0,694	0,854	0,890	0,894	0,832	0,715	0,673
20-22	Ort.	3,314	3,314	3,194	3,139	3,302	3,304	3,268	3,253
	SS	0,995	1,063	0,948	0,984	0,943	1,019	1,014	0,861
23-25	Ort.	3,410	3,511	3,511	3,484	3,491	3,606	3,490	3,484
	SS	0,914	1,000	0,911	0,950	0,872	0,882	0,932	0,762
25 üzeri	Ort.	3,825	3,553	3,553	3,720	3,544	3,728	3,676	3,706
	SS	0,994	0,920	1,194	1,116	1,224	1,203	1,251	0,934
Toplam	Ort.	3,376	3,329	3,329	3,284	3,384	3,436	3,365	3,358
	SS	0,970	1,023	0,952	0,988	0,932	0,982	0,988	0,830

Tablo 5'te görüldüğü üzere hizmetkâr liderlik algısının en yüksek olduğu fakülte işletme fakültesi olup, bu fakültede en yüksek algı güven boyutunda oluşmuştur. Hizmetkar liderlik

algısının en düşük olduğu fakülte sağlık bilimleri fakültesi olup algının en düşük olduğu boyut vizyon alt boyutudur.

Tablo 5. Hizmetkâr Liderlik ve Boyutlarının Fakültelere Göre Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Fakülte		Sosyal ve ahlaki sevgi	Alçak gönüllülük	Fedakârlık	Vizyon	Güven	Güçlendirme	Hizmet	Hizmetkâr Liderlik
Sağlık Bilimleri	Ort.	3,025	2,983	2,927	2,875	3,047	3,039	2,957	2,979
	SS	1,086	1,026	1,105	1,048	1,025	1,089	1,101	0,957
Siyasal Bilgiler	Ort.	3,430	3,538	3,523	3,458	3,582	3,608	3,689	3,547
	SS	0,730	0,759	0,757	0,851	0,757	0,839	0,809	0,630
Mühendislik	Ort.	3,296	3,348	3,317	3,449	3,399	3,577	3,417	3,400
	SS	1,015	0,975	0,806	0,963	0,870	0,873	0,868	0,739
Fen Edebiyat	Ort.	3,544	3,595	3,528	3,453	3,500	3,691	3,656	3,568
	SS	0,928	0,938	0,915	0,882	0,925	0,885	0,917	0,770
Hukuk	Ort.	3,517	3,643	3,565	3,583	3,423	3,430	3,358	3,503
	SS	0,872	0,929	0,772	0,929	0,809	0,910	0,897	0,656
İşletme	Ort.	3,686	3,780	3,727	3,466	3,833	3,804	3,586	3,697
	SS	0,815	1,291	0,750	0,899	0,822	0,855	0,859	0,690
Toplam	Ort.	3,332	3,376	3,329	3,284	3,384	3,436	3,365	3,358
	SS	0,970	1,023	0,952	0,988	0,932	0,983	0,988	0,830

Tablo 6'dan yola çıkarak hizmetkâr liderlik algısının akademisyen olmayı düşünenlerde daha olumlu olduğu ve bu grupta en yüksek olumlu algının güven boyutunda, en düşük vizyon boyutunda olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Hizmetkâr Liderlik ve Boyutlarının Akademisyen Olma İsteğine Göre Ortalama ve Standart Sapmaları

Akademisyen olma isteği		Sosyal ve ahlaki sevgi	Alçak gönüllülük	Fedakârlık	Vizyon	Güven	Güçlendirme	Hizmet	Hizmetkâr Liderlik
Evet	N	200	200	200	200	200	200	200	200
	Ort.	3,501	3,427	3,395	3,39	3,558	3,541	3,481	3,47
	SS	0,94	0,924	0,915	0,922	0,879	0,968	0,959	0,804
Hayır	N	265	265	265	265	265	265	265	265
	Ort.	3,204	3,338	3,279	3,204	3,252	3,357	3,278	3,273
	SS	0,974	1,091	0,977	1,029	0,949	0,988	1,003	0,842
Toplam	N	465	465	465	465	465	465	465	465
	Ort.	3,332	3,376	3,329	3,284	3,384	3,436	3,365	3,358
	SS	0,97	1,023	0,952	0,988	0,931	0,982	0,988	0,83

Verilerin Normalliğinin Araştırılması

Bilindiği gibi parametrik testlerin temel ve en önemli varsayımlarından biri normal dağılım varsayımdır. Bunu için yapılan normallik testi sonuçlarına göre tüm hizmetkâr liderlik boyutlarının normal dağılmadığı Tablo 7'den anlaşılmaktadır. Bu sebeple parametrik test varsayımlarının sağlanamaması sebebiyle parametrik olmayan testler uygulanmıştır.

Tablo 7. Hizmetkâr Liderlik Boyutları İçin Normallik Testleri

BOYUTLAR	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
SOSYAL VE AHLAKİ SEVGİ	,132	465	,000	,957	465	,000
ALÇAKGÖNÜLLÜLÜK	,095	465	,000	,937	465	,000
FEDAKÂRLIK	,113	465	,000	,954	465	,000
VİZYON	,092	465	,000	,967	465	,000
GÜVEN	,092	465	,000	,971	465	,000
GÜÇLENDİRME	,115	465	,000	,951	465	,000
HİZMET	,098	465	,000	,957	465	,000
HİZMETKÂR LİDERLİK (TOPLAM)	,099	465	,000	,954	465	,000

Hizmetkâr Liderlik Algısı ile İlgili Hipotez Testleri

Yapılan normallik testine göre verilerin normalliğinin sağlanamaması sebebiyle parametrik olmayan yaklaşımlar kullanılarak yukarıda verilen hipotezler test edilmiştir. Kategori sayısı iki olan değişkenleri test etmek için Mann-Whitney U testi, kategori sayısı ikiden fazla olan değişkenler için Varyans analizinin parametrik olmayan yaklaşımı olan Kruskal Wallis testi uygulanmıştır.

Tüm Öğrenciler İçin Hizmetkâr Liderlik Algısının Testi

Verilerin normal dağılmaması sebebiyle öğrencilerin hizmetkâr liderlik algısının olumlu olup olmadığı binomial testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 8'de verilmiştir. Binomial teste göre hizmetkâr liderliğin tüm boyutları için öğrenci algılarının pozitif eğilimli olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre araştırmanın yapıldığı üniversitede öğrenciler, hocalarını hizmetkâr liderlik açısından olumlu bulmaktadırlar. Tablo 8'e göre öğrenciler tüm hizmetkâr liderlik boyutları için öğretim üyelerine 3'ün üzerinde puan vermiştir. Bu da öğrencilerin genelinin hizmetkar liderlik konusunda olumlu bir görüşe sahip olduklarına işaret etmektedir.

Tablo 8. Hizmetkâr Liderlik Boyutları İçin Binominal Testi

		Kategori	N	Observed Prop.	Test Prop.	Exact Sig. (2-tailed)
Sosyal ve ahlaki sevgi	Group 1	<= 3	151	0,32	0,5	0,000
	Group 2	> 3	314	0,68		
Alçak gönüllülük	Group 1	<= 3	159	0,34	0,5	0,000
	Group 2	> 3	306	0,66		
Fedakârlık	Group 1	<= 3	153	0,33	0,5	0,000
	Group 2	> 3	312	0,67		
Vizyon	Group 1	<= 3	182	0,39	0,5	0,000
	Group 2	> 3	283	0,61		
Güven	Group 1	<= 3	161	0,35	0,5	0,000

	Group 2	> 3	304	0,65		
Güçlendirme	Group 1	<= 3	145	0,31	0,5	0,000
	Group 2	> 3	320	0,69		
Hizmet	Group 1	<= 3	161	0,35	0,5	0,000
	Group 2	> 3	304	0,65		
Hizmetkâr liderlik (Genel)	Group 1	<= 3	127	0,27	0,5	0,000
	Group 2	> 3	338	0,73		

Cinsiyete Göre Hizmetkâr Liderlik Algısı Testi

Hizmetkâr liderlik algısının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği Tablo 9'da belirtilmiştir. Mann-Whitney U testine göre hizmetkar liderliğin tüm boyutları için cinsiyete göre farklı bir algının olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 9. Cinsiyete Göre Hizmetkâr Liderlik Algısı İçin Mann-Whitney U Testi

	Sosyal ve ahlaki sevgi	Alçak gönüllülük	Fedakârlık	Vizyon	Güven	Güçlendirme	Hizmet	Hizmetkâr liderlik
Mann-Whitney U	24541	23998	24925	24069	25866,5	25151	25373	25338
Wilcoxon W	63881	63338	64265	63409	43071,5	64491	42578	64678
Z	-0,961	-1,344	-0,69	-1,294	-0,024	-0,529	-0,372	-0,396
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,336	0,179	0,491	0,196	0,981	0,597	0,71	0,692

Grouping Variable: Cinsiyet

Akademisyen olma isteğine göre hizmetkâr liderlik algısı testi

Öğrencinin akademisyen olma isteğine göre hocalar hakkındaki hizmetkâr liderlik anlayışının farklı olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile araştırılmış ve veriler Tablo 10'da verilmiştir. Teste göre akademisyen olma isteği olan ve olmayan öğrencilerin öğretim elemanlarının hizmetkâr liderlikleri konusunda farklı düşündükleri anlaşılmaktadır. Özellikle Sosyal ve ahlaki sevgi, güven, güçlendirme, hizmet boyutunda akademisyen olmayı düşünen öğrenciler daha olumlu bir tutum göstermektedir.

Tablo10. Akademisyen Olma İsteğine Göre Hizmetkâr Liderlik Algısı İçin Mann-Whitney U Testi

	Sosyal ve ahlaki sevgi	Alçak gönüllülük	Fedakârlık	Vizyon	Güven	Güçlendirme	Hizmet	Hizmetkâr liderlik	
Mann-Whitney U	21626	25205,5	24766	24124	21670	23591	23570	22957	
Wilcoxon W	56871	60450,5	60011	59369	56915	58836	58815	58202	
İsteyen	Sıra ort	257,4	239,5	241,7	244,9	257,2	247,6	247,7	250,7
İstemeyen	Sıra ort	214,6	228,1	226,5	224	214,8	222	221,9	219,6
Z		-3,41	-0,9	-1,21	-1,66	-3,37	-2,033	-2,047	-2,47

Asymp. Sig. (2-tailed)	,001**	0,37	0,23	0,097	,001**	,042*	,041*	,014*
------------------------	--------	------	------	-------	--------	-------	-------	-------

Yaşa göre hizmetkâr liderlik algısı testi

Yaş kategorisi sayısı ikiden fazla olduğu için yaş kategorilerine göre hizmetkâr liderlik algısı Kruskal Wallis testi ile araştırılmış ve veriler Tablo 11'de verilmiştir. Kruskal Wallis testine göre güçlendirme boyutu dışındaki hizmetkâr liderlik algısının yaşa göre önemli bir farklılık göstermediği, güçlendirme boyutunda 17-19, 23-25 yaş grupları diğer yaş gruplarına göre daha yüksek bir algıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda ilgili istatistikler verilmiştir.

Tablo 11. Hizmetkâr liderlik Algısının Yaşa Göre Değişimi için Kruskal Wallis Testi

	Sosyal ve ahlaki sevgi	Alçak gönüllülük	Feda-kârlık	Vizyon	Güven	Güçlendirme	Hizmet	Hizmetkâr liderlik
Chi-square	1,778	2,653	1,902	3,654	5,495	8,866	4,084	4,879
Df	3	3	3	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	0,62	0,448	0,593	0,301	0,139	,031*	0,253	0,181

a. Kruskal Wallis Test b. Grouping Variable: Yaş

Öğrencinin Öğrenim Gördüğü Fakülteleere Göre Hizmetkâr Liderlik Algısının Testi

Öğrencilerin öğrenim gördükleri fakülteleere göre hizmetkâr liderlik algısının farkı için yapılan Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre, fakülteleere göre öğrencilerin hizmetkâr liderlik algısının önemli farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Yapılan analize göre elde edilen sonuçlar Tablo 12'de verilmiştir. Bu tabloya göre tüm fakültelerin öğrencilerinin öğretim elemanlarının hizmetkâr liderlik tutumları konusundaki düşüncelerinin farklı olduğu belirlenmiştir. Tablo 13'ye göre hizmetkâr liderlik boyutu için Sağlık Bilimleri Fakültesi düşük, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi ve İşletme Fakültesi öğrencilerinin genel olarak öğretim elemanlarının hizmetkâr liderlikleri konusunda yüksek bir pozitif algıya sahip oldukları görülmüştür.

Tablo 12. Fakülteleere Göre Hizmetkâr liderlik Algısı İçin Kruskal Wallis Testi

	Sosyal ve ahlaki sevgi	Alçak gönüllülük	Feda-kârlık	Vizyon	Güven	Güçlendirme	Hizmet	Hizmetkâr liderlik
Chi-Square	22,045	34,703	38,008	35,005	37,739	35,529	40,92	43,44
Df	5	5	5	5	5	5	5	5
Asymp. Sig.	0,001	0	0	0	0	0	0	0

a. Kruskal Wallis Test b. Grouping Variable: Fakülte

Tablo 13. Fakülteleere Göre Hizmetkar Liderlik Puanları Sıralamasının Ortalamaları

		Sosyal ve ahlaki sevgi	Alçak gönüllülük	Fedakârlık	Vizyon	Güven	Güçlendirme	Hizmet	Hizmetkâr liderlik
Sağlık Bilimleri	N	148	148	148	148	148	148	148	148
	Ort.	195,01	182,61	182,88	179,6	185,48	183,46	181,71	176,74
Siyasal Bilgiler	N	88	88	88	88	88	88	88	88
	Ort.	239,38	253,77	259,61	256,64	263,61	253,53	281,1	266,55
Mühendislik	N	71	71	71	71	71	71	71	71
	Ort.	234,73	231,64	223,69	255,88	231,14	248,75	232,87	235,87
Fen Edebiyat	N	60	60	60	60	60	60	60	60
	Ort.	259,8	266,13	259,55	252,17	250,82	266,69	271,43	261,95
Hukuk	N	48	48	48	48	48	48	48	48
	Ort.	251,63	266,66	258,94	270,47	231,34	225,71	222,61	246,02
İşletme	N	50	50	50	50	50	50	50	50
	Ort.	281,71	275,48	290,99	258	302,64	287,72	264,21	289,18
Toplam	N	465	465	465	465	465	465	465	465

5. SONUÇ

Hizmetkâr liderlik yaklaşımı altında yatan, başta “hizmet etme” anlayışı olmak üzere, alçakgönüllülük, fedakârlık, güven, güçlendirme, sevgi ve vizyonerlik boyutlarının sadece bölüm başkanlarının değil aynı zamanda yönetici adayı tüm akademik personel tarafından özümsemesi önemlidir. Bu bağlamda, yöneticilerin ve yönetici adaylarının belirli dönemlerde hizmet içi eğitime tabi tutularak, süreklilik arz eden bir şekilde geliştirilmesi katkı sağlayacaktır.

Son sınıf lisans öğrencilerinin perspektifinden öğretim elemanlarının hizmetkâr liderlik davranışlarının tespit edilmesine yönelik yapılmış bu çalışmada Siyasal Bilgiler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Hukuk Fakültesi ve İşletme Fakültelerinde okuyan öğrenciler tarafından öğretim elemanlarının hizmetkâr liderlik davranışları yüksek düzeyde algılanırken; Sağlık Bilimleri Fakültesi’ndeki Öğretim Elemanlarının Hizmetkâr Liderlik davranışları söz konusu fakültenin öğrencileri tarafından daha düşük düzeyde algılandığı tespit edilmiştir.

Ayrıca öğrencilerin “akademisyen olmama isteği” ile “öğretim elemanlarının hizmetkâr liderlik davranışları” arasındaki pozitif yönde bir ilişki çıkması bu öğrencilerin mesleki motivasyonunu, mesleğe olan aidiyetini ve liyakatini öğretim elemanlarının yüksek seviyede tutmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Akademisyen olma isteği olan öğrencilerin öğretim elemanlarının hizmetkâr liderlik anlayışından etkilenecek böyle bir düşünceye kapıldıkları tahmin edilmektedir.

Günümüzde artan bir ivmeye sahip çağdaş liderlik yaklaşımlarından olan hizmetkâr liderliğin eğitim kurumlarında öğretim elemanları tarafından benimsenmesinin, takipçileri olan öğrencilerini peşlerinden sürüklemeye çok önemli bir etkiye sahip oldukları sonucu çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

- Avolio, B. J., Kahaia, S. and Dodge, G. E. (2001). E-leadership: Implications for theory, research, and practice. *The Leadership Quarterly*, 11(4), 615-668.
- Avolio, B. J. and Locke, E. E. (2002). Contrasting different philosophies of leader motivation: Altruism versus egoism. *The Leadership Quarterly*, 13, 169-191.
- Bennett, J. (2001). Trainers as leaders of learning. *Training & Development*, 55(3), 43-7.
- Cevrioğlu, E. (2007). *Lider üye etkileşimi ile bireysel ve örgütsel sonuçlar arasındaki ilişki: Ampirik bir inceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi. Afyonkarahisar.
- Conger, J.A. (1992), *Learning to lead: The art of transforming managers into leaders*, Jossey-Bass, San Francisco, CA.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Covey, S. R. (1991). *Principle-centered leadership*. New York
- Covey, S. R. (2002). Servant-leadership and community leadership in the twenty first century. In L. & L. Spears, M. (Ed.), *Focus On Leadership: Servant Leadership For The 21st Century*, (pp.27-34). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Dal, L. ve Çorbacıoğlu, S. (2014). Hizmetkar liderlik davranışları ve lider-üye etkileşimi ilişkisi: Bir devlet üniversitesi üzerine araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 287-311.
- Davis, K. (1982). *İşletmelerde insan davranışı*. Çev. Kemal Tosun, Tomris Somay, Fulya Akar ve diğerleri. İstanbul Mat. İstanbul.
- Dennis, R. S. (2004). *Servant leadership theory: Development of the servant leadership assessment instrument*. Regent University.
- Dennis, R.S. and Bocernea, M. (2005). Development of the servant leadership, an assessment instrument. *Leadership and Organization Development Journal*, 26(8), 600–615.
- Dierendonck, D.V. and Nuijten, I. (2011). The servant leadership survey: development and validation of a multidimensional measure. *Journal of Business and Psychology*, 26, 249-267
- Ercan, Ü. (2012). *Liderlikte güncel yaklaşımlar ve uygulamada kullanılabilecek ölççekler*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Erdem, O. (2009). Liderlik ve kurum kültürü etkileşimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(29), 199-211.
- Eren, F. ve Yalçıntaş, M. (2017). Hizmetkâr liderlik ile iş tatmini arasındaki ilişki: Bir havayolu şirketi örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 10(19), 851-864
- Eisenberg, N. (1986), *Altruistic emotion, cognition, and behavior*. Arizona State University. London.
- Fındıççı, İ.,(2009). *Hizmetkâr liderlik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Focht, A. (2011). *Identifying primary characteristics of servant leadership: A delphi study*. Regent University.
- Greenleaf, R. K. (1977). *Servant Leadership: A Journey Into The Nature Of Legitimate Power And Greatness*. New York: Paulist Press
- Greenleaf, R. K. (1998). The power of servant-leadership : Essays, Larry C. Spears. (Ed). San Francisco. California: Berrett-Koehler Publishers.
- İbicioğlu, H. ve Doğan, H. (2002). İşletmelerde öğrenme kültürü yaratma ve akademik lider olarak yönetici rolüne ilişkin Türkiye'deki üç güvenlik işletmesinde bir araştırma. *10. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*. Antalya.
- İbicioğlu, H., Özmen, H.İ. ve Taş, S. (2009). Liderlik davranışı ve toplumsal norm ilişkisi: Ampirik bir çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-23.

- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Koçel, T.(2005). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kouzes, J. M ve Posner, B. Z. (2011). *Credibility. How leaders gain and lose it. Why people demand it*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Northouse, P. G. (2013). *Leadership: Theory And Practice* (6.Baskı). USA: Sage Inc.
- Owens, B. P. and Hekman, D. R. (2012). Modelling how to grow: An inductive examination of humble leader behaviors, contingencies, and outcomes. *Academy of Management Journal*, 55, 787-818.
- Parry, K. and Kempster, S. (2014). Love and leadership: Constructing follower narrative identities of charismatic leadership. *Management Learning*,45(1), 21-38.
- Patterson, K. A. (2003). *Servant leadership: A theoretical model*. Regent University, Dissertation Abstracts.
- Russell, R. F. (2001). The role of values in servant leadership. *Leadership & Organization Development Journal*, 22, 76-84.
- Saylı, H., ve Baytok, A. (2014). *Örgütlerde liderlik teori-uygulama ve yeni perspektifler*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Sandage, S. and Wiens, T.W. (2001). Contextualizing models of humility and forgiveness: A reply to Gassin. *Journal of Psychology and Theology*, 29(3), 201-219.
- Sekaran, U. (2003). *Business research methods: A skill-building approach*. John Wiley&Sons.
- Sendjaya, S., Sarros, J. C. and Santora, J. C. (2008). Defining and measuring servant leadership behaviour in organizations. *Journal of Management Studies*, 45(2), 402-424.
- Spears, L.C. (2010). Character and servant leadership: Ten characteristics of effective, caring leaders. *The Journal of Virtues & Leadership*, 1(1), 25-30.
- Winston, B. (2002), *Be a leader for god's sake, regent university-school of leadership studies*. Virginia Beach, VA.

AMBALAJ TASARIMLARINDA TÜKETİCİNİN SATIN ALMA KARARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER ve ÖNERİLER

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Gökhan CEYLAN

Sinop Üniversitesi Gerze MYO, gokhanceylan@sinop.edu.tr

Öğr. Gör. Hatice BAHATTİN CEYLAN

Sinop Üniversitesi Gerze MYO, hbahattin@sinop.edu.tr

ÖZET

Ambalaj grafiği, ezeli rekabet ortamında, kendini fark ettirmek amacı ile tasarlanmaktadır. Günümüz koşullarında sıradan bir marketin raflarına göz gezdirdiğimizde, aynı ürünün farklı firmalarca piyasaya sürülmüş bir çok örneği olduğunu görmekteyiz. Bu ürünlerden, bazıları yayın reklamları aracılığıyla rekabete girerken, bazıları ise mücadelesini ambalaj tasarımları ile gerçekleştirmektedir. Bu aşamada tüketicinin satın alma karar sürecinin ne kadar hızlı olduğunu düşünecek olursak, ambalajlar arasındaki bu mücadelede kısıtlı zaman faktörü hem avantaj hem de dezavantaj olacaktır. İyi tasarlanmış ve mesajı doğrudan ileten ambalajlar avantaj sağlarken, hedef kitlenin dikkatini çekmeyen ambalajlar ise dezavantajlı duruma düşmektedir. Bu nedenle satın alma kararlarını etkileyecek ambalaj tasarımları kreatif olmalı, üzerinde kullanılacak olan renkler, renk psikolojisi açısından değerlendirilerek seçilmiş olmalı ve bazı ürünler için ise inovatif özelliklerden yararlanmalıdır. Aksi takdirde ürün ve hatta marka rakiplerinin arasında zamanla yok olup gidecektir. Bu nedenle ambalaj tasarımı aşamasında, grafik tasarımcıların yanı sıra, satış konusunda uzman kişiler ve endüstriyel tasarımcılar birbirleriyle fikir alışverişi yapmalı ve ürünün piyasaya sunum aşamasında tüm riskler, hedef kitlenin satın alma davranışları ve ürünün özelliklerinin beraberinde getirdiği avantajlar da dikkate alınmalıdır. Çünkü yaratıcı çalışmalar, tüketiciye tadını bilmedikleri bir ürünün lezzetli olduğunu, kokusunu duymadıkları bir ürünün diğer tüm markalardan daha güzel koktuğunu düşündürür. Dolayısıyla bu araştırmada, renk psikolojisi açısından doğru işlenmiş, kreatif, tipografisi ve illüstrasyonu doğru seçilmiş tasarımlar incelenerek, doğru ambalaj tasarımının sınırları belirlenecek ve tasarımcılara çeşitli öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ambalaj Tasarımı, Grafik Tasarım, Hedef Kitle, Tüketici Davranışı, Satın Alma Kararı.

THE FACTORS AND RECOMMENDATIONS AFFECTING THE PURCHASE OF THE CONSUMER IN THE PACKAGE DESIGN

ABSTRACT

The graphic of the package is designed in order to distinguish itself from another on the platform of eternal rivalry. Under today's conditions, when we skim through the shelves of a regular market, we see that there are many examples of the same product put onto the market by different companies. While some of these products enter into competition with the media advertisements, some of them compete in this fight with their packaging designs. In this period, if we think that how fast the buying decision process of the consumer is, the limited duration factor in this fight between packages will be both advantageous and disadvantageous. While the packages, which are well-designed and directly forward the message, provide an advantage, the packages, which are not drawn by the attention of the target groups, are at a disadvantage. Therefore; the designs of the packages which affect the buying decision process should be creative. The colors which are used on them should be selected by evaluating the color psychology and innovative features should be benefited for some products, too. Otherwise; the

product and the brand as well will vanish among its competitors in time. Therefore; besides the graphics designers, the sales experts, and industrial designers should exchange ideas with one another in the process of the packaging design. All the risks, buying behaviors of the target group and advantages led by product features should be taken into account in process of placing on the market of the products. Because, the creative studies make consumers think that the product they do not know, is delicious and the product they do not catch a smell, smells better than any other brands. Accordingly, in this study, the boundaries of the correct packaging design will be determined and various suggestions will be submitted to the designers. by reviewing the designs, which are processed correctly regarding the color psychology, creative, typography and illustration of which are selected correctly.

Key Words: Packaging Design, Graphic Design, Target Group, Consumer Behavior, Buying Decision.

GİRİŞ

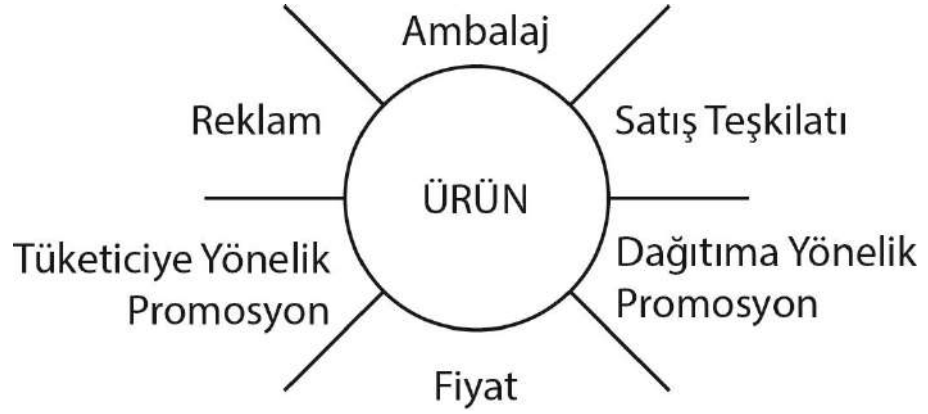
Ambalaj, içindeki ürünü korumakla görevli, farklı malzemeler yardımı oluşturulmuş ürünü tanıtmak ve korumakla görevli bir çeşit sarmaldır. Ambalaj içerisindeki ürün hakkında tüketiciye hızla bilgi aktarabilmelidir. Ambalaj tasarımlarının kurgulandığı aşamada hedef kitlesini demografik özellikleri vb. konularının detaylı olarak ele alındığı bir satış planı oluşturulmalıdır. (Becer, 2014: 15).

Ambalaj, bütün grafik ürünü gibi estetik özelliğinin yanı sıra, teknik açıdan birçok detayı barındıran üç boyutlu bir grafik tasarım ürünüdür. Ambalaj tasarımının hedefe ulaşması için seçilen ambalaj malzemesinin de önemi büyüktür. Ambalajın içinde yer alan ürünün kalitesinin tüketicilerin satın alma kararına etkisi olmasına karşın, aynı ürünün çok sayıda muadili olduğu düşünüldüğünde, satın alma kararını etkileyen diğer bir faktöründe ambalaj olduğunu söylemek mümkündür (Tepecik, 2002: 86-87).

Bu açıklamalardan sonra ambalaj tasarımının, marka ve içinde yer alan ürün için satış elemanı gibi çalıştığı gerçeğini göz ardı edemeyiz. Zaten pazarlama açısından ambalajın ne kadar önemli olduğunu pazarlama karması olarak da bilinen 4P kavramının içindeki yerinden anlayabiliriz.

4P, İngilizce'deki Product (Ürün), Price (Fiyat), Place (Fiyat) ve Promotion (Tutundurma) kelimelerinin baş harflerini temsil eder. Birinci P, ürün ile ilgili kararları verir: Ürün ne olacak? Nasıl olacak? Hangi özellikleri barındıracak? Markalaması nasıl yapılacak? Ambalajı nasıl olacak? İsmi ne koyacağız? Paketin üzerine ne yazılacak? gibi sorular ile yeni bir ürünün geliştirilmesi aşamasındaki kararların alınması, pazarlama karmasının bu bölümüne aittir. İkinci P, fiyatlandırma ile ilgilidir; ürünün değerinin ve dolayısıyla fiyatının belirlenmesi ile ilgili karar ve faaliyetleri yürütür. Üçüncü P, dağıtım kanallarının kurulması, işleyişi, bu kanallarda ve satış noktalarında tüketicinin gördüğü ya da görmediği faaliyetlerin doğru bir şekilde gerçekleştirilmesinden sorumludur. Son P olan tutundurma ise pazarlama faaliyetlerinin tüketicilere aktarımıyla ilgilidir, özetele iletişimle haşır neşirdir (Baltacıoğlu&Demirbağ Kaplan 2007: 14-15).

Şekil 1'de yer alan pazarlama çarkını incelediğimizde de, pazarlama karmasını destekler nitelikte olduğunu görebiliriz.

Şekil 1. Pazarlama Çarkı (Lemmers, 2004: 109)

Pazarlama karması ve pazarlama çarkında, ürünle ilgili kararlar alınırken ambalaj tasarımının da değerlendirildiği görülmektedir. Ambalaj tasarımı, gerçekleştirilirken pazarlama uzmanlarının görüşleri son derece önemlidir.

Şekil 2. Ambalaj Çarkı (Lemmers, 2004: 115)

Ambalaj çarkından da anlayacağınız gibi tasarım gerçekleştirilirken birçok unsur göz önünde bulundurulmalıdır. Muadilleri ile gireceği rekabet, içerisinde yer alan ürünün kişiliği, markanın izlediği yol haritası gibi bazı bileşenler dikkate alınarak tasarım gerçekleştirilmelidir.

1.	Adım: Marka konumlandırma hedeflerini tanımlamak
2.	Adım: Ürün kategorisi analizi yapmak
3.	Adım: Rekabet analizi yapmak
4.	Adım: Kalıcı marka vasıflarını / yararlarını tanımlamak
5.	Adım: İletişim önceliklerini belirlemek

Şekil 3. Ambalaj Tasarım Süreci (Terence Shimp 2000'den aktaran Odabaşı ve Oyman, 2004: 61)

Ambalaj tasarım sürecinin birinci adımında; marka yönetimi ekibinin, markanın tüketicilerin zihninde ve rakiplere karşılık nasıl konumlandırıldığını ortaya koymaları gerekmektedir. İkinci adımda; ürün kategorisine ve ilgili kategorilere ilişkin bir değerlendirme yapılarak uygun trendler, beklentiler vb. konusunda ambalajlama kararını etkileyecek faktörler üzerinde durulur. Üçüncü adımda; rakiplerin ambalajlarının renk, şekil, grafik tasarımı, malzeme vb. açısından değerlendirileceği bilgiler derlenir. Dördüncü adımda; alışveriş esnasında tüketiciye ambalaj aracılığıyla sunulacak markanın vasıflarının, yararlarının belirlenmesi yoluna gidilir. Beşinci adımda; dördüncü adımda belirlenen noktalar rehberlik edecek, tasarımcı bu bağlamda ambalaj için sözel ve görsel öncelikleri şekillendirecektir. Tasarımcı ambalajın rengiyle, görüntüsüyle, yazısıyla birtakım mesajlar gönderdiği karmaşa ortamında satın alma noktasında bir reklam unsuru olduğunu bilmelidir. Bu nedenle çok sayıda bilgi ve mesaj yerine en önemli marka yararına ambalajda öncelik vermeye dikkat etmelidir (Odabaşı ve Oyman, 2004: 61-62).

Amerikan Perception Research Services isimli firmanın gerçekleştirdiği araştırmaya göre, tüketiciler bir ürün için satın alma davranışı gösterdiği esnada zamanının büyük çoğunluğunu ambalaj tasarımında kullanılan görsel öğeleri, kalan süresinde ise yazıları inceleyerek geçirmektedir (Erdal, 2009: 29).

Ambalajın satın alma kararlarına etkileri üzerinde konuşurken ambalajın fonksiyonlarından da bahsetmek gerekmektedir.

Ebru Kocamanlar'a göre ambalajın fonksiyonları çeşitli gelişmelere göre farklılık göstermesine rağmen, başlıklar altında incelemek gerekirse;

- A) Koruyuculuk Fonksiyonu
- B) Kolaylık Fonksiyonu
- C) Fiyat Ayarlama Fonksiyonu
- D) Bilgi Verme ve İletişim Fonksiyonu
- E) Görsel Fonksiyonları.

Ambalajın en önemli işlevlerinde birisi içerisinde yer alan ürünü korumasıdır. Ambalaj üretimden tüketime kadar içerisinde yer alan ürünü veya ambalajla temas eden kişileri korumakla görevlidir. Kolaylık fonksiyonu sayesinde kullanım daha rahat olmaktadır. Kullanım kolaylığı sunan ambalajlar tüketicilerin tercihlerini etkilemektedirler. Kolaylık fonksiyonunun 3 gruba ayırmak mümkündür: a. Taşıma Kolaylığı, b. Açma Kapama Kolaylığı, c. Depolama Kolaylığıdır. Fiyat ayarlama fonksiyonu ürünün farklı boylarda ambalajları yardımı ile hem hedef kitlesine hem de farklı bütçelere hitap edebilmesidir. Ambalajın bilgi verme ve iletişim görevleri de bulunmaktadır. Yapılan araştırmalara göre tüketiciler satın alma davranışlarının çoğuna alışveriş esnasında çok hızlı bir şekilde karar verdiklerini söylemektedir. Bu nedenle ambalajlar içindeki ürün hakkında tüketicilere bilgi verip, iletişime geçerek bir nevi kendi satışını gerçekleştirmektedir. Tutundurma fonksiyonunu da burada ele alabiliriz. Markalar ürünleri bir kere alan müşterilerin bu davranışı tekrarlayarak sürekli ürünlerini almalarını ve sürekli alan müşterilerin ise bu davranışlarını tekrar etmelerini sağlamayı hedeflemektedirler. Bu amaçlarla ürünün tutunabilmesi ambalajlara çeşitli promosyon ve reklam faaliyetleri eşlik etmektedir. Ambalajın görsel fonksiyonlarını ise; a. Grafik Tasarım, b. Şekil, c. Renk, d. Baskı olarak ele alınabilir. Grafik tasarım ambalaj sürecinin en önemli aşamalarından birisidir. Ambalaj tasarımda grafik tasarım sayesinde o ürünün kimliği ortaya konmaktadır. Ambalajın şekli hedef kitle açısından çok önemlidir. Farklı hedef kitlelerinin ambalaj şekil tercihleri farklılık göstermektedir. Örneğin çocukların farklı şekillerdeki ambalajlara yöneldikleri yapılan araştırmalar ile ortaya konmuştur. Tasarımda renk, tüketicinin hafızasında marka imajını çizmesine yardımcı olmaktadır. Günümüzde birçok firmayı özdeşleştikleri renkler ile tarif etmemiz mümkündür. Doğru renk kullanılmış bir ambalajın, tüketicinin seçim yapmasını ve

ilgisini çekmesini kolaylaştırmaktadır. Ambalajların baskısı esnasında ürünü doğru anlatacak baskı özelliklerinden faydalanılmalıdır (Kocamanlar, 2009, s: 34 -38).

YÖNTEM

Nitel araştırma olan çalışma da, betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın literatür kısmını oluşturan bilgiler tarama metodu ile elde edilmiştir. Ambalaj inceleme kısmında ise üç adet doğru tasarlanan ambalajların tasarımsal özellikleri ele alınarak incelenmiştir.

AMBALAJ TASARIM İNCELEME

İnceleme 1.

Resim 1. Ambalaj Tasarımı 1

Örnek birde incelenen ambalajın üretim yerinin Güney Afrika olduğunu görmekteyiz. Ambalaj tasarımı gerçekleştirilirken kültürel özelliklerden faydalanarak “maske” kullanılmıştır. Ambalajın renk seçiminde ise koyu renklerin “gurme” etkisinden faydalanılmıştır. Bunu desteklemek amacıyla “altın varak” uygulanmıştır. Altın varak uygulaması aynı zamanda prestij kazandırmak açısından da önemlidir. Renk seçimleri, hedef kitleye ve kültürel özellikleri destekleyecek niteliktedir.

İnceleme 2.

Resim 2. Ambalaj Tasarımı 2

Ambalaj Tasarımı 2' de yer alan illüstrasyonlar ürünün yaydığı ışığa ve ampulün şekline uyumlu şekilde tasarlanmıştır. Bu sayede tüketicinin zihninde çağrışım oluşmasını sağlayarak ambalajın ve markanın akılda kalıcılığını artırmayı hedeflemektedir. Firma amblemi ambalajın rengine göre altın veya gümüş yaldız kullanılarak prestij mesajı verilmektedir. Ampüllerin Wattlarıyla ilgili gerekli bilgilendirme ambalajın ön kısmında kullanılarak tüketicinin rahatça okuması hedeflenmiştir.

İnceleme 3.

Resim 3. Ambalaj Tasarımı 3

İncelenen üçüncü ambalaj tasarımında ise renk seçiminde beyaz ağırlıklı bir ambalajın üzerine içerisinde yer alan ürünün rengine göre illüstrasyonlar tercih edilmiştir. Hedef kitleye uygun olarak tasarlanmış, ambalajların satın alma davranışları üzerinde olumlu sonuçlar doğuracağı bilinmektedir. Renklerin parlak kullanılması dolayısıyla içerisinde yer alan ürünün taze olduğu izlenimini vermektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Ambalaj tasarım sürecinde hedef kitlenin tüm tercihleri iyi bir analizden geçirilerek, çıkan veriler, pazarlama uzmanları, reklam ve iletişim uzmanları, grafik ve endüstriyel tasarımcıların bulunduğu bir grup tarafından değerlendirilmeli, markanın pazarlama stratejisini destekleyecek şekilde ambalaj tasarımı gerçekleştirilmelidir. Ambalaj tasarımcıları, ambalajların günümüzde satın alma kararları üzerinde etkisini bilerek gerekli özeni göstererek tasarımlarını tamamlamaları gerektiğini bilmelidirler. Rakipler arasındaki tercihlerin bazen sadece ambalajdan kaynaklandığını bilerek tasarımlarını tamamlamalıdır.

Tasarımcılara yönelik öneriler;

- Satın alma kararlarını etkileyecek ambalaj tasarımları kreatif olmalıdır. Çünkü yaratıcı çalışmalar, tüketiciye tadını bilmedikleri bir ürünün lezzetli olduğunu, kokusunu duymadıkları bir ürünün diğer tüm markalardan daha güzel koktuğunu düşündürür.
- Ambalaj da kullanılacak renkler, renk psikolojisi açısından değerlendirilerek seçilmiş olmalı,
- Ayrıca renk tercihlerinde ürünün muhteviyatı ve hedef kitlenin istekleri de göz önünde bulundurulmalı,
- İllüstrasyon tasarımlarında hedef kitle göz önünde bulundurulurken, rakipler iyi bir analizden geçirilmeli ve daha etkili tasarımlar oluşturulmalı,
- Bazı ürünler için ise inovatif özelliklerden yararlanmalı,
- Ebat ve şekil üzerinde grafik tasarımcı ile endüstriyel tasarımcı birlikte çalışmalı,
- Tasarımın bütün süreçlerinde tasarımcılar pazarlama uzmanların ile birlikte hareket etmelidirler.

KAYNAKÇA

Baltacıoğlu T. & Demirbağ Kaplan M. (2007) İyi İletişim – İyi Pazarlama, İstanbul: MediCat Kitapları.

Becer, E. (2014) Ambalaj Tasarımı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Erdal, G. (2009) Etkili Ambalaj Tasarımı, Bursa: Dora Yayın.

Lemmers, P. (2004) Ambalaj = Satış için tasarım, Editör: Ceyhun Akgün, Ambalaj Tasarımı – Başarılı bir ambalaj projesi için profesyonellerden notlar, İstanbul: Matbaa Teknik Dergisi.

Odabaşı, Y. & Oyman, M. (2004) Ürün ve Ambalaj, Editör: Ceyhun Akgün, Ambalaj Tasarımı – Başarılı bir ambalaj projesi için profesyonellerden notlar, İstanbul: Matbaa Teknik Dergisi.

Tepecik, A. (2002) Grafik Sanatlar Tarih – Tasarım – Teknoloji, Ankara: Detay Yayınları.

Erişim Kaynak:

Kocamanlar, E. “Ambalaj ve Fonksiyonları” – Ambalaj Bülteni: Dosya (Eylül-Ekim 2009) 10.04.2018 – 19.06. <http://www.ambalaj.org.tr/files/Ambalajbulteniicerik/dosya/eylul-ekim-2009-dosya.pdf>

REKLAM TASARIMLARINDAKİ MARKA SAVAŞLARI

Öğr. Gör. Hatice BAHATTİN CEYLAN

Sinop Üniversitesi Gerze MYO, hbahattin@sinop.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Gökhan CEYLAN

Sinop Üniversitesi Gerze MYO, gokhanceylan@sinop.edu.tr

ÖZET

Firmaların ürünleri için düzenledikleri reklam kampanyalarını afişler, broşürler, billboard tasarımları, tv reklamları, sosyal medya reklamları ve hatta viral reklamlarda dahi birçok tasarım materyali üzerinde görebilmek mümkündür. Böylesi geniş mecralarda, büyük kitlelerin dikkatini çekmek amacıyla hazırlanan reklam kampanyalarının hayata geçirilme <<aşamasında tam bir ekip çalışması gerekmektedir. Bu ekip, tasarımcının yanı sıra, pazarlama uzmanı ve pek tabi derin bir fizibilite çalışması sonrası çıkan rapor bilgileri ışığında fikir yürütebilecek alanda deneyimli kişilerden oluşmaktadır. Ancak reklam kampanyalarının en önemli kısmı, bu ekibin hangi temel fikir üzerinde buluşup, harekete geçeceğine karar vermesidir. Çalışma süreci bu aşamadan sonra izleyicinin dikkatini çekmeye yönelik ilerlerken, amaç gerek markanın pazardaki konumunu korumak, gerek satış oranlarını artırmak, gerek ise piyasada sağlam bir yer edinebilmek kaygısı olmaktadır.

Bu çalışmada ise, zaten pazarda sağlam yeri olan ünlü markaların yayınladıkları yazılı ve görsel reklam kampanyaları esnasında hafif alaycı ama altında etkili mesajların olduğu reklam tasarımları incelenmiş olup ayrıca, aynı kulvarda yarış halinde olan markaların, pastanın büyük diliminin kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri prestij reklamlarda iletmek istedikleri mesaj ve ironi de konu alınmıştır. Alışılmışın dışında gerçekleştirilen bu reklam kampanyalarındaki amaç, hedef kitlede tebessümle birlikte bir duygu değişimini sağlamaktır. Böylesi reklamların, mesajları daha etkili bir şekilde vererek tüketicide satın alma davranışları geliştirdiği bilinen bir gerçektir. Bu çalışma esnasında bazı firmaların birbirleri ile girdikleri tatlı rekabet esnasında, rakiplerinin kendi markalarına göre zayıf yönlerini esprili bir şekilde ele aldıkları reklam tasarımları incelenerek, reklamların markayı fark edilir kılmadaki gücünün gösterilmesi ve tasarımcılar için farkındalık oluşturulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Grafik Tasarım, Marka, Prestij Reklam, Reklam Kampanyaları, Tüketici.

BRANDWAGES IN THE ADVERTISEMENT DESIGNS

ABSTRACT

It is possible to see the advertising campaigns which the companies prepare for their products on many design materials such as signboards, brochures, billboard designs, TV commercials, social media advertisements and even viral marketing. In such big sectors, a full-fledged teamwork is required during the period of implementation of the advertising campaigns prepared for the purpose of drawing the attention of the large groups. Apart from the designer, this team consists of marketing expert and persons who are experienced in the field and can put forward an idea in the light of the report details which are found out after an intensive feasibility study for sure. However; the most important part of the advertising campaigns is to decide on which basic idea this team agrees and acts. After this period, the study process moves forward to draw the attention of the audience. The aim is to protect the position of the brand in the market, to increase the rates of sales and to establish a secured market presence. In this study, the half-mocking advertising designs which include sharp messages are reviewed during the written and

visual advertising campaigns published by famous brands which have secured market presence. Moreover; the message and the irony that the brands, competing in the same league, want to forward, in the prestigious advertisements which they claim that they own the biggest slice of the cake, are taken as a topic. The purpose of these advertising campaigns, which are carried out peculiarly, is to provide a change of sensation with a smile on the target group. It is a known fact that such advertisements improve the buying behavior of the consumer by giving messages more effectively. In this study, during the nice competition between the certain companies, the companies have reviewed the advertising designs which they deal with weaknesses of their competitors waggishly in comparison with their own brands. With this, it is aimed to show the power of the advertisements to make the brand visible and to create awareness for designers.

Key Words: Graphic Design, Brand, Prestige Ad., Advertising Campaigns, Consumer.

1. Giriş

İşletmelerin büyümesi ve globalleşmesi, müşterilerin daha dikkatli ve daha bilinçli hale gelmeleri, rakip firmaların çoğalması ve pazardan silinme endişesi gibi nedenler pazarların ve dolayısıyla firmaların stratejilerini de beraberinde değiştirmiştir. Çünkü firmalar, ürettiği ürüne ya da hizmete güvenmekle yetinmemekte, yanı sıra tüketicinin dikkatini çekecek reklamlara da ihtiyaç duymaktadırlar. Elbette ki reklamlar, yıllar boyu tüketici ile ürün arasındaki en etkili bağ görevini üstlenmektedir. Fakat geçmişten günümüze değişenler, firmalar ve ürünlerle sınırlı olmayıp, reklamların hitabeti, mesajı iletme biçimi ve hissettirdikleri de değişime uğramaktadır. Artık reklamlar üzerinden eskisi gibi ürün ve firma hakkında bilgileri okuyucu ile paylaşmak yeterli gelmemekte, tüketicinin zihnindeki diğer tüm firmaların da önüne geçmek istemektedirler. Böylesine zorlu yarıştan galip çıkmak için iyi olmanın ötesinde farklı olmak gerekmektedir. Bunun için ise en etkili yol, yazılı reklam araçlarından olan dergilerdir.

“Zira dergi okuru zaten gözü açık ve detayları yakalamak üzere hazırdır. Tüm algıları derginin sayfaları üzerinde, karşılaşacağı muhtemel yeni bilgiler ve başka bakış açılarını keşfetmek üzere beklemektedir. Keşfetme ve öğrenme haliyle dergiye bakan hedef kitle, mizah öğesini de yakalar ve kaydeder. Reklam dünyası da dergiler için mizah öğesini bu çıkarımlar noktasında cömertçe kullanır” (Şahin, 2015: 2).

Bu çalışmada, ünlü firmaların, rakiplerini mizahi bir şekilde eleştirdiği reklam görselleri incelenecek ve vermek istedikleri mesajlar ile tüketicinin satın alma kararı üzerindeki etkisi tartışılacaktır.

2. Yöntem

Araştırma, nitel araştırma yöntemi özelliği taşıyan, “betimleme araştırma” yöntemidir. Betimsel araştırma, kurumların ya da grupların güncel durumlarıyla ilgili detaylı açıklamalar yapmak için çok sayıda denek ve objeyle belli bir zaman dilimi içerisinde yapılan çalışmadır (Kaptan, 1995, s:59). Bu çalışmada olguyu detaylı bir şekilde ele almak ve incelemek şeklinde tanımlanan durum analizi tekniği kullanılmıştır.

3. Reklamın Tanımı, Amaçları, İşlevleri ve Türleri

Reklam bir ürün ya da hizmeti tüketiciyle buluşturmaya, tanıtmaya ve satın almaları için ikna etmeye yarar. En yaygın tanımı ise “*tüketicileri bir mal veya markadan haberdar etmek ve mala, markaya, hizmete, müesseseye veya fikre meyilli bir hale getirmek amacıyla göze veya kulağa hitap eden mesajların hazırlanması ve bu mesajların paralı vasıtalarla yayılmasıdır*” (Kurtuluş1973,s:20).

Ürünün tüketici ile buluşma seçeneklerin yer aldığı bir şema olsaydı, şüphesiz en başında reklam yer alıyor olacaktı. Çünkü reklamlar zekice düşünülüp, klasik ürün tanıtımının ötesine geçebildiklerinde, yarattıkları cazibe ile müşterilerin bahsi geçen ürüne karşı savunmasız

olmalarını sağlamaktadırlar. Bu reklamlara yalnızca piyasaya tutunmaya çalışan firmaların değil, pazarda hatırı sayılır paya sahip firmaların da ihtiyacı vardır. Akıllara gelecek sorulardan birisi “*ünlü markalar neden reklama ihtiyaç duyar?*” olacaktır. Marka piyasada ne kadar güçlü olursa olsun, tüketiciyle sürekli buluşmadığı sürece unutulma riski ile karşı karşıya kalacak, belki de tüketici farklı bir firmanın ürüne ilgi duymaya başlayacaktır.

Öyleyse işletmenin tüketici ile ilişkilerini geliştirmek, ürün veya hizmetin tanıtımını ve satışını gerçekleştirmek, firmanın ve markanın tüketiciler tarafından hatırlanmasını ve firmanın prestijini sağlamak reklamın işlevleri dahilindedir.

Reklamlar, taşıdığı mesajlar açısından iki gruba ayrılır; kurumsal reklam ve mal reklamı. Mal reklamı, belli bir ürün ya da hizmetin satın alınmasını sağlayacak fiyat, ürün kullanım özellikleri, faydaları gibi konulardan bahseder. Kurumsal reklam ise, halkla ilişkiler içerikli tanıtım faaliyetidir. Bu tip reklamlar kurumun felsefesini hedef kitleye aktarmanın yanı sıra, kurumu hatırlatan logo, ambelm, slogan gibi tasarım unsurları da tüketicinin beyninde yer bulmasını sağlayacaktır (Elden, 2016).

4. Dergiler ve Açık Hava (Outdoor) Ortamında Yer Alan Mizah İçerikli Reklamlar ve Üstünlük Kuramı

Yazılı medya; hedef kitle ile buluşması planlanan mesajların, fotoğraf, yazı, grafik gibi görsel unsurlar eşliğinde ulaştırıldığı mesajlardır. Mesaj hedef kitleye daha hızlı ulaşır ve daha akılda kalıcıdır. Yazılı medya ailesinin bir üyesi olan dergi, tüketicinin satın aldıktan sonra herhangi bir zamanda yeniden açıp uzun süreli okuyabilmesine imkan tanır. Böylece içerisinde yer alan reklam, tekrar ve tekrar tüketici ile buluşur ve ürün ya da firmanın akılda kalıcılığı her seferinde daha da artar. Ayrıca kağıt ve baskı kalitesinin yüksek olması kendini diğer basılı medyalardan (gazete) ayırtmaktadır. Ayrıca dergiler, prestij reklamlara ve ince mesajlara daha çok ortam sağlar.

Dergi reklamları hedef kitlesi itibariyle eğitim ve kültür seviyesi yüksek kesimlerin takip ettiği bir mecra olarak görüldükleri içindir ki, imaj ağırlıklı işler daha çoktur. (Özkundakcı, 2011, s: 48)

Öyleyse, dergiler, mizahi reklamlar açısından oldukça verimlidir. Mizah çeşitlerinden en önemlisi nüktedir. Nükte; içerisinde, kişiyi düşündüren derin anlam ve espri barındırır. Bir sözün, bir düşüncenin yanlışlığının vurgulanmasına dayanan mizah çeşididir. Nüktenin gücü inceliğindedir. Nüktelerin çoğunda, cinas, eğretileme, teşbih örneği, dil cambazlığı ve çift anlamlılık barınmaktadır (Öngören, 1976).

Bu aşamada akıllara araştırmanın ilerleyen kısmında yer alan, markaların birbirini yediği, tüketici karşısında küçük düşürdüğü reklamların, sıkça başvurduğu ve mizahın vazgeçilmez kuramlarından birisi olan “Üstünlük Kuramı” gelmektedir.

Gülmede üstünlük kuramı, mizahı yaratan veya kullananın hedefindeki kişi veya grup üzerinde oluşturduğu bir psikolojik baskı veya tavidir. Bu tavır veya durum, saldırganlık ve öç alma duygularını içerir. Bu tür mizahta kızdırma, öç alma, ya da istenmeyen tavrın değiştirilmesine yönelik bir eylem söz konusudur. Özellikle, üstün olma ya da öç alma duygularıyla gerçekleşen eylem, karşı tarafa zarar vermeyi hedefler. Bu zarar ince bir zekâ ve hesabın ürünüdür. Özellikle kendisinden öç alınmak istenen güç, küçük düşürülür, ona her şeyin kuvvetle çözülemeyeceği mesajı verilir. (Bayraktar, 2012, s: 268)

Açık hava reklamları ise en eski reklam aracıdır. Hedef kitleyi zaman gözetmeksizin yakalama özelliğine sahiptir. Elden açık hava reklamlarından bahsederken; tüketiciyi günün her saatinde, işe giderken, okula giderken gezerken, durakta otobüs beklerken yakalayabilme özelliğini vurgulamıştır. (Elden, 2009, s: 252)

Billboardlar, Mega Boardlar, Afişler, Duvar Reklamları, Mobil Reklamlar, Eskavizyonlar ise en bilindik açık hava reklam türleridir.

Üstünlük kuramına tekrar dönecek olursak, bu kuram ile hazırlanmış reklamlar sayesinde güçlü olanın yanında yer alacak, kendini ifade edemeyen diğer markanın zayıflığından ise kaçacaktır. Çünkü tüketici psikolojisi her zaman güçlü ve sağlam olan ürünü ve hizmeti tercih etmiştir. Satın alma karar süreci (bkz Şekil1) incelendiğinde “alternatiflerin değerlendirilmesi” kısmını reklam kendiliğinden tüketici adına çoktan değerlendirmiş ve hazır bilgi olarak sunmuştur bile.

Şekil 1. Tüketicinin Satın Alma Karar Süreci (Kohler ve Armstrong 1996’ dan aktaran Yentur, 2012, s: 4)

Araştırmanın inceleme kısmında, üstünlük kuramı kullanarak, tüketicinin karşısında rakibini küçük düşürmek isteyen firmaların ve markaların reklamları incelenecek ve satın alma kararına etkisi tartışılacaktır.

İnceleme 1: Coca-Cola ve Pepsi Savaşları

Fotoğraf No:1

Bu Açık hava reklamında Fotoğraf No:1 üstünlük kuramının nimetlerinden faydalanan marka olarak Pepsi'yi görmekteyiz. Sıradan bir sokakta alt alta asılan basit iki adet reklam panosu yer almaktadır. Reklam Pepsinin olmasına rağmen Coca Cola'nın üstte oluşu, tamamen verilmek istenen mesajın sıralı okunmasını sağlamak adınadır. "Coca Cola İKİNCİ KATTA, Pepsi HERYERDE" Oldukça ince ve esprili hazırlanmış bu mesajda amaç; tüketiciye, Pepsi'nin Coca Cola'dan daha fazla pazar payının olduğunu düşündürmekten başka bir şey değildir. Fotoğraf No:2'de ise cadılar bayramında hedef yine Coca Coladır. Coca Cola pelerini giyen Pepsi "Korkunç bir Halloween dileriz" sloganlı bir afiş tasarlamış, Coca Cola da görsel üzerinde hiçbir oynama dahi yapmayı yalnızca "Herkes kahraman olmak ister" yazarak kendi silahlarıyla onları vurmuştur.

Fotoğraf No:2

Bir diğer satışma yine Pepsi'den gelmiştir (Fotoğraf No:3). Pipet tadı güzel olmayan Coca-Cola kutusuna girmemekte ısrar eder.

Fotoğraf No:3

İnceleme 2: Audi ve BMW Savaşları

AUDI yeni bir otomobil piyasaya sürer, tanıtımı için seçtiği billboardda BMW ye göndermede bulunur. “Hamle sırası sende BMW” BMW ise buna tepkisiz kalmayarak hemen cevap verir “Şahmat” Arından AUDI bir reklam panosu daha asar ve şunları yazar “Senin piyonun bizim kralımızla eşleşemez” Son hamleyi uçan balon ile yine BMW yapar “Game Over”

Fotoğraf No:4

Bazen de üstünlüklerini vurgularken, karşı tarafın kötü anlarını da reklam malzemesi yapmaktan geri durmamaktadırlar. Audi'nin savrulan bir BMW'yi reklam görseli olarak kullanması ve altına "Eğer bir Quattro sahibi değilseniz başınıza bunlar gelir"(Fotoğraf No:5) diyerek yol tutuş özelliğini vurgulamasıyla başlayan kavga, BMW'nin yağmurlu havada kayıp, kaza yapan Quattro görseli kullanmasıyla karşılık bulur. BMW aslında Quattro'nun o kadar iyi yol tutuşu okmadığını kanıtlamak adına bu görselin üzerinde şunları yazar "Eğer bir Quattro sahibiyse başınıza bunlar gelir" (Fotoğraf No:6)

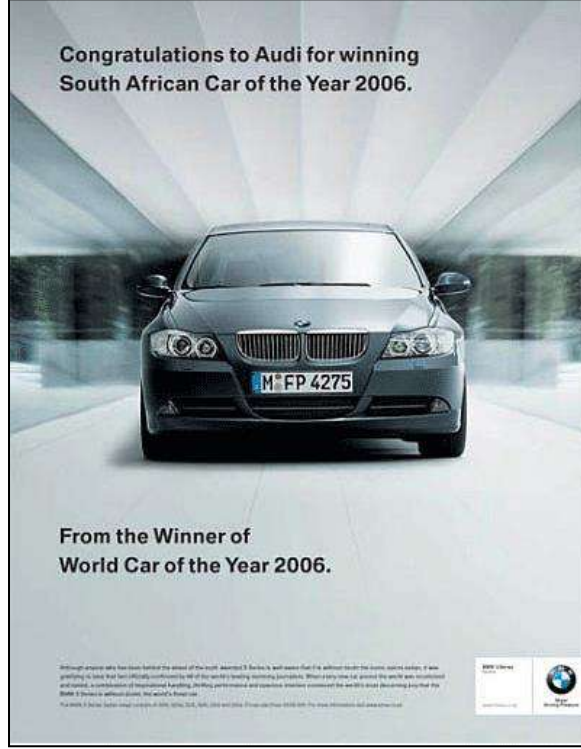

Fotoğraf No:5

Fotoğraf No:6

AUDI'nin başlattığı çekişme, BMW'nin hoşuna gitmiş olacak ki artık hamleleri kendisi yapmaya başlar (Fotoğraf No:7). 2006 Güney Afrika Yılın Otomobili seçilen Audi'yi tebrik eder ve altına eklemeyi unutmaz “ 2006 yılının Dünya Otomobili Galibinden” Böylece, Audi'nin edindiği başarıyı hafife alırken, asıl başarının kendisine ait olduğunu bu vesile ile bir kez daha vurgulamıştır.

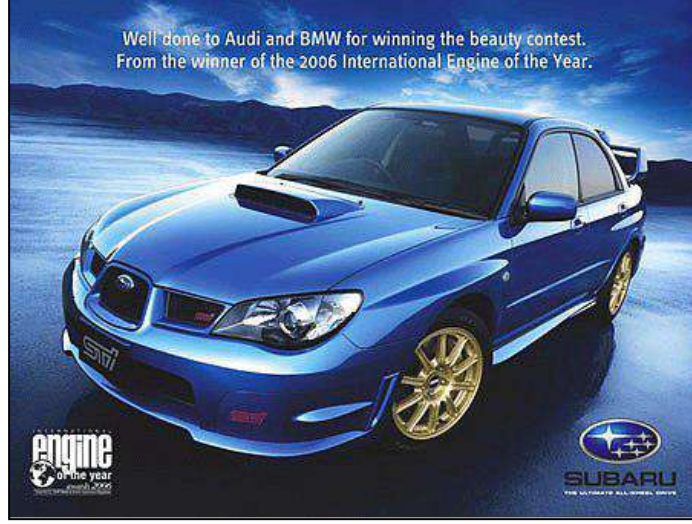
Fotoğraf No:7

Fakat Audi'den cevap gecikmez, “BMW’yi 2006 en iyi araba ödülü için tebrik ederiz. 2000-2006 Le Mans yarışları kazananı”(Fotoğraf No:8)

Fotoğraf No:8

Uzun süren bu kavgaya Subaru'da dahil olur. Dış güzellikleriyle ödül aldıklarını vurgulayan Subaru, hedef kitleye otomobilde asıl önemli olanın motor gücü olduğunu vurgular ve tercihi kendinden yana kullanmalarını ister. Hazırladıkları reklam görsellerinde tam olarak şunları aktarmaktadır; “Audi ve BMW’ye güzellik yarışmasını kazandıkları için aferin. 2006 Yılı'nın Uluslararası en iyi motor ödüllü kazananı Subaru” (Fotoğraf No:9)

Fotoğraf No:9

İnceleme 3: BMW Sataşmaları

“Mercedes de keyifli bir sürüş deneyimi yaşatabilir”(Fotoğraf No:10) sloganıyla Mercedes’e göndermede bulunan BMW, Üstünlük kuramını en net kullandığı reklam sayfalarından birinde Mercedes’in bu özelliği ancak bizi taşımaya yarar diyerek kendisini ondan daha değerli göstermeye çalışmaktadır.

Fotoğraf No:10

BMW'nin hedefinde bu kez de Jaguar vardır. (Fotoğraf No:11) Sayfa iki parçaya bölünmüş, büyük oranını kendisi kaplamıştır. Jaguar'a lütfettiği küçük alan ile de, onun piyasadaki Pazar payına göndermede bulunmuştur.

Fotoğraf No:11

5. SONUÇ

Reklamlar, günümüzde yalnızca tanıtım unsuru olmanın bir adım daha ötesine geçerek, zaten tüketiciler tarafından tanınan markaların birbirleri ile rekabeti kızıştırmak adına kullandıkları bir mecra haline de dönüşmüşlerdir. Bunun için ise, farklı olmak, düşündürmek, güldürmek gibi zekice hamlelerde bulunmaları gerekmektedir. Bilinmektedir ki böylesine ince detaylar, kullanıcıların nazarından kaçmayacak, üstünlük sağlayan markaya sempati duyacaklardır. Üstünlük kuramının sıkça kullanıldığı bu tip reklamlarda, markanın ürün ya da hizmetlerinin özelliklerini tüketiciye dayatma yoluyla verilmesinin ötesinde, dolaylı yoldan, esprili bir dille rakibinin zayıf özelliklerinin yanı sıra kendi üstün özelliklerinden bahsedilmesine dayanmaktadır. Bu çalışmada görüldüğü üzere, çok ünlü markalar bu yola başvurmuş ve hedef kitleyi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Yakın geçmişe kadar karşılaştırmalı reklamların yasak olduğu ülkemizde, artık aynı nitelikte, benzer istek ya da ihtiyaca cevap veren mal veya hizmetlerin karşılaştırmalı reklamı yapılabilmektedir. Sıradan reklamlara göre daha fazla dikkat çeken bu yöntemin etik sınırlar ihlal edilmediği sürece kullanılmasında sakınca görülmemekle birlikte, aynı koşul çerçevesinde örneği az olan Türk markalarına ait reklamların ürünlere ait özellik karşılaştırması yapılarak artı ya da eksi yönlerinin belirtilmesi ve tüketicinin tercihini doğru yönde verebilecek olması sebebiyle önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- BAYRAKTAR, Z. (2012) *Nasreddin Hoca ve Timur Konulu Fıkraların Gülmede Üstünlük Kuramı Açısından Değerlendirilmesi*, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 1/1, s: 265-274.
- ELDEN, M. (2009) *Reklam ve Reklamcılık*. İstanbul: Say Yayınları
- ELDEN, M. (2016) *Reklam Yazarlığı*, 1. Basım, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KAPTAN, S. (1995). *Bilimsel Araştırma Teknikleri*. (10.basım). Ankara: Rehber Yayınevi

KURTULUŞ, K. (1973) *Reklam Harcamaları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını.

ÖNGÖREN, F., (1976) *50 Yılın Türk Mizahı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları,

ÖZKUNDAKÇI, M., (2011) *ÜÇÜ BİR ARADA Reklamcılığa Giriş, Medya Planlama, Kreatif Düşünce* İstanbul: Hayat Yayınları.

ŞAHİN, B. (2015) *Dergilerde Yer Alan Reklamlarda Mizah Kullanımı: Örnekler Üzerinde Reklam İletisinin İncelenmesi*. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Tasarım Anasanat Dalı Grafik Tasarım Programı Yüksek Lisans Tezi.

Erişim Kaynak:

YENTUR, M., *Tüketici Davranışı Dersi Kapsamında Hazırladığım Sunum – Satın Alma Karar Süreci (15 Nisan 2012)*, (15.04.2018) – 21.10
<https://www.slideshare.net/MehmetYentur/satin-alma-karar-sreci-12545953>

THE MAIN APPROACHES TO THE ANALYSIS OF MULTICULTURALISM AS A
POLITICAL AND CULTURAL CONCEPT

Ph. D. Ariz GOZALOV AVAZ OGLU

*International Affairs Russian Philosophical Society of the Russian Academy of Sciences,
arizkam@mail.ru*

ABSTRACT

The article notes that multiculturalism is not only the concept of cultural studies, and even political ideology and therefore multiculturalism should be seen in a political context. Azerbaijan is the official policy of multiculturalism. At the same time, multiculturalism – a way of life in Azerbaijan. It is noted that in the XXI century, no alternative to multiculturalism. It is shown that the problems associated with multiculturalism, of course, should be openly discussed. Experience in Azerbaijan in this direction – positive and may become a model for other countries.

Keyword: philosophy, culture, societies, multiculturalism, politics, ethno-culture, pluralism.

«Мультикультурализм – это наш образ жизни» (Ильхам Алиев)

Сегодня современном мире именно через культуру осуществляются все цели общественной жизни. Культура есть содержание общества, поэтому и смысл общественной жизни, прежде всего духовный, а потом и все другие, не могут реализоваться вне культуры. Само по себе общество и соответственно общественная жизнь не имеют ни цели, ни смысла. Их содержит в себе культура. Все благие смыслы, все позитивные функции общественная жизнь осуществляет, лишь наполняясь культурным содержанием. Отнимите из общества культуру, и оно потеряет свое предназначение и свой смысл. Потому общественная жизнь вне культуры превращается в конечном счете, в негативное явление и абсурд.¹

Мультикультурализм – комплекс разнообразных процессов развития, в ходе которых раскрываются многие культуры в противовес единой национальной культуре, что ставит под сомнение существование национальной идентичности. Понятие «мультикультурализм» используется, как правило, в двух основных значениях.

В первом значении мультикультурализм – это феномен этнокультурной фрагментации социума; по-другому и более точно его можно определить как «многокультурность», в конечном счете, направленную против культуры как общенационального явления. Таким образом, речь идет не о культурной автономии в рамках некой культурной общности, а именно об ее фрагментации. Во втором значении мультикультурализм выступает как идеология и политика, которые в значительной степени опираются на либеральные концепции «культурного разнообразия», проповедующие этнические, расовые и субкультурные предпочтения в экономической, политической и культурной сферах общественной жизни. Их цель – искоренение дискриминации и достижение «равенства» различного рода меньшинств с национальным большинством.

Термин мультикультурализм имеет непростую историю: он вводился в оборот в разных контекстах и первоначально выполнял исключительно инструментальную

¹ См.: Диалог культур и культура диалога: концептуальные основы // Вопросы философии. 2014. №12. – С. 24-34.

функцию. Как хорошо известно, впервые он появился в конце 1960-х годов в Канаде, а в 1971 году там стал официальным термином, обозначающим новый правительственный курс. Провозглашалась цель сделать государство более чувствительным к запросам своих граждан всех культурных и языковых групп. Неофициально считалось, что для правительства мультикультурализм был и остается способом увести политические дебаты от противостояния англофонов и франкофонов и тем самым избежать дальнейшей поляризации канадского общества. Несколько позже лозунг мультикультурализма взяла на вооружение Австралия: правительство положило конец бесперспективной политике ассимиляции иммигрантов и дискриминации «цветных» и постаралось сделать государство более удобным для всех жителей независимо от происхождения и языка. Разница между Канадой и Австралией заключается, в числе прочего, в том, что канадский мультикультурализм делает основной акцент на сохранении и поощрении этнических общин, а австралийский – на свободе выбора индивидами своей культурной принадлежности и на интеграции общества. По аналогичному пути в 1975 г. пошла Швеция, объединив под одной общей шапкой мультикультурализма политику в отношении иммигрантов и традиционных меньшинств страны. Во всех трех случаях мультикультурализм понимался широко, как нечто, объединяющее борьбу с дискриминацией, поддержку этнических неправительственных организаций, введение школьного обучения на языках иммигрантов и меньшинств и даже поощрение толерантности.

В США мультикультурализм возник в начале 1970-х годов как новое направление публичных дебатов, а не правительственная инициатива; точнее было бы назвать его принесением этнокультурных значений и интерпретаций в проблематику социального равенства. Первыми на борьбу с расовой дискриминацией и государственную поддержку чернокожего населения отреагировали активисты иммигрантских меньшинств, выдвинувшие лозунги этнического возрождения и потребовавшие публичного признания культурного многообразия. Обсуждение расовых проблем в этнических и культурных терминах поддержали академические круги; этот подход с определенными оговорками оказался не чужд и антирасистскому движению, и правительству. Американский мультикультурализм часто именуют дезинтегрированным, в том смысле, что в отличие от Канады в США проблематика равенства была отделена от этнокультурных вопросов. Грубо говоря, для политиков, академических кругов и средств массовой информации культурализация социального, сведение социально-структурных проблем к культурным и поведенческим стали уловкой, позволяющей уклоняться от неудобных вопросов. «Сложная система социальных противоречий «выпрямляется» до простой конфронтации «своего» и «чужого».

В других западных странах в тех или иных пропорциях сочетаются все те же сценарии освоения понятия. Обобщенное и усредненное представление о мультикультурализме как правительственной политике сводится к следующему: это компромиссная стратегия, избегающая двух крайностей: дифференцированного инкорпорирования мигрантов (т.е., по сути, их социального исключения) и принудительной ассимиляции. За мультикультурализмом как описательным термином стоит множество разных социальных ситуаций, стратегий репрезентации и технологий власти, отличающихся по большому числу параметров.

Одна из основных связанных с мультикультурализмом проблем заключается в его открытом или (чаще) латентном эссенциализме. Культура в этом контексте по умолчанию воспринимается как стабильная целостность и как объективный атрибут определенной группы, как этническая культура. Группам приписывается гомогенность, а границы между ними не ставятся под вопрос. Мультикультурализм нередко выступает как синоним

упомянутых выше плюрального общества, сегментированного общества или культурного плюрализма и наоборот, культурный плюрализм иногда используется как синоним мультикультурализма в нормативном или проектном смысле. Отличие заключается в том, что использование слова мультикультурализм чаще предполагает не только и столько описание конкретной ситуации, сколько нормативную оценку или программное требование из такой же эссенциалистской и группоцентристской перспективы.

Отправной тезис мультикультурализма (как политическая идеология), заключающийся в отрицании единого культурного стандарта, в принципе допускает много уровней (от индивидуального до глобального) и областей использования термина. Речь может идти о социализации индивида под воздействием разных культурных сред, праве личности на самоидентификацию и выбор жизненных стратегий, различных типах полилингвизма, последствиях секуляризации и вестернизации, развитии потребительских рынков, эффектах глобализации и пр.

Показательны определения, предлагаемые обзорной и справочной литературой. Например, такое: «Основу идеологии – и в некоторых случаях даже политики – мультикультурализма образует представление, что культурные сообщества меньшинств заслуживают уважения и признания в рамках основной (host) нации»². Один из крупнейших современных авторитетов в вопросах мультикультурализма Б. Парех вроде бы делает, подобно многим другим авторам, необходимые оговорки: культуру нельзя рассматривать как нечто застывшее и изолированное, нельзя жестко связывать культуру с определенной группой и, наоборот, нельзя отделять культурное от социального и экономического, людям свойственна множественная и изменчивая идентичность, следует признать, что границы между группами подвижны и проницаемы и т.п.

Философы, рассуждающие о мультикультурализме глобально, вроде Б. Пареха, А. Янг, Ч. Тэйлора и др., могут позволить себе называть мультикультурализмом самые разные практики. Среди тех, кто изучает конкретные ситуации или занимается практической политикой, сложилась своего рода неписаная конвенция: слово мультикультурализм применимо в связи только с иммигрантами, но не традиционными этническими меньшинствами и не проблемами аборигенов, этнорегионализма и национализма. В Австралии и Канаде иногда мультикультурализмом называют целиком всю этнокультурную политику. Когда разговор становится немного более предметным, оказывается, что одни этнические и языковые категории встречают во многих аспектах иное отношение, чем другие: аборигенная проблематика отделена от иммиграционной, в Канаде франкоговорящие жители, и квебекцы в особенности, пользуются иным обращением, чем прочие меньшинства.

Ведет ли мультикультурализм к интеграции или, наоборот, к выстраиванию и укреплению межгрупповых барьеров? Вроде бы те, кто разрабатывает и проводит мультикультурную политику, декларируют ее интеграционную направленность: мультикультурализм означает взаимную адаптацию разных категорий населения, создание более комфортных условий для меньшинств, а значит – повышение их социальной мобильности и укрепление общегражданской лояльности. Более того, для некоторых комментаторов мультикультурализм выглядит как политика мягкой ассимиляции. Но будем осторожны... не следует забывать, что хорошие идеи, пройдя сквозь политическую призму, всегда рискуют в одночасье превратиться в пустую риторiku, и в этом случае мы вновь увидим не чудо, а возможность маскировки социального исключения не граждан.

² Encyclopedia of Nationalism. Vol. 2. P. 350.

Классическая версия мультикультурализма позиционировалась как синтез философских концепций либерализма и коммунитаризма. Идея мультикультурализма опирается как на принцип свободного выбора индивидом культурных ценностей, так и на признание права социальных сообществ на сохранение своих культурных традиций. В контексте либеральной идеологии подобная установка связана со стремлением подчеркнуть духовную автономию и естественно-правовой суверенитет индивида, а не коллективные культурные права.

Отрицать важность включенности индивида в некий культурный контекст, конечно же, бессмысленно. Но абсолютизация роли этого фактора в социализации человека отвергается либералами. В последние годы либерально-коммунитарная концепция мультикультурализма вызывает все более острую критику со стороны исследователей, тяготеющих к социальноконсервативной идеологии.

Их ключевым тезисом можно считать утверждение, что ориентация мультикультурализма на безусловное признание равенства и самоценности культур может оказаться фактором распространения в обществе культурного релятивизма и сепаратизма. Так, например, именно культурный релятивизм следует рассматривать в качестве философского обоснования концепции мультикультурализма, и подобное качество превращает мультикультурализм в фактор риска для социальной стабильности национальных государств, угрозу их историко-культурной идентичности.

По мнению оппонентов либерально-коммунитарной концепции мультикультурализма, проблема культурного релятивизма может оказаться угрозой для сбалансированной социальной политики современного государства. Успешная реализация мультикультурного проекта вполне возможна при условии многоуровневой интеграции национального сообщества, но препятствием становится неизбежная конфронтация «принимающего сообщества» и инокультурных, преимущественно иммигрантских групп.

Каждая сторона этого конфликта, в сущности, преследует схожие цели – самосохранение, культурное воспроизводство, обеспечение социальных гарантий. В итоге же «фрагментация на языковые, этнические и религиозные общности затрудняет объединение усилий групп интересов, профсоюзов, социальных движений для борьбы за социальное равноправие и, как следствие, препятствует укреплению социальной солидарности», а мультикультурализм как идеология взаимодействия оборачивается идеологией фрагментации и поддержания социальной исключительности.

В рассуждениях критиков мультикультурализма нетрудно заменить явное противоречие. С одной стороны, реализация принципов мультикультурализма в социальной политике рассматривается как угроза культурной целостности общества, выхолащивание той ценностно-мировоззренческой основы, которая предопределяет его цивилизационную специфику. Но, с другой стороны, неизменно подчеркивается, что принцип мультикультурализма может стать основой для культурного сепаратизма, консолидации инокультурных социальных групп. В действительности, не мультикультурализм, а этноцентризм в любой его форме провоцирует в обществе угрозу сепаратизма. Можно согласиться с мнением А. Осипова, утверждающего, что «в реальности в подавляющем случае проекты, построенные на идее защиты групповых прав и интересов, имеют следствием непризнание или ущемление прав индивидов, кроме того, идеи «прав групп» и зависимости статуса индивида от его/ее происхождения ведут к этнизации общественного сознания и к социальной сегрегации». К тому же в такой ситуации неизбежно срабатывает «принцип домино» – если общество признает исключительное право какой-либо этнокультурной группы, но отказ от такого права остальным сообществам либо невозможен, либо воспринимается как сегрегация.

Признание подобных аргументов позволяет поставить вопрос о политике мультикультурализма в новом свете. Мультикультурализм может позиционироваться не в качестве торжества либерально-коммунитарной идеологии, а как идеологически нейтральный принцип культурного плюрализма, позволяющий преодолеть угрозу как культурного доминирования, так и культурной дезинтеграции. Именно в таком свете проблема мультикультурной политики рассматривается в докладе ЮНЕСКО.

Признание культурного плюрализма в качестве принципа идеологически нейтральной социальной политики, на первый взгляд, вполне согласуется с современными тенденциями в политической сфере. После фиаско сторонников социал-демократического «третьего пути» инициатива перешла к политическим партиям и движениям, представляющим различные варианты социал-консервативной идеологии. Представители именно этой части политического истеблишмента находятся у власти в большинстве европейских стран. Но с середины 2000-х гг. стал заметен резкий рост протестного движения.

Многолетние дискуссии о «кризисе демократии» получили новый толчок, а недостаток идеологии, способной сбалансировать нарастающие социальные разрывы, стал уже просто угрожающим. В этой ситуации такие идеологические проекты, как мультикультурализм, не могут стать решением всех проблем. Однако последовательное проведение в жизнь принципов культурного плюрализма может стать надежной гарантией от эксцессов в поисках «новой идентичности», от возрождения культурного и конфессионального национализма.

Итак, классические интерпретации мультикультурализма как принципа социальной политики либерально-демократического государства не только вызывают активную полемику, но и обладают явными внутренними противоречиями. На наш взгляд, любые попытки противопоставить значимость естественного права человека на свободу самореализации и самовыражения и групповой социокультурной идентичности лишены смысла и чрезвычайно опасны для развития современного общества. С другой стороны, идея мультикультурализма не ограничивается констатацией важности толерантного сосуществования и плюралистичного взаимодействия разнообразных социальных страт, субкультур и этно-конфессиональных сообществ. На наш взгляд, более существенной в рамках парадигмы мультикультурализма является перспектива интеграции множественных моделей идентичностей в единую социокультурную систему, способную предоставить личности предельное вариативное, но внутренне консолидированное пространство для самоидентификации. Такой подход предполагает отказ от узкого взгляда на политику мультикультурализма как патерналистскую поддержку «культурных меньшинств» и обеспечение плюралистического характера доминирующей социальной культуры. Политика мультикультурализма, будучи основанной на активной интеграции разнообразных моделей социализации личности и систем социокультурной самоидентификации, может стать важным компонентом национальной стратегии инновационного развития, поиска новой роли и места нации в стремительно меняющемся мире.

В качестве обобщающего вывода хотим представить выступление Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева на III Бакинском международном гуманитарном Форуме, которое полностью раскрывает вес суть мультикультурализма в современном мире:

«Мультикультурализм является государственной политикой в Азербайджане. Должен отметить, что это уже диктует и наше историческое прошлое. В то же время мультикультурализм – это образ жизни в Азербайджане. В своей повседневной жизни мы

действуем на основе этих принципов. Эти принципы поддерживаются, защищаются абсолютным большинством общества.

В XXI веке альтернативы мультикультурализму нет. Конечно, в XXI веке мы не можем безучастно относиться к таким негативным тенденциям, как дискриминация, ксенофобия, исламофобия. Поэтому считаю, что формирование мультикультурных обществ, пропаганда этих идей должны стать составной частью деятельности каждого ответственного политика, общественного деятеля. К сожалению, в некоторых случаях мы слышим и другие мнения, мол, у мультикультурализма нет будущего. В ряде стран по этому вопросу господствуют очень пессимистичные настроения. Считаю, что мы должны проводить свой анализ на основе положительного опыта в мире и пропагандировать положительный опыт, так как в мире существует много адресов мультикультурализма. В большинстве стран мира существуют многонациональные общества, сосуществование различных религий, различных народов – веление времени. То есть человечество развивается в этом направлении. Сегодня общечеловеческие ценности составляют основу в любом нормальном обществе. В таком случае проблемы, связанные с мультикультурализмом, конечно, должны открыто обсуждаться. Мы не должны скрывать эти проблемы. Они должны открыто обсуждаться, необходимо анализировать положительный и отрицательный опыт. Еще раз хочу сказать, наша основная идея должна заключаться в том, чтобы вносить свой вклад в развитие мультикультурных обществ. Могу сказать, что опыт, накопленный в Азербайджане в этом направлении, – положителен».³

---

³ <http://www.bakuforum.org/ru/speech2013/>

ÇİN'İN AFRİKA'YA YÖNELİK YATIRIM POLİTİKALARI

Hatice Nur GERMİR

Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, nur.aydin@cbu.edu.tr

ÖZET

Avrupa'nın sömürgeci, yağmacı, köle ticareti esaslı, savaş ve yıkım odaklı politikasından tamamen farklı bir perspektifte Afrika kıtasına yönelik stratejisini geliştiren Çin, her iki tarafın da kazanç sağlaması üzerine odaklı daha yumuşak olarak nitelendirilebilecek politikalar ile çalışmalarını tesis etmektedir. Çin Afrika'nın gelişmesi ideali üzerine vurgu yaparak bu kıta üzerinde hegemonyasını kurmaya çalışmaktadır. Büyük inşaat projeleri, medikal yardım ve Afrikalı öğrencilere Çin'de eğitim/öğretim olanağı sunma şeklinde üç başlık etrafında yoğunlaşan Çin'in Afrika'daki yardımları, UNCTAD'ın 2010 Dünya Yatırım Raporu'na göre büyük artış kaydetmiştir. Sudan, Nijerya ve Güney Afrika Çin'in en fazla yatırım yaptığı ilk üç ülke olarak sıralanmaktadır. Çin'in 2005-2015 yılları arasında yoğun olarak petrol ve gaz sektöründe 15.495,27 milyon dolarlık anlaşma yaptığı bu sektörleri madencilik, finans, ulaştırma, kamu hizmetleri, enerji ve inşaat olmak üzere diğer sektörlerin izlediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yatırım, Enerji, Ticaret, Ulaştırma, Üçüncü Dünya Ülkeleri, Emperyal Güç.

1.Giriş

Bugünkü Çin'i küreselleşme olgusunun en somut ürünü olarak ifade etmek mümkündür. 1978 yılından itibaren kapitalizme yönelen Çin, 1990'lı yıllardan itibaren "sosyalist piyasa ekonomisi" sloganını benimsemiştir. Devlet özel girişimciliğin önünü giderek açarken gerek üretici gerekse düzenleyici olarak başroldeki ağırlığını da sürdürmektedir. Çin Komünist Partisi'nin benimseyip onaylamadığı hiçbir ekonomik eylemin hayata geçirilmesi mümkün olmayıp; enerji, finans ve ulaştırma gibi ana sektörler kamuya ait bulunmaktadır. "Büyük olanı elinde tut, küçük olanı bırak" stratejisi ile gerçekleştirilen özelleştirme politikalarında küresel rekabet gücüne sahip 100 işletmenin oluşturulması hedeflenmiştir. Bu politikalar sonuç vermiş ve Çinli küresel şirket sayısı 1994 yılında 3 iken 2015 yılında yüzde 3.166,6 artışla 98 adede yükselmiştir. Bu şirketlerin çoğu kamusal işletmelerdir. Hukuki manada kamunun mülkiyetinde olan toprak, ekonomik mülkiyeti metalaştırılarak azami yetmiş yıllık sürelerde alınıp satılabilmektedir. Emredici nitelikte olmamakla birlikte planlama geleneğini sürdüren Çin; temel kalkınma politikaları ile toplumsal ve ekonomik makro hedef ve stratejileri beş yıllık planlarla belirleyip uygulamasını gerçekleştirmektedir (<http://www.cinhh.com/cinin-buyuk-donusumu-yeni-bir-dunya-duzeni-mi/>)

Çin, 1980-1990'lı yıllarda yabancı sermaye beklentisinde iken 2000'li yıllardan itibaren oldukça agrasif bir satın alma politikası ile sermaye ihracına başlamıştır. Tek başına verdiği krediler Dünya Bankası'nın verdiği kredileri aşmış durumda olan Çin, yoğunluğu

kamusal olan küresel şirketleri ile başta Afrika kıtası olmak üzere dünyanın tüm kıtalarında varlıklarından söz ettirmektedir. Afrika'da gösterdikleri güçlü yapı ile “sömürgecilikte yeni bir dönem mi başlıyor” algısını ortaya çıkarmıştır (<http://www.cinhh.com/cinin-buyuk-donusumu-yeni-bir-dunya-duzeni-mi/>)

2.Çin-Afrika İlişkilerinin Tarihsel Perspektifi

M.Ö.206-M.S.220 yılları arasında hüküm süren Han Hanedanı dönemine uzanan Çin-Afrika ilişkileri, 960-1279 yılları arasında iktidarda olan Tang Hanedanı döneminde ticaretin gelişmesi şeklinde ivme kazanmıştır (Wu, 2007: 140).

Milattan önce başlayan Çin-Afrika ilişkileri günümüzde küreselleşmenin de etkisi ile şekillenmektedir. Çin-Afrika ilişkilerinin tarihsel perspektifini 1950'li yıllardan itibaren incelemek daha anlamlı olacaktır (Snow, 1989: 24).

1954 yılında “Barış İçinde Yaşamın Beş İlkesi” şeklinde Hindistan ile anlaşma imzalayan Çin, 1955 yılının Nisan ayında Endonezya'nın Bandung kentinde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 29 Asya ülkesi ile Asya-Afrika Konferansı'nı organize etmiştir. Bu ülkelerin dayanışmasının sembolü haline gelen konferans, 1957'de kurulup aynı yıl ilk konferansını icra eden Afro-Asyalı Halkların Birlik Organizasyonu (Afro-Asian People's Solidarity Organization –AAPSO)'nun düzenlenmesine de zemin hazırlamıştır (Tjonneland, 2006: 75)

Başbakan Zhou Enlai 14 Aralık 1963- 4 Şubat 1964 tarihleri arasında gerçekleştirdiği resmi ziyaretlerinde Afrika ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerine para ve silah yardımıyla bulunarak destek vereceklerini, Afrika ülkelerinin emperyal güçlere karşı olan mücadelesinde yanlarında oldukları mesajını iletmiştir (Adje, 1964: 174-194)

Pekin hükümeti aynı düşmanlara sahip olan iki bölgenin aynı stratejik hedeflerde birleşmeleri gerektiğinin altını çizerek, Çin ve Afrika'nın uygarlığın beşiği olduğunu vurgulamıştır. Bu dönemde Çin, birinci dünya ülkelerine “güç gösterisi” yapmaya başlamış ve “üçüncü dünya” ülkelerinin liderliğine girişmiştir (Mohan, 2008: 27)

Sino-Afrika birlikteliğinde önemli bir sembol haline gelen Tanzanya-Zambiya demiryolu, 1967-1975 yılları arasında 15 bin Çinli işçinin yardımı ile 600 milyon ABD dolarının üzerinde bir maliyetle tamamlanmıştır. 1970'li yıllarda Çin mühendis, doktor, öğretmen gibi nitelikli personelini bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere göndermiştir (Ata, 2008: 62)

3.Çin'in Afrika'ya Bakışı

Afrika'daki yardımlarını büyük inşaat projeleri, medikal yardım ve Afrikalı öğrencilere Çin'de eğitim/öğretim olanağı sunma şeklinde üç başlık etrafında toplayan Çin'in, UNCTAD'ın 2010 Dünya Yatırım Raporu'na göre Afrika'daki yatırımlarında büyük artış kaydettiği bildirilmiştir. Sudan, Nijerya ve Güney Afrika Çin'in en fazla yatırım yaptığı ilk üç ülke olarak sıralanırken, Çin-Sahra Altı Afrika İşbirliği Formu, 2000 yılından itibaren Çin'in

Afrika'da 60 bin km asfalt yol ile 3.5 milyon kw elektrik üreten santraller inşa ettiğini bildirmektedir (<http://www.dunya.com/dunya/cinin-gozu-afrikanin-kaynaklarinda-haberi-301936>) (https://www.academia.edu/15957046/%C3%87inin_D%C4%B1%C5%9F_Politikas%C4%B1_ve_Afrika?auto=download).

Kongo'dan kereste, Gabon'dan mangan, Sudan ve Angola'dan petrol ve Zambiya'dan bakır ithalatı yapan Çin, kıtadaki yatırımları yanı sıra birçok ülke ile de karşılıklı vergi muafiyeti anlaşması da imzalayarak ticareti daha kolay bir hale getirmiştir.

Afrika'yı sadece ekonomik açıdan mercek altına almayan Çin, siyasi açıdan da ilişkilerini giderek artırmaktadır. 2013 yılında Çin'in yeni Cumhurbaşkanı görevine başlayan Xi Jinping'in ilk yurtdışı ziyareti Rusya'dan sonra Afrika kıtasına olmuştur (<http://www.stratejikongoru.org/pdf/cinveafrika.pdf>).

En üst düzeyde Cumhurbaşkanı nezdinde Çin yönetiminin Afrika kıtasına verdiği önemin rakamlara da yansıdığı, 2014 yılı itibari ile Çin'e ihracatta yüzde 20'nin üzerinde yer alan 13 adet ülke bulunduğu Grafik.1'de görülmektedir.

Grafik.1: Çin'e İhracatta Pay Sahibi Ülkeler (%lik Sıralamada) (2014 Yılı)

Kaynak: "Çin'in Gözü Afrika'nın Kaynaklarında" <http://www.dunya.com/dunya/cinin-gozu-afrikanin-kaynaklarinda-haberi-301936> (Erişim 08.01.2018)

Birleşmiş Milletler nezdinde 53 ülke ile temsil edilen Afrika kıtasının 48 ülkesinde Çin'li işadamları, ulaştırma ve ticaret sektörleri başta olmak üzere imalat, kaynak geliştirme, tarım ve tarımsal ürünlerin işlenmesi alanında faaliyette bulunmaktadır. Bölge, ülke ve sektörler göre farklılık arz etmekle birlikte Çin'in en önemli yatırım merkezlerinin; kuzeyde Fas, güneyde Güney Afrika Cumhuriyeti, batıda Nijerya ve doğuda Kenya, olduğu

görülmektedir. Ruanda, Uganda, Gana, Mozambik, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Zambiya ve Tanzania yatırımların giderek artış kaydettiği diğer ülkelerdir. Africanbusinesslife.com tarafından yapılan bir araştırma yatırımlarda ilk tercih edilen şehirlerin başında Cape Town, Johannesburg, Kazablanka Nairobi, Kahire ve Lago olduğunu bildirmektedir. Tüketici profili, nitelikli işgücü, altyapı olanakları ve maliyetler yer seçiminde etken unsurlar olmakta, nüfusu hızla artan şehirler ve orta sınıfın yükselişi yakından takip edilmektedir. Darüselam, Akra, Luanda, Tunis, Abidjan ve Tangier'deki yatırımlara ağırlık verilmektedir. Yatırımcılar; petrol-doğalgaz, madencilik-metaller, finansal hizmetler, bilgi-iletişim, tüketici ürünleri tarım ve altyapıyı en geniş potansiyele sahip sektörler olarak görmektedir. Afrika'nın giriş kapısı olarak nitelendirilen Güney Afrika Cumhuriyeti, uzun yıllar yatırımların yoğunlaştığı ülke olarak dikkat çekerken günümüzde farklı ülke ve şehirlerin de ön plana çıktığı bir görünüm dikkat çekmektedir (<http://www.dunya.com/dunya/cinin-gozu-afrikanin-kaynaklarinda-haberi-301936>)

Tablo.1: Çin-Afrika Ticari Rakamları (1960-2013) (milyon ABD doları)

Yıllar	Rakamlar
1960	100
1980	1000
2000	10.600
2010	120.000
2013	200.000

Kaynak: <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2013/03/28/cinin-gozu-afrikada> (Erişim 01.02.2018)

313

1960 yılından itibaren Çin'in Afrika kıtasına dair ticari rakamlarında gerçekleşen Tablo.1'de görülen artış trendi, Afrika'da 10 milyar dolar doğrudan yatırımı bulunan bin 700'e yakın Çinli firma tarafından gerçekleştirilmektedir. 2015 yılında doğrudan yatırım tutarı olarak 50 milyar ABD dolarının üzerinde bir rakam bildirilmektedir <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2013/03/28/cinin-gozu-afrikada>

Grafik.2: Çin'in Afrika Ticaretindeki Pay (1999-2015)

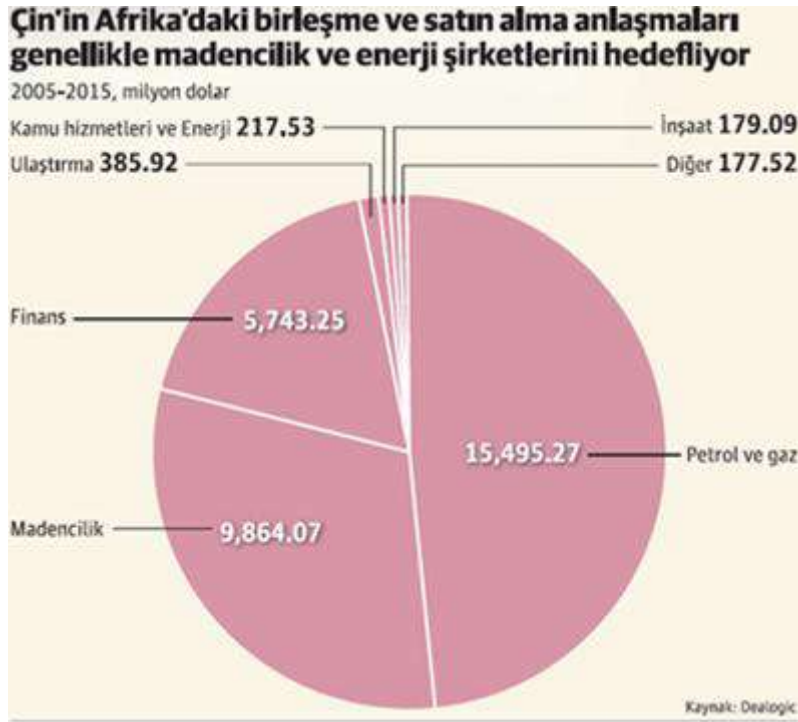
Kaynak: “Çin'in Gözü Afrika'nın Kaynaklarında” <http://www.dunya.com/dunya/cinin-gozu-afrikanin-kaynaklarinda-haberi-301936> (Erişim 08.01.2018)

Çin'in Afrika'ya ihracatının özellikle 2000 yılından sonra daha dinamik bir görüntü sergilediği, Afrika ülkelerine yaptığı ihracattan daha fazla seviyede Afrika ülkelerinden ithalat yaptığı Grafik.2'de görülmektedir.

Afrika kıtasının birçok yerinde inşa ettiği büyük stadyumlar ve Afrika Birliği Genel Merkezi binası gibi sembolik değeri yüksek önemli alt yapı projelerini finanse eden Çin, 2000 yılında Çin-Afrika İşbirliği Forumu (FOCAC)'nu tesis etmiştir. 2000 yılından günümüze değin, 1.38 milyar ABD doları değerinde 31 Afrika ülkesine borç veren Çin, bu ülkelerden yaptığı ithalatın çoğunu gümrük vergisinden muaf tutarak, 2000 yılında yaptığı bir anlaşma ile de Afrika ülkelerinin Çin'e olan borçlarını peyderpey silmiştir. 2006 yılına kadar Çin'in bu ülkelere yaptığı ekonomik yardım tutarı 5.74 milyar ABD doları düzeyinde iken; 2006 yılındaki FOCAC zirvesinde 5 milyar ABD dolarlık yardım anlaşmalarının imzalandığı dikkat çekmektedir (Alden, 2008: 297)

Çin Afrika'da en çok Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Angola ile petrol bazlı olarak ilgilenmektedir. 2005-2015 yılları arasında Çin'in Afrika kıtasına yaptığı yatırımların sektörel dağılımını gösteren Grafik.3'de, yatırımların madencilik, finans, ulaştırma, kamu hizmetleri ve enerji, inşaat ile diğer sektörler olarak sıralandığı; 15.495,27 milyon ABD doları düzeyindeki anlaşmaların petrol ve gaz sektöründe yoğunluk kazandığı dikkat çekmektedir.

Grafik.3: Çin'in Afrika'da Yatırım Yaptığı Sektörler (2005-2015)

Kaynak: “Çin'in Gözü Afrika'nın Kaynaklarında” <http://www.dunya.com/dunya/cinin-gozu-afrikanin-kaynaklarinda-haberi-301936> (Erişim 08.01.2018)

4.Sonuç

ABD, Japonya ve Almanya'nın ardından dünyanın dördüncü büyük ekonomisi olmayı başaran Çin 2007 yılında GSMH'sını 3.6 trilyon ABD doları olarak gerçekleştirmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin döviz rezervi 1978 yılında 167 milyon ABD dolarından Haziran 2008'de 1.76 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Bu kadar büyük döviz rezervi Çin'i yatırıma yönlendirmekte ve küresel bir güç haline gelmesini sağlamaktadır. 2001-2005 yılları arasında Çin, Sahra Altı ülkeleri ile 300'den fazla anlaşma ve işbirliği kontratı imzalayarak tekstil, tarım, balıkçılık ve diğer sanayi alanlarında 800'den fazla projenin gerçekleştirilmesinde rol oynamaktadır. Ancak Çin'in asıl özel ilgi alanı enerji ve petrol sektörü üzerinde yoğunluk kazanmaktadır (İsmayilov, 2007: 74).

2015 yılında Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping'in Güney Afrika'nın Johannesburg şehrinde Çin-Afrika İşbirliği Forumu (FOCAC) kapsamında 30'a yakın Afrika lideri ile birebir görüşmesinde Çin'in ekonomik kalkınma için 60 milyar ABD doları kredi vereceği ayrıca Afrika'da BM'e gönderdiği askerleri ile barış gücü olarak güvenlik konularında da daha aktif rol alacağı dile getirilmiştir. Xi Jinping, 3 yıllık perspektifte Afrika ile '10 İşbirliği Planı' çerçevesinde Çin-Afrika Sanayileşme Planı'nı hayata geçireceklerini ve daha fazla Çin firmasını Afrika'da yatırım yapmaya teşvik edeceklerini, özellikle endüstri, ticaret, piyasa işletimi, altyapı, kalifiye işgücü, finansman, tarım modernizasyonu ve sürdürülebilir kalkınma alanlarında beraber çalışacaklarını belirtmiştir.

Kaynakça

Adie, W.A.C. (1964). Chou En-Lai on Safari, The China's Quarterly, No:18.

Alden, C. (2008). China and Africa: A New Development Partnership, Strategic Analysis, Routledge Taylor&Francis Group Journals, United Kingdom (UK), Vol.32, No.2.

Ata, İ. (2008). Çin-Afrika İlişkileri: Üçüncü Dünyanın İşbirliği, Stratejik Analiz, No.99.

İsmayilov, R. (2007). Sahra Altı Afrika'nın Gelişme Özellikleri ve Fırsatlar, II. International Turkish-African Congress, TASAM, İstanbul.

Mohan, G. Power, M. (2008). New African Choices? The Politics of Chinese Engagement, Review of African Political Economy, Vol.35, No.1.

Sezen, S. "Çin'in Büyük Dönüşümü Yeni Bir Dünya Düzeni Mi?"

(<http://www.cinh.com/cinin-buyuk-donusumu-yeni-bir-dunya-duzeni-mi/>) (Erişim Trh: 01.02.2018)

Snow, P.(1989). The Star Raft:China's Encounter with Africa, Cornell University Press, Ithaca,

Tjonneland, E., Brandtzaeg, B., Kolas, A., Pere, G. Le, (2006). China in Africa: Implications for Norwegian Foreign and Development Policies, Bergen, Chr. Michelsen Institute(CMI), CMI Reports No:15.

Wu, Y. (2207). China in Africa, Beijing, China International Press,

(<http://www.dunya.com/dunya/cinin-goju-afrikanin-kaynaklarinda-haberi-301936>) (Erişim Trh: 08.01.2018)

(https://www.academia.edu/15957046/%C3%87inin_D%C4%B1%C5%9F_Politikas%C4%B1_ve_Afrika?auto=download) (Erişim Trh 01.02.2018)

(<http://www.stratejikongoru.org/pdf/cinveafrika.pdf>) (Erişim Trh: 08.01.2018)

<http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2013/03/28/cinin-goju-afrikada> (Erişim Trh 01.02.2018)

İZMİR VE MANİSA İLLERİ BAZINDA BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİ KATILIMCILARININ KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Hatice Nur GERMİR

Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, nur.aydin@cbu.edu.tr

Özet

İstihdamı destekleyerek kayıtdışılığın azaltılmasına, iş yaşamının çağdaş bir platformda oluşmasına, yoksullukla mücadele ederek bireylerin daha sağlıklı ve güven duyacakları bir geleceğe taşınmasına gayret gösteren ve sosyal güvenlik sisteminin de tamamlayıcı bir unsuru olan Bireysel Emeklilik Sistemi (BES), bireylere tasarruf bilinci aşılayarak ekonomik gelişmenin sürdürülebilirliğinin anahtarı olan uzun vadeli birikimlerin de oluşmasına imkan sağlamaktadır. SPSS 13.0 for Windows istatistik yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada, İzmir ve Manisa illerinde yaşayan BES katılımcıları sosyo-ekonomik göstergeleri itibari ile incelenerek, iller düzeyinde karşılaştırmada bulunulmuş ve elde edilen sonuçlar BES sisteminin bütünü itibariyle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Emeklilik Sistemi, Sosyal Güvenlik Sistemi, Katılımcı, Refah Düzeyi, Sigortalılık Bilinci

1.GİRİŞ

Hastalık, yaşlılık, iş kazası, vefat gibi bireylerin karşılaşılabileceği çeşitli risklere karşı fizyolojik ve sosyal manada korunup bir güven içinde olmayı yaşamın değişmez kuralı kabul eden insanoğlu, aktif çalışma hayatı boyunca ve nihayetinde emeklilik döneminde kendisini huzur ve güven içerisinde hissedebileceği bir ortamı arzulamakta ve bu yönde gayret göstermektedir (Varol, 2006: 11)

20 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe giren 5502 sayılı yasa ile Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), Bağ-Kur ve Emekli Sandığı Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) adı altında tek bir çatı altında birleştirilmiştir. Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminde mevcut kronik hale gelmiş sorunları giderebilmek için çok önemli adımlar atılmış ve hala da atılıyor olsa dahi ortalama emeklilik yaşı dünya ülkelerinde 65 iken, Türkiye’de 44 olması emekli aylığı alan ve pasif olarak değerlendirilen kişi sayısının aktif sigortalı sayısına oranla çok daha yüksek olmasını da beraberinde getirmekte; Aktif/Pasif Oranının 1.87-1.88 düzeyinde gerçekleşmesine dolayısı ile bireyin sisteme olan katkısından daha fazla sistemden finansal fayda temin etmesine yol açmaktadır (Kaleli, 2013)

2.BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİNİN AMAÇLARI, ÖZELLİKLERİ ve SİSTEMİN İŞLEYİŞİ

Bireyin aktif çalışma hayatı boyunca edindiği kazanımların tamamını tüketmeyerek tasarrufa yönlendirmek aynı zamanda uzun vadeli fon temini ile tasarruf birikimine kitleleri yönlendirebilmek, emeklilik döneminde düzenli gelirinde daralma yaşanacak olan bireyin hayat standardında eksilme olmadan ikinci bir ek gelir temini adına kurulmuş olan özel bir

emeklilik sistemi ifadesi ile BES'i tanımlamak mümkündür (Arıcı, 1999: 20-21). Kamu ve özel sektörün ihtiyacı olan fon arzının uzun vadede temin edilerek şartlarının iyileştirilmesi, para piyasası yanısıra sermaye piyasasına da katkıda bulunup kalkınmanın sürdürülebilir kılınabilmesi, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) bünyesinin iyileştirilmesi ve genişletilebilmesi, GSMH'nın %10'u kadar birikim sağlanabilmesi, istihdamın artırılabilmesi BES'in majör amaçları olarak sayılabilir.

BES, 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu uyarınca yürürlüğe girmiştir; tasarrufların toplanması, değerlendirilmesi ve kişiye [toplu para](#) ya da maaş ödenmesi esasına dayanmaktadır. Zorunlu sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı konumundadır. 01.01.2013 tarihinden itibaren yapılan düzenleme ile BES katılımcısının ödediği katkı paylarının %25'ine karşılık gelen tutar devlet katkısı olarak bireysel emeklilik hesabına ödenmektedir. Bir katılımcının bir takvim yılı içinde alabileceği devlet katkısı tutarı, ilgili yıla ilişkin toplam brüt asgari ücret tutarının %25'ini geçmemektedir.

BES'e bireyin tercih ettiği bir emeklilik şirketinden emeklilik ürünü (emeklilik planı) alarak giriş gerçekleştirilebilir. Emeklilik şirketi, sisteme girme kararını etkileyebilecek hususlar hakkında bireye bilgiler verir, emekliliğe yönelik beklentiler, gelir düzeyi ve yaşa uygun bir emeklilik planı teklifi sunar. Teklifin kabulü, belgelerin usulüne uygun olarak doldurulup imzalanması veya elektronik iletişim araçları kullanılarak onaylanması ile emeklilik sözleşmesi tamamlanmış olmaktadır. Satın alınan emeklilik planı kapsamında emeklilik şirketi tarafından kesinti yapılabilir. Emeklilik planı çerçevesinde ödenilen katkı payları planda öngörülmüşse, kesintiler yapıldıktan sonra emeklilik yatırım fonlarında değerlendirilmektedir. Birikimin hangi fon veya fonlarda değerlendirileceğine risk ve beklenti tercihinine göre birey karar vermektedir. Herhangi bir fon dağılımı tercihinde bulunmadığı takdirde birikimler, dâhil olunan emeklilik planı kapsamında sunulan standart fonda yatırıma yönlendirilmektedir. Fonlar uzman portföy yöneticileri tarafından yönetilmektedir. Fon portföyündeki varlıklar Takasbank tarafından bireyin adına güvenli bir şekilde saklanmaktadır. Birikimler anlık olarak emeklilik şirketinizden veya Takasbanktan takip edilebilmektedir. Emekli olunabilmesi için, sisteme ilk giriş tarihinden itibaren 10 yıl süreyle sistemde kalınması ve 56 yaşın doldurulması gerekmektedir. Söz konusu şartları sağladıktan sonra sistemde kalıp katkı payı ödemeye devam etmek böylece birikimlerinizin daha da büyümesini sağlamakta, mümkün olabilmektedir. BES, şeffaflığın ve güvenliğin sağlanması amacıyla Hazine Müsteşarlığı, Sermaye Piyasası Kurulu, Emeklilik Gözetim Merkezi, Takasbank ve bağımsız denetim şirketlerinin denetim, gözetim ve kontrolü altında bulunmaktadır (<https://www.egm.org.tr/bireysel-emeklilik/bireysel-emeklilik-nedir>)

3.İZMİR ve MANİSA İLLERİNDEKİ BES KATILIMCILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

2003 yılında sistem yürürlüğe girdiğinde 11 emeklilik şirketinde 15 bin 245 katılımcının 5 milyon 692 bin 556 TL yatırıma yönlendirdiği tutar ile yola çıkmış, 30 Mart 2018 tarihine gelindiğinde 17 emeklilik şirketinde 6 milyon 953 bin 410 katılımcının 53

milyar 743 milyon 964 bin 886TL yatırıma yönlendirildiği tutara ulaşmıştır
<https://www.egm.org.tr>

Dünya Ekonomi Forumu (WEF) 2013-2014 Küresel Rekabet Raporu istatistikleri 2012-2013 döneminde Türkiye'nin %12.5 tasarruf oranı olduğunu bildirirken, bu oran 2013-2014 yılları itibari ile %14.7 seviyesine yükseltilmiştir. BES'de devlet katkısının 2013 yılında başladığı değerlendirilerek, BES'in tasarruf birikimini artırarak uzun vadeli fon birikimine imkan sağladığı belirtilmektedir (Yenişafak, 2013)

3.1.Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

İzmir ve Manisa illerinden BES'e katılarak, aktif çalışma hayatları nihayete erip emeklilik dönemlerinde ek gelir amacını güden bireylerin, sosyo-ekonomik niteliklerinin belirlenmesi ile BES'in bu illerde benimsenip benimsenmediğinin tespiti amacı ile yapılan çalışmada Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş. (AHE)'nin katılımcıları hedef kitle olarak seçilmiştir. Katılımcılardan cinsiyet, öğrenim, medeni hal, kazanç konularında alınan veriler SPSS 13.0 for Windows istatistik yöntemiyle analiz edilerek, araştırma kapsamındaki iller bazında elde edilen sonuçlar kitlenin bütünü ile karşılaştırılmıştır.

Araştırma kapsamındaki illerde katılımcılar cinsiyet, öğrenim, medeni hal, aylık kazanç tutarları dağılım ve yüzdeleri ile belirlenmiştir.

Tablo.1: Analizde Kullanılan Katılımcılara Dair Bilgiler

İl	Cinsiyet	Öğrenim	Medeni Hal	Kazanç(TL)
İzmir=1	Erkek=1	İlkokul=1 Ortaokul=2	Evli=1	0-1000=1 (düşük gelir grb)
Manisa=2	Kadın=2	Lise=3 Önlisans=4 Lisans=5 Y Lisans=6 Doktora=7	Bekar=2	1001 – 2000=2 (orta gelir grb) 2001 ve üstü=3 (yüksek gelir grb)

3.2.Araştırmanın Bulguları

BES ülke genel toplamının 25 Nisan 2014 tarihinde 777 bin 158 adedinin AHE katılımcısı olduğu; araştırma kapsamındaki İzmir ilinde 57 bin 637, Manisa ilinde 11 bin 738 kişinin AHE katılımcısı olduğu saptanmıştır. AHE katılımcısı araştırmaya esas illerdeki 100 kişiye ait veriler ele alınarak; örneklem olarak seçilenlerin ana kitlenin özelliklerini temsil edenler arasından olmasına gayret edilmiştir.

Tablo.2: Araştırmanın Bulguları

	Yüzde
İller	100
Medeni Hali	100
Öğrenim	100
Cinsiyet	100
Kazanç	100

Araştırma dahilindeki 100 kişinin 25 adedi Manisa, 75 adedi İzmir ilinden BES katılımcılarından oluşmaktadır.

Tablo.3: Araştırmanın İller Bazında Dağılımı

İller	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplam Yüzde
İzmir	75	75	75	75
Manisa	25	25	25	100
Toplam	100	100	100	

Araştırma kapsamındaki illerde TÜİK ADNKS verilerine göre 31 Aralık 2013 tarihi itibari ile; İzmir ilinde 4 milyon 61 bin 74 kişi, Manisa ilinde 1 milyon 359 bin 463 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir (TC. Manisa Valiliği, 2014; Kaya, 2014)

320

İzmir ve Manisa illeri bazında toplam katılımcı sayıları ve yıllık değişim oranları Tablo.4'de belirtilmektedir.

Tablo.4: Araştırma Kapsamındaki illerde BES Katılımcıları ve Değişim Oranları (%) (2010-2013 Yılları Arasında)

Yıllar	İzmir	Değişim %	Manisa	Değişim %
2010	189.985	15.24	32.892	16.39
2011	213.578	14.22	38.646	17.49
2012	249.330	16.74	46.617	20.62
2013	317.920	27.51	61.333	31.56

Kaynak: www.egm.org.tr (25.02.2018)

İzmir ve Manisa illerinde 2010-2013 yılları arasında BES katılımcıları, BES yıllık Gelişim raporlarından derlenerek hazırlanan Tablo.4 incelendiğinde, sisteme katılımın 2013 yılı hariç İzmir'de %17'nin altında kaldığı Manisa'da ise daha iyi bir gelişim olduğu BES'e katılımın yaklaşık %21'i gördüğü, Devlet katkısının realize olduğu 01.01.2013 tarihinden itibaren ise BES'e katılımın İzmir'de yaklaşık %28, Manisa'da yaklaşık %32 olarak gerçekleştiği dikkat çekmektedir.

Araştırma kapsamında örneklem olarak seçilen 100 katılımcının 75'i İzmir, 25'i Manisa ilinden seçilmiştir. Türkiye'de 81 ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre yapılan 2010 tarihli bir araştırma sonuçlarına göre İzmir 3, Manisa 25nci sırada bulunmaktadır (Yıldız vd, 2010)

Benzer nitelikte 2012 yılında yapılan bir diğer araştırma sonuçlarına göre İzmir ilinin 3ncü sıradaki yerini muhafaza ettiği, Manisa ilinin 25'nci sıradan 23'ncü sıraya yükselme kaydettiği görülmektedir (Albayrak, 2013)

Kalkınma Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen bir diğer araştırma sonuçlarında Manisa ilinin kişi başına düşen ihracat tutarı ve patent sayısı bakımından sanayi sektöründe gösterdiği başarı ile Türkiye sıralamasında ilk sıralarda yerini aldığı ancak sanayi sektöründe gösterdiği performansı sosyo-ekonomik manada diğer alanlara yansıtamayan bir görünüm arz ettiği dikkat çekmektedir. Eğitim altyapısının geliştirilmesi ile birlikte sürdürülebilir bir yapıda olabilmesi sosyo-ekonomik gelişme için son derece önem arz etmektedir (Aktifhaber, 2013)

3.2.1. Bireysel Emeklilik ve Gelir Durumu

Araştırma kapsamındaki illerde ele alınan toplam 100 katılımcının gelir durumlarını gösteren Tablo.5 incelendiğinde yüzde 38'i yüksek, yüzde 14'ü orta, yüzde 48'inin düşük gelir grubunda yer aldığı, düşük gelir grubunda yer alan katılımcıların bir bölümünün işveren grup emeklilik sözleşmesi sahibi olup katkı paylarının işverence yatırıldığı bir bölümünün kendi BES sözleşmeleri olduğu, her halukarda düşük gelir grubundakilerin orta ve yüksek gelir grubundakilere nazaran BES'e daha fazla önem verdiği, orta ve yüksek gelir grubundaki katılımcılarla karşılaştırıldığında daha fazla gelecek endişesi taşıyan düşük gelir grubundakilerin aktif çalışma hayatlarının sona erdiği emeklilik dönemlerinde gelir takviyesi de sağlamak adına işveren grup emeklilik sözleşmesi yapan işyerlerinde çalışmaya özen gösterdikleri yada gelirleri düşük olduğundan temel ihtiyaç maddelerini tam da karşılayamadıkları halde 2013 yıl başında yüzde 25 devlet katkısının devreye girmesi ile az da olsa "akmasa damlar misali" tasarruf yapmaya özen gösterdikleri dikkat çekmektedir.

Tablo.5: Bireysel Emeklilik ve Kazanç

KznDr	Frekans (Frequency)	Yüzde (Percent)	Geçerli % (Valid Percent)	Toplam % (Cum. Percent)
Düşük	48	48,0	48,0	48,0
Orta	14	14,0	14,0	62,0
Yüksek	38	38,0	38,3	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Orta gelir grubundaki katılımcılar yüzde 14 ile en alt dilimde BES'e iştirak etmekte olup; bu durumları ile gelecek kaygısı ile tasarruf birikiminde bulunmadan günlerini refah içinde geçirmeyi tercih ettikleri şeklinde ifade edilmiştir.

Yüksek gelir grubundakiler refah seviyelerini emeklilik dönemlerinde de taviz vermeden devam ettirme arzusunda olduklarından tasarrufta bulunmaya ve yüzde 38 oranı ile BES'e katılmaya özen göstermektedirler.

3.2.2. Bireysel Emeklilik ve Cinsiyet Durumu

Araştırma kapsamında ele alınan İzmir ve Manisa illerinde toplam 100 katılımcının 48'i kadın, 52'si erkeklerden meydana gelmektedir.

Tablo.6: Bireysel Emeklilik ve Cinsiyet

Cinsiyet	Frekans (Frequency)	Yüzde (Percent)	Geçerli Yüzde (Valid Percent)	Toplam Yüzde (Cumulative Percent)
Erkek	52	52	52	52
Kadın	48	48	48	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM) tarafından hazırlanan 2013 yılı Gelişme Raporu verilerine göre katılımcıların cinsiyeti itibari ile ödenen devlet katkısı tutarının oransal penetrasyonu, kadın katılımcıların yüzde 43.5 erkek katılımcıların yüzde 56.4 oranında olduğunu göstermektedir. 2012 yılı TÜİK il bazlı işgücü göstergelerine göre Türkiye'de İşgücüne Katılım Oranı (İKO) yüzde 50 oranındadır. Manisa ilinde İKO yüzde 55.8, İzmir ilinde yüzde 53.2 oranına sahiptir. 2013 yılında kadınların İKO İzmir'de 30.5, Manisa'da yüzde 25.3 göstergelerinde iken Türkiye'de kadınların İKO yüzde 30.8 değerinde seyretmiştir (<http://www.tuik.gov.tr>)

Kadınların İKO'da etkili olan yüzde 70 gibi büyük bir değerın eğitim dışı faktörlerden kaynaklandığı, kültürel ve kurumsal değerlerin bu noktada sözkonusu olduğu, eğitim seviyelerinin erkeklere nazaran düşük olması nihayetinde gelirlerinin de düşük olmasına yol açtığı bildirilmektedir (Germir, 2012: 164,166)

3.2.3. Bireysel Emeklilik ve Öğrenim Durumu

Araştırma kapsamında ele alınan 100 kişiden oluşan örneklemin öğrenim gruplarına göre dağılımını gösteren Tablo.7'de 2 kişinin doktora, 4'ünün yüksek lisans, 40 kişinin üniversite/4 yıllık yüksekokul, 6 kişinin ön lisans/2 yıllık meslek yüksekokulu, 28'inin lise/meslek lisesi, 16'sının ortaokul, 4'ünün ilkokul düzeyinde olduğu görülmektedir.

Tablo.7: Bireysel Emeklilik ve Öğrenim

Öğrenim Düzeyi	Frekans (Frequency)	Yüzde (Percent)	Geçerli Yüzde (Valid Percent)	Toplam Yüzde (Cumulative Percent)
İlkokul	4	4	4	4
Ortaokul	16	16	16	20
Lise/Meslek L.	28	28	28	48
Ön lisans/ MYO	6	6	6	54
Üniversite/ Y.O.	40	40	40	94
Yüksek Lisans	4	4	4	98
Doktora	2	2	2	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

Sigorta ve tasarruf bilinci eğitim yanısıra öğretim seviyesi arttığı takdirde kayda değer bir gelişme göstermekte özellikle üniversite mezunu bireyler devlet katkısının da devreye girmesi ile BES'i iyi bir yatırım aracı olarak değerlendirmektedirler.

3.2.4.Bireysel Emeklilik ve Medeni Durumu

323

Araştırma kapsamındaki illerde ele alınan örnekleme oluşturan 100 kişinin 24'ü bekar 76'sı evli bireylerden meydana gelmektedir. Evli bireylerin bekarlara nazaran BES'E daha fazla önem vermeleri, gelecek kaygısı taşıdıklarını, emekli oldukları zaman eşleri ve çocuklarının refah seviyelerinde kayıp olmaması adına böyle bir davranış gösterdikleri sonucuna varılmıştır.

Tablo.8: Bireysel Emeklilik ve Medeni Hali

Medeni Hali	Frekans (Frequency)	Yüzde (Percent)	Geçerli Yüzde (Valid Percent)	Toplam Yüzde (Cumulative Percent)
Evli	76	76,0	76,0	76,0
Bekar	24	24,0	24,0	100,0
Toplam	100	100,0	100,0	

4.Tartışma ve Sonuç

Araştırma yapılan İzmir ve Manisa illerinde BES'in kabul görüp görmediğinin irdelenmesi, BES katılımcılarının sosyo-ekonomik görünümünün ortaya konulabilmesi adına katılımcıların öğrenimleri, cinsiyetleri, kazançları ve medeni halleri dikkate alınarak

yapılan çalışma sonucunda; sosyo-ekonomik gelişmişlik bilincinin İzmir ilinde Manisa'ya nazaran biraz daha önde olmasının etkilerinin hissedildiği bildirilmiştir. Genel olarak her iki ilde de benzer özellikler gösteren katılımcıların sigorta bilincinin sosyo-ekonomik gelişmişlikle de paralel olarak İzmir ilinde daha belirgin olduğu dikkat çekici bulunmuştur. Düşük gelir grubunda olan bireyler orta ve yüksek gelir grubundakilere nazaran gelecek kaygısını daha yoğun hissettiklerinden işveren tarafından katkı payının ödendiği işyerlerini tercih etmekte veya kazancına göre tasarrufta bulunarak BES'e katılım göstermektedir. BES'e katılımın eğitim ve öğretim seviyesi ile de doğru orantılı olduğu ve üniversite mezunu bireylerin BES'e katılımında daha istekli oldukları dikkat çekmektedir. Kadınlar tasarruf eden, artıran yapı göstermelerine karşın erkek bireylerin ekonomik özgürlüklerinden dolayı BES katılımcısı olarak daha fazla ön planda oldukları bildirilmektedir.

BES uzun vadeli fon birikimi sağlanması, sosyal güvenlik sistemindeki noksanların giderilmesi ve tasarruf birikimi sağlanması adına da son derece önemli bir ürün olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'de 2010 yılında tasarruf eğilimi yüzde 12 iken, 2014 yılında yüzde 14.7 seviyesine ulaşmıştır. Kişi başına düşen milli gelirden artış kaydedilebilmesi, ülke refahında artış kaydedilip sürdürülebilmesi adına büyüme hızının yüzde 7 seviyesine çıkartılması, bu seviyenin gerçekleştirilebilmesi için de tasarruf oranının yüzde 31.5 seviyesine gelmesinin önemi ortadadır.

KAYNAKÇA

Aktifhaber (2013), İl İl Türkiye'nin Gelişmişlik Düzeyi, (<http://www.aktifhaber.com/il-il-turkiyenin-gelismislik-duzeyi-868525h.htm>) (Erişim: 12.02.2018)

Albayrak, A.S., (2013). Türkiye'de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin En Önemli Belirleyicileri ve İllerin 2012 Yılı Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, T. C. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi, Sonuç Raporu, Proje Numarası 2012.107.04.2. ([http:// asalbayrak.files.wordpress.com/2013/11/ bap01.pdf](http://asalbayrak.files.wordpress.com/2013/11/bap01.pdf)) (Erişim Trh: 20.02.2018)

Arıncı, K., (1999). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Dersleri, Ankara, Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası (TES-İŞ) Eğitim Yayınları

Germir, H.N. (2012). Türkiye'de İstihdam Politikalarının Etkinliği, Ankara, Adalet Yayınevi

Kaya, M.S. (2014). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2013 Sonuçları Nüfusumuz, (http://wowturkey.com/t.php?p=/tr612/MSalih_Kaya_Adsiz.jpg&sid=0f0698211ba4529cd4921f8f0e9139db0) (Erişim Trh: 10.02.2018)

Kaleli, E., (2013). Sosyal Güvenlik ve Türkiye'de Sosyal Güvenlik Açıkları, SGK Rehberi, [<http://www.sgkrehberi.com/makale/269/>], (Erişim Trh: 15.02.2018)

T.C. Manisa Valiliği (2014). ADNKS Göre 2013 Nüfusları (31.12.2013), (www.manisa.gov.tr) (Erişim: 10.02.2018)

TÜİK (2013). İstatistiklerle Türkiye, 2012, ISBN 978-975-19-5660-6, (<http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=vt>) (Erişim Trh: 13.02.2018)

Varol, P., (2006). Sosyal Güvenlik ve Türkiye’de Karşılaştığı Sorunlarla Çözüm Önerileri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Yenişafak Gazetesi (2013) Türkiye Tasarrufta Sınıf atlayacak, <http://77yenisafak.com.tr/ekonomi-haber/turkiye-tasarrufta-sınıf-atlayacak-22.10.2013-575233> (Erişim Trh: 09.02.2018)

Yıldız, E.B., Sivri, U., Berber, M. (2010). Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, (http://www.metinberber.com/kullanici_dosyolari/file/endeks.doc) (Erişim Trh: 11.02.2018)

<https://www.egm.org.tr/bireysel-emeklilik/bireysel-emeklilik-nedir/> (Erişim Trh: 27.02.2018)

TÜRKİYE, ÇİN VE RUSYA'DA ERKEN ÇOCUKLUK EĞİTİM SİSTEMİ EARLY CHILDHOOD EDUCATION SYSTEM IN TURKEY, CHINA AND RUSSIA

Prof. Dr. Yasemin AYDOĞAN

Doç. Dr. Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi AD.

ÖZET

Pestalozzi'nin kendi çocuğu üzerindeki gözlemlerine dayanarak yaptığı çalışmalar, erken çocukluk eğitimi ile ilgili ilk bilimsel kayıtlardır. 1700'lü yılların sonunda yapılan bu çalışmadan günümüze değin her ülkede, pek çok çalışma yapılmış ve önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu süreçte erken çocukluk eğitimi gerekli kılan nedenler ve uygulamaların, ülkeden ülkeye önemli farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Son yıllarda konuya ilişkin olarak yapılan araştırmalar, farklı ülkelerin eğitim sistemlerinde kurum-öğrenci-aile-eğitimci ilişkilerinde etkili olan kültürel faktörleri ve benimsenen yaklaşımları ortaya koymaktadır. Ancak mevcut çalışmalardaki sınırlılıklar, farklı ülkelerdeki eğitim sistemlerinin erken çocukluk eğitimi açısından ayrıntılı şekilde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu kapsamda dünyanın en büyük ülkelerinden olan ve eğitim sistemlerini geleneksel kültürleriyle pekiştiren Çin ve Rusya'nın, erken çocukluk eğitim uygulamaları açısından incelenmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada, erken çocukluk eğitime ilişkin farklı uygulamaları olan Çin ve Rusya ile Türkiye'deki erken çocukluk eğitim sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç çerçevesinde erken çocukluk eğitimi; ülkelerin erken çocukluk eğitim hedefleri, eğitim planlamaları, eğitim bütçeleri, öğretmen yetiştirme süreçleri, eğitim programları, uygulamaları başlıkları altında incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda ülkemizde öne çıkan eğitim uygulamaları vurgulanarak, erken çocukluk eğitiminin geliştirilmesi konusunda öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türkiye'de erken çocukluk eğitimi, Çin'de erken çocukluk eğitimi, Rusya'da erken çocukluk eğitimi, eğitim programları, öğretmen yetiştirme, aile eğitimi.

Key words: Early childhood education in Turkey, early childhood education in China, early childhood education in Russia, training programs, teacher training, family education.

GİRİŞ

Eğitimin; milli kültürü ve kalıcı değerleri nesilden nesile aktararak milletin sürekliliğini sağlamak ve toplumu meydana getiren bireylerin bilgi, davranış ve kabiliyetlerini geliştirerek toplumun ilerlemesini ve çağdaşlaşmasını sağlamak olmak üzere iki önemli işlevi vardır. Bu iki işlev gerçekleşmediği takdirde nesiller arası aktarım, milletin sürekliliği ve varlığı tehlikeye girer. Bu nedenle, her ülkenin özelliklerine ve koşullarına göre özgün bir eğitim politikası ve bu politikanın başarısına dönük eğitim stratejileri mevcuttur. Sonuçta tüm bu farklılıklar, incelenmesi ve araştırılması gereken zengin deneyimler olarak kabul edilir. Dolayısıyla farklı ülkelerdeki eğitim sistemlerinin benzerlikleri ve farklılıklarını açıklamak, ülkelerin yeni eğitim politikaları geliştirme çabalarını destekleyerek, sosyo-ekonomik kalkınmalarına katkı sunar. Özellikle de eğitimcilerin planlama ve uygulamalarında yeni bakış açıları geliştirmelerine olanak sağlar (Erdoğan, 2003; Sezgin, 2008).

Yapılan araştırmalarda, çocukluk yıllarında kazanılan davranışların büyük bir kısmının, yetişkinlikte bireyin kişilik yapısını, inanç ve değer yargularını biçimlendirdiği vurgulanmaktadır (Oktay, 2010; Aydoğan, Özyürek & Gültekin Akduman, 2014; Aydoğan, 2016). Günümüzdeki bilimsel ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, erken çocukluk dönemine ve eğitimine verilen önem daha da artmış ve bu bağlamda farklı ülkelerde yapılan çalışmalar ve sunumu da değer kazanmıştır. Bu kapsamda OECD ülkelerindeki (Aktan & Akkutay, 2014), Alman eğitim sistemindeki (Gürkan & Ültanır, 1993), Avrupa Birliği ülkelerindeki (Yıldırım, 2008) ve dünyanın 53 ülkesindeki (Ed. Aydoğan, 2017) erken çocukluk eğitimi ile Türkiye'nin konuya ilişkin yaklaşım ve programlarının karşılaştırılmasına ilişkin çalışmalar yapılmıştır. İlgili çalışmaların tümünde ilk yılların, bireylerin yetiştirilmesinde özel bir öneme sahip olduğu ve erken çocukluk eğitiminin, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile ilişkili olduğu belirtilmektedir.

Medeniyetin temel taşlarını oluşturan kâğıt, barut, pusula ve matbaacılık gibi pek çok buluşun kökenlerinin dayandığı Çin'de son yıllarda özellikle nitelikli insan gücü yetiştirme amacına yönelik çok ciddi adımlar atılmıştır. Ayrıca Çin'in köklü bir geçmişe sahip ve felsefi yaklaşımlardan etkilenmiş olması da eğitim sistemini derinden etkilemiş ve yön vermiştir (<http://www.cinegitim.com>). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ile çökeceği düşünülen Rusya Federasyonu ise, eğitilmiş ve kültürlü insanları ile bu olumsuz süreci kısa sürede aşmayı başarmış ve eski gücüne eğitime verdiği önemle ulaşacağını düşünerek, yeni ve ihtiyaca göre değişen programlar hazırlayarak sürece katkı sağlamıştır (Balcı Bucak, 2000). Bu nedenle Çin ve Rusya zengin kültürel mirasları ve eğitime verdikleri

büyük önem nedeniyle, incelenmesi gereken öncelikli ülkeler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda çalışmada dünyanın en büyük ülkeleri arasında yer alan ve eğitim sistemlerini geleneksel kültürleriyle pekiştiren Çin ve Rusya ile Türkiye'deki erken çocukluk eğitim sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, Çin ve Rusya ile Türkiye'deki erken çocukluk eğitim sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniğinin kullanıldığı araştırmanın veri kaynağını, üç ülke oluşturmuştur. Bu genel amaç çerçevesinde üç ülkenin erken çocukluk eğitimi; ülkelerin erken çocukluk eğitim hedefleri, eğitim planlamaları, eğitim bütçeleri, öğretmen yetiştirme süreçleri, eğitim programları, uygulamaları ve ailenin eğitime dahil edilmesi başlıkları altında incelenmiştir. Ülkelerin erken çocukluk eğitim sistemleri ile ilgili elde edilen veriler karşılaştırılarak, elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Çin ve Rusya ile Türkiye'deki erken çocukluk eğitim sistemlerinin karşılaştırılmasına ilişkin bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Eğitimin Yapısı ve Hedefleri

Çin: Çin'in eğitim sistemi de dahil olmak üzere tüm kurumları ve gelenekleri, Konfüçyüs'ün erdemli birey, erdemli toplum ilkelerine göre biçimlenmiş ve bu doğrultuda barış, refah içinde bir ülke ve mutlu insanlar hedeflenmiştir. Yine Konfüçyüs öğretilerine göre bu hedeflere ideal yöneticiler, öğretmenler ve eğitimin yararına inanan bireylerle ulaşmak mümkündür (Sezgin, 2008). Bu temel düşüncelerden hareketle Çin'de eğitimin temel hedefini, aydın bakış açısını geliştirmek ve Çin'in gelişimine destek olabilecek yetenekli, becerikli bireyler yetiştirmek oluşturmaktadır (Aydoğan, 2010). 1998 yılında yapılan eğitim reformunda, özellikle bilgiye ve doğa bilimlerine ağırlık veren bir müfredat hazırlanmış ve öğrencileri pasif öğrenmeden aktif öğrenmeye, yaratıcı düşünmeye geçirmek amaçlanmıştır. Çin'de 2020 yılı için gerçekleştirilmek istenen stratejik hedefler ise aşağıdaki şekilde özetlenmiştir;

- Eğitimin daha çok yaygınlaşmasını sağlamak,
- Herkese eşit eğitim imkanı sunmak,
- Kaliteli eğitimi farklı biçimlerde sunabilmek,

- Hayat boyu öğrenme için eksiksiz bir çerçeve oluşturmak,
- Eksiksiz ve yaşayan bir eğitim sistemi kurmaktır (Bakioğlu, 2014).

Çin'de Eğitim Bakanlığı, ülkedeki her türlü eğitimden sorumlu birim olarak tüm yasa ve yönetmelikleri hazırlar (Bakioğlu, 2014), ancak temel eğitimle ilgili hizmetler, devletin kontrolü altında yerel hükümetler tarafından da sağlanabilir (Aydoğan, 2010). Çin'de temel eğitim okul öncesi, ilkokul ve ortaokul eğitimini içermekte ve 1986'da yayınlanan Çin Halk Cumhuriyeti Zorunlu Eğitim Kanununa göre dokuz yıllık zorunlu eğitim (6-14 yaş), ülkede koşullar elverdiği ölçüde farklı seviyelerde uygulanmaktadır. Çin hükümetinin zorunlu ilköğretim politikası kapsamında özellikle kırsal bölgelerde yedi yaşın üzerindeki çocukların ilkokula gitmeleri sağlanmakla birlikte, okul çağındaki çocukların okula gitmelerini kolaylaştırmak için çeşitli alternatif yöntemler de uygulanmaktadır. İlkokulun zorunlu oluşu sebebiyle Çin'deki okulların çoğu devlet okuludur ve ücretsizdir (Sezgin, 2008; Aydoğan, 2010; <http://turkcindostlukvakfi.org.tr>; <http://rdb.meb.gov.tr/>; <http://urn.meb.gov.tr/>; <http://www.liuzhou.co.uk/china>).

Çin eğitim sisteminin finansmanında en büyük kaynak devlet bütçesidir ve eğitime ayrılan bütçe toplam bütçesinin % 20'sine eşdeğerdir (Bakioğlu, 2014). Bu nedenle de devlet okullarının nitelikleri oldukça yüksektir. Son yıllarda özel kurumların sayısı ve niteliği konusunda da önemli gelişmeler olmakla birlikte, henüz devlet okullarıyla kıyaslanamayacak durumdadır (<http://turkcindostlukvakfi.org.tr>).

Rusya: Rusya Federasyonu tarafından 1992 yılında kabul edilen *Eğitim Yasası* ile eğitim sisteminde radikal değişiklikler yapılmış ve eğitimde devlet tekeli kaldırılmıştır. Bu yeni yapılanmaya göre, Genel ve Mesleki Eğitim Bakanlığı adıyla tüm eğitim kurumlarından sorumlu bir bakanlık kurulmuş ve hem eğitimsel içeriğin belirlenmesinde hem de eğitim finansmanında yerel otoritelere daha fazla özgürlük tanınmıştır. Ayrıca eğitim kurumlarının kurulmasıyla ilgili yetkiler, federal ve yerel yönetimlere verilmiştir (Balcı Bucak, 2000; Demirkasımoğlu, 2011; Akarsu, 2005). Rusya'da bu değişime paralel olarak eğitim politikaları ve özellikle eğitimin değerlendirilmesi konusunda da yenilikler olmuş ve 1992 yılında kabul edilen Rusya Federasyonu Eğitim Kanununa göre eğitimin amaçları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- Bireylerin zihinsel, ahlaki, duygusal ve fiziksel yönden gelişmeleri için en uygun ortamı sağlamak,
- Bireylere bilimsel bakış açısı kazandırmak,

- Evrensel değerlere, insan yaşamı ve sağlığına, bireylerin kişiliklerinin bağımsız gelişimine öncelik tanıyarak, çalışkan, insan haklarına saygılı, doğayı, ailesini ve vatanını seven yurttaşlar yetiştirmek,
- Etnik kültürleri ve bölgesel kültürel gelenekleri korumak ve geliştirmek,
- Eğitim sistemini, bireysel özellikler ve bireylerin kendilerini geliştirebilecekleri şekilde yapılandırmak,
- Eğitimde evrensel düzeyde başarıyı yakalamak.

Kısaca özetlemek gerekirse Rusya eğitim sisteminde; bireylerin çok yönlü gelişimi, bilimsel bakış açısı, iyi yurttaş yetiştirme, kültürel değerler, bireysel gereksinimler ve evrensel başarı ön plana çıkmıştır (Balcı Bucak, 2000).

Rusya, anayasal olarak tüm vatandaşlara üniversite düzeyindeki bazı istisnalar hariç parasız eğitim sunmaktadır. 1990 yılından bu yana temel eğitim 4+5+2 olmak üzere toplam 11 yıldır ve devlete ait ortaöğretim okullarında da eğitim parasızdır (Küçüköğlü & Kızıltaş, 2012; <https://tr.wikipedia.org/wiki/Rusya>). Okula başlama yaşı, bölgesel farklılıklara rağmen genellikle 6 ya da 7 yaşır (Ültanır, 2000).

Türkiye: Türkiye’de eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve İnkıpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Devlet okullarında eğitim parasızdır ve temel finansman kaynağı Milli Eğitim Bakanlığıdır. Maddî imkanlardan yoksun başarılı öğrenciler için devlet tarafından destek sağlanmaktadır (<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/24.html>; Aktan & Akkutay, 2014).

Türk Milli Eğitiminin genel amaçları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

1. Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini, Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek,

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek,

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak,

4. Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır (Gültekin Akduman, 2015).

Bu kapsamda Türk eğitim sisteminin temel ilkeleri ise; genellik ve eşitlik, ferdin ve toplumun ihtiyaçları, yöneltme, eğitim hakkı, fırsat ve imkan eşitliği, süreklilik, Atatürk İnkılap ve İlkeleri, Atatürk milliyetçiliği, demokrasi eğitimi, laiklik, bilimsellik, planlılık, karma eğitim, eğitim kampüsleri ve okul ile ailenin işbirliği şeklinde belirtilmiştir (<http://oygm.meb.gov.tr/>).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılından itibaren çocuk politikaları devlet politikaları ile uyum göstermiştir ve 1949 yılında korunmaya muhtaç çocuklar kanununun çıkarılmasının ardından 1960 yılından başlayan planlı kalkınma dönemlerinde çocuğun doğduğu andan itibaren sağlığı, eğitimi, bakımı ve korunması ülkenin geleceği için en önemli yatırım olarak kabul edilmiştir (Gürkan & Ültanır, 1993).

Milli Eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak okul öncesi eğitimin amaç ve görevleri; çocukların beden, zihin ve duygu gelişimini ve iyi alışkanlıklar kazanmasını sağlamak, onları ilkokula hazırlamak, şartları elverişsiz çevrelerden ve ailelerden gelen çocuklar için ortak bir yetiştirme ortamı yaratmak, çocukların Türkçeyi doğru ve güzel konuşmalarını sağlamaktır (MEB, 2013; Gültekin Akduman, 2015).

Üç ülke eğitim yapısı ve hedefleri açısından değerlendirildiğinde, ülkelerin uzun bir geçmişin ve deneyimin eseri olan eğitim sistemlerine sahip olduğu ve Rusya başta olmak üzere eğitim finansmanının büyük ölçüde devlete ait olduğu görülmektedir. Bireyin çok yönlü gelişimine odaklanan eğitim sistemlerinin özünde iyi ve yararlı vatandaş yetiştirme felsefesinin olduğu gözlenmektedir. Özellikle Çin ve Rusya'da evrensel başarıya giden yolun bireylerin gereksinimlerinin karşılanması, mutluluğu ve becerileri ile ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Her iki ülkede de doğa bilimlerine özen gösterilmesi dikkat çekicidir. Buna karşın Türk eğitim sisteminin hedef ve ilkeleri, birey odaklı olmakla birlikte gerçekleştirilebilir olma düzeyi açısından halen istenilen düzeye ulaşamamıştır. Özel okul öncesi eğitim kurumlarının sayısı giderek artmaktadır ve özellikle tam zamanlı çalışan aileler

özel kurumları tercih etmektedir. Bu nedenle eğitime ayrılan bütçenin artırılarak daha etkili bir şekilde kullanılmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Eğitim Süreci/Kademeleri

Çin: Günümüzde, Çin'de yaklaşık 150 bin anaokulu bulunmakla birlikte 3-6 yaşlarındaki çocukların bir bölümü okul öncesi eğitim kurumlarından yararlanabilmektedir. Ekonomik veya başka nedenlerden dolayı kurum eğitiminden yararlanamayan çocuklar ise aileleri tarafından bakılmaktadır. Son yıllarda programlarındaki artı özellikleri ve ülke ekonomisinin gelişmesiyle birlikte özel anaokullarının niceliğinde ve niteliğinde büyük artış kaydedilmiştir (Sezgin, 2008; <http://www.unitedtowers.com>; <http://www.cinkultur.com>).

Çin'de son istatistiklere göre neredeyse ilkokul çağındaki tüm çocukların ilkokulu tamamlayarak ortaokula kayıt yaptırdıkları tespit edilmiştir. Ancak buradaki temel sorun kent ve kırsal bölgelerdeki okullarda nicelik ve nitelik yönden önemli farklar olmasıdır. Özellikle Çin'de “anahtar okul” ve “normal okul” olmak üzere iki okul türünün olması eğitimde farklı standartların olmasına neden olmaktadır. Şehirlerde daha yoğun olarak bulunan anahtar okullarda daha nitelikli öğretmen, kaliteli araç-gereç, nitelikli eğitim ortamı bulunmakta ve buradaki ebeveynler çocuklarının eğitimine daha yoğun bir şekilde katılım göstermektedirler. Anahtar okulların giriş prosedürleri çok rekabetçidir ve ileri akademik yeterliliğe sahip öğrenciler için oldukça seçici okullardır (Sezgin, 2008; Bradley, 2015; <http://www.liuzhou.co.uk/china>; <http://rdb.meb.gov.tr/yayinlar>). Çin'de ilkokullardaki en büyük sorunlardan biri nüfusa paralel olarak sınıfların kalabalık olmasıdır. Ülke genelinde sınıf bazındaki öğrenci sayısı 30 ile 70 arasındadır (Jin & Cortazzi, 1998). Genel istatistiklere bakıldığında, bu konuda OECD ortalaması 21 iken, Çin'de ilkokullarda sınıf başına düşen ortalama öğrenci sayısı 37.1, yine ilkokulda öğretmen başına düşen ortalama öğrenci sayısı, OECD ülkelerinde 16 iken, Çin'de yaklaşık 28'dir (Schleicher, 2011). Son istatistiklere göre, ilkokul çağındaki çocukların yüzde 98' inin okullarda eğitim gördüğü belirtilmiştir (<http://www.unitedtowers.com/>). Çin'de İngilizce eğitimi de kısa süre önce alınan bir kararla ilkokuldan itibaren zorunlu hale getirilmiştir. Bu sayede yeni nesilde erken çocukluk eğitiminden başlayan sağlam bir temelle birçok kişinin iyi derecede İngilizce bilmesi hedeflenmektedir (Demir & Yavuz, 2014; <http://www.cinegitim.com>; Sezgin, 2008).

Rusya: Rusya'da öğrenci ilkokula 6-7 yaşında başlamakta ve eğer üç yıl okuyacaksa; bir yıllık eksikliğini ya anaokulu ya da ailesi tamamlamaktadır. Anaokulu olmayan yerleşim birimlerinde ise eğitimin dört yıl olduğu görülür. Temel ortaöğretimde ise tercihe bağlı bir

durum söz konusu değildir ve standart olarak beş yıldır. Rus eğitim yasasına göre öğrencilere zorunlu olan 9 yıllık eğitim sırasında anadilde eğitim görme hakkı tanınmıştır (Güven & Yiğit, 2009; <http://russianeducationsystem1>). Rusya'da spor konusundaki eğitime de büyük önem verilmekte ve bu yoğun çabalar çok erken yaşlarda başlayarak ülkenin çok sayıda spor türünde başarılı olmasını sağlamaktadır. Bu sayede Sovyet jimnastikçiler, pist ve alan atletleri, halterciler, güreşçiler, boksçular, eskrimciler, atıcılar, kayaklı koşucular, biatloncular, sürat patenciler ve artistik patinajcıları sürekli dünyanın en iyileri arasında yer almaktadır. Aynı şekilde müzik, dans vb. konularda da erken yaşlardan itibaren eğitime önem verilmektedir.

Türkiye: Türkiye'de son uygulamalara göre okul öncesi eğitim zorunlu değildir ve bu kurumların çoğunluğu Milli Eğitim Bakanlığı olmak üzere üniversiteler, özel kişi ve kuruluşlar tarafından işletilmektedir. Bakanlıklara, resmi kurum ve kuruluşlara bağlı olanların finansmanı devlet tarafından yapılmakta, ancak aile ortak katkıda bulunmaktadır. Kuruma ve bağlı olduğu birime göre öğretmen sayısı değişmekte ve bazı kurumlarda sosyal hizmet uzmanı, çocuk gelişim uzmanı ve psikolog gibi farklı alan uzmanları da bulunabilmektedir (Gürkan & Ültanır, 1993).

Türkiye'de tüm çocukların en az bir yıl okul öncesi eğitim almış olarak ilkokul birinci sınıfa başlamalarını sağlamak amacıyla öncelikle çocukların okul öncesi eğitim kurumlarına kaydedilmesi sağlanmaktadır. Bu çocukların eğitim talebi karşılandıktan sonra daha küçük yaşlardaki çocukların kaydı da yapılabilmektedir (<http://www.meb.gov.tr>). İlkokullar dört yıl zorunlu okullardır. Farklı program tercihleri sunan ortaokullar da dört yıldır ve zorunludur (Özdemir, 2015; Kandaz, 2017).

Milli Eğitimin genel amaçları doğrultusunda okul öncesi eğitimin temel ilkeleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

1. Okul öncesi eğitimi çocuğun gereksinimlerine ve bireysel farklılıklarına uygun olmalıdır.
2. Okul öncesi eğitimi çocuğun motor, sosyal ve duygusal, dil ve bilişsel gelişimini desteklemeli, özbakım becerilerini kazandırmalı ve onu ilkokula hazırlamalıdır.
3. Okul öncesi eğitimi kurumlarında çocukların gereksinimlerini karşılamak amacıyla demokratik eğitim anlayışına uygun öğrenme ortamları hazırlanmalıdır.
4. Etkinlikler düzenlenirken çocukların ilgi ve gereksinimlerinin yanı sıra çevrenin ve okulun olanakları da göz önünde bulundurulmalıdır.

5. Eğitim sürecinde çocuğun bildiklerinden başlanmalı ve deneyerek öğrenmesine olanak tanınmalıdır.
6. Çocukların Türkçeyi doğru ve güzel konuşmalarına gereken önem verilmelidir.
7. Okul öncesi dönemde verilen eğitim ile çocukların sevgi, saygı, iş birliği, sorumluluk, hoşgörü, yardımlaşma, dayanışma ve paylaşma gibi duygu ve davranışları geliştirilmelidir.
8. Eğitim, çocuğun kendine saygı ve güven duymasını sağlamalı; ona öz denetim kazandırmalıdır.
9. Oyun bu yaş grubundaki çocuklar için en uygun öğrenme yöntemidir. Bütün etkinlikler oyun temelli düzenlenmelidir.
10. Çocuklarla iletişimde, onların kişiliğini zedeleyici şekilde davranılmamalı, baskı ve kısıtlamalara yer verilmemelidir.
11. Çocukların bağımsız davranışlar geliştirmesi desteklenmeli, yardıma gereksinim duyduklarında yetişkin desteği, rehberliği ve yetişkinin güven verici yakınlığı sağlanmalıdır.
12. Çocukların kendilerinin ve başkalarının duygularını fark etmesi desteklenmelidir.
13. Çocukların hayal güçleri, yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri, iletişim kurma ve duygularını anlatabilme davranışları geliştirilmelidir.
14. Programlar hazırlanırken aile ve içinde bulunan çevrenin özellikleri dikkate alınmalıdır.
15. Eğitim sürecine çocuğun ve ailenin etkin katılımı sağlanmalıdır.
16. Okul öncesi eğitimin süreçleriyle rehberlik hizmetleri bütünleştirilmelidir.
17. Çocuğun gelişimi ve okul öncesi eğitimi programı düzenli olarak değerlendirilmelidir.
18. Değerlendirme sonuçları çocukların, öğretmenin ve programın geliştirilmesi amacıyla etkin olarak kullanılmalıdır (MEB, 2013).

Ülkelerdeki temel eğitim süreçleri dikkate alındığında okul öncesi eğitimin genel olarak 3 yaşta başladığı ve 6 yaş sonrası temel eğitimin zorunlu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte her üç ülkede de okulöncesi eğitim genelde ilköğretime hazırlık eğitimi olarak görülmektedir.

Erken Çocukluk Eğitim Hizmetleri

Çin: Dünyanın en fazla çocuk nüfusuna sahip olan ve yaklaşık elli milyon çocuğa bakım ve eğitim hizmeti sağlayan Çin'de okul öncesi eğitimin yaygınlaşma oranı oldukça

yüksektir (<http://www.academia.edu/>). Okul öncesi eğitim, Çin eğitim sisteminde en önemli parçalardan birisidir ve hem resmi hem de özel kuruluşlar tarafından verilmektedir (OECD, 2017). Kentsel alanlarda okul öncesi eğitimin, tam gün, yarım gün, yatılı olan veya olmayan uygulamaları vardır. Kırsal alanlarda ise okul öncesi eğitimde kreş sınıfları ve mevsimlik anaokulları yer almaktadır. Gelişmede yetersiz, uzakta ve yoksul alanlarda normal okul öncesi eğitimin yanı sıra çocuk aktivite merkezleri, oyun grupları ve gezici olarak hizmet veren mobil uygulamalar da mevcuttur. İyi düzenlenmiş ve programları önceden belirlenmiş bu kurumlara, genellikle 3-6 yaşları arasındaki çocuklar kabul edilmektedir. Çocukların yaş ve gelişimsel özelliklerine göre eğitimde; hareket eğitimi, dil, resim, müzik, matematik, günlük yaşam becerilerine ilişkin etkinlikler ve oyunlar yer almaktadır (Sezgin, 2008; Bakioğlu, 2014; www.unitedtowers.com; www.cinkultur.com; www.rdb.meb.gov.tr/yayinlar).

Çin'de okul öncesi eğitimin amacı genel eğitim ile tutarlı olarak; çocukların zihinsel, ahlaki ve estetik alanlarında gelişmelerini sağlamak, sağlıklı zihin ve beden gelişimlerine yardımcı olmak ve ilkokula hazırlamaktır. Anaokullarında eğitim ortamlarının düzenlenmesi, çocukların ahlaki ve akademik başarıları, zeka gelişimi ve sağlık konuları, dil becerilerinin geliştirilmesi ve eğitimsel aktivitelerde oyun ve sanat özel bir öneme sahiptir. İşbirliğini özendirme için etkinlikler genellikle gruplar halinde yapılmaktadır (www.academia.edu; www.rdb.meb.gov.tr).

Çin'de bu özel uygulamalar dışında okul öncesi eğitimde genel olarak yuva, anaokulu ve anasınıfı olmak üzere üç çeşit program vardır. Üç yaş altına hizmet veren yuvalarda temel amaç fiziksel bakım ve beslenmedir. İlkokullara bağlı anasınıflarında yuva ve anaokullarının tersine bilgi ön planda tutulur ve öğretim yöntemleri ilkokullarda kullanılanlarla benzerlik gösterir. Bu kurumlar genellikle, ilkokulun ilk yılına girmeden bir yıl önce, çocuklar için yarım günlük programlardır. Bu program, ABD anaokullarına en yakın formdur (Vaughan 1993; Bradley, 2015). Sınıflarda öğrenci sayısı genellikle 30-35'tir, ancak kırsal kesimlerde öğrenci sayısının 50 ve üstüne çıktığı da belirtilmektedir. Her sınıfta bir öğretmen, öğretmen yardımcısı ve pek çok anaokulunda günlük sağlık kontrollerini ve aşıları yapan bir hemşire bulunur (Burkhart, 1994). Sınıflarda erkek ve kız çocuk sayısının eşit olmasına ve genellikle yaşa göre gruplandırma yapılmasına dikkat edilir. Eğitim sürecinde erken yaşlardan itibaren çocuklara öğretmenlerini dikkatle dinlemeleri, saygı göstermeleri ve kurallara uymanın önemi öğretilir. Ayrıca eğitimin her aşamasında çocuklara başkalarının haklarına ve otoriteye saygılı

olma, doğruluk, dürüstlük, disiplin, grupla çalışma becerileri ve yardımseverlik aşılır (Lystad, 1987; Bradley, 2015; <http://www.academia.edu/>; <http://rdb.meb.gov.tr/>).

Çin'deki erken çocukluk eğitim yapısı grup çalışması üzerine yoğunlaşırken, çocuklara başkalarına yardım etme ve başkalarıyla olan sorunlarını etkin bir şekilde çözme becerileri de öğretilir. Dolayısıyla sınıf aktivitelerinde çocuklar çalışmalarının çoğunu öğretmen tarafından yönetilen grup talimatlarında yaparlar. Genelde bütün çocukların aynı şeyi aynı anda yapmaları beklenir. Her çocuk gruba ya da duruma yetişmekten sorumludur ve bir öğrenci sınıfta düşük kaliteli bir iş çıkardığı ya da süreçte yavaş kaldığı zaman, yetersiz çalıştığı düşünülür. Buradaki çözüm, çocuğun daha gayretli çalışması ve bunun için motive edilmesidir. Bu düşüncelere bağlı olarak ülke genelinde öğretmen ya da ebeveyn otoritesinden kaynaklanan herhangi bir psikolojik baskı için endişe duyulmaz. Bununla birlikte tek ya da az çocuk politikası, son yıllarda ebeveynleri çocuklarına haksızca, şiddet eğilimli, otoriter ve sert davranan öğretmenleri eleştirmeye daha istekli yapmıştır. Sonuç olarak okul öncesi eğitim daha ileri düzeydeki eğitim kademeleri için ahlaki, akademik ve sanatsal olarak hazırlığı temsil etmektedir (Bradley, 2015).

Rusya: Rusya eğitime verdiği önemden dolayı, eğitim yatırımlarını okul öncesi dönemi kapsayacak şekilde yapmaktadır. Devlet eliyle veya özel olarak açılan okul öncesi kurumlarda üç yaş sonrası çocuklar için ücretsiz tam gün eğitim verilmekte ve bu dönem eğitimi isteğe bağlı olarak gerçekleşmektedir. Öğrencinin ailesi isterse bu eğitimi kendisi de verebilmektedir. Devletin anaokulu açmadığı küçük yerleşim birimlerinde ise öğrenci bir yıl daha erken zorunlu eğitime başlayarak bu eksikliği giderilmektedir. Sonuçta okul öncesi eğitim genellikle üç yaşta başlamaktadır (<http://www.academia.edu/>). Rusya'da çocuk bakımı konusunda hizmet veren ve özellikle kadının işgücüne dahil edilmesini sağlamak amacıyla kurulan kreşler ise, sağlık personeli tarafından yönetilir ve isteğe bağlı olarak çocuk kabul eder. Kreşler ihtiyaçlara bağlı olarak genellikle endüstri merkezlerinde ya da büyük çiftliklerin bulunduğu yerlerde kurulur. Bu kurumlar çocukların her yönden uyumlu bir şekilde gelişmesinin yanı sıra çocukların sağlıklarını korumayı, beceri ve estetik kazandırmayı, vatan ve çalışma sevgisi kazandırmayı amaçlar (Demirel, 2000; Ercantürk, 2010). Haftanın beş günü sabah saat 7'den akşam saat 19'a kadar açık olan ve bu sayede çalışan annelere büyük kolaylık sağlayan bu kurumlarda çocukların beslenmeleri, aşı ve sağlık kontrolleri de yapılır. Okul öncesi eğitim kurumlarının günlük programlarında, sabah, öğle ve akşam yemekleri, öğrencilerin yaratıcılıklarını ve zihinsel becerilerini geliştirecek çeşitli etkinlikler, spor etkinlikleri ve oyunlar yer almaktadır. Zorunlu olmamasına rağmen, 1-

6/7 yaş arasındaki çocukların büyük bir kısmı okul öncesi eğitim kurumlarına devam etmektedirler (Akarsu, 2005; Balcı Bucak, 2000). Son yıllarda okul öncesi eğitim kurumları sayısının giderek azaldığı ve bu durumda, erken yaşta ailelerinden koparılan çocukların duygusal sıkıntılar yaşayabilecekleri düşüncesinde olan uzmanların etkili olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim yaşam koşullarına ve iklime bağlı olarak da artış gösteren çocuk hastalıkları, okul öncesi eğitim kurumlarına alternatif uygulamalar geliştirilmesinde neden olmuştur. Çocuğu üç yaşına gelene kadar annelere kısmen ücretli izin verilmesi de bu uygulamalar arasında yer almıştır. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar çocuğun gelişimi, eğitimi ve özellikle sosyalleşmeleri konusunda evde bakımın, okul öncesi eğitim kurumu eğitiminin gerisinde kaldığını göstermiştir (Ercantürk, 2010).

Türkiye: Erken çocukluk eğitimi çalışmaları için Türkiye’de çeşitli yasa ve yönetmeliklerle, resmi ve özel kuruluşlar açılmakta ve Milli Eğitim Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının ilgili organlarınca denetlenmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlı Erken Çocukluk Eğitimi Daire Başkanlığının görevleri ise, okul öncesi eğitim kurumlarında yürütülen eğitim faaliyetlerinin niteliğini artırmak ve okul öncesi eğitime erişimi yaygınlaştırmak amacıyla çalışmalar yürütülmesini sağlamak, okul öncesi eğitim kurumlarının eğitim programları ve materyalleri, kurum standartları, bütçe planlaması, mevzuat uygulamaları, mesleki gelişim ve proje konularında ilgili daire başkanlıklarıyla koordineli olarak çalışmalar yapmak ve erken çocukluk eğitimi konularında ilgili diğer bakanlıklarla koordineli çalışmalar yapmaktır (<http://tegm.meb.gov.tr/www/erken-cocukluk-egitimi-daire-baskanlig/icerik/185>; Kandaz, 2017).

Türkiye’de 36-66 aylık çocukların eğitimi amacıyla açılan okullar anaokulu, 48-66 aylık çocukların eğitimi amacıyla örgün ve yaygın eğitim kurumları bünyesinde açılan sınıf ise ana sınıfı olarak adlandırılmaktadır. Zorunlu olmayan ve genellikle Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı okul öncesi eğitim kurumlarında üniversite mezunu eğitimciler görev almaktadır. Bu kurumlarda çocuk sayısının 10’dan az, 20’den fazla olmaması esastır. Anaokulu ve uygulama sınıflarına, kayıtların yapıldığı yılın eylül ayı sonu itibarıyla 36 ayını tamamlayan ve 66 ayını doldurmayan çocukların kaydı yapılır. Ana sınıflarına, kayıtların yapıldığı yılın eylül ayı sonu itibarıyla 48 ayını dolduran ve 66 ayını doldurmayan çocuklar kaydedilir. Ancak bir grup oluşturabilecek kadar çocuk bulunmayan okullarda 36-47 ay arası çocuklar da ana sınıfına kaydedilebilir (<http://mevzuat.meb.gov.tr>; Kandaz, 2017). Türkiye’de 2016-2017 MEB Örgün Eğitim İstatistiklerine göre okul öncesi dönemde yaşlara göre okullaşma oranı; 3

yaşta %12.48, 4 yaşta %36.15, 5 yaşta %70.43, 6-9 yaşta ise %98.13'tür. Kurum, okul, öğrenci ve derslik sayısı ise Tablo 1. de yer almaktadır.

Tablo 1. MEB Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2016/2017

Kurum	Okul sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı	Derslik sayısı
MEB'e bağlı resmi ve özel okul öncesi eğitim kurumu	29.293	1.326.123	77.109	72.970
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına Bağlı Kreş ve Bakımevleri	1.768	54.024	8.121	8.097
MEB'e bağlı resmi ve özel ilkokul	25.479	4.972.430	292.878	248.270

Kaynak: MEB Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2016/2017 (<http://sgb.meb.gov.tr>)

Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından denetlenen kurumlar yer almakta ve bu durum pekçok soruna yola açabilmektedir. Bu nedenle okul öncesi eğitim kurumlarının tamamının kurulması ve süreçteki izleme değerlendirme çalışmalarının tek bir kuruma bağlı olarak yapılması daha etkili olacaktır. Türkiye'de 0-5 yaş arası verilen hizmetlere, tüm çocuklar eşit bir şekilde erişememektedirler. MEB 2015-2019 Strateji Planında okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması, okul öncesi eğitime erişimin desteklenmesi, okul öncesi eğitimde okullaşma oranının artırılması gibi stratejilere yer verilmiştir. Kalkınma Bakanlığı tarafından yayımlanan 2017-2019 Orta Vadeli Programda da okul öncesi eğitimin 2019 yılına kadar kademeli olarak zorunlu hale getirilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda kamu kaynaklarının artırılması ve etkili kullanımı çok önemlidir (TEDMEM, 2017).

Öğretmen Yetiştirme

Çin: Ülkede farklı branş ve düzeylerde temel eğitimin ihtiyaçlarını karşılayan öğretmen yetiştirme sistemine özel bir hassasiyet gösterilmektedir ve öğretmen okullarında eğitim ücretsizdir. Çin hariç birçok ülke, hazırlık programlarına giriş için ortaöğretim eğitiminin tamamlanmasını istemektedir. Çin'de ise, okul öncesi ve ilköğretim öğretmenleri, ilköğretim ve onunla birlikte 3-4 yıllık öğretmen eğitimi programını tamamlamaktadırlar. Sonrasında

yapılan öğretmen eğitimi programına giriş sınavları, öğretmen eğitimi programları için adayın hazırlığını ve kapasitesini ölçmek amacıyla yapılmaktadır (Aydoğan & Çılsal, 2007). Diğer ülkelerle kıyaslandığında düşük maaşlar ve uzun çalışma saatlerine rağmen Çin'de güvenilir bir öğretmen eğitim sistemi vardır. Özellikle öğretmenlerin öğrencilerine ve okullarına olan bağlılığı dikkate alındığında gelecek nesillerin, liderlerin samimi bir gayretle yetiştirildiğine inanılmaktadır. Bu düşüncelerden hareketle Konfüçyüs günlerinden itibaren öğretmenlik Çin'de son derece saygın ve değerli bir meslek haline gelmiştir. Öğretmenler kendi uzmanlık alanlarında güçlü bir yere sahiptir ve deneyimli öğretmenleri gözlemek ve onlarla paylaşım çok önemlidir. Bu anlamda küçük yaşlardan itibaren öğretmen disiplini çok önemlidir ve bu şekilde çocukların mümkün olduğunca aynı hızda ilerleme göstereceği düşünülür (Chang, Liu & Wen, 2004). Çin'de öğretmenler lisans eğitimi sonrasında televizyon, internet ve akşam okulları gibi hizmet içi eğitim yöntemleriyle de desteklenmektedir. Ancak geleneksel düşüncelere ve eğitim sistemine bağlılık nedeniyle eğitimdeki yeniliklerin yavaş ve zor olması, sınıflardaki kalabalık öğrenci sayısı, eğitimdeki eşitsizlik, olumsuz çalışma koşulları, mali ve fiziki kaynakların yetersizliği, düşük ve eşit olmayan öğretmen maaşları, Çin'de en önemli öğretmen sorunları arasında yer almakta ve öğretmenlerin motivasyonunu olumsuz yönde etkilemektedir (Sezgin, 2008; <http://rdb.meb.gov.tr/>).

Tüm bu sorunları aşmak için ülkede;

- Öğretmenin standartlarını yükseltme,
- Öğrenmeye erişimi kolaylaştırma ve yaygınlaştırma,
- Eğitim-öğretimi yerel çevreye ve dünyaya açma,
- Hareketlilik ve karşılıklı değişim,
- İş dünyası ile bağlantıları güçlendirme,
- Kaynakların iyi kullanımı,
- Kaynakları ihtiyaçlarla eşleştirme çalışmalarına özen gösterilmektedir (Sezgin, 2008).

Konfüçyüs öğretilerine göre Çin'de öğretmenler; alışılmış biçimde ders vermek yerine öğrencilerle küçük gruplar halinde çalışmayı ve onlarla sohbet etmeyi, öğrencilerini tanıyarak bireysel özelliklerine, öğrenme hızlarına uygun eğitim desteği sunmayı, insan ilişkileri konusunda onları motive etmeyi ve sonuçta bütünsel bir bireyi hedeflemektedirler (Sezgin, 2008).

Rusya: Burada öğretmenler; pedagoji okulları, pedagoji kolejleri, pedagoji enstitüleri ve üniversitelerde eğitim almaktadır (Aydoğan & Çılsal, 2007). Okul öncesi öğretmenleri ise

eğitimlerini pedagoji okullarında almaktadırlar. Rusya'da okul öncesi öğretmeni olmak için beş yıllık eşzamanlı bir eğitim uygulanmakta ve bu süreçte öğrenciler 8884 saatlik eğitim almaktadırlar. Ayrıca öğretmen yetiştirmede ders dışı etkinliklere, özellikle de uygulamaya büyük önem verilmektedir. Eğitim sürecinin uzunluğu ve içeriği dikkate alındığında Rusya'da okul öncesi öğretmenlerin yetiştirilmesine hassasiyet gösterildiğini söylemek mümkündür. Eğitimde "kalite sağlama" çalışmalarına diğer ülkelerden daha yoğun olarak gösterilen özen, yükseköğretimi ve öğretmen yetiştirme çabalarını desteklemektedir (Balcı Bucak, 2000; Demirkasımoğlu, 2011; Memmedova Telci, 2011; Küçükkoğlu & Kızıltaş, 2012). Ancak bu çabalara rağmen, hem öğretim üyeleri hem de öğretmenlere ödenen düşük ücretler, mesleki tercihlerde ve niteliklerde önemli sorunlara neden olmaktadır. Bu durumun temel nedeni 1998 yılında yaşanan ekonomik kriz olmakla birlikte, ülkede kadınlar ve erkekler arasındaki ücret farkı da dikkat çekicidir. Bu sonuçlar öğretmenlerin büyük çoğunluğunun aile bütçelerine katkıda bulunmak amacıyla ikinci bir işte çalışmasına yol açmakla birlikte, son yıllarda bu olumsuzlar giderilmeye çalışılmaktadır (Güven & Yiğit, 2009).

Türkiye: Türkiye'de, lise mezunları dört yıllık teorik ve uygulamalı lisans eğitimi sonrasında okul öncesi öğretmeni olmaktadır (Gürkan & Ültanır, 1993). Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen hizmet içi eğitim çalışmaları öğretmenlerin görev süresince desteklenmeleri açısından önemlidir. Ancak Türkiye'de öğretmenlerin programı çeşitlendirmesi ve içeriği çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarına göre zenginleştirebilmesi konusunda bazı sınırlılıklar vardır. Örneğin PISA bulgularına göre, OECD ülkelerindeki genel eğilimden farklı olarak, Türkiye'de erken çocukluk eğitimine iki yıl süreyle katılan çocuklar, 1-2 yıl arası katılım gösteren çocuklara göre PISA 2015'te daha düşük bir performans kaydetmiştir. Öğretmenlerin öğrenme içeriğini zenginleştirememesi sebebiyle oluşan tekrarlar, çocukların bıkkınlık yaşamasıyla sonuçlanabilmektedir. Bu noktada eğitim personelinin özerkliği ve niteliği oldukça önemli bir unsurdur. Dolayısıyla erken çocukluk eğitimi ve bakımının adım atılması gereken öncelikli konuları arasında, öğretmen niteliği ile içerik ve materyal çeşitliliği bulunmaktadır. Lisans eğitiminden güçlü bir altyapı ile mezun olamamış okul öncesi öğretmenlerinin daha sonraki süreçte hizmet içi eğitimlerle yeterli hale getirilmesi lisans eğitiminin niteliğinin artırılmasına yönelik harcanacak çabadan daha fazlasını gerektirmektedir (TEDMEM, 2017).

Ailenin Eğitime Dahil Edilmesi

Çin: Ülkenin sosyalist idealleri ve Konfüçyüs öğretilerine dayanan gelenekselliğinin bir sonucu, bireysellik ve kendini ifade gruplar, öğretmen otoritesi ve çok çalışma ön plana çıkar.

Ancak son yıllarda ülkenin tek çocuk politikası ve hızla artan yabancı düşüncelerin etkisiyle geleneksel aile yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Bu bağlamda ebeveyn sorumlulukları ve çocuk eğitimi uygulamaları da ülke genelinde değişime uğramıştır (Bradley, 2015).

Diğer ülkelere kıyasla Çin'deki ebeveynlerin çocuklarının eğitimiyle daha sıkı bağları ve özellikle Amerika'daki ebeveynlere göre çocukları için daha yüksek beklentileri vardır. Dolayısıyla Çin'deki ebeveynler okulların çok ciddi üyeleridir ve hem çocuklarından hem de aktivitelerine dahil oldukları okullardan mükemmellik beklemektedirler. Bu tutuma bağlı olarak, bir başarısızlık durumunu Amerikalı ebeveynler çocuklarının yeteneklerine bağlı olarak değerlendirirken, Çinli ebeveynler çocuklarının yeterince çaba göstermediği algısını taşımaktadırlar (Li, 2003). Çin'de genel olarak ailenin çocuk yetiştirmedeki rolü incelendiğinde, bir çocuğun hayatında anne babasının öncülük etmediği bir dönem ya da durum olmadığı görülür. Ebeveynler, okul öncesinden liseye hatta üniversiteye kadar çocuklarının hayatının her noktasında yer alırlar. Bu nedenle çocuklarının başarısında devlet yetkililerini, eğitim kurumlarını, öğretmenleri ve özellikle kendilerini önemli paydaşlar olarak görürler. Ancak bu yoğun ilgi ve bağlılığa rağmen, neredeyse haftanın altı gününü kapsayan yoğun ders programları nedeniyle çocuklar yoğun bir çaba ve tempo içerisindedirler. Bu durum erken çocukluk eğitiminden lise aşamasına kadar, Çin eğitim sisteminin mükemmel derecede eğitimi ve iyi davranan çocuklar ürettiğini ancak yalnızca sıkı çalışmanın başarılı olmak için yeterli olmadığı algısını ortaya çıkarmaktadır (Bradley, 2015).

Rusya: Rus vatandaşlarının düşüncesine göre mükemmel aile kavramı; çocuk, anne baba ve onların anne babalarını bir araya getiren ve yaşatan bir aile olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda aile reisi, ev içi düzen ve otorite açısından önemli bir geleneksellik söz konusudur. Dolayısıyla kadın ve erkeğin ev içi rolleri ve çocuk yetiştirmedeki sorumlulukları da bu düşünceden etkilenmiştir. Bu bağlamda deneyimli kuşağın çocuk eğitimi de dahil olmak üzere her konuda rehberliğine ve önerilerine ihtiyaç duyulur (<https://alinkrusca.com/faydali-bilgiler/rus-gelenekleri-ve-yasam-tarzları/rus-aile-iliskileri>, 2018). Rusya'nın katı ve geleneksel eğitim sistemi dikkate alındığında ailelerin, çocuklarının eğitim sürecine ve özellikle spor, müzik gibi sosyal aktivitelerine katılma oranları çok yükündür. Ailenin geniş ya da çekirdek olmasına bakılmaksızın, tüm sosyal etkinliklere birlikte katılma davranışları eğitim sürecinde de yerini almaktadır. Yine geleneksel yapıya ve çocuk yetiştirme tutumlarına bağlı olarak kız ve erkek çocukların eğitim sürecinde farklı teşvikler ve beklentiler ön plana çıkabilmektedir. Daha önceleri ücretsiz ve nitelikli olan Rusya eğitim sisteminde son yıllarda ortaya çıkan değişimlerde ailelerin farklı niteliklerde okul arayışını teşvik etmektedir. Fakat

ülke genelinde tüm aileler çocuklarının her yönden gelişimi ile yakından ilgilidir ve bu konuda kendilerini yetiştirmek için her fırsatı değerlendirme çabasındadırlar.

Türkiye: Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de aile eğitim programları daha çok sosyo-ekonomik düzeyi düşük risk altındaki ailelerin çocuklarına hizmet sunmaktadır. Bu hizmetteki amaç; sağlık, eğitim, sosyal ve ekonomik yönden destek bekleyen ailelere ulaşabilmektir. Bu tür aileler çocuklarını yetiştirirlerken yaşadıkları zorluklarla nasıl başa çıkabilecekleri ve nereye başvurabilecekleri konusunda belirsizlik yaşayabilmektedirler. Aile eğitim kurumları aileleri ilgili kurumlara yönlendirmekte ve onları kendi sorunlarına çözüm bulma sürecinde aktif hale getirmektedirler (Kandaz, 2017). 2013 yılında güncellenen okulöncesi eğitim programında da aile katılım çalışmalarına daha büyük bir önem verilerek, ailenin eğitim sürecine daha etkin katılımı ve sürdürülebilirliği hedeflenmiştir (Aydoğan, 2017).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Her ülkenin kendisine özgü bir okul öncesi eğitim sistemi vardır ve eğitimin en önemli basamağı olarak görülen okul öncesi eğitimin değişik ülkelerde nasıl uygulandığının araştırılması, bu konuda gelecekte yapılacak planlamalar ve seçilecek stratejiler için büyük önem taşımaktadır (Yıldırım, 2008). Günümüzde Avrupa Birliği ülkelerinin çoğunda okul öncesi eğitimde okullaşma oranları oldukça yüksek hatta bazı Avrupa ülkelerinde eğitimin bu kademesindeki okullaşma oranları %100' lere ulaşmıştır (Arslan, 2005). Ancak OECD'ye üye ülkelerde okul öncesi eğitimde kişi başına en az eğitim harcaması yapan, eğitim harcamalarına genel bütçe içinde en az yer veren ve öğretmenlerin mesleki kariyer dönemlerinde maaşlarında değişimin en az olduğu ülke Türkiye'dir (Aktan ve Akkutay, 2014).

Araştırma bulguları doğrultusunda ülkemizde erken çocukluk eğitiminin niteliğinin geliştirilmesine yönelik olarak aşağıdaki önerileri sunmak mümkündür.

- Türkiye'deki okul öncesi eğitim programının daha çok öğrenci merkezli olması,
- Öğrencilerin özgürce hareket edebilecekleri ve kendi öğrenmelerini kendileri oluşturabilecekleri sınıf ortamlarının oluşturulması,
- Bilimselliğe ve gerçekçiliğe dayalı altyapı çalışmalarının yapılması,

- Türkiye’de okul öncesi öğretmenlerinin öğretmen merkezli uygulamalardan vazgeçip yönlendirici ve rehber rolünü benimsemeleri,
- Okulöncesi eğitimin zorunlu ve eşit olarak sunulması,
- Okul öncesi eğitim kurumlarında destek hizmetler dışında alan dışı öğretmenlerin çalıştırılmaması,
- Okulöncesi eğitim harcamalarına katkı sağlamak için düşük gelirli ailelerin okulöncesi eğitim giderlerinin çeşitli burslar ve fonlarla desteklenmesi,
- Öğretmen yetiştiren kurumların niteliğinin artırılması çerçevesinde; atama, yükselme ve sürece yönelik tüm planlama ve uygulamaların bilimsel temele dayandırılması,
- Planlı, programlı ve sürdürülebilir bir eğitim sisteminin düzenlenmesi ve uygulanması önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, F. (Ed.). (2005). *Ülkeler ve Eğitim Sistemleri Karşılaştırma Yazıları*. Ankara: Nobel
- Aktan, O. & Akkutay, Ü. (2014). OECD ülkelerinde ve Türkiye’de okul öncesi eğitim. *Asian Journal of Instruction*. 2(1), 64-79.
- Arslan, M. (2005). Avrupa Birliği Ülkelerinde Okul Öncesi Eğitimin Gelişimi ve Mevcut Durumu, *Milli Eğitim Dergisi*, Özel Sayı, 33 (167), 185-201.
- Aydoğan, Y. (2017). *Okul Öncesi Eğitim Programlarında Aile Katılımı (103-140)*, Anne Baba Eğitimi, (Ed.T. Güler), Ankara.
- Aydoğan, Y. (2016). Examination of the Affect of Montessori Education on Language Development of Pre-School Children, *Academic Research International*, 7(5), 112-119.
- Aydoğan, İ & Çılsal, Z. (2007). Yabancı Dil Öğretmenlerinin Yetiştirilme Süreci (Türkiye ve Diğer Ülkeler), *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 179-197.
- Aydoğan, İ. (2010). İlköğretim Okullarında Sınıf Geçme (Türkiye ve Diğer Ülkeler: Karşılaştırmalı Bir Çalışma), *Journal of World of Turks, ZfWT*, 2 (3), 59-70.
- Aydoğan, Y., Özyürek, A.& Gültekin Akduman, G. (2014). *Öğrenme ve Öğretme Teknikleri*, Ankara: Vize Yayıncılık.
- Bakioğlu, A. (Ed.). (2014). *Karşılaştırmalı Eğitim Yönetimi*. Ankara: Nobel
- Balcı Bucak, E. (2000) Rusya Federasyonu Zorunlu Temel Eğitim Kurumlarında Ana Öğretim Programı ve Buna Dayalı Olarak Oluşturulan Programlar, *Milli Eğitim Dergisi*, 148 (http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/148/4-2.htm).
- Bradley, S. C. (2015). Early Childhood Education in China, <https://www.linkedin.com/pulse/early-childhood-education-china-author-steven-clark-bradley-m-a->, Erişim tarihi 16 Ağustos, 2016.**
- Burkhart, R. (1994). Child Care in China, *Children Today*, 23(2),16-19.

- Chang, L., Liu, H., & Wen, Z. (2004). Mediating Teacher Liking and Moderating Authoritative teaching on Chinese Adolescents' Perceptions of Antisocial and Prosocial Behaviors. *Journal of Educational Psychology*, 96 (2), 369-380.
- Demir, Y. & Yavuz, M. (2014). Finlandiya, Japonya, Kore, Çin (Şangay) ve Türkiye'deki İngilizce Dersi Öğretim Programlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, *Mediterranean Journal of Humanities*, IV, 115-128.
- Demirel, Ö. (2000). *Karşılaştırmalı Eğitim*. Ankara: Pegem.
- Demirkasımoğlu, N. (2011). Türk Eğitim Sisteminde Bir Alt Sistem Olan Denetim Sisteminin Seçilmiş Bazı Ülkelerin Denetim Sistemleri ile Karşılaştırılması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(23), 24-48.
- Ercantürk, O. K. (2010). *Rus Eğitim Sisteminin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, İ. (2003). *Karşılaştırmalı Eğitim: Çağdaş Eğitim Sistemleri*. İstanbul: Sistem
- Gültekin Akduman, G. (2015). Okul Öncesi Eğitimin Tanımı ve Önemi. G. Uyanık Balat (Ed.). *Okul Öncesi Eğitime Giriş* içinde. Ankara: Nobel.
- Gürkan, T. & Ültanır, G. (1993). Türk ve Alman Eğitim Sistemlerinde Okul Öncesi Eğitimin Ana Çizgileri, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 26(81), 91-96.
- Güven, İ. & Yiğit, Ö. (2009). Rusya Federasyonu Lisansüstü Öğretim Sistemi, *Lisansüstü Öğretim Sistemleri*, Ankara: Pegem
- Jin, L. & Cortazzi, M. (1998). Dimensions of Dialogue: Large Classes in China. *International Journal of Educational Research*, Chapter 4, 29, 739-761.
- Kandaz, U. (2017). Türkiye. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Küçüköğlü, A. & Kızıldaş, E. (2012). A Comparison of Preschool Teacher Training Programs in the UK, Germany, France, Italy, Russia and Turkey. *Elementary Education Online*, 11(3), 660-670.
- Li, J. (2003). U.S. and Chinese Cultural Beliefs About Learning. *Journal of Educational Psychology*, 95(2), 258-267.
- Lystad, M. (1987). Children of China: A commentary. *Children Today*, 16, 20-22.
- MEB (2013). Millî Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü Okul Öncesi Eğitimi Programı, Ankara

MEB Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2016/2017 (<http://sgb.meb.gov.tr>)

- Memmedova Telci, A. (2011). Rusya Eğitim Sistemi, Karşılaştırmalı Eğitim Sistemleri (Ed. A. Balci), Ankara: Pegem.
- OECD (2017). Education at a Glance 2017. <http://www.oecd.org/education/education-at-a-glance-19991487.htm>, Erişim Tarihi:29.04.2018
- Oktay, A. (2010). *Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretimin Çocuğun Yaşamındaki Yeri ve Önemi* (2-20), (Ed. A.Oktay) İlköğretime Hazırlık ve İlköğretim Programları içinde Ankara: Pegem.

- Özdemir, S. M. (2015). Toplumsal değişme ve küreselleşme bağlamında eğitim ve eğitim programları: Kavramsal bir çözümleme. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 85-110.
- Schleicher, A. (2011). Education at a Glance 2011 OECD Indicators, DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2011-en> © OECD, www.oecd.org/edu/eag2011.
- Sezgin, M. F. (2008). *Türk ve Çin Eğitim ve Öğretim Sistemleri Üzerine Bir Karşılaştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- TEDMEM (2017). Güçlü Bir Başlangıç 2017: Erken Çocukluk Eğitimi ve Bakımı. <https://tedmem.org/download/turkiyede-erken-cocukluk-egitimi-bakimi-mevcut-durum-oneriler>
- Ültanır, G. (2000). *Karşılaştırmalı Eğitim Bilimi Kuram ve Teknikler*. Ankara: Eylül
- Vaughan, B. J. (1993). Early Childhood Education in China, http://www.pbs.org/kcts/preciouschildren/earlyed/read_vaughan.html.
- Yıldırım, M. C. (2008). Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Okulöncesi Eğitim, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(25), 91-110.
- <http://academia.edu/download/36053888>(Erişim Tarihi: 17.08.2016)
- http://cinegitim.com/cin_egitim_sistemi.html (Erişim Tarihi: 17.08.2016)
- http://cinkultur.com/CIN_HAKKINDA/Cin_Egitimi/. (Erişim Tarihi: 11.08.2016)
- <http://liuzhou.co.uk/china/educationinfo.htm#ixzz4JEB0HKPL> (Erişim Tarihi: 18.08.2016)
- <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/24.html>). (Erişim Tarihi 23.01.2017)
- http://mevzuat.meb.gov.tr/html/ilkveokuloncyon_0/ilkveokuloncyon_0.html (Erişim Tarihi 25.01. 2017)
- http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_11/08144011_KANUN.pdf(Erişim Tarihi: 17.08.2016)
- http://rdb.meb.gov.tr/yayinlar/Çin_Eğitim_Sistemi.pdf(Erişim Tarihi: 13.08.2016)
- http://russianeducationsystem1.blogspot.com.tr/2013_12_01_archive.html). (Erişim Tarihi: 17.08.2016)
- <http://sgb.meb.gov.tr>(Erişim Tarihi: 17.08.2016)
- <http://tegm.meb.gov.tr/www/erken-cocukluk-egitimi-daire-baskanlig/icerik/185>). (Erişim Tarihi: 17.08.2016)
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Rusya>). (Erişim Tarihi: 17.08.2016)
- <http://turkcindostlukvakfi.org.tr>(Erişim Tarihi: 17.08.2016)
- <http://www.unitedtowers.com/cin-egitim-sistemi.html>. Çin Eğitim Sistemi (Erişim Tarihi: 18.08.2016)

<https://alinkrusca.com/faydali-bilgiler/rus-gelenekleri-ve-yasam-tarzları/rus-aile-iliskileri>

(2018).

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ERKEN ÇOCUKLUK EĞİTİMİ: 54 ÜLKENİN ANALİZİ

EARLY CHILDHOOD EDUCATION IN THE WORLD AND TURKEY: ANALYSIS OF 54 COUNTRIES

Doç. Dr. Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN

Prof. Dr. Yasemin AYDOĞAN

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi AD.

ÖZET

Erken çocukluk eğitimi, çocuğun doğduğu günden temel eğitime başladığı güne kadar geçen yılları kapsayan ve çocukların sonraki yaşamlarında önemli rol oynayan bedensel, psikomotor, sosyal, duygusal, zihinsel ve dil gelişimlerinin büyük ölçüde şekillendiği, ailelerde ve kurumlarda verilen eğitim sürecini kapsamaktadır. Bu önemli süreçte ülkemizde son yıllarda kaydedilen önemli gelişmelere rağmen, erken çocukluk eğitimindeki değişimlerin sürekli ve sık yapıyor olması önemli sorunlara neden olmaktadır. Oysa, gelişmiş ülkelerde erken çocukluk eğitimi de dahil olmak üzere genel eğitim sistemlerindeki değişimler planlı programlı ve sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirilmekte ve bu bakış açısı pek çok ülkede kabul görmektedir. Bu çalışmada farklı ülkelerde erken çocukluk eğitim sistemlerinin analizi kapsamında; eğitim hizmetleri, eğitim tarihi, eğitimde yönetim, finansman ve yasal düzenlemeler, öğretmen yetiştirme ve aile eğitimi konularının karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, çalışma grubuna amaçsal örneklem yöntemiyle belirlenen 54 ülke dahil edilmiştir. Yapılan içerik analizleri sonucunda Türkiye ve diğer 53 ülkede erken çocukluk eğitimine ilişkin elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak tablolar halinde verilmiştir. Çalışmada, okul öncesinde eğitime başlama yaşı, okullaşma oranı, öğretmen yetiştirme, bir öğretmene düşen öğrenci sayısı, aile eğitimi ve eğitim bütçesi gibi erken çocukluk eğitim sürecinde yer alan konularda elde edilen sonuçlar tartışılarak, öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Erken çocukluk eğitimi, okul öncesi eğitim, öğretmen yetiştirme

Key words: Early childhood education, pre-school education, teacher training

GİRİŞ

Her ülke, kendine özgü kişiliği olan, geleceğe umutla bakabilen, sağlıklı, mutlu, başarılı bireyler yetiştirme amacını güder. Günümüz dünyası da bu amaca ulaşmak için eğitimi, ilk önceliği olarak ele almakta ve özellikle erken çocukluk eğitiminin önemini kavrayarak, bu durumu eğitim politikalarına gereksinimleri doğrultusunda ve güçlü bir şekilde yansıtmaktadırlar. Bu anlamda dünyadaki tüm ülkeler pek çok alanda olduğu gibi, eğitim alanında da birbirinden etkilenmişler ve kendi ülkelerinde en etkili ve başarılı eğitim sistemini oluşturmak için yoğun çaba göstermişlerdir. Bu çabaları sonucunda başarılı olan ülkelerin hızlı ilerleme ve gelişme sıralamasında en üst noktalarda olduğunu gözlemek mümkündür. Bu nedenle dünyadaki tüm ülkelerin, her alanda karşılıklı anlayış ve uyumu yakalayabilmesi, ihtiyaçları doğrultusunda gereksinim duyduğu, arzuladığı başarıyı yakalayabilmesi için farklı ülkeleri, kültürleri ve özellikle de eğitim sistemlerini bilmesi önemli hâle gelmektedir. Ülkelerin eğitim sistemlerindeki farklılıkların incelenmesi ve araştırılması, zengin deneyimler olarak eğitime yansiyabilmektedir. Farklı ülkelerdeki eğitim sistemlerinin benzerlikleri ve farklılıklarını tanımlamak, benzer görünen olguları ve eğitim uygulamalarını açıklamak, ülkelerin yeni eğitim politikaları geliştirme çabalarını destekleyerek, sosyo-ekonomik kalkınmalarına katkı sağlamaktadır. Bu uzak hedefler yanında eğitimin farklı kademelerinde ve farklı alanlarında yapılan her karşılaştırmalı çalışma, özellikle eğitimcilerin planlama ve uygulamalarını destekleyerek, yeni bakış açıları geliştirmelerini sağlamaktadır (Aydoğan, 2017a).

Son yıllarda konuya ilişkin olarak yapılan araştırmalar, farklı ülkelerin eğitim istemlerinde, kurum-öğrenci-aile-eğitimci ilişkilerinde etkili olan kültürel faktörleri ve benimsenen yaklaşımları ortaya koymakla birlikte (Aktan & Akkutay, 2014; Gürkan & Ültanır, 1993; Yıldırım, 2008), özellikle erken çocukluk eğitimi konusundaki uygulamalar yeterince açıklanamamıştır. Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye dahil 54 ülkenin erken çocukluk eğitim sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Belgesel gözlem olarak da isimlendirilen doküman incelemesi; çalışılacak konular ile ilgili olarak yazılı ve basılı belgelerin analizini içerir ve mevcut kayıt ya da belgelerin, veri kaynağı olarak, sistemli bir şekilde incelenmesi olarak tanımlanabilir (Karasar, 2008; Yıldırım & Şimşek, 2008).

Araştırmanın veri kaynağını 54 ülke oluşturmuştur. Bu ülkeler alfabetik olarak şunlardır: Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Arnavutluk, Avustralya, Avusturya, Azerbaycan, Belçika, Bosna Hersek, Brezilya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Çin, Danimarka, Endonezya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Afrika, Hırvatistan, Hindistan, Hollanda, İngiltere, İran, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada, Kazakistan, Kıbrıs, Kore, Küba, Letonya, Lüksemburg, Macaristan, Makedonya, Mısır, Moldova, Norveç, Polonya, Portekiz, Rusya, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Suudi Arabistan, Şili, Türkiye, Türkmenistan, Yeni Zelanda ve Yunanistan. Araştırmada çalışma grubunu oluşturan ülkelerin erken çocukluk eğitimi ile ilgili verilerine ulaşmak için ülkelerin erken çocukluk eğitimi ile ilgili yayınladıkları resmi raporlar, ulusal ve uluslararası online veri tabanları, ülkelerin okul öncesi eğitim sistemleri ile ilgili resmi web siteleri ile ulusal ve uluslararası yayınlar taranmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmada ülkelere ilişkin veriler incelenmiş ve bulgular tablolar halinde sunulmuştur. Tablo 1. Ülkelerin erken çocukluk eğitiminde kullandığı ya da benimsediği yaklaşımlar

ÜLKELER	Yaklaşımlar
Almanya	Friedrich Froebel, Waldorf, Regio Emilia, 'Lander Ortak Çerçevesi'
Amerika Birleşik Dev.	Rousseau, Comenius, Pestalozzi, Froebel, Peabody, Montessori, Head Start, High Scope, Bank Street
Arnavutluk	
Avustralya	Eyalet içi farklılaşıyor, Montessori, 'Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı'
Avusturya	Oyun tabanlı müfredat
Azerbaycan	
Belçika	-
Bosna Hersek	Çocuk odaklı, Humanistic yaklaşım
Brezilya	-
Bulgaristan	-
Çek Cumhuriyeti	Montessori, Waldorf, Sağlık müfredatı
Çin	Owen, Froebel, Montessori
Danimarka	-
Endonezya	-
Estonya	Step by step, Montessori, Waldorf, Reggio Emilia
Finlandiya	No Child Left Behind
Fransa	Johann Friedrich Oberlin
Güney Afrika	-
Hırvatistan	Montessori, Waldorf, Agazzi Pedagojisi

Hindistan	-
Hollanda	Montessori, Jenaplan (Peter Petersen), Dalton Eğitim Bilimleri, Özgür Okulları (Rudolf Steiner)
İngiltere	Robert Owen, Froebel, Bowlby
İran	İslami bakış açısına uygun bir eğitim.
İrlanda	Early Start Programme, Rutland Street Project
İspanya	Froebel
İsrail	Kibbutz felsefesi (Yahudi felsefesi ve dini temelli)
İsveç	-
İsviçre	Pestalozzi, Rousseau, Edouard Claparede, Piaget
İtalya	Agazzi Pedagojisi, Montessori, Reggio Emilia
Japonya	Çocuk merkezli eğitim, eğitimde fırsat eşitliği, Pestalozzi
Kanada	Pestalozzi, Froebel, çocuk merkezli,
Kazakistan	-
Kıbrıs	-
Kore	Konfüçyus,
Küba	Küba sosyalist devrimine uygun bir eğitim
Letonya	-
Lüksemburg	-
Macaristan	Pestalozzi, Wilderspin, bütüncül yaklaşım, Waldorf, Freinet, Montessori, Step by Step
Makedonya	-
Mısır	-
Moldova	-
Norveç	Anaokulları programlarına kendileri karar verir.
Polonya	Montessori oyun grupları
Portekiz	-
Rusya	Ebeveyn katılımlı, oyun merkezli eğitimi
Sırbistan	-
Slovakya	Ezber yerine yaratıcılığın desteklenmesi
Slovenya	-
Suudi Arabistan	İslam tabanlı, Montessori, tek cinsiyetli eğitim
Şili	-
Türkiye	Milli Eğitim Bakanlığı Okul öncesi Eğitim Programı temelinde pek çok yaklaşım kullanılıyor.
Türkmenistan	-
Yeni Zelanda	'Te Whariki (Okul Öncesi Programı), Vygotsky, Bruner, çocuk merkezli
Yunanistan	-

Tablo 1. incelendiğinde, ülkelerin pek çok farklı yaklaşımı benimsediği ve kullandığı görülmektedir. Almanya'da Froebel, Waldorf, Regio Emilia yaklaşımının öne çıktığı dikkati çekmektedir. Almanya' da erken çocukluk eğitimi hizmetlerinde çalışan öğretmenler hem eğitimci hem de sosyal pedagoglar olarak adlandırılmaktadır. Çünkü çocukların bakımı, eğitimi ve sağlık ihtiyaçlarının bir bütün olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Almanya' da ayrıca “Lander Ortak Çerçevesi” kullanılmaktadır ve bunun gelişim alanları ise; dil, iletişim ve yazma, kişisel ve sosyal kalkınma, değerler ve din gelişimi eğitimi, matematik, doğa bilimleri, güzel sanatlar, beden, hareket ve sağlık, doğal ve kültürel ortamlardır (Leu & Schelle, 2009; Atlı, 2013; Çavuş, 2017). Amerika Birleşik Devletleri'nde ise Rousseau, Comenius, Pestalozzi, Froebel, Peabody, Montessori, Head Start, High Scope, Bank Street yaklaşımları öne çıkmaktadır. Avustralya'da Montessori yöntemi yaygın olarak kullanılmakla birlikte eyalet içine pek çok farklı yöntem dikkati çekmektedir. Avusturya'da oyun tabanlı bir müfredat kullanılırken, erken çocukluk hizmetlerinde duygular ve sosyal ilişkiler, etik ve toplum, dil ve iletişim, motor beceriler, sağlık, refah, estetik ve yaratıcılık, doğa ve teknoloji olmak üzere altı eğitim alanına yoğunlaşmaktadırlar (Ayşe Aslan, 2017; Topcu Bilir, 2017).

Bosna Hersek'te çocuk merkezli erken çocukluk eğitimine önem verilerek Hümanistik yaklaşım benimsenmiştir. Her bir çocuğun ihtiyaç ve gelişim olasılıklarına özen gösterilen Hümanistik yaklaşımda, ayırım yapılmaksızın her çocuğa eşit muamele ilkesini benimsenmektedir. Çek Cumhuriyeti'nde Montessori, Waldorf, Çin'de ise Owen, Froebel ve Montessori yaklaşımı yaygın olarak kullanılmaktadır. Estonya, Step by Step gibi onaylanan programlardan, Montessori, Waldorf, Reggio Emilia yaklaşımları, girişimcilik, açık hava ortamlarında öğretim gibi birçok modeli ve yaklaşımı harmanlayan İskandinav yaklaşımını takip etmektedir (Ünsal, 2017; Bozcan, 2017; Aydoğan & Gültekin Akduman, 2017; Tunçeli, 2017). Finlandiya'da ise daha sistemli bir şekilde özel eğitime ağırlık verilmiş ve bu çocukların eğitimi, kapsamlı eğitimin bir gereği olarak eğitim sisteminin öncelikleri arasına alınmıştır. Kısmi zamanlı özel eğitim, hiçbir çocuğun geride kalmaması gerektiği “No Child Left Behind” fikrinden doğmuş, temel eğitimle olabildiğince bütünleştirilmeye çalışılmıştır (Gündü, 2017). Fransa'da Johann Frierich Oberlin etkisi görülürken, Hırvatistan'da Montessori, Waldorf, ve Agazzi Pedagojisi yaygındır. Hollanda'da Montessori, Peter Petersen ve Rudolf Steiner'in etkisi oldukça yaygın iken, İngiltere'de Robert Owen ve Froebel'in etkisi erken çocukluk eğitiminde yaygın olarak görülmektedir (Okyay, 2017; Özbey, 2017; Pınarcık, 2017; Yavuz, 2017).

İran'da İslami bakış açısına uygun bir eğitim benimsenmiştir. İrlanda'da, “Early Start Programme” ve “Rutland Street Project” kullanılırken, İspanya' da Froebel yaklaşımı oldukça yaygındır. İsrail'de Kibbutz felsefesi yaygındır ve bu felsefe hem Yahudi din ve geleneklerinin kurallarına hem de sosyalist sistemin gereklerine uygun sosyal bir yapı oluşturmaktadır (Çetingöz, 2017; Koran, 2017; Küçükturan, 2017; Sezer, 2017).

İsviçre'de Pestalozzi, Rousseau, Edouard Claparede ve Piaget'nin etkileri erken çocukluk eğitiminde oldukça yaygın görülmektedir. İtalya'da Agazzi Pedagojisi, Montessori ve Reggio Emilia okulları oldukça yaygındır. Japonya erken çocukluk eğitiminde çocuk merkezli eğitim ve eğitimde fırsat eşitliği ilkelerine önem verirken, Pestalozzi'nin etkileri de oldukça yaygındır. Kanada'da Pestalozzi ve Froebel etkisinde çocuk merkezli bir eğitim anlayışı hakimdir (Özyürek, 2017; Sakarya, 2017; Yazıcı, 2017; Yılmaz, 2017).

Konfüçyus öğretisi Kore'de erken çocukluk eğitiminin temelini oluştururken, Macaristan Pestalozzi, Wilderspin, Waldorf, Freinet ve Montessori yaklaşımlarının da etkileri görülmektedir. Küba'da Küba sosyalist devrimine uygun bir eğitim anlayışı benimsemiştir. Türkiye ise Milli Eğitim Bakanlığı okul öncesi eğitim programı temel alınmakla birlikte, uygulamalarda Montessori, Reggio Emilia, Piaget, Waldorf, Pestalozzi ve Froebel gibi pek çok yaklaşımdan destek alınmaktadır (Kandaz, 2017; Özdemir, 2017; Pekdoğan, 2017).

Tablo 2. Ülkelerde öğretmen eğitimi ve öğretmen yetiştirme

ÜLKELER	Öğretmen Eğitimi ve Öğretmen Yetiştirme
Almanya	Ortaöğretimde mesleki eğitim almak, üniversitede 4 yıl kuramsal, 2 yıl uygulamalı eğitim almak
Amerika Birleşik Devletleri	5 yıllık eğitim, eyalet sertifikası ve çeşitli psikolojik, fiziki ve bilişsel testlerden geçmek.
Arnavutluk	3 yıllık eğitim
Avustralya	4 yıllık eğitim, eyaletler arası farklılıklar var.
Avusturya	Ortaokulda ilgili bölüm beş yıl +/ 3 yıl eğitim akademisi + öğretmenlik sınavı
Azerbaycan	4-5 yıl lisans eğitimi, öğretmen olduktan sonra 5 yılda bir eğitimlere katılma zorunluluğu var.
Belçika	Üniversite temelli eğitim programları, yükseköğretim kolejleri, mesleki eğitim programları
Bosna Hersek	Üniversite eğitimi + Hizmet içi eğitimler
Brezilya	Lise + 1 yıllık eğitim
Bulgaristan	4-5 yıllık lisans eğitimi
Çek Cumhuriyeti	4 yıllık ortaöğretim ikinci kademe düzeyinde
Çin	3-4 yıllık öğretmen eğitimi programları
Danimarka	Kolejde 3-5 yıllık eğitim
Endonezya	4 yıllık üniversite mezunu
Estonya	Yükseköğretim kurumları, 60 AKTS teori + uygulama
Finlandiya	Lisans + yüksek lisans (yazılı sınav, yetenek testi, mülakat)
Fransa	3 yıl lisans + 2 yıllık pedagoji lisansüstü eğitim
Güney Afrika	Lisans / + yüksek lisans mezunları
Hırvatistan	3 yıllık yüksekokul

Hindistan	Eyaletlere göre program içerik ve süreleri farklılık göstermektedir.
Hollanda	Dört yıllık birleştirilmiş programlar ile meslek yükseköğretime bağlı temel eğitim öğretmen okulları
İngiltere	Lisans+ yüksek lisans
İran	Dört yıllık lisans eğitimi zorunlu hale getirilmiş, ancak çoğu öğretmen üniversite mezunu değil
İrlanda	Öğretmen eğitimi kolejleri, 3-4 yıllık eğitimler
İspanya	3-4 yıllık lisans eğitimi
İsrail	Öğretmen eğitimi okullarında 3 yıl eğitim
İsveç	Lisans diploması, 3-5 yıllık eğitim
İsviçre	Lisans eğitimi
İtalya	4 yıllık lisans eğitimi
Japonya	4 yıllık lisans eğitimi
Kanada	4 yıllık lisans eğitimi
Kazakistan	5 yıl lisans ya da 2-3 yıl pedagojik yüksekokul
Kıbrıs	4 yıllık lisans eğitimi
Kore	Eğilim ve kişilik testi + 4 yıllık lisans eğitimi
Küba	4 yıllık eğitim enstitüsü
Letonya	Meslek odaklı yükseköğretim lisans programı 4,5 yıl
Lüksemburg	3 yıllık eğitim
Macaristan	4 yıllık kolej eğitimi
Makedonya	Lise / Üniversite
Mısır	4 yıllık lisans eğitimi
Norveç	4 yıllık lisans eğitimi
Polonya	3 yıllık eğitim fakülteleri ya da kolejleri
Portekiz	4 yıllık lisans eğitimi
Rusya	5 yıllık üniversite eğitimi
Sırbistan	Lisans + yüksek lisans
Slovakya	Üniversite lisans diploması ya da mesleki lise eğitim diploması
Slovenya	3 yıllık lisans eğitimi + hizmet içi eğitimler
Suudi Arabistan	4 yıllık lisans eğitimi
Şili	5 yıllık üniversite eğitimi
Türkiye	4 yıllık lisans eğitimi
Türkmenistan	3 yıllık meslek okulları
Yeni Zelanda	3 yıllık eğitim yüksekokulları
Yunanistan	4 yıllık lisans eğitimi

Tablo 2. incelendiğinde, ülkelerin büyük bir çoğunluğunun öğretmen eğitimine ve öğretmen yetiştirmeye önem verdiği görülmektedir. Çoğunun teorik ve uygulamalı eğitimlerle öğretmen eğitimini gerçekleştirdiği ve hizmet içi eğitimlerle öğretmenleri desteklediği görülmektedir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri ve Kore'nin buna ek olarak çeşitli psikolojik ve kişilik testleri uyguladıkları görülmektedir. Avusturya'da öğretmenlik sınavı

olduğu dikkati çekmektedir. Türkiye’de, lise mezunları dört yıllık teorik ve uygulamalı lisans eğitimi sonrasında okul öncesi öğretmeni olmaktadır. Ancak kamuda mesleğe başlamak için merkezi bir sınavı geçerek, ardından mülakatı geçmesi ve bu şekilde atanması gerekmektedir. Özel kurumlarda çalışmak için ise böyle bir sınava girmeye gerek yoktur. Bireysel başvuru ve mülakat ile özel kurumlarda öğretmen olarak çalışabilmektedirler. Türkiye’de de öğretmenlik mesleğini yapabilmek için bazı kişilik testleri ve psikolojik testlerden geçilmesi gerektiği zaman zaman tartışılrsa da, şu an bu tür bir test uygulanmamaktadır (Ayşe Aslan, 2017; Kandaz, 2017; Pekdoğan, 2017; Topcu Bilir, 2017).

Tablo 3. Ülkelerde aile eğitimi çalışmaları ve uygulamaları

ÜLKELER	Aile Eğitimi
Almanya	Waldorf Eğitimi, Ev Ziyaretleri, Aile Eğitim Programı, Aile Okuryazarlığı Programı
Amerika Birleşik Devletleri	Anne Baba Eğitim Sınıfları, Ev Ziyaretleri, Sistematik Etkin Ebeveyn Eğitimi
Arnavutluk	Tek Yönlü İletişim, Okul Aile İş Birliği Gelişmemiş
Avustralya	Aile Katılımı ve Takip Sistemi, HIPPY Programı: İki Yıllık Ev Merkezli Bir Program
Avusturya	Aile Odaklı Programlar
Azerbaycan	Türkiye 2011 Aile Eğitimi Programı
Belçika	Okul Eylem Planına Karar Verme
Bosna Hersek	Aile İle Etkili İletişim
Brezilya	Okul Etkinliklerine Katılım
Çek Cumhuriyeti	Ebeveynlik Programları
Çin	Ebeveynler Okulların Üyeleri
Danimarka	Okul Danışma Kurulu
Endonezya	Aile Eğitimi ve Aile Destek Programları
Estonya	Aktif Aile Katılımı Destekleme
Finlandiya	Etkili Okul Aile İşbirliği
Fransa	Eğitim Sürecine Aktif Aile Katılımı
Güney Afrika	Aile Katılımı ve Takip Sistemi, HIPPY Programı: İki Yıllık Ev Merkezli Bir Program
Hırvatistan	Sınırlı Aile Katılımı
Hindistan	Aile Hayatı Eğitimi
İngiltere	Aile ve Toplum Katılımı
İran	Bakanlığa Bağlı Aile Öğretmen Birliği Tarafından Eğitimler Düzenlenmekte
İrlanda	Etkili Aile Okul İletişimi
İsrail	Çocukların Ekonomik Sorumluluğu Kibbutzlarda, Duygusal Gereksinimler

	Ailede.
İsveç	Aktif Aile Katılımı, Eğitimi ve İşbirliği
İsviçre	Sistematik Etkin Ebeveyn Eğitimi, Prag ebeveyn Çocuk programı, Güçlü Aileler Güçlü Çocuklar
İtalya	Okul Aile İşbirliği, Family line (Kamu Tarafından Destek hizmeti), Eğitimde Ebeveyn Katılımı
Japonya	'Oyanokanyo' (Aile Katılımı), Evde ve Okulda Aile Katılımı
Kanada	Ev ve Okul Birlikleri (Aile ve Öğretmen Eğitimleri)
Kıbrıs	Okul Aile İşbirliği
Kore	Okul Aile İşbirliği + Aile Eğitimi, Okulda Evde Eğitime Katılım
Küba	'Çocuğunu Yetiştir' ve 'Eğitsel Dikkat Sosyal Programı' (Evde Eğitim)
Letonya	'Yetişkin Eğitimi', Aile Eğitim Dersleri
Lüksemburg	Ev Ziyaretleri
Macaristan	Okul Aile İşbirliği, Ev Ziyaretleri, Okulda Gönüllük
Makedonya	Eğitim Sürecine Etkin Katılım
Mısır	Sınırlı Aile Eğitim Çalışmaları
Norveç	Her Okulda Bir 'Aile Kurulu' Bulunur.
Polonya	Veli Ulusal Konseyi, Okul Aile Birliği
Portekiz	Okul Aile İş Birliği
Rusya	Ebeveyn Katılımlı Eğitim
Sırbistan	Okul Aile İş Birliği
Slovakya	Okul Aile İş Birliği, Ev Ziyaretleri, Ebeveynlik Programları
Slovenya	Ebeveynlik Programları, Aile Katılımı Aktiviteleri
Suudi Arabistan	Zayıf Okul Aile İşbirliği
Şili	Ev Destekli Aile Katılımı, Aile Eğitim Programları
Türkiye	Aile Eğitim Programları
Türkmenistan	Sınırlı Düzeyde Aile Eğitim ve Katılım Çalışmaları
Yeni Zelanda	Aile ve Toplumun Eğitime Aktif Katılımı

Tablo 3.

İncelendiğinde, ülkelerin tamamına yakınında aile eğitimine önem verildiği görülmektedir. Ülkeler arasında Hırvatistan ve Türkmenistan'da aile katılım çalışmalarının zayıf olduğu ifade edilirken, Suudi Arabistan'da okul aile işbirliğinin oldukça zayıf olduğu ifade edilmektedir. Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de aile eğitim programları daha çok sosyo-ekonomik düzeyi düşük risk altındaki ailelerin çocuklarına hizmet sunmaktadır. Bu hizmetteki amaç; sağlık, eğitim, sosyal ve ekonomik yönden destek bekleyen ailelere ulaşabilmektir. Bu tür

aileler çocuklarını yetiştirirlerken yaşadıkları zorluklarla nasıl başa çıkabilecekleri ve nereye başvurabilecekleri konusunda belirsizlik yaşayabilmektedirler. Aile eğitim kurumları aileleri ilgili kurumlara yönlendirmekte ve onları kendi sorunlarına çözüm bulma sürecinde aktif hale getirmektedirler. 2013 yılında güncellenen okulöncesi eğitim programında aile katılım çalışmalarına daha da önem verilerek aile eğitimi daha fazla önemsenmiştir (Kandaz, 2017; Saçan, 2017; Tepeli, 2017; Yavuz, 2017).

Araştırmada tüm bu ülkelerin okullaşma oranları, okula başlama yaşları, bir öğretmene düşen çocuk sayısı gibi bulgulara da ulaşılmaya çalışılmış, ancak sınırlı sayıda ülkede bu bulgulara ulaşılabilmektedir. Ülkeler arasından Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütüne (OECD) üye olan ülkelere ilişkin veriler elde edilebilmiştir. 2017 yılı "Tek Bakışta Eğitim" raporuna göre birçok OECD ülkesinde okul öncesi eğitim 5 yaşından önce başlamaktadır. Üç yaşındaki çocukların %78 i okul öncesi kurumlara kayıt yaptırmıştır. OECD ülkelerinden Avrupa Birliğine üye olanların, üç yaşında kayıt oranı %80'dir. Özel erken çocukluk programlarına kayıt olanların oranı ilkökul ve ortaöğretime kayıt olanlardan daha fazladır. Ortalama olarak, erken çocukluk programlarına kayıt olan çocukların %55'i özel kurumlara kayıt olurken, okul öncesine kayıt olanların oranı %33'tür. Ailelerin bir işte çalışma oranı arttıkça, erken çocukluk eğitime ve bakımına olan ihtiyaç artmıştır. Çocukların iyilik durumu, bilişsel ve sosyal-duygusal gelişimi için erken çocukluk kurumlarının gerekliliği fark edilmeye başlanmıştır. Sonuç olarak erken çocukluk eğitiminin niteliğine, birçok ülkenin eğitim politikalarında öncelikli olarak yer verilmiştir. Yaklaşık olarak OECD ülkelerinden dörtte üçünde, ülke çapında erken çocukluk eğitimi ve bakım programlarında benzerlik söz konusudur. Ülkelerin genelinde erken çocukluk eğitimi ve bakımı politikaları, kadın iş gücü katılımının artmasıyla paralellik göstermektedir. Son zamanlarda, çoğu ülke erken çocukluk eğitimi ve bakımı sistemlerini program ve yönetim açısından birleştirmiştir. Bu birleştirme, yüksek eğitim kalitesi, uygun maliyetli eğitime ulaşım, standartların artırılması ve ilkökula geçişin kolaylaştırılmasıyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, erken çocukluk eğitimi formal eğitim düzeninde verilebildiği gibi İskandinav ülkelerinde ya da Almanya'da yaygın şekilde görüldüğü gibi bütünleştirilmiş erken çocukluk koşullarında (early childhood provision) da verilebilir. Erken çocukluk eğitimi ve bakımının çocuk için bilinen eğitsel faydaları ve ailenin iş gücüne katılımını desteklemek için çocuk bakımı servislerine doğan ihtiyaçla birlikte birçok ülke bütünleştirilmiş sistemlere yönelmeye başlamıştır. OECD ülkelerinin %87'sinde dört yaşındaki çocuklar okul öncesi eğitime kayıt olmuşlardır. Avrupa ülkelerinde, okul öncesi programlarına kayıt yaptıran çocukların %75'i

devlet kurumlarında eğitim almıştır. OECD ülkelerinde ise bu ortalama %67'dir. Eğitimci-çocuk oranı da erken çocukluk eğitime ayrılan kaynakların bir göstergesidir. OECD ülkelerinde, çocuk-öğretmen oranı (yardımcı öğretmenler çıkarıldığında), Şili ve Meksiko'da her öğretmene 25 çocuk, İzlanda, İsveç ve Yeni Zelanda da 7'den azdır. Bazı ülkelerde okul öncesi dönemde yardımcı öğretmen oldukça fazla bulunur, bu da az sayıda çocuğun, eğitimcilerden ziyade kurum çalışanlarıyla iletişime geçtiğinin göstergesidir. Örneğin, Norveç'te öğretmen başına 16 çocuk düşerken, öğretmen yardımcıları dahil edildiğinde sayı 7'ye düşmektedir (OECD, 2017).

Türkiye'deki aile eğitim uygulamalarında çocuğun ilk eğitimcilerinin anne babaları ve diğer aile üyeleri olduğu görüşünden hareketle, aileleri çocuk gelişimi ve eğitimi hakkında bilgilendirecek, eğitecek, destekleyecek sistematik ve kurumsal eğitimle evdeki eğitimi paralelleştiren bir yaklaşım sergilenmektedir (Aydoğan, 2017b). Bununla birlikte geçmişte ülke düzeyinde uygulanan aile eğitim programlarında daha çok risk altındaki ve alt sosyo ekonomik düzeydeki ailelere ve ihtiyaçlarına yoğunlaşılırken, günümüzde uygulanan çocuk ve aile merkezli yenilikçi projelerle aile eğitime ve ailelerin erken çocukluk eğitim sürecine katılımlarına farklı bir bakış açısı getirilmiştir (Kandaz, 2017; Akt. Aydoğan, 2017b). Bu sayede ailelerin temel eğitim gereksinimlerinden yola çıkılarak hazırlanan ve hizmetlerin planlanmasından uygulanmasına kadar olan süreçte ailelerin etkin rol aldığı eğitim stratejileri ön plana çıkmıştır (Akt. Aydoğan, 2017b).

SONUÇ VE ÖNERİLER

PISA 2015 yılı sonuçlarına göre, okul öncesi eğitimin en az iki yıl ve üzerinde olması ileriki dönemdeki akademik başarıyı desteklemektedir. Konuya ilişkin yapılan çalışmalar sonucunda da erken çocukluk eğitiminin ülkelerin geleceğini belirleyeceği düşüncesi kanıtlanmıştır. Bu düşünceden hareketle tüm ülkeler günümüzde okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması ve niteliğinin artırılması için ciddi çabalar harcamaktadır.

Bu bağlamda Türkiye'deki nitelikli erken çocukluk eğitimi hizmetlerinin mümkün olan en erken dönemde başlatılarak, erişilebilirliğin sağlanması son derece önemlidir. Bunun için erken çocukluk eğitimi ve bakımı hizmetlerinin tek bir kurumun sorumluluğunda sürdürülebilmesine yönelik prosedürlerin tamamlanarak uygulamaya geçirilmesi, ülke genelinde nitelikli ve eşit standartlara ulaşabilmek için gerekli acil eylem stratejilerinin geliştirilerek uygulamaya dönüştürülmesi, okul öncesi eğitimin zorunlu hale getirilmesi ve yaygınlaştırılması sürecinde toplumdaki farkındalık eğitimlerine öncelik verilmesi, mevcut iyi

örneklerin tanıtılmasına ve teşvik edilmesine özen gösterilmesi, nicel ve nitel boyutlarıyla Türkiye'deki okul öncesi eğitimin sorunlarına ve çözüm önerilerine ilişkin farklı düzeylerde araştırmaların planlanması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Aktan, O. & Akkutay, Ü. (2014). OECD Ülkelerinde ve Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim. *Asian Journal of Instruction*. 2(1), 64-79.
- Arslan, M. (2005). Avrupa Birliği Ülkelerinde Okul Öncesi Eğitimin Gelişimi ve Mevcut Durumu, *Milli Eğitim Dergisi*, Özel Sayı, 33 (167), 185-201.
- Atlı, S. (2013). Türkiye' ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Uygulanan Okul Öncesi Eğitim Programları. *Eğitimde Politika Analizi Dergisi*, 2 (2), 56-76.
- Aydoğan, Y. (Ed.) (2017a). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi*. Ankara: Nobel.
- Aydoğan, Y. (2017b). *Okul Öncesi Eğitim Programlarında Aile Katılımı (103-140)*, Anne Baba Eğitimi, (Ed.T. Güler), Ankara.
- Aydoğan, Y., Gültekin Akduman, G. (2017). Çin. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi içinde* Ankara: Nobel.
- Ayşe Aslan, E. (2017). Avustralya. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi içinde* (s 29-36). Ankara: Nobel.
- Bozcan, E.Ü. (2017). Çek Cumhuriyeti. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi içinde* (s. 89-100). Ankara: Nobel.
- Çavuş, Z.S. (2017). Almanya. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi içinde* (s1-9). Ankara: Nobel.
- Çetingöz, D. (2017). İrlanda. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi içinde*. Ankara: Nobel.
- Gündüz, Z.B. (2017). Finlandiya. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi içinde*. Ankara: Nobel.
- Gürkan, T.& Ültanır, G. (1993). Türk ve Alman Eğitim Sistemlerinde Okul Öncesi Eğitimin Ana Çizgileri, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 26(1), 91-96.
- Kandaz, U. (2017). Türkiye. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi içinde*. Ankara: Nobel.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel
- Kaymak, M.N. (2017). Arnavutluk. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi içinde*. Ankara: Nobel.
- Koran, N. (2017). İran. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi içinde*. Ankara: Nobel.
- Küçükturan, A.G. (2017) İsrail. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi içinde*. Ankara: Nobel.

- Leu, H. R. & Schelle, R. (2009). Between Education And Care? Critical Reflections On Early Childhood Policies in Germany, *Early Years*, 29 (1), 5-18.
- OECD (2017). Education at a Glance 2017. [http:// www.oecd.org/education/education-at-a-glance-19991487.htm](http://www.oecd.org/education/education-at-a-glance-19991487.htm), Erişim Tarihi:29.04.2018.
- Okyay, Ö. (2017). İngiltere. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Özbey, S. (2017). Fransa. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Özdemir, D.T. (2017) Küba. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Özyürek, A. (2017). İtalya Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Pekdoğan, S. (2017). Kore. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Pınarcık, Ö. (2017) Hollanda Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Saçan, S. (2017). Suudi Arabistan. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Sakarya, S. (2017). Kanada Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Sezer, T. (2017). İspanya Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Tepeli, K. (2017). Türkmenistan. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Topcu Bilir, Z. (2017). Amerika Birleşik Devletleri. Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Tunçeli, H.İ. (2017) Estonya Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Ünsal, F.Ö. (2017). Bosna Hersek Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Yavuz, E.A. (2017). Hırvatistan Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Yazıcı, Z (2017). İsviçre Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.
- Yıldırım, M.C. (2008). Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim. *Electronic Journal of Social Sciences*, 7(25), 91-110.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2017). Japonya Y. Aydoğan (Ed.). *Dünyada Erken Çocukluk Eğitimi* içinde. Ankara: Nobel.

<http://tegm.meb.gov.tr/www/erken-cocukluk-egitimi-daire-baskanlig/icerik/185>, 2017

tegmmeb.gov.tr, 2017

<http://mevzuat.meb.gov.tr>

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AİLE İÇİ ŞİDDETE YÖNELİK TUTUMU

ATTITUDES OF UNIVERSITY STUDENTS TOWARDS DOMESTIC VIOLENCE

Arzu ÖZYÜREK

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü.
a.ozyurek@karabuk.edu.tr

ÖZET

Giriş: Dünya’da ve Türkiye’de geçen yıllar içerisinde kişilerarası şiddet olaylarının giderek arttığı, bu durumun insanlara zarar verdiği görülmektedir. Aile, toplumda önemli bir rol üstlenmektedir ve aile içinde yaşanan sorunlar çözülmediğinde içinden çıkılmaz bir hal alabilmektedir. Aile içi şiddet olaylarının önlenmesi veya azaltılmasında, şiddet olgusunu oluşturan etmenlerin belirlenmesi önem taşımaktadır. Geleceğin aile kurmaya aday bireyleri olan gençlerin aile içi şiddete yönelik görüşlerinin belirlenmesi, bu konuda yapılacak çalışmalara ışık tutacaktır.

Amaç: Bu çalışmada, lisans eğitimine devam eden üniversite öğrencilerinin aile içi şiddete yönelik tutumlarını belirlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda “Öğrencilerin cinsiyeti, yaşı, kardeş sayısı, aile yapısı ve öğrenim gördüğü alan ile aile içinde görülen şiddete ilişkin tutumları arasında fark var mıdır?” sorularına cevap aranmıştır.

Yöntem: Çalışma, bir durumu var olduğu şekliyle ortaya koymayı amaçladığı için betimsel tarama modelindedir. Çalışma grubunu 400 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında Şahin ve Dişsiz (2009) tarafından geliştirilen Aile İçi Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği (AİSTO) kullanılmıştır. Ölçek katılımcılara verilerek doldurmaları istenmiştir. Verilerin normallik dağılımı sonrası nonparametrik testlerin yapılmasının uygun olduğu görülmüştür. Buna göre verilerin analizinde ikili değişkenler için Mann-Whitney U-Testi, üç ve üzeri değişkenler için Kruskal Wallis H-Testinden yararlanılmıştır.

Bulgular: Çalışma grubundaki öğrencilerin, aile içi şiddete yönelik tutumlarının yaşlarından, aile yapısından ve kardeş sayılarından etkilenmediği bulunmuştur. Erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre şiddeti daha fazla olağanlaştırdıkları, genelleştirdikleri, nedenselleştirdikleri, aile içi şiddete ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu bulunmuştur. Fen bilimleri alanında öğrencilerin eğitim bilimleri alanında öğrenim gören öğrencilere göre şiddeti daha fazla olağanlaştırdıkları, genelleştirdikleri, nedenselleştirdikleri, aile içi şiddete yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu belirlenmiştir.

Sonuç: Üniversite öğrencilerinin aile içi şiddete yönelik tutumlarının belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada, cinsiyet ve öğrenim görülen bölümün aile içi şiddete yönelik tutum üzerinde anlamlı etkisi olduğu belirlenmiştir. Yaş, kardeş sayısı ve aile yapısı değişkenlerinin ise, öğrencilerin aile içi şiddete yönelik tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Bireylerin ihmal/istismar durumlarına ilişkin bilgi edinebilecekleri en önemli zaman dilimi örgün eğitim alınan yıllardır. Konuyla ilgili farkındalık oluşturulmasının hem bireylerin şiddet uygulama hem de şiddet görmeye yönelik tutum ve davranışları üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, aile içi şiddet, şiddete yönelik tutum.

GİRİŞ

Dünya'da ve Türkiye'de geçen yıllar içerisinde kişilerarası şiddet olaylarının giderek arttığı, bu durumun insanlara zarar verdiği görülmektedir. Bu durum, insani yardım kuruluşları, tıbbi ve zihinsel sağlık alanı uzmanlarında insan kaynaklı şiddetin çocukların ve ergenlerin psikolojik sağlığına etkileri hakkında yaygın bir endişe oluşturmuştur (Neugebauer vd, 2016:1). Saldırganlık ve şiddet olaylarının okulda şiddet ve akran zorbalığı şeklinde de küçük yaşlardan itibaren ortaya çıktığı görülmektedir. Şiddet gören, şiddete tanık olan, şiddet ortamında büyüyen çocukların şiddet olaylarından en çok etkilenen grup olduğu söylenebilir.

Aile, toplumda önemli bir rol üstlenmektedir ve aile içinde yaşanan sorunlar çözülmediğinde içinden çıkılmaz bir hal alabilmektedir (Duman, 2001:154). Aile içi şiddet ise, evlilikte rastlanılan en yaygın ve ciddi sorunlardan biridir. Ailede kadına yönelik saldırganlığın tarihi, insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır (Erbek vd, 2004). Aile içinde gerçekleşen şiddet davranışları duygusal şiddet, fiziksel şiddet, sözel şiddet, ekonomik şiddet ve cinsel şiddet olarak görülebilmektedir (T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1998:19). İnsan haklarının en yaygın ihlali, toplumsal cinsiyet şiddetidir ve kültür, din veya ekonomik duruma bakılmaksızın, şiddet aile içinde, çocuğa yönelik, işyerinde şiddet gibi şekillerde ortaya çıkabilmektedir (Alvarez & Kouadio, 2014:7). Toplumun en küçük yapısını oluşturan ve çocuk için güvenli bir ortam oluşturan ailede görülen şiddet olayları ise, başta çocuklar olmak üzere ailedeki tüm bireyleri etkilemekte ve aile yapısının bozulmasına neden olabilmektedir. Çocukların aile içi şiddete maruz kalması, onların güven duygularını sarsarak önemli bir tehdit oluşturabilmektedir (Çetinkaya Yıldız ve Hatipoğlu Sümer, 2010: 632). Şiddete tanık olmanın da çocuklarda daha fazla davranışsal problemlere ve yüksek strese neden olduğu görülmüştür (Schuler & Nair, 2001:342). Genellikle şiddet mağduru çocuklarda, suça yönelme riski artmakta, bu açıdan erken müdahalenin önemi vurgulanmaktadır (Özaltın, 2001:112). Kısaca aile içi şiddet olayları, şiddet gören veya şiddete tanık olan bireylerde fiziksel ve ruhsal sorunlara, yaşam kalitesinin düşmesine, aile bütünlüğünün bozulmasıyla toplum sağlığının da bozulmasına neden olmaktadır (Şahin ve Dişsiz, 2009:265).

Kuramsal açıdan bakıldığında, Freud saldırganlığın temelini ölüm içgüdüsünün diğer insanlara yönlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bandura'ya göre, insan saldırganlığının temelinde geçmiş yaşantılar ve öğrenmeleri gibi çok geniş alanda yer alan nedenler yatmaktadır. Saldırganlık ve şiddetin, şiddetli fiziksel istismara maruz kalma sonrası oluşan sinirsel harabiyete bağlı olarak biyolojik etkisinin olduğu da savunulmaktadır. Saldırganlık ve şiddete neden olan durumların sosyal, ruhsal, durumsal ve çevresel birçok faktörden etkilendiği söylenebilir (T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1998:12).

Şiddet davranışlarının ne zaman, nerede ve kime karşı, ne derece ve türde olacağını öğrenildiği üzerinde durmak gerekmektedir. Bireylerin şiddet eğilimleri çocukluk çağında travma geçirme, öğrenim durumu, aylık gelir, kurum bakımında kalma süresi (Kesen ve Daşbaş, 2015) değişkenlerinden etkilenebilmektedir. Bunun yanında, kişisel ve sosyal yaşamda önemli bir yeri olan müziğin de türüne göre bireylerin duygulanım durumları (Nastasa & Ionescu, 2015:84) ve dolayısıyla şiddet eğilimi üzerinde etkisi olduğunu (Heydari, Maohammadi & Rostami, 2013:773) iş stresinin aile içi şiddeti etkilendiğini (Sever ve Cinoğlu, 2010) gösteren çalışmalar mevcuttur. Saldırganlıkla birlikte ele alınan şiddet davranışları aile içinde, şiddete tanık olmayı sağlayan iletişim araçları yoluyla öğrenilmekte; gürültü, hava koşulları, alkol ve uyuşturucu gibi maddelerle ortaya çıkmakta, cinsiyet değişkeninden etkilenmekte ve çevrenin tepkileriyle bireyin davranışları şekillenmektedir (Sezer, 2008:6).

Konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde şiddete yönelik ölçek geliştirme çalışmaları ve aile içi şiddet (Sezer, 2008; Sever ve Cinoğlu, 2010; Şahin ve Dişsiz, 2009), kadına yönelik şiddet (Erbek vd, 2004; Işık ve Sakallı-Uğurlu, 2009; Koştu ve Toraman, 2016; Tuz, Öksüz ve Tekiner, 2015), yetişkinlerde şiddet eğilimi (Kesen ve Daşbaşı, 2015), çocuğa yönelik ve çocuklarda şiddet (Aydoğan ve Özyürek, 2013; Çetinkaya Yıldız ve Hatipoğlu Sümer, 2010), okullarda şiddet ve akran şiddeti (Alkan, 2007; Çivitçi, 2007; Çobanoğlu vd, 2008; 2015; Savaş vd., 2015), üniversite öğrencilerinin aile içi şiddete yönelik görüşleri (Tezel Şahin ve Özyürek, 2014) gibi konuların ele alınarak incelendiği görülmektedir.

Geleceğin ailelerini oluşturmaya aday üniversite öğrencilerinin, özellikle aile içi şiddeti ne kadar onayladıkları, şiddet hakkında ne düşündükleri, şiddeti önlemeye yönelik çalışmaların yürütülmesinde ipucu oluşturacaktır. Bu nedenle bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin aile içi şiddete yönelik tutumlarını belirlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda “Öğrencilerin cinsiyeti, yaşı, kardeş sayısı, aile yapısı ve öğrenim gördüğü alan ile aile içinde görülen şiddete ilişkin tutumları arasında fark var mıdır?” sorularına cevap aranmıştır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Çalışma, bir durumu var olduğu şekliyle ortaya koymayı amaçladığı için betimsel tarama modelindedir.

Çalışma Grubu

Karabük Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi'nde ve öğrenimine devam eden, rastlantısal olarak seçilen ve çalışmaya katılmaya gönüllü 400 öğrenci çalışma grubunu oluşturmuştur. Çalışma grubundaki öğrencilerin 232'si kadın, 168'i erkektir. Öğrencilerin %47,5'i 20 yaşında altında, %52,5'i 21 yaş ve üzerinde olup %42'si fen bilimleri, %19,2'si sağlık bilimleri, %38,8'i eğitim bilimleri alanında öğrenim görmektedirler. Kişisel bilgilerine bakıldığında, %4,5 tek çocuk, %45 iki kardeş, %28,8 üç kardeş, %21,8 dört ve daha fazla kardeştir; %14'ü çekirdek aile ve %86'sı geniş aileye sahiptir.

Veri Toplama Araçları

Aile İçi Şiddete Yönelik Tutum Ölçeği (AİSTO), Şahin ve Dişsiz (2009) tarafından sağlık çalışanlarının aile içi şiddete yönelik tutumların belirlenmesi için geliştirilmiştir. Ölçek “kesinlikle katılmıyorum” ifadesinden “tamamen katılıyorum” ifadesine doğru beşli likert tipinde derecelendirilmiştir. Puanın yüksek olması, bireyin şiddete yönelik olarak olumlu tutum sergilediğini, puanın azalması ise tutumun olumsuz olduğunu göstermektedir. Geliştirme aşamasında oluşturulan ölçek formu, 400 hastane çalışanına uygulanmış geçerlik güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Ölçek madde toplam korelasyon katsayıları 0,26-0,49, faktör yükleri ise 0,65-0,32 arasında, ölçek toplam Cronbach-alpha güvenilirlik katsayısı 0,72 bulunmuştur. Yapılan faktör analizinde 13 madde dört alt boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Ölçek maddelerin toplam varyansın %51,227'sini açıkladığı görülmüştür. Alt boyutlar “Şiddeti Olağanlaştırma”, “Şiddeti Genelleştirme”, “Şiddeti Nedenselleştirme” ve “Şiddeti Saklama” olarak isimlendirilmiştir. Yapılan geçerlilik ve güvenilirlik analizleri sonrasında, yapısal özellikleri ve iç tutarlılığının kabul edilebilirliğine karar verilmiştir. Ölçek alt boyutlar ve toplam puan olarak tek boyutlu olarak değerlendirilebilmektedir (Dişsiz ve Şahin, 2009: 272). Bu çalışmada ise farklı bir örneklem grubuyla çalışıldığı için, güvenilirlik analizi yapılmıştır. Üniversite öğrencileri AİSTO toplam güvenilirlik katsayısı 0,791 bulunmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Ölçek katılımcılara verilerek doldurmaları istenmiştir. Verilerin normallik dağılımı sonrası nonparametrik testlerin yapılmasının uygun olduğu görülmüş ve veri analizinde Mann-Whitney U-Testi ve Kruskal Wallis H-Testinden yararlanılmıştır.

BULGULAR

Çalışma grubundaki öğrencilerin AİSTO puanlarının cinsiyet, yaş ve aile yapılarına göre Mann-Whitney U-Testi sonuçları Tablo 1-3'te verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin AİSTO Puanlarının Cinsiyete Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	SS	Sıra Ort.	M.W.U.	
						Z	p
Şiddeti Olağanlaştırma	Kız	232	5,31	2,384	176,02	-5,277	0,000*
	Erkek	168	6,63	3,07	234,30		
Şiddeti Genelleştirme	Kız	232	7,50	3,08	175,43	-5,166	0,000*
	Erkek	168	8,90	3,36	235,12		
Şiddeti Nedenselleştirme	Kız	232	3,74	1,92	172,43	-5,811	0,000*
	Erkek	168	5,10	2,43	239,09		
Şiddeti Saklama	Kız	232	6,30	2,00	195,12	-1,110	0,267
	Erkek	168	6,55	1,77	207,93		
Toplam	Kız	232	22,86	6,81	168,22	-6,570	0,000*
	Erkek	168	27,20	7,16	245,07		

*p<0,001

Tablo 1'e göre AİSTO Şiddeti Olağanlaştırma, Şiddeti Genelleştirme, Şiddeti Nedenselleştirme ve toplam puanları bakımından cinsiyetler arasında anlamlı fark vardır (p<0,001). Erkeklerin bu alt boyutlardan aldığı puanlar ($\bar{x}=6,63$, $\bar{x}=8,90$, $\bar{x}=5,10$, $\bar{x}=27,20$) kız öğrencilerin aynı puanından ($\bar{x}=5,31$, $\bar{x}=7,50$, $\bar{x}=3,74$, $\bar{x}=22,86$) anlamlı ölçüde yüksektir. Şiddeti Saklama alt boyutundan alınan puanın ise cinsiyete göre anlamlı fark oluşturmadığı belirlenmiştir (p>0,05). Buna göre; erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre şiddeti daha fazla olağanlaştırdıkları, genelleştirdikleri, nedenselleştirdikleri, aile içi şiddete ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Öğrencilerin AİSTO Puanlarının Yaşa Göre Mann-Whitney U-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Yaş	N	$\bar{x}$	SS	Sıra Ort.	M.W.U.	
						Z	p
Şiddeti Olağanlaştırma	20 yaş ve altı	190	5,85	2,59	205,12	-0,807	0,420
	21 yaş ve üstü	210	5,87	2,92	196,32		
Şiddeti Genelleştirme	20 yaş ve altı	190	8,26	3,24	209,66	-1,528	0,127
	21 yaş ve üstü	210	7,92	3,29	192,21		
Şiddeti Nedenselleştirme	20 yaş ve altı	190	4,45	2,25	208,47	-1,341	0,180
	21 yaş ve üstü	210	4,19	2,24	193,29		
Şiddeti Saklama	20 yaş ve altı	190	6,35	1,83	196,93	-0,597	0,551
	21 yaş ve üstü	210	6,46	1,98	203,73		
Toplam	20 yaş ve altı	190	24,92	7,02	206,00	-0,907	0,365
	21 yaş ve üstü	210	24,46	7,51	195,52		

Tablo 2'ye göre, katılımcıların AİSTO puanları ile cinsiyeti arasında anlamlı bir fark yoktur (p>0,05). Buna göre; çalışma grubunda yer alan öğrencilerin, aile içi şiddete yönelik tutumlarının yaş değişkeninden etkilenmediği söylenebilir.

Tablo 3. Öğrencilerin AİSTO Puanlarının Aile Yapısına Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Aile Yapısı	N	$\bar{x}$	SS	Sıra Ort.	M.W.U.	
						Z	p
Şiddeti Olağanlaştırma	Çekirdek aile	56	5,62	3,01	178,83	-1,604	0,109
	Geniş aile	344	5,90	2,72	204,03		
Şiddeti Genelleştirme	Çekirdek aile	56	8,19	3,81	197,21	-0,233	0,816
	Geniş aile	344	8,07	3,18	201,04		
Şiddeti Nedenselleştirme	Çekirdek aile	56	4,19	2,47	188,40	-0,864	0,388
	Geniş aile	344	4,33	2,22	202,47		
Şiddeti Saklama	Çekirdek aile	56	6,19	2,15	190,86	-0,684	0,494
	Geniş aile	344	6,44	1,87	202,07		
Toplam	Çekirdek aile	56	24,21	8,43	186,90	-0,950	0,342
	Geniş aile	344	24,76	7,08	202,71		

Tablo 3'e göre, katılımcıların AİSTO puanları ile aile yapısı arasında anlamlı bir fark yoktur ($p>0,05$). Bu sonuçlara göre; çalışma grubunda yer alan öğrencilerin, aile içi şiddete yönelik tutumlarının çekirdek ya da geniş aileye sahip olma durumuna göre etkilenmediği söylenebilir.

Çalışma grubundaki öğrencilerin AİSTO puanlarının kardeş sayısı ve öğrenim gördükleri alana göre Kruskal Wallis H-Testi sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin AİSTO Puanlarının Kardeş Sayısına Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Kardeş Sayısı	N	$\bar{x}$	SS	Sıra Ort.	Kruskal Wallis	
						H	p
Şiddeti Olağanlaştırma	Tek Çocuk	18	5,16	1,61	183,47	3,557	0,313
	İki kardeş	180	6,16	3,06	209,32		
	Üç kardeş	115	5,47	2,53	186,68		
	Dört ve üzeri	87	5,90	2,55	204,03		
Şiddeti Genelleştirme	Tek Çocuk	18	7,94	2,75	200,97	2,105	0,551
	İki kardeş	180	8,34	3,50	209,26		
	Üç kardeş	115	7,98	3,28	194,70		
	Dört ve üzeri	87	7,73	2,83	189,95		
Şiddeti Nedenselleştirme	Tek Çocuk	18	3,83	1,75	182,81	6,847	0,077
	İki kardeş	180	4,66	2,51	213,91		
	Üç kardeş	115	4,26	2,14	200,32		
	Dört ve üzeri	87	3,75	1,74	176,66		
Şiddeti Saklama	Tek Çocuk	18	7,00	1,81	240,53	3,477	0,324
	İki kardeş	180	6,48	1,88	205,09		
	Üç kardeş	115	6,21	2,09	191,39		
	Dört ve üzeri	87	6,40	1,72	194,76		
Toplam	Tek Çocuk	18	23,94	3,11	201,00	5,029	0,170
	İki kardeş	180	25,65	7,91	214,49		

Üç kardeş	115	23,94	7,50	187,04
Dört ve üzeri	87	23,80	5,93	189,25

*p<0,05

Tablo 4'e göre, katılımcıların AİSTO puanları ile kardeş sayısı arasında anlamlı bir fark yoktur (p>0,05). Buna göre; çalışma grubunda yer alan öğrencilerin, aile içi şiddete yönelik tutumlarının kardeş sayılarından etkilenmediği söylenebilir.

Tablo 5. Öğrencilerin AİSTO Puanlarının Öğrenim Gördükleri Alana Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Alan	N	$\bar{x}$	SS	Sıra Ort.	Kruskal Wallis	
						H	p
Şiddeti Olağanlaştırma	Fen Bilimleri	168	6,31	3,26	216,03	8,238	0,016*
	Sağlık Bilimleri	77	5,92	2,58	204,87		
	Eğitim Bilimleri	155	5,34	2,12	181,50		
Şiddeti Genelleştirme	Fen Bilimleri	168	8,88	3,62	230,27	22,627	0,000**
	Sağlık Bilimleri	77	8,00	3,11	197,01		
	Eğitim Bilimleri	155	7,27	2,71	169,97		
Şiddeti Nedenselleştirme	Fen Bilimleri	168	4,88	2,37	229,02	19,845	0,000**
	Sağlık Bilimleri	77	4,25	2,46	192,31		
	Eğitim Bilimleri	155	3,72	1,82	173,66		
Şiddeti Saklama	Fen Bilimleri	168	6,62	2,03	213,33	3,799	0,150
	Sağlık Bilimleri	77	6,31	1,82	194,86		
	Eğitim Bilimleri	155	6,23	1,81	189,39		
Toplam	Fen Bilimleri	168	26,70	7,86	233,24	28,008	0,000**
	Sağlık Bilimleri	77	24,49	6,77	200,18		
	Eğitim Bilimleri	155	22,58	6,21	165,18		

*p<0,05, **p<0,001

Tablo 5'e göre, AİSTO Şiddeti Olağanlaştırma, Şiddeti Genelleştirme, Şiddeti Nedenselleştirme ve toplam puanları bakımından öğrenim gördükleri alan arasında anlamlı bir fark vardır (p<0,05, p<0,001). Fen bilimleri alanında öğrenim gören öğrencilerin bu alt boyutlardan aldıkları puanlar ($\bar{x}=6,31$, $\bar{x}=8,88$, $\bar{x}=4,88$, $\bar{x}=26,70$) eğitim bilimleri alanında öğrenim gören öğrencilerin aynı puanından ($\bar{x}=5,34$, $\bar{x}=7,27$, $\bar{x}=3,72$, $\bar{x}=22,58$) anlamlı ölçüde yüksektir. Şiddeti Saklama alt boyutundan alınan puanın ise öğrenim görülen alana göre anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir (p>0,05). Buna göre; çalışma grubunda yer alan fen bilimleri alanında öğrencilerin eğitim bilimleri alanında öğrenim gören öğrencilere göre şiddeti daha fazla olağanlaştırdıkları, genelleştirdikleri, nedenselleştirdikleri, aile içi şiddete yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu söylenebilir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Üniversite öğrencilerinin aile içi şiddete yönelik tutumlarının belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada, cinsiyet ve öğrenim görülen bölümün aile içi şiddete yönelik tutum üzerinde anlamlı etkisi olduğu belirlenmiştir. Erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre, fen bilimlerinde okuyan öğrencilerin eğitim bilimlerinde okuyan öğrencilere göre aile içi şiddete yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Yaş, kardeş sayısı ve aile yapısı değişkenlerinin ise, öğrencilerin aile içi şiddete yönelik tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Bireylerin ihmal/istismar durumlarına ilişkin bilgi edinebilecekleri en önemli zaman dilimi örgün eğitim alınan yıllardır. Konuyla ilgili farkındalık oluşturulmasının

hem bireylerin şiddet uygulama hem de şiddet görmeye yönelik tutum ve davranışları üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir.

Erbek ve arkadaşlarının (2004), kadına yönelik fiziksel ve cinsel şiddeti inceledikleri çalışmada, fiziksel ve cinsel şiddete maruz kalanların kadınlar olduğu belirlenmiştir. Özellikle kadına ve çocuğa yönelik şiddetin önlenmesinde, bireylerin kişisel gelişimlerinin etkisi önemlidir. Şiddet, aile içinde tüm bireyleri ve tüm yaş gruplarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen bir olgudur. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar veya erkekler, aile içinde şiddete maruz kalabilmektedirler. Kim tarafından ve kime uygulanırsa uygulansın, aile içindeki bireyleri olumsuz etkilemektedir (Beyazıt ve Bütün Ayhan, 2016:121). Şiddetin önce aile, daha sonra ise toplumun yapısının bozulmasında etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Bu nedenle, risk faktörlerinin belirlenmesi, önleyici tedbirler alınması açısından önem taşımaktadır.

Son günlerde çocuğa yönelik istismar olaylarının sıklıkla gündeme geldiği görülmektedir. Aile içi şiddetin belki de en önemli bölümünü oluşturan çocuğa yönelik şiddet konusunun toplumun kanayan yarısı olduğu söylenebilir. Bu konuda istismarı önleme (Çeçen-Eroğul ve Kas Hasırcı, 2013), istimara yönelik anne-baba bilgi ve tutumlarının incelenmesi (Keser, Odabaş ve Elibüyük, 2010; Yalçın, Koçak ve Duman, 2014), çocuklarda veya çocuğa yönelik şiddet (Çetinkaya Yıldız ve Hatipoğlu Sümer, 2010; Kesen ve Daşbaşı, 2015) gibi çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Fakat bunun yeterli olduğu söylenemez. Şiddetsiz bir toplum oluşturmada, toplumun tüm kesiminden bireylere önemli görevler düşmektedir (Şahin ve Dişsiz, 2009: 265). Yaşanan sosyal ve çevresel değişimler, aileyi ve ailenin üyesi olan bireyleri geleneksel destek sistemlerinden yoksun bırakmış, bireyler çeşitli sorunlara karşı karşıya kalmıştır. Aile hizmetleri veren kurumların temel felsefesi, aileyi güçlendirmektir (Duman, 2001: 184). Bu açıdan bakıldığında, aile kurumunu oluşturacak bireylerin aileyi ilgilendiren konularda olumlu tutumlar geliştirmelerinin önemli olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak; bireylerin şiddete bakış açılarının belirlenmesi, şiddeti önlemede önemli olduğu söylenebilir. Geleceğin aile kurmaya aday bireylerini oluşturan üniversite öğrencilerinin şiddet ve özellikle aile içi şiddete yönelik tutumlarının istendik yönde oluşturulmasında çeşitli önlemlerin alınması kaçınılmaz görünmektedir. Eğitim, Fen, Sağlık bilim dalları fark etmeksizin hemen tüm bilim dallarında, öğrencilerin şiddete yönelik farkındalıklarının artırılması için tedbirlerin alınması gerektiği söylenebilir. Bu amaçla; gerek öğrenim gördüklerine alanın müfredatına toplumsal şiddet, toplumsal cinsiyet, evlilik okulu, değerler eğitimi, kişisel gelişim gibi dersler eklenebilir. Öğrencilere yönelik konferans ve seminerler düzenlenebilir. Çeşitli sosyal etkinliklerle farkındalık çalışmaları, öfke kontrolü gibi kişisel gelişime yönelik çalışmalar yapılabilir. Unutulmamalıdır ki bireyin öfke ve saldırganlık gibi olumsuz duygularıyla baş etmeyi öğrenmesi, öncelikli arkadaş ilişkileri, daha sonra eş ve çocuklarıyla ilişkilerini olumlu yönde etkileyerek aile içi şiddetin oluşmasının önüne geçilmesini ve dolayısıyla daha sağlıklı bir toplum oluşmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alkan, H. B. (2007). İlköğretim öğretmenlerinin istenmeyen davranışlarla baş etme yöntemleri ve okulda şiddet, Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alvarez, O. V. ve Kouadio A. L. (2013). Violence against women and children, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 161, 7-11.
- Aydoğan, Y. ve Özyürek, A. (2013). Okul öncesi dönem çocuklarda şiddet davranışları, *Uluslararası Hakemli Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*, 1(2):1-18.
- Çeçen Eroğul, A. R. ve Kas Hasırcı, Ö. (2013). İlköğretim birinci kademe öğrencilerine yönelik geliştirilen cinsel istismarı önleme psiko-eğitim programının etkililiğinin sınanması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13 (2), 719-729.

- Çetinkaya Yıldız, E. ve Hatipoğlu Sümer, Z. (2010). Okul öncesi çocuklar ve şiddet: Tanık ve kurban olma düzeyleri, *İlköğretim Online*, 9 (2), 630-642.
- Çivitçi, N. (2007). Çok Boyutlu Okul Öfke Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (22), 99-109.
- Çobanoğlu, F., Şentürk, İ. ve Kıran, D. (2008). Liselerde yaşanan şiddet olaylarının nedenleri ve çözüm önerileri (Denizli ili örneği), *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (24), 127-139.
- Duman, N. (2001). Aileye yönelik hizmetler içinde aile tedavisinin önemi, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu 1.Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu (200'li Yıllarda Aile Hizmetleri), Hacettepe Üniversitesi Aile Hizmetleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilim Serisi, ss. 108-114. 09-11 Mayıs/Ankara.
- Erbek, E., Eradamlar, N., Beştepe, E., Akar, H. ve Alpkan, L. (2004). Kadına yönelik fiziksel ve cinsel şiddet: Üç grup evli çiftle karşılaştırmalı bir çalışma, *Düşünen Adam*, 17 (4), 196-204.
- Işık, R. ve Sakallı-Uğurlu, N. (2009). Namusa ve namus adına kadına uygulanan şiddete ilişkin tutumlar ölçeklerinin öğrenci örneklemiyle geliştirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(24), 16-24.
- Heydari, H., Mohammadi, F. ve Rostami, M. (2013). Alanyzing the relationship between sensation seeking and preference of type of music in college students, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 84, 773-777.
- Kesen, N. F. ve Daşbaşı, S. (2015). Çocuk yuvası ve yetiştirme yurdu deneyimi olan yetişkinlerde şiddet eğilimi üzerine bir araştırma, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26 (2), 73-85.
- Keser, N., Odabaşı, E. ve Elibüyük, S. (2010). Ana-babaların çocuk istismarı ve ihmali konusundaki bilgi düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 4 (3), 150-157.
- Koştü, N. ve Toraman, A. U. (2016). Sağlık çalışanlarının kadına yönelik eş şiddeti bildirimini yapma niyeti/davranışı ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 19(1), 49-57.
- Nastasa, L.E. & Ionescu, E. (2015). Favorite musical styles, emotional intelligence and adolescent personality, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 187, 83-87.
- Neugebauer, R., Forde, A., Fodor, K. E., Fisher, P.W., Turner, J. B., Stehling-Ariza, T. ve Yamabe, S. (2016). Are children or adolescents more at risk for posttraumatic stress reactions following exposure to violence?, *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 00(00), 1-8.
- Özaltın G. (2001). Aile içi şiddetin önlenmesinde ruh sağlığının korunmasında aileye yönelik hizmetlerin önemi, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu 1.Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu (200'li Yıllarda Aile Hizmetleri), Hacettepe Üniversitesi Aile Hizmetleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilim Serisi, ss. 108-114. 09-11 Mayıs/Ankara.
- Savaş, N., İnandı, T., Peker, E. & Alışkın, Ö. (2015). Ortaokul öğretmenlerinin okullarda şiddet önlemede öne çıkan tutum ve davranışları: Türkiyeden bir ölçek geliştirme çalışması. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14 (3), 247-256.
- Schuler, M. ve Nair, P. (2001). Witnessing violence among inner-city children of substance-abusing and non-sustance-abusing women, (Reprinted) *Arch Pediatr Adolesc med* 155, 342-346.
- Sever, M. ve Cinoğlu, H. (2010). Amerikan polisinde iş stresinden kaynaklanan aile içi şiddet olaylarının sosyolojik ve istatistiksel analizi, *Polis Bilimleri Dergisi*, 12 (1), 125-146.
- Sezer, Ö. (2008). Çiftler arası şiddet kabul ölçeğinin türkçeye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (16), 1-15.

- Şahin, N. ve Dişsiz, M. (2009). Sağlık çalışanlarında aile içi şiddete yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 263-274.
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu .(1998). Aile İçinde ve toplumsal alanda şiddet, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, no: 113. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Tezel Şahin, F. ve Özyürek, A. (2014). Üniversite öğrencilerinin aile içi şiddete yönelik görüşleri, *Akademik Bakış Dergisi*, 40, 1-18.
- Tuz, C., Öksüz, M. E. ve Tekiner, S. A. (2015). Kadına yönelik şiddet derecelendirme ölçeği ve mağdurların cinsel deneyimleri ölçeği Türkçe versiyonunun geçerlilik ve güvenilirliği. *Eurasian Journal of Family Medicine*, 4 (2), 83-89.
- Yalçın, H., Koçak, N. ve Duman, G. (2014). Anne babaların çocuk istismarıyla ilgili tutumlarının incelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (Özel Sayı 1), 137-143.

依据民族教育学-民族心理学分析哈萨克族家庭的民族社会关系

KONYRBAYEVA SARASH SAHIYEVNA

基础教育系副教授,
教育学候选人.
哈萨克国家女子大学,阿拉木图
pedsheberlik@mail.ru

摘要

该文章讲述哈萨克民族的精神支柱-家庭的社会脚色问题。年轻人跨入家庭生活时通过“三亲”“社会脚色”概念诠释原则。

关键词： 哈萨克斯坦家庭，民族-社会角色，国家完整、国家概念

ABSTRACT

370

This article discusses the social roles in the family, which is the basis of spiritual and national integrity of the Kazakh people. Basis of preparation of children to family life, given the characteristics of the concept of "Ush zhurt", "ethno-social role."

Keywords: Kazakh family, ethno-social roles, national integrity, national concept

哈萨克民族祖先的社会组织最初是父权家庭，他们组成的部落比父权家庭大很多倍。由哈萨克民族社会基础形成的部落、家族和其所有成员都拥有血缘关系，哈萨克民族的特征、以及他们的生活行为和习俗，由前苏联的人类学家O.Ysmagulov给予积极评价及写到“依据人类学研究，哈萨克斯坦人民古代和现代的基因关系在三千年以来没有断裂” [1; 6.170]. 十八世纪哈萨克民族之间保留了部落习惯，并可以观察到各种亲戚之间的关系。首先，依据上七代男子原则，哈萨克民族完全保留了民族生物、民族文化、民族教育和民族社会的民族精神。

没有直接继承者的情况下，可以观察到亲戚给予的任何帮助。比如说，女孩子出嫁、接新娘、悼念死者、失去财产等等。总之，十八世纪在哈萨克土地先民们传流的民族社会团结不会很容易被破坏。属于哈萨克民族社会有机体的部落，他们的基本组成部分 – 主要由年纪大、拥有高地位、了解经济制度、重视教育系统的长老管理村庄。长老根据年龄特征分为“Abyz”，“Ru Basy”，“El agasy”。家庭成员的社会脚色，主要义务是保护家庭、近邻、部落、近亲、家族和三亲的利益，也就是保护民族精神的完整性。通过家族亲戚关系理论为基础，最初的研究者F.Engels这样说到：“家庭如果不停地发展，亲戚系统不会有任何变化。如果该系统当作生活习惯发展，家庭会超过限制。[2; 6. 231].

哈萨克家庭在教育后代时看待未来生活的主要原则:生理原则、社会原则、宗教原则、社会化原则和持续性原则。

- 满18岁的孩子允许婚姻，身体素质与器官的发展成熟。所以孩子对于家庭生活的生理准备是必要的。
- 父母的年龄越来越老，或者家庭生活维持困难，那成年的孩子建立家庭，通过社会原则创建条件。
- “如果有条件创建婚姻的情况下没有创建婚姻是不合理的”。按照伊斯兰教，创建家庭、婚姻、夫妻生活都是宗教信仰的条件之一。
- 自己努力创建家庭教育和现代化生活可以通过社会化原则实现。
- 继承原则，是继承前辈之路，继承家族，在家谱留下姓名或者为了民族利益，通过需求准备未来的家庭生活。

这些原则通过发展民族社会脚色来实现，哈萨克民族的特点、自然、文化，民族团结都会保留下来。

民族教育学的科学家G.N.Volkov讲述，民族教育学有三种原则。第一 – 自然，第二 – 文化，第三 – 名族。自然原则在教育学分为哲学类。全世界民族都会依据该原则教育后代。心理学的原则之一属于地里环境决定原则。该原则的意义是研究人类心理特征时需要重视习俗习惯。[3; 6. 67].

准备家庭生活时，高年级学生学习民族社会脚色时的自然原则:

- 考虑年龄特征和生理成熟期特征;
- 考虑基因和遗传可能性;
- 发展纯净和坚强的后代、延续家族。

通过文化原则:

- 家庭成员之间保留传统关系时社会脚色的作用;

- 家庭和家族、部落和三亲之间学会民族社会脚色，并在生活中使用；

通过民族原则：

- 发展传播民族社会脚色，并在生活习惯中使用。

家庭生活中民族社会脚色发展教育和社会化问题原则。调整和实施民族社会关系的是民族社会和社会脚色。民族社会脚色发展和社会化家庭、家族、前辈、部落、民族团结、保留民族完整性，加强兄弟之间的**感情和尊重**、传播习俗和文化来实现。

哈萨克民族很多世纪以来，经历过历史冲洗，习俗和传统发展，教育发展和社会要求保留了很多优秀的习俗。其中最主要的是 - “三亲”。**“三亲”原则- 保留亲戚关系的民族社会团结。**“男子有三亲”符合父权意识，不管是男人或是女人，从建立家庭开始，亲戚关系通过三亲繁衍。三亲的第一亲是-**父家亲戚**。是父亲的亲生兄弟和父亲前辈们的兄弟。也就是前七辈男子的兄弟。自己家庭的父亲、母亲、爷爷奶奶、哥哥弟弟、姐妹姐妹。还有自己兄弟的伴侣：**嫂子和新娘、姐夫和妹夫、嫂子们**在同一的家庭内通过亲戚关系履行自己的义务和社会脚色。

第二亲 - 母家亲戚。亲生母亲的亲戚。也就是母亲的父亲母亲、爷爷奶奶、哥哥弟弟、姐妹姐妹和他们的伴侣和孩子们。舅舅的孩子叫外甥，保留了所有亲属关系，外婆的孩子之间叫“外甥”。因为他们属于其它家族。

第三亲 - 婆家亲戚：男人媳妇家的亲戚，或者对于女人来说是丈夫家的亲戚。对于新娘：**公公和婆婆、哥哥嫂子、姐姐姐夫、弟弟和新娘、妹妹和妹夫和其它**。对于女婿：**公公和婆婆、哥哥和嫂子、姐姐和姐夫、弟弟和新娘、妹妹和妹夫为亲戚**。

民族社会脚色在“三亲”框架下发展自己的作用。民间说“**父家亲戚 - 爱嫉妒，婆家亲戚 - 爱挑剔，母家亲戚 - 爱批评**”。这虽然是民族心理学描述，社会教育学方面可以发现这是三亲的教育方式。也就是说，哈萨克男子或者女子对于三亲要符合三种不同的原则来进行社会化。“爱嫉妒”，“爱挑剔”，“爱批评”原则 - **是提高人素质的严格要求**。父家亲戚的爱嫉妒，也就是说父家兄弟对于自己的亲戚要求非常高。在哈萨克语词典里“爱嫉妒 - 小气、嫉妒”的意思 [4; 6.232]。哈萨克民族给自己亲戚对所有的事情要进行汇报。上路之前说再见，来时问好，开始做一件事之间讨论，自己请宴时给兄弟们表示尊敬，**在他们请宴或者悼念会时尽量帮助**。满足这些的要

求非常难，不是所有人能做到，所以亲戚会很容易生气。兄弟之间的不满就是因为这些义务没有正确的完成。所以叫“爱嫉妒”。即此，这也是调节兄弟之间民族社会关系的最高要求。

“爱挑剔”和“爱嫉妒” – 其它家族的要求非常高。属于爱挑剔的婆家亲戚“看你的领子和手的长度，如果太老实会被欺负，如果厉害会被认可”。从社会角度上对付和要求，适应生活习俗 – 从心理方面需要技巧。公公婆婆和父亲母亲之间的关系 – 是保留团结的最基础。民族社会脚色和民族社会关系在这里最容易被挑剔。

“母家亲戚 – 爱批评，如果优秀会被宠，如果差会得到帮助，在任何时候和任何情况下会默默帮助”，批评的主要目的可以观察到好的心意。虽然“外甥不是一个家族”，“女子的后代都属于亲戚”，并没有退往门之外。“排队爱女子的孩子”，表示他们属于其它家族。“如果有财产，为什么外甥不能当家族”，这样来激励他们的生活。外甥对于母家亲戚有自由权，“如果打外甥，不会有好下场”，这样母家亲戚对于外甥使用自由教育。母家亲戚从小教育孩子和社会化有自己的帮助，并且有重要的作用。

该“三亲”的男子或者女子教育有自己的生活适应-社会化、教育方式、心理方式。“三亲”成员的角色 – 可以发现有一定自己的作用。

“父家亲戚” – 也就是带你来这个世界的父亲和母亲。在这里“父亲”和“爷爷”的称呼不能混。“爷爷”是父亲的下一个称呼。诗人阿拜说到：“父家六兄弟，母家四兄弟，我不会孤单的生活”，爷爷现在也是父亲的正式称呼。为了明确家庭里的社会脚色，我们详细分析讲解。

在哈萨克家庭，爷爷奶奶的教育非常重要。是父亲的父亲，对于家庭教育非常重要的人物是爷爷。在低位上比父亲高，生活经验丰富，会情感和善良方面的教育，也是家庭支柱。在教育孩子方面最重要的脚色是爷爷的。在自己家庭和其它孩子兄弟之间的社会问题帮助解决的长辈们，调整民族社会关系，带领保留民族社会脚色。奶奶 – 不只是在家庭，也会调整其它孩子家庭里的关系，在孩子适应生活时会通过最简单的方式-善良来表达的智慧者，家庭的黄金宝藏。通过保留习俗和传统、促进家庭价值观来调整民族社会关系。父亲 – 家庭的主人，地位非常高的人物。父亲的地位和权威比父亲的教育作用更大一些。爷爷和奶奶通过教育在家里培养的孩子在各方面社会化和脚色适应更快一些。一方面也是教育结果，也是固定的劳累的通过善良给予的教育结果。

父亲 – 家庭的主人。男人全权对家庭成员承担责任。「家庭主人」的名称也是因为这个原因被称呼。为家里挣钱，照顾家庭成员和牧畜财产，为孩子成长创造条件，维持兄弟之间的关系。女人 – 家庭的核心。从生孩子开始，按时喂奶、照顾养孩子、给予教育 – 是女人 – 也就是母亲的直接职责。在家里，家庭成员的卫生、做饭、干家务活、建立亲戚之间的社会关系都是女人的义务。**父亲和母亲 – 在家里**让孩子社会化的重要人物，让自己的孩子符合时代得到教育而创造条件。在所有事情面前当榜样。父亲母亲会真心的呵护。

在家庭里男孩子的脚色也需要符合父母的要求给予教育。长子在家里为其它孩子给予照顾。最小的男孩子 – «家庭» 的主人。跟父母关系最近，因为：长大以后跟父母一起住的孩子是最小的儿子。家里唯一的儿子会被父母宠爱，也是父亲最信任的住手。外边活儿都需要承担：**打柴挑水、养家畜、准备饲草、院子的清洁。**如果家里没有女孩子的情况下，家里的活儿也需要跟母亲分担。去市场、商店买食品、家用产品、钉钉子、维修等简单的活儿也需要承担。在家里没有任何人的情况下自己承担家务活儿(做饭、洗衣服、针线活儿等等)。

女孩子由于自然原因对于家务活儿更加适应一些。从小开始与布娃娃玩耍的作用非常重要。自己清理吃饭的碗开始，应该知道餐桌上需要摆放的东西和碗、洗衣服、插灰尘、养花、打扫卫生等等活儿都需要慢慢学会。从12-13岁开始学会做饭。针线活儿、整理摆设房间灯活儿都是女孩子的直接义务。女孩子承担的责任也不小。照顾和帮助家里其它的孩子。家里有女孩子也有自己独特的趣味。敏感和善良是家庭脚色的重要因素。对于自然变化也需要培养女孩子。母亲或者嫂子和其它年龄大的女孩子需要避开讲话、保留秘密非常重要。需要告知责任的重要性。

家庭里新娘的脚色，需要尊重家人，执行家里的家务活儿，维持家庭的关系，都与新年的行为有关系。不允许称呼婆家成员的姓名 – 换名字，**尊敬、得到祝福、问好、得到感谢**等等行为都是新娘需要表示尊重的重要因素。主要的目的：**在新环境**得到自己的地位、表示尊敬、适应和传播后代。

嫂子的脚色，通过照顾家庭的成员来实现自己的义务。虽然比新娘大，但还是给丈夫的弟弟妹妹起好听的名字 – **嫂子**适应新环境的要求之一。给弟弟们挑选新娘时提建议。因为，在同一的家庭里会与新娘一起分担家务活儿和生活。还会告诉得到女孩子心情的心理说明和建议。“幸运

的男子会得到嫂子的帮助”，也就是嫂子会真心的帮助弟弟。对于女孩子来说，嫂子也是最近的亲人。会分享自己的经验，讲真心话，所以嫂子的社会意义较高。嫂子在民族社会的角色中责任很大，真情也很重要。

哈萨克家庭中女婿的角色也很重要。女婿需要与婆家的从大到小与所有成员拥有好的关系 – 因为是调整两个家庭关系的重要因素。在大型会议室，给女婿分的任务都会按照他的关系来分担。「女婿有义务承担所有责任」这个谚语表达了女婿帮助了哪些家务活儿。如果感情非常好，那有这样一句话，「好的姐夫同父亲一样」。女婿角色在婆家起到作用并得到评价。我们民族女婿在兄弟之间的喜宴和悼念会时会有专门的任务，“上帝也尊重自己的女婿”，这样表示对于女婿的尊重。宰畜时，会给予女婿专门的部位-胸部，嫂子们执行民族社会关系，发展尊重[5; 6. 36-37].

“干爹”和“干妈”角色也保留到至今，母亲家远的女孩子，或者出门找专业的男子，或者没有亲戚的孤儿，亲戚们通过这样的方式来表现哈萨克民族的亲情感和慈善感“...认亲之间的关系比亲生父亲和亲生孩子之间的关系更亲。认亲不一定是同一个部落的。可以给任何远出的人、孤儿当认亲。尽最大的量照顾认的孩子。认亲之间的孩子不能彼此通婚。“是父亲的干儿子”-Sisembai一辈子非常尊重他”， - 非常著名的建筑师S.Nazarbekuly说到 [6; 6. 79].

哈萨克民族生活中社会角色非常重要。亲戚关系和社会角色的描述不止这些，通过民族社会角色可以全方面的了解。亲戚之间的关系，哈萨克民族社会角色根据现代优化了性质，为了不丢失民族特点，珍惜价值观和提高教育重要性有着很大的作用。为了保留哈萨克家庭亲戚之间的关系，彼此尊重、民族精神、团结是最基础。

参考文献:

1. Ismagulov O. 哈萨克斯坦民族人类学. A. 1982. – 228 页.
2. Marks K., Engels F. 挑选文章. – 3 集. – 阿拉木图:哈萨克斯坦. 1981. - 636 页.
3. Volkov G.N. 民族教育学 ... M.: VLADOS印刷中心, 2000. - 432 页.
4. 哈萨克语言词典. 阿拉木图. 1999. -776 页.
5. Konyrbayeva S.S.家庭: 孩子与父母.阿拉木图, 2006. 198 页.
6. 男子的三亲: (亲戚关系之间的故事全集). – A.Estenov – 阿拉木图, 2006. -191 页.

КӨНЕ ТҮРІКТЕР ТАРИХЫ

ҚОЖАКЕЕВА Л.Т.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің профессоры, тарих ғылымдарының докторы.

ЖЫЛҚЫШЫБАЕВА Қ.Қ.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің доценті, тарих ғылымдарының кандидаты.

АХМЕТОВА Ж.

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің аға оқытушысы, тарих ғылымдарының кандидаты.

Түйіндеме: Мақалада Қазақ хандығының құрылуына дейінгі YI-XV ғасырлардың Түрік кезеңінде өмір сүрген мемлекеттер: Түрік қағанаты, Түргеш қағанаты, Қарлұқ-Қарахан мемлекеттері туралы мәселелер қарастырылған. Әлем тарихының аясынан алып қарасақ, көне түрік халқы мен ол құрған мемлекеттің тарихы, адамзат тарихынан алатын орны орасан зор маңызды. YI ғасырдың аяқ кезінде Түрік қағанатының шекарасы батыста Византиямен, солтүстікте Персиямен, тіпті Үндістанмен, ал шығыста Қытаймен тұйықталған десек, осы бір елдер тарихының саяси-тарихы біз сөз етіп отырған кезеңде Түрік мемлекетінің тағдырымен байланысты болғаны өзінен-өзі түсінікті. Түрік мемлекетінің құрылуы бүкіл адамзат тарихында белгілі дәрежеде бетбұрыс кезең болды, өйткені сол кезге дейін Орта теңіз мәдениеті мен Қиыр Шығыс мәдениеті, бір-бірінің дүниеде бар екенін білсе де, басы қосылмаған еді. Шетсіз-шексіз далалар мен заңғар таулар Шығыс пен Батыстың қарым-қатынасына кедергі жасады. Тек кейінірек барып, темір үзеңгіні жасау және арба орнына теңдеу әбзелдерін ойлап табу керуендердің шөлдер мен асулардан көп қиналмай, оңайырақ өтулеріне жағдай жасады. Сол себепті де YI ғасырдан бастап қытайлар Константинополь базарының нарқымен санасуына, ал византиялықтардың қытай патшасы найзагерлерінің санын есептеп отыруына тура келді.

Түркілердің бірігуінің мемлекеттік құрылымдардың шеңберіндегі барлық тарихи кезеңі саяси аренада бірін-бірі жүйелі ауыстырып отырған тайпалардың белсенділігімен тығыз байланысты. Түрік, Түргеш, Ұйғыр, Қырғыз, Қарлұқ, Оғыз, Қимақ қағанаттарының өмір сүруі Қазақстан территориясында мемлекеттік құрылымдардың көпғасырлық дәстүрлері болғанын, тайпалардың бірлікке ұмтылғанын дәлелдейді. Оғыздардың Арал жағалауы мен Батыс Қазақстанға орын ауыстыруы оңайға соққан жоқ. Олардың мұнда орнығуында Арал жағалауындағы екі тайпаның - бесенелердің (печенегтердің), қанғарлардың және басқа да сақ-массагет тегінен тараған әулеттердің қарсылығын, ал одан әрі батысқа жылжуында сарматтардың ұрпақтарын және фин-угор тайпаларының қарсылығын күшпен басуына тура келді. Оғыз мемлекеті X ғасырда Еуразия далаларындағы әскери-саяси өмірде зор рөл атқарған елеулі күшке айналды.

Түркі тілдес тайпалардың мемлекеттік нығаюының келесі кезеңі Қазақстанның шығыс және солтүстік аймақтарын мекендеген қыпшақ және қимақ тайпаларымен байланысты. Осы тарихи процестің жаңа, мейлінше кемелденген сатысына құрамына тек аталған тайпалар ғана емес, Мәуреннахр тұрғындары кірген Қарахандар мемлекеті жетеді. Міне осындай жағдайда түріктер тек арадағы дәнекер рөлін атқарып қана қоймай, сонымен бірге өз мәдениетін де дамытып, оны Қытай, Иран, Византия, Үндістан мәдениетіне қарсы қоюға болады деп есептеген. Осынау өзгеше дала мәдениетінің сүйексінді дәстүрлері мен терең тамырлары бартұғын, бірақ, біз онымен, отырықшы халықтар мәдениетіне қарағанда, болмашы дәрежеде ғана таныспыз.

Кілт сөздер: Түрік қағанаты, мемлекеттер, Қазақ хандығы, ғұндар, халық, қаған, этнос, түркі тілдес тайпалар, қоғам, территория, әулет.

HISTORY OF ANCIENT TURKS

KOZHAKKEVA L.T. - Doctor of Historical Sciences, Professor of the Kazakh State Women's Pedagogical University.

ZHYLKYSHYBAYEVA K.K. - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Kazakh State Women's Pedagogical University.

AKHMETOVA ZHANAT -- Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Kazakh State Women's Pedagogical University

377

ABSTRACT: The article deals with the issues of the Turkic Khaganate, the Turgesh Khanate, the Karluk-Karakhan state, living in the Turkic era of the 12th and 19th centuries, until the formation of the Kazakh Khanate. The history of the ancient Turkish people and the history of the state which was created by them has a great historical significance in the world history. At the end of the sixth century, the Turkic Khaganate in the west was bordered by Byzantium, in north by Persia and India, and in the east by China, it is clear that the political history of these countries at that time was connected with the fate of the Turkish state. The formation of the Turkish state was a turning point in the whole history of mankind, because until that time the Orthodox culture and the Far Eastern culture did not unite despite the fact that they knew about existence of each other in the world. The endless steppes and the glorious mountains impeded the relations of the East and the West. Only later, making a metal stirrup and inventing equipments for carriages made it easier for passengers to pass through the desert and the sea more easily. That is why, from the beginning of the sixth century, the Chinese had to reckon with the market of Constantinople and the Byzantines had to calculate the number of Chinese king's archers.

The historical period of the unification of the Turkic states within the framework of state structures is closely connected with the activities of the tribes, which were systematically changing in the political arena. The survival of the Turkic, Turgesh, Uighur, Kyrgyz, Karluk, Oguz and Kaganaks proves that state structures on the territory of Kazakhstan had centuries-old traditions and that the tribes were striving for unity. The Oguz relocation to the Aral Sea and West Kazakhstan was not easy. They had to settle there by suppressing

resistance by force of two tribes of the Aral Sea (Pechenegs), Kangarians and other clans, and also further to the west, the descendants of the Sarmatians and the Finno-Ugric tribes. In the tenth century the Oguz State became a significant force in the military and political life of the Eurasian steppes.

The next step in strengthening the Turkic tribes is related to the Kipchak and Kekak tribes that inhabited the eastern and northern regions of Kazakhstan. The new, most developed stage of this historical process consists not only of these tribes, but also of the Karakhanids, which included the inhabitants of Murennakhr. In this case, the Turks considered themselves not only as a connector, but also they developed their culture and believed that they can oppose to the Chinese, Iranian, Byzantine, Indian cultures. There are traditions and deep roots in this unique culture of the steppes, but we are, to a lesser degree, familiar with it than the culture of the sedentary people.

KEY WORDS: Turkish khanate, states, Kazakh Khanate, Huns, people, kagan, ethnos, Turkic tribes, society, territory, dynasty.

Әрбір халықтың өзін өзгеден айрықша қалыптаған дара тұлғасын, өзгеше мінезі мен мәдениетін, елдігін танып білуі үшін бәрінен бұрын оның этникалық төркін-тамыры мен тұтас тарихын жүйелеп айқындаудан басталары әлемдік қоғамтану ғылымына мәлім. Солай бола тұра еліміз тәуелсіздікке қол жеткізгенге дейінгі отарлық дәуірде осынау аса зәру тақырыпты жан-жақты қарастыруға жол берілмегені де белгілі. Осы олқылықты толтырудың қажеттілігін өткір сезінген қазақ тарихшылары тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында: «Қазақстан тарихы үрдісінің үздіксіздігін, қазақ халқы тарихы мен мәдениетінің ежелден бастап қазіргі күндерге дейінгі сабақтастығын жаңа айқындамалар тұрғысынан ашып көрсетуге әрекет жасау» керек екенін мәлімдеді /1/.

Әлем тарихының аясынан алып қарасақ, көне түрік халқы мен ол құрған мемлекеттің тарихы, адамзат тарихынан алатын орны орасан зор маңызды. Орталық Азия далаларында тарих сахнасында моңғол дәуіріне дейінгі кезең түрік кезеңі екені белгілі. Ғұндар мен түріктердің тағдыр-талайы қандай әрқилы болса, олардың тұрмыс-тіршіліктері, мемлекеттік-этникалық құрылымы, саяси тарихы да, әлем тарихынан алатын орны да, әрқилы болған. Түрік халқының тарихына тоқталатын болсақ, белгілі түрік тарихшысы ол туралы былай деп толғайды: «Өзіміз санатына қосып отырған түрік қауымы тарихқа тек 4 мың жылдан бері ғана ене бастады. Солай бола тұра біз түріктердің тарихын, олардың тарихқа белгілі тұңғыш патшалығын құрған түріктің ұлы қағаны Тұман (Теоман) жабғудан бері ғана білеміз. Олай болғанда түріктердің тарихтағы хикаялары кейінгі 2200 жылдың о жақ, бұ жағынан әрбісе керек».

Ғұндар мен көктүріктердің этникалық тегі мен этномәдениетін, ұлттық идеологиясын жан-жақты зерттеген Л.Н.Гумилев түрік-қазақ тарихшыларына бағдар сілтеп: «Түріктердің қоғамдық тұрмысы мен әлеуметтік институттарының маңызы зор: ел, еншілік-тәспихтық жүйе, шендер иерархиясы, әскери тәртіп, елшілік үрдісі, сол сияқты көрші елдердің идеологиялық жүйелеріне қарама-қарсы

қоятын мұқият әзірленген дүниетанымының болғаны таң қалдырмай қоймайды» дейді /2/.

Көне түріктердің Қытай мен Иранға қоныстас көрші болуы, олардың іс-әрекеттері, осынау елдердің әлеуметтік және саяси тарихымен бірге өріліп, байланысып кеткен, сондықтан да оқиғалар жүрісін қалпына келтіру үшін, біз олардың әрқайсысының тарихын назардан тыс қалдырмауымыз керек.

ҮІ ғасырдың аяқ кезінде Түрік қағанатының шекарасы батыста Византиямен, солтүстікте Персиямен, тіпті Үндістанмен, ал шығыста Қытаймен тұйықталған десек, осы бір елдер тарихының саяси тарихы біз сөз етіп отырған кезеңде Түрік мемлекетінің тағдырымен байланысты болғаны өзінен-өзі түсінікті. Түрік мемлекетінің құрылуы бүкіл адамзат тарихында белгілі дәрежеде бетбұрыс кезең болды, өйткені сол кезге дейін Орта теңіз мәдениеті мен Қиыр Шығыс мәдениеті, бір-бірінің дүниеде бар екенін білсе де, басы қосылмаған еді. Шетсіз-шексіз далалар мен заңғар таулар Шығыс пен Батыстың қарым-қатынасына кедергі жасады. Тек кейінірек барып, темір үзеңгіні жасау және арба орнына теңдеу әбзелдерін ойлап табу керуендердің шөлдер мен асулардан көп қиналмай, оңайырақ өтулеріне жағдай жасады. Сол себепті де ҮІ ғасырдан бастап қытайлар Константинополь базарының нарқымен санасуына, ал византиялықтардың қытай патшасы найзагерлерінің санын есептеп отыруына тура келді.

Міне осындай жағдайда түріктер тек арадағы дәнекер ролін атқарып қана қоймай, сонымен бірге өз мәдениетін де дамытып, оны Қытай, Иран, Византия, Үндістан мәдениетіне қарсы қоюға болады деп есептеген. Осынау өзгеше дала мәдениетінің сүйексінді дәстүрлері мен терең тамырлары бартұғын, бірақ, біз онымен, отырықшы халықтар мәдениетіне қарағанда, болмашы дәрежеде ғана таныспыз /3/.

Түріктер сонау ҮІ ғасырдың басында-ақ мемлекеттік ұғым-түсінігі қалыптасып қана қоймай, империялық, ұлы қағанаттық санасы әбден орныққан, «халықтық рух» барынша салтанат құрған, өзін-өзі толық таныған супер этнос болған. Көктүріктер құрған екі Түрік қағанаты, Түргеш қағанаты, Қарлұқ-Қарахан мемлекеттері дәстүрлі «халықтық рух» пен ұлттық мемлекеттік идеяны берік ұстанып, «түрік қауымдастарының тарихтағы хикаяларын» жалғастырушы халық ретінде өмір сүріп, адамзат тарихынан өзінің құрметті орнын алғандығына бұл күндері тарихшылар күмән келтірмейді.

Қазақстан халықтарының өміріндегі бұдан кейінгі, күні бүгінге дейінгі оқиғалар адамзат өркениеті тарихында геополитикалық мәнге ие, әрі онымен дәйекті байланыста өтіп отырады. Дешті Қыпшақтың тек мәдениет саласындағы ғана емес, сондай-ақ адамзаттың қоғамдағы орнығуы мәселесіндегі де жетістіктері жалпы өркениетке мол үлес болып қосылады. Көптеген ғасырларға созылған күрделі тарихи оқиғаларды қысқаша шолып, сараласак, Қазақстан үшін мейлінше мәндірегі түркі тілді тайпалардың біртұтас халық болып бірігуге ғасырлар бойы ұмтылуы болып табылады. Орталық Азиядағы көптеген тайпалар мен халықтардың потенциалдық мүмкіндігі мен белсенділігін және жалпы адамзаттық дамудың барысын ескерсек, олардың бірігуі сөзсіз құбылыс еді/4/.

Түркі тілді тайпалардың бірлесу, тұтасу процесі, ең алдымен, ішкі әлеуметтік-экономикалық дамумен, әлеуметтік теңсіздіктің күшеюімен, қоғамның жоғарғы қабатындағылардың қолына биліктің, негізгі өндірістік құралдың жинақталуы және байлықтың молаюымен тығыз байланысты. Бұл қоғамдық топтарды туғызған мемлекет, басқа елдердегі сияқты, жеке меншік иелерінің мүддесін қорғауға және қалыптасқан заттай теңсіздікті заңдастыруға арналған орган болды.

Түркілердің бірігуінің мемлекеттік құрылымдардың шеңберіндегі барлық тарихи кезеңі саяси аренада бірін-бірі жүйелі ауыстырып отырған тайпалардың белсенділігімен тығыз байланысты. Түрік, Түргеш, Ұйғыр, Қырғыз, Қарлұқ, Оғыз, Қимақ қағанаттарының өмір сүруі Қазақстан территориясында мемлекеттік құрылымдардың көпғасырлық дәстүрлері болғанын, тайпалардың бірлікке ұмтылғанын дәлелдейді. Аталған мемлекеттердің тарихына қысқаша тоқтала кетсек, ерте орта ғасырды зерттеген авторлар Қарлұқ мемлекеті 766 жылға дейін Талас өзені жағалауы мен Батыс Тянь-Шаньды қосып есептегенде бүкіл Жетісу атырабын иеленді деп көрсетеді. Қарлұқтардың бұл жерлерді иелену жолындағы күресі табанды түрде әрі ұзақ жүргізіледі. Әсіресе, өздерінің шежірелеріне қарағанда, ата мекені Талас пен Ыстықкөл жағалауы болған/5/. Қарлұқтар «Орта Азиядағы далалық мәдениеттің жалғыз қорғаушысы» болып қалады да, арабтардың исламды орнықтыруына қарсы екі жүз жыл нәтижесіз күрес жүргізеді/6/.

Оғыздардың Арал жағалауы мен Батыс Қазақстанға орын ауыстыруы оңайға соққан жоқ. Олардың мұнда орнығуында Арал жағалауындағы екі тайпаның-бесенелердің (печенегтердің), қанғарлардың және басқа да сақ-массагет тегінен тараған әулеттердің қарсылығын, ал одан әрі батысқа жылжуында сарматтардың ұрпақтарын және фин-угор тайпаларының қарсылығын күшпен басуына тура келді. Оғыз мемлекеті X ғасырда Еуразия далаларындағы әскери-саяси өмірде зор рөл атқарған елеулі күшке айналды/7/.

Түркі тілдес тайпалардың мемлекеттік нығаюының келесі кезеңі Қазақстанның шығыс және солтүстік аймақтарын мекендеген қыпшақ және қимақ тайпаларымен байланысты. Соңғысы X ғасырдың басында Ертіс өзенінің ортаңғы ағысында, солтүстік-шығыс Жетісуда «байғу», «жабғу» деген дәреже иеленген, ал IX ғасырдың соңында X ғасырдың басында жалпытүркілік қаған дәрежесін иеленген билеушілері бар мемлекет құрады/8/.

Жоғарыда аталған мемлекеттік құрылымдардың тууының негізгі себепшісі жеке меншіктің дамуына байланысты әлеуметтік теңсіздіктің күшеюі, мәжбүрлі еңбектің өрістеуі, азшылықтың қолына негізгі материалдық байлықтың топтасуы, капиталдың жинақталуының күшеюі болғаны анық. Түркілік және түркі тілдес халықтардың мемлекеттері, барлық өркениетті елдегідей, қалыптасқан әлеуметтік құрылымды қорғау мен заңдастыруға арналған тұтқа болды. Түркі мемлекеттерінің дамуын сыртқы факторлар, әсіресе, көрші тайпалармен, халықтармен (Хандар, жуань-жуандар, қарақытайлар, арабтар, саманидтер) ғасырлар бойғы күрестер тездете түсті /1,12/.

Осы тарихи процестің жаңа, мейлінше кемелденген сатысына құрамына тек аталған тайпалар ғана емес, Мәуреннахр тұрғындары кірген Қарахандар мемлекеті жетеді. XI ғасырда Қарахандар мемлекетіне Шығыс Түркістан, Жетісу және Сырдарияның

шығысында жатқан қазіргі Орта Азия мен Қазақстанның басқа да жерлері кірді. Қазақстанның оңтүстік бөлігіндегі қала салу мен жер шаруашылығы мәдениетінің гүлденуі дәл осы кезеңде жүзеге асты. Атақты ұлы ойшылдардың ғылыми, тарихи еңбектері дүниеге келді. Жазба деректерде берік қалыптасқан жер қатынастары, заңдастырылған жер үлесі (икта, мукта) жөнінде мәлімет бар. XI-XII ғасырларда Қашқарда қарахан (қарлұқ-оғыз) әдеби тілі қалыптасады. Осы кезеңнен бастап ежелгі Түркістанның барлық территориясында «түрік» этнонимі бекиді және ол Қарахандар мемлекеті әскери-саяси, әлеуметтік-экономикалық дәстүрлерінен нәр алған бұрынғы мемлекеттік бірлестіктердің негізін құрайтын барлық ру-тайпалық атаулардан үстем түседі. Қарахандар мемлекетінде орталықтанған мемлекетке тән барлық белгілер болады. Әйткенмен, XIII ғасырдың басындағы қайғылы оқиғалар түркі тілдес халықтар мен бірлестіктердің біртұтас мемлекетке бірігуінің даму барысын бұзады. Сөйтіп, тарихи оқиғалар салдарынан қазақтардың, өзбектердің, түркімендердің, қырғыздардың көшпелі мемлекеттері кейінірек, XV ғасырда ғана қалыптасады.

Яғни, Қазақ хандығы – ежелгі үйсіндер мен көк түріктер қағанатынан бастап, өзіне дейінгі барлық түркі мемлекеттерінің негізгі мұрагері болып табылады. Оның пайда болуы мен даму тарихының көпғасырлық дәстүрі мен терең тамыры бар. Сондықтан қазіргі тәуелсіздік жағдайында Түркі қағанаттарының тарихын зерттеу негізгі өзекті тақырыптардың бірі болып саналады..

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кемал Ақышев.Қазақ мемлекеті:қайнар көзі,даму кезеңдері,тұрақтануы.Қазақ тарихы.\\ №3(96), 2009 ж.
- 2.Л.Н. Гумилев.Хұндар.-Алматы, «Қазақстан». 1995 ж.
- 3.Л.Н.Гумилев.Көне Түріктер.- Алматы, «Білім». 1994 ж.
4. Қазақ тарихы.\\ № 3, 1995 ж.
5. Бичурин Н.Я. Собрание сведенияи... 1-т. 347 бет.
6. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. 271-272-беттер.
7. Толстов С.П. огузы, печенеги и море Даукара. Советская этнография 4,1. Алматы, 1977,
353-363 беттер.
8. Кумеков Б.Е. Кимаки Кыпчаки. История Казахской ССР. 1-т.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРЫ МЕН ШАРТТАРЫ

Ж.Ғ.М., аға оқытушы САДЫКОВА ДАМЕЖАН

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

АМЕТОВА БИБГУЛ

3 курс студенті

Қазақ Ұлттық аграрлық университеті

Алматы қаласы

ӘДІЛХАН ҚУАНЫШ

2 курс студенті

С.Сейфулин атындағы аграрлық университеті

Астана қаласы

Түйіндеме: Халықаралық туризм - бұл өте күрделі және сирек кездесетін құбылыс. Бәрімізге белгілі, мемлекеттің сыртқы экономикалық байланысы айырбастың әр түрлі формалары арқылы іске асады; аманат кассасындағы ақша, шетелдік салымдар, халықтардың көшіп-қонуы, мәдениет төңірегіндегі айырбас, сауда қызмет көрсету және тағы басқалар. Халықаралық туризм - қазіргі кезеңде мемлекеттердің ішкі және сыртқы экономикалық-әлеуметтік дамуы мен әлемдік экономиканың, сыртқы сауда, халықаралық қатынастардың нығаюына әсер етеді. Сыртқы экономикалық байланыстар, шетелдік инвестиция, миграция, қаржы саласы, сауда, мәдени-тарихи байланыстар, бір-бірімен іс-тәжірибе алмасу арқылы жүзеге асырылады. Кез-келген мемлекеттің ішкі және сыртқы экономикалық дамуы мемлекеттің қаржы айналымы мен сауда қатынастарына байланысы айқындалады. Халықаралық туризм туристік іс-әрекеттің жан-жақты салаларының дамуы мен ерекшеленеді. Халықаралық рынокта туристік қызмет түрлерінің сұранысқа ие болуы, ондағы қызмет түрлерінің (тамақтану, қону, экскурсиялық іс-әрекеттердің) әлемдік деңгейге сәйкес болуы халықаралық туризмнің дамуын айқындайды. Қазіргі уақытта халықаралық туризмді ұйымдастырудың жаңа формалары қалыптасты. Туристік фирмалар мен тур агенстволардың қызметінің бәсекелестігі мен көлік қызметінің дамуы, жарнамалық және ақпараттық іс-әрекеттің сұранысқа сәйкес болуы қамтылды. Халықаралық туризм халықаралық қатынастардың бір саласы болғанымен сыртқы экономикалық байланыста өзіне тән өзгешелік пен ерекшеленеді. Біріншіден, халықаралық рынокта сатып алу, сатуда қонақ үй, тамақтану базасы, экскурсия, тұрмыстық қызмет түрлері т.б. қызмет түрлері тауар ретінде туристерді қызықтыруы қажет. Туризм дамыған аймақтағы туристік рекреациялық ресурстар экономикалық - әлеуметтік тұрғыдан маңызды деп саналады.

Екіншіден, туристерге тауар және қызмет өнімдері қозғалыссыз орында қажеттіліктерді қанағаттандырады. Халықаралық экономикалық байланыстардың айырықша түрі болып табылатын халықаралық туризм қазіргі кезде жедел дамып келеді.

THE MAIN FACTORS OF DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE INTERNATIONAL AND CONDITIONS

senior teacher Sadykova Damezhan

Master of Natural Sciences, Kazakh State Women's Pedagogical University

Ammetova Bibigul

3rd year student, Kazakh National Agrarian University

Adilkhan Kuanysh

2nd year student, S.Seifullin Agricultural University

Astana city

Abstract: International tourism is a very complex and rare phenomenon. As is well known, the foreign economic relations of the state are realized through different forms of exchange; money in savings bank, foreign investments, immigration, cultural exchange, trade services, and more. International tourism - at the current stage influences the internal and external economic and social development of states and strengthening of world economy, foreign trade and international relations. Foreign economic relations, foreign investment, migration, financial sector, trade, cultural and historical ties are carried out by exchange of experiences with each other. The internal and external economic development of any state determines the relationship between the state's financial turnover and trade relations. International tourism is differs by the development of comprehensive tourism activities. Demand for tourism activities in the international market, compliance with international standards of activities (nutrition, landing, excursion activities) will determine the development of international tourism. At present, new forms of international tourism have been formed. Competitiveness of tourism agencies and tour agencies, and the development of transport services, advertising and information activities are in line with the demand. Although international tourism is one of the areas of international relations, it is characteristic for foreign economic relations. First of all, in the international market, sale of hotels, meals, excursions, household services, etc. types of activities should be of interest to tourists. Tourism recreational resources in the developed region are considered to be economically and socially significant.

Secondly, tourists are meeting the needs of goods and services in a stationary location. International tourism, which is a distinctive feature of international economic relations, is now rapidly developing.

Халықаралық туризмнің дамуына жәрдемін тигізетін негізгі факторларды статикалық және динамикалық деп екіге бөлуге болады. Оның біріншісіне жататындар: табиғи-географиялық факторлар жиынтығы. Олардың өзгермейтін және келе бермейтін маңызы бар. Адам оны тек қана өзінің керегіне ыңғайлап, пайдалануға қолайлы етеді. Екіншісіне жататындар: демографиялық, әлеуметтік-экономикалық, материалдық-техникалық және саяси факторлар. Бұл факторлардың бағасы мен маңызы кеңістік пен уақыт аралығында өзгеріп тұруы мүмкін. Халықаралық туризмнің дамуының табиғи-географиялық факторлары сұлу, бай табиғат, климат, жер бедерлерінің көрінісінен табылады. Табиғаттың жаратылысы бойынша рекреациялық шаруашылыққа дейін табиғи элементтер мен кешендер алғашқыда рекреациялық іс-әрекеттің жағдайы ретінде болады. Рекреациялық сұраныстың пайда болуының арқасында оларға баға беріліп, технологиялық деңгейге дейін жеткізілінеді, содан кейін туристік-рекреациялық ресурсқа өтеді. Сол сияқты процестер әлеуметтік-экономикалық объектілер экскурсиялық туристік-рекреациялық ресурстарға өткенде де қайталады. Сұраныстың көбеюі және рекреациялық құндылық мөлшерінің дамуы халықтың мәдени деңгейінің көтерілуі пайдаланылатын объектілердің шеңберінің кеңеюіне әсерін тигізеді, олардың көбісі арнайы өңдеуден өткеннен кейін экскурсиялық шараларға ұсынылады. Әлемдегі демографиялық

факторлардың екінші Дүниежүзілік соғыстан кейін бірқатар жалпыға бірдей сипаты болды. Бұл кезеңнің ерекшелігі - әлемдегі, еуропалық елдердегі және дамушы елдердегі халықтың санының өсуі. Әлемдегі халықтың санының өсуінің қарқынына тура сәйкес туристердің де санының өсетіндігін зерттеулердің нәтижесі көрсетеді. Жердегі халықтың орналасуының жылдамдығы тұтынушылар санын өсіріп, туристік нарықты кеңейтеді. Соңғы он жылдықтағы демографиялық жарылыс дамушы елдерде ғана болып жатыр, ондағы төменгі өмір деңгейі, кедейшілік жалпы демалыс пен туризмді ұйымдастырудың жолындағы басты кедергі болып табылады. Туристердің негізгі санын өсіріп отырған индустриясы дамыған елдерде оған керісінше, туудың төмендеуінен халықтың саны нашар өсуде. Экономикалық және демографиялық өсудің полюстерінің болуы әлемдегі туристік сұраныстың қалыптасуына территориялық теңсіздік туғызады. Халықтың жас құрамы туристік сұранысқа елеулі әсерін тигізеді. Өркендеген Батыс елдерінде туристік сұраныс негізінен 30-50 жастың арасына келеді. Дегенмен, соңғы жылдары туризм нарқында жасы 55-70 жоғары адамдардың да саны өсуде. Урбандалу процесі қалаларда көрініп келе жатыр. Әсіресе ғылыми-техникалық прогресс дәуірінде халқы өсіп, экономикасы дамып, урбандалу процесі индустриализацияның басталуымен едәуір жылдамдады. Жер шарының тұрғындарының жартысы қалаларға жиналған, оның саны өсе түсуде. Қазіргі ірі қала адам өміріне екі жақты әсерін тигізеді. Бір жағынан, адамдардың материалдық-техникалық, әлеуметтік-экономикалық жағдайлары жақсарса, екінші жағынан, қала өмірінің жылдамдығынан, ауасының ластануынан адамның жүйкесі мен психологиясына қысым көбейеді. Туристік сұраныс пен рекреациялық қажеттіліктің қалыптасуында урбандалудың рөлі зор. Қала неғұрлым үлкен болса, оның тұрғындарының демалысты қаладан тыс жерде өткізуге ынтасы соғұрлым жоғары болады. Халықаралық туризмнің өсуінде әлеуметтік-экономикалық факторлардың ерекше маңызы бар. Оның ішінде басты орын алатыны — ұлттық табыс. Ұлттық табыстың өсуі мен саяхаттардың көбеюінің өзара байланыстылығы әбден қисынды және түсінікті. Бірақ та туристік саяхаттың көбеюі — адамның жақсы тұрмысына ғана тәуелді емес, сонымен қатар бос уақыттың ұзақтығына да байланысты. Соңғы 15-20 жылда Еуропа елдерінің көбінде адамдардың бос уақыты едәуір ұзарды. Төленетін жылдық демалыстың ұзаруы қазіргі болып жатқан ғылыми-техникалық революцияға байланысты болып отыр, өйткені онда ақыл-ой еңбегі артады, өндіріске және тұрмысқа ынта қою күшейеді, қоршаған ортаның жағдайы нашарлайды. Міне, осының барлығы адамдарға физикалық және психологиялық қысым туғызады және олардың еңбек қабілетін қалпына келтіруді қажет етеді. Белсенді демалыс туризм арқылы, бұл мақсаттар жылдам және тиімді орындалады. Халықаралық туризмнің өсуіне әсерін тигізетін әлеуметтік-экономикалық факторларға жатқызуға болатындар: халықтың білімі мен мәдениет деңгейінің жоғарылауы және эстетикалық талғамының өсуі. Әрине, халықтың ондай талғамдары туристік саяхаттар кезінде ғана толықтырылады. Туристік іс-әрекеттің жиілігі мен белсенділігіне және мөлшерінің көтерілуіне жасалынатын маңызды жағдай - ол халықтың нақты табысының өсуі. Қазіргі шақта жер шарының әрбір тұрғыны XIX — XX ғасырларда тұрған өздерінің ата тегінен орташа есеппен 4,5 есе бай тұрады. Материалдық тұрмыс жағдай деңгейінің өсіп жақсаруымен жеке тұтыну құрылымында заңдылық түрде өзгерістер болады. Мамандардың талдауына қарасақ, жан басына шаққандағы ұлттық өнімнің жалпы көрсеткіші мен азаматтардың көшіп-

кону рекреациясының арасындағы тура сәйкестіктігін байқаймыз. Бұндай зерттеулер елде өмір деңгейі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым демалыс кезіндегі саяхатшылар да көп болатындығын көрсетеді. Өткен дәуірлерде бос уақытты қоғамның жеке тұлғалары ғана пайдаланса, онан айырмашылығы - XX ғасырда әлеуметтік сферада нағыз төңкеріс болды, яғни ол жаппай халық үшін туризмге даңғыл жолы ашылды. Халықаралық туризмнің көтерілген шағы XX ғасырдың 30-шы жылдары болды, бұл кезде индустриалды дамыған елдер жалдаған жұмысшылардың еңбек жағдайын реттейтін заңдар қабылдады. Ол адамдардың демалысқа құқығын бекітті. Туризм үшін ерекше маңызы болғаны демалыстардың енгізілуі; олар АҚШ-та (1914), Жаңа Зеландияда (1919), КСРО-да (1922) және бірнеше елдерде енгізілді. Қазіргі шақта 500 млн нан астам жалданған жұмысшылар, әсіресе Еуропа мен Солтүстік Америкада, жылсайын төленетін демалыс алуға құқық берілді, бұл дегеніміз нақты туристік көрсетілетін қызметті тұтынушылардың пайда болуы. Белсенді туристік іс-әрекет үшін бос уақыт қорының болуы жеткіліксіз. Жаппай туристік қозғалыстың қалыптасуы үшін еңбастысы-өмір деңгейінің көтерілуі ол екінші Дүниежүзілік соғыстан кейін ғана басталды. Қоғамның әлеуметтік-кәсіптік құрылымы басқа факторлар сияқты туризмнің дамуына өзінің әсерін тигізеді. XX ғасырдың басталуына дейін туризмде аристократтық сипат болды. Туризм туралы өте ерте мәлімет Антикалық дәуірге жатады. Ежелгі ерте замандағы гректер мен римдіктер ең алғашқы болып теңіз арқылы да және жер бетімен де саяхатқа шығып тұрды. Кейінгі ортағасыр дәуірінде ағылшын қоғамының аристократтар шеңберінде гранд-тур деген жаңа қоғамдық құбылыс пайда болды. Ауқатты ағылшындар балаларының оқуын шетелде жалғастыру үшін 2-3 жылға балаларын оқуға жіберіп тұрды.

XX ғасырдың 50-ші жылдарындағы Еуропадағы туристік сұраныстың қалыптасуы төмендегілердің үлесіне жатты;

американдық өмір стилін қабылдаған басқарушылар мен бизнесмендер;
өндірістегі жоғарғы топтардың, мемлекеттік аппараттардың, технократтардың, курорттарға барып демалуды қоғамдық статустың белгісі ретінде санайтындардың;

- қоғамдағы қатарын мойындауды аңсайтын, сол үшін барлығын төгіп демалуға барып, өзінше байлығын көрсетуге тырысатын әлеуметтік аз топтар (мысалы еврейлер);

-Ұлыбритания, Франция және басқа да Батыс елдерінің туризм секторларына орналасқан иммигранттар (итальяндар, египеттіктер, фектер, армяндар). Олар осы елдердің туризмінің дамуына себебін тигізді.

Жаңа әлеуметтік топтың әсерімен, әсіресе жастардың бастауымен 60-шы жылдары туристік үлгінің түрі маңызды өзгеріске ұшырады. Хиппи, панки, ал кейінірек "жасыл" және кейбір солшыл мәнді қозғалыстар адамның ойлау қабілетіне және қоғамның тұтыну түріне тура әсерін тигізді.

Халықаралық туризмнің өсуінде материалдық-техникалық факторлардың маңызы зор. Олардың ішіндегі ең бастылары: орналастыру орындары, көлік, қоғамдық тамақтандыру мекемелері, бөлшек саудалар және т.б. Туристерді орналастыру үшін арналған материалдық базасы туристік инфрақұрылымды құруда ең басты орын алады. Олар қонақ үйлері, пансионаттар, мотельдер, турбазалар, кемпингтер, жеке пәтерлер және т. б. Туристік саяхаттар кезінде түнеу орнымен қатар туристердің тамағын ұйымдастыру да маңызды роль атқарады. Сондықтан да, туристердің көптігіне қарамай жылдам қызмет көрсетуге болатын үлкен мейрамханалар

салынғаны жөн. Туристердің тамағын ұйымдастыруда туристік саяхаттардың мезгілдік ерекшеліктеріне байланысты күрделі мәселелер туындайды. Әдеттегідей, жаппай туристік ағым жазғы айларға келеді, сондықтан да азық-түліктің кейбір түрлерін жинап, қоймада сақтауға тура келіп тұр. Ол үшін арнайы тоңазытқыш қондырғылары керек. Қазіргі техникалық жетістіктер көптеген тамақтың түрлерін шағын пакеттерге салып, ұзақ қатырып консервілей алады. Ол туристердің тамақ мәселесін шешуге көмектеседі. Көлік материалдық базаның негізін құрайды. Қазіргі техникалық жетістіктер көлік сферасына елеулі әсерін тигізіп отыр. Қандай бір көлік болмасын оның динамикалық сапасы — жылдамдық. Адамдарды тасымалдайтын көліктердің жылдамдығы 1815 жылы 15 км/сағат болса, ал қазір олардың жылдамдығы 2000-2500 км/сағат. Әр түрлі көліктер үшін сапа көрсеткіші деп тасымалдаудың тұрақтылығын білеміз, бұл саяхатшылардың уақытын үнемдеуіне мүмкіндіктер туғызады. Темір жол көлігі қарқынды дамуда. Басқаға қарағанда төменгі баға тарифі темір жол көлігін жаппай туризм үшін пайдалануға мүмкіндіктер береді. Теңіз және өзен жолаушы көліктерінің дамуы мен оның модернизацияландырылуы сумен саяхаттаушы туристерге жақсы жайлылық жасайды. Автомобиль көлігі өзінің тура байланысу мүмкіндігімен туристік саяхаттардың көбейіп өсуіне мүмкіндіктер жасауда. Тасымалдау бағасының төмендігі, темір жол көлігімен таласа алатындығын көрсетеді. Оның тағы бір артықшылығы: бір экскурсовод 30-50 туристке қызмет көрсете алады. Соңғы онжылдықта жеке меншіктегі жеңіл машиналар санының өсуі, уақытпен, маршрутпен және қозғалу графиктерімен санаспайтын, жеңіл машинамен туристік саяхаттың артықшылығын асырды. Егер де әлемде, жеке алғанда Еуразия континентіндегі, саяси жағдайлар түсініксіз болып қала берсе, туризмнің дамуына себебін тигізетін барлық саналып айтылған факторлар өлі капитал болып қала берер еді. Халықаралық туризм, тіпті елдер арасындағы сәл ғана болатын шиеленіске де, өте сезімтал келеді. Мемлекеттер арасындағы саяси өзара қатынастың тұрақсыздығы бұндай аудандарға туристік ағымды бірден қысқартады. Елдердің арасындағы екіжақты немесе көпжақты тұрақтылық, бейбітшілік туристік алмасуды көбейтіп, өсіреді. Статистикалық мәлімет бойынша, соңғы екі онжылдықта Еуропадағы халықаралық туризмнің мөлшері жыл сайын өсуде. Парсы шығанағындағы әскери қозғалыстың кезінде Африка континентінде халықаралық туризм сферасында құлдырау байқалды. Жоғары дәрежедегі қауіптіліктен көп адамдар Египет пен Мароккоға сапар шегуден бас тартты. Тунис 1991 жылдың бірінші тоқсанында келетін туристік ағымның 80% жоғалтты. Қазақстандағы халықаралық туризмнің дамуында географиялық орны мен көрші мемлекеттермен қарым-қатынасы, саяси тұрақтылығы мен экономикалық тұрғыдан даму бағдарламаларының жүзеге асыруы маңызды факторы. Қазақстан қазіргі кезде 130 дан астам мемлекеттермен байланыс жасайды. Қазақстанның ДТҰ мүше болып қабылдануы елімізде халықаралық туризм салаларының қарқынды дамуы көзделгендігін айқындайды. Еуропа мен Азияны байланыстырып тұратын «көпір» ретінде маңызды сауда жолының Қазақстан арқылы өтуі, ежелгі Ұлы Жібек жолының қайта жандандырылуы мемлекетіміздегі туризмнің халықаралық дәрежеде даму мүмкіншіліктері бар екендігін айқындайды. Қазақстандағы табиғи байлықтар мен көрікті аймақтар болашақта шетел туристерінің қызығушылығын арттыратын ірі туристік орталық болатынын дәлелдеуде. Осыған байланысты еліміздегі табиғи, тарихи-мәдени ресурстарды қайта жандандыру, туризм дамытудың жаңа бағдарламалары мен бағыттарын қайта қарау, жергілікті халықтардың туризм туралы мәдениеті мен білімін қалыптастыру, экологиялық ортаны сақтау арқылы туристік

қызмет көрсету кешендерін дамыту, елімізде білікті туризм мамандарын жетілдіру қажет екендігі атап көрсетілуде.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Александрова Ю.А. экономика и территориальная организация международного туризма. Учебное пособие. М., 1996.
2. Ананьев М.А. Международный туризм. М., 1968.
3. Андреев А.И. Путешествия и географические открытия в XV- XIX в.в. Москва., 1965.
4. Антошко Я.Ф. История географического изучения земли М., 1966.
5. Александрова А.Ю. Международный туризм. М., 2001.
6. Ердаuletov С.Р. География туризма: история, теория, методы, практика. Алматы: Атамұра, 2000.
7. В.С. Преображенского. Теоретические основы рекреационной географии. М. Наука, 1975г.
8. С.Р. Ердаuletov. География туризма. А. 2000г.
9. С.Р. Ердаuletov. История туризма, развитие и научное изучение. А. 2003г.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ТУРИСТІК НАРЫҚ

САДЫКОВА ДАМЕЖАН

ж.ғ.м., аға оқытушы, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

АДИЛХАН ДИНУРА

тарих пәнінің оқытушысы, №157 орта мектеп

ДАУТБЕК АЛАН

Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті

Ақпараттық технологиялар мамандығы

Түйіндеме: Туризм — бүкіл әлемдік құбылыс. Қазір туристерді қабылдамайтын, туристерін саяхатқа жібермейтін ел жоқ. Рекреациялық ресурс барлық жерде бар, оның деңгейі экономикалық теорияға сәйкес сұранысқа қарай анықталады, ол өз ретінде елдің туризм бойынша шығыны мен табысын белгілейді. Бұның барлығы статистика арқылы көрсетіледі, яғни нақты туризм туралы мәліметтер, оның құрылымы туралы анықтамалар.

XX ғасырдың 80-ші жылдары батыс Еуропаның мемлекеттерінің туристік сұранысында жаңа тенденциялар пайда болды. Олар экономикалық және әлеуметтік факторлар тұрғысынан туындады, сондай-ақ қазіргі адамдардың психологиясының өзгеруімен де байланысты еді. Туристік тұтынушылықтың құрылымына басты әсерін тигізген экономикалық жағдайдың нашарлауы болды. Индустриясы дамыған елдердегі тоқырау жұмыссыздықтың санын көбейтті. Сонымен қатар негізгі туристік қызметті пайдаланушыларға - қоғамның орта буынына да әсерін тигізді, олар бос уақытын дұрыс пайдаланудың жолдарын іздеуге мәжбүр болды.

Осындай жағдайда туристік қызметтің потенциалды тұтынушыларының шеңберінің кеңеюі бірінші тенденция болып табылады. Халықаралық туризмнің екінші тенденциясы - егде адамдардың туристік сұранысының кеңеюі. Солардың ішінен толығырақ зейнеткерлік жасқа тоқталық, өйткені егде адамдар жиі туристік белсенділік көрсетеді. Зейнеткерлік жас дамыған елдердің көбінде 60-65 жас аралығында болады. Экономикалық төмендеуге байланысты кейбір өндіріс орындары қаражат дағдарысына ұшырады, сондықтан да 60 жасқа толған адамдарды да, толуға таялғандарды да зейнеткерлік демалысқа жіберуге мәжбүр болды. Бұлар нағыз мықты, үнемі қозғалыстағы адамдар, олардың бос уақыты мол және сапар шегуге әр уақытта дайын болды. Олар ішкі және халықаралық туризм нарығының дамуына өз үлестерін қосты.

INTERNATIONAL TOURISM FEATURES AND INTERNATIONAL TOURISM MARKET

Sadykova Damezhan

Master of Natural Sciences, senior teacher, Kazakh State Women's Pedagogical University

Adilkhan Dinur

history teacher, Secondary school №157

Dautbek Alan

International Information Technology University Information Technologies

Abstract: Tourism is a global phenomenon. Now there is no country that does not accept tourists and does not allow tourists to travel. There are plenty of recreational resource, in accordance with the level of economic theory, as determined by demand, which sets the country's tourism income and expenses. All this is reflected by statistics, that is, specific information about tourism in the structure of its definitions.

In the 80s of the XX century, new trends have arisen in the tourist demand of Western European countries. They originated from the point of view of economic and social factors, as well as the change in the psychology of modern people. There has been a deterioration in the economic situation that has had a major impact on the structure of tourism consumers. Stagnation in industrialized countries has increased the number of unemployed. At the same time, the main tourist service users - the middle class of the society also had to look for ways to use their leisure time correctly.

In this case, the first trend is the expansion of the range of potential tourist services. The second trend of international tourism is the expansion of tourist demand of older people. Of all these, let's talk more about retirement age because older people often show tourist activity. Most retired people are between the ages of 60-65. Depending on the economic downturn, some industries have suffered a financial crisis, so people who have reached the age of 60 have been forced to retire. They were really strong, constantly moving, they had plenty of free time and were always ready to travel. They have contributed to the development of domestic and international tourism market.

389

Халықаралық туризм - бұл өте күрделі және сирек кездесетін құбылыс. Бәрімізге белгілі, мемлекеттің сыртқы экономикалық байланысы айырбастың әр түрлі формалары арқылы іске асады; аманат кассасындағы ақша, шетелдік салымдар, халықтардың көшіп-қонуы, мәдениет төңірегіндегі айырбас, сауда қызмет көрсету және тағы басқалар.

Қандай бір ел болмасын оның ең күрделі экономикалық іс-әрекеті сыртқы экономикалық айырбас, жеке алғанда, нәтижесі валютамен түсетін сыртқы сауда. Халықаралық сауда секілді халықаралық туризм экономистерді ішкі туризмнен бұрын қызықтыра бастады. Олар, туристік қозғалыс төлем балансына тауар айырбасы секілді әсер етеді деген қорытындыға келді. Сондықтан да, халықаралық туризмді сыртқы экономикалық байланыстың бір түрі деп білген жөн, яғни ол сыртқы сауданың арнайы бір түрі болады. Халықаралық туризм халықаралық қатынастардың бір түрі ретінде шетел туристеріне кең көлемде мәдени және рухани қажеттіліктерін өтеуге бағытталған туристік қызметтер көрсетеді. Халықаралық туризм сыртқы экономикалық байланыстың бір түрі болғанымен, бірқатар өзіндік ерекшеліктері де болады. Халықаралық туризмде турист өзінің елінен шығып, басқа бір

шетелдік елге барады. Кеденнен өту үшін туристік құжаттарды толтырады (паспорт, виза жасау), валюта және медициналық бақылаудан өтеді. Бұл халықаралық туризмнің ерекшелігі болып саналады және ішкі туризмнен ең басты айырмашылығы. ДТҰ туристік құжаттарды толтыруды қысқартып реттеуіне ерекше маңыз бере отырып, жаңадан ұсыныстар жасап, оны қабылдады:

- паспорт формальдылықтары: паспорт қызметін бір орталықтан босату; шетелдік паспорттарды жасаудың жұмыстарын реттеп, мерзімін қысқарту; ақша жинауды реттеу; паспорттың жарамдылық мерзімін 5 жылдан кем етпеу және сапар санын шектемеу; шетелдік паспорттың иесі оны өзінде сақтауы және конфискацияға тыйым салу; паспортты компьютер жүйесі арқылы тексеру үшін ИКАО стандартына

бейімдеу;

- виза формальдылықтары: рұқсатсыз кіру үш айға дейін;

визаның мерзімін 12 айға дейін ұзарту және бірнеше сапарларға рұқсат ету мен көліктің кез келген түрін пайдалануға болатындығы; көрші мемлекеттердің визаны мойындауы; өте сирек жағдайда

бақылау бекеттерінде кіруге рұқсат ету; туристердің азаматтығына қарамастан, бірдей консулдық жинақды бекіту;

- валюта формальдылықтары: кеден декларациясында көрсетілген валюта мөлшеріне рұқсат ету; қазіргі валюта айырбастау туралы туристерге толық мәлімет беру; кірудің бақылау-жіберу бекеттерінде толық мәліметтерді іліп қою; барған елінен кетерде қайтадан валюта айырбастау мүмкіндіктерін қамтамасыз ету; алып келген валюталарын өз еркімен ғана айырбастау; елден кетерде туристерге өз елінде сапарын жалғастыру үшін керекті мөлшерде ұлттық

ақшаларына рұқсат ету;

- кедендік формальдылықтар: кірерде және шығарда туристерге салық салу; туристік объектілерді жаңарту үшін кейбір салықтар мен ақша жинаудың түрін енгізу; медициналық формальдылықтар мен туристерге медициналық жәрдем көрсету: ұлттық туристік әкімшіліктен саулық сақтау органдарымен келісіп жұмыс істеуін кеңейту, керек жағдайда туристерге медицинаға байланысты толық мәліметтер беру; туристерге жәрдем көрсету және мемлекетпен медициналық қауіпсіздік туралы жан-жақты келісімдер жасау; туристерге жедел медициналық көмек көрсетуді ұйымдастыру; қатаң түрде ауырып қалған жағдайда немесе қайтыс болғанда консулдық пен туыстарына хабарлау; жерлеу немесе алып кету үшін қажетті құжаттарды тез арада дайындау. Бұндай ұсыныстар, туристік формальдылықтарды қысқартудың негізгі қағидалары Будапешт конвенциясында алынып отыр және ол туризм туралы Гаага декларациясында қолдау тапты. Туристік формальдылықтар мемлекеттік шекараны кесіп өтумен байланысты халықаралық туризмнің ең басты ерекшеліктері болып саналынады. Неғұрлым мемлекеттің ақша жүйесінде айырмашылық және адамдардың қозғалу жолында кедергілер көп болса, соғұрлым халықаралық туризмнің ішкі туризмнен айырмашылығы басымырақ болады. Әлемдік нарықта сыртқы сауда айырбасына тікелей кірмейтін тауарлар мен көрсетілетін

қызметтерді сатуға және сатып алуға болмайды. Бұл жерде тек тауарлар мен қызметтер ғана емес, сонымен қатар табиғи және әлеуметтік-экономикалық туристік-рекреациялық ресурстар да сатылады және сатылып алынады. Бірақ, дәстүрлі экспорттағыдай, бұл сату мен сатып алу территориядан айырылмайды. Басқа осындай ерекшелігі - тауар мен қызмет өндірісіне жұмсалған зат пен еңбек құралған жерінде іске асады. Бұл жерде тауарлардың тұтынушыға жылжуы емес, керісінше тұтынушының тауар-қызмет өндірілетін жерге келуі орындалады. Бұл капиталдың айырбас шеңбер уақытын қысқартады және халықаралық туризмді басқа экспорттық статъялардан пайдалы ерекшеленетін бірнеше шарттарды құрайды. Біріншіден, сатып алушы (турист) көліктік шығындарды өзіне алады. Екіншіден, шетел туристерінің келген уақытында сувенирлер мен тауарларды сатып алуын сыртқы сауда операцияларының пайдалы түрі ретінде қарастыруға болады. Көптеген елдердегі әр түрлі салалар осы ішкі экспортқа жұмыс жасайды. Мысалы, Жапонияда шетел туристері елде шығарылатын радиотауарлар мен бейне-аппаратуралардың, фотоаппараттардың көп бөлігін сатып алады; Швейцарияда - сағаттарды; Францияда - парфюмерия заттарын; Италияда — аяқ киім мен тері заттарын; Ұлыбританияда - арақ (виски) және т.б. Халықаралық туризмге сыртқы саудада қалыптасқан операциялар түрі тән: экспорт, импорт және рээкспорт. Халықаралық экономикалық қатынастың бір түрі ретінде халықаралық туризмнің өзіндік басты ерекшелігі туристік фирма немесе шетел туристерінің өзі бола алатын барлық сыртқы сауда, келісім сияқты қызметтерді иемдену шетел турагенттіктері арқылы жүреді. Осыған байланысты халықаралық туризмде экспортты шетел қонақтарын қабылдау, ал импортты осы мемлекеттің туристерін шетелге жіберу ретінде түсінеді. Халықаралық туризмде рээкспортты түсінуде қиыншылықтар бар. Теория бойынша осы категорияға бұл мемлекеттің туристік ұйымынан үшінші мемлекетке сапар шегу үшін тур сатып аяған барлық шетелдік туристер жатуы керек. Бірақ қазіргі кезде санақ жүйесінің жетілмегендігінен бұл категориялы туристерді көрсету өте қиын. Халықаралық туризмнің тағы да бір ерекшелігі — елдің төлем балансына тигізетін әсері. Сондықтан да шетелдік туристердің келуін "белсенді" туризм деп атайды. Оған қарсы, туристердің шетелге кетуі ұлттық ақша мөлшерінің азаюына әсерін тигізеді. Бұндай туризмді "белсенді емес" дейді. Туристердің белсенді және белсенді емес болып бөлінуі туристік іс-әрекеттің қаражат нәтижесімен байланысты, ол халықаралық туризмде ғана болады, ішкі туризмге тарамайды. Кейбір жағдайларда шетелдік туризмнің дамуы елдің экономикалық және әлеуметтік дамуын жылдамдатуға да жіберілуі мүмкін. Шаруашылық жүйесінде туризм еңбектің бөлінетінін көрсетеді, бұндайда басты рольді экономикасы жоғары дамыған елдер атқарады. Сыртқы сауданың басым бөлігі өнеркәсібі дамыған елдердің арасындағы тауар алмасуға келетінін білеміз. Халықаралық туристік алмасуда да нақ солай болады. Әлемдегі негізгі туристік сапарлардың көбісі өндірісі жоғары дамыған елдер арасында жүреді, өйткені оларда азаматтардың шетелге шығу пайызы жоғары (АҚШ, Франция, Ұлыбритания). Сондай-ақ, солар және экономикасы орта деңгейде дамыған елдер (Греция, Португалия, , Түркия) және дамушы елдер де (Тунис, Таиланд және т.б.) арасында жүреді және іске асырылады. Осыған байланысты Дуниежүзілік туристік ұйым келесі анықтаманы қабылдады: "туристерді жеткізуші елдер" және "туристерді қабылдаушы елдер". Экономикалық жағынан белсенді туризм (туристерді қабылдау) туристік игіліктерді экспорттау, ал белсенді емес туризм (азаматтар шығу) — импорттау деуге

болады. Белсенді және белсенді емес туризмнің экономикалық әсерін есептеу қиын, өйткені шетел туристерінің жергілікті өндірістің өнімдерне сұранысы мен көлемі туралы хабарлар жоқ. Бұл сұранысты есепке алу мүмкін емес, оны тек болжауға болады. Статистикалық есептің қиындығы иемдену қабылдаушы мемлекетте жүреді, ал иемденген тауарлар тұрақты тұру мемлекетіне әкелінеді. Бұл тауарлар шекараны өткенде тізімге алынбайды. Бұл жерде белсенді туризмді "көрінбейтін экспорт", ал белсенді емес туризмді — "көрінбейтін импорт" деуге болады. Шетел туризмін экономикалық дамуды тездететін, төлем балансын жылдамдататын және мемлекеттік қорын үлкейтудің қайнар көзі деуге болады. Халықаралық туристік нарық экономикалық категория ретінде өзін тауар-ақша қатынас сферасы есебінде ұсынады, оның өзіне тән ерекшеліктерін келесі қағидаларымен анықтауға болады /1/:

- нарықтың кешенді сипаты болады, яғни онда көрсетілетін қызмет пен тауарға сұраныс және ұсыныс орын алады;

- көрсетілетін қызмет пен тауарларды пайдалану өндіретін елде болады. Бұл жағдайды сыртқы сауда операциясының пайдалы түрі ретінде қарауға болады, өйткені ішкі нарықта сауда жеке бағамен жүргізіледі және ол көтерме бағадан едәуір жоғары;

- сұраныс субъективті түрде болады.

Тұтынудың түрі ретінде сұраныс тура тұтынушылардың жеке табысына тәуелді. Тұрмыстың жақсаруымен, соған сәйкес, тұрақты жердегі және демалыстағы шығынның да өзара қатынасы өзгереді. Демалыстағы туристік шығынның өсуі, әрине, тұрақты жеріндегі шығынды құлдыратпайды. Туристің демалыс кезіндегі шығыны оның тұрақты жеріндегі шығынынан әлдеқайда жоғары келеді. Қоғам өмірінің деңгейі жоғарылағанда ғана туризмге деген шығын өседі. Туристік қажеттілік пайда болады және өндірістік күштің дамуының белгілі бір деңгейінде соған қоғамдық-экономикалық жағдай сәйкес келгенде ғана қалыптасады. Бірте-бірте күнделікті бюджет туристік бюджетке ауыса бастайды. Мұндай процестер экономикасы дамыған елдерде ғана анық байқалады;

- туризмдегі ұсыныс өте икемсіз. Бұлай болу себебі - мұнда өндірістің мүмкіндіктері нақты анықталған, сұраныстың өзгеруіне қарай жылдам өзгере алмайды. Сұраныстың көбісі туристерге көрсетілетін қызмет болғандықтан, ұсыныстарды дамытып іске асыру үшін туристік инфрақұрылымға және негізгі қорға көп капитал қажет болады;

— туристік мекемелер жұмысының өзіндік ерекшелігі — стратегиялық қорды құрудың мүмкін еместігі. Онысыз "өлі мезгіл" кезіндегі жұмыссыздықты өтеу үшін "мезгілдің шыңы" кезіндегі ұсыныстарға сай жұмысты ұлғайта алмайды. Мұның барлығы мекеме үшін өтелмейтін шығын.

Сондықтан да, туристік потенциалға, туристік қызметтегі сұраныс пен ұсынысқа кешенді баға беру арқылы туристік шаруашылықтың қазіргі тиімділігін анықтауға және оған дамуына ұзақ мерзімдік болжам жасауға болады. Сыртқы экономикалық іс-әрекеттің маңызды жағының бірі ретінде, халықаралық туристік ағымдардың өсуі мемлекет арасындағы сыртқы экономикалық байланыстарды кеңейтуге әсерін тигізеді,

материалдық байлықтар мен мәдени құндылықты құруда басқа ұлттардың тәжірибесін пайдалануға мүмкіндік береді. Осының арқасында, сыртқы экономикалық байланыстың бір түрі ретінде, халықаралық туризмнің маңызы үздіксіз өсе береді.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1.Александрова А.Ю. Международный туризм. М., 2001.
2. Ердаuletов С.Р. География туризма: история, теория, методы, практика. Алматы: Атамұра,2000.
3. Ердаuletов С.Р. Основы географии туризма: Учебное пособие. Алма-Ата : КазГУ, 1991.
4. Мироненко Н.С.Твердохлебов И.Т. Рекреационная география. М.,1981.
5. Пирожник И.И. Основы географии туризма и экскурсионного обслуживания. Минск Университетское, 1985.
- 6.В.Н.Вуколов. Экономика и география туризма. М.1984г.
- 7.Ян Гезгала. Туризм в народном хозяйстве. М.Прогресс, 1975г.
8. Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности. — М., 1996.

**МЕКТЕП ДИРЕКТОРЫ ТӘРБИЕ ІСІ ЖӨНІНДЕГІ ОРЫНБАСАРЫ
ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҰМЫС**

САДЫКОВА ДАМЕЖАН

ж.ғ.м., аға оытушы, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

АДИЛХАН МАРИЯШ

Ғылыми әдіскер, Қордай ауданы, Жамбыл облысы

РАЙЫМКУЛОВА САУЛЕ

Ғылыми әдіскер, Жамбыл ауданы, Алматы облысы

Түйіндеме: Жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Білім беру бағытында жаңа технологияларды пайдаланып жоғарғы деңгейде білім беру мектеп директоры оқу ісі жөніндегі орынбасарының әдістемелік жұмыстарымен тығыз байланысты. Сондықтан әдістеме жұмыстарында білімді де білікті, тәжірибелі мамандардың жұмыс жасауы өте маңызды.

Мектепте мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары сынып жетекшілер мен тәрбиешілерді қадағалаумен бірге әдістемелік жұмыс жүргізеді. Әдістемелік жұмыста мұғалімдердің тәрбие жұмысы туралы сұрақтары, әдіскерлермен кездесу ұйымдастыру, пән мұғалімдері, мектеп әкімшілігінің бағыт-бағдарлары туралы жан-жақты тәрбие мәселесіне байланысты мәселелер айқындалады.

394

Мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары әдістемелік жұмысты төмендегі бағыт бойынша жүргізеді:

- әдістемелік отырыс өткізеді;
- педкеңес және педагогикалық консилиум өткізуді дайындауға қатысады;
- оқу жылының қорытындысы бойынша сынып жетекшілермен өткізілген іс-шаралар қорытындысы бойынша сұхбат, кездесу өткізеді;
- сынып жетекшілерге сыныптан тыс іс-шаралар өткізуге кеңес береді;
- сынып жетекшілердің әдістемелік апталығын дайындауға және өткізуге қатысады;
- шығармашылық күндер, мерекелік іс-шаралар өткізуге және дайындауға қатысады;
- сынып жетекшілердің іс-тәжірибесін таратады;
- көрме, таныстыру үшін әдістемелік бірлестіктің материалдарын дайындайды;
- сынып жетекшілер үшін нақты көрсеткіш банктерін қалыптастырады;
- ақпараттық технология көмегімен тәрбие жұмысының көрсеткіш банктерін қалыптастырады;

Әдістемелік нұсқау кеңесі әрбір педагог маман үшін, соның ішінде сынып жетекшілері, әсіресе алғашқы рет сынып жетекшісі қызметін атқаратын жас мамандар үшін өте маңызды.

**DEPUTY DIRECTOR FOR EDUCATIONAL WORK IN SCHOOL ACTIVITIES
AND METHODOLOGICAL WORK**

senior teacher Sadykova Damezhan

Master of Natural Sciences, Kazakh State Women's Pedagogical University

Adilkhan Maryash

Scientific Methodologist, Korday district, Zhambyl Oblast

Raimkulova Saule

Scientific Methodologist, Zhambyl district, Almaty region

Abstract: Education and upbringing for the younger generation today is an urgent problem. The director of the school is closely connected with the methodological work of the principal for academic research using the latest technologies in the field of education. Therefore, it is very important that qualified and experienced employees work in methodological work.

At school, the deputy director for the education of the school conducts methodological work with class teachers and educators. Methodical work defines the issues of education of teachers, organization of meetings with methodologists, subject teachers, and school administration direction.

The deputy director for educational affairs of the school carries out methodical work in the following areas:

- conduct a methodological meeting;
- Participates in the preparation of pedagogical consultation and training;
- Following the results of the academic year, the class will conduct interviews and meetings on the outcomes of the classroom activities;
- advise class leaders to conduct extracurricular activities;
- participates in the preparation and conduct of the methodical week;
- participates in creative days, celebrations and preparation;
- disseminates classroom teacher practices;
- prepares materials of the methodological association for the exhibition and introduction;
- forms specific indicator banks for classroom teachers;
- forms indicator banks' educational works with information technology;

For each of the guidelines of the board of teachers, including classroom teachers, especially for the first time is very important for young professionals who serve as the head of the class.

Мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары сынып жетекшілер мен тәрбиешілерді қадағалаумен бірге әдістемелік жұмыс жүргізеді. Әдістемелік жұмыста мұғалімдердің тәрбие жұмысы туралы сұрақтары, әдіскерлермен кездесу ұйымдастыру,

пән мұғалімдері, мектеп әкімшілігінің бағыт-бағдарлары туралы жан-жақты тәрбие мәселесіне байланысты мәселелер айқындалады.

Мектеп директоры тәрбие ісі жөніндегі орынбасарының әдістемелік жұмысы:

Қызмет түрі	Қызмет мазмұны
Сынып жетекшілер, тәрбиеші, үйірме және секция жетекшілерімен тығыз байланыс орнату	Әдістемелік бірлестік
	Сынып жетекшілері және мұғалімдермен жеке жұмыс жүргізу, тақырыптық кеңес беру
	Педкеңес
	Әдістемелік отырыс
	Мерекелік іс-шаралар, шығармашылық апталық, авторлық іскерлік, іс-тәжірибе
Оқушылармен жұмыс	Диагностикалық зерттеу жұмыстары, сауалнама
Ата-аналармен жұмыс	Жиналыс, кеңес, ашық есіктер күндері
Мектепшілік байланыс	Мәдени білім беру орталықтары, шығармашылық үйлері
Талдау зерттеу жұмыстары	Қоғамдық ұйымдар, муниципальдық округ жетекшілері

Мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары әдістемелік жұмысты төмендегі бағыт бойынша жүргізеді:

- әдістемелік отырыс өткізеді;
- педкеңес және педагогикалық консилиум өткізуді дайындауға қатысады;
- оқу жылының қорытындысы бойынша сынып жетекшілермен өткізілген іс-шаралар қорытындысы бойынша сұхбат, кездесу өткізеді;
- сынып жетекшілерге сыныптан тыс іс-шаралар өткізуге кеңес береді;
- сынып жетекшілердің әдістемелік апталығын дайындауға және өткізуге қатысады;
- шығармашылық күндер, мерекелік іс-шаралар өткізуге және дайындауға қатысады;
- сынып жетекшілердің іс-тәжірибесін таратады;
- көрме, таныстыру үшін әдістемелік бірлестіктің материалдарын дайындайды;
- сынып жетекшілер үшін нақты көрсеткіш банктерін қалыптастырады;

- ақпараттық технология көмегімен тәрбие жұмысының көрсеткіш банктерін қалыптастырады;

Әдістемелік нұсқау кеңесі әрбір педагог маман үшін, соның ішінде сынып жетекшілері, әсіресе алғашқы рет сынып жетекшісі қызметін атқаратын жас мамандар үшін өте маңызды. Әдістемелік нұсқау кеңесінде әртүрлі тақырыптарды қамтуы мүмкін, бірақ тақырыптар өзекті, оқып-үйренетін бағытта болуы тиіс. Кейбір әдістемелік нұсқау кеңесі мектептегі барлық сынып жетекшілерге байланысты болуы мүмкін, ал кейбір жағдайларда белгілі бағыттағы тақырыпқа байланысты қосымша параллель бағытта, мәселен 9-11 сынып жетекшілерінің қатысуымен бірге өткізілуі мүмкін. Әдістемелік-нұсқау кеңесінің тақырыптары:

- мұғалімдерді Білім және Ғылым Министрінің хатымен таныстыру;
- аудандық және қалалық білім департаментінің білім мекемелеріндегі тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру туралы сұрақтарымен таныстыру;
- сынып жетекшілерін әдістемелік-нұсқау хаттарымен, республикалық, қала немесе аудандық көлемде өткізілетін фестивал, сайыс, жоба, конференция, марафондардың өткізілу тәртібімен таныстыру;
- сынып жетекшілерін оқу мекемелерінің бұйрық және нұсқауларымен таныстыру;
- мектеп және сынып кезекшіліктерін ұйымдастыру;
- оқушыларды тамақтандыру;
- сыныптан тыс іс-шаралар өткізу тәртібі;
- мерекелер мен мектеп бітірушілердің кешін өткізу;
- мектептегі техника қауіпсіздігін сақтау;
- мұғалімдердің еңбек тәртібін сақтау режимі;
- оқу мекемесінің, оқушылардың Ережесін оқып үйрену;
- оқу мекемелеріндегі мектепшілік бақылау тәртібін қадағалау;
- сынып жетекшілердің, оқушылардың күнделіктерін тексеруін қадағалау;
- мектеп Қамқорлық кеңесі мен сынып жетекшілер кеңесінің жұмысын бақылау;
- «Дарынды балалар» бағдарламасы бойынша жұмыс жүргізу;

Әдістемелік-нұсқау кеңесінің отырысы әр айда бір рет өткізіледі. Кейбір мектептерде әдістемелік-нұсқау әдістемелік отырыста талқыланып бірге өткізіледі. Әдістемелік-нұсқау мұғалімдерге кәсіби бағыт-бағдар береді, оқушылар тәрбиесіндегі жауапкершілігін арттырады. Мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасарының әдістемелік-нұсқау отырысына арналған журналы болуы тиіс. Әрбір кеңеске қатысқан мұғалімдерді белгілеп, аты-жөнін, әрбір отырыстың тақырыбын жазады. Қатысушылар әрбір тақырыпқа сәйкес алдын-ала бекітілген тапсырмаларымен таныстым деп қол қояды. Әдістемелік-нұсқау отырысы барысында қызметтік нұсқау және бөлінген жұмыс тәртібін орындамаған сынып жетекшілерге (ескерту, қатаң ескерту т.б) шара қолданылады. Әсіресе жас мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасарлары өз қызметтік міндетін, жауапкершілігін білмейтін немесе жұмысын уақытында орындамайтын, өз қызметіне селқос қарайтын сынып жетекшілерге шара қолдану немесе алдын-алу үшін журналға қажетті мәліметтерді тіркеп, осы мәліметтер бойынша шара қолдану үшін маңызды құрал болып табылады. Мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары әдістемелік-нұсқау кеңесін мұғалімдердің әдістемелік –бірлестігінің шығармашылық тобымен бірге өткізеді. Мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасарының жұмыс құжатында сынып жетекшілердің әдістемелік бірлестігінің жәй-күйі туралы болуы тиіс.

Сынып жетекшілердің әдістемелік-бірлестігі мектепшілік тәрбие жұмысының жүйесі мен құрылымы бойынша бөлінеді. Әдістемелік бірлестіктер оқушылардың жас ерекшеліктері бойынша немесе бірдей бағытта жұмыс жасайтын сынып жетекшілердің тобы бойынша бөлінеді.

Сынып жетекшілердің әдістемелік бірлестігінің негізгі міндеттері:

- сынып жетекшілердің кәсіби бағыттағы теориялық, практикалық ғылыми-әдістемелік білім деңгейін көтеру;
- педагогика, психология, тәрбие жұмысының теориясы мен практикасы бойынша білім деңгейін көтеру;
- жеке тұлға тәрбиесіне және әлеуметтік жағдайына біртұтас бағыт қалыптастыру;
- қазіргі заманғы тәрбие беру технологиясын үйрену, талдау жасау;
- сыныптағы тәрбие жұмысын ұйымдастыру түрлері мен жаңа әдіс-тәсілдермен танысу;
- сынып жетекшілердің сынып ұжымымен тәрбие жұмысын ұйымдастыруына бағыт-бағдар беру;

Мектептегі әдістемелік бірлестік белгілері:

- сынып ұжымын ұйымдастыруда ұжымдық жоспарлау және талдау;
- тәрбие жұмысындағы сынып жетекшілердің өзара байланысын ұйымдастыру;
- мектептегі оқушылар тәрбиесінің шарттары мен тәрбие принциптерін анықтау;
- қазіргі заманғы тәрбие жұмысының технологиясын үйрену және меңгеру;
- қазіргі жағдайда тәрбие жұмыстарында қажеттілерін пайдалану тәртібін білу;
- оқушылармен өзара шығармашылық байланыстарында зертеу тәсілдерін пайдалану;
- сынып жетекшілердің жұмыстарын бағалау, оқушылар тәрбиесіндегі жетістіктерге жеткен мұғалімдерді мадақтау, марапаттау;

Әдістемелік бірлестіктің құжаттары:

- әдістемелік бірлестік мүшелерінің тізімі;
- жылдық жұмыс жоспары;
- әдістемелік бірлестік отырысының хаттамалары;
- әдістемелік бірлестік мүшелерінің шығармашылық жұмыстарының бағдарламалары, концепция, жобалары;
- диагностикалық зертеу;
- тәрбие жұмысын ұйымдастыру үрдісі бойынша әртүрлі сұрақтарға бағыт беру;

Әдістемелік бірлестік отырысы әр тоқсан сайын бір рет өткізіледі. Мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары әдістемелік бірлестік отырысына нақты, жоспарына сәйкес дайындалуы тиіс. Әдістемелік отырыста сынып жетекшілердің кәсіби шеберлігі, іскерлігі ғана емес мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасарының беделі де айқындалады. Әдістемелік бірлестіктің жұмыс жоспары оқу жылының соңында мамыр, маусым айында сынып жетекшілердің есебін талдау бойынша жасайды. Жұмыс жоспарында өткен жылдың есебі бойынша кемшіліктерді толықтыру, қажетті әдістемелік көмек көрсету жұмыстары енгізіледі. Әдістемелік бірлестіктің жұмыс жоспары тәрбие жұмысының жылдық жоспарына ұсыныс ретінде қарастырылады. Әрбір отырыстың жұмыс жоспары әдістемелік кабинет немесе мұғалімдер бөлмесінде алдын-ала көрінетін орында ілініп тұрады.

Әдістемелік бірлестіктің жұмыс жоспары төмендегі бөлімдерден тұрады:

1. Мектептің тәрбие жұмысының жылдық немесе бірнеше жылдық әдістемелік тақырыбы.
2. Мектептегі оқушылардың тәрбие бойынша тапсырмалары.
3. Әдістемелік бірлестік отырысының қысқаша мазмұны:
  - шығармашылық жұмысқа дайындау, тыңдау;
  - жоба мен бағдарламаларын қорғау;
  - өзіндік білімін көтеру тақырыбын қорғау;
  - мұғалімдерді аттестаттауға ұсыну;
  - мұғалімдердің іс-тәжірибесін тарату;
4. Мектептің жылдық өзіндік білімін дамыту әдістемелік тақырыбына арналған әдебиеттер тізімі.

Әдістемелік бірлестіктің жұмыс жоспарында әрбір бірлестік отырысының бағдарламасы мен бағытына басты назар аудару мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасарының бірлестік отырысына сапалы дайындалуына мүмкіндік береді. Әдістемелік бірлестік отырысында сынып жетекшілер теориялық материалдарға талдау жасайды, ал практикалық бөлімінде өз қателіктерімен жұмыс жасауға үйренеді.

Әдістемелік бірлестік тақырыбындағы сынып жетекшілердің тәрбие жүйесіндегі қорытындысы бойынша мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары сынып жетекшілермен жеке сұхбат немесе кеңес өткізеді.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Советова Е.В. «Административная работа в школе», Ростов-на-Дону, 2006ж
2. Галкина Т.И. «Справочник современного заместителя директора школы по воспитательной работе», Москва, 2008 ж
3. Романовский А. Г. ., Основы теории управления социальными системами/ 2001. 325с., с.23-39
4. Подольская Е. А., Управление социальными процессами: Учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности. – Социология (заоч.-дистанц. форма обучения) / Е. А. Подольская; Нар. укр. акад. [Каф. социологии]. – Х.: Изд-во НУА, 2007. – 208 с., с.38.
5. Козырев Г. И. Социальные процессы и изменения / Г. И. Козырев // Социол. исслед. – 2005. – № 3. – С.113–119

**БОЛАШАҚ БИОЛОГТАРДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУШІЛІК
ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ
(«ДӘРІЛІК ӨСІМДІКТЕР ҚОРЫ» ПӘНІ ТӘЖІРИБЕСІНДЕ)**

¹ҚЫРБАСОВА Э.А.
¹ДЮСКАЛИЕВА Г.У.
²КЕҢЕСБАЕВ С.М.

¹Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Қазақстан Республикасы,
Алматы

²«Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы «Алматы облысы бойынша педагог қызметкерлердің
біліктілігін арттыру институты», Қазақстан Республикасы, Алматы
kyrbasova_elzira@mail.ru

Андатпа

Мақалада педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ биологтардың ғылыми-зерттеушілік құзыреттіліктерін қалыптастырудың теориялық негіздері берілген.

Бүгінгі таңда студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстары жоғары оқу орындарында маман дайындауда ең қажетті негізгі компоненттердің бірі, оқу үдерісінің құрамдас элементі болып табылады. Осыған байланысты оқу үдерісін студенттер оқу бағдарламасына сәйкес білім алып қана қоймай, сонымен қатар алған білімін өзбетінше жетілдіре білетін, ғылыми мәселелерді шешуде ғылыми-зерттеу әдістерін меңгерген, әртүрлі ақпарат ағындарын жалпылап және анализдей алатындай етіп құрастыру қажет. Ғылыми-зерттеушілік іс-әрекеттерді ұйымдастырудағы оқытушының негізгі міндеті - студенттерді ғылыми жұмыстарға тартуға ықпал ету. Оқытушының жоғары профессионализмі, педагогикалық шеберлігі студенттердің ғылыми жұмысқа деген қызығушылығын тудырады және соның нәтижесінде шығармашылық сипаттағы танымдық белсенділігін арттырады [1].

Студенттердің, магистранттардың ғылыми-зерттеушілік жұмыстары деп ғылыми жұмыстарды орындауда әдістер мен дағдыларды игеруге бағытталған іс-шаралар жиынтығын айтуға болады. Студенттердің ғылыми-зерттеушілік жұмыстарын дамыту мен жетілдіру – студенттердің танымдық іс-әрекеттерін белсендірумен, шығармашылық ойлау қабілеттері мен зерттеушілік құзыреттіліктерінің дағдысын қалыптастырумен тікелей байланысты педагогиканың негізгі міндеттеріне кіреді.

Инновациялық білім беру үдерісінде жоғары оқу орындарының білім алушыларының ғылыми-зерттеушілік іс-әрекеттері өзекті және болашақ мамандарды кәсіби дайындауда негізгі компоненттердің бірі болып табылады [2].

Студенттердің зерттеушілік құзыреттілігі – ғылыми-зерттеушілік іс-әрекет үрдісінде қалыптасатын тұлғаның дайындығы, оған ғылым құндылықтары мен нормаларын, зерттеушілік іс-әрекеттің әмбебап тәсілдерін меңгеруі, жаңа білімдер жүйесін өз бетімен игеруі, нәтижені алуға бағытталған жаңа әдіс-тәсілдерді білуі, өзінің зерттеушілік әрекетінің рефлексиясын жүзеге асыруы, педагогикалық және психологиялық зерттеуді жүргізуге дайындығы жатады [3]. Жоғары оқу орнында білім алушылардың ғылыми жұмыстары теориялық және қолданбалы мәселелерді тиімді шешуге қабілетті, заманауи мамандардың кәсіби және шығармашылық дағдыларын қалыптастырады [4].

Биология мамандығының студенттері мен магистранттарының ғылыми-зерттеушілік іс-әрекет тәжірибесін қалыптастыру білім берудің барлық кезеңдерінде міндетті және элективті пәндерді оқыту барысында іске асырылады. Әр пәннің өз ерекшеліктері бар. Мысалы, биология мамандығы магистранттарында жүргізілетін «Дәрілік өсімдіктер қоры» элективті пәнінің пәнаралық ауқымы өте кең: ботаника, экология, генетика, химия, тарих, медицина пәндерімен өте тығыз байланысты. Осыған байланысты бұл пәннің зертханалық сабақтарында орындалатын жұмыстар да әртүрлі бағытта болады.

Кілт сөздер: құзыреттілік, ғылыми зерттеушілік, дағды, дәрілік өсімдіктер

**THEORETICAL BASES OF FORMATION OF SCIENCE RESEARCH
COMPETENCE OF FUTURE BIOLOGISTS (IN PRACTICE «RESOURCES OF
MEDICINAL PLANTS»)**

¹Kyrbassova E.A., ¹Dyuskaliev G.U., ²Kenesbayev S.M.

¹Kazakh state women's teacher training university, Republic of Kazakhstan, Almaty

²Branch of the joint stock company of the national center for advanced training "ORLEU"
"The institute of qualification increasing of pedagogical staff in Almaty region", Republic of
Kazakhstan, Almaty

kyrbassova_elzira@mail.ru

ABSTRACT

The article presents the theoretical basis for the formation of science research competence of future biologists in the pedagogical university.

Today the students research work is one of the most important components in the preparation of specialists in high school, it becomes an organic component of the entire educational process. In this regard, it is necessary to build it so that students not only receive a certain amount of knowledge in accordance with the program, but also develop a desire for self-search, improvement of knowledge, set them to master research methods, non-standard methods of solving scientific problems, to teach to analyze and summarize the flow of various information. The main task of the teacher in the organization of research activities-to develop motivation to attract students to join the activities. Teacher is the main organizer and coordinator of creative activity of students. High professionalism of teachers, pedagogical skills give rise to the student's interest and desire to participate in scientific researchwork, as a result of which the cognitive activity sharply increases, which also acquires a creative character [1].

Research work of students, undergraduates is a complex of activities aimed at the development of methods and skills for research papers. Development and improvement of the research works of students is the main task of pedagogics associated with the activation of cognitive activity of students, the ability of creative thinking and the formation of research competence skills.

Within the framework of the innovative educational process, the research activity of University students becomes more and more relevant and becomes one of the main components of the training of future specialists [2].

Research competence of students-the readiness of the individual formed in the process of research activities. This include scientific values and norms, the development of universal methods of research, independent mastering of new knowledge, knowledge of new methods of obtaining results, the implementation of the reflection of research activities, the readiness of pedagogical and psychological research [3]. Scientific work of students in higher educational institutions forms professional and creative skills of modern specialists capable of effectively solving theoretical and applied problems [4].

The formation of research activities of students and undergraduates of biological specialty occurs in all periods of training the study of binding and elective disciplines. Each discipline has its own characteristics. For example, interdisciplinary connections of the discipline "Resources of medicinal plants", studied by graduate students of biology are very extensive. It is closely linked to botany, ecology, genetics, chemistry, history, medicine, etc.

In this regard, the laboratory work of the discipline "Resources of medicinal plants" held in different directions.

Keywords: competence, scientific research, skills, medicinal plants

Кіріспе. Соңғы жылдары білім беруді модернизациялаудың басты идеяларының бірі құзыретті дамыту болып отыр. Құзырет білім берудің мақсатына жетуде маңызды педагогикалық шарт болып табылады, өйткені ол құзыреттіліктің арқасында үйренуші өзінің субъективті тәжірибесін белсенді тұтынушы бола алады [5]. Жоғары білімді маман, оны тұлға және маман ретінде сипаттайтын құзыреттіліктің белгілі түрлерін меңгеруі қажет. Көптеген педагогтар білім беру үдерісінің интегралды нәтижесін сипаттайтын мамандардың оқу бағдарламасында берілетін «білім-білік-дағды» үштігінің жетіспеушілігін түсінді. Құзыреттілік сияқты төртінші элементті қосу арқылы білім алушылардың деңгейін болжауға болады [6].

Педагогикалық білім бағытындағы бакалаврдың жалпы педагог ретінде қалыптасуы, оның педагогикалық білімі мен білігінің дамуы және білім беру үдерісіндегі әдістерді меңгеруі үшін жалпы мәдениеттік және кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру қажет. Бірақ педагог пән мұғалімі (мысалы, биология мұғалімі) болу үшін, тек оқу материалын білу жеткіліксіз. Педагог ең алдымен, арнайы пән бойынша кәсіби қызметіне қажет көлемде білім, білік, дағдысы, яғни оның пән саласының ерекшелігіне сәйкес арнайы құзыреттіліктері қалыптасқан болуы керек [7]. Бүгінгі күні жоғары кәсіби білім берудің негізгі талабы білім алушыларды ғылыми-зерттеушілік іс-әрекеттер арқылы дайындау болып табылады. Педагогтардың зерттеушілік құзыреттіліктерін оның кәсіби-педагогикалық құзыреттіліктерінің бір компоненті ретінде қарастыру қажет. Бұл құзыреттілікті қалыптастыру студенттерге тікелей зерттеушілік іс-әрекеттерін жүргіздіру барысында іске асады.

Негізгі бөлім. Зерттеушілік құзыреттілігі студенттер танымының ойлау, іздену, логикалық, шығармашылық үдерістерімен байланысты білім беру құзыреттіліктерінің тұтас кешенін құрайды. Ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру кезінде теориялық материал саналы түрде меңгеріледі, негізі ұғымдардың белгілері ажыратылады, білім көлемі кеңейеді, әр түрлі дағдылар мен біліктіліктер қалыптасады, басқа пәндермен сабақтасады [8].

Оқушыларды экология және биология бағытындағы ғылыми-зерттеу жұмыстарына баулу арқылы өзекті тақырыптармен, заманауи әдістермен, жабдықтармен таныстырып қана қоймайды, сонымен бірге зертханалық жұмыстарды жүргізу дағдысын да қалыптастырады. Осыған байланысты студенттерді кәсіби маман ретінде дайындауда танымдық іс-әрекеттер мен ғылыми-зерттеу жұмыстарының маңызы зор [9]. Биология мамандығы студенттерінің ғылыми зерттеушілік құзыреттіліктері білім берудің барлық кезеңдерінде, міндетті және элективті пәндерді оқу барысында қалыптастырылады. Әр пәннің өз ерекшеліктері бар. Мысалы, биология мамандығы магистранттарында жүргізілетін «Дәрілік өсімдіктер қоры» элективті пәнінің пәнаралық ауқымы өте кең: ботаника, экология, генетика, химия, тарих, медицина пәндерімен өте тығыз байланысты. Осыған байланысты бұл пәннің зертханалық сабақтарында орындалатын жұмыстар да әртүрлі бағытта болады.

Ерте заманнан адамдар әртүрлі ауруларға қарсы ем ретінде дәрілік өсімдіктерді қолданып келеді. Өсімдіктердің дәрілік қасиеті туралы мәліметтер ерте кездегі Қытай, Еуропа, Грек мәдениеттерінен кездестіруге болады.

Өсімдіктер патшалығы потенциалды дәрілер қазынасы болып табылады, соған байланысты соңғы жылдары дәрілік өсімдіктердің маңыздылығы артып келеді. Бүкіләлемдік денсаулық сақтау ұйымының мәліметі бойынша дәрілік өсімдіктер көптеген дәрілер алынатын шикізат көзіне айналып отыр [10]. Бірақ ондай өсімдіктерді зерттеп, олардың қасиетін, қауіпсізділігін, тиімділігін және табиғаттағы қорын анықтау керек. Мұндай зерттеулермен көптеген мамандықтар айналысады. Мысалы, фармацевтер, химиктер, биологтар және т.б. солардың ішінде, биологтар дәрілік өсімдіктердің анатомиялық-морфологиялық, биохимиялық, генетикалық, экологиялық және т.б. ерекшеліктерін зерттейді.

Кафедрамыздың 6M011300-биология мамандығының магистранттары «Дәрілік өсімдіктер қоры» элективті пәнін оқу барысында төмендегідей зертханалық жұмыстар жүргізе алады:

- анатомиялық зерттеу – дәрілік өсімдіктердің жерасты және жерүсті мүшелерінің көлденең кесіндісі бойынша ішкі құрылысының ерекшеліктері қарастырылады. Өсімдіктер анатомиясын зерттеуде жаңа әдістер, электрондық микроскоп, гистохимиялық зерттеулер және т.б. қолданылады;

- морфологиялық зерттеу – өсімдікке сыртқы сипаттама беріледі: биіктігі, бұтақтануы, тамыры, сабағы, жапырағының пішіні мен түріне, гүлінің формуласына, жемісі және т.б;
- биохимиялық зерттеу – дәрілік өсімдіктердің дәрумендерді синтездеу, минералды заттарды жинақтауы, аралық заттардың түзілуі туралы қарастырылады;
- экологиялық зерттеуде дәрілік өсімдіктердің таралуы және қоры зерттеледі;
- молекулалық-биологиялық зерттеуде өсімдіктердің ДНҚ-лары бөлініп алынып, бірізділіктері анықталады және дендрологиялық сызбанұсқасы жасалынады.

Барлық ғылыми-зерттеу жұмысының алгоритмі болу керек [11]:

1. Тақырыпты таңдау – өзектілігін айқындап, мақсаты мен міндеттерін нақтылау.
2. Зерттеу мәселесінің қазіргі күйі – теориялық зерттеу әдістері. Тақырыпты айқындап алғаннан кейін ең үлкен жұмыс ғылыми және ғылыми әдістемелік әдебиеттерге анализ жасау.
3. Зерттеу әдістерін таңдау.
4. Нысанды зерттеу жұмысы. Ол үшін алдымен зерттеу жұмысының сызбанұсқасын жасап алу қажет. Таңдап алынған әдіске байланысты зерттеу жұмыстарында бірізділік сақталуы керек.
5. Алынған нәтижелерді өңдеу және рәсімдеу. Білім алушы зерттеу жұмысын аяқтағаннан кейін зерттеу жұмысының нәтижесін мәтін, график, кесте, сурет және т.б түрінде рәсімдейді. Оқытушы тексергеннен кейін жеткіліксіз тұстарын толықтырады.
6. Зерттеу жұмысы бойынша қорытынды шығарып, тұжырым жасайды.

Биология пәнінің мұғалімі ғылыми білім беруде екі маңызды мақсатты ескеруі тиіс: студенттердің ғалым және технология мансабын арттыруға үйрету және ынталандыру, студенттерге маңызды білім мен ғылымды және әлеуметтік мәселелерді түсінуге жағдай жасап, оларды ақпараттандырылған тұлға етіп қалыптастыру қажет. Ғылыми көзқарастағы ғалым кем дегенде ғылыми сауаттылықтың 5 элементін меңгереді, олар: (1) ғылыми зерттеу -үдеріс ретінде; (2) ғылыми контент; (3) ғылым және техника; (4) ғылым жеке және әлеуметтік перспективада; (5) ғылым табиғаты. Оқу үдерісінде мұғалім маңызды рөл атқаратындықтан, ғылыми сауатты студенттер дайындау үшін ғылыми сауатты биология пәнінің мұғалімін дайындау қажет [12].

Қорытынды. Биология мамандықтарының студенттерінің, магистранттарының негізгі кәсіби іс-әрекеттерінің бірі ғылыми-зерттеу жұмысы болып табылады.

Магситратураны бітірушілер педагогика және биология салаларында өз бетінше ғылыми зерттеулер жүргізе блуі, заманауи зерттеу әдістері мен технологияны кешенді қолдана отырып ғылыми жұмыстарды жүйелеп, анализ жасап, алдына қойған ғылыми-зерттеу міндеттерін шешуде жеке шығармашылық қабілеттерін қолдана алуы қажет. Биология пәнінің заманауи мұғалімі ғылыми зерттеу дағдыларын өзі меңгеріп қана қоймай, сонымен бірге мектепте оқу іс әрекеттерінің тиімділігі мен оқушылардың оқуға деген ынталарын арттыру мақсатында оқу-зерттеушілік және жобалық іс әрекеттерді де ұйымдастыра білуі керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Гогицаева О.У. Индивидуальная работа со студентами. Педагогическая деятельность в режиме инноваций: концепции, подходы, технологии: научно-методический сборник. Выпуск I / гл. ред. Романова И.В. –Чебоксары: ЦДИП «INET», 2015. – С. 107-109.

2. Легкова И.А. Роль научно-исследовательской работы обучающихся при подготовке будущих специалистов // NovaInfo.Ru. Педагогические науки. - 2017. - №71. - С.120-123.

3. Абсатова М.А., Қожан А. Студенттердің зерттеушілік құзыреттілігінің құрылымы/ Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы, «Педагогика ғылымдары» сериясы, 2017. – №1 (53). – 135-140 б.

4. Киселев В.В. Применение интерактивных форм обучения для развития профессионально-деловых качеств курсантов // В.В.Киселев, В.Е.Иванов, И.А.Легкова/ Новейшие достижения в науке и образовании: материалы международной научно-практической конференции. – Смоленск, 2016. – С. 133-135.

5. Әлқожаева Н.С., Баширова Ж.Р. Педагогикалық құзыреттілікті жобалау оқытушы даярлаудың құраушы компоненті ретінде. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ хабаршысы, «Педагогикалық ғылымдар» сериясы. №3 (46). 2015. 58-67 бб.

6. Жумашева Ж.Т. Формирование профессиональной компетентности обучающихся. Международный ежеквартальный научный экономический журнал: Reforma. - 2010. - №4(48). - С. 84-86.

7. Кырбасова Э.А., Кеңесбаев С.М., Дюскалиева Г.У. Болашақ биолог мамандарының кәсіби құзыреттіліктерінің мазмұны мен құрылымы / ҚР ҒБМ Қазмемқызпу профессор Қазна Аймағамбетқызы Аймағамбетованың 80 жылдығына

арналған «Қазіргі мектепке дейінгі және бастауыш білім беру: теориясы, әдістемесі мен тәжірибесі» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. II бөлім. 6-секция. Үздіксіз білім беру жағдайында педагогтардың кәсіби дамуы. Алматы, – 2017. – 185-188 б.

8. Самашова Г.Е., Абиьгазин Б.И., Бакина Ю.А. Болашақ педагогтардың зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру жағдайы. / Университет еңбектері. Республикалық журнал. Карағанды: ҚарМТУ баспасы, 2016. – №2. – 92 – 95 б.

9. Козлов А.В., Уромова И.П. Научно-исследовательская деятельность обучающихся как основа реализации профессиональных компетенций / «Вестник Мининского университета». – 2017. – №1.

10. Arunkumar S, Muthuselvam. Analysis of phytochemical constituents and antimicrobial activities of aloe vera L. against clinical pathogens, World J Agril Sc. 2009. – № 5(5). – P. 572-576.

11. Ковалев В.П., Иванова Т.А. Формирование исследовательской компетентности у будущих бакалавров по направлению подготовки «Педагогическое образование» (Профили «Химия» и «Биология»). – Вестник ЧГПУ им. И. Я. Яковлева. – 2015. – № 2 (86). – С. 149–153.

12. Hadi S., Anisah M., Lailil M. Scientific Literacy of a Third Year Biology Student Teachers: Exploration study. [KnE Social Sciences & Humanities](#). [The 4th International Conference on Language, Society and Culture in Asian Contexts \(LSCAC\)](#). 2017. – P. 269-278.

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ ЖӘНЕ ЖАҒАНДАНУ ҮДЕРІСІ

АБДИРАСИЛОВА ГҮЛМИРА ҚАЛЫБАЙҚЫЗЫ

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің профессор м.а.
АДИЛХАН АСЕЛ МАРАТҚЫЗЫ
Халықаралық қатынастар факультеті
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
Астана, Қазақстан

Түйіндеме: Әр ұлттың қай кезеңде болмасын алдында тұратын ұлы міндеттерінің ең бастысы өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты саналы ұрпақ тәрбиелеу. Болашақ қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл парасаты мол, мәдени, ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу аға буынның қоғам алдындағы зор борышы. Ал жастарды жан-жақты қабілетті азамат етіп өсіруде халықтық салт дәстүрлердің тәлім-тәрбиелік білім танымдық ролі зор.

Қазақ халқы - рухани зор байлықтың мұрагері. Ежелгі ата-бабаларымыздың күмбірлеген күміс күйі, сыбызғы сырнайының үні, асқақтата салған әсем әні, ғашықтық жырлары мақал-мәтел, шешендік сөз, айтыс өлеңдерінің сан ғасыр бойы өз ұрпағын сегіз қырлы, бір сырлы, өнегелі де өнерлі адамгершілік ар-ожданы жоғары намысқой азамат етіп тәрбиелеп келгені тарихи шындық. Егеменді еліміздің болашақ ұрпағын тәрбиелеуде, олардың бойына ізеттілік, қайырымдылық, кішіпейілділік, әдептілік, елін, жерін, Отанын сүюшілік секілді ең асыл қасиеттерді қан мен жанына сіңіруде осы ата-бабамыздың салт-дәстүр негізін ұстансақ өте ұтымды болар еді.

Бүгінгі таңда ғасырлар қойнауында қалыптасқан ұлттық тәрбиені, озық өнегелі дәстүрді, адамгершілігі бар асыл қасиеттерді жастар бойына қалыптастыруда, оны ұтымды пайдалану аса маңызды міндеттердің біріне айналып отырғаны даусыз. Сондықтан ұлттық мәдениеттің, әдебиеттің, тілдің, халықтық педагогиканың тарихы мен болашағы да мектептегі жас ұрпақ тәрбиесіне байланысты. Бала тәрбиесінің алтын бесігі – отбасы.

Тірек сөздер: ұлттық тәрбие, жаһандану, өркениет, ұлттық құндылық, ұлт мүмкіндігі, рухани кеңістік.

GLOBALIZATION AND THE PROBLEMS OF NATIONAL EDUCATION

Abdirasilova Gulmira Kalibaevna

Professor of the Kazakh State Women's Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

Adilkhan Asel Maratovna

Faculty of International Relations
L.N. Gumilyov ENU
Astana, Kazakhstan

Abstract: The greatest responsibility of every nation at any stage is to educate a healthy generation that will continue its business and life. The upbringing of future societies with a mature, intelligent, culturally and spiritually advanced generation is a great duty of the older generation to society. And education of folk traditions is a great way to educate young people as a capable citizen.

The Kazakh people are the heirs of spiritual wealth. Ancient ancestors of our ancestors' silver-embossed silver rings, sunglasses, singing songs, prose-proverbs, sermons, and aitys of poetry for many centuries have made their generation eight-sided, mysterious, moral, and noble. bringing up a historical reality. It would be a good idea to educate the future generations of our country, to build on the traditions of our ancestors in their blood and soul, to bring them the most noble qualities of kindness, mercy, humility, courtesy, homeland, land and homeland.

Today it is one of the most important tasks of formation of the national education, the best traditions, moral qualities of young people in the age-old, and its rational use. Therefore, the history and prospects of national culture, literature, language, folk pedagogy are related to the education of younger generation in the school. The golden cradle of the upbringing is a family.

Key Words: national education, globalization, civilization, national values, chances of nationality, spiritual space.

Бүгінгі күннің, қазіргі жаһандану дәуірінің, басты талабы – өркениетті қоғамға ілесе алатын ұрпақ тәрбиелеу. Әлем елдерімен қабырғасын теңестіруді меже етіп отырған елдің білімді жастары тәуелсіздікті нығайтады, ұлттық тәрбиемен сусындаған ұрпақ болашақты гүлдендіреді деген сенім мақсатымызға айналып отырғандай. Ал, оған қол жеткізудің алғы шарттарының бірі – ұлттық тәрбиеге арқа сүйеу.

Адам баласы еш уақытта тек қазіргі күнімен ғана өмір сүре алмайды. Өткенін пайымдап, сондағы асыл мұра-жауһарларын мақтан тұтып, оны өзге жұрттың алдына паш етеді. Тарихын түгендеп ұстаған елдің болашағы да бекем болатыны сондықтан. Осы негізге салып қарасақ, бізге ең алдымен түркілер тарихындағы ортақтыққа маңыз берген орынды. Ілгері замандағы тәжірибеден білетініміз, бір халық екіншісіне өктемдік жасап, жойғысы келсе, алдымен оның тарихын бұзады.

Алыстан іздемейік, кеңестік дәуірдің өзінде орыс пен батыстың құраған тарихы көп тықпаланды, түркінің санасынан ықылыммен сабақтастығын үзуге қатысты саясат жүрді. «Өткен тарихың тұлдыр, тарих сенде емес – мұнда, осымен жүрген жөн» деп, біздің түбірімізді өшіргісі келді. Кез келген этнос басқаға үстемдік ету үшін алдымен сол басқаның тарихын жоққа шығару арқылы санаға билік жүргізіп алады да, қалғанын біртіндеп жасайды.

Мемлекет құрған ел ғана әлемдік көшке ілесе алады, өзіндік келбеті бар өркениет жасай алады, өз кезегінде өркениет жасай алған ел ғана басқа өркениетті елдермен терезесі теңесе алады. Олай болса, еліміздің тап бүгінгі болмысы мен әлемдік кеңістіктен өз орнын табуға ұмтылысын мемлекетшілдік бастаулары деп айтуға толық негіз бар.

Ресейге отар ел болып тұрғанымызда «туған ұлт», «ұлттық», «ұлтшылдық», «ұлттық идея», «ұлттық мүдде», «ұлттық тәрбие» мәселесі туралы сөз қозғау мүмкін болмады. Өйткені, бұл жайында сөз қозғау отарлаушы елдің «жасампаз» интернационалистік идеологиясына қарсы шыққандық деп есептелетін.

Ұлттық тарихи санамызды жаңғырту арқылы ұлттық рухымызды көтеру үшін керек. Жаңғырту бағытындағы қажеттілер қатарында саналатын қадау-қадау дүниелер де жеткілікті.

Астанамызда бой көтерген «Қазақ елі» мемориалдық кешенінің негізгі мазмұн-мағынасы - киелі атқа ие болған сәулет өнерінің жаңа туындысына зер салып қараған адам, одан еліміздің сан ғасырлық тарихын, ұлтының болашағы жолында қасық қаны мен күш-жігерін аямаған ұлы перзенттерін, халықтың асыл мұратын терең сезініп қана қоймайды, сонымен бірге ұрпақтар байланысын, қазақ елінің кешегісі, бүгінгісі және

ертеңгісін айғақтайтын уақыт үндестігінің белгілерін де аңғарар еді. Сондықтан да, бұл ескерткіштің өкшебасар ұрпақты ізгілікке, отансүйгіштікке, елдік биік санаға тәрбиелеуде маңызы аса зор болатынына сеніміміз кәміл.

«Қазақ елі» монументі өткен күнді көз алдымызға елестетумен бірге келешек жайлы да ой қозғайды.

Жаһандану – ғаламдану, әлемдік ауқымдану, глобализация (ағылшынша «Global» сөзі - әлемдік, дүниежүзілік, жалпы) - жаңа жалпы әлемдік саяси, экономикалық, мәдени, ақпараттық тұтастыққұрылуының үрдісі.

Терминді ғылыми айналымға алғаш рет енгізген (1983 жылы) америкалық экономист Теодор Левитт. Жаһанданудың жаңа сатысының түрлі аспектілерін 20 ғасырдың ортасынан бастап Уолт Ростоу, Дэниел Белл, Алвин Тофлер, Питер Дракер, Джон Нейсбитт, Лестер Туроу зерделеді.

«Жаһандану» терминінің пайда болуын 1985 жылы осы түсінікті талқылаған америкалық социологының атымен байланыстырады.

Жаһандану - бұл жеке елдердегі халықаралық мәні бар әр түрлі факторлардың жалпы өсу әрекетінің әлеуметтік шындыққа қатынасының үрдісі (мысалы, экономикалық және саяси байланыстар, мәдени және ақпараттық алмасу).

Қазір барлық елдер мен мемлекеттер біркіндікті жаһандану жағдайында өмір сүруге бейімделу үстінде.

Соңғы жылдары жаһанданудың бір тетігі ретіндегі батыстану – бұл тек батыстың технологиялық жетістіктерін, экономикалық өндірісті ұйымдастыру тәжірибелері мен ғылыми-техникалық мәдениетін қабылдау ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік реттеудің (адам құқығы, жеке адамның тұлғалық тұрпаты, діни сенімі, ұлттық төзімділік, әдептілік, т.б.) мәдени-өркениеттік қалыптар кешенін де қабылдау екенін түсінген дәстүрлі қоғамды жақтаушылардың табанды қарсылығына тап болуда.

Бәсеке бүгінгі күні экономикада, саясатта, идеологияда, мәдениетте, білімде, ақпаратта, технологияда, тағы басқа салаларда қызу қарқынмен жүріп жатыр. Рас, Батыстың білімі, ғылымы, техникасы, технологиясы, біздер үшін өте қажет, алайда, Батыс өркениетінің қоршаған ортаға тек пайда табу көзі деп қарауға үйретуі, оны технологиялық тұрғыдан бөлшектеп сату түрінде түсіндіруі, бұл мәселеде бізге үлгі бола алмайды. Сондықтан Батыс өркениетіне шамадан тыс еліктеушілік жақсылықтың нышаны емес. Тағы да қайталап айтудың реті келіп тұр, батыстың технологиялық жаңалығына ұмтылу, экономикалық өндірісті ұйымдастырудағы жетістіктерін игеру – қажеттілік, ал одан керісінше бүгінгі күнде рухани тапшылыққа айналып отырған ізгілік, кісілік, адамгершілік, бауырмалдық, әдептілік, тәрбиелік мазмұн іздеу.

Жаһандану - қазіргі заманғы интеграциялық үрдістердің ішінде аса ықпалдысы.

Оған:

- коммуникациялық мүмкіндіктерді дамыту және ғарыштық кеңістікті ақпарат беру үшін пайдалану;

- жаһандық ақпарат желілерінің пайда болуы және тез дамуы;

- адамзат тұрмысындағы көптеген үрдістердің компьютерлендірілуі жатады;

- байланыстырудың жеке жүйесі мен жаһандық позицияланудың дамуы;

- ақпараттық коммуникациялық кешендердің негізінде бизнесі,

- өндірістік үрдістер мен үй шаруаларын басқарудың жаһандық жүйесін құру;

- өмір сүру үрдістерінің мейлінше үлкен

бөлігін компьютерлендіру мен роботтау жүреді.

Жаһандануды әрбір ұлт, әрбір этнос, әрбір мемлекет өзінің болмысына бейімдеп сіңіре алғанда ғана осынау қауіптілеу болып көрінетін құбылыстың игілігін көреді.

Егер жаһандануды ұлттық мемлекеттік болмысқа икемдей алмасақ, оның ықпалына түсіп алып, жалаң еліктеуге ұрынатын болсақ, онда мемлекет те, сол мемлекетті жасап отырған ұлт та геосаяси тобырға айналып, рухани жаулаушы өркениеттің құлақкесті құлы болып қала береді.

Біздің ойымызша, оның ең тиімді үлгісі – ұлттық тәрбиеге арқа сүйеу. Қазіргі кезеңде әлемнің әр түкпірінде өткір қойыла бастаған ең өзекті жайдың бірі – осы ұлттық тәрбие мәселесі болып отыр. Ұлттық тәрбиенің ең маңызды тұсы адамды ойлануға үйретуі. Бұлай дегенде әрбір жеке адам ең алдымен өзінің белгілі бір ұлттың мүшесі екенін іштей терең сезініп, санада сілкініс жасауы керек екенін, содан кейін барып жалпыадамзаттық қоғамға лайық орнын белгілеуі қажеттігін сіңіруі болса керек. Бұл жерде негізгі әңгіме арқауы мемлекетшілдік, ұлттық сана, ұлттық ұстаным, ұлттық мүдде туралы болып отыр. Өйткені, біздің төлтума бітімімізді, қайталанбас ұлттық болмысымызды, ұлттық ойлау машығымызды, қала берді ұлттық кейпімізді сақтап қалу бәрінен маңызды.

Ұлттық тәрбие туралы идея бүгінгі күн талабы мен өмірлік қажеттіліктен туындап отыр. Қазақ елінің әлемдік кеңістікте өз жолын таңдауы әрбір қазақтың емін-еркін өмір сүруінің кепілі. Ол сөзсіз ұрпақтар қамы деген ұғыммен үндеседі. Ел болу, мемлекет құру сонау түркі заманынан желісі үзілмей келе жатқан ұлттық арман-аңсар. Ел болу – болашаққа ашылған даңғыл жол. Сол болашаққа ашылған даңғыл жолды ұлттық тәрбие арқылы жүруді үйренсек, ешкімнен кем болмайтынымыз анық. Бұдан шығатын қорытынды – ұлттық тәрбие идеясы ата-бабалар алдындағы – қарыз бен өкшебасар ұрпақтың алдындағы – парыз деп түсінуіміз керек.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, кез келген мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік гүлденуі мен қауіпсіздігі халықтың білімі мен интеллектілік ресурстарымен тығыз байланысты.

Интеллектуалды ұлт болу деген тар шеңбердегі ұғым емес, оның түпкі иірімінде ұлттық негіз, ұлттық ұстын, ұлттық болмыс жатыр. Ұлттың сапалық құрамын арттыру тек қан тазалығын жақсартумен ғана шектелмейді, рух тазалығын тәрбиелеу арқылы да биік мұратқа жетуге болады

Сондай-ақ қазіргі замандағы білім беру жүйесінің міндеті қазіргі жастарымыздың білім алып қана қоймай, тәрбиелі, әдепті, ұлтжанды, бір сөзбен айтқанда, интеллектуалды болуын қамтамасыз ету.

Ұлттық тәрбиенің көздері фольклор, ауыз әдебиеті, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлағатты қағидалар, шешендік сөздер, өнеге өсиеті бар мақал-мәтелдер, туған топырағымызда дүниеге келген ойшыл ғұламаларымыздың еңбектеріндегі тәрбие қағидалары болып табылады. Сонымен бірге отбасы тәрбиесінің ұлттық ерекшеліктері, туыстық қарым-қатынас, жеті ата туралы түсінік, перзенттік парыз бен қарыз, ұлттық намыс, ұлттық сана-сезім, ұлттық адамгершілік, отансүйгіштік, еңбексүйгіштік қасиеттері, ізгілік сынды тағы басқа сапалық белгілер ұлттық тәрбиенің негізгі көрінісі болады. Одан басқа жаһандану жағдайындағы ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті, толеранттық-төзімділік қасиеттер де ұлттық тәрбие дәрістерінде көрініс табуы тиіс деп ойлаймыз.

Қысқаша айтқанда, ұлттық тәрбие – ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ маман жастарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі.

Ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын, ұлттық құндылықтар мен жалпыадамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын толық кемелді, ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу.

- Ұлттық тәрбиенің дінгегі – ана тілі болып қалатынын негіздеу;

- қазақ тілі мен тарихын, мәдениеті мен ділін, салт-дәстүрі мен дінін құрметтеу рухында жастардың ұлттық интеллектуалдық мінез-құлқын қалыптастыру;
- бүгінгі қазақ елінің индустриялық-инновациялық жүйесінің дамуын қамтамасыз ететін жоғары парасатты ұлттық сипаттағы белсенді іс-әрекетке тәрбиелеу;
- білім және мәдени рухани тұрғыда басқа өркениеттермен бәсекеге қабілетті болуын қамтамасыз ету;
- қоғам мен адам, адам мен табиғат қарым-қатынасының өркениеттілік сана-сезімін ұлттық рухта қалыптастыру.

Ұлттық тәрбиенің мақсаты – елдік сананы қалыптастырып, ұлттық рух пен ұлттық патриотизмді негіздеу, ұлтсыздықпен күресу болса керек. Сондықтан тәрбиенің жүзеге асуының технологиясы қалай дегенде де ұлтымызға ұстын, болашағымызға тұғыр болатын ұлттық тәрбиеде жатыр деп нық сеніммен айта аламыз.

Олай болса, басты мақсат – жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтар, рухани-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып тәрбиелеу. Ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу үшін:

- оқушылардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру;
- жас ұрпақ санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаныш сезімдерін ұялату, ұлттық рухын дамыту;
- ана тілі мен дінін, оның тарихын, мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін, рухани-мәдени мұраларды қастерлеу;
- жас ұрпақ бойында жанашырлық, сенімділік, намысшылдық тәрізді ұлттық мінездерін қалыптастыру сияқты міндеттерді орындағанда ғана басты мақсатқа жетеміз.

Кез келген ұлттың ұлт болып қалыптасып дамуы үшін оның ұлттық санасы, ұлттық құндылығы болуы керек. Сондықтан ұрпағымыздың ұлттық құндылықтарды бойына сіңіріп, ел қамын ойлайтын азамат етіп тәрбиелеуіміз керек. Ұлттық тәрбиені бойына дарытуда Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың мына бір ұлағатты сөзі бағдаршам болмақ: «Еліңнің ұлы болсаң, еліңе жаның ашыса, азаматтық намыс болса, қазақтың ұлттық жалғыз мемлекетінің нығайып, көркеюі жолында жан терінді сығып жүріп еңбек ет. Жердің де, елдің де иесі өзін екенінді ұмытпа».

Бүгінгі жаңа әлемдегі жаңа Қазақстанды, оның жаңа ұрпағын қалыптастыруда интеллектуалдық секіріс сөзсіз қажет. Олай болса, сол интеллектуалдықтың өзі ұлттық тәрбиемен келетін жеміс екенін ұмытпағанымыз абзал.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- Тілешов Е. Жаһандану дәуіріндегі ұлт мүмкіндігі Ана тілі газеті №22 2-8 маусым 2016 жыл
- Оразбаева Ф. Жаһандану және мемлекеттік тіл // Егемен Қазақстан. - 2005. - С. 21 мамыр
- Э. Эриксон. Детство и общество. СПб, 2000
- Поиск национально-цивилизационной идентичности и концепт «особого пути» в российском массовом сознании» в контексте модернизации (отв. ред. Лапкин В.В., Пантин В.И.) М., ИМЭМО РАН, 2004. с.118.
- И. Сигэюки. Волна новой цивилизации, исходящая от Японии. Токио, 1995, с.159-160
- Дэниел Белл, Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют. — М.: Журнал «Вопросы экономики», 2004. — 416 с. — ISBN 5-901389-04-2
- Алвин Тофлер, 100 великих экономистов после Кейнса. — СПб.: Экономикс, 2009. — 384 с. — (Библиотека «Экономической школы», вып. 42). — 1 500 экз. — ISBN 978-5-903816-03-3

Питер Дракер, Экономикус, 2008. — 352 с. — (Библиотека «Экономической школы», вып. 42). — ISBN 978-5-903816-01-9. (англ. Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great

Джон Нейсбитт, . (англ. Great Economists since Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past, 1985)

Лестер Туроу. (англ. The Methodology of Economics, or How Economists Explain, 1980)

XIX ҒАСЫРДАҢ БАС КЕЗІНДЕГІ ПАТША ӨКІМЕТІНІҢ ОРТА ЖҮЗДЕГІ ОТАРШЫЛДЫҚ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ОҒАН ҚАЗАҚТАРДЫҢ ҚАРСЫЛЫҒЫ

Жылқышыбаева Қ.Қ.- доценті, тарих ғылымдарының кандидаты.
Жұбанышов Берік Темірханұлы - аға оқытушы, тарих ғылымдарының кандидаты
Қасымбекова Маржан Әмірқызы- аға оқытушы, тарих ғылымдарының магистрі
Қоңырова Айжан Мәуленқызы - аға оқытушы, тарих ғылымдарының магистрі
Бақаева Гаухар Ерғалиқызы- аға оқытушы, тарих ғылымдарының магистрі

Түйіндеме: 1781 жылы Абылай хан қайтыс болғаннан кейін, оның балаларының арасындағы билік үшін таласты өз мүдделеріне пайдаланған Ресей үкіметі Орта жүздегі хандық билікті әлсірету мақсатында оны екіге бөліп тастайды. Патша өкіметі Орта жүзге Уәли ханмен қатар Бөкейді екінші хан етіп тағайындайды. «Бөліп ал да, билей бер» қағидасын мықтап ұстанған патша өкіметі екі ханды бір-біріне айдап салып, беделді сұлтандарды өз жағына тартып, оларды да өз хандарына айдап салып отырды. 1817 жылы – Бөкей хан, екі жылдан кейін Уәли ханның өлуі патша өкіметінің отаршылдық саясатына жан-жақты жол ашып, барлық кедергілердің алынып тасталуына әкеп соқты. Екі ханның өлімін пайдаланған патша өкіметі Орта жүздегі хандық билікті сұлтандармен келіспей-ақ жоғары жақтан жойып жібереді де өздерінің отаршылдық реформаларын жүргізе бастайды. 1822 жылы қабылданған граф М.Сперанкийдің «Сібір қазақтары туралы жарғысы» алғашқы патшалық реформа ретінде Орта жүздегі бүкіл дәстүрлі билік құрылымын қиратып, халықтың әлеуметтік-экономикалық және шаруашылық өмірінің барлық салаларын қамтыды. Патша өкіметі осы Жарғыға сүйене отырып қазақ даласына басқарудың жаңа нысанын енгізеді. Географиялық жағынан Орта жүз қазақтары шекаралық басқару құрылғанға дейін Омбы облысына бағынып келген сыртқы округтерге кірді. Олардың басына «округтық приказдар» қойылып, оны заседатели бар аға сұлтандар басқарды. Әр округтың тұрғындары басқа округтардың жеріне жергілікті әкімшіліктің рұқсатынсыз көшіп қона алмайтын. Рұқсат алмағандар қатаң жазаланды. Сұлтандардың жанына 200 қарулы казактан тұратын әскер қосып берілді. Бұл әскери топтар сұлтандарды күзетіп, әскери-полициялық міндеттерді атқарды. Сонымен бірге, жергілікті патшалық әкімшілік сұлтандардың жұмысына араласып, бақылау жүргізді және қажет болған жағдайда оларды патша өкіметінің отаршылдық саясатына қарай әрекет етуге мәжбүрледі. Жарғы бойынша алғашқы екі округке Уәли ханның Көкшетаудағы және Бөкей ханның Қарқаралыдағы мекендері таңдап алынды. 1824 жылы 8 сәуірде ашылған Қарқаралы округінің аға сұлтандығына Абылайдың немересі Тұрсын тағайындалады. Сол жылы 29 сәуірде Орта жүзде Көкшетау округы құрылып, оған Уәли ханның баласы Ғұбайдолланы аға сұлтандыққа тағайындайды. Бастапқы кезде аға сұлтандарға зор құқықтар берілгенімен, кейін уақыт өте келе олар жергілікті отаршыл әкімшіліктің айтқанынан шықпайтын құралдарына айналып, іс жүзінде округтегі барлық билікті А.Лукин мен А.Путинцев сияқты орыс шенеуніктері жүргізді. Патша әкімшілігінің осындай отаршыл іс-әрекеттерінен Орта жүз қазақтарының сұлтандарының көпшілігі іштей наразылық танытты. Әсіресе Көкшетау округының аға сұлтаны Ғұбайдолла бастаған қазақ билеушілері патша билігінен әбден түңіледі.

Осы жағдайларды ескерген Ғұбайдолла сұлтан дипломатиялық жолдар арқылы мақсатына жету үшін Қытай империясымен құпия байланыстар жасауға кіріседі.

Кілт сөздер: Орта жүз, Ресей империясы, Уәли хан, отаршылдық, реформа, аға сұлтан, Ғұбайдолла сұлтан, Қытай империясы, М.Сперанкий, хандық билік.

THE COLONIAL POLICY OF THE ROYAL AUTHORITY AND KAZAKHS' RESISTANCE IN THE BEGINNING OF THE NINETEENTH CENTURY

ZHYLKYSHYBAYEVA K.K. - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
ZHUBANYSHOV B.T. - Senior Lecturer Candidate of Historical Sciences
KASYMBEKOVA M.A.- Senior Lecturer, Master of Historical Sciences
KONYROVA A. M. - Senior Lecturer, Master of Historical Sciences
BAKAEVA G.E.- Senior Lecturer
Master of Historical Sciences
Kazakh State Women Pedagogical University

ABSTRACT

After the death of Ablai Khan in 1781, the Russian government, which used the dispute for power between his children for their own interest, divided the Middle Zhuz (Orta Zhuz) into two parts to weaken it. The Tsarist Empire, along with the Uali khan, appointed Bokei as the second khan to Middle Zhuz. The tsarist government, following the principle of "divide and rule", tuned the two khans against each other, draw the prestigious sultans to their side, and turned them against to their khans. In 1817, the death of Bokei Khan, two years later, the death of the Uali Khan led to the colonial policy of tsarist empire and led to the elimination of all obstacles. The Tsarist government, who used the death of two khans, eliminated the Middle Zhuz khanate power without disagreeing with the sultans and began their colonial reforms. The "Charter about Siberian Kazakhs", which was adopted in 1822 by M.Speransky, was the first kingly reform to demolish all the traditional power structures of the Middle Zhuz, covering all the spheres of the social and economic life of the people. The Tsarist Empire, based on this Charter, introduced a new form of governance on the Kazakh steppe. From the geographical point of view, the Kazakhs of the Middle Zhuz entered the foreign circles, which were subordinated to the Omsk region before the formation of border management. At the head were built "district orders" and headed by older sultans. Residents of each district could not move to other districts without the permission of the local administration. Those who could not get permission were strictly punished. The sultans were given armies of 200 soldiers. These military groups were guarding the sultans and carried out military-police tasks. At the same time, they intervened and controlled the work of local sultans, and, if necessary, forced them to act according to the colonial policy of the royal authority. According to the charter, the first two districts were selected of Ualik khan's in Kokshetau and Bokey Khan's in Karkaraly. The grand sultan of the Karkaralinsk district, which was opened on April 8, in 1824, was appointed Tursun, who was a grandson of Ablay. On April 29 of the same year, in the Middle Zhuz was formed the Kokshetau district, and Uali Khan's son, Gubaidolla, was appointed to the grand sultan. At the beginning, great sultans were given great rights, but after a while, they became the tools of the local colonial administration, and practically all the power of the districts was ruled by Russian officials, such as A.Lukin and A.Putintsev. Most of the sultans of the Middle Zhuz were indignant at these colonial actions from the royal administration. Especially the grand sultan of the Kokshetau district, Gubaidolla, was completely disappointed. Gubadollah tried to use the situation to restore the Kazakh statehood by gathering those who protested against the colonial policy.

Key words: Middle Zhuz, the Russian Empire, Uali khan, colonialism, reform, grand sultan, Gubaidolla sultan, the Chinese Empire, M.Speransky, khanate power.

Қазақ даласының Ресей империясына тәуелділігі XVIII ғасырдың 30 жылдарында басталғанымен, оны толығымен жаулап алуы XIX ғасырдың 60-70 жылдарында ғана жүзеге асты. Яғни, XVIII ғасырдың аяғында қазақ даласын өз отарына толығымен қосуды жоспарлаған патша өкіметі 1781 жылы Абылай хан қайтыс болғаннан кейін басталған оның балаларының арасындағы билік үшін талас-тартысты өз мүдделеріне пайдалана отырып, хандықты әлсірету мақсатында оны екіге бөліп тастайды. Орта жүздің заңды түрде сайланған ханы болғанына қарамастан, патша өкіметі Уәли ханмен қатар Бөкейді екінші хан етіп тағайындайды. «Бөліп ал да, билей бер» қағидасын мықтап ұстанған патша өкіметі екі ханды бір-біріне айдап салып, беделді сұлтандарды өз жағына тартып, оларды да өз хандарына айдап салып отырды/1/. Дегенмен Орта жүзде әлсіз болса да хандықтың сақталуы патша өкіметінің емін-еркін қимылдауына тежеу болды. 1817 жылы – Бөкей хан, екі жылдан кейін Уәли ханның өлуі патша өкіметінің отаршылдық саясатына жан-жақты жол ашып, барлық кедергілердің алынып тасталуына әкеп соқты. Екі ханның өлімін пайдаланған патша өкіметі Орта жүздегі хандық билікті сұлтандармен келіспей-ақ жоғары жақтан жойып жібереді де өздерінің отаршылдық реформаларын жүргізе бастайды. 1822 жылы қабылданған граф М.Сперанскийдің «Сібір қазақтары туралы жарғысы» алғашқы патшалық реформа ретінде Орта жүздегі бүкіл дәстүрлі билік құрылымын қиратып, халықтың әлеуметтік-экономикалық және шаруашылық өмірінің барлық салаларын қамтыды/2/. Реформа бойынша хандық билікті жойып жіберген патша өкіметі осы Жарғыға сүйене отырып далаға басқарудың жаңа нысанын енгізеді. Географиялық жағынан Орта жүз қазақтары шекаралық басқару құрылғанға дейін Омбы облысына бағынып келген сыртқы округтерге кірді. Олардың басына «округтық приказдар» қойылып, оны заседатели бар аға сұлтандар басқарды. Округтерге 15-тен 20-ға дейін болыстар кірді. Әр округтың тұрғындары басқа округтардың жеріне жергілікті әкімшіліктің рұқсатынсыз көшіп қона алмайтын. Рұқсат алмағандар қатаң жазаланды. Сұлтандардың жанына 200 қарулы казактан тұратын әскер қосып берілді. Бұл әскери топтар сұлтандарды күзетіп, әскери-полициялық міндеттерді атқарды. Сонымен бірге, жергілікті патшалық әкімшілік сұлтандардың жұмысына араласып, бақылау жүргізді және қажет болған жағдайда оларды патша өкіметінің отаршылдық саясатына қарай әрекет етуге мәжбүрледі. Жарғы бойынша алғашқы екі округке Уәли ханның Көкшетаудағы және Бөкей ханның Қарқаралыдағы мекендері таңдап алынды. Ал жалпы Жарғыға сәйкес Орта жүзде жеті округ ашылып, кейін олардың саны 8-10-ға дейін жеткізілу жоспарланып, одан әрі Шығыс Түркістан мен Қоқан хандығының иелігіне шығу көзделді. 1824 жылы 8 сәуірде ашылған Қарқаралы округіне 20 мыңдай шаңырақ кіріп, оның аға сұлтандығына Абылайдың немересі Тұрсын тағайындалады да оның заседательдері болып Олжабай Ордауов пен Жаманбай Нұралин бекітіледі. Тұрсынды аға сұлтандық қызметке тағайындау рәсімі сұлтандар, билер мен ақсақалдар және қазақтардың басқа да игі жақсыларының қатысуымен салтанатты түрде өткізілгенімен, Орта жүздің көптеген сұлтандары мен билер округтердің құрылуына наразылық ретінде қатысудан бас тартады. Осыған қарамастан патша әкімшілігі сол жылы 29 сәуірде Орта жүзде екінші округ Көкшетау округын құрып, оған Уәли ханның баласы Ғұбайдолланы аға сұлтандыққа және Желқара Байтоқин мен Мүкет Жәнібековты заседательдық қызметке тағайындайды. Округтегі «тәртіпті» қадағалап отыру мақсатында 2 зеңбірегі бар 300-ден астам әскер бөлінеді/3/. Округтың құрылуына жергілікті халықтың наразы болғаны соншалықты оның ашылу салтанатына бар болғаны қазақтың рубасыларынан 8 сұлтан мен 6 би ғана қатысады. Бастапқы кезде аға сұлтандарға зор құқықтар берілгенімен, кейін уақыт өте келе олар жергілікті отаршыл әкімшіліктің айтқанынан шықпайтын құралдарына айналып, іс жүзінде округтегі барлық билікті А.Лукин мен А.Путинцев сияқты орыс шенеуніктері жүргізді. Тіпті округтегі жоғары қызметке өз өкілдерін сайлау жолындағы ұзаққа созылған руаралық тайталас кезінде сұлтандардың бір бөлігі Омбы шенеуніктерінің қас-қабағына қарап, іс-әрекет жасауға мәжбүрленеді. Патша әкімшілігінің осындай отаршыл іс-әрекеттерінен Орта жүз қазақтарының сұлтандарының көпшілігі іштей наразылық танытты. Әсіресе Көкшетау округының аға сұлтаны Ғұбайдолла бастаған қазақ билеушілері патша билігінен әбден түңіледі/4/.

Дегенмен патша өкіметі Батыс Сібір генерал-губернаторлығының құрамына кірген Орта жүз қазақтарының жерінде әкімшілік реформалармен қатар, әскери отарлауды кең ауқымды түрде жүргізіп, әскери шептердің ұзындығын 2 мың шақырымға созады және Тобылдағы Звериноголов бекінісінен Алтайға дейінгі аралықты қамтиды. Горкая, Ертіс, Бұқтырма және Бийск сияқты төрт әскери шептерге 18 бекініс, 31 редут, 13 форпост, 23 станица, 23 шамшырақ салады/5/. XIX ғасырдың 20 жылдарында патша үкіметі округтерді қорғау мақсатында далалық аймақтарға қосымша бекіністер жүйесі сала бастайды. Мысалы, 1822 жылдың шілдесінде Ақмоладан оңтүстікке қарай 300 шақырымды құрайтын Ақтау тауларында, Сарысу өзенінің бойында Ақтау және Есіл өзенінің жағасына Жарқайың бекіністерінің негізі қаланса, 1824 жылдың сәуірінде Қарқаралы приказы ашылып, оған 6 және 7 Сібір полктерінің 300 казагын орналастырса, сол жылдың 29 сәуірінде Көкшетау приказы құрылып оған 2 және 4 Сібір полктерінің 300 казагын жайғастырады. Сонымен қатар, қазақ даласында бұдан басқа Баянауыл, Ақмола, Атбасар, Аягөз, Құсмұрын приказдары мен бекіністер тізбегі қалыптасады. Аталған бекіністерді де шапшаң қимылдайтын жеңіл казак әскерлері мен арасы 25-30 верст болатын қашықтықта 9-10 казактан құралған пикеттер қорғап тұрады. Сонымен Орта жүз қазақтарының жерінде жүзеге асырылған патша өкіметінің әскери-әкімшілік реформалары Ресей империясына қазақ даласын емін-еркін билеп төстеуіне жағдай жасады. Ал отаршыл биліктің бұл басқыншылық әрекеттері жергілікті халықтың, әсіресе биліктен шеттетілген сұлтандардың наразылығын туғызбай қоймады. Осыған байланысты Абылай әулетінің біршама алысты көздейтін өкілдері қазақ мемлекетіне төнген қатерге қарсылық көрсетуге тырысады. Мұндай қатерлі міндетті Абылайдың кенже ұлы Қасым сұлтан мен оның Саржан, Есенгелді, Ағытай, Көшек, Кенесары және Наурызбай атты ұлдары және Сартай, Тортай сияқты сұлтандар орындауға кіріседі. Осы аталғандардың ішінде Саржан, Есенгелді мен Кенесары патша өкіметіне қарсы көтерілістерді ұйымдастырушылар ретінде тарихқа енеді. 1825 жылы 14 маусымда Округтық приказдардың ашылуына қарсы шыққан Қасым сұлтан Ресей патшасы мен оның жергілікті губернаторына жаңадан құрылған округтық приказдарды таратуын, қазақтардың өз ғұрыптары бойынша өмір сүруін, әскери-тірек бекіністердің далаға ілгерілетіп салынуын тоқтату, шаруалардың қоныстандырылуына кедергі жасау сияқты талаптарын қояды. Қасым сұлтан өз талабы орындалмаған жағдайда Уәли ханның үлкен ұлдарының бірі Ғұбайдоллаға үміт артты. Бұл кезде Көкшетау округіне аға сұлтандық қызмет атқаратын Ғұбайдолла өзінің маңайына патшалық Ресейдің отаршылдық саясатына наразылық танытқандарды топтап, қалыптасқан жағдайды қазақ мемлекеттілігін қалпына келтіру үшін пайдалануға тырысты. Өйткені Ғұбайдолла егерде қазақтардың арасында хандық билікті қайтадан орнатпаса онда қазақтардың патша өкіметінің отаршылдық жүйесіне тереңірек тартылып, ұлттық езгінің күшейе беретінін түсінді. Сонымен қатар, ол егерде осылай жалғаса берсе төрелердің халық алдындағы беделі тым төмендеп кететіне көзі жетеді. Алайда Қасым сұлтанның ықпалды тобы қолдаған Ғұбайдолла мен оның жақтастары өз ойларын жүзеге асырудың күрделі және қауіпті екенін білді. Ресей империясының отарына кіріп, аяғы жойылып кеткен Астрахан, Қазан хандықтары туралы, тіпті Кіші жүз хандығын сақтап қалуға тырысқан сұлтандардың тағдырларынан жан-жақты хабардар алып отырған Ғұбайдолла сұлтан патша өкіметімен қарым-қатынас жасауда барынша сақ қимылдаудың қажеттігін ұғынды. Өйткені әккі де зұлым патша өкіметі кезінде Астрахан, Қазан хандарының әулетін әр түрлі жолмен түпкілікті жойып жіберіп, қазақ даласына кіре отырып, Кіші жүз хандарын бірінен соң бірін Ресейдің ішкі губернияларына жер аударып, көздерін құртып отырған. Мәселен, 1816 жылы Ресей үкіметінің рұқсатынсыз Кіші жүзге хан сайланған Арынғазыны патша өкіметі Петербургке алдап шақырып, жолда тұтқынға алынады да Калугаға айдалады/6/. Сол жерде ол көп кешікпей жұмбақ жағдайда көз жұмады. Осы жағдайларды ескерген Ғұбайдолла сұлтан дипломатиялық жолдар арқылы мақсатына жету үшін Қытай империясымен құпия байланыстар жасауға кіріседі. Яғни, атасы Абылайдың сыртқы саясатының дәстүрлі бағытын жеткілікті дәрежеде жалғастырған Ғұбайдолла өмірінің аяғына дейін ұстанып, шығыстағы көршісінің көмегі арқылы Орта жүздегі хандық билікті қайтадан орнатуға ұмтылды. Тіпті ол аға сұлтан болмай тұрып-ақ ол Қытай үкіметіне әкесі Уәли ханның қайтыс болғанын естірте отырып, өзін мұрагер ретінде әкесінің орнына хандық

таққа отыруға Цин императорының келісімін алуға тырысады және жақын туысқаны, әрі сенімді серігі болып табылатын Жантөре сұлтан бастаған өз елшілігін Пекинге құпия түрде жасақтайды. Ресей империясының қазақ даласындағы билігінің күшеюінен қауіптенген Қытай жағы да қазақ елшілігін жылы қарсы алып, оларға Ғұбайдолланы Орта жүздің ханы ретінде көргісі келетінін айтып, Ғұбайдолла сұлтанның Пекинге келіп, мұрагерлік жолмен тақтың иесі атануға шақырады. Ғұбайдолла сұлтанға тезірек Орта жүз ханының мәртебесін беруге асыққан Қытай үкіметі Құлжадағы Қытай билеушісі мен Орта жүздегі беделді және патша билігімен күресте батылдығымен данқы шыққан Шама сұлтанға Ғұбайдолла сұлтанды жан-жақты қолдау туралы нұсқау берілген хаттарды жөнелтеді. Алайда Семей бекінісінің коменданты подполковник Кемпеннің құпия тыңшылары бұл хаттарды қолға түсіреді. Осы хаттар арқылы Ғұбайдолла сұлтанның жасырын түрде қытайлықтармен келіссөз жүргізгенін білген патша әкімшілігі оны Омбыға дереу шақыртып алып, аға сұлтандық қызметтен босатып қамауға алады. Алайда Ғұбайдолла сұлтан сәтін тауып қамаудан қашып шығады да, қуғыншылардан жасырынып үлгіреді. Жартылай жасырын жағдайда жүрген Ғұбайдолла сұлтан Орта жүз қазақтарының көптеген руларын азаттық күреске тарту мақсатымен патша билігінің әлі де толық тарай қоймаған аудандарға өзінің сенімді адамдарын жіберу арқылы болашақ көтеріліс ошақтарын әзірлеуге көшеді. Сонымен қатар, ол басқа сұлтандармен біріге отырып, сауда керуендеріне өз бақылауын орнатуға тырысады. Сауда керуендерінен алым ақша, тауарлар түрінде алынады. Мәселен, Тас-Шате шатқалында Саржанның ағасы Кушақ пен оның баласы Троицк көпестерінің жұмысшысы Юркиннен, Қазан татары Бекбау Абсалямовтан – 100 даб, 3-жібек халат, 2 жүн мата, барқыт көрпе есебінде салық алған. Саржан болса өз төленгіттері арқылы Тобылдық бұхар Рузы Гумаровтың 551 сомға тең мүлкін, ал Бұхаралық Таир Закиржановтың 16 жылқысын тартып алады/7/.

Осы қиын жағдайда жүріп, ғажайып күш-жігер көрсеткен қайтпас қайсар тұлға ретінде танылған Ғұбайдолла хандық билікке дипломатиялық қатынас арқылы да қол жеткізгісі келіп, Қытай патшасына өзін хан ретінде мойындатуды көздейді. Осы мақсатпен 1825 жылы көктемде Ғұбайдолла сұлтанның депутаттары келіссөз жүргізуге Қытай императорының сарайына келеді. Ғұбайдолла сұлтанның тілегін қабыл алған қытайлықтар оған Орта жүздің ханы деген императордың бұйрығын тапсыру үшін Баянауыл тауларына кездесуге амбан (Шығыс Түркістандағы қытайдың бас шенеунігі) басқарған 10 шенеунік мен 300 әскерден тұратын өз өкілдерін жібереді. Бірақ-та Ғұбайдолла сұлтанның қытайлықтармен кездесуі патша әкімшілігіне тыңшылары арқылы алдын ала мәлім болады және бұл жағдай Батыс Сібір генерал-губернаторын қатты мазасыздандырады. Өйткені Ғұбайдолла сұлтан Қытайдың қолдауымен хандық билікке ие болса, онда Орта жүз қазақтары Ресей империясынан бөлініп шығып, Қытайдың қамқорында оқшауланған мемлекет құруы, тіпті Шығыс Түркістанмен қосылып кетуі әбден мүмкін еді. Сондықтан қауіптің тым тереңде жатқанын түсінген патша әкімшілігі 1825 жылы 27 сәуірде коллеж ассессоры Путинцовке Ғұбайдолла сұлтанды аңдуға немесе мүмкіндік болса тұтқындауға нұсқау берсе, ал Сібір шептік казактарының жүзбасшысы Карбышевке атқа жегілген бірнеше зеңбірегі бар әскерді алып, Қарқаралы округінен Баянауылға асығыс жетуге және Ғұбайдолла сұлтанның қытайлықтармен кездесуіне кедергі келтіру жөнінде бұйрық береді. Жеткілікті дәрежеде әскери қару-жарақпен жабдықталған және ұрыс қимылдарын жүргізуге машықталған әскери топты басқарған Карбышев жылдамдырақ қимылдап, Баянауыл тауларына жақын жерде қытайлықтарды қуып жетіп, оларды қоршап алады да, оларды сұлтанның адамдарымен қандай да болсын қатынас жасауына тосқауыл қояды. Коллеж ассессоры Путинцовтың басқаруындағы келесі бір әскери топ болса бөлінген күштің аздығынан Ғұбайдолла сұлтанды тұтқындауға батылы бармай, оны Көкшетау округінен қуып келіп, Карбышевке қосылады. Сондай-ақ Батыс Сібір генерал-губернаторы Карбышевке қосымша тағы да Лукин бастаған казактардың жүздігін және әскерге жалпы басшылық жасау үшін подполковник Григоровский бастауымен жүз казакты жіберед/8/і.

Бұл кезде қытайлықтарды залалсыздандырған Карбышев ендігі кезекте Ғұбайдолланы қолға түсірудің әрекетіне кірісіп, сұлтанның Баянауыл тауына жақындағанын хабарлап отыру үшін әр жерлерге қарулы бекет күзеттерін қояды. Тосқауылға қойылған әскерлердің табысты қимылдағаны соншалықты олар Ғұбайдолланың қарулы жасағын басқарған Шама сұлтанды қолға түсіреді. Түнге қарай таңдаулы казактар тобы мен зеңбірегі бар жүзбасы Карбышев Шама сұлтанның тұтқындалғанынан хабарсыз жатқан Ғұбайдолланың ауылына жасырынып келеді де, тұтқиылдан шабуылдап сасқалақтап қалған оны күзетімен және ішінде атақты Шоң бидің бауыры Торайғырмен бірге бірнеше биді қарусыздандырады/9/. Ал Шама сұлтанның ұрысқа қабілетті жасағы Ғұбайдолла сұлтанның тұтқындалғанын келесі күні ғана біледі, соның өзінде де олар зеңбірегі бар әскерге қарсы тұра алмасын біліп кейін шегініп кетеді. Осы кезде Ғұбайдолланың кешігуінен секем алған қытайлықтар болса орыс әскерлерінен сұлтанмен тез арада кездестіруді табанды түрде талап қояды. Цин империясымен ашықтан-ашық жауласуға жүрексінген орыстар Қытай елшілігінің талабына амалсыздан мойынсұнып, Ғұбайдолла сұлтанға патша билігіне ант бергендіктен хандықтан өз еркімен бас тартатын мағынада жазылған хатқа мәжбүрлеп қол қойдырып, қытайлықтарға апарып береді. Алайда хатқа сенбеген қытай елшілігі Ғұбайдолла сұлтанмен көзбе-көз кездесуді сұрайды. Бұл жолы да қытайлықтардың талабын амалсыздан орындаған орыстар Ғұбайдолланы алып келеді. Орыс офицерлерінің бақылауымен өткен келіссөзде Ғұбайдолла сұлтан хатта жазғанын тағы да ауызша қайталап береді. Осыдан кейін ғана қытайлықтар еш нәтиже шығара алмай еліне оралса, ал берілген тапсырманы сәтті аяқтаған орыс әскерлері Ғұбайдолла сұлтанды алып, Омбыға қайтады да оны қаланың түрмесіне қамайды. Тергеу аяқталған соң патша үкіметі Ғұбайдолла сұлтанды Ресей империясының отаршылдық саясатына қарсы шыққан топтарды басшысыз қалдыру мақсатында Сібірдегі Березовка атты қалашыққа жер аударады. Ол жерден Ғұбайдолла сұлтан 1840 жылы Кенесары Қасымұлының талап етуімен босанып шығады/10/.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Асылбеков М.Х., Шалекенов М.У., Ерофеева И.В. Қазақстан тарихы. (Көне заманнан бүгінге дейін): 5 томдық. – Алматы: Атамұра, 2002. - Т.3. – 786 б.
2. Құсайынұлы Қ. Қазақ шаруашылығы отаршылдық дәуірінде.- Алматы: Дәнекер, 2001.- 120 б.
3. Терентьев М.А. История завоевания Средней Азии. Т.3. СПб., 1906. - 496 с.
4. Галузо П.Г. Туркестан - колония. - Москва: Наука и Просвещение, 1929. -164 с.
5. Бекмаханов Е. Казахстан в 20-40 годы XIX в. – Алматы: Каз. объединен. гос. издательство, 1947. – 390 с.
6. Халфин Н.А. Политика России в Средней Азии (1857-1868). - Москва: Восточная литература, 1960. - 272 с.
7. Зиманов С.З. Политический строй Казахстана в конце XVIII и I половине XIX веков.-Алматы: изд. АН КазССР, 1960. - 296 с.
8. Сулейменов Б.С., Басин В.П. Казахстан в составе России в XVIII – нач. XX в. - Алматы: Наука, 1981. - 247 с.
9. Мәшімбаев С.М. Патшалық Ресейдің отарлық саясаты. - Алматы: Санат, 1994. – 135 б.
10. Мадуанов С. Взаимоотношения казахов с другими соседними народами Центральной Азии в XVIII- нач XX вв. - Алматы: Білім, 1995. - 274 с.

ÖRGÜT İKLİMİ VE İŞE YABANCILAŞMA İLİŞKİSİNE YÖNELİK GÖRGÜL BİR ARAŞTIRMA

Nuran AKŞİT AŞIK

Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi, nuranasik@hotmail.com

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı; örgüt iklimi ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırmanın evrenini, Ayvalık'ta faaliyet gösteren otellerin çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplamak için, nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Anket, kişisel bilgi formu, örgüt iklimi ölçeği ve işe yabancılaşma ölçeği olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Çalışma amaçları doğrultusunda geliştirilen soru formu, 345 otel çalışanına uygulanmıştır. Araştırma verilerinin analizi SPSS 21.0 programında yapılmış ve yüzde, ortalama, standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca örgüt iklimi ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizi, örgüt ikliminin işe yabancılaşmayı yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla ise regresyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, örgüt iklimi puan ortalaması $\bar{x}=3,42$, işe yabancılaşma puan ortalaması ise $\bar{x}=2,85$ olarak bulunmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgular, işe yabancılaşmanın alt boyutlarında en yüksek ortalamanın toplumsal yabancılaşma, en düşük ortalamanın ise güçsüzlük boyutunda oluştuğunu göstermektedir. Araştırma sonuçları, örgüt iklimi ile işe yabancılaşma arasında negatif, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlar, örgüt ikliminin, işe yabancılaşmanın %8,3'ünü açıkladığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Otel Çalışanları, Örgüt İklimi, İşe Yabancılaşma.

AN AMPIRICAL STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL CLIMATE AND WORK ALIENATION

ABSTRACT

The main purpose of this research is to determine the relationship between organizational climate and work alienation. The population of the study is formed, hotel employees working in the hotel business in Ayvalık. To collect data for the study, the survey technique was used. The questionnaire form consists of personal information form, organizational climate scale and work alienation scale. The questionnaire form has been developed in accordance with study objectives and implemented to 345 hotel employees in Ayvalık. The analysis of the study data were made by using percentage, average, standard deviation in SPSS 21.0 packet programme. In the study correlation analysis was used in order to determine the relationship between organizational climate and work alienation, regression analysis was used in order to determine whether the organizational climate predict work alienation. According to the findings of the study, organizational climate scale scores $\bar{x}=3,42$ points, work alienation scale scores $\bar{x}=2,85$ points. Results mirrored that the most rated work

alienation dimension was social isolation while powerlessness was the least. The findings obtained from research indicated that there is a negative, low and significant level relation between organizational climate and work alienation. Obtained results showed that the organizational climate predicted 8,3% of work alienation.

Keywords: Hotel Employees, Organizational Climate, Work Alienation.

GİRİŞ

Günümüzde yabancılaşma kavramı, sosyal hayatta yaşanan hızlı gelişme ve değişimin bir sonucu olarak farklı disiplinlerde ve çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmaktadır. Bireyin içinde yaşadığı toplum ve çevre üzerindeki kontrolünün azalması sonucunda yalnızlaşması ve kendini çaresiz hissetmesi olarak tanımlanan yabancılaşma, bireyin kendine ve sosyal çevresine olan inancını kaybetmesine, işinden, çevresinden ve benliğinden uzaklaşmasına neden olmaktadır (Özbudun, Markus ve Demirer, 2008; Develioğlu ve Tekin, 2013; Şimşek, Çelik, Akgemci ve Fettahlıoğlu, 2006). Yabancılaşma yalnız bireysel bir sorun olmayıp, bireyin çalışma yaşamını da olumsuz etkileyen bir unsur olarak ele alınmaktadır. İşe yabancılaşma olarak nitelenen bu durum, günümüz iş dünyasında önemi gittikçe artan sorunlardan birisi olarak görülmektedir (Nair ve Vohra, 2010).

İşe yabancılaşma bireyin, işin süreçlerine kendini dahil edememesi ve iş hayatında kendini gerçekleştirememesi sonucunda verdiği tepki olarak tanımlanmaktadır (Tutar, 2010:179). Çalışanın işe yabancılaşması, işin gerektirdiği rollerle, benliği arasındaki uyumsuzluğun bir sonucu olarak, işini anlamsız bulması; işyerinde kurduğu ilişkilerden doyum sağlayamaması; kendisini yalnız, yetersiz, güçsüz görmesi, geleceğe ilişkin umutlarını yitirmesidir (Geyer, 1980; Mendoza ve Lara, 2007; Elma, 2003; Mottaz, 1981).

İşe yabancılaşmanın sonuçları iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi sosyal izolasyon, yaşam arzusunun kaybolması, yaratıcılığın kaybolması, zihinsel bir takım hastalıkların ortaya çıkması, kötü alışkanlıklar sonucu intihar olaylarının artması, düzensiz yaşam tarzı, sosyal değer yargılarına ve normlara kayıtsız kalınması veya karşı çıkma eğilimleri, sorgusuz itaat ve robotlaşma, tüketim çılgınlığı ve bencillik, boyun eğme gibi bireysel sonuçlardır. Diğeri ise çalışanların işe yönelik ilgilerinin, bağlılıklarının, sevgilerinin ve rol bilincinin azalması sonucu ortaya çıkan örgütsel sonuçlardır (Kızmaz, 2005; Kanten ve Ülker, 2014; Sulu, Ceylan ve Kaynak, 2010).

İşe yabancılaşma çok boyutlu bir kavram olup, beş boyutta incelenmektedir (Seeman, 1983; Yeniçeri, 2009): Güçsüzlük bireyin, kendi davranışının istediği sonuçları elde etmesini sağlayamayacağına ve işte yapılması gereken şeyler üzerinde kontrol gücünün olmadığına inanmasıdır. Anlamsızlık ise bireyin yaptığı işin anlamlı ya da yararlı olmadığına ve yaptığı işin değersiz olduğuna yönelik algısıdır. Bir diğer boyut olan kuralsızlık, bireyin hedef ve amaçlarına ulaşmada toplumsal kuralları gözetmeye olan inancını kaybetmesidir. Topluma yabancılaşma boyutu toplum tarafından yüksek değer verilen amaç ve inançlara bireyin düşük

değer vermesini ifade ederken, kendine yabancılaşma ise işin çalışanın kendini ifade etmesine ve kendini gerçekleştirmesine fırsat vermemesidir.

Çalışanın işe yabancılaşması, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma (Shantz vd., 2012; Kırıcı ve Özkoç, 2017), iş tatminsizliği (Ulusoy,1988; Turan ve Parsak, 2011), işle özdeşleşememe (Efraty vd., 1991) ve örgütsel güvensizlik (Özbek, 2011) gibi sorunları doğurabilmektedir.

İşe yabancılaşma, çalışanların işlerine yönelik algıları ve davranışları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için önemli bir belirleyicidir. Bu nedenle işe yabancılaşmaya neden olan faktörlerin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Yapılan araştırmalar, örgütteki katı bürokratik yapı, işyerindeki olumsuz fiziksel koşullar, örgüt içindeki diğer çalışan ve yöneticilerle olan ilişkiler, işin yapısı ve çalışma koşulları gibi örgütsel faktörlerin işe yabancılaşmaya neden olduğunu ortaya koymaktadır (Şimşek vd., 2006; Bayındır, 2002; Di Pietro ve Pizam, 2008). Bireyin çalışma yaşamını etkileyen en önemli faktörlerden biri örgüt iklimidir.

Örgüt iklimi, örgütsel değerler, inançlar, normlar, prosedür ve faaliyetler hakkında oluşan ortak bir algı olarak tanımlanmaktadır (Silva, Luisa ve Conceição, 2004). İş hayatının karakterini ortaya çıkaran duygular ve tutumlar da örgüt iklimini ifade eder (İşcan ve Karabey, 2007). Örgüt ikliminin örgüt içi çalışan ilişkilerinin yanı sıra, liderlik davranışları, örgütün fiziksel yapısı, hiyerarşik düzen ve çevreyle ilişkiler gibi örgütün tüm iç ve dış özelliklerini kapsadığı ve birey, ekoloji, sosyal sistem, örgüt ve kültürden oluştuğu ifade edilmiştir (Çalık ve Kurt, 2010; 169-170).

Örgütlerin kendilerine has özelliklerini yansıtan örgüt iklimi, aynı örgütün farklı bölümlerinde bile farklılık gösterebilir. Ayrıca örgüt ikliminin informal özellik göstermesi nedeniyle çalışanların kişisel algı ya da değerlendirmelerine göre şekillenir. Dolayısıyla örgüt ikliminin her bir çalışan tarafından farklı algılanması mümkündür (Halis ve Uğurlu, 2008; 104). Bu durum örgüt ikliminin ölçülmesini güçleştirmektedir. Örgüt iklimi, örgüt içerisinde örgüt yapısını, örgüt kültürünü, liderlik tarzını ve çalışanların kişisel özelliklerini etkilediği gibi, çalışanların işe yönelik duygularını, işe olan tutumlarını ve eylemlerini de etkilemektedir (Aytaç, 2003). Çalışma ortamındaki çevresel faktörlerin keşfedilmesi ve geliştirilmesi, personelin işlerini daha istekli yapmalarını, daha iyi performans göstererek verimli olmalarını ve üretimi artırmalarını sağlayacaktır (Arslan, 2004; Kundu, 2007). Yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar, örgüt ikliminin çalışanların motivasyonu (Düren, 2000; Özkul, 2013), verimliliği (Varol, 1990; Çekmecelioğlu, 2008; Neal, West, ve Patterson, 2005), iş tatmini (Valentine, 2001) ve işe yabancılaşmasını (Di Pietro ve Pizam, 2008), duygusal emeğini (Eröz, 2014), etkilediğini ortaya koymaktadır.

Otel işletmelerinde hizmetin kalitesinin en temel belirleyicisi çalışanlardır. Dolayısıyla çalışanların çalıştığı otel işletmesine inanması güvenmesi, diğer çalışanlarla yardımlaşma, dayanışma ve katılma duygularının gelişmiş olması çok önemlidir. İyi bir örgüt iklimi, söz konusu duygu ve davranışların gelişmesini teşvik edecektir. Bununla birlikte, olumsuz bir

örgüt ikliminin çalışanları birçok açıdan olumsuz etkileyeceği ve özellikle işe yabancılaşmasına neden olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla otel işletmelerinin karlılığı ve başarısı açısından gerek örgüt iklimi gerekse işe yabancılaşma kavramlarının araştırılması ve değerlendirilmesinin önemli olduğu söylenebilir. Buradan hareketle yapılan çalışmanın amacı, otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin örgüt iklimi algıları ile işe yabancılaşma düzeylerinin belirlenmesi ve aralarındaki ilişkilerin incelenmesidir. Ayrıca örgüt ikliminin işe yabancılaşma ve alt boyutlarını yordama düzeyinin araştırılması bir diğer amacı oluşturmaktadır. Yapılan yazın taramasında otel işletmeleri açısından, örgüt iklimi ve işe yabancılaşma kavramlarının birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın önemli olduğu düşünülmekte, yazına ve otel yöneticilerine katkı sağlaması beklenmektedir.

YÖNTEM

Araştırmada, örgüt iklimi ve işe yabancılaşma arasındaki ilişki korelasyon türü ilişkisel tarama modeli kullanılarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkilerini kestirmek amacıyla regresyon analizinden yararlanılmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verilerinin toplanmasında kolayda örnekleme ile anket yöntemi kullanılmıştır. Anketin uygulanmasında ilçede staj yapan öğrencilerden yardım alınmıştır. Araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden otel işletmelerine anket formları bırakılmış ve doldurulmuş olarak teslim alınmıştır. Araştırmada kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 5 soru yer almaktadır. İkinci bölümde Litwin ve Stringer (1974) tarafından oluşturulan ve Tunçay (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanan örgüt iklimi ölçeği yer almaktadır. Ölçekte yer alan 24 maddenin 14'ü olumlu anlam içermekte iken 10 madde olumsuz anlam içermektedir. Söz konusu olumsuz maddeler analiz aşamasında ters kodlanmıştır. Ölçek puanlarının yüksek olması iyi bir örgüt ikliminin olduğuna işaret etmektedir. Açıklayıcı faktör analizinde (KMO: ,808; χ^2 : 4412,300; p = ,00; Açıklanan Varyans: 63,312) olarak hesaplanmıştır. Ayrıca Chronbach Alpha katsayısı (α = ,782) ölçeğin güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Üçüncü bölümde Seeman (1983) tarafından geliştirilen ve Tekin (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanan işe yabancılaşma ölçeği kullanılmıştır. 24 maddelik ölçek anlamsızlık, güçsüzlük, kuralsızlık, topluma yabancılaşma ve kendine yabancılaşma olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğe uygulanan faktör analizi sonuçları (KMO: ,715; χ^2 : 3760,585; p < ,01; Açıklanan Varyans: 68,539) olarak hesaplanmıştır. Chronbach Alpha katsayısı (α = ,791) ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Her iki ölçek için de, 5'li Likert şeklinde düzenlenen ölçeklerin ifadeleri 1, “Hiç Katılmıyorum” ve 5, “Tamamen Katılıyorum” şeklinde düzenlenmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Ayvalık'ta faaliyet gösteren turizm işletme belgeli otel işletmelerinde çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmanın yapıldığı Temmuz-Eylül 2017 tarihleri arasında toplam 12 adet turizm işletme belgeli otel işletmesinin faaliyet gösterdiği belirlenmiştir (www.balikesirkulturturizm.gov.tr). Söz konusu oteller, toplam 928 oda ve 2189 yatak kapasitesine sahiptir. Ancak tüm çalışanlara ulaşmanın zaman ve maliyet açısından zor olması nedeniyle, araştırma örneklem seçilerek yürütülmüştür.

Turizm sektöründe işgücü devir hızının yüksek olması ve istatistiklerin istikrarlı olarak tutulamaması otel işletmelerinde çalışanların sayısına ulaşmayı güçleştirmektedir. Bu nedenle otel işletmelerinde çalışan işgören sayıları, Ağaoğlu (1992) tarafından belirlenen katsayılarla yararlanılarak hesaplanmıştır. Buna göre azami işgören sayıları 5 yıldızlı oteller için $(908 \times 0,59 = 536)$, 4 yıldızlı otel için $(360 \times 0,38 = 137)$, üç yıldızlı oteller için $(681 \times 0,36 = 245)$ ve 2 yıldızlı oteller için $(240 \times 0,28 = 67)$ olarak hesaplanmıştır. Böylece azami çalışan sayısı 985 kişi olarak belirlenmiştir. Buna göre, Ayvalık'ta faaliyet gösteren oteller için örneklem büyüklüğü $(n = 985 \times 1^2 \times 1,96^2 / ((985 - 1) \times 0,1^2 + 1,96^2 \times 1^2)) = 277$ olarak bulunmuştur. Ancak daha fazla çalışan ulaşabilmek ve olası eksik ve hatalar için önlem almak amacıyla toplam 400 adet anket formu bastırılmış ve tüm otellere ulaşılarak bırakılmıştır. Doldurulmuş olarak teslim alınan 358 anket formundan 13 tanesi eksik ve çift işaretleme yapıldığı için değerlendirme dışı bırakılmış ve geri kalan 345 anket formu analiz edilmiştir. Evren büyüklüğü ve anket sayısı dikkate alındığında, bu sayının evrene genellenebilmesi açısından yeterli düzeyde olduğunu belirtmek mümkündür.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma gibi betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro Wilk Testi ile normallik analizleri yapılmıştır. Analiz sonucunda her iki değişkene ilişkin değerlerin normal dağılım göstermediği ($p < ,05$) belirlenmiştir. Bu nedenle, değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde Spearman korelasyonu, örgüt ikliminin işe yabancılaşmaya etkisini belirlemek için ise doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmaya katılan 345 personele ilişkin demografik bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Kadın	148	42,9
	Erkek	197	57,1
Medeni Durum	Evli	150	43,5
	Bekâr	195	56,5

Yaş	18-24	137	39,7
	25-34	128	37,1
	35-44	49	14,2
	45-54	22	6,4
	55 Yaş ve Üzeri	9	2,6
Eğitim Durumu	İlköğretim	68	19,7
	Ortaöğretim	163	47,2
	Ön Lisans	88	25,5
	Lisans	26	7,5
Çalışma Süresi	0-5 Yıl	185	53,6
	6-10 Yıl	116	33,6
	11-15 Yıl	25	7,2
	16-20 Yıl	10	2,9
	21 Yıl ve Üzeri	9	2,6
TOPLAM		345	100

Araştırmaya katılanların %42,9'u kadın, %57,1'i erkek olup, %43,5'i evli, %56,5'i ise bekârdır. Çalışanların %39,7'si 18-24 yaş, %37,1'i 25-34 yaş, %14,2'si 35-44 yaş, %6,4'ü 45-54 yaş, %2,6'sı ise 55 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %47,2'si ortaöğretim, %25,5'i ön lisans, %19,7'si ilköğretim ve %7,5'inin lisans eğitimi almıştır. Katılımcıların çalışma sürelerine bakıldığında %53,6'sının 0-5 yıldır, % 33,6'sının 6-10 yıldır, %7,2'sinin 11-15 yıldır, %2,9'unun 16-20 yıldır, %2,6'sının 21 yıldan daha uzun süredir çalıştığı görülmektedir.

Tablo 2. Örgüt İklimi ve İşe Yabancılaşmanın Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	n	Ortalama	Std. Sapma
Örgüt İklimi	345	3,4284	,44493
Güçsüzlük	345	2,5630	,61814
Anlamsızlık	345	2,5751	,56544
Kuralsızlık	345	2,7432	,46182
Topluma Yabancılaşma	345	3,2761	,95066
Kendine Yabancılaşma	345	3,0990	,43238
İşe Yabancılaşma (Tüm Ölçek)	345	2,8559	,23514

Araştırmaya katılanların örgüt iklimi algıları ve işe yabancılaşma düzeylerine ilişkin ortalamalar Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre örgüt iklimi ortalaması $\bar{x}=3,42$, işe yabancılaşma ortalaması ise $\bar{x}=2,85$ olarak hesaplanmıştır. İşe yabancılaşmanın alt boyutlarına ilişkin ortalamalar gözden geçirildiğinde ise topluma yabancılaşmanın $\bar{x}=3,27$, kendine yabancılaşmanın $\bar{x}=3,09$, kuralsızlığın $\bar{x}=2,74$, anlamsızlığın $\bar{x}=2,57$ ve güçsüzlük alt boyutunun ise, $\bar{x}=2,56$ olduğu görülmektedir. Genel olarak örgüt ikliminin ortalamasının üzerinde, işe yabancılaşmanın ise ortalamasının altında olması çalışan ve otel işletmeleri açısından memnuniyet vericidir.

Korelasyon Analizi Bulguları

Araştırmada örgüt iklimi ve işe yabancılaşma ve alt boyutları arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmış ve korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'de görülmektedir.

Tablo 3. Örgüt İklimi İle İşe Yabancılaşma ve Alt Boyutlarına Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5	6
Örgüt İklimi (1)						
Güçsüzlük (2)	-,151**					
Anlamsızlık (3)	-,155**	,023				
Kuralsızlık (4)	-,109*	,143**	,272**			
Topluma Yabancılaşma (5)	-,205**	,028	-,208**	-,242**		
Kendine Yabancılaşma (6)	,073	-,186**	-,135*	-,158**	,008	
İşe Yabancılaşma (7)	-,293**	,442**	,420**	,373**	,487**	,251**

* Correlation is significant at the 0,05 level (2-tailed). ** Correlation is significant at the 0,01 level (2-tailed).

Korelasyon analizi sonuçlarına göre örgüt iklimi ile işe yabancılaşma arasında zayıf ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki göze çarpmaktadır ($r = -,293$, $p < ,01$). Buna göre örgüt ikliminin olumlu olması, işe yabancılaşma duygusunu zayıf düzeyde de olsa azaltmaktadır. Örgüt iklimi ile işe yabancılaşmanın alt boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde ise, en yüksek korelasyonun toplumsal yabancılaşma ($r = -,205$, $p < ,01$) ile olduğu belirlenmiştir. Bunu sırasıyla anlamsızlık ($r = -,155$, $p < ,01$), güçsüzlük ($r = -,151$, $p < ,01$) ve kuralsızlık ($r = -,109$, $p < ,05$) izlemektedir. Örgüt iklimi ile kendine yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Tablo 4. Örgüt İkliminin İşe Yabancılaşma ve Alt Boyutlarına Etkisine Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	R	R ²	B	S. Hata	Beta	t	p
Sabit			3,386	,094		35,898	,000
Güçsüzlük	,151	,020	-,209	,074	-,151	-2,825	,005*
Anlamsızlık	,155	,021	-,197	,068	-,155	-2,910	,004*
Kuralsızlık	,109	,009	-,113	,056	-,109	-2,033	,043*
Topluma Yabancılaşma	,205	,039	-,437	,113	-,205	-3,871	,000*
Kendine Yabancılaşma	,073	,002	-,071	,051	-,073	-1,359	,175
İşe Yabancılaşma	,293	,083	-,155	,027	-,293	-5,669	,000*

F= 32,138 * $p < ,05$

Tablo 4 değerlendirildiğinde; örgüt ikliminin, işe yabancılaşma üzerindeki etkisini ölçen regresyon modeli, istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=32,138$; $p=,00 < ,05$). Örgüt iklimi ile işe yabancılaşma arasında kurulan tahmin modelinin varyansı açıklama katsayısı $R^2=,083$ olarak hesaplanmıştır. Buna göre, örgüt ikliminin işe yabancılaşmayı açıklama oranı %8,3 düzeyindedir.

Örgüt iklimi, işe yabancılaşmanın alt boyutlarından kendine yabancılaşma üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bununla birlikte, işe yabancılaşmanın R^2 değerleri incelendiğinde, örgüt ikliminin topluma yabancılaşmayı açıklama oranının %3, güçsüzlük ve anlamsızlığı açıklama oranının ise %2 düzeyinde olduğu görülmektedir. Tablo 4'deki standardize edilmiş beta değerleri, örgüt ikliminin işe yabancılaşma alt boyutları üzerindeki etkinliğine ilişkin önem sıralamasını göstermektedir. Buna göre, örgüt ikliminin en çok topluma yabancılaşma ($\beta=-,205$), anlamsızlık ($\beta=-,155$), ve güçsüzlük ($\beta=-,151$), üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada örgüt iklimi ve işe yabancılaşma ve alt boyutları arasındaki ilişki ve örgüt ikliminin işe yabancılaşma düzeyine etkisi istatistiksel yöntemlerle incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar, çalışanların algıladıkları örgüt ikliminin ortalamanın üzerinde ($\bar{x}=3,42$) olduğunu ve araştırmaya katılanlarının genel olarak çalıştıkları işletmenin örgüt ikliminden memnun olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan işe yabancılaşma düzeyinin ise ortalamanın altında ($\bar{x}=2,85$) kaldığı belirlenmiştir. Her iki sonuç birlikte değerlendirildiğinde, çalışanların otel işletmelerinden genel olarak memnun oldukları ve işe yönelik olumsuz duygular taşımadıkları söylenebilir.

Araştırma verilerine uygulanan korelasyon analizinden elde edilen sonuçlar, örgüt iklimi ile işe yabancılaşma düzeyi arasında negatif bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Başka bir ifade ile örgüt ikliminin iyi olması işe yabancılaşmayı azaltmaktadır. Dolayısıyla çalışanların işe yabancılaşmasını önlemek için iyi bir örgüt ikliminin oluşturulması ve sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. İşe yabancılaşmanın, örgüt ikliminden en çok etkilenen alt boyutları ise topluma yabancılaşma, anlamsızlık ve güçsüzlük boyutlarıdır. Ancak örgüt iklimi ile çalışanların kendine yabancılaşma boyutu arasında açınsından anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar, örgüt ikliminin, işe yabancılaşmanın %8,3'ünü açıkladığını göstermektedir. Ayrıca örgüt iklimi işe yabancılaşmanın alt boyutlarından topluma yabancılaşma boyutunun %3'ünü, güçsüzlük ve anlamsızlık boyutlarının ise %2'sini açıklamaktadır. Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, gerek örgüt iklimi gerekse işe yabancılaşma düzeyi açısından elde edilen sonuçların olumlu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, çalışanlar arasında ya da müşterilerle olan ilişkilerin yoğun biçimde yaşandığı otel işletmelerinde, örgüt ikliminin geliştirilmesi ve işe yabancılaşmanın azaltılması gerekmektedir. Aksi takdirde, çalışanların verimliliği ve hizmet kalitesinde bir düşüş yaşanması kaçınılmazdır. Bu nedenle otel işletmelerinde yükselme ve ödül sistemlerinin geliştirilmesi, yoğun ve yorucu çalışma koşullarının iyileştirilmesi, monotonluğun azaltılması ve çalışanların kendi aralarındaki ya da yönetimle ilişkilerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca çalışanların motivasyonunu yükseltecek tedbirler alınması, çalışana güven duyulması ve takdir edilmesi hem iyi bir örgüt iklimi oluşturma hem de işe yabancılaşma duygularının azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu araştırma, örgüt iklimi ile işe yabancılaşma konusunda gelecekte yapılacak çalışmalar için veri oluşturması açısından önemlidir. Ancak tüm çalışmalarda olduğu gibi bu araştırmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan biri, araştırmada mekan sınırlamasına gidilmesi nedeniyle araştırma verilerinin tek bir bölgeden toplanmış olmasıdır. Araştırmanın farklı bölgelerde ya da diğer turizm işletmelerinde yinelenmesinin daha yararlı olacağı söylenebilir. Ayrıca bu araştırmada, işe yabancılaşmanın öncülü olarak ele alınan örgüt iklimi aynı zamanda işe yabancılaşmadan etkilenen bir ardıl olarak da değerlendirilebilir. İşe yabancılaşmanın örgüt iklimine etkileri konusunda yapılacak çalışmaların da yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Son olarak, bu çalışmada, örgüt iklimi tek boyutlu olarak ele alındığı için, örgüt ikliminin alt boyutları açısından bir değerlendirme mümkün olmamıştır. Farklı ölçeklerle örgüt ikliminin alt boyutlarının da araştırmaya dahil edilmesinin yazına çok daha fazla katkı sağlaması mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, O. K. (1992). İşgücünü Verimli Kullanma Tekniklerinin Turizm Sektörüne Uygulanması. *Verimlilik Dergisi*, 110 - 121
- Arslan, N. T. (2004). Örgütsel Performansı Belirleyici Bir Etmen Olarak Örgüt Kültürü ve İklimi Hakkında Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 203-228.
- Aytaç, S. (2003). Çalışma Psikolojisi Alanında Yeni Bir Yaklaşım, Örgütsel Sağlık. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5(2). (www.isguc.org/arc_view.php?ex=163, 10.12.2017).
- Bayındır, B. (2002). *Ortaöğretim Dal Öğretmenlerinin Mesleğe Yabancılaşması İle Öğretme-Öğrenme Sürecindeki Davranışları Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 13-20.
- Çalık, T. ve Kurt, T. (2010). Okul İklimi Ölçeği'nin (OIÖ) Geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35. (157), 167-180
- Çekmecelioğlu, H. G. (2008). Örgüt İklimi, Güçlendirme ve Bireysel İş Performansı Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi. *Muhan Soysal İşletmecilik Konferansı- İşletmecilikte Yeni Gelişmeler ve Fırsatlar*, 129-141.
- Develioğlu, K. ve Tekin, Ö. A. (2013). Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Yabancılaşma Arasındaki İlişki: Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 15-30.
- Dipietro, R. B. Ve Pizam, A. (2008). Employee Alienation in The Quick Service Restaurant Industry. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 32 (1), 22-39.
- Düren, A. Z. (2000). *2000'li Yıllarda Yönetim*, İstanbul, Alfa Yayınevi.

- Elma, C. (2003). *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması (Ankara İli Örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Eröz, S. S. (2014). Otel İşletmelerinde Örgüt İklimi ve Duygusal Emek İlişkisi: Trakya Bölgesinde Bir Araştırma. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3 (7), 199-223.
- Geyer, R. (1980). *Alienation Theories: A General Systems Approach*, New York, Pergamon Press.
- Halis, M. ve Uğurlu, Ö. Y. (2008). Güncel Çalışmalar Işığında Örgüt İklimi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. 10 (2), 101-123.
- İşcan, Ö. F. ve Karabey, C.N. (2007). Örgüt İklimi İle Yeniliğe Destek Algısı Arasındaki İlişki. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2),180-193.
- Kanten, P. ve Ülker, F. (2014). Yönetim Tarzının Üretkenlik Karşıtı İş Davranışlarına Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracılık Rolü. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 16-40.
- Kırcı, E. ve Özkoç, A. G. (2016). Turist Rehberlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin İşe Yabancılaşma Eğilimlerine Etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14 (1), 20- 32.
- Kızmaz, Z. (2005). Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 29 (2), 149-174.
- Kundu, K. (2007). Development Of The Conceptual Framework of Organizational Climate. *Vidyasagar University Journal of Commerce*, 12, 99-108.
- Litwin G. H. ve Stringer R. A., (1974). *Motivation and Organizational Climate*, 3rd Edition, Boston, Harvard University Press,
- Mendoza, M. J. S., ve Lara, P. Z. M. (2007). The Impact of Work Alienation on Organizational Citizenship Behavior in the Canary Islands. *International Journal of Organizational Analysis*, 15 (1), 56-76.
- Mottaz, C. J. (1981). Some Determinants of Work Alienation. *The Sociological Quarterly*, 22, 515-529.
- Nair, N. ve Vohra, N. (2010). An Exploration of Factors Predicting Work Alienation of Knowledge Workers. *Management Decision*, 48 (4), 600-615.
- Neal, A., West, M.A. ve Patterson, M.C., (2005). Do Organizational Climate And Competetive Strategy Moderate The Relationship Between Human Resource Management And Productivity?. *Journal of Management*, 31 (4) 492-512.
- Özbudun, S., Markus, G. ve Demirer, T. (2008). *Yabancılaşma ve....*(Birinci Baskı). Ankara, Ütopya Yayınevi.

- Özkul, Y. (2013). *Örgüt İkliminin Motivasyon Üzerine Etkisi: Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Seeman, M. (1983). Alienations Motifs in Comtemporary Theorizing: The Hidden Continuity of The Classic Themes. *Social Psychology Quarterly*, 46 (3), 171- 184
- Silva M., Luisa L. Ve Conceiçao B. (2004). OSCI: An Organizational and Safety Climate Inventory. *Safety Science*, 42 (3), 205-220.
- Sulu, S., Ceylan, A. ve Kaynak, R. (2010). Work Alienation as A Mediator of The Relationship Between Organizational Injustice and Organizational Commitment: Implicationsfor Healthcare Professionals. *International Journal of Business and Management*, 5 (8), 27-38.
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A., Akgeçici, T. ve Fettahlıoğlu, T. (2006). Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 569-587.
- Tekin, Ö A. (2012). *Yabancılaşma ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler: Antalya Kemer'deki Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Tunçay, E. (2013). *The Role of Leadership Style in The Relationship Between Organizational Climate and Burnout*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngilizce İşletme Anabilim Dalı.
- Tutar, H. (2010). İşgören Yabancılaşması ve Örgütsel Sağlık İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65 (1), 175-204.
- Valentine, S. (2001). Men and Women Supervisors' Job Responsibility, Satisfaction, and Employee Monitoring, *Sex Roles: A Journal of Research*, 45 (3), 571-580.
- Varol, M. (1989). Örgüt Kültürü ve Örgüt İklimi. *Ankara Üniversitesi S.B.F Dergisi*, 44 (1-2), 195-222.
- Yeniçeri, Ö. (2009). *Örgütlerde çatışma ve yabancılaşma yönetimi*. İstanbul, IQ Yayıncılık, <http://www.balikesirkulturturizm.gov.tr/TR,148571/isletme-belgeli-konaklama-tesisleri-listesi.html> Erişim Tarihi: 20.06.2017.

PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE UMUTSUZLUĞUN YAŞAM DOYUMUNA ETKİSİ: OTEL ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

THE EFFECTS OF RESILIENCE AND HOPELESSNESS ON LIFE SATISFACTION: AN INVESTIGATION ON HOTEL EMPLOYEES

Nuran AKŞİT AŞIK

Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi, nuranasik@hotmail.com

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı, psikolojik dayanıklılık ve umutsuzluğun çalışanların yaşam doyumunu etkileyip etkilemediğini incelemektir. Bu doğrultuda, Alanya'da beş yıldızlı otellerde çalışan 408 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırmada veri toplamak için, nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Anket dört bölümde tasarlanmış olup, birinci bölümde “Kişisel Bilgi Formu”, ikinci bölümde “Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği”, üçüncü bölümde “Umutsuzluk Ölçeği”, dördüncü bölümde ise “Yaşam Doyumu Ölçeği” yer almaktadır. Araştırmadan elde edilen veriler, istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Çalışanların psikolojik dayanıklılık, umutsuzluk ve yaşam doyumunu düzeylerini belirlemek amacıyla aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Araştırma bulguları, otel çalışanlarının psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumunu düzeylerinin ortalamasının üzerinde, umutsuzluk düzeylerinin ise hafif derecede olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde Pearson korelasyonu, psikolojik dayanıklılık ve umutsuzluğun yaşam doyumunu yordama düzeyini belirlemek amacıyla ise regresyon analizi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda psikolojik dayanıklılık ile yaşam doyumunu arasında orta düzeyde ve pozitif, umutsuzluk ile yaşam doyumunu arasında ise zayıf düzeyde ve negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, psikolojik dayanıklılık ve umutsuzluğun çalışanların yaşam doyumunu anlamlı derecede etkilediği, psikolojik dayanıklılık ve umutsuzluğun yaşam doyumunun %29,5'ini açıkladığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Dayanıklılık, Umutsuzluk, Yaşam Doyumu, Otel Çalışanları.

ABSTRACT

The main purpose of this research is to investigate whether resilience and hopelessness affect the life satisfaction of employees. Therefore, questionnaire form was conducted on 408 hotel employees' working in five star hotels in Alanya. To collect data for the study, the survey technique was used. The questionnaire work was designed in four parts: the first part contains “Personal Information Form”, the second part contains the “Resilience Scale for Adults”, the third part “Hopelessness Scale” and also in the fourth “The Satisfaction With Life Scale” is located. Statistical Package Programme was used for the statistical analysis of the data. Arithmetic mean and standard deviation values were calculated to determine the

resilience, hopelessness and life satisfaction levels of the employees. Findings indicated that the hotel employees' resilience and life satisfaction levels above the average, their hopelessness level was very low. Pearson correlation coefficient was computed to determine the relationships between variables and regression analysis was conducted to determine to what extent resilience and hopelessness predict life satisfaction. The results of the research showed that a positive and moderate correlation between resilience and life satisfaction, but there was a negative and low correlation between hopelessness and life satisfaction. The result indicated that resilience and hopelessness predicted life satisfaction of employees and the resilience and hopelessness explain 29,5% of life satisfaction.

Keywords: Resilience, Hopelessness, Life Satisfaction, Hotel Employees.

GİRİŞ

Emek yoğun özellik gösteren otel işletmelerinde, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetinin temel belirleyicisi çalışanlardır. Bu nedenle çalışanların hizmeti nasıl sunduğu ve müşterilerle iletişim halindeyken sergilediği tutum ve davranış büyük önem taşımaktadır. Tüm bu unsurlar çalışanların etkinlik ve verimliliğini açısından önem taşıdığı gibi, işletmenin başarısını da doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, çalışanların psikolojik durumu özellikle müşteri ile yüz yüze iletişimin yoğun olarak yaşandığı otel işletmelerinde hayati bir öneme sahiptir (Paek, Schuckert, Kim ve Lee, 2015). Çalışanların mutlu olması yaşamlarının anlam kazanabilmesi için sahip olmaları gereken temel unsurlardan biri yaşam doyumudur.

Yaşam doyumunu, kısaca bireyin beklentileriyle, gerçek durumlarını kıyaslamasıyla ortaya çıkan bir sonucu ifade eder (Haybron, 2004; Özer ve Karabulut, 2003: 75). Yaşam doyumunu belli bir alanla ilgili olmayıp, hayatın tümünün olumlu olarak değerlendirilmesidir. Bireyin iş yaşamından memnun olması yaşamından da memnun olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla yaşam doyumunu, bireyin iş, serbest zaman ve diğer iş dışı zaman olarak tanımlanan yaşama gösterdiği duygusal tepki olarak tanımlanabilir (Lapa, Ağyar ve Bahadır, 2012: 54). Bireyin yaşamına yönelik pozitif duygusal değerlendirmeleri, negatif tepkilerinden daha fazla ise yaşam doyumunun yüksek olduğu söylenebilir.

Yapılan araştırmalar bireyin yaşam doyumunun birçok faktörden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bunlardan bazıları; günlük yaşamdan duyulan mutluluk (Griffin ve McKenna, 1998; Huang ve Carleton, 2003), yaşama yüklenen anlam, amaçlara ulaşma konusunda uyum (Agyar, 2013; Lapa, 2013), pozitif bireysel kimlik (Hosseinkhanzadeh ve Taher, 2013), bireyin kendisini fiziksel olarak iyi hissetmesi (Nimrod, 2007), bireyin kendini ekonomik ve sosyal ilişkiler açısından iyi hissetmesidir (Yılmaz ve Arsan, 2013; Poulsen, Ziviani, Johnson, Cuskelly, 2008).

Bireyin yaşamla ve kendisiyle kurduğu ilişki, zorluklarla başa çıkabilme becerisini belirleyen temel faktördür. Yaşadığı zorlukları daha kolay aşabilen ve beklenenden daha iyi gelişim gösteren bireylerin yaşam doyumlarının daha yüksek olacağı düşünülmektedir. Günlük yaşamda karşılaşılan olumsuz, sıkıntılı ve stresli olaylar bireyi doğrudan etkilemekte,

bu durum korku, yalnızlık, depresyon, stres, sosyal fobi, tükenmişlik, yabancılaşma ve dışlanma duygusu gibi bazı psikolojik sorunlara yol açmaktadır. Bununla birlikte yaşanan tüm bu sorunların yarattığı etki, bireyden bireye farklılık göstermektedir. Bazı bireyler bu sorunlardan hiç ya da çok az etkilenirken, bazılarında ise yaşanan olayların etkisi çok daha uzun sürmekte ve derin izler bırakmaktadır. Bireyin kendini hızlı bir biçimde toparlama ve günlük yaşam rutinine dönmesi psikolojik dayanıklılık ile açıklanmaktadır. Psikolojik dayanıklılık, stresli durumlara uyum sağlama, çevresel riskli deneyimler karşısında düşük kırılma, gösterme ve kişinin stres ya da olumsuzlukların üstesinden gelebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Tusaie ve Dyer, 2004; Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher ve Bernard, 2008; Rutter, 2012). Psikolojik dayanıklılık stres dolu yaşam olaylarının etkisini başa çıkma yolları ve iyimser bilişsel değerlendirmeler ile azaltmaya yönelik bir kişilik eğilimi olarak da nitelendirilmektedir (Budak, 2015). Olayların denetimini elinde tuttuğuna inanma, değişime açık olma, işe odaklanma becerilerinin yüksek olması psikolojik dayanıklılığı yoğun olan kişilerin tipik özellikleri arasındadır. Bu kişiler, hayatta yapmak istediklerini kolayca belirleyebilir, problemlerin ortaya çıkmasını engelleyebileceğine inanır ve sorun çözüme daha iyi olabileme inancına sahiptir (Terzi, 2008:3). Bireyin belirtilen özelliklere sahip olmaması, yaşadığı negatif olayların etkisinden kurtulamaması ve bunlarla baş edemeyeceğini düşünmesi halinde ise umutsuzluk olgusu ortaya çıkmaktadır.

Umutsuzluk kişinin kendisini olumsuz özelliklerle tanımlaması, gelecekte beklentilerinin olumsuz olması ve olumsuzluğun düzelmeyeceği yönünde bir inanca sahip olması şeklinde ifade edilmektedir (Oğuztürk, Akça ve Şahin, 2011; Hamarta, Deniz ve Uslu, 2001). Umutsuzluk düzeyi yüksek bireyler, her şeyin gelecekte şimdikinden daha kötü olacağına inanır ve geleceğe yönelik olumsuz bir bakış açısı ortaya koyarlar (Bayam, Okay, Dilbaz ve Açıkgöz., 2002; O'connor vd., 2004; Üngören ve Ehtiyar, 2009). Ayrıca, bireyin umutsuzluk duyguları motivasyonun azalması ve kaygı başta olmak üzere pek çok psikolojik soruna yol açmaktadır.

Yapılan yazın taramasında, psikolojik dayanıklılık ile yaşam doyumunun ilişkili olduğunu ve yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılığın yaşam doyumunu olumlu etkilediğini ortaya koyan çalışmalar olduğu belirlenmiştir (Coleman ve Hagell, 2007; Goldstein ve Brooks, 2005; Rutter, 2006). Ayrıca yaşam doyumunun psikolojik dayanıklılık ve umutsuzlukla ilişkisini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Gündoğar vd., 2007; Limonero, vd., 2012; Tümkeya, Çelik ve Aybek, 2011; Ülker ve Receptoğlu, 2013; Çelik, Sanberk ve Deveci, 2017). Bununla birlikte otel çalışanlarının psikolojik dayanıklılık ve umutsuzluk düzeyleri ile yaşam doyumlarını birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Oysa emek yoğun özelliğe sahip otel işletmelerinde çalışanların tutum ve davranışları verimlilik ve başarı açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle mal ve hizmetin üretiminden sunumuna kadar tüm aşamalarda kalitenin temel belirleyicisi olan çalışanların tutum ve davranışlarının anlaşılması ve açıklanması gerekmektedir. Buradan hareketle gerçekleştirilen araştırmanın amacı, çalışanların sahip olduğu olumlu ve geliştirilebilir bir özellik olan psikolojik dayanıklılık ve olumsuz bir duygu olan umutsuzluk ile yaşam doyumunu arasındaki

ilişkiyi ortaya koymaktır. Ayrıca çalışanların psikolojik dayanıklılık ve umutsuzluk düzeylerinin çalışanların yaşam doyumu üzerindeki etkisini belirlemek ve yaşam doyumu üzerinde hangisinin daha baskın olduğunu tespit etmek araştırmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Araştırma ilişkisel tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Tarama modelindeki araştırmalarda mevcut bir durum, olduğu biçimiyle betimlenmeye çalışılır (Karasar, 2007: 81). Tarama modeli, araştırma sırasında araştırma örnekleme alınan kurumlarda var olan süreçleri etkilemeden kullanılabilen bir modeldir. Korelasyonel araştırmalarda, 'iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin herhangi bir şekilde bu değişkenlere müdahale edilmeden incelenmesi amaçlanır (Büyüköztürk vd., 2010).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Alanya'da faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmelerinin çalışanları oluşturmaktadır. İlçeye ait işgören sayılarının elde edilebileceği bir veri bankası olmadığı için, örneklem yatak başına düşen ortalama çalışan sayısı esas alınarak hesaplanmıştır. Araştırmanın yapıldığı 2017 Temmuz ayı itibarıyla Alanya'da faaliyet gösteren 69 beş yıldızlı otel işletmesinin toplam 50.721 yatak kapasitesinin olduğu belirlenmiştir (www.altid.org.tr). Daha önce yapılan çalışmalarda, yatak başına düşen çalışan sayısı 0,59 olarak alınmıştır (Ağaoğlu, 1992: 114). Buna göre çalışan sayısı $(50.521 \times 0,59) = 29.807$ olup, bu da evrenin sınırsız ($N > 10000$) olduğunu göstermektedir. Araştırmanın evreni on binden büyük olduğu için, Özdamar (2001, s.257) tarafından sınırsız evrenler ($n > 10.000$) ve nicel araştırmalar için önerilen $(n = \sigma^2 \cdot Z_a^2 / H^2)$ örnekleme hacmi hesaplama formülünden yararlanılmıştır. Buna göre $(n = 1^2 \times 1,96^2 / 0,1^2 = 384)$ en az 384 katılımcıya ulaşılması gerektiği belirlenmiştir. Örneklem büyüklüğü hata değeri (H) $\pm 0,10$ olarak alınmış ve yapılan analizlerde anlamlılık düzeyi 0,05 alınarak değerlendirilmiştir. Ancak anketin yüz yüze uygulanmasının mümkün olmaması nedeniyle, geri dönmede yaşanabilecek sorunlar ya da eksik/yanlış doldurulma olasılığı gibi olumsuzluklar göz önüne alınarak, toplam 500 anketin uygulanmasına karar verilmiştir. Anketin uygulanmasında kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış ve araştırmaya katılmayı kabul eden otel işletmelerine bırakılmıştır. Bırakılan anket formlarının 408 tanesi bir hafta sonra doldurulmuş olarak teslim alınmıştır. Buna göre anketin geri dönüş oranı %81,6 olmuştur. Gerek örneklem büyüklüğü gerekse anketin geri dönüş oranı dikkate alındığında verilerin evrene genellenebilmesi için yeterli olduğu söylenebilir (Ural ve Kılıç, 2006: 49).

Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerinin toplanmasında nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Ankette kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlikleri daha önce yapılan birçok çalışmada kanıtlandığı için pilot uygulama yapılmamıştır. Anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışanların demografik özelliklerini belirlemeyi amaçlayan 5 soru yer almaktadır. Diğer bölümlerde kullanılan ölçekler aşağıdaki verilmiştir.

Yaşam Doyumu Ölçeği: Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985), tarafından geliştirilen ve Köker (1991) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 5 maddeden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri orijinal ölçekte 7'li Likert tarzında düzenlenmiş olmasına rağmen, bu çalışmada 5'li Likert olarak düzenlenmiştir. Bunun en önemli nedeni, derecelendirmede kullanılan ifadelerin Türkçe karşılıklarının tam olarak anlaşılabilmesi endişesidir. Ölçeğin derecelendirmesi (1=Kesinlikle Katılmıyorum; 5=Kesinlikle Katılıyorum) olarak tasarlanmıştır. Alınan yüksek puan, yaşam doyumunun yüksek olması anlamına gelmektedir.

Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği: Smith vd. (2008) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Doğan (2015) tarafından yapılmıştır. 5'li Likert ölçeğinde hazırlanan ve toplam 6 ifadeden oluşan ölçeğin derecelendirilmesi (1=Kesinlikle Katılmıyorum; 5=Kesinlikle Katılıyorum) şeklinde düzenlenmiştir. Puanların yüksek olması çalışanların psikolojik dayanıklılık düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Umutsuzluk Ölçeği: Beck, Lester ve Trexler (1974) tarafından geliştirilen ve ülkemizde geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Seber (1991) ve Durak (1994) tarafından yapılan ölçek 20 maddeden oluşmaktadır. Geleceğe yönelik olumlu ve olumsuz duygu ve düşünceleri belirten ifadeler 0 ve 1 şeklinde puanlanmaktadır. Ölçek maddelerinin 11 tanesinde 'evet' seçeneği, 9 tanesinde ise 'hayır' seçeneği 1 puan almaktadır. Ölçekten alınabilecek puanlar 0-20 arasında değişmektedir. Elde edilen toplam puanlar bir çizelge ile sınıflandırılmıştır (Duman, Taşgın ve Özdağ, 2009). Buna göre ve 0-3 puan umutsuzluğun olmadığını, 4-8 puan hafif umutsuzluk olduğunu, 9-14 puan orta seviyede umutsuzluk olduğunu, 15-20 puan ise ileri derecede umutsuzluk olduğunu göstermektedir.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri, bilgisayar ortamında SPSS 22.0 (Statistical Package for the Social Sciences) istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde, frekans, yüzde, ortalama, standart sapma gibi betimleyici istatistikler kullanılmıştır. Veri setinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla, Shapiro-Wilk normallik testi uygulanmış ve veri setinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir ($p>0,05$). Bağımsız değişkenler (psikolojik dayanıklılık ve umutsuzluk) ile bağımlı değişken (yaşam doyumu) arasındaki ilişkileri test etmek için Pearson korelasyonu analizi, bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etki düzeyini belirlemek için ise çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır. İstatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan otel çalışanlarının demografik özelliklerine ilişkin veriler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Kadın	178	43,6
	Erkek	230	56,4
Medeni Durum	Evli	180	44,1
	Bekâr	228	55,9
Yaş	18-24	166	40,7
	25-34	150	36,8
	35-44	54	13,2
	45-54	28	6,9
	55 ve üstü	10	2,5
Eğitim Durumu	İlköğretim	88	21,6
	Ortaöğretim (Lise)	189	46,3
	Ön Lisans	101	24,8
	Lisans	30	7,4
Çalışma Süresi	0-1 yıl	103	25,2
	2-5 yıl	134	32,8
	6-10 yıl	80	19,6
	11-15 yıl	51	12,5
	16-20 yıl	28	6,9
	21 yıl ve üzeri	12	2,9

Araştırmaya katılan 408 çalışanın %56,4'ü erkek, %43,6'sı kadın olup, %44,1'i evli, %55,9'u bekârdır. Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde %40,7'si 18-24, %36,8'i 25-34, %13,2'si 35-44, %6,9'u 45-54 ve %2,5'i 55 yaşın üzerindedir. Çalışanların %46,3'ü ortaöğretim, %24,8'i ön lisans, %21,6'sı ilköğretim ve %7,4'ü lisans eğitimi almıştır. Katılımcıların %32,8'i 2-5 yıldır, %25,2'si 0-1 yıldır, %19,6'sı 6-10 yıldır, %12,5'i 11-15 yıldır %6,9'u 16-20 yıldır ve %2,9'u 21 yıldan daha uzun süredir çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Geçerlilik ve Güvenilirlik

Araştırma verilerinin analizine geçilmeden önce ölçeklerin güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Cronbach Alfa değeri psikolojik dayanıklılık ölçeği için $\alpha=,80$, umutsuzluk ölçeği için $\alpha=,77$ ve yaşam doyumu ölçeği için $\alpha=,81$ bulunmuştur. Sosyal bilimlerde Chronbach Alfa katsayısının 0,60'ın üzerinde olması, ölçeğin güvenilirliğine ilişkin bir kanıt sayılmaktadır (Ural ve Kılıç, 2006: 290). Buna göre kullanılan ölçeklerin tamamı için güvenilirlik katsayısının 0,77'nin üzerinde olması kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğu şeklinde yorumlanabilir (Büyüköztürk, 2009).

Tablo 2: Ölçeklerin Faktör Analizi Sonuçları

Ölçekler	Kaiser-Meyer-Olkin	A. Chi Square	A. Toplam Varyans	α
Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği	,867	1932,38	67,681	0,80
Umutsuzluk Ölçeği	,723	2115,23	64,281	0,77
Yaşam Doyumu Ölçeği	,723	770,96	57,062	0,81

Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi Rotasyon Yöntemi: Varimax

Temel Bileşenler Analizi yöntemi ve Varimax döndürme tekniği kullanılarak yapılan açımlayıcı faktör analizinde, öncelikle veri setinin faktör analizine uygun olup olmadığı incelenmiştir. Ölçeklerin yapı geçerliğini belirlemek için, Kaiser normalleştirilmesine göre özdeğeri (Eigenvalue) 1'in üzerinde olan faktörler ölçüt alınmıştır. Bu amaçla tüm ölçeklere KMO ve Bartlett testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 2'de verilmektedir. Tüm ölçekler için KMO örneklem uygunluğu test sonuçlarının 0,70'in üzerinde olduğu ve Bartlett's küresellik testi sonuçlarının da ($p < ,01$) düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Bu değerler, örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu ve verilerin normal dağılım göstermekte ve analize devam edilebileceğine işaret etmektedir.

Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3'te verilmiştir. Buna göre çalışanların psikolojik dayanıklılık düzeyi ortalamasının üzerindedir ($\bar{x}=3,23$). Çalışanların umutsuzluk düzeyi ortalaması ($\bar{x}=5,56$) olarak belirlenmiş olup, bu durum çalışanların çok hafif düzeyde umutsuzluk duygusuna kapıldıkları görülmektedir. Ayrıca çalışanların yaşam doyumu düzeylerinin ($\bar{x}=3,44$) diğer değişkenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	$\bar{X}$	SS	Psikolojik Dayanıklılık	Umutsuzluk
Psikolojik Dayanıklılık	3,23	,8626		
Umutsuzluk	5,56	,4359	-,338**	
Yaşam Doymu	3,44	,8193	,535**	-,283**

**Correlation is significant at the 0,01 level (2-tailed).

Değişkenler arasındaki ilişki düzeyini belirlemek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre, umutsuzluk ile psikolojik dayanıklılık arasında istatistiksel olarak anlamlı, zayıf ve negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r = -,338$; $p < ,01$). Çalışanların umutsuzluk düzeyi ile yaşam doyumu arasında ise çok zayıf ve negatif bir ilişki olduğu gözle çarpılmaktadır ($r = -,283$; $p < ,01$). Bununla birlikte psikolojik dayanıklılık ile yaşam doyumu arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r = ,535$; $p < ,01$).

Regresyon Analizi

Bağımsız değişkenlerin (psikolojik sağlamlık ve umutsuzluk) bağımlı değişken (yaşam doyumu) üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 4'de verilmektedir.

Tablo 4: Bağımsız Değişkenlerin Yaşam Doyumuna Etkisi

Bağımlı Değişkenler	B	Std. Hata	β	t	p
Sabit	2,454	,286		8,583	,000
Psikolojik Dayanıklılık	,472	,042	,497	11,231	,000
Umutsuzluk	-,193	,075	-,115	-2,591	,010
R = ,546 R ² = ,298 Düzeltilmiş R ² = ,295 F = 86,105 p = ,000					

Verilerin çoklu regresyon analizine uygunluğunu belirlemek için öncelikle normallik sınaması yapılmış, değişkenlerin histogram üzerinde normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca yaşam doyumu ile tahmin edilen değerler arasındaki saçılım grafiği, doğrusal ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre regresyon modelinin doğrusallık varsayımı sağlanmıştır. Ayrıca modelin tolerans değerleri 0,1'den büyük (,886) ve varyans büyütme faktörleri 10'dan küçük (1,129) olduğundan çoklu bağıntı sorunu olmadığı görülmektedir (Aktaş ve Yılmaz 2003). Son olarak modeldeki değişkenler arasında otokorelasyon sorunu olup olmadığını belirlemek amacıyla hesaplanan Durbin-Watson katsayısının 0-4 arasında değerler alması (1,276) değişkenler arasında otokorelasyon sorunu olmadığını göstermektedir (Sevüktekin 2007: 243).

Tablo 4'de verilen çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre, modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($D.R^2=,295$; $p<0,05$). Modelden bağımsız değişkenler olan psikolojik dayanıklılık ve umutsuzluğun bağımlı değişken olan yaşam doyumunun toplam varyansının %29,8'ini açıkladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca psikolojik dayanıklılığın, yaşam doyumunu anlamlı düzeyde ve olumlu yönde etkilediği ($\beta=,497$; $p<0,05$), umutsuzluğun ise olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır ($\beta= -,115$; $p<0,05$).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada otel işletmelerindeki çalışanların psikolojik dayanıklılık ve umutsuzluk düzeyleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişki incelenmiş ve psikolojik dayanıklılık ile umutsuzluğun yaşam doyumuna etkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgular çalışanların psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğunu ve hafif düzeyde umutsuzluk duygularına sahip olduklarını göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre otel işletmelerinde çalışanların psikolojik dayanıklılık ve umutsuzluk düzeyleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre, umutsuzluk ile psikolojik dayanıklılık arasında zayıf ve zıt yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Çalışanların umutsuzluk düzeyi ile yaşam doyumu arasında çok zayıf ve negatif bir ilişki, psikolojik dayanıklılık ile yaşam doyumu arasında ise orta düzeyde ve doğrusal bir ilişki olduğu gözlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen regresyona analizi bulguları, umutsuzluğun yaşam doyumunu olumsuz etkilediği ve yaşam doyumuna ilişkin toplam varyansın %11,5'ini açıkladığını göstermektedir. Psikolojik dayanıklılık ise yaşam doyuma ait toplam varyansın %49,7'sini açıklamaktadır. Buna göre bireyin psikolojik olarak dayanıklı olmasının yaşam doyumu üzerindeki etkisinin çok önemli olduğunu söylemek mümkündür. Psikolojik dayanıklılık ve umutsuzluk birlikte yaşam doyumunun %29,5'ini açıklamaktadır.

Araştırma sonuçları, çalışanların her türlü olumlu veya olumsuz çalışma koşullarına rağmen psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu düzeylerinin düşük olmadığı ve çalışanların güçlü ve zorluklar karşısında çabuk toparlanma eğilimi gösterdiklerine işaret etmektedir. Bu

bulgular, otel işletmelerinin yönetici ve çalışanlara yönelik bazı tavsiyelerde bulunmayı da gerekli kılmaktadır. Otel yöneticileri çalışanların psikolojik dayanıklılık düzeylerini artırmak için psikolojik eğitim programları organize edebilirler. Bu programlar özellikle uzun, yoğun ve yorucu çalışma temposu karşısında güçlü kalabilmek için çalışanlar açısından yararlı olabilir. Ayrıca çalışanların müşteri ilişkileri, otel yönetimi ve çalışma arkadaşları ile yaşadıkları sorunlar konusunda ruh sağlığı uzmanlarından, psikolojik sorunlarla mücadele etme konusunda aldıkları önleyici destek almaları ve psikolojik olarak güçlü kalmalarını sağlayabilir.

Çalışanların umutsuzluk düzeyleri, bir kişilik özelliği olabildiği gibi, düşünme biçimi ya da hayatı algılama biçimlerinden kaynaklanabilir. Dolayısıyla öncelikle sorunun kaynağının tespit edilmesi ve buna uygun yönlendirme yapılması daha doğru olacaktır. Bu noktada otel çalışanlarının olaylara olumlu bir bakış açısıyla yaklaşması onların yaşam doyumlarının artırılmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle otel çalışanlarının yoğun olarak yaşadığı iş güvencesi sorununun çözülmesi, mevsimlik çalışmanın getirdiği ekonomik sorunların azaltılması ve sosyal destek verilmesi çalışanların umutsuzluk düzeyinin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmada elde edilen sonuçların, mekân sınırlaması yapılması nedeniyle genellenmesi mümkün olmasa da, elde edilen bulguların önemli olduğu ve yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, gelecekte yapılacak çalışmalarda farkı veri toplama teknikleri kullanılarak yapılması, özellikle de nitel araştırmalara ağırlık verilmesinin konunun derinlemesine incelenmesinin yazına daha büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Hatta konunun diğer turizm işletmelerinde ve daha büyük örneklem kullanılarak yapılması, konunun daha iyi irdelenmesi alan yazına çok daha değerli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Agyar, E. (2013). Life Satisfaction, Perceived Freedom in Leisure and Self-Esteem: The Case of Physical Education and Sport Students, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 93, 2186-2193.
- Ağaoğlu, O. K. (1992). İşgücünü Verimli Kullanma Tekniklerinin Turizm Sektörüne Uygulanması. *Verimlilik Dergisi*, 457, 110-121.
- Aktaş C. ve Yılmaz V. (2003). Çoklu Bağıntılı Modellerde Liu ve Ridge Regresyon Kestiricilerinin Karşılaştırılması, *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4 (2), 189- 194.
- Bayam, G., Okay, T., Dilbaz, N. ve Açıkgöz, Ç. (2002). Sivil Savunma Birliği Çalışanlarında Kaygı, Umutsuzluk Ve Öğrenilmiş Güçlülük Düzeyleri ve Posttravmatik Stres Bozukluğu Sıklığı. *Kriz Dergisi*, 10 (1), 1-9.
- Beck, A.T., Lester, D. ve Trexler, M. (1974). The Hopelessness Scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 861-874.

- Budak, G. (2015). *Psikolojik Dayanıklılık ve Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Coleman, J. ve Hagell, A. (2007). *The nature of risk and resilience in adolescence*. Senior Research Fellow, University of Oxford.
- Çelik, M., Sanberk, İ., ve Deveci, F. (2017). Öğretmen Adaylarının Yaşam Doyumlarının Yordayıcısı Olarak Psikolojik Dayanıklılık ve Umutsuzluk. *İlköğretim Online*, 16 (2).
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. and Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49 (1), 71-75.
- Doğan, T. (2015). Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102.
- Duman, S., Taşgın, Ö. ve Özdağ, S. (2009). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Spor Yöneticiliği Bölümünde Okuyan Öğrencilerin Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 11 (3), 27-32.
- Durak, A. (1994). Beck Umutsuzluk Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9 (31), 1-11.
- Goldstein, S., ve Brooks, R. (2005), Why study resilience? In S. Goldstein ve Robert B. (Eds.). *Handbook of Resilience in Children*(1st. ed.), 3-17), New York: Springer.
- Griffin, J. ve McKenna, K. (1998). Influences on Leisure and Life Satisfaction of Elderly People, *Physical ve Occupational Therapy in Geriatrics*, 15 (4), 1-16.
- Gündoğar, D., Sallan-Gül, S., Uskun, E., Demirci, S., ve Keçeci, D. (2007). Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumunu Yordayan Etkenlerin İncelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 10, 14-27.
- Hamarta, E., Deniz, E. ve Uslu, M. (2001). Engelli Çocuğu Olan Anne Babaların Umutsuzluk Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Özel Eğitim Kongresi*, Konya.
- Haybron D.M. (2004). *Happiness and The Importance of Life Satisfaction, Delivered at the Department of Philosophy*. University of Arizona.
- Hosseinkhanzadeh, A.A. ve Taher, M. (2013). The Relationship Between Personality Traits With Life Satisfaction, *Sociology Mind*, 3, 99-105.
- Huang, C.Y. ve Carleton, B. (2003). The Relationships Among Leisure Participation, Leisure Satisfaction, And Life Satisfaction Of College Students in Taiwan, *Journal of Exercise Science and Fitness*, 1 (2), 129-132.
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

- Lapa, T. Y., Ağyar, E. ve Bahadır, Z. (2012). Yaşam Tatmini, Serbest Zaman Motivasyonu, Serbest Zaman Katılımı: Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri Üzerine Bir İnceleme (Kayseri ili örneği). *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2, 53-59.
- Lapa, T.Y. (2013). Life Satisfaction, Leisure Satisfaction and Perceived Freedom of Park Recreation Participants. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 93, 1985-1993.
- Limonero, J. T., Tomás Sábado, J., Fernández Castro, J., Gómez Romero, M. J., ve Ardilla Herrero, A. (2012). Resilient Coping Strategies And Emotion Regulation: Predictors of Life Satisfaction. *Psicol Conduct*, 20 (1), 183-196.
- Nimrod, G. (2007). Retirees' Leisure: Activities, Benefits, and Their Contribution to Life Satisfaction, *Leisure Studies*, 26 (1), 65-80.
- O'Connor, R., O'Connor, D., O'Connor, S., Smallwood, J. ve Miles, J. (2004). Hopelessness, Stress, And Perfectionism: The Moderating Effects Of Future Thinking. *Cognition ve Emotion*, 18(8), 1099-1120.
- Oğuztürk, Ö., Akça, F. ve Şahin, G. (2011). Üniversite Öğrencilerinde Umutsuzluk Düzeyi İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin Bazı Değişkenler Üzerinden İncelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 14, 173-184.
- Özer, M., Karabulut Ö. Ö. (2003). Yaşlılarda Yaşam Doyumu, *Geriatric*, 6 (2), 72-74.
- Özdamar, K. (2001), Paket Programlar ve İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli Analizler), 4. Baskı, Eskişehir: Kaan Yayınları
- Paek, S., Schuckert, M., Kim, T. T., ve Lee, G. (2015). Why is Hospitality Employees' Psychological Capital Important? The Effects of Psychological Capital on Work Engagement and Employee Morale. *International Journal of Hospitality Management*, 50, 9-26.
- Poulsen, A.A., Ziviani, J.M., Johnson, H. ve Cuskelly, M. (2008). Loneliness and Life Satisfaction of Boys with Developmental Coordination Disorder: The Impact of Leisure Participation and Perceived Freedom in Leisure, *Human Movement Science*, 27(2), 325-343.
- Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094 (1), 1-12.
- Rutter, M. (2012) Resilience as a Dynamic Concept. *Dev Psychopathol*, 24, 335- 344.
- Seber, G. (1991). *Beck Umutsuzluk Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği Üzerine Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevüktekin, M. (2007). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınevi.

- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., ve Jennifer Bernard, J. (2008). The Brief Resilience Scale: Assessing The Ability to Bounce Back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15, 194–200.
- Terzi, Ş. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları Ve Algıladıkları Sosyal Destek Arasındaki İlişki, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3 (29), 2008, 1-11.
- Tusaie, K., ve Dyer, J. (2004). Resilience: A Historical Review of The Construct. *Holistic Nursing Practice*, 18, 3–8.
- Tümkaya, S., Çelik, M., ve Aybek, B. (2011). Lise Öğrencilerinde Boyun Eğici Davranışlar, Otomatik Düşünceler, Umutsuzluk ve Yaşam Doyumunun İncelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2), 77-94.
- Ural, A. ve Kılıç, O. (2006). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi (SPSS 10.00 - 12.0 For Windows)*, (2. Basım), Ankara, Detay Yayıncılık.
- Ülker-Tümlü, G, ve Receptoğlu, E. (2013). Üniversite Akademik Personelinin Psikolojik Dayanıklılık Ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3 (3), 205-213.
- Üngüren E. ve Ehtiyar R. (2008). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Umutsuzluk ve Kaygı Seviyeleri İle Eğitime Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 159-181.
- Yılmaz, E. ve Aslan, H. (2013). Öğretmenlerin İşyerindeki Yalnızlıkları ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*. (3),3: 59-69.
- <http://www.altid.org.tr/tr/Turizm-Istatistikleri/1927-Alanya-Tesis-Turlerine-Gore-Kapasite.html>. Erişim Tarihi: 11.05.2017